

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
SHAROF RASHIDOV NOMIDAGI SAMARQAND DAVLAT UNIVERSITETI**

IJTIMOIIY BARQARORLIKNI TA'MINLASHNING SINERGETIK MUAMMOLARI

**MAVZUSIDAGI
RESPUBLIKA ILMIY-TEXNIK ANJUMANI
MATERIALLARI**

*2023-yil 20-noyabr
Samarqand*

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
SHAROF RASHIDOV NOMIDAGI
SAMARQAND DAVLAT UNIVERSITETI**

**IJTIMOIIY BARQARORLIKNI
TA’MINLASHNING SINERGETIK
MUAMMOLARI**

**MAVZUSIDAGI
RESPUBLIKA ILMIY-TEXNIK ANJUMANI**

MATERIALLARI

(2023-yil 20-noyabr)

Samarqand - 2023

UO‘K 530.192.

Ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashning sinergetik muammolari. Respublika ilmiy-texnik anjumani materiallari. To'plam. – Samarqand: SamDU. 2023. – 268 bet.

To'plamda Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti o'tkazilgan "Ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashning sinergetik muammolari" deb nomlangan respublika ilmiy-texnik anjumanida ishtirok etgan taniqli olimlar, yosh tadqiqotchilarning ma'ruzalari jamlangan. Undan o'rin olgan ma'ruzalar o'zbek va rus tillarida bo'lib, mavzular doirasi ham ancha keng va xilma-xildir. Xususan, ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashning omillari, falsafiy tamoyillari, barqarorlik va beqarorlikning sinergetik talqini, ijtimoiy barqarorlik tendensiyalari, davlat va jamiyatning ijtimoiy barqarorlik masalalari va globallashuv davrida fan, ta'lim va innovatsiyaning dolzarb masalalari yoritilgan.

To'plam falsafaning fundamental masalalari bo'lgan ontologiya, gnoseologiya, sinergetik metodologiya, jamiyatda ijtimoiy jarayonlarning noxizirligi va fanlararo integrasiya sohasida ilmiy izlanish olib borayotgan mutaxassislar, tadqiqotchilar va magistrnlarga mo'ljallangan.

Tahrir hayati:

H.A.Xushvaqtov – ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor

A.Q.Aymatov – psixologiya va ijtimoiy siyosiy fanlar fakulteti dekani

A.R.Samadov – falsafa va milliy g'oya kafedrasi mudiri

G.S.Sultonova – falsafa va milliy g'oya kafedrasi professori

M.H.Ergasheva – falsafa va milliy g'oya kafedrasi dotsenti

L.E.Tursunov – psixologiya va ijtimoiy siyosiy fanlar fakulteti dekani o'rinbosari

To'plamdan o'rin olgan maqolalarning saviyasi, sifati va ilmiy dalillarning haqqoniyligi hamda mazmuni uchun mualliflar mas'uldirlar.

I SHO‘BA. IJTIMOIIY BARQARORLIKNI TA‘MINLASHNING OMILLARI VA FALSAFIY TAMOIYILLARI

SAMARQANDDA SINERGETIK TADQIQOTLAR TARAQQIYOTI ("SINERGETIKA" MONOGRAFIYASI MISOLIDA)

Turayev Baxtiyor Omanovich

falsafa fanlari doktori, professor

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi

Imom Buxoriy xalqaro markazi direktori Bosh maslahatchisi

Yigirmanchi asrning oxiriga kelib sinergetika tushunchasi qariyb barcha fanlar doirasida keng ilmiy iste‘molga kirdi. Sinergetikaga bag‘ishlangan yirik ilmiy anjumanlar, konferensiyalar, xalqaro ilmiy simpoziumlar o‘tkazildi, ayniqsa tabiiy-ilmiy fanlar yo‘nalishida nohiziqli, sinergetik jarayonlar tabiatini o‘rganuvchi tadqiqotlar amalga oshirildi. Xilma-xil yo‘nalishda laboratoriya tajribalari o‘tkazildi, ilmiy ommabop kitoblar va tom-tom monografiyalar nashr etila boshladi. Ko‘plab ilmiy va ommabop maqolalar bosib chiqarildi. Olimlar orasida "sinergetika nima?", "sinergetika ilmiy bilish uslubimi, tadqiqot obyektining rivojlanish jarayonimi?", "u fanlararo tadqiqot sohasimi yoki umumfalsafiy metodologiyami?" – degan masalalar bo‘yicha qizg‘in munozaralar bo‘lib o‘tmoqda [12].

Bu fikrlarni ilgari suruvchi olimlarning har biri o‘z konsepsiyasini xilma-xil dalillar bilan isbotlashga urinar, o‘zinikidan boshqacha konsepsiyalarni tanqid qilib, kamsitishga intilishadi. Masalan, sinergetikani nohiziqli muvozanatsiz termodinamika sohasida yoki halokatlar nazariyasi va differensial topologiya sohasida qo‘llovchi mutaxassis, uning falsafa yoki ijtimoiy sohada metodologiya sifatida qo‘llanilishini tasavvur eta olmas, sinergetikani faqatgina murakkab sistemani o‘rganuvchi fan sifatida biluvchi tarixchi, uning muvozanatsiz nazariy fizikada qo‘llanilishini aqliga sig‘dira olmaydi. [15.5].

Aslida, sinergetika barcha fanlarda qo‘llanilishi lozim bo‘lgan yangicha **umumfalsafiy metodologiyadir**. Bu borada dialektika metodologiyasiga bir yoqlama yopishib olgan ayrim faylasuflar sinergetika dialektikani inkor etuvchi metodologiyami? – degan xavotirda uni qabul qilmaslikka zo‘r berib urindilar. Aslida sinergetik metodologiya dialektikani inkor etmaydi, balki uni to‘ldiradi, dialektikaning qamrovi yetmaydigan obyektlarni ham u qamrab oladi.

Insoniyat sinergetik tafakkur uslubi kurtaklaridan qadimdan foydalanib keladi, garchi bunday tafakkur tarzi *sinergetik tafakkur* deb atalmagan bo‘lsada. Sinergetikaning ildizida o‘zini-o‘zi rivojlantirish, murakkablikning zahirini tahlil etish, tartibsizlikdagi tartibotning mohiyatini, nohiziqli tafakkur tarzini, voqyelikdagi murakkab jarayonlarning orqaga qaytmasligini izohlash, ochiq sistemadagi tashqaridan energetik zahirani to‘ldirish mexanizmini ochib berish, sistema va element dialektikasini yangicha izohlash yotadi. Bu jarayonlarni o‘rganish zaruriyati insoniyatni haqiqatdan ham murakkab hisoblangan obyektlarni tadqiq etishga yetaklagan, bu esa o‘z navbatida insoniyatning tadqiqotchilik imkoniyatlarini kengaytirgan. Sinergetika fani insoniyatning mikro, makro va megadunyodagi murakkab obyektlarni tadqiq etish zaruriyatidan vujudga kelgan, gazlar va suyuqliklarda ro‘y beruvchi xaotik harakat qiluvchi muhitlarda ro‘y beruvchi fizik jarayonlarni o‘rganish tufayli yangicha gidrodinamik va termodinamik qonuniyatlar kashf etilib, bu obyektlarni tadqiq etish texnologiyalari rivojlangan bir sharoitda vujudga keldi.

Bu fanning qonuniyatlaridan dastlab tabiatshunos olimlar, ayniqsa fizikada o'tgan asrning 60-yillari Rene Tom (René Thom) va Kristofer Ziman(Christopher Zeeman)lar tomonidan "halokatlar nazariyasi"[2. 219–277]ning kashf etilishi hamda bu nazariyaning iqtisodiy jarayonlarga ham tadbiq etila boshlashi bilan boshqa sohadagi olimlar ham bu nazariyaga qiziqib, uning qonuniyatlaridan foydalana boshlashdi. Shu tarzda tabiiy fan sohalari bo'lgan - noxiziqli muvozanatsiz termodinamika, halokatlar nazariyasi, to'plamlar nazariyasi, tenzorli tahlil, differensial topologiya, muvozanatsiz statistik fizika sohalarida sinergetik metodologiya tamoyillari faol ishlay boshladi.

Suyuqliklar va gazlar fizikasi bilan shug'ullanuvchi tadqiqotchilar sochiluvchan muhitdagi statistik qonuniyatlarni tadqiq etishda ham o'zini-o'zi takomillashtirish, o'zini-o'zi rivojlantirish hodisasi aniqlandi va xodisalar na faqat tirik organizmlarda, balki notirik tabiatda ham mavjud ekanligini aniqlana boshlandi.

Murakkab va noxiziqli rivojlanuvchi obyektlarning tarkibiy elementlarining o'zaro bir-birini to'ldirib borishi va ularning o'zaro hamkorlikda harakatlanish xususiyatlari o'zini-o'zi tashkillash jarayoni uchun asos bo'lishi ma'lum bo'ldi.

Ba'zi olimlar sinergetik yondashuvni absolyutlashtirib, fanda yetarli darajada sinalgan klassik yondashuv va nazariyalarni ham inkor eta boshlashdi. Bu fanning mohiyatiga xato yondashuvdir. Sinergetikani insoniyat erishgan barcha boshqa metodologik yondashuvlarga tayangan holda qo'llash samarali natija beradi. Shunday ekan, bu fanni boshqa fanlarning metodologik yo'l-yo'riq va tajribalaridan ajratib qo'ymaslik lozim. Voqyelikka yondashishda, voqyelikni o'rganishda metafizikaning ham, dialektikaning ham o'z o'rnini bor. Sinergetika ularning imkoniyatlarini to'ldiradi va kengaytiradi.

Shuningdek, sinergetik yondashuvning universal-ligini ta'kidlash asosida aniq fanlarning xususiy ilmiy metodlaridan voz kechish ham xatodir. Aniq fanlar foydalanadigan metodlarining ham o'z o'rnini va qo'llanilish doirasi mavjud.

Sinergetik, noxiziqli jarayonlar na faqat tabiiy fanlarda, balki iqtisodiy, ijtimoiy, sosiologik fanlarda, tilshunoslik va manbashunoslikda, hatto ma'naviy merosni o'rganish jarayonida ham namoyon bo'lishi aniqlanmoqda. Bular sinergetikaning na faqat umumilmiy doirada, balki umumfalsafiy metodologiya sifatida muhim ahamiyatga ega ekanligini isbotlamoqda.

Biz, Samarqand olimlari, sinergetikaning shu jihatlarini inobatga olgan holda 2014 yildan boshlab, bu fanga bag'ishlangan alohida ilmiy monografiya tayyorlashga kirishdik. Bu ishga kirishishimiz uchun asos bo'lgan omillar:

1) Nemis olimlarining (G.Xaken)[17.278] hamda belgiyalik tadqiqotchilar (I.Prigojin)[9.362] maktabi ishlari bilan tanishish.

2) Rossiyalik (Ye.N.Knyazeva, S.P.Kurdyumov va boshqalar) [6,7,8] faylasuf-lar izlanishlarini o'rganish.

3) O'zbekistonlik olimlarning (M.N.Abdullayeva, O.Quvondiqov, Sh.S.Qushoqov) [1, 4, 5] sinergetik maktablari ishlari bilan yaqindan tanishish va ularning ilmiy anjumanlarida ishtirok etish.

4) 2014 yili Sh.S.Qushoqovning shogirdi G.S.Sultonovaga Imom Buxoriy xalqaro markazida ta'lim olayotgan imom-xatiblariga sinergetika ta'limoti haqida ommabop ma'ruza tayyorlashni taklif qildik va u ma'ruzani muvaffaqiyatli ravishda o'qidi.

Shundan so'ng, shogirdlarim B.U.Rahmonov, J.A.Ochilov, M.X.Ergasheva, Z.O.Muminova va X.X.Ashirmatovlarga sinergetika mavzusida tadqiqotlar olib borish vazifasini topshirdim. M.N.Abdullayevaning shogirdlari 2009 yili "Sinergetikaning tabiiy-ilmiy va falsafiy muammolari"[13] mavzusida va 2010 yili esa sinergetika fani istiqbollari bag'ishlab "Sinergetika: rivojlanishi va istiqbollari" degan mavzuda Namangan shahrida Respublika ilmiy anjumanini [14] o'tkazishdi. 2010 yili

M.N.Abdullayevaning iste'dodli shogirdi D.M.Bozorovning "Sinergetik paradigma" [3] nomli ilmiy monografiyasi "Tafakkur" nashriyotida bosilib chiqdi va u ko'pchilik e'tiborini qozondi. Men o'zim Toshkentda 2013 yili bo'lib o'tgan "Sinergetik paradigma: muammo va imkoniyatlar" deb nomlangan ilmiy seminarda "Olamning sinergetik fazo va vaqt manzarasi" [16] degan mavzuda ma'ruza qildim. Samarqandlik fiziklar har yili sinergetikaga bag'ishlangan ilmiy anjumanlar o'tkazishadi. Bu omillar bizning sinergetika yo'nalishida ilmiy tadqiqotlarni keng yo'lga qo'yishimizga sabab bo'ldi.

Endi ozigina vaqtni sinergetikaga tarixiga yo'naltirsam:

Sinergetika terminini birinchi bo'lib, nemis fizik-nazariyotchisi German Xaken (*Hermann Haken* 1927 y. 12 iyulda tug'ilgan) 1960 yili ilmiy iste'molga kiritgan va u tom ma'noda sinergetikaning asoschisi hisoblanadi.

G.Xakendan ilgari Ch.S.Sherrington (1857-1952) muskullar sistemasini boshqarishda nerv sistemasining o'zaro hamkorlikda ta'sir ko'rsatishini **sinergetik** yoki integrativ ta'sir deb atagan edi. U sinergetikaning muhim belgilaridan biri o'zaro hamkorlikda ta'sir ko'rsatish mexanizmini payqagan edi xolos. German Xaken esa sinergetikani *tartibni, o'z-o'zini tashkillashni, nochiziqli rivojlanishni, murakkablikni, o'zaro hamkorlikda faoliyat olib borish jarayonini* tadqiq etuvchi fan sifatida talqin etadi.

G.Xaken 1946-1948 yillari Galle, 1948-1950 yillari Erlangen–Nyurenberg universitetlarida fizika va matematika fanlarini chuqur o'rganib, falsafa doktori va tabiiy fanlar doktori ilmiy darajasini oladi. 1960 yildan to 1997 yilgacha Shtutgart universitetining nazariy fizika professori. 1995 yildan to 1997 yilgacha Shtutgart universiteti nazariy fizika va sinergetika Instituti direktori. 1997 yildan shu Institutning faxriy professori va mazkur institutdagi sinergetika Markaziga rahbarlik qiladi, ayni paytda Florida (Boka Reton, AQSh) universitetidagi murakkab sistemalarni o'rganish Markazida tadqiqotlar olib boradi. U sinergetika bo'yicha nashr etiladigan "shpinger" seriyasidagi davriy nashrning ham asoschisi va muharriri.

Ikkinchi maktab, vaqt jihatidan uni birinchi maktab deb atasak ham bo'ladi, Bryusselda Ilya Prigojin tomonidan 1947 yili asoslangan dissipativ (sochiluvchan) strukturalarni tadqiq etuvchi fizik-ximiyaviy va matematik-fizikaviy nazariyalarni o'rganuvchi Bryussel maktabi vakillari o'zini-o'zi tashkillash nazariyasini **universal evolyusionizm paradigmasi** sifatida talqin etishib, bu nazariyaning falsafiy mohiyatiga e'tibor qaratishdi hamda dissipativ strukturalar nazariyasi bo'yicha tom-tom kitoblar nashr qilishdi.

Sinergetika hozirgi davrda nostasionar, tadrijiy evolyusiyadagi sistemalarni matematik modellashtirish va hisoblash eksperimentlari vositasida nochiziqli tahlil etish asosida [7.414] yangicha falsafiy xulosalarning shakllanishiga sabab bo'lmoqda. Jahonga tanilgan G.Xaken, G.Nikolis, I.Prigojin, A.Babloyans, F.Varela, S.Vaynberg, P.Glendorf, R.Grexem, K.Djordj, R.Defey, Dj. Kaglioti, M.Kurbeydj, S. P. Kurdyumov, E.Laslo, L. Lugiato, X. Maynxardt, K.Maynser, B.Mizra, Dj.S.Nikolis, G.Nikolis, L. Rozenfeld, M.Stadler, Dj.M.T. Tompson, Dj.V.Xant, F.Xenin, M.Eygen va boshqa metodolog olimlarning ilmiy maktablari turli mamlakatlarda sinergetika nazariyasining fundamental asoslarini rivojlantirishmoqda.

Ye.N.Knyazeva va S.P.Kurdyumovlar haqli ravishda ta'kidlashicha, sinergetika bizning dunyo haqidagi tasavvurlarimizni tubdan o'zgartirib, klassik tafakkurga xos (*murakkablikdan cho'chishlar, beqarorlik, nostabillik va xaosga nisbatan salbiy munosabatlar, ilmiy axborotlar va aholining eksponensial tarzda o'sishi va boshqalarni*) taqiq va cheklashlarni buzib yubormoqda [8]. Bu fan tabiiy-ilmiy bilimlar chegarasidan chiqib, ijtimoiy-gumanitar, iqtisodiy va sosial sohadagi bilimlar sohasiga ham kirib bordi.

Chunki, koevoluyusion jarayonlar, bifurkasion sakrashlar, nochiziqli rivojlanish jarayoni butun borliqqa xosdir.

Shunday qilib, biz, samarqandlik olimlar jamoasi Sinergetika bo'yicha **birinchi monografiyani** yozishga kirishdik. Uni "Sinergetika: mohiyati, qonuniyatlari va amaliyotda namoyon bo'lishi"[10] deb atadik. Kitob 2017 yili Toshkentda "Navro'z" nashriyotida nashrdan chiqdi.

Kitob yetti qismdan iborat bo'lib, uning birinchi qismida sinergetika, uning mohiyati, qonuniyatlari va vujudga kelishidagi muammolar haqidagi ma'lumotlar hamda asosiy tushunchalari izohlab berildi. Kitobning qolgan qismlarida esa sinergetikaning ma'naviy merosni o'rganishda, inson mohiyatini anglashdagi falsafiy mohiyati, tarixiy taraqqiyotda insonning o'z-o'zini takomillashtirishining taraqqiyot yo'li, inson ma'naviy borlig'ining sinergetik talqini hamda zamonaviy texnogen sivilizasiyasi rivojlanishida sinergetik prinsip va qonuniyatlarning amal qilishi haqidagi g'oyalar o'z aksini topgan bo'lib, mazkur monografiyada sinergetika fanini umumfalsafiy metodologiya sifatida tushuntirib berishga harakat qilindi.

Kitobni tayyorlashda yurtimizning taniqli faylasuf va tabiatshunos olimlari hamda xorijiy ellarda nashr etilgan fundamental kitoblar, taniqli sinergetik metodologiyaga oid qarashlar mualliflarining qimmatbaho fikrlariga, internet saytlarida e'lon qilingan ilmiy maqolalarga tayandik.

Kitobni nashr etish jarayonida taniqli faylasuf-olimlar, tabiatshunos va jamiyatshunoslarning qimmatli maslahatlarini oldik, ularning samimiy maslahatlariga binoan kitob matnini yanada puxtarok qayta ishlab chiqdik.

Monografiyada voqyelikka sinergetik yondashuv bugungi kunda vujudga kelmaganligi, ota-bobolarimiz ongida sinergetik tafakkur kurtaklari qadimdan mavjud bo'lganligini xalqimizning qadimgi yozma manbasi "Avesto" matnlarida mujassamlashgan falsafiy g'oyalar misolida asoslandi. Shuningdek, bobolarimizning komil inson haqidagi g'oyalarda ham, insonning o'z-o'zini tashkillashi haqidagi falsafiy g'oyalar ifodalanganligi hamda bu g'oyalarning taraqqiyot mexanizmi sinergetik qonuniyatlardagi sistemaning xaotik holatdan batartib holatga o'tishi qoidasiga muvofiq kelishi ko'rsatib berilgan.

Obyektning murakkabligi, uning parametrlarining xilma-xilligida, nochiziqli rivojlanish yo'nalishida, sabab-oqibat aloqadorligining mazkur obyektga ko'p tarmoqliligi va ketma-ketlik zanjirining bir-biriga chambarchas bog'lanib ketganligida, kutilmagan bifurkasion tebranishlarda o'zini-o'zi tashkillash mexanizmining to'satdan ishga tushishida, biz uchun tartibsiz holatdan muayyan tartibning vujudga kelishida, jarayonlarning orqaga qaytmasligida namoyon bo'ladi. Bu jarayonlarni sinchiklab o'rganish mobaynida unlarining nihoyatda soddaligiga, oddiyligiga, zaruriyligiga, qonuniyligiga ishonch hosil qilamiz. Murakkablikni masalani yechishning murakkabligiga yo'yamaslik lozim.

Murakkablik obyektning o'zida, uning haqiqatdan ham murakkab sistemani tashkil etishida, ya'ni haqiqatdan ham uning murakkab tuzilganligida. Shuningdek, har qanday soddaga obyektga ham murakkablik mujassamlashgandir. Bir darajada soddaga hisoblangan sistema, ikkinchi ichki darajada, mazkur sistemaning elementlari darajasida uning murakkabligi ko'zga tashlanishi mumkin. Masalan, atomning tuzilishi soddaga bo'lishi mumkin, lekin, atom yadrosining tarkibi murakkabdur. Bu murakkablikning yangi pog'onasi. Sinergetika murakkablikning yangi-yangi qirralarini ochdi. Xullas, yuzaki qaraganda soddaga tuyulgan obyekt murakkab ichki tuzilishga ega bo'lishi mumkin.

Murakkablik o'rganilgach, uning soddaligi aniqlanadi. Demak, murakkablik ham, soddalik ham nisbiydir.

Murakkablik sistemaning ko'p tarmoqliligida va sabab-oqibat aloqadorliklarining bir-biriga chigal bog'lanib ketganligida. Ko'p tarmoqlangan sistemada sabab-oqibat ketma-

ketligi yo‘nalishlari turli tomonlarga tarmoqlanib, bir-biri bilan tutashib ketadi. Buning oqibatida turli sabab-oqibat zanjirlari o‘zaro kesishib, tasodifiy xodisalar ro‘y berish imkoniyati kuchayib ketadi. Bunday tasodifiy xodisalarning ro‘y berishini oldindan aytish qiyin-lashadi.

Murakkablikni o‘rganib, uning ichki qonuniyatlarni to‘g‘ri aniqlash asosida, mazkur obyektning o‘zi haqiqatda sodda ekanligini isbotlash sinergetikaning asosiy **gnoseologik vazifalaridan** biridir. Bu iborani qisqaroq qilib ifodalasak: sinergetika murakkablikdagi soddalikni, soddalikning murakkabligini aniqlovchi fandir, deyishimiz mumkin. Murakkablikdagi soddalikni, xaosdagi tartibni, tasodifdagi zaruriyatni, o‘tmishdagi kelajakni aniqlash sinergetikaning asosiy vazifalaridandir.

Bu jamoaviy ilmiy monografiyani yozishda Samarqand davlat universiteti o‘qituvchilari **Ergasheva** Mahbuba Xotambekovna (*ikkinchi qism*), **Rahmonov** Bahodir Ubaydullayevich (*uchinchi, to‘rtinchi, beshinchi qismlar*), **Muminova** Zarifa Odilovna (*oltinchi qism*), Samarqand davlat universiteti xuzuridagi pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish mintaqaviy markazi bo‘lim boshlig‘i **Ochilov** Jamshid (*yettinchi qism*), ishtirok etishdi.

Bu olimlarning to‘rtalasi ham tez orada falsafa doktori ilmiy darajasini olishdi.

Shundan so‘ng, 2020 yili sinergetika bo‘yicha ikkinchi monografiyani yozishga kirishdik. Bu kitob sinergetika nazariyasini amaliyotga tadbqiq etish masalalariga bag‘ishlandi. Uni yozishda uchta fan doktori (B.O.Turayev, G.S.Sultanova, M.Q.Niyazimbetov), yettita falsafa doktori (D.M.Bozorov, I.I.Rizayev, A.T.Qo‘ldoshev, M.X.Ergasheva, Z.O.Muminova, J.A.Ochilov va H.X.Ashurmatov) ishtirok etishdi.

Kitob yettita qism va 32ta bo‘limdan tashkil topgan bo‘lib, mazkur jamoaviy monografiyada zamonaviy umumfalsafiy metodologiya hisoblangan sinergetika fanining nazariy qoidalari, fundamental tushunchalari va qonuniyatlari, sinergetik tafakkur-ning xususiyatlari, inson mohiyatining sinergetik tabiati va sinergetik jarayonlarning amaliyotda: ijtimoiy sistemalarda, ta‘lim tizimida, texnologik jarayonlarda namoyon bo‘lishi hamda sinergetik fraktallarga oid maqolalar joy olgandir.

Kitob 1922 yili Toshkentda “FAN ZIYOSI” nashriyotida nashrdan chiqdi [11]. Kitob nashrdan chiqishi bilan M.X.Ergasheva “Ta‘limning sinergetik qonuniyatlari: nazariy-metodologik tahlil (oliy ta‘lim misolida)” degan mavzuda fan doktori ilmiy darajasini olish uchun dissertasiya himoya qildi.

Shu orada olimlarimiz sinergetikaga oid ko‘plab ilmiy maqolalar va monografiyalar yozishdi. “Sinergetika-2” kitobi chiqishi bilan uchinchi jamoaviy monografiyani yozishga kirishdik va 2023 yilning oktyabr oyida “Sinergetika-3: ma‘naviy meros” nomli kitobni yozib yakunladik.

Bu kitob yettita qism va 23ta bo‘limdan iborat bo‘lib, unda sinergetika metodologiyasi asosida ma‘naviy meros: mohiyati va unga yondashuvlar, ma‘naviy meros sinergetikasi, moddiy va ma‘naviy meros: o‘zaro aloqadorligi, tuzulmaviy farqlari, sinergetik tamoyillari; ma‘naviy meros: dialektik, metafizik va sinergetik yondashuvlar; zamonaviy texnologiya: ma‘naviy omillari va nochiziqli xususiyatlari; ta‘lim tizimi ma‘naviy meros shakli sifatida (sinergetik tahlil); ma‘naviy meros tarixi, buguni va istiqbollari (sinergetik tahlili) kabi masalalar tadqiq qilingan. Kitobning hajmi esa 460 betdan oshdi.

Kitobni yozishda Shuningdek, mazkur jamoaviy monografiyada sinergetik tafakkurdan hamda zamonaviy umumfalsafiy metodologiya hisoblangan sinergetika fanining nazariy qoidalari, fundamental tushunchalari va qonuniyatlaridan ma‘naviy merosning mohiyatini o‘rganishdagi ahamiyati ko‘rsatib berilgan.

Kitobni yozishda uchta fan doktori, yettita falsafa doktori va ikkita ilmiy darajaga ega bo'lmagan tadqiqotchilar ishtirok etishdi. Ular Turayev Baxtiyor Omanovich (DSc), Sultonova Gulnoza Sobirovna (DSc), Raxmonov Baxodir Ubaydullayevich (PhD), Ergasheva Mahbuba Xotambekovna (DSc), Ochilov Jamshid Abdurashidovich (PhD), Muminova Zarifa Odilovna (PhD), Tursunov Baxtiyor Temirovich, Mustafayev Jafar Shomirzayevich, Nodirova Zoyira Payanovna (PhD), Rizayev Ilhom Imonovich (PhD), Ashurmatov Hayot Xaitovich (PhD), Abdullayev Sardor To'ychiyevich (PhD) kabi Samarqand sinergetika maktabi vakillaridir.

Har uchala kitobda shaxslar ko'rsatkichi, predmetlar ko'rsatkichi, atamalar lug'ati hamda adabiyotlar ro'yxati berilgan bo'lib, bu kitobning tadqiqotchilar tomonidan o'rganilishini osonlashtiradi.

Sinergetika bo'yicha tadqiqot olib borayotgan olimlarimizning istiqboldagi rejasi "Sinergetika-4: sun'iy aql" deb atalgan kitob ustida izlanishlar olib borish. Bu kitobda su'iy aql bilan bog'liq sinergetik jarayonlar va xodisalar tadqiq etiladi. Ishonamizki, olimlarimiz bu kitobni ham muvaffaqiyatli yakuniga yetkazishadi. Shuningdek, umid qilamizki, kelajakda bu olimlarimizning falsafa doktori ilmiy darajasiga ega bo'lganlari fan doktori bo'lishadi, ilmiy darajasi bo'lmaganlari falsafa doktori ilmiy darajasini olishadi.

Xullas, Samarqand olimlari bugungi kunda sinergetika sohasida tadqiqotlar olib borishda respublikamizda yetakchi o'rin egallab kelmoqda.

Adabiyotlar:

1. Абдуллаева М.Н. Синергетика – новые возможности познания и действия// Синергетиканинг табиий-илмий ва фалсафий муаммолари: илмий-назарий семинар: (илмий мақолалар туплами). – Наманган: 2009. – 87 б.
2. Арнольд В. И. Теория катастроф. Итоги науки и технологии. Сер. Современ. пробл. мат. Фундам. направления, 1986, том 5. С. 219–277.
3. Бозоров Д. Синергетик парадигма. –Т.: Tafakkur, 2010.
4. Кувондигов О. К., Кувондигов Э.О. Синергетический подход к преподаванию концепции современного естествознания //Труды 9-ой Международной конференции «Физика в системе современного образования (ФССО-07)» 4-8 июня 2007. Санкт-Петербург. Том 3. –СПб: Изд-во РГПУ им А.И.Герцена, 2007. С.327-329.;
5. Кушаков Ш.С. Синергетика ва ундаги парадигмалар тушунчаларни туркумлаш муаммоси//Синергетиканинг табиий, илмий ва фалсафий муаммолари. Тахрир ҳайъати М.Н.Абдуллаева ва бошқалар. – Наманган: НамДУ, 2009.;
6. Князева Е.Н., Курдюмов С.П. Законы эволюции и самоорганизации сложных систем. — М., 1994
7. Князева Е. Н., Курдюмов С. П. Основания синергетики: Режимы с обострением, самоорганизация, темпомиры.— СПб.: Алетейя, 2002. — 414 с.
8. Князева Е. Н., Курдюмов С. П. Синергетика и принципы коэволюции сложных систем. //spkurdyumov.ru/.../sinergetika-i-principyu-koevolucii-slozhnyx-sis.
9. Пригожин. И Философия неустойчивости. - Москва: 1991. – 362 с.
10. Синергетика: моҳияти, қонуниятлари ва амалиётда намоён бўлиши. Тошкент: НАВРЎЗ, 2017. 360б.
11. Синергетика-2: назария ва амалиёт. (Масъул муҳаррир: проф. Тураев Б.О.). Монография.) – Тошкент: «FAN ZIYOSI» нашриёти, 2022. 404 б.
12. Синергетик парадигма: муаммо ва имкониятлар. Илмий-назарий семинар материаллари.-Тошкент: Фалсафа ва ҳуқуқ нашриёти, 2013.

13. Синергетиканинг табиий-илмий ва фалсафий муаммолари. Таҳрир ҳайъати М.Н.Абдуллаева ва бошқалар. – Наманган: НамДУ, 2009.
14. Синергетика: ривожланиши ва истиқболлари. Республика илмий анжумани материаллари. М.Н.Абдуллаева ва бошқалар. – Наманган; НамДУ, 2010.
15. Тураев Б.О. Кириш.// Синергетика: моҳияти, қонуниятлари ва амалиётда намоён бўлиши. Тошкент: НАВРЎЗ, 2017. Б.5.
16. Тураев Б.О. Оламнинг синергетик фазо ва вақт манзараси // Синергетик парадигма: муаммо ва имкониятлар. Илмий-назарий семинар материаллари.-Т.: 2013.
17. Хакен Г. Тайны природы. Синергетика наука о взаимодействии. Перевод с нем. Логунова. М.: Ижевск, 1997.

ПРОБЛЕМА НАСИЛИЯ В ОБЩЕСТВЕ; СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ

Усанов Равшан Тураевич

*Кандидат философских наук, доцент кафедры «Культурологии»
Худжандского государственного университета имени
академика Б. Г. Гафурова (Худжанд, Таджикистан),
E-mail: ravshan-usanov@mail.ru
Тел: (+992) 92-727-86-83*

Усанов Бахтиёр Равшанович

*докторант 3-курса Худжандского государственного
университета имени академика Б. Г. Гафурова
(Худжанд, Таджикистан)*

Аннотация. В статье говорится, что симптоматичными и тревожными являются различные формы насилия людей по отношению друг к другу. Понимание специфического, нетрадиционного характера форм насилия в современных условиях, в существенной мере определенного разрушительной мощью насилия и зла, подводит к выявлению и той задачи, которая стоит перед человечеством в его борьбе за мир, справедливость и ненасилие. Однако решение этих фундаментальных проблем общего социального развития требует несравненно более длительного исторического периода, чем тот, который отпущен сегодня человечеству.

Внимание философов, историков и филологов Запада привлекали лишь отдельные стороны философии ненасилия. По мнению автора, некоторые аспекты философия ненасилия, особенно на фундаментальные основы человеческого бытия и ненасилия, проблемы решения человеческих споров и ненасилия, насилия и предотвращения всяких войн, с их возможными разрушительными последствиями для жизни человека и т.д. указывают Г.Шарп, Шарл Джин, М.Вебер, Е.Н. Керр, А.Раул и другие.

По мнению этих авторов признание ненасилия высшей ценностью нашего времени предполагает необходимость постоянного усилия мирового сообщества, государств, религий, конфессий и каждого конкретного индивида.

Ключевые слова: справедливость, ненасилия, равенство, греческие философы, средневековья, толерантность, зло, война, религия, мир, сообщества

Изучением и анализом проблемы ненасилия занимаются исследователи различных областей человеческой культуры и знания. Особенно активно проблемы ненасилия разрабатывались в истории западноевропейской философской и общественно-политической мысли.

Древнегреческие мыслители Сократ, Платон [16, 342], Аристотель выяснили общие диалектические законы совершенствования человека в единстве сакрального, нравственного, эстетического отношения человека к Сущему, Благу, Богу, составившие нравственную основу ненасилия.

В эпоху Средневековья идея ненасилия нашла отражение в теологической этике смирения (А. Аврелий, И. Эриуген, П. Абеляр) [2, 335], по существу представляющей собой концепцию непротивления, основанную на христианской заповеди «не убий». Социальная концепция ненасилия получила развитие в новоевропейской философии, где анализируемое явление стало связываться с пацифистскими идеями мира, с разработкой морально-правовых норм социальных взаимоотношений в обществе. В качестве социально-политической программы ненасилие обнаружило себя в учении «о вечном мире» И. Канта [10, 10]. Выступив против войны, И. Кант не просто предложил ей ненасильственные альтернативы, но главное, одним из первых заговорил о ненасильственном диалоге народов, а также предложил вполне реальную мирную программу, ставшую первым шагом на пути современного прагматического ненасилия.

В работах А.А. Гусейнова, Ш.Я. Амонашвили, А.С. Макаренко, В.А. Сухомлинского, В.А. Ситарова, В.Г. Маралова, А.Г. Козловой [7, 53-55], разработаны теоретические основы педагогики ненасилия, приемы и способы ненасильственных педагогических действий, описаны условия формирования ненасильственного отношения учащихся к окружающей действительности и к самим себе, представлена диагностика ненасильственного взаимодействия в образовательном процессе.

Внимание философов, историков и филологов Запада привлекали лишь отдельные стороны этого феномена. Так, на некоторые аспекты этики ненасилия, особенно на фундаментальные основы человеческого бытия и ненасилия, проблемы решения человеческих споров и ненасилия, насилия и предотвращения всяких войн, с их возможными разрушительными последствиями для жизни человека и т.д. указывают Г.Шарп, Шарл Джин, М.Вебер, Е.Н. Керр, А.Раул [19, 200-207] и другие. В основном, по мнению этих авторов симптоматичными и тревожными являются различные формы насилия людей по отношению друг к другу. Понимание специфического, нетрадиционного характера форм насилия в современных условиях, в существенной мере определенного разрушительной мощью насилия и зла, подводит к выявлению и той задачи, которая стоит перед человечеством в его борьбе за мир, справедливость и ненасилие. Однако решение этих фундаментальных проблем общего социального развития требует несравненно более длительного исторического периода, чем тот, который отпущен сегодня человечеству. Признание ненасилия высшей ценностью нашего времени предполагает необходимость постоянного усилия мирового сообщества, государств, религий, конфессий и каждого конкретного индивида.

Большой вклад в изучение проблемы ненасилия и ненасильственной у цивилизации внес М.Л.Кинг [12, 168-181]. В его произведениях подробно раскрыты основные характеристики проблем ненасилия, в частности, он отмечает, что «ненасильственное сопротивление - это не метод для трусов, это сопротивление. Если кто-нибудь использует этот метод потому, что боится или просто потому, что у него не хватает орудий насилия, то он не настоящий сторонник ненасилия». Более того

«основным моментом для характеристики ненасилия является то, что с его помощью не стремятся победить или унижить противника, но пытаются завоевать его дружбу и понимание» [13, 17]. Эти идеи М.Л.Кинга вдохновили и практически руководили ненасильственной борьбой американских негров за гражданские права.

В российской историко-философской и этической литературе, также как и в западно-европейской философской и политической литературе, проделана определенная работа по изучению теории ненасилия. Издан целый ряд монографий и сборников, в которых анализируются не только философские взгляды российских мыслителей прошлого, но и ряда ученых-теоретиков Западной Европы и Индии [18, 47].

Если Л.Н.Толстой выдвинул идеал любви как практическую основу общественного жизнеустройства, то В.С.Степин, анализируя особенности культуры техногенного мира, глобальных катастроф и опасностей, в рамках идей Л.Н.Толстого и М.Ганди, предлагает стратегию ненасилия как стратегию будущего для человечества, где указывает, что «важно, чтобы человечество от старых менталитетов техногенной цивилизации перешло к новому видению мира. Новый способ жизни в этом мире обязательно будет включать в себя стратегию ненасилия» [17, 199].

Невозможно не согласиться с этими выводами исследователя, поскольку ненасильственная борьба является огромной силой в нашем несовершенном мире. Она дает людям возможность отстаивать свои требования, осуществлять значительные перемены, защищать свой образ жизни без опоры на элиту, обладающую властью, или на репрессивный аппарат.

Она основывается на понимании того, что политическая власть в конечном счете базируется на социальном сотрудничестве и действиях масс, но не на насилии.

После серий терактов в России, а также событий 11 сентября 2001 г. в Нью-Йорке и на острове Бали (Филиппины) многие российские исследователи стали всерьез заниматься вопросами насилия и ненасилия. Эти проблемы, анализируясь в ракурсе проблем этнополитического конфликта, терроризма и экстремизма, нашли свое отражение в работах Р.Г.Абдулатипова, Н.Н.Афанасьева, О.Белекова, Л.Н.Вдовиченко, В.Волкова, А.С. Грачева, А.А.Гусейнова, М.И.Дзалиева, И.Ильинского, Е.П. Кожушко, Н.Никулиной, Э.А.Паина [1] и др.

Такая же активность наблюдается среди индийских исследователей, которая связана с идеей М.Ганди [5, 65-66]. Великий духовный и политический лидер Индии Махатма Ганди считал, что в основу всей земной цивилизации был положен всеобъемлющий принцип ненасилия. Народ Индии применил сатья-граху, то есть ненасильственный метод борьбы за свою национальную независимость.

Ганди пришел к выводу, что существование человечества доказывает, что ненасилие превалирует над насилием. Превалирование ненасилия над насилием не является привилегией человеческой формы жизни. Это – существенная основа жизни вообще. Жизнь сама по себе, во всех ее формах есть асимметрия в сторону ненасилия, созидания. По замечанию Ганди, «если бы враждебность была бы основной движущей силой, мир давно был бы разрушен, и у меня не было возможности написать эту статью, а у вас - ее прочитать» [6,168].

Для Ганди ненасильственный ответ на насилие имеет огромное преимущество, он более достоин в нравственном плане. Он является вызовом насилию, формой борьбы с ним.

Что же касается анализа собственно теории ненасилия в истории персидско-таджикской культуры, то она в общей форме так же и в контексте той или иной концепции затрагивалась и частично анализировалась в обобщающих трудах

Богоутдинова А.М., Диноршоева М., Ашурова Г., Олимова К., Одилов Н., Хазраткулова М., Рахимова С.Х., Ахмедова С., Рахимова М., Додихудоева Х., Садыковой Н.Н., Курбон Восеъ, Содикова А.У., Абдуллоева Ш., Шамолова А., Комилова Р.С., Мирзоева, Умедова М. и др. Особенно в работе Махмаджоновой М.Т. «Этические взгляды Джалолуддина Руми» [14], в отдельном параграфе под названием «Проблема свободы воли. Идея непротивления злу насилем» конкретно анализируется проблема ненасилия в творчестве Руми. Автор указывает, что в этике мыслителя ярко прослеживается концепция о не противодействии злу. По мнению автора, данная концепция имеет в восточной этической мысли глубокие корни, ибо в этике предшествующих веков чувство мести вызывало неодобрение, существовала тенденция не отвечать злом на зло [14]. С этими выводами автора невозможно не согласиться, поскольку отношение ко злу как к испытанию, ответ на зло добром составляли гуманную основу этических воззрений таджикских мыслителей средневековья.

Анализируя непосредственно идеи о ненасилии в творчестве персидско-таджикских мыслителей в философском аспекте, мы особенно широко использовали труды отечественных исследователей, которые объектом своего изучения выбрали социально-философские стороны этой философской категории. Здесь можно назвать докторов философских наук Мухаммедходжаева А., Зиёева Х.М., Махмаджоновой М.Т. Бобоева М.Р., и Умедова М. Обращались мы и к «Истории таджикской философии. С древнейших времён до XV века», в который также изучаются, феномен ненасилия кратко и как этическая и педагогическая категория.

В Узбекистане глубокое изучение идея толерантности восточных мыслителей началось в 90-годах XX века. Ученые Узбекистана В.Каримова, А.Бегматов, Э.Каримова, З.Қодирова, А.Шарипов, Б.Фарфиев, С.Отамуротов, М.Хажиева, А.Саидов и другие изучали эту проблемы различными образом. Также, основываясь на принципах священной религии ислама, Корана, Хадис Шариф [20] и трудах наших предков и великих деятелей (А. Навои, А. Темур, аз-Замахшари, Абу Лайс ас-Самарканди, Имам ал -Бухари, Термези, Мотуруди и др.) показаны национальная, религиозная, политическая сторона толерантности. А.Очилдиев, М.Хажиева, А.Хасанов [15] всестороннее раскрыли онтологические и гносеологические аспекты толерантности. В 90- годах прошлого века такие ученые, как Э.Г.Каримова, Г.Н.Низомиддинов [11] анализировали общественное и нравственные аспекты толерантности. Среди ученых Узбекистан, посвященных анализу научных, философских интерпретаций исламского учения и принципов толерантности, - научные труды З. Исламова, К. Камилова, Н. Юсуповой, И. Р. Ходжамуродова и Ю. М. Якубова [4] играют важную роль. Книги по священным источникам буддизма, христианства и ислама, их богословские и научные комментарии в изучении различных диссертациях тоже ценима. Однако, необходимо отметить что, целенаправленное исследование философии толерантности в Узбекистане тоже не наблюдается.

Несомненно, имеются определенные успехи в изучении теории ненасилия в творчестве таджикских мыслителей средневековья. Вместе с тем, еще имеется много проблем в этой области, без серьезного исследования которых будет трудно воссоздать историю этической мысли таджикского народа. Так, все еще остается не исследованным вопрос о наличии, месте и роли этики ненасилия в истории философско-этической мысли таджикского народа. Нет единого мнения по поводу характеристики понятия ненасилия в Коране, сунне и других источниках этической мысли мусульманского Востока.

Спорным, на наш взгляд, является и бытующая в философской литературе точка зрения, согласно которой этика ненасилия является порождением европейского мышления, и она чужда для мусульманского мировоззрения, якобы «религиозный экстремизм» и «мировой терроризм», в первую очередь, связаны с исламским миром. Причины подобного подхода к религии ислам и творчеству мусульманских мыслителей заключаются не только в различных идейных и методологических установках исследователей, не только в отсутствии анализа этой проблемы в трудах мыслителей этого региона, но и в искажении и игнорировании того неоспоримого факта, что не только Священная Книга мусульман, но и этическое наследие мусульманского Востока, всегда выступали за соблюдение нравственных заповедей, добра и справедливости, против терроризма, насилия и зла. Ярким примером этого могут послужить не только философские трактаты наших мыслителей, но и вхождение законов религиозной нравственности в государственную политику. Закон любви к Богу и к человеку как проявлению Бога на уровне земного бытия в течение тысячелетий является главной религиозной заповедью и нормой индивидуального и общественного поведения каждого последователя ислама.

Все еще не выработано однозначное решение вопроса о сущности этики ненасилия и проблемы антинасилия в творчестве не только таджикских мыслителей средневековья или позднесредневековья, но и мыслителей Ближнего и Среднего Востока в целом. Путь к решению данной проблемы должен лежать через тщательное изучение трактатов мыслителей Востока и их сопоставление с трудами философов Западных стран и других религиозных верований и конфессий.

Эти и другие спорные вопросы, на наш взгляд, безусловно, являются следствием слабой изученности или неизученности проблемы ненасилия в творческой деятельности наших мыслителей, или же игнорировании наличия идей ненасилия в их учениях.

Использованная литература:

1. Абдулатипов Р.Г. Этнополитические конфликты в СНГ: национальные механизмы разрешения. - М., 2000 и др.
2. Аврелий Августин, Абеяра Петр. Августин Аврелий. Исповедь: Петр Абеяра. История моих бедствий. Человек в исповедальном жанре. - М., 1991. - 335 с.
3. Азимов К.А., Сатыбекова С.К. У истоков гуманистической традиции общественной мысли народов Востока// Филос.науки, 1987, №3; Геюшев З. Этическая мысль в Азербайджане.-Баку:Гянджлик, 1968.
4. Бобоева М.Р. Теоретические основы педагогики ненасилия в контексте гуманистического воспитания подрастающего поколения. Дисс. канд. пед. н. – Душанбе. 2020. Умедов М.Х. Идеи толерантности в учениях Фаридаддина Атгара и Джалаледдина Руми (философско-культурологический анализ). Дисс. док. филос. н. – Душанбе. 2022. Богоутдинов А.М. Очерки по истории таджикской философии. – Душанбе, 2014; М.
5. Ганди М. Моя вера в ненасилие//Вопросы философии. 1992. № 3.-С.65-66.
6. Ганди М. Сатьяграха//Ненасилие: философия, этика, политика.-М.,1993.- С.168.
7. Гусейнов А.А. Об этическом образовании // Вестник Российского философского общества. - 2003. - № 2. - С. 53-55 и др.
8. Диноршоев М.Д. Философия Насириддина Туси.-Душанбе: Дониш 1968.
9. Игнатенко А.А. Средневековые «поучения владыкам и проблематика власти//Социально-политические представления в исламе.-М.:Наука, 1987.
10. «К вечному миру» И. Канта. - М., 1989. - С. 10.

11. Каримова Э.Г. Ўзбек толерантлигининг этнорегионал хусусиятлари социологик ўрганиш. Фалс. фан. номз. дисс. автореф. – Т.: 2003. – 24 б.
12. King M.L. Stride Toward Freedom.- N.Y., 1958; Кинг МЛ. Паломничество к ненасилию//Этическая мысль. Научн-публ.чтения. 1991.-М.:Республика, 1992.-С.168-181; Его же. Любите врагов ваших//Вопросы философии. №3,1992.-С.66-67.
13. Кинг М.Л. Паломничество к ненасилию.-С.17.
14. Махмаджонова М.Т. «Этические взгляды Джалолуддина Руми», - Душанбе: Деваштич,2001.
15. Очилдиев А. Миллий ғоя ва миллатлараро муносабатлар. – Т.: Ўзбекистон, 2004. – 146 б.; Бағрикенглик – барқарорлик ва тараққиёт омили. / Масъул муҳ. А.Очилдиев. – Тошкент: «Тошкент ислом университети» нашриёт матбаа бирлашмаси, 2007. – 132 б.
16. Платон. Соч. в 3 т. Т. 1. -М., 19. - С. 342
17. Степин В.С. Перспективы цивилизации: от культа силы к диалогу и согласию-С.199.
18. Толстой Л.Н. Ни убий никого//Толстой Л.Н. Полн. собр. соч., Т.47.-М. 1937; Степин В.С. Перспективы цивилизации: от культа силы к диалогу и согласию//Этическая мысль. Научн. публ. чтения. 1991.-М.:Республика, 1992,-С.182-199;
19. Шарл Джин. Ненасильственная борьба: лучшее средство решения острых политических и этических конфликтов//Эгическая мысль. Научи, публ. чте-ния.-М., 1992.-С.200-207.
20. Қуръони карим: маъноларининг таржима ва тафсири / Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Тошкент ислом университети; таржима ва тафсир муаллифи: Абдулазиз Мансур. – Т.: «Тошкент ислом университети», 2014. – 624 б.

IMOM BUXORIY “HADISLAR” TO‘PLAMIDA AXLOQIY MASALALARNING FALSAFIY TAHLILI

Yaxshilikov Jo‘raboy Yaxshilikovich

*O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti kafedra mudiri
falsafa fanlari doktori, professor*

Saidahmadov Shuhrat Shamiyevich

*Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti
mustaqil tadqiqotchisi*

Annotasiya: Hadislar islom asoslarini, uning insonparvarlik mohiyatini, ma’naviy-ma’rifiy, axloqiy-tarbiyaviy omillarining inson hayotidagi o‘rnini teran anglashga xizmat qiladi. Mazkur maqola mashhur muhaddis olim Imom Ismoil al-Buxoriyning “Hadislar” to‘plamida ilgari surilgan axloqiy masalalarga bag‘ishlanadi. Unda bugungi kun uchun dolzarb bo‘lgan inson va jamiyat axloqiga doir qarashlar falsafiy tahlil qilinadi.

Kalit so‘z va iboralar: Imom Buxoriy, hadis ilmi, axloq, odob, imon, e’tiqod, barkamol shaxs, jamiyat ma’naviyati, hayot va inson omili.

Xalqimiz azaldan o‘z ajdodlarining iymon-e’tiqodli, ma’rifatli vakillariga cheksiz hurmat, alohida ehtirom bilan munosabatda bo‘lib kelgan. Jonajon diyorimizda yashab ijod

qilgan ulugʻ zotlarni oʻtmish va kelajak taqdiri doimo oʻylantirib kelgan. Hyech shubhasiz, ularning bebaho asarlaridan inson qanday boʻlishi va qanday yashashi kerak, insoniylikning mohiyati nimada, jamiyatning yuksalishi va barqarorligi nimalarga bogʻliq, bunda kishilar nimalarga eʼtibor bermoqlari kerak degan savollarga yetarlicha javob topiladi. Masalan, hadisshunos olim Imom al-Buxoriy haqida ushbu fikrni bildirish mumkin. Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy (194-hijriy) milodiy 810 yilda Buxoro shahrida dunyoga keladi. Bolalik chogʻlaridanoq Buxorodagi yetuk allomalardan taʼlim olib, hadis ilmida kuchli xotira va oʻtkir zehn sohibi boʻlib voyaga yetadi. Imom al-Buxoriy oʻn olti yoshida onasi va akasi Ahmad hamrohligida Makka shahriga haj qilgani borib, oʻsha yerda qoldi va hadis ilmini oʻrganishda davom etdi. U yerdagi zabardast ulamolardan Paygʻambarimiz(s.a.v)ning hadislarini yozib olib, oʻsha davrdagi islom olamida mashhur boʻlgan ilmiy markazlarga safar qiladi, qishloq va shaharlarni kezadi, hadis ilmidagi bahs-munozalarda ishtirok etadi. Natijada hadis ilmida kamolotga erishib, oʻzi yod olgan 600 mingga yaqin hadislarini sahih va gʻayri sahihlariga ajratadi. Buyuk vatandoshimizning birgina “Al-Jomi’ as-Sahih” (“Sahihi Buxoriy”) kitobi 16 yilda yozib tugatilgan va unga 7275 dan ortiq sahih hadislar tartibli ravishda jamlangan edi. “Al-Jomi’ as-Sahih” kitobiga mashhur olimlar tomonidan yuzdan ziyod sharh va hoshiyalar bitilgan. Masalan, “Fathul-Boriy”, “Al-Kavkab ad-Daroriy”, “Irshodus-Sariy”, “Umdat al-Qoriy”, “Fayzul Boriy” va boshqa koʻplab sharhlar bunga misol boʻladi.

Imom al-Buxoriyning “Hadislar” toʻplamida axloqiy sifatlarga keng oʻrin ajratiladi. Bunda axloq va odob masalasi islomiy taomil, yaʼni Qurʼoni karim, paygʻambarimiz aytgan soʻzlari va koʻrsatmalariga muvofiq tarzda koʻrsatib oʻtiladi. Masalan, insoniy munosabatlarning boshlanishi salomning mohiyatiga eʼtibor beraylik. Sahoba Ammor aytganlar: Rasululloh(s.a.v)dan bir kishi soʻradi: “Islomda eng yaxshi xislatlar qaysidir?” Dedilar: “Ochlarga taom bermoqlik, tanigan va tanimaganga salom bermoqlik”. Bu hadisda salom berish ochlarga taom bermoqlikka teng qoʻyilmoqda. Bundan tashqari Imom Buxoriy keltirgan hadislarida salom berishning yana bir qancha holatlari koʻrsatib oʻtiladi. Hadislarida ozodalik va orastalik haqida shunday deyiladi: “Alloh taolo pokdir, poklikni yaxshi koʻradi, u saxiydirki, saxiylikni yaxshi koʻradi. Hovli, sahn va turar joylaringizni pokiza tutinglar”. Demak, poklik imonli odamning xususiyati boʻlib, uni oʻzida mujassam qilgan inson ruhi va tanasining salomatligini saqlab yurgan holda, ham maʼnan, ham jismonan sogʻlom boʻladi.

Imom Buxoriy hadislarida insonlar oʻrtasida yaxshilik, ochiq yuzlilik, ilm oʻrganmoqlik, kamtarlik, rahmdillik, muhabbat, saxovat, doʻstlik kabi sifatlar ulugʻlanadi. Xususan, ilm oʻrganish va oʻrgatishning fazilati haqida shunday yozadilar: “Rasululloh (s.a.v.) aytganlar: “Alloh taolo menga yuborgan hidoyat (Alloh taolo bandalariga koʻrsatgan toʻgʻri yoʻl yoʻllanma) singari ilm ham yoqqan yomgʻirga oʻxshaydi. Baʼzi yer sof, unumdor boʻlib, yomgʻirni oʻziga singdiradi, har xil oʻsimliklar va koʻkatlarni oʻstiradi va baʼzi yer qurgʻoq, qattiq boʻlib, suvni singdirmasdan oʻzida toʻplaydi, undan Alloh taolo bandalarini foydalantiradi. Odamlar suvdan ichadilar, hayvonlarini va ekinlarini sugʻoradilar. Baʼzi yer esa tekis boʻlib, suvni oʻzida tutib qolmaydi, koʻkatni ham koʻkartirmaydi. Bularni quyidagicha qiyoslash mumkin: Bir kishi Alloh ilmini (islomni) teran oʻrganadi, teran tushunib, undan manfaatlanadi va Alloh yuborgan hidoyatni oʻzi oʻrganib, oʻzgalarga ham oʻrgatadi. Ikkinchi bir kishi ilm oʻrganib, odamlarga oʻrgatadi. Ammo oʻzi amal qilmaydi. Uchinchi bir kishi mutakabbirlik qilib, oʻzi ham oʻrganmaydi, oʻzgalarga ham oʻrgatmaydi. Bulardan birinchisi moʻmin, ikkinchisi fosiq, uchinchisi kofirdir”[1;22]. Ilm faqat taʼlim olish bilandir. Paygʻambarimiz (s.a.v.) deganlar: “Ilmning koʻtarilishi, jaholatning qaror topishi, xamr ichilishi va zinoning avj olishi qiyomat alomatlaridandir”.

Imom al-Buxoriyning “Hadislar” to‘plamiga kiritilgan hadislar faqat islom ta’limotiga oid umumiy qoidalarni aks ettirish bilan cheklanib qolmaydi, balki ularda mehr-muhabbat, saxiylik, ochiq ko‘ngillik, ota-ona, ayollar va kattalarga hurmat, yetim-yesirlarga muruvvat, faqir-bechoralarga himmat, vatanga muhabbat, mehnatsevarlik, halollikka da’vat etish kabi haqiqiy insoniy fazilatlar o‘z ifodasini topgan. Xususan, kishilarning yaxshilik qilish dastavval oiladan boshlanishi aytiladi. farzandlar, ota-onaga undan keyin yaqin qarindoshlarga, ota-onaning birodarlariga, qo‘ni qo‘shnilarga yaxshilik qilishi lozim.

Shuni aytish kerakki, manbalarda inson mohiyat e’tibori bilan yaxshi va yomon xislatlilarga ajratiladi. U tarixiy taraqqiyot jarayonida turli fazilatlar, sifatlar va xususiyatlarga ega bo‘lgan, ma’naviy-axloqiy jihatlarni qiyofasida aks ettirgan ijtimoiy mavjudot sifatida jamiyatdagi asosiy qadrlı subyektdır. Shu bilan birga u olamga ijtimoiy munosabatda bo‘lish, odamlar bilan muomala va aloqaga kirishish, mehnat qilish asosida moddiy va madaniy boyliklarni vujudga keltirish, tafakkuri, his-tuyg‘ulari, fikrlarini tili vositasida ifodalash kabi xususiyatlarga ega bo‘lgan umumijtimoiy vujud hamdir. Shu nuqtai nazardan “hadislarning insonni komillik sari shakllantirishdagi ahamiyati nihoyatda muhimdir. Ularda qanday fazilatlar va xususiyatlarga ega bo‘lgan odam yaxshi-yu, qaysi birlari yomon ekanliklari ko‘rsatilgan edi[2;17]. Imom Buxoriy hadislarida aytilishicha, insonda axloq ikki xil ko‘rinishda namoyon bo‘ladi: yaxshi axloq va yomon axloq. Hech qachon bir insonda ikki axloq o‘zaro uyg‘un bo‘la olmaydi. Tabiat va jamiyatda ikki qutb doimo yonma-yon bo‘lgani kabi hayotda ham insonlar yaxshi va yomon tarzda yonma-yon yashaydilar. Shu o‘rinda Imom al-Buxoriy hazratlarining “Al-adab al-mufrad” asarida 358 marta yaxshi va yaxshilik, 136 marta yomon va yomonlik so‘zlarining ishlatilganini alohida qayd etib o‘tish zarurdir. Bunda asosiy masalalar axloq, xulq va odob ustida boriladi. Masalan, ularning birida aytilishicha, Abdulloh ibn Amr (r.a.): Rasululloh (s.a.v.) foqish ham, mutafahhish emas edilar va “Sizlarning yaxshilaringiz – axloqi yoqimli bo‘lganlaringizdir”, - der edilar. Rivoyat qilishicha, Rasululloh (s.a.v.): “Yaxshi axloqdan ko‘ra tarozuni bosadigan hyech narsa yo‘qdir”, - deb marhamat qilganlar. Imom al-Buxoriy hadislarida mo‘min kishiga quyidagicha ta’rif beriladi: “O‘zingiz yaxshi ko‘rgan narsani birodarlaringizga ravo ko‘rmaguningizcha hyech biringiz chinakam mo‘min bo‘la olmaysiz”. Aytish joizki, bugungi kunda ham yuqoridagi fikrlar o‘z ahamiyatini yo‘qotganicha yo‘q. Hadislarda ta’rif etilgan mo‘min kishi bu avvalo, bilimlı – ma’naviyatlı, so‘zi bilan amali bir, vijdoni halol, pok, insof-diyonatlı, mehr-muruvvatlı, nafsini tiya biladigan, xalqim deb yashaydigan, adolatlı, olijanob fazilatlariga ega insonni tushunish mumkin. Bunda e’tiqodlı odam o‘z rohat-farog‘ati uchun emas, millat, xalq ravnaqi uchun yonib yashaydi, Vataniga, xalqiga xiyonat qilmaydi. Oilada, o‘quv yurtlarida ilmlı va e’tiqodlı shaxsni tarbiyalashda dastlab ma’rifat, ilm va ma’naviyat orqali to‘g‘rilik va poklikni shakllantirishi lozim[3;778].

Xulosa qilish mumkinki, hadislar mazmunan har bir mo‘minning ishonchini, e’tiqodini mustahkamlaydi va shu bilan birga insonni ma’naviy kamolotga da’vat etadi, komil insonni shakllantirishda muhim manba hisoblanadi va ulardan yoshlar tarbiyasida foydalanish shu kunning dolzarb vazifalaridan sanaladi. Umuman ko‘p asrlik milliy va diniy qadriyatlarimizni asrab-avaylash, dunyo ilm-fani va madaniyati rivojiga ulkan hissa qo‘shgan ajdodlarimizning bebaho merosini o‘rganish, bu orqali yoshlarni komillik sifatleri bilan tarbiyalash jamiyatda barqaror ijtimoiy-ma’naviy muhitni ta’minlashning muhim shartlaridandir.

Adabiyotlar

1. Imom Ismoyil Al-Buxoriy. Al-jomi’ as-sahih. (1-jild) www.ziyo.com kutubxonasi – Toshkent, Qomuslar bosh tahririyati, 1991. 22 bet.

2. Nurmatova M. Shaxs kamolotida axloqiy va estetik qadriyatlar uygʻunligi. Monografiya. - Toshkent: "Universitet", 2009. – 17 b.
3. Sultonov T. Imom Buxoriy hadislarida ilmu maʼrifat gʻoyalarini aks etishi. ("Yangi Oʻzbekiston: barqaror rivojlanishning ijtimoiy-falsafiy, iqtisodiy-siyosiy va huquqiy masalalari"), 2022. 778 b.
4. Yusupov E. Inson kamolotining maʼnaviy asoslari. - Toshkent: "Universitet" nashriyoti, 1998. 80 bet.
5. Nazarov Q. Qadriyatlar falsafasi. – Toshkent, Faylasuflar milliy jamiyati nashriyoti, 2004. – 46 b.
6. Mirziyoyev Sh.M. Yangi Oʻzbekiston strategiyasi. – Toshkent: "Oʻzbekiston" nashriyoti, 2021. - 277 bet.

XOTIN-QIZLAR IJTIMOIIY KAYFIYATI JAMIYAT BARQARORLIGI OʻLCHOVI SIFATIDA

Nurullayeva Umida Nuriddinovna

"Oila va xotin-qizlar" ilmiy-tadqiqot instituti ilmiy xodimi va tayanch doktoranti

Annotatsiyasi. Mazkur maqolada xotin-qizlar ijtimoiy kayfiyatini tadqiq qilishning ahamiyati, uni baholash metodologiyasi hamda bosqichlari asosida muallif tomonidan taklif etilayotgan model oʻz ifodasini topgan. U oʻz ichiga xotin-qizlar ijtimoiy kayfiyatini oʻrganish indekatorlari va indeksini aniqlash hamda baholashdagi yondashuvlarni qamrab olgan.

Kalit soʻzlar: ijtimoiy kayfiyat, xotin-qizlar ijtimoiy-demografik toifasi, xotin-qizlar ijtimoiy kayfiyati indikatorlari, umumiy indeks, model.

Asosiy qism

Zamonaviy jamiyatning transformatsiyasi sharoitida turli ijtimoiy-demografik guruhlarining ijtimoiy kayfiyati oʻziga xos koʻrsatkichlar (indikatorlar) va ularning mezonlari asosida oʻrganilishi dolzarblashmoqda. Maʼlumki, jamiyatda hukmron boʻlgan ijtimoiy kayfiyat bir qator omillar taʼsirida shakllanadi. Ularga sotsial-iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy va madaniy jarayonlar koʻp holatlarda oʻz taʼsirini koʻrsatadi. Sotsiologik tadqiqotlarda oʻrganish uchun tanlangan aksariyat obyektlar bir nechta koʻrsatkichlar vositasida tadqiq qilinadi. Xotin-qizlar ijtimoiy kayfiyatini, jamiyatdagi imkoniyatlarini, transformasion oʻzgarishlar oqibatlarini yengishga qaratilgan hayotiy strategiyalarini oʻrganish ularning ijtimoiy holati va istiqboldagi samarali siyosatni belgilash imkoniyatini yaratadi.

Xotin-qizlarning ijtimoiy kayfiyatini sotsiologik tadqiqot obyekti sifatida oʻrganish va baholashning dolzarbligi quyidagilar bilan izohlanadi:

birinchidan, globallashuv, AKT, axborotlashgan jamiyat, gender tenglik siyosati, qadriyatlar tizimi transformasiyasi oqibatlarini aniqlash, tushuntirish, salbiy holatlarning oldini olish, bartaraf etish maqsadida aholi, jumladan, xotin-qizlar ijtimoiy kayfiyatini tadqiq etish jamiyat barqarorligini taʼminlash nuqtai nazaridan muhim sanaladi;

ikkinchidan, bugungi kunda jamiyatda xotin-qizlarni qoʻllab-quvvatlash maqsadida olib borilayotgan islohotlarning samaradorligini, ularga nisbatan xotin-qizlarning hayrixohlik va moslashuvchanlik darajasini aniqlash istiqboldagi siyosat yoʻnalishlarini takomillashtirish nuqtai nazaridan muhim ahamiyatga ega;

uchinchidan, mahalliy olimlar tomonidan yaratilgan ilmiy adabiyotlarda jamoatchilik fikriga taʼsir koʻrsatuvchi omillar, unga aloqador boʻlgan jihatlar yuzasidan olib borilgan

ilmiy va amaliy tadqiqotlarda turli ijtimoiy-demografik guruhlarining, jumladan, xotin-qizlarning ijtimoiy kayfiyatini o'rganishning o'ziga xos jihatlari yetarli darajada yoritilmaganligi hamda o'rganish metodologiyasining ishlab chiqilmaganligi mazkur ijtimoiy fenomenni ilmiy o'rganish, amaliy baholash usullari, indikatorlari va mezonlarini ishlab chiqishning ahamiyatini oshiradi.

Ilmiy adabiyotlarda ijtimoiy kayfiyatning mohiyati, jumladan, uning tarkibiy elementlari, o'lchash mezonlari atroflicha tadqiq qilingan. Tushunchaning sotsiologik mohiyati va tahlili asosida J.T.Toshenko [11], S.V.Xarchenko [12] tomonidan ishlab chiqilgan strukturasi, ya'ni tarkibiy elementlari va ularning interpretatsiyasi muhim ahamiyatga ega. Islohotlar sharoitidagi jamiyatning farovonlik holatidan dalolat beruvchi sotsial fenomen va indikator ijtimoiy o'z-o'zini his qilish, tuyg'ular, emotsiyalar, qayg'urishlar, bilimlar kabi bir qator tushunchalar orqali talqin qilingan. Shu o'rinda siyosiy, iqtisodiy va marketing yo'nalishidagi istiqboldagi holatlarni prognozlashtirish hamda loyihalashtirish maqsadida R.Prechter, R.Elliott[7], J.L.Kasti [2] va ularning izdoshlari sotsionomika nazariyasi doirasida o'z izlanishlarini olib borishganini aytib o'tish lozim. Ularning nazariyasi an'anaviy maktab vakillarining qattiq tanqidiga uchragan.

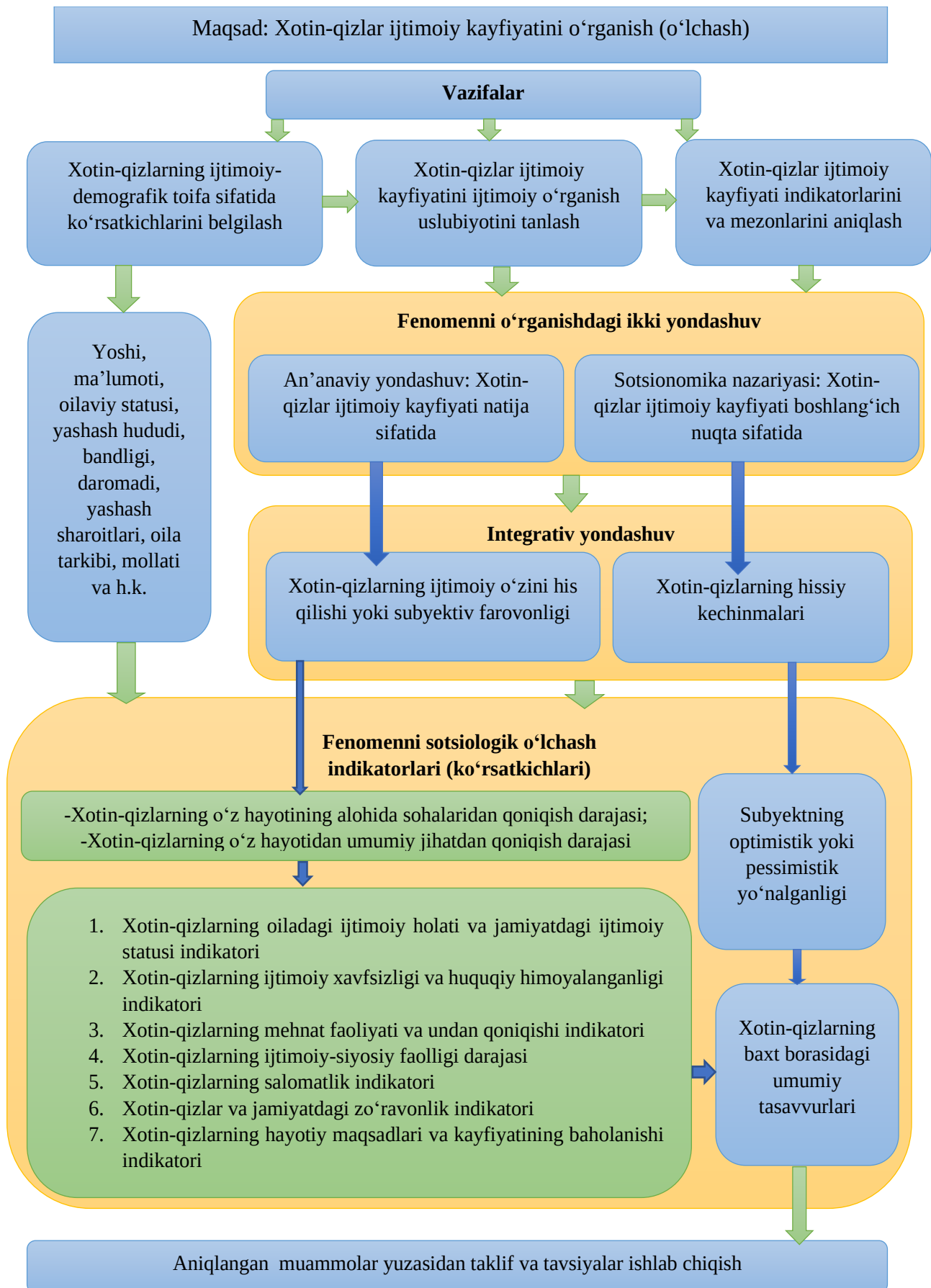
Turli sotsiumlarda xotin-qizlarning islohotlar hamda o'zgarishlarga ijtimoiy-psixologik moslashuvining dinamikasi hamda ta'sir ko'rsatuvchi omillarni tahlil qiluvchi bir qator ishlar yaratilgan. Jumladan, ayollar emotsional holatining o'ziga xos jihatlari, qadriyat yo'nalishlari va hayotiy strategiyalari, ijtimoiy-siyosiy hayotida tutgan o'rni, ijtimoiy faolligini, turmush tarzi va o'ziga xos jihatlari I.V.Romanova [8], T.K.Narbayeva [6], A.P.Seitov [9], M.P.Ergasheva [3], M.M.Baltabayeva [1]larning ishlarida nazariy hamda amaliy jihatdan tadqiq qilingan. Mazkur ishlar orqali **xotin-qizlarning asosiy ijtimoiy ko'rsatkichlari sifatida** quyidagilarni keltirish mumkin:

- maqsadli ijtimoiy faoliyati;
- ijtimoiy statuslari, ijtimoiy rollari va ijtimoiy xulq-atvori;
- qadriyatlar, bilim va normalarga munosabati, hayotida namoyn bo'lishi;
- ijtimoiy manfaatlari va kutishlari;
- kasbiy malaka darajasi;
- dunyoqarash, ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan qadriyat yo'nalishlari;
- subyektning ijtimoiy faolligi hamda erkinlik darajasi.

Ijtimoiy xususiyatlar odamlar hayotining tarixiy, madaniy va ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarining murakkab o'zaro bog'liqligi natijasidir [10]. Shaxsning ijtimoiy tipi ijtimoiy tizimning inson qadriyat yo'nalishlariga va ular orqali ijtimoiy xulq-atvoriga qanday ta'sir qilishini aks ettiradi. Aholining ijtimoiy kayfiyati jins, yosh, turmush tarzi, rollari, siyosiy qarashlari hamda ijtimoiy statusi kabilar orqali bir qator amaliy tadqiqotlar davomida o'rganilgan (O.A.Aslanova [4], Ya.N. Krupes [5] va boshqalar).

Xotin-qizlar ijtimoiy kayfiyatini o'rganishning asosiy jihatlaridan kelib chiqqan holda uni baholash ko'rsatkichlari bo'yicha xulosalar berish mumkin. Demak, ayollarning ijtimoiy kayfiyati jamiyat va undagi xotin-qizlarning ijtimoiy statusi, jamiyatdagi holatining yetakchi ko'rsatkichlaridan biri hisoblanadi. U jamiyatda ijtimoiy muammolar hamda qarama-qarshiliklarning bartaraf etilishi, ijtimoiy manfaatlarning qondirilish darajasiga qarab tadqiq qilinadi. To'g'ri metodologiya asosida o'rganilgan ijtimoiy kayfiyat ijtimoiy ong hodisasi (fenomeni) sifatida turli toifadagi xotin-qizlarning turmush tarzini obyektiv ravishda aks ettirishi mumkin.

Yuqoridagilar asosida xotin-qizlar ijtimoiy kayfiyatini o'rganishda muallif tomonidan quyidagi bosqichlardan iborat model taklif qilinmoqda (*1-rasm*):

1-rasm. Xotin-qizlar ijtimoiy kayfiyatini o'rganish strukturasi va modeli

Alohida ko'rsatkichlardan xotin-qizlar ijtimoiy kayfiyatining umumiy holatini aks etiradigan yagona ko'rsatkich (**ijtimoiy kayfiyat indeksi – IKI**) yaratiladi. Mazkur parametrlarning har biri mos bo'lgan empirik ko'rsatkichlarni o'z ichiga qamrab oladi. Unda insonning o'z hayoti, jamiyatlardagi umumiy holati, hukumat sa'y-harakatlarini qay darajada baholashi, shuningdek, yaqin kelajakdan nimalarni kutishlari tadqiq qilinadi. Ularga ijtimoiy faollik, moliyaviy holat, salomatlik, identifikatsiya, ijtimoiy qulaylik, emotsional-hissiy soha, individual shaxsiy xususiyat kabilar kiradi. Barcha **indikatorlar** umumiy yig'indisining o'rtachasini aniqlash orqali IKI topiladi. Ko'rsatkichlarning har biri boshqalaridan mustaqil bo'lsada, birgalikda mazkur ijtimoiy-demografik toifaning umumiy kayfiyatini baholaydi. Alohida mezonlarni o'rganish va tahlil qilish natijasida xotin-qizlar ijtimoiy kayfiyatining umumiy darajasini aks ettiruvchi indikator yoki indeks yaratiladi. U barcha indikatorlar umumiy yig'indisining o'rtachasi sifatida aniqlanadi. Ko'rsatkichlarning har biri, umumiy holatda, boshqalaridan mustaqil bo'lsada, birgalikda mazkur ijtimoiy-demografik toifaning umumiy kayfiyatini baholash imkonini beradi. Ijtimoiy faollik, moliyaviy holat, salomatlik, identifikatsiya, ijtimoiy qulaylik, emotsional-hissiy soha, individual shaxsiy xususiyatlar kabilar indikatorlar sifatida tadqiq qilinishi mumkin.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Baltabayeva M. M. O'zbekiston Respublikasi xotin-qizlarining kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirishdagi ishtiroki (1991-2019 yillar). Dissertatsiya ishi. O'zbekiston tarixi, Andijon – 2019. – 173 b.
2. Casti J.L. From Social Mood to Collective Events: Measuring the Path by Sociometers. THE BEACON: Journal for Studying Ideologies and Mental Dimensions. Vol. 4 (2021) – 42 p. <https://cyberleninka.ru/article/n/from-social-mood-to-collective-events-measuring-the-path-by-sociometers>
3. Ergasheva M. P. O'zbekistonda xotin-qizlar faolligini yuksaltirishda jamoatchilik fikrining o'rni va roli, Dissertatsiya ishi. Sots fanlari bo'yicha falsafa doktori, Toshkent – 2020, 142 b.
4. Асланова О.А. Социальное самочувствие пожилых людей в регионе: социологическая оценка (на примере Краснодарского края). Москва – 2012. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата социологических наук. 22 с.;
5. Крупец Я. Н. Социальное самочувствие как интегральный показатель адаптированности. Социологические исследования. – 2003. – №4: С143-144.
6. Нарбаева Т.К. Ўзбекистонда хотин-қизларни ижтимоий ҳимоя қилиш тизими самарадорлигини оширишнинг инновация модели. Диссертация иши. 22.00.02– Ижтимоий тузилиш, ижтимоий институтлар ва турмуш тарзи Тошкент – 2020. – 239 б.,
7. Пректер Р.Р. Волновой принцип Эллиотта: ключ к пониманию рынка/ Р.Пректер и А. Фрост; предисл. Чарльза Коллинза; [пер. с англ. Б. Зуева]. - 6-е изд. – Москва: Альпина Паблишер, 2012. – 268 с.
8. Романова И.В. Социальное настроение одиноких женщин посттрудового периода жизни (социологическое исследование на территории Забайкалья). Вестник ЧитГУ № 10 (77) 2011. 124-133с.
9. Сеитов А. П. Этно-демографические особенности института семьи в Узбекистане. Постсоветские исследования. Т.6. № 3 (2023). – 332-340с.
10. Справочник по общей социологии. <https://zaochnik-com.com/spravochnik/sotsiologiya/obshchaja-sotsiologiya/ponjatie-lichnosti/>

11. Тощенко Ж.Т. Социальное настроение – феномен современной социологической теории и практики. 1998 г. Харченко С.В. Феномен и природа социального настроения. Мир науки, культуры, образования. №1 (26) 2011. 168-170 с.

12. Хашенко В.А. Психология экономического благополучия. Издательство институт психологии РАН. 2012. – 432 с.

SAN'AT IJTIMOIIY BARQARORLIKNI TA'MINLASHNING OMILLARI SIFATIDA

Eshanova Gulchexraxon Numonovna

*Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti dotsenti,
falsafa fanlari nomzodi eshanova2021@gmali.com*

Annotatsiya. *San'at dunyoni go'zallik qonunlari asosida aks ettiradi. Insonni avvalo insonni, dunyoni estetik anglashga, boshqalarga, tabiat va jamiyatga ahloqiy va estetik ideal nuqtai nazaridan o'z bahosini beradi. San'at ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashning omillari sifatida ko'rsatilgan.*

Kalit so'zlar: *Islom, san'at, tasviriy san'at, din, qadriyat, miniatyura, naqsh, komil inson, go'zallik, axloq, insonparvarlik, dunyoqarash.*

San'at bu ijtimoiy ong va inson faoliyatining o'ziga xos shaklidir. San'at odamlarning estetik dunyoqarashini xis tuyg'ularini go'zallik ruxida tarbiyalash, ularni turli maqsadlari, his tuyg'ulari, manfaatlari va ideallarini ifodalab kelgan. Shuningdek san'atning bilish vazifasidan tashqari insonning mahoratini namoyon qiladi, ijod qilishga undaydi. San'at insonni hayot mazmunini bilimi, mahorati va qobiliyatlarini namoyon etib boruvchi ijodiy faoliyatdir. San'at dunyoni go'zallik qonunlari asosida aks ettiradi. Insonni avvalo insonni, dunyoni estetik anglashga, boshqalarga, tabiat va jamiyatga ahloqiy va estetik ideal nuqtai nazaridan o'z bahosini beradi. Axloqiy qarashlar insonparvarlik, ezgulik, yaxshilik, san'atda go'zallik, ulug'vorlik kabi g'oyalari insonda shakllanishiga yordam beradi.

San'at asarlarining mazmuni badiiy obrazlarda, badiiy tafakkur vositasida ifodalanib, uning asosiy ta'sir kuchi inson ma'naviy dunyosini shakllantirishga, his-tuyg'ularini tarbiyalashga qaratiladi.

San'atda dindagi ma'naviy-axloqiy qadriyatlar badiiy aks ettiriladi. Bunday mazmundagi asarlar badiiy ijod va badiiy idrok tushunchalari vositasida beriladi. San'atning badiiy adabiyot, me'morchilik, musiqa, tasviriy san'at va boshqa ko'rinishlari mavjud. Bular eng qadimgi san'at turlaridan bo'lib, tasviriy san'atda voqealar, borliq, tabiat tekis yuzada chiziqlar va ranglar orqali tasvirlanadi.

Ma'lumki, falsafa tarixida inson to'g'risidagi qarashlar ularning e'tiqodlari bilan uzviy bog'liqdir. Totalitar tuzum davrida inson aqliy salohiyati, ma'naviy, ijodiy imkoniyatlari kamsitildi. Minglab yillar davomida shakllangan va rivojlangan bir-biri bilan bog'langan ma'naviy va madaniy meros ijobiy va salbiy g'oyalarga bo'lib yuborildi.

Bugungi kunda milliy axloq, ma'naviyat kabi milliy va diniy qadriyatlarimizni asrab-avaylash, ajdodlarimizning bebaho merosini o'rganish, uning asosida yoshlarni komil inson etib tarbiyalashda jamiyatning barqaror ijtimoiy-ma'naviy muhitini ta'minlash muhimdir.

Bugungi kunda O'zbekistonda "yoshlarning qonun hujjatlari mazmun-mohiyatidan xabardorligi, huquqiy ongi va madaniyatini rivojlantirish, ularda sog'lom turmush tarziga rioya etish, inson huquqlari, gender tengligi, tinchlikparvarlik va millatlararo totuvlik, vijdon erkinligi, barcha millat va elatlarning tillari, urf-odatlar va an'analarini hurmat qilish

kabi umuminsoniy qadriyatlar bilan birga milliy-axloqiy qadriyatlarni kamol toptirish, ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy faollik, mustahkam fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish;” (1)masalalari dolzarb xisoblanadi.

Bu fikrlarda o‘zbek xalqining ma’naviy qadriyatlarini tiklashga, o‘zligini anglashga intilishi, zamondoshlarimiz ijodiy izlanishlarini e’tiborga olish nazarda tutilgan. Ularning ijodiy izlanishlari, dunyoqarashlari endilikda keng makonda tasvirlanib, bugungi postmodernizm va o‘zga madaniyatlarning rang-barangligi ham o‘ziga tortmoqda. Bugungi san’at insonparvarlik va bunyodkorlik yo‘nalishi mazmunini beradi. Milliy san’atimiz umuminsoniy madaniyat, san’at darajasiga ko‘tarilmoqda.

O‘zbek rassomlari ijodida ham “yangi to‘lqin” yuzaga keldiki, jumladan, Fayzulla Ahmadaliev, Bahodir Jalolov, Akmal Nur, Jamol Usmonov, Javlon Umarbekov kabi ko‘pgina rassomlarimiz ijodlarida zamonaviy san’atda namoyish etilgan san’at asarlari ob’ektlar, kartinalar, kinematik haykallar, intallyatsiya kompozitsiyasi usullari sifatida namoyish etib kelmoqda.

San’at asarlarida badiiy-estetik obrazlar va diniy qadriyatlarni aks ettirish vazifasi shunday namoyon bo‘ladiki, u insonlarga faqat g‘oyaviy-estetik ta’sir ko‘rsatish emas, shaxs va jamiyat ma’naviyatini shakllantirishga xizmat qilishi lozim.

Dinda ma’naviy, axloqiy, estetik qadriyatlar borki, bu kishilarning ma’naviyatiga kuchli ta’sir etadi.

Shunday ekan, dunyodagi barcha diniy madaniyatlarda bo‘lgani kabi islom qadriyatlari ham tasviriy san’at bilan integratsiyalashuv jarayonlarini boshidan kechirgan. Har bir din o‘z ta’limotidagi qadriyatlarini yoyishda diniy madaniyatiga ega bo‘lishi lozim edi.

Insoniyat tarixida diniy g‘oyalarning rivojlanishi bilan har bir dinda unga xos san’at turlari ham mavjud bo‘lgan va o‘sha diniy mafkuraning g‘oyaviy vositachisi sifatida faoliyat ko‘rsatgan. Zardushtiylik, buddaviylik, islom dinining ham tasviriy san’at bilan integratsiya jarayonini amalga oshirganini tarixiy san’at asarlari tasdiqlaydi. Shuning uchun Kamoliddin Behzod kabilarning ijodiy merosi umuminsoniy qadriyat sifatida o‘rganiladi, e’zozlanadi. Bu san’at asarlari bizga o‘lmas qadriyat bo‘lib qoldi.

Milliy san’atimiz bo‘lgan miniatyura san’ati an’alaridan foydalangan holda modernizm yo‘nalishida ham ijod qilayotgan ko‘plab ijodkorlar bor. An’anaviy san’atning tiklanishi bevosita o‘zbek madaniyatini rivojlantirishda, milliy dunyoqarash hamda barkamol insonni shakllantirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони, 08.10.2019 йилдаги ПФ-5847-сон <https://lex.uz/docs/4545884>

2. Қаранг: Маҳмудов Т. Миниатюра фалсафаси // Сино. Эрон Ислон Республикасининг Ўзбекистондаги Элчихонаси ҳузуридаги маданият ваколатхонасининг нашри. – Тошкент, 2002. – Б. 40.

3. Қаранг: Тимоти Ж. Уинтер. XXI асрда ислон. Постмодерн дунёда қиблани топиш. – Тошкент: Шарқ, 2005. – Б. 47.

ISLOM TA'LIMOTIDAGI INSON VUJUDI (BORLIG'I) TAVSIFINI FALSAFIY TAHLILI

E.Ulug'murodov

*Samarqand davlat chet tillar instituti
dotsenti, falsafa fanlari doktori (PhD)*

Annotatsiya: Ushbu maqolada islom ta'limotida inson borlig'i (ekzistensiyasi)ni substansional komponenti sifatida ruh fenomeni, tana va ruh determinatsiyasi ijtimoiy-falsafiy tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Islom, tana, ruh, ekzistensiya, tasavvuf, go'zallik, xunuklik, aql, ong, zohiriy, botiniy.

Islomning ahkomlari, shariati, qonun-qoidalari, talablari deyarli barcha davrlarga, umuminsoniy ehtiyojlarga mos keladi. Zamonlar, davrlar, ijtimoiy-siyosiy tartibotlar o'zgargan bo'lsada, islom dini odamlar iymon-e'tiqodini mustahkamlab, ongi, qalbi va tafakkuriga ma'naviy ozuqa berib kelmoqda. Buning asosiy sababi islomiy qadriyatlarning umumbashariy ahamiyatga egaligi, ildizining o'ta chuqur va mustahkamligidir. Uning manbalarida ilohiyotga ishonish, ruhiy poklanish, iymon, vijdon, e'tiqod, adolat, insonparvarlik, mehr-muruvvat, halollik, fidoiylik, go'zallikka intilish kabi inson ma'naviy kamolotining asosi bo'lmish barcha muammolar qamrab olingan.

Islom inson qalbini, ruhini poklashga, shu negizida ijtimoiy munosabatlarni insoniylashtirishga qaratilgan. O'tkinchi mol-dunyo, mansab-martabalar emas, balki ma'naviy boylik, ahloqiy poklik, ezgulik, chiroyli amallar, halollik, insof-diyonatlilik, go'zallikka intilish komil insonning muhim sharti degan fikrlar sharqda bu ta'limotning shakllanishiga, keng yoyilishiga sabab bo'ldi.

Islomiy qadriyatlar ko'pchilik tomonidan ijtimoiy qo'llab-quvvatlanadigan ezgulik, adolat, vatanparvarlik, sevgi, go'zallik, ulug'vorlik, do'stlik haqidagi tasavvurlardir. Ular shubha ostiga olinmaydi. Ular barcha kishilar uchun etalon, ideal bo'lib xizmat qiladi.

Diniy ta'limotlarda ham falsafada ham inson muammolarini tadqiq etish, o'rganish hamma vaqt ularning diqqat markazida bo'lgan. Bu muammoni dinshunos ulamolar, faylasuflar turlicha talqin qilganlar. O'rta asr musulmon SHarq faylasuflarining inson to'g'risidagi qarashlarining shakllanishida va uning rivojlanishida o'sha davrning ijtimoiy-siyosiy va madaniy-ma'naviy hayotida katta ahamiyatga ega bo'lgan tasavvuf ta'limotining ta'siri sezilarli bo'lgan. Bu ta'limot inson ruhiy-ma'naviy kamoloti haqidagi turli g'oyaviy-nazariy qarashlar, axloqiy qoi-dalar va ularni amalga oshirish yo'llari va uslublari haqidagi bir butun, yaxlit sistemadan iborat bo'lgan ta'limotdir.

Islom dinida go'zallik bilan yaxshilik uyg'un holda sof go'zal inson jismi va ruhini tarbiyalaydi. Bunda islom quyidagi tarbiya usullarini tavsiya etadi.

Birinchidan, axloqiy tarbiya vositasi. Ushbu tarbiyaning bu turida asosan yoshlarni va'daga vafo, rostgo'ylik, kattaga hurmat, omonatdorlik, o'zgalarga mehr-oqibatli, o'zidan kichikka izzatda bo'lish kabi fazilatlar o'zida mujassamlashtirgan shaxs qilib tarbiyalash katta ahamiyat qaratiladi.

Ikkinchidan, jismoniy tarbiya. Muqaddas islom ta'limotida jismoniy tarbiya tushunchasi mohiyatida nafaqat jismoniy mashqlar bilan shug'ullanish balki, inson tana salomatligi uchun zarur bo'lgan barcha qoidalarga rioya qilish, ayni paytda inson salomatligi uchun zararli, balki hayoti uchun o'ta xavfli bo'lgan illatlardan saqlanish nazarda tutiladi. Payg'ambarimiz (s.a.v.) jismoniy mashqlar qatorida yoshlarni otda chopishga, suzishga, shunga o'xshash jismoniy mashqlarni bajarish lozim ekanligini alohida

ta'kidlaganlar va hadislarining birida "Kuchli mo'min kuchsiz mo'mindan yaxshiroq va Allohga suyuqliroqdir", deb marhamat qilganlar (I. Muslim rivoyati). Islom ta'limoti yoshlarni xar xil salbiy illatlardan saqlash maqsadida sog'likka ziyon etkazuvchi va umuman inson hayoti uchun zararli bo'lgan barcha narsalar bilan shug'ullanishni va ularni iste'mol qilishdan qaytargan.

Uchinchidan, aqliy tarbiya. Islom ta'limotida yoshlarni aqlan tarbiya qilish mohiyatida ularni kerakli bilim egasi qilib tarbiyalash, ilmiy va diniy jihatdan etuk, barkamol inson qilib voyaga etkazish ko'zda tutiladi. Islom ta'limoti tarixidan ma'lumki, Payg'ambarimiz (s.a.v.)ga ilk vahiyalarda insonni o'qishga, ilm olishga targ'ib etagan bo'lib, "Yaratgan Rabbing nomi bilan o'qi. U insonni alaqdan yaratdi. O'qi! Rabbing karamli zotdir. U insonga qalam bilan o'rgatdi. Insonga bilmagan narsasini bildirdi"(Alaq, 1-5) [1.].

Tasavvuf vakillarining fikriga ko'ra, inson tanasida biri-ikkin-chisiga qarama-qarshi bo'lgan ikki – rahmoniy va shaytoniy kuchlar mavjud. Insonning kamoloti rahmoniy kuchning o'z tanasidagi shaytoniy kuchdan g'olib chiqishini ta'minlash malakasiga ega bo'lishi lozim. Ularning talablariga ko'ra, shaytoniy kuchning kushandasi chinakam bilimlarga ega bo'lishdan iboratdir.

Insonda ilohiylik mavjud bo'lib, bu xislati uni komillik darajasiga etkazadi. G'azzoliy o'z qarashlarida insonning zohiriy va botiniy tomoni mavjudligini ta'kidlaydi. Insonni yaxlit bilish, tizimli o'rganish uchun uning ham zohiriy, ham botiniy tomonlarini o'zaro aloqadorlikda o'r-ganish lozimligiga e'tibor qaratadi. SHuni ta'kidlash lozimki, "zohir" va "botin" tushunchalari asosiy tasavvufiy-falsafiy kategoriya hisoblanadi. G'azzoliy "Kimiyo saodat" asarida: "Agar xohy, ki xudro bishinosy, bidon, ki turo ki ofaridaand, az du chiz ofaridaand: yake in kolbadi zohir, ki onro tan go'yand va vayro ba chashmi zohir metavon did; va digare ma'nii botin, ki onro nafs go'yand va chon go'yandu dil go'yand va onro ba basirati botin tavon shinixt va ba chashmi zohir natavon did" [2.], ya'ni, o'zingni tanimoq, bil-moq istasang, ikki narsadan yaratilganligingni bilgin. Biri zohiriy qolip. Bu badan deyiladi. Ko'z bilan ko'rsa bo'ladi. Boshqasi botin ma'nosida-dir. Unga nafs va jon derlar, qalb derlar. Bu faqat haqiqat ko'zi bilan bilinadi. Zohiriy ko'z bilan ko'rilmaydi. Xuddi shunga o'xshash qarashni "Laduniy ilm" deb nomlangan risolasida ham ifoda etadi. Uningcha, inson ikki qarama-qarshi narsadan yaratilgan. Birinchisi jism, ikkinchisi ruhdir[3.].

G'azzoliy "Ma'oriju-l-quds fi madorij ma'rifati-n-nafs", deb nomlangan risolasida "inson – bu gapiradigan, o'ylaydigan, kuladigan va vertikal bo'yga ega bo'lgan jonli bir borliqdir" [4.], deb tushuntiradi. Uningcha, tana va ruhning birini ikkinchisidan farq qilishni hamma ham ilg'ay olavermaydi. Barcha mavjudotlarning turlari inson vujudida mavjud. SHu sababli, insonning yaratilishida to'rt xil sifatdan tarkib topgan. Demak, insondagi bu sifatlar tarbiyalanmasa, hatto ilohiy sifatlar ham yomonlikka xizmat qilishi mumkin. Insonda avval hayvoniy sifat g'olib bo'ladi. Keyin esa, unga yirtqichlik sifati ergashadi. Agar bu ikkalasi jamlansa, ular makr, aldash, hiyla kabi shaytoniy sifatlarda aqlni ishlatadi. Bu narsa insonda yaratuvchiga xos sifatlarning g'olib bo'lishiga olib keladi.

Ruhiy tahlil falsafasining asoschisi Zigmund Freyd ham inson ruhiyatining tuzilishini bayon etishda shunday o'xshatishni psixoanalitika na-zariyasida bayon etgan. Ruhiyatning quyi, irratsional qatlami: Freydda – "U" ong osti jarayonlar. G'azzoliyda esa – hayvoniy ruh. Har ikkalasi ham ruhi-yatning bu qatlamini ot, ulovga o'xshatadi. Ruhiyatning ratsional qatlami: Freydda – "Men" [5.]. G'azzoliyda – Insoniy ruh. Har ikkalasi ham ruhiyatning bu qatlamini chavandozga qiyoslaydi. CHavandoz otni boshqargani singari. Freydda ruhiyatning quyi, ong osti jarayonlar "U" ni ruhiyatning ratsional qatlami "Men" boshqaradi. G'azzoliyda ham insoniy ruh hayvoniy ruhni boshqaradi.

Sharq falsafasida insondagi ezgulik va yovuzlik xususiyatlari – qarama-qarshi asos modda (jism) va ruh mavjudligi haqidagi fikrlar ko‘p olimlarning asarlarida ta’kidlanadi. Ular o‘rtasidagi kurashga falsafiy tahlil berilib, shaxs ma’naviyatini, axloqiy-estetik tafakkurini shakllantirish bo‘yicha nazariy va amaliy fikrlar aytilgan. SHulardan biri shuki, ruhiy yo‘nalishni madaniyat-ma’rifat orqali rivojlantirilsa, inson faoliyati go‘zallashadi, shaxs kamol tomon yo‘naltiriladi. Agar ruh jism qo‘liga aylanib qolsa, unda shaxs faoliyatida salbiy holatlar yuz berishi mumkin. Demak shaxsning kamoloti ijtimoiy hayotga, ob’ektiv borliqqa, ezgulikka nisbatan munosabati bilan belgilanadi.

Islom ta’imoti inson tana va ruhdan tashkil topgan eng mukammal, butun borliqlarni o‘zida jo etgan ilohiy xilqat deb tushuntiradi. Tana borlig‘idan vujudga keladigan, ta-naning mavjudligi uchun zarur bo‘lgan ehtiyojlar nafsdir. Nafs me’yorida bo‘lsa zaruriydir, chunki u tana sog‘ligi va kamolini ta’minlaydi. Lekin nafs me’yoridan oshsa zarardir. U ham tana, ham ruhning halokatiga sababchi bo‘ladi.

Inson – tana va ruhdan iborat qalb orqali birikkan mukammal xilqat bo‘lib, butun borliqda eng oliy maqomda turgan zot. Ruh tanasiz o‘z oldidagi vazifalarni bajara olmaydi. Tana ruhsiz, ruh tanasiz kamol topa olmaydi. Inson hayoti uchun ikkalasi ham zarur. Ruh – qalb haqiqatidir. Tana va ruh aslini bilish va ularga me’yori-da munosabatda bo‘lish zarur. Tana foni. Undagi nafs lazzatlariga berilish insonni hayvon holatining tubanlashuviga olib keladi. SHuning uchun nafs-ni tanish, o‘z-o‘zini anglash, bilishning asosidir. Demak, inson tana ehtiyojlariga qul bo‘lib qolmasligi kerak. Ularni ruh ehtiyojlariga bo‘ysundirishi lozim. Buning uchun esa, insonga aqli yor-damga keladi. Zero, mutafakkir ta’kidlashicha, barcha ezgu ishlar, hatti-hara-katlar aqlning sharofati bilan yuzaga chiqadi. Aql-ruh ko‘zgusidir. SHu bois, inson bu dunyoda tana va ruh ehtiyojlarini tanlashda o‘z aqliga suyanishi lozim. Aks holda u tananing o‘tkinchi mayl va ehtiroslariga bog‘lanib insoniylikdan chetga chiqadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.Абдулазиз Мансур. “Қуръони Карим” маъноларининг таржима ва тафсири. Тошкент-2004. 597-6
- 2.Хужжат ул-Ислом имом Муҳаммад Ғаззолий. Кимийи саодат. Қўлзма. Бухоро вилоят Абу Али Ибн Сино номидаги ахборот кутубхона маркази Шарқ қўлзмалар фонди, № 527. – В. 24.
- 3.İmâm Gazzâlî. Risâletü't-Tecrîdi fî kelîmeti't-Tevhîd &er-Risâletü'l-ledünniye (Tevhid ve Ledün Risâlesi). İstan-bul: Furkan Yayınları, 1995. – Б. 73.
- 4.İmâm Gazâlî. Meâricül' Kuds fi ma'rifeti'n-nefs.(Hakikat Bilgisine Yükseliş), trc. Serkan Özburun. İstanbul: İnsan Yayınları, 1995. – S. 41.
- 5.Юнг К.Г. Аналитическая психология. Прошлое и настоящее. Москва: Мартис, 1995. – С. 55.

JAMIYAT BARQARORLIGINI TA'MINLASHDA IJTIMOIIY MUROSA MADANIYATINING O'RNI

Axmedov Sohîb Sayimovich

*Navoiy innovatsiyalar instituti, “Ijtimoiy-gumanitar fanlar” kafedrası o‘qituvchisi
(O‘zbekiston, Navoiy) ahmedov-s@internet.ru*

Annotatsiya: Ushbu maqolada jamiyat barqarorligini ta’minlashda ijtimoiy murosa madaniyati bilan bog‘liq ijtimoiy-falsafiy masalalar xususida so‘z boradi. Insoniyat yaralganidan buyon ijtimoiy barqarorlik, tinchlik va osoyishtalik masalalari barcha uchun birdek ahamiyatli bo‘lgan umuminsoniy qadriyat sifatida qaraladi. Bu jarayonda esa

madaniyat va ma'naviyat masalalari, madaniy-maishiy hayotdagi muammolar yechimiga qaratilgan kontseptual g'oyalar hal qiluvchi omil hisoblanadi.

Kalit so'zlar: *ijtimoiy murosa, tenglik, farovonlik, tinchlik, barqarorlik, taraqqiyot, vatanparvarlik, osoyishtalik.*

Jamiyat rivojlanishi va O'zbekistonning yangi taraqqiyot strategiyasini ishlab chiqish, xalq manfaatlarini ta'minlashda demokratik tamoyillarga asoslanish kabi jarayonlar bevosita jamiyatda tinchlik va osoyishtalikni ta'minlash, insonni oliy qadriyat sifatida ulug'lash kabi kontseptsiyalarning asosi bo'lib xizmat qilmoqda. O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh.Mirziyoyev ta'kidlaganidek: "Barchamizga yaxshi ayonki, inson manfaatlarini yurt tinchligi, jamiyatimizdagi o'zaro hurmat, mehr-oqibat va hamjihatlik muhitidan ajratgan holda tasavvur etolmaymiz. Bularning barchasi bizning bebaho boyligimiz va uni ko'z qorachig'idek asrash har birimizning muqaddas burchimizdir".[4.-B.24.] Ma'naviy barkamollik va boy madaniy merosimizni asrab-avaylash, o'sib kelayotgan yosh avlodni vatanparvarlik, yurtga sadoqat ruhida tarbiyalashda sog'lom demokratik muhitni davrning o'zi talab etmoqda. Bu esa jamiyatda tinchlik va osoyishtalikni ta'minlashda, fuqarolar o'rtasida o'zaro ijtimoiy murosa madaniyatini yanada rivojlantirishda muhim omillardan biri bo'lib xizmat qilmoqda.

Insoniyat yaralganidan buyon ijtimoiy barqarorlik, tinchlik va osoyishtalik masalalari barcha uchun birdek ahamiyatli bo'lgan umuminsoniy qadriyat sifatida qaraladi. Bu jarayonda esa madaniyat va ma'naviyat masalalari, madaniy-maishiy hayotdagi muammolar yechimiga qaratilgan kontseptual g'oyalar hal qiluvchi omil hisoblanadi. Umuman olganda, madaniyat shaxslarni tarbiyalovchi muhitdir. P.A.Florenskiy ta'biri bilan aytganda, madaniyat insoniyatni birlashtiruvchi tildir. [3.-ctp.109.]

Insoniyat tarixida "Birinchi muallim" nomi bilash shuhrat qozongan Arastu ham o'z falsafiy ta'limotida davlat va jamiyat boshqaruvi masalalariga atroflicha to'xtalib o'tgan. Arastu ta'biri bilan aytganda, ongli odam qonun chiqaruvchi nimani tushirib qoldirganini, qonunda belgilanmagan bo'lsa ham bu ishi, hatti-harakati adolatli ekanini yaxshi tushungan kishidir.[2.-B.159] Arastu o'zining falsafiy-ijtimoiy qarashlarida jamiyatdagi tinchlik va barqarorlik xususida fikr yuritarkan, biz bo'sh vaqtni qo'lga kiritish uchun bo'sh vaqtdan mahrum bo'lamiz, tinch yashash uchun esa urushamiz, degan paradoksni o'rtaga tashlaydi hamda shu orqali insoniyatni hamjihatlikda yashashga da'vat etadi. Shuningdek, yana bir mashhur faylasuf Epikurning falsafiy ta'limotida targ'ib etiladigan asosiy g'oyalardan biri shundaki, inson moddiy olamda xotirjam va rohat-farog'atda hayot kechirmog'i lozim. Alloh taolo tomonidan eng mo'tabar mavjudot sifatida yaratilgan inson bu hayotda qiynalmasligi, azob chekmasligi lozim. Shuningdek, faylasuf insoniy munosabatlarda va ijtimoiy hayotda kishilar bir-birlariga zarar yetkazmagan holda foydali yumushlar bilan shug'ullanmog'i darkorligini alohida ta'kidlab o'tgan. Falsafa tarixida insonlar o'rtasidagi umumiy kelishuv va tabiiy huquq g'oyasini aynan Epikur birinchi bo'lib o'rtaga tashlagan. Umumiy kelishuv tamoyilining substansiyasini hamfikrlik va hamjihatlik tashkil etadi. Zotan, insonlar o'rtasida fikrlar va g'oyalar qarama-qarshiligi mavjud ekan, bunday jarayonda umumiy kelishuvga erishish birmuncha mushkul hisoblanadi. Bu borada Aflotun shunday yozadi: "Turfa odamlarning turli fikr yuritishi natijasida hamfikrlik yo'qoladi va natijada har bir odam boshqa bir odamdan uning fikrlash tarzi uchun nafratlana boshlaydi".

Ijtimoiy hayotda ham har bir kishi faol bo'lishi kerak va o'rni kelganda so'zlashni hamda sukut saqlamoqlikni ham bilmog'i shart deb hisoblaydi alloma. Bu xususida Abu Nasr Forobiy o'zining "Fozil odamlar shahri" asarida shunday yozadi: "Agar shahar o'z qonunchiligida haqiqiy muhabbat, yuksak axloq, barkamol aqlga ega bo'lmasa, uning qismati halokat va parokandalik bo'ladi, agarda bu uch go'zal nuqtalar bo'lsa, albatta u

farovonlik va baxtga yetishadi”.[1.-B.32.] Alloma o‘zining ijtimoiy qarashlari orqali jamiki insoniyatni do‘st-birodarlik, murosasozlik, hamjihatlikda istiqomat qilish va vatanparvarlikka da‘vat etadi. Uning fikricha, jamiyatning faol a‘zosi bo‘lgan har qanday kishi erkin fikrlash va erkin so‘zlash huquqiga ega bo‘lmog‘i shart. Erkinlik va adolat hukmronlik qilgan jamiyat esa har tomonlama taraqqiy etadi, rivojlanadi.

Markaziy Osiyo Sharq Uyg‘onish davrining ko‘plab yorqin namoyandalarini Islom va Jahon sivilizatsiyasiga qo‘shgan bebaho hissasi [5.-B.254.] xususida so‘z borganda buyuk allomalarimizning adolat, tinchlik, vatanparvarlik kabi umumbashariy g‘oyalarining kontseptual mohiyatini o‘rganish, teran anglash bugungi kunning ob‘ektiv zarurati hisoblanadi. Bugungi kunda O‘zbekistonning yangi taraqqiyot strategiyasida belgilangan vazifalarni bajarishda va amaliyotga keng tadbqiq etishda ham ijtimoiy murosa madaniyati, gumanizm, altruizm ruhidagi g‘oyalar barchamiz uchun birdek ahamiyatli hisoblanadi.

Adabiyotlar

1. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi Xalq merosi nashriyoti, 1993. – B.32.
2. Arastu. Axloqi kabir. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2015. – B.159.
3. Флоренский П.А. У водорозделов мысль язык // Флоренский П.А. соч.в II т. – Москва: Правда, 1990. – С.109.
4. Mirziyoyev Sh. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta‘minlash - yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2017. – B.24.
5. Mirziyoyev Sh. Inson manfaatlari va huquqlarini ta‘minlash – demokratik jamiyat asosidir. // Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. – Toshkent: O‘zbekiston, 2019. – B.254.

O‘ZBEKISTONDA MA’RIFATLI JAMIYAT BARPO ETISH – IJTIMOIIY BARQARORLIK OMILI

Tog‘ayev Nodirjon Ergashevich

O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti dotsenti falsafa doktori (PhD)

Annotasiya. Ushbu maqolada muqaddas manbalarimiz hamda buyuk mutafakkir ajdodlarimizning ta‘limotlarida tinchlikparvarlikka oid qarashlari keltirilgan. Mamlakatimizda mustaqillikning dastlabki kunlaridan boshlab tinchlik va xavfsizlik masalalariga alohida e‘tibor qaratilganligi bayon etilgan. Shu bilan birgalikda O‘zbekistonda ma‘rifatli jamiyat barpo etishda tinchlik va xavfsizlikni ta‘minlash muhim omil ekanligi ijtimoiy-falsafiy jihatdan yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: mustaqillik, ma‘rifatli jamiyat, tinchlik, osoyishtalik, xavfsizlik, taraqqiyot, farovonlik, barqaror taraqqiyot.

Bugungi kunda O‘zbekistonni yuksak ma‘naviyat hamda madaniyatga ega bo‘lgan, erkin va baxtli insonlar yashaydigan ma‘rifatli jamiyatga aylantirish uchun barcha kuch va imkoniyatlarimizni safarbar etmoqdamiz. Mana shunday oldimizga qo‘ygan ulkan maqsadlarga erishishimiz, ya‘ni O‘zbekistonda ma‘rifatli jamiyatni barpo etish barchamizga hamda har birimizga bog‘liq bo‘lgan eng asosiy masalalardan biridir. Avvalo, buning uchun barchamiz bunyod etilayotgan yangi ma‘rifatli jamiyatimizga munosib bo‘lish uchun milliy qadriyatlarimiz hamda boy tarixiy madaniyatimizga tayangan holda zamonaviy bilim va ko‘nikmalar bilan mustahkamlangan salohiyatga ega bo‘lishimiz lozim. Shu bilan birgalikda nafaqat mamlakatimizda, balki butun dunyoda barqaror taraqqiyotga erishish uchun, avvalo, har bir mamlakat va mintaqada tinchlik va xavfsizlikni ta‘minlash tizimli tarzda

yo'lga qo'yilishini davrning o'zi talab qilmoqda. Bu haqda muhtaram Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev: "Turli xavf-xatarlar kuchayib borayotgan bugungi tahlikali vaziyatda bebaho boyligimiz bo'lgan tinchlik-osoyishtalikni ko'z qorachig'idek saqlashimiz, yurtimizdagi millatlar va dinlararo hamjihatlik, o'zaro hurmat va mehr-oqibat muhitini yanada mustahkamlashimiz kerak" - deb ta'kidlaydilar [6: 10].

Tinchlik va xavfsizlik Vatan ozodligi va mustaqilligi bilan chambarchas bog'liqdir. Birovga qaram bo'lgan xalq hech qachon erkin va farovon yashay olmaydi. Shuning uchun ham mustaqillik va tinchlikni asrash, mamlakatimizni tajovuzkor kuchlardan himoya qilishga doimo tayyor turishimiz lozim. Global miqyos kasb etayotgan bir paytda har bir inson mamlakat tinchligi va osoyishtaligi yo'lida daxldorligini o'z burchi deb bilmog'i kerak. Har bir inson o'ziga shunday talab qo'ysa, mas'uliyat bilan yashasa, yaxlit jamiyat, butun insoniyat hayoti kafolatlanishi muqarrar. Yer yuzida ezgulik va tinchlik tantana qilishi shubhasiz. Shuningdek bu borada Zardo'shtiylik dinining muqaddas kitobi "Avesto"da kishilarning birgalashib yashashi, insonlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning axloq normalariga tayanishi, vatanparvarlik, tinchlik-ahllik kabi g'oyalar ilgari surilgan. "Avesto" ning ikkinchi daftari bo'lmish Yasnaning 62-hot, 5-qo'shig'ida shunday deyiladi: "Menga barkamol va dinogoh, vatansevar va anjumanoro, ahil, ezgu andishali, zulmatdan, tanglikdan qutqaruvchi farzandlar bag'ishla. Toki ular manzil, shahar, o'lka va uning nom hamda ovozasini ko'tarsinlar" [2: 90].

Insoniyat o'z hayot yo'lida turli urush va nizolarga boy tahlikali kunlarni kechirdi. Bugungi kunda ham bu jarayonlar jahon siyosatida sodir bo'layotganligi har bir insonni hushyorlikka chorlaydi. Bugungi kunda insoniyat tarixiga nazar tashlansa, keyingi besh ming yil mobaynida odamzot o'n besh mingdan ziyod katta-kichik urushlarni boshidan kechirganini ko'rish mumkin. Bu urush va tinchlik, xavfsizlikni ta'minlash masalasi hanuzgacha insoniyat oldidagi eng olamshumul muammo bo'lib qolayotganidan dalolatdir. Insoniyat paydo bo'libdiki jamiyat taraqqiyotida tinchlik va osoyishtalikni ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Hatto davlatlar o'rtasida tuzilgan ilk shartnoma ham tinchlik shartnomasi ekanligini saqlanib qolgan tarixiy manbalar tasdiqlaydi. Yadro urushlari havfi, ekstremizm, terrorizm va mintaqaviy mojarolar hali xanuz fuqarolar xavfsizligiga tahdid solib kelmoqda. Bunday o'zgarishlar yer yuzida tinchlikni saqlash masalasini nazariy va amaliy jihatdan tadqiq etish zaruriyatini oshirmoqda. Bu esa bizdan doimo ogoh bo'lishni mustaqilligimizni har qanday yovuz kuchlardan, jumladan, diniy ekstremizm va xalqaro terrorizm balosidan ko'z qorachig'idek asrab, himoya qilib yashashni talab etadi. Bu haqda Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev shunday deydi: "Terrorizm, ekstremizm, transmilliy va kiber-jinoyatchilik, odam savdosi, narkotrafik kabi tahdidlar xavfi tobora ortib bormoqda" [7: 268].

Tinchlik va xavfsizlik davlat va jamiyat hayotida tartibni, ma'lum mezonlarga ko'ra tizim muvozanatining saqlanishiga xizmat qiluvchi kategorial tushunchalar sirasiga kiradi. Har qanday ijtimoiy siyosiy islohotlar uchun qulay sharoit yaratilishiga xizmat qiladi. Tinchlik va barqarorlikning ahloqiy ma'naviy xarakteri inson kamoloti va eng muhimi ma'nan xotirjamlikni o'zida mujassamlashtiradi. Bu tamoyillarning o'ziga xos funksiyalari urushlarga yo'l qo'ymaslik, davlatlararo nizo va mojarolarni siyosiy vositalar bilan hal etish, mamlakat ichidagi kelishmovchiliklarni tinch yo'l bilan bartaraf qilish, inson huquqi va qonun ustuvorligini ta'minlash kabi vazifalarni bajarishni ifodalaydi.

Tinchlikparvarlikka oid ta'limotlar va qarashlar buyuk mutafakkir ajdodlarimizning mumtoz asarlarida ham jamiyat uchun turli tahdidlarning oldini olishda ma'naviy barkamol insonni tarbiyalash masalalari muhim o'rin tutadi. Jumladan, Abu Nasr Forobiyni (873-950) "Fozil odamlar shahri" asarida davlatni boshqarishda adolatli qonunlarga tayanish lozimligi uqtiriladi. Unda "Fuqarolarni birlashtirib turuvchi asos insoniylikdir, shu tufayli

odamlar odamzod turkumiga oid bo'lgani uchun ham o'zaro tinchlikda yashamoqlari lozim" - deb ta'kidlanadi [1: 186].

Afsuski, ayrim odamlarning dunyoqarashida tinchlikni ta'minlash - bu davlat, hukumat va huquq tartibot sohasi xodimlarining ishi, degan noto'g'ri, loqaydlik kayfiyatidagi tushuncha o'rnashib qolganligi nohush xolatdir. Biroq, tinchlik va xavfsizlik har bir insonga daxldor bo'lgan hayotiy zaruratki, uni saqlash shu yurtida yashaydigan har bir fuqaroning muqaddas burchi bo'lmog'i kerak. O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Karimovning "Tinchlik uchun kurashmoq kerak" risolasida "Tinchlik - Ollohning buyuk ne'mati, hammamiz uchun hayotimiz asosi barcha orzu-umidlarimiz manbaidir. Lekin tinchlik bo'lsin degan mazmundagi so'zlarni qayta-qayta tilga olar ekanmiz, ko'pincha uning ma'no-mazmuni nechog'lik teranligi haqida o'ylab ko'rmaymiz. Ma'no-mazmuni anglanmagan so'zning esa, ta'siri ham, qadri ham bo'lmaydi. Bunday ezgu da'vatlar zahirida aniq ma'no va amaliy harakat bo'lishi kerak" - deb ta'kidlaydilar [3: 83].

Mustaqilligimizning dastlabki kunlaridanoq biz mamlakatimiz tinchligi va xavfsizligini eng asosiy boylik sifatida asrab kelmoqdamiz. Bugungi va keyingi avlodlar ham ko'p mehnat va mashaqqatlar evaziga qo'lga kiritilgan mana shu bebaho ne'matni asrab-avaylashi zarur. Shundagina ular xalqimizning asl orzu-intilishlariga, istiqloq yo'lida jon fido etgan ajdodlarimizga munosib voris bo'la oladi. Mamlakatimiz dunyoda tinchlik, mintaqada qurolsizlanish, xususan Afg'oniston muammosini xalqaro insonparvarlik huquqi bo'yicha sharqona murosa talab va tamoyillari asosida hal qilish borasida bir nechta taklif va tashabbuslar bilan chiqqanligi barchamizga ma'lum. Shu bilan birgalikda mamlakatimizning jahondagi obro'-e'tibori yuksalib borayotgani, eng avvalo, yurtimizda demokratik va bozor iqtisodiyoti islohotlarini amalga oshirish natijasida qo'lga kiritilayotgan ulkan ijobiy o'zgarishlarda, ularning xalqaro hamjamiyat tomonidan e'tirof etilishida mujassam bo'lmoqda.

Dunyo hamjamiyatida tinchlik va barqarorlikni ta'minlash borasida siyosat olib borgan davlat rahbarlari haqida Sharqiy Yevropaning yetuk siyosatchisi L.Levitin o'zining "O'zbekiston tarixiy burilish pallasida" nomli kitobida: "Aqshda Ruzvelt, Angliyada Cherchil, Fransiya De Goll tarixning ma'lum davrlarida qanday muhim o'rin tutgan bo'lsa, I.A.Karimov ham istibdoddan qutilgan o'zbek xalqi O'zbekiston uchun ana shunday buyuk shaxs bo'lib qoladi" - deya ta'kidlaydi [4: 192].

Xalqimiz murosai madora, qo'shni haqi, xalq mulki, yaxshilik nimayu, yomonlik nima ekanligini juda yaxshi biladi. Unga xos "Bir kun urush-janjall bo'lgan yerdan qirq kun baraka qochadi", "Yon qo'shni - jon qo'shni", "Qo'shning tinch - sen tinch", "Tinchlikning boshi birlikda" kabi serma'no maqollar tinchlik, ahillik, hamjihatlikning asl mazmun-mohiyatini aks ettirib, tarbiyaviy ahloqiy ahamiyatini anglatadi. Mamlakatimizning hozirgi tashqi siyosati ham aynan xalqimizning tinchlikparvarligi, yaxshi qo'shnichilik ibratini, beg'araz va sof niyatli xalq ekanidan dalolatdir.

Bugun biz tarixiy bir davrda xalqimiz o'z oldiga ezgu va ulug' maqsadlar qo'yib, tinch-osoyishta hayot kechirayotgan, avvalambor o'z kuchi va imkoniyatlariga tayanib, demokratik davlat va fuqarolik jamiyatini yuksaltirish yo'lida ulkan natijalarni qo'lga kiritayotgan bir zamonda yashamoqdamiz. O'z taqdirimizni o'z qo'limizga olib, azaliy qadriyatlarimizga suyanib, shu bilan birga, taraqqiy topgan davlatlar tajribasini hisobga olgan holda, mana shunday olijanob intilishlar bilan yashamoqdamiz.

Hozirgi kunda mamlakatimizda tinchlik va xavfsizlikni ta'minlash mustaqillikni qo'lga kiritishga nisbatan ham og'ir va mas'uliyatli vazifa ekanligi ayon bo'lmoqda. Ma'lumki, jahon tarixida o'z siyosiy mustaqilligini qo'lga kiritgandan keyin uni ichki va tashqi dushmanlardan saqlab qolish, xalqni bu mas'uliyatli ishga safarbar etishga jiddiy yondasha olmaslik sababli yana boshqalarga qaram bo'lib qolish holatlari ham kam emas.

Bu esa bizdan doimo ogoh bo'lishni mustaqilligimizni har qanday yovuz kuchlardan ko'z qorachig'idek asrab, himoya qilib yashashni talab etadi. Bu haqda Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev shunday deydi: "Jamiyatda tinchlik va osoyishtalikni ta'minlashda hech kim chetda turmasligi, "O'z bolangizni, o'z uyingizni, o'z Vataningizni ko'z qorachig'idek asrang!" degan shior odamlarimiz qalbidan chuqur joy olishi kerak" [: 35].

Sohibqiron Amir Temur va uning nabirasi Mirzo Ulug'bek Movarounnahrda hukmronlik qilgan 40 yil mobaynida mamlakatda tinchlik va barqarorlikni ustuvor bo'lgani sababli ilm-fan, madaniyat yuksak taraqqiy etgan, bunyodkorlik ishlari rivojlangan, ko'hna zaminimiz gullab - yashnagan. Aksincha, urush va nizolar insonni odamiylik qiyofasidan ayiradi, jamiyatni butkul tanazzul botqog'iga botiradi. Qirq yildan ortiq o'zaro harbiy mojarolar tufayli sivilizatsiyadan batamom uzilib, dunyoning eng qoloq mamlakatlaridan biriga aylanib qolgan Afg'oniston buning yaqqol dalilidir.

Zero, so'nggi yillarda global miqyos kasb etib, jamiyatning barcha sohalarini qamrab olayotgan turli xavf-xatarlar vujudga kelib, ularning oldini olishning samarali yo'llarini aniqlash ustuvor vazifaga aylanib bormoqda. Xususan, globallashtirish sharoitida jahon hamjamiyatida tinchlikni saqlashga doir turli ijtimoiy-siyosiy islohotlar olib borish dolzarbligini talab etmoqda. Bu haqda muhtaram Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev "Hozirgi vaqtda jahonda va mintaqamizda harbiy-siyosiy vaziyat keskin o'zgarib, milliy va global xavfsizlik sohasida xatar va tahdidlar tobora kuchayib bormoqda. Ana shunday o'ta mas'uliyatli vaziyat va hayotning o'zi erishgan barcha yutuqlarimizni chuqur va tanqidiy tahlil qilishni barchamizdan talab etmoqda" - deb ta'kidlaydi [8: 10]. Holbuki, bashariyat faqat tinchlik va xavfsizlik barqaror bo'lgan taqdirdagina o'z oliy maqsadlariga erishadi, moddiy va ma'naviy yuksaklikka ko'tarilib, ma'rifatli jamiyat sari yuz tutadi.

Bugun dunyoda qolaversa O'zbekiston Respublikasida tinch-totuv yashash tamoyili siyosatimizning ajralmas qismi hisoblanadi. Tinch-totuv yashash insonlar, millatlar, davlatlar va birlashmalar orasidagi murosas va o'zaro hamkorlikka asoslangan turmush tarzida namoyon bo'ladi. U turli ijtimoiy tuzumga mansub mamlakatlar o'rtasidagi xilma-xil munosabatlarda urushdan voz kechishni, nizoli masalalarni urush vositasi bilan emas, balki muzokaralar yo'li bilan ularning ichki ishlariga aralashmasdan, bir-birlarining o'zaro qonuniy manfaatlarini hisobga olib ish tutishni taqozo qiladi. Bu tushuncha xalqlarning o'z taqdiralarini o'zlari mustaqil hal etishlari, davlatlar suvereniteti va hududiy daxlsizligi hamda ularning chegaralari mustahkamligini qat'iy hurmat qilishni, teng huquqlilik va o'zaro manfaatdorlik asosiga qurilgan hamkorlikni anglatadi.

Xulosa qilib aytganda, ma'rifatli jamiyat barpo etishda mamlakat tinchligi va xavfsizligi muhim ahamiyat kasb etadi. Insoniyat o'z taraqqiyotining barcha bosqichlarida, avvalo, tinchlik va totuvlikka intilib yashagan. Shuning uchun ham barcha davrlarda tinchlikni saqlash va mustahkamlash umumbashariy muammo bo'lib kelgan. Ta'kidlash zarurki, mamlakat tinchligi va xavfsizligini ta'minlash muammosini o'z-o'zidan kishilarning hohish istagi, orzu-umidlari bilan hal qilib bo'lmaydi. Insoniyat uchun muqaddas bu qadriyatga doimo izchil va qat'iy harakatlar tufayligina erishilgan. Yurt tinchligi va xavfsizligini asrash, uning ozodligi, mustaqilligi, ravnaqi va farovonligi uchun kurash - Vatanparvarlik, uni dushmanlardan himoya etish, milliy manfaatlarni himoya qilish, Vatanga nisbatan chin dildan, sadoqat bilan xizmat qilish orqali amalga oshirishimiz lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993.
2. Avesto. Tarixiy - adabiy yodgorlik. A.Mahkam tarjimai. - "Sharq", 2001.

3. Karimov I.A. Tinchlik uchun kurashmoq kerak. - Toshkent: O'zbekiston, 2008.
4. L.Levitin. O'zbekiston tarixiy burilish pallasida. Toshkent: O'zbekiston, 2001.
5. Mirziyoyev Sh.M. „O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlisga Murojaatnomasi“ // Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. T. 4. T.: „O'zbekiston“, 2020.
6. Mirziyoyev Sh.M. „Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz“ // Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. T. 1. T.: „O'zbekiston“, 2018.
7. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021.
8. Mirziyoyev Sh.M. Xalq so'zi. 2017 yil. 14 yanvar. №10.

EKOLOGIK BARQARORLIKNI TA'MINLASHDA EKOTURIZMNING ICHKI IMKONIYATLARINI OSHIRISH ZARURIYATI

Djurakulov Xusan Anvarovich

*O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi huzuridagi Malaka oshirish markazi
Samarqand mintaqaviy filiali dotsenti*

Bugun insoniyat tomonidan iste'mol hajmining oshib borishi natijasida birinchidan, tabiiy muvozanatni buzilishiga, ikkinchidan, jamiyatdagi ijtimoiy hayotni inqirozlashuviga, uchinchidan, avlodlardan meros bo'lgan zaminni avlodlarga qoldirish mas'uliyatining yo'qolishiga, to'rtinchidan, keng jamoatchilik o'rtasida «Men yashayapmanmi, demak tirikman!» g'oyasini ustuvorlashib borayotganligi bilan belgilanadi[1,62]. Shu bilan birgalikda, bugungi kunda mamlakatimiz tabiati (landshafti, flora va faunasi)ni muhofaza qilishning tashkiliy-huquqiy va boshqaruv mexanizmlarini ishlab chiqishda zamonaviy ekoturizmni rivojlantirish masalasi alohida o'rin tutadi.

Hozirgi kunda ekoturizm fenomenining turli xil talqinlarini kuzatish mumkin. Ushbu talqinlarni tahlil qilar ekanmiz, rus tadqiqotchilari L.V.Dorofeeva va A.V.Oleynikovalar ta'kidlaganidek, ekoturizmni tabiatga yo'naltirilgan tabiatni asl ko'rinishida o'rganish va turli aholi punktlarining tub aholisini o'rganish maqsadida paydo bo'lgan, atrof-muhitni saqlash va hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga hissa qo'shish uchun mo'ljallangan turizm shakli sifatida ta'riflash mumkin [2,120].

Shu ma'noda, ekoturizmning tarkibiy tahlili uning mazmun-mohiyatini anglashda quyidagicha tushunish imkonini beradi:

- yovvoyi tabiat boyliklaridan ekoturizmga foydalanishni ekoturistik muhit deb qabul qilish sharoitlari yaratiladi;
- ekoturistik sayohatlar natijasida tabiatni muhofazalovchi yangi texnologiyalar kiritiladi;
- atrof-muhitga zarar kamaytiriladi (minimumlashtiriladi);
- ekoturizm dam olish, tarbiya va ekologik bilimning qadrini kuchaytiradi;
- yangi tabiiy landshaftlarni, flora va faunani o'rganishni va ularni muhofaza qilishni o'rgatadi;
- ekoturizmdan olingan daromad tabiatdagi biologik xilma-xillikni saqlab qolishga ajratiladi;
- ekoturistlarni ekoturizm makonlaridagi aholini, makondagi tirik tabiatni hurmat qilishga o'rgatadi [3,333].

Shuningdek, zamonaviy ekoturizm taraqqiyotida shaxs ekologik huquqiy bilimining rivojlanish dinamikasiga ta'sir etuvchi ijtimoiy omillarni aniqlash va ularning konstruktiv

jihatlarini asoslash muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa zamonaviy ekoturizmni rivojlantirish motivlari, harakatlantiruvchi mexanizmlari va tendentsiyalari haqidagi muqobil ilmiy ta'limotlar, ekoturizm taraqqiyotini: tashkillashtirish, boshqarish va nazorat qilishning usul-vositalarini aniqlashda muhim ilmiy asos hisoblanadi.

Bugungi kunda tabiatdagi muvozanatni saqlab qolish uchun quyidagilarga e'tibor berish kerak, deb hisoblaymiz:

birinchidan, tabiatdagi beqarorlikni yuzaga kelishiga sababchi bo'lgan har bir shaxsning ekologik ongi va madaniyatini yuksaltirish, ularning ijtimoiy yashash tarziga bo'lgan munosabatini o'zgartirish zarur.

ikkinchidan, yuzaga kelgan muammolarni bartaraf etish choralari ko'rish emas, balki yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolarning kelib chiqish sabablarini aniqlash va uni oldini olishga qaratilgan mexanizmni shakllantirish zarur.

uchinchidan, har bir shaxsga "tabiatdagi mavjud moddiy ne'matlar bizga ajdodlardan qolgan meros emas, balki biz kelajak avlodga yetkazishimiz zarur bo'lgan omonat" tamoyilini singdirib borish zarur.

to'rtinchidan, "tabiat-shaxs-inson-jamiyat" tizimi uyg'unligini ta'minlashda har bir shaxs o'zini tabiatning bir bo'lagi sifatida xis etishiga qaratilgan ta'lim-tarbiya va targ'ibot-tashviqot ishlarini yangi zamon ruhida takomillashtirib borish zarur.

beshinchidan, targ'ibot-tashviqot ishlarini olib borishda har bir millat va elatning milliy mentalitetini hisobga olish hamda ularni tashkillashtirish, boshqarish va nazorat qilishning aniq yo'naltirilgan mexanizmlarini ishlab chiqish va boshqalar.

Dunyoda eng yirik va tez rivojlanayotgan sohalardan biri bugungi kunda turizm bo'lib, daromad topishning muhim manbai sifatida o'z imkoniyatlarini safarbar qilib mamlakatlar iqtisodiyotining rivojlanishida asosiy o'rinni egallab kelmoqda. Butunjahon Turizm Tashkiloti (BTT) ma'lumotlariga ko'ra: "Turizm yer yuzi ishlab chiqarish-xizmat ko'rsatish bozori mablag' aylanmasining 10%ni ta'minlaydi. Taxminan 6% jahon yalpi milliy mahsuloti, jahon investitsiyasining 7%, jahon iste'moli xarajatining 11%, barcha soliq tushumlarining 5%, har 16 ishchi o'rnining biri turizm sohasi hissasiga to'g'ri keladi. Butunjahon Turizm Tashkiloti (BTT) ma'lumotiga ko'ra, har yili yer yuzi aholisining 1/3 qismi safarga chiqadi, xalqaro turizmning yillik o'sishi 4%ni tashkil etadi"[4].

Tahliliy ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, ayniqsa, bugungi kunda umumiy turizm tizimida ekologik turizmning imkoniyatlari va rentabellik darajasi yanada o'sib bormoqda. Xususan, "BMT va BTT tashkilotlarining ma'lumotlari bo'yicha so'ngi 20 yil ichida endigina rivojlanib borayotgan davlatlarda ekoturistlar soni ko'payib va ekoturizmdan olinadigan daromadlar yildan-yilga o'sib bormoqda. Masalan, har yili ekoturizmdan Keniya davlati-1.4 mlrd., Ekvador davlati-11.8 mlrd., Kosta-Rika davlati-11.4 mlrd., Nepal davlati-1.5 mlrd. AQSh dollarida daromad oladilar. Qayd qilish lozimki, ushbu mamlakatlarning ekoturizmdan olgan daromadlari davlat yalpi ichki daromadlarining(YaIM) 70-80%iga teng.

Rivojlanib borayotgan davlatlarning turizm industriyasi asosan ekologik turizm hisobiga amalga oshirilmoqda. Ekspertlarning ma'lumotlariga qaraganda ekoturizm sayyohlik bozorining 10-20%ini qamrab olgan, o'sish surati esa umumiy turizm o'sish suratidan 2-3 marotaba oshib ketgan"[5,32]. Shu nuqtai nazardan, bugungi kunda mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlar bevosita turizm sohasini ham chetlab o'tmadi va turizm sohasini rivojlantirish davlat siyosatining asosiy ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi.

Ayni vaqtda, mamlakatimiz turizm sohasida tarixiy, madaniy, tibbiyot, ziyorat, ma'rifiy, etnografik va gastronomik turizmini rivojlantirish bilan bir qatorda ekologik turizm (ekoturizm)ni rivojlantirishga ham alohida e'tibor qaratilmoqda.

O'zbekiston sharoitida ekoturizmni rivojlantirish masalasi turizmning alohida yo'nalishi sifatida qaralib, iqtisodiy foyda keltiruvchi asosiy bo'g'ing'lardan biriga aylanib bormoqda va keng ko'lamdagi chora-tadbirlar ishlab chiqilmoqda. Bu borada qonunchilik tizimida ham salmoqli ishlar amalga oshirildi. Xususan, "Turizm to'g'risida"gi qonunga ekoturizm turizmning alohida turlaridan biri sifatida kiritildi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 3 dekabrda 978-son "Ekoturizmni rivojlantirish chora-tadbirlari va suv omborlarining suv saqlanadigan zonalarida yer maydonlarini ajratish tartibini takomillashtirish to'g'risida"gi qarori qabul qilindi. Turizmning ushbu sohasini tez sur'atlarda rivojlantirish va mazkur qonun hamda qarorlar ijrosini amalga tatbiq qilish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Turizmni rivojlantirish davlat qo'mitasi tomonidan ham amaliy ishlar olib borilmoqda. Darhaqiqat, turizmning bu yo'nalishini rivojlantirish orqali mamlakatimiz fuqarolari hamda xorijlik sayyohlarda mamlakatimizning betakror tabiati, milliy qo'riqxonalar, go'zal tog'li hududlari haqida xolis tasavvurni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 2 dekabrda PF-4861-son "O'zbekiston Respublikasining turizm sohasini jadal rivojlantirishni ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni mamlakatimizda turizm sohasi, xususan, turizmning yangi yo'nalishlaridan biri bo'lgan ekoturizmning yangi bosqichda rivojlanishida mustahkam poydevor bo'ldi. Ushbu farmonda davlatimiz rahbari ta'kidlaganidek, "mamlakatda turizmni jadal rivojlantirish, mavjud ulkan turizm salohiyatidan yanada to'liq va samarali foydalanish, an'anaviy madaniy-tarixiy turizm bilan birgalikda turizmning boshqa salohiyatli turlarini — ziyorat qilish, ekologik, ma'rifiy, etnografik, gastronomik, sport, davolash-sog'lomlashtirish, qishloq, sanoat, ishbilarmonlik turizmi va boshqa turlarini jadal rivojlantirish, bolalar, o'smirlar va yoshlar turizmini, oilaviy turizmni, keksalar uchun ijtimoiy turizmni rivojlantirish hisobiga turizmning ijtimoiy ahamiyatini kuchaytirish, hududlarda yangi turizm yo'nalishlarini tashkil etish, ularni pasportlashtirish, turizm yo'nalishlari va turizm ob'ektlari bo'yicha yagona milliy reestrlarni shakllantirishga yo'naltirilgan ichki, kirish va chiqish turizmini kompleks rivojlantirishning milliy va hududiy dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish"[6] kabi masalalar davlat siyosatining asosiy ustuvor yo'nalishlaridan bir sifatida belgilandi. Bu esa turizm industriyasida boshqa turizm yo'nalishlari bilan birgalikda ekoturizmni yanada rivojlantirishga va uning imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi. Shu ma'noda hozirgi kunda ekoturizmning ichki imkonitlaridan samarali foydalanish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etib bormoqda. O'zbekiston ekoturizmining ichki imkoniyatlariga e'tibor qaratadigan bo'lsak, Zomin (Jizzax), Chimyon-Chorvoq (Toshkent), Hisor, Bobotog', Ko'hitangtog' (Surxondaryo), Hazrati Sulton (Qashqadaryo), Nurota (Navoiy-Jizzax), Zarafshon tog' tizmasi (Samarqand), Oloy (Farg'ona), Qurama, Chotqol (Namangan) singari tog'li hududlarning imkoniyatlari anchagina keng. Faqat uni to'g'ri tashkillashtirish orqali yanada keng rivojlantirish mumkin. Yoki Ustyurt platformasi, Qizilqum cho'li, Orol dengizi hududlari, Aydarko'l, Zarafshon, Amudaryo va Sirdaryo sohilidagi to'qayzorlar va tabiatning boshqa ko'plab noyob yodgorliklari bo'ylab keng qamrovli ekoturlar tashkil etish ham samarali natija beradi. Shu boisdan bugungi kunda ekoturizmni rivojlantirishning aniq yo'naltirilgan "Ekoturizmning ichki imkoniyatlarini sintez qiluvchi milliy model"ni ishlab chiqish va uni hayotga tatbiq etish ob'ektiv zaruriyatga aylanib bormoqda. Ushbu modelda quyidagi yo'nalishlarga alohida e'tibor qaratish lozim:

- ekologik turizmni rivojlantirish usul-vositalarining (ekoturistik targ'ibot-tashviqot, tarbiya va ta'lim) mazmuni va ularni amalga oshirish maqsadi, vazifalari hamda tashkiliy-huquqiy mexanizmlarining mohiyatini belgilab beruvchi normalar o'z ifodasini topishi;

- ekoturizmni targ'ibot-tashviqot qiluvchi, ta'lim va tarbiyaning uzluksiz jarayonini ta'minlovchi mukammal davlat va nodavlat organlari tizimi faoliyatini kengaytirish;

-atrof-tabiiy muhit musaffoligini saqlash, tabiat resurslaridan oqilona foydalanish masalalarini barcha darajadagi ta'lim muassasalarining o'quv rejalari va dasturlariga kiritish masalasi;

- ekologik turizm targ'ibot faoliyatining ijtimoiy-gumanitar jihatlarini;

-bevosita ekologik turizm faoliyati bilan shug'ullanuvchi kadrlar tayyorlash masalalari;

- ekoturizmni rivojlantirish sohasida amalga oshirayotgan muassasalarning faoliyatini davlat tomonidan doimiy ravishda qo'llab-quvvatlash tartiblari;

- har bir shaxsda ekologik turizm bilan bog'liq axborotlarni yetkazishning huquqiy asoslarini takomillashtirish va ularni ta'minlashga oid qoidalar;

- hududlarning ekoturistik imkoniyatlarini o'rganib borish va keng jamoatchilikka yetkazish mexanizmini takomillashtirish masalalari;

-ekoturizm sohasiga ixtisoslashgan hududlarning yo'l-qurilish, texnik-komunikatsion holatini yaxshilash masalalari;

- har bir shaxsning tabiiy atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiat resurslaridan oqilona foydalanish bilan bog'liq huquq va majburiyatlari hamda tegishli javobgarlik choralari qo'llash tartiblari va h.k.

Umuman olganda, milliy modelning ishlab chiqilishi va amalga oshirilishi davlatning ekologik siyosatini tadbqiq etish doirasida amalga oshirilishi lozim. Bunda ekologik turizmni rivojlantirishning asosiy yo'nalishlarini belgilab olish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Ekoturizm sohasini rivojlantirish masalalari bilan yillar davomida ilmiy izlanishlar olib borgan O'zbekistonlik olim A.N.Nigmatov milliy miqyosda ekoturizmni rivojlantirishning quyidagi asosiy yo'nalishlarini taklif etadi:

"- ekoturizm industriyasini shakllantirish uchun maxsus qonunlarni ishlab chiqish va ularning huquqiy mexanizmini yaratish;

- ekoturistik fan, ta'lim va amaliyotning nazariy asoslarini ishlab chiqish;

- aholining ekologik ongi va madaniyatini ekoturizm orqali o'stirish;

- ekoturizm yo'nalishidagi ta'lim va tarbiyani yo'lga qo'yish;

- ekoturizm orqali mahalliy aholini ijtimoiy muhofaza qilish masalalarini xalq etish;

- ekoturizm bo'yicha mutaxassislarni tayyorlash va qayta tayyorlash;

- ekoturistik ob'ektlarni har tomonlama baholash va ularni kadastrini olib borish;

- ekoturistik monitoring va prognozni olib borishni yo'lga qo'yish;

- milliy davlat hududini ekoturizm bo'yicha rayonlashtirib chiqish;

- ekoturizm bilan shug'ullanuvchi, yuridik shaxs maqomiga ega bo'lgan maxsus turdagi sub'ektlar faoliyatini yo'lga qo'yish va ularni huquqiy jihatdan qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlarini belgilash;

- davlatlarning va xalqaro hamjamiyatning ekoturizmga oid taktik reja va strategik dasturlar va rejalarni ishlab chiqish hamda ularga yuridik maqom berish;

- ekoturizmga oid ijobiy harakatlarni rag'batlantiruvchi omillarni yaratish;

- iqtisodiy javobgarlik sanksiyalarini ekologik huquqbuzarlarga nisbatan kuchaytirish;

- biologik xilma-xillikni saqlash vazifasini turizmga yuklatish va h.k"[7,123] .

Darhaqiqat, har qanday tushunchaning mazmun-mohiyati va funktsional ahamiyatini aniqlash, eng avvalo ularning ilmiy-nazariy asoslariga bog'liq. Shu jumladan, ekoturizm tushunchasining shakllanish va rivojlanish qonuniyatlarini falsafiy asoslash, ayni paytda, insoniyat taraqqiyotining bugungi kundagi ekologik barqarorlikni ta'minlashdagi rolini oshirishga qaratilganligi bilan ajralib turadi. Ayniqsa, ekoturizmning shakllanishi va

rivojlanishida ushbu tushuncha bilan bog'liq bo'lgan tarixiy jarayonlarni, ilmiy-nazariy qarashlarni, amaliy-kontseptual asoslarini o'rganish u haqida kompleks-sistemali ilmiy tasavvurlarni beradi.

Xulosa qilib aytganda, ekoturizmni rivojlantirishdan asosiy maqsad quyidagilardan iborat:

birinchidan, tabiatdagi tiklanmaydigan tabiiy resurslarga nisbatan oqilona munosabatda bo'lish;

ikkinchidan, mamlakatimiz fuqarolari hamda xorijlik sayyohlarda mamlakatimizning betakror tabiati, milliy qo'riqxonalar, go'zal tog'li hududlari haqida xolis tasavvurni shakllantirish;

uchinchidan, ekoturizm orqali mahalliy aholining ijtimoiy muhofaza qilish masalalarini xal etish;

to'rtinchidan, ekoturizmni rivojlantirish orqali mahalliy aholining iqtisodiy daromadini oshishi va mamlakatning iqtisodiy rentabellik darajasining o'sishiga erishish;

beshinchidan, tabiiy atrof-muhit barqarorligini ta'minlash va inson sog'lig'ining yaxshilanishiga erishish;

oltinchidan, ekoturizm sohasiga ixtisoslashgan hududlarning yo'l-qurilish, texnik-komunikatsion holatini yaxshilanishi;

yettinchidan, O'zbekistonning ekoturistik salohiyati, tabiiy imkoniyati va resurslarini dunyo turizm bozorida namoyish qilish va h.k.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Яздонов У.Т. Ижтимоий онг шакллариинг жамоатчилик фикрини ташкиллаштириш, бошқариш ва назорат қилишдаги функционал аҳамияти мавзусидаги фалсафа фанлари доктори илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертацияси. –Самарқанд, 2020. – 62 б.

2. Дорофеева Л.В., Олейникова А.В. Перспективы развития экотуризма на территории Российской федерации. Друкерровский вестник. Санкт-Петербург, - Россия, 2021. -№ 3. –Ст. 120.

3. Гаппаров А. Экологик туризмни ривожлантиришнинг мақсади, унинг ҳозирги кундаги ҳолати // Жамият ва инновациялар – Общество и инновации – Society and innovations Special. Issue – 3 (2021) / ISSN 2181-1415. –Б. 352-353.

4. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Тошкент: “О'zbekiston” нашриёти, 2021. – Б. 464.

5. Жаҳон туризм ташкилоти. //www.unwto.org/ru

6. Мирзиёев Ш.М. “Ўзбекистон Республикасининг туризм соҳасини жадал ривожлантиришни таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони, 2016 йил 2 декабрь, ПФ-4861-сон. <https://lex.uz/docs/3077025>

7. Нигматов А.Н. “Экотуризм ва унинг географик хусусиятлари” (Наманган вилояти мисолида). Монография. – Т.: “Наврўз” нашриёти, 2019. –Б. 148. (123-124-бетлар).

8. Қаранг: Бучило Н.Ф., Чумаков А.Н. Философия: учебное пособие. 4-е изд. – СПб.: Питер, 2004. – С. 348.

9. Djurakulov X.A. Ecotourism organizations intelligence and management mechanism // TJE - Tematics journal of Social Sciences. Vol-8-Issue-3. – India, 2022. P. 21-27. (№23; SJIF: 4.332. №39; IFS: 7.433. №43; UIF: 7.528).

18. Джуракулов Х.А. Замонавий экотуризмни ривожлантиришнинг ташкилий-ҳукукий механизмлари // ЎЗМУ хабарлари. –Тошкент, 2022. –№ 1/5. –Б. 57-60.

MAHALLALARDA IJTIMOIIY BARQARORLIKNI TA'MINLASHDA YOSHLAR SIYOSIY FAOLLIGINI OSHIRISH MASALALARI

G'aybullayeva Laylo Safarboyevna
SamDChTI, Gumanitar fanlar va axborot
texnologiyalari kafedrası tadqiqotchisi

Annotatsiya. Maqolada bugungi kunda o'zbek xalqining asrlar davomida shakllangan mahalla bilan bog'liq qarashlari, ularda o'nib-o'sib voyaga yetayotgan yoshlarning siyosiy faolligi masalalari o'rganilgan. Mahallalarda ijtimoiy barqaror hayot tizimini rivojlantirishda yoshlarning ham o'rni, o'ziga xos falsafiy dunyoqarashi borligi masalalari ilmiy tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: mahalla, jamiyat, inson, yoshlar, siyosiy faollik, ijtimoiy barqarorlik, ma'naviyat, axloq, tafakkur.

Jamiyatning mustahkam kuchga aylanib borishida o'zbek xalqining o'zini-o'zi boshqarish organi hisoblangan mahalla tizimi alohida o'ringa ega. Uning o'ziga xos xususiyati sifatida boshqa xalqlarda uchramaydigan axloqiy tamoyillari har bir oilada tinchlik, farovonlik, qadriyatlarni ulug'lashning birinchi o'rinda turishidir. Unda bo'layotgan o'zgarishlar yoshlarni siyosiy faolligini oshirishga qaratilgan bo'lib, davlat boshqaruvida yoshlarning faol ishtirok etishi ko'pgina omillarga bog'liq. Bu avvalo, davlatning maqsad va vazifalari amalga oshadigan dastlabki maskan mahalla bilan uzviy ravishda yoshlarga bo'lgan siyosat orqali amalga oshadi hamda yoshlar faolligini belgilaydigan muhim mezon va asosi hisoblanadi. O'zbek xalqi o'tmishi bilan bog'liq mahallaning boy madaniyat, ma'rifat, ilm-fan maskani ekanligi hamisha bizni uni yana mustahkamlashga chorlaydi. "Mamlakatimizda ijtimoiy-ma'naviy muhit barqarorligini mustahkamlash, aholi, ayniqsa, yoshlarimizda ma'naviy fazilatlarini yuksaltirish, oila va mahallalarda hamjihatlikni mustahkamlash maqsadida barcha tuman va shaharlarda Ma'naviyat va ma'rifat maskanlari faoliyat yuritmoqda"[1]. Ularda har kuni ming-minglab yoshlarining ta'lim olayotganliklari, o'zlarining siyosiy faol qarashlarini jamiyatga beg'ubor tuyg'ulari bilan namoyish etayotganliklari quvonarli holdir. Biz jamiyatda yoshlarning yuksak ma'rifat va ilm sohiblari bo'lib yetishishlarida mahallaning naqadar ulug' dargoh, inson kamolotining yetukligi nishonasi ekanligini chuqur anglashimiz darkor.

Yurtimizda mahallalar faoliyatiga doir qonunlar qabul qilinishining o'ziyoz davlatning mahallalarda yoshlar siyosatini samarali yo'lga qo'yish dolzarbligini ko'rsatib beradi. Bu siyosatning eng muhim vazifalaridan biri mahallalarda yoshlar ongini, ma'naviyatini o'zgartirish va ularning yangi zamonga mos tafakkurini dunyoga keltirishdan iboratdir. Bunday nihoyatda murakkab va serqirra vazifani amalga oshirishda aynan ma'naviy omillarning o'rni va ahamiyati ayniqsa, beqiyosdir. Ularni yoshlar qadriyatiga aylantirish, milliy mentalitet bilan parallel rivojlantirish muhim sanaladi.

Jahondagi sodir bo'layotgan o'zgarishlar ijtimoiy hayotning barcha jabhalariga, jumladan, ma'naviy-ma'rifiy sohalarga ham mahalla yoshlari ongiga jiddiy ta'sir o'tkazmoqda. Mana shunday murakkab bir sharoitda tinchlik, barqarorlikni asrash, mustaqillikni mustahkamlash har bir fuqaroning oldida turgan ustuvor mas'uliyat sanaladi. "Barchamizga ayonki, bugungi kunda yon-atrofimizda yoshlarning qalbi va ongini zaharlab, ularni to'g'ri yo'ldan og'dirishga qaratilgan xavf-xatarlar tobora kuchayib bormoqda. Bunday mafkuraviy xurujlarga qarshi milliy g'oya asosida barchamiz birgalikda kurashmog'imiz, oila, maktab va mahalla hamkorligini mustahkamlashimiz zarur"[2]. Bugungi kunda mamlakatimizda aniq maqsadga yo'naltirilgan ma'naviy-ma'rifiy ishlarni

mahallalarda tizimli tashkil etish borasida samarali ishlarni ko'paytirish, ularni yoshlarning siyosiy ongini yuksaltirishimiz darkor. Bugungi zamon shiddati inson hayotida ma'naviyatning naqadar muhim ekanligi, axloqsizlik, odobsizlik, ma'naviy qashshoqlik insonni tubanlikka girdobiga griftor etib, keng miqyosda esa jamiyat taraqqiyotini izdan chiqarib, parokandalikni yuzaga keltiradi. Ma'naviyat yo'qolgan mahallada yoshlar siyosiy faolligi emas balki, hayvoniy hislatlar ildiz otib, yovvoyilik, vahshiylik, jaholat va xurofot kuchayadi. Natijada yoshlar o'z aslini yo'qotish orqali qadriyat sifatidagi maqomidan judo bo'ladi. Shu bois, ota-bobolarimiz qadimdan bebaho boylik bo'lmish ma'naviyat va ma'rifatning yoshlar tarbiyasi, inson kamoloti va millat ravnaqining eng asosiy shartlaridan biri deb, bilganlari bejiz bo'lmagan. "Hujjatul Islom" Imom Abu Homid al-G'azzoliy "Kimyoi saodat" asarida ta'kidlaganidek: "Inson farishta va hayvon orasidagi mahluqdir. Hayvon rivojlanmaydi, chunki uning kamolot quvvati yo'q. Farishta ham rivojlanmaydi, chunki uning o'zi pok ilohiy nurdan iborat, Chunki insonlardagina rivojlanish, ruhiy kamolot hislati mavjud"[3]. Shuning uchun biz yoshlarimiz siyosiy ongini ajdodlarimizning yuksak ma'naviyati bilan qurollantirib borishimiz kerak.

2021 yil 26 martdagi O'zbekiston Respublikasi Prezident Shavkat Mirziyoyevning "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish va soha rivojini yangi bosqichga ko'tarish to'g'risida"gi PQ-5040 sonli Qarorida ta'kidlanganidek, mamlakatimizda har bir mahalada amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlar va bunyodkorlik ishlari natijasida yoshlarimizning siyosiy faolligi va ongu tafakkuri, dunyoqarashi o'zgarmoqda. Yurtimizda huquqiy davlat, fuqarolik jamiyatini barpo etishda "Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari" degan hayotbaxsh g'oyaning ahamiyati tobora ortib bormoqda[4]. Yosh avlod qalbida Vatan taqdiri va kelajagi uchun daxldorlik va mas'uliyat hissini oshirish, siyosiy faol shaxsga aylantirish, turli yot g'oyalarga qarshi mafkuraviy immunitetni shakllantirish dolzarbdir.

Mahallalarda yoshlarning siyosiy faolligini oshirishda ma'naviyatni kuchaytirish, ularni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, ularning qiyofasida yuksak axloqiy tamoyillarni shakllantirish davlatning yoshlarga doir siyosatidagi eng dolzarb vazifalaridan biridir. Ayni paytda, bugungi kunda ushbu siyosat doirasida zamonaviy bilim, intellektual salohiyat va ilg'or texnologiyalarni o'zlashtirgan barkamol avlodni shakllantirishda ko'plab omillar qatori, ma'naviy ta'sir usullari va axloqiy tarbiya vositalaridan samarali foydalanish masalalari ham nihoyatda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayni paytda, mahallalarda yoshlarning siyosiy faolligini mavjud tartibotlar va qadriyatlarga mos holda rivojlantirish muhimdir. Shu nuqtai nazardan yondashganda, bizningcha, yoshlarning mahallalarda siyosiy faollik darajasi, ularning ma'naviy dunyosi bilan bog'liq holda turli xil ekanligini ta'kidlash lozim. Jamiyat boshqaruvida ishtirokda siyosiy faol yoshlar va faollik darajasi o'rtacha va quyi bo'lgan yoshlar, uyushgan yoshlar va uyushmagan yoshlar va ularga xos xususiyatlar alohida o'rganilmoqda. Ularning siyosiy ongi bugun xilma-xillik bilan o'sib borayotganligi barchamizni ogohlikka chorlaydi.

Xulosa qilib aytganda, yoshlarning mahallalar boshqaruvidagi siyosiy faolligini oshirishda ma'naviy fazilatlari, avvalo, ularning milliy g'oyamizga bo'lgan ishonch va e'tiqodi, yot va zararli g'oyalarga nisbatan g'oyaviy kurashchanligi, fuqarolik pozitsiyasi, o'z ona tili, tarixi, milliy urf-odatlar, an'analarga, qadriyatlarga bo'lgan ishonch va e'tiqodi hamda e'tiborida ko'rinadi. Buning uchun, yoshlar jamiyat boshqaruvida faol ishtirok etishi uchun zamonaviy boshqaruv texnologiyalarini yaxshi bilishlari, o'z fikrlarini ona tilida ravon, turli tillarda mustaqil va lo'nda ifoda eta olishlari muhim. Biz ularga barcha shart-sharoitlarni yaratib bergan holda millatimizning, yoshlarning siyosiy faoldigini oshirib borishimiz darkor.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон – стратегияси. – Тошкент: О'zbekiston, 2021. –Б.58.
2. Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. –Тошкент: 4-жилд, Ўзбекистон, 2020. –Б. 367.
3. Abu Homid G'azzoliy. Kimiyo saodat. – Toshkent: Adolat, 2005. –Б. 29.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezident Shavkat Mirziyoyevning 2021 yil 26 martdagi “Ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini oshirish va soha rivojini yangi bosqichga ko’tarish to’g’risida”gi PQ-5040 sonli Qarori. <https://yuz.uz/news/manaviy-marifiy-ishlar-tizimini-tubdan-takomillashtirish-chora-tadbirlari-togrisida>

MAHALLA VA OILADA SOG‘LOM MUHIT BARQARORLIKNI TA’MINLASHNING AXLOQIY-ESTETIK ASPEKTLARI.

Ro‘zimurodov Siroj Madatovich

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

“Ijtimoiy fanlar” kafedrasi (PhD) dotsenti.

Annotatsiya. *Mazkur maqolada mahalla va oila institutida yosh avlodni sog‘lom ma’naviy muhit asosida tarbiyalash borasidagi vazifalar yoritilgan. Mamlakatimizda oila va mahalla mustahkam, farovonligi, barqarorligi vujudga keltirishi atroflicha ko‘rsatib o‘tilgan. Shu o‘rinda xalqimiz ongi va hayotidagi oilaviy marosimlarga nisbatan yangicha yondashuvlar shakllanishi va hayotga tatbiq qilish tahlil qilingan.*

Kalit so‘zlar: *Oila, mahalla, axloqiy-estetik tarbiya, barqarorlik, globallashuv, reproduktiv, axloqiy qadriyatlar, sog‘lom farzand, go‘zallik, an‘ana.*

Jamiyatimizda sog‘lom turmush tarzi — shunday yashash tarziki, unda odamlar salomatligiga ta’sir ko‘rsatuvchi zararli omillar bo‘lmasligi, inson ulardan ongli ravishda o‘zini chetga olishi kerak. Sog‘lom turmush tarzi yoki oqilona yashash tushunchalari keng qamrovli bo‘lib, insonning tug‘ilishidan boshlab to umrining oxirigacha aql farosat bilan yashashini – zararli odatlardan xoli bo‘lishini, to‘g‘ri ovqatlanib, to‘g‘ri dam ola bilishi kabi ko‘plab ijobiy xislatlarini o‘z ichiga oladi. Shu bilan birga mahallada yoshlarni sog‘lom turmush tarsi asosida tarbiyalashda tajribaga ega bo‘lgan onaxonlarning, buvixonlarning roli katta bo‘ladi. Ayniqsa murakkab globallashuv jarayonlarida yosh avlodni jismoniy va ma’naviy sog‘lom qilib tarbiyalashda milliy ma’naviy qadriyatlarimizni va sharqona madaniyat asosida tarbiyalash muhim ahamiyat kasb etadi. Shu o‘rinda fuqoralik jamiyatini shakllantirishda oilada sog‘lom turmush tarzini qaror toptirish uchun sog‘lom tafakkur tarzi madaniyatini shakllantirish muhimligi dolzarb masala ekanligini vaqt ko‘rsatmoqda. Buning uchun albatta “Sog‘lom tafakkur” tushunchasining mohiyati xususida to‘xtalib o‘tishimiz joiz. Har bir jamiyatda barqaror ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotni ta’minlash xalqimizning yashash darajasi va sifatini yuksaltirish bilan bog‘liq holatda amalga oshadi. Shu o‘rinda ijtimoiy muhitning ichki mohiyati, yo‘nalishi, ta’sir qiluvchi vosita va usullariga qarab, odamlarning turmush tarzi shakllana boshlaydi. Bunday turmush tarzi ijtimoiy muhit manbalarining turli-tumanligi, rang-barangligi bilan bevosita bog‘liq. Lekin shuni unutmaslik kerakki, tarixiy an‘analarda har bir zamonning, davrning o‘ziga xos tomonlari talablarini ma’lum ma’noda aks ettirishi kerak. Ammo bu jarayon osonlikcha kechmaydi. Barqarorlashib qolgan an‘analarda turmush tarzining ich-ichiga shunchalik chuqur singib ketgan bo‘ladiki, ularning o‘zgarishi osonli bilan oshirilmaydi. Binobarin, ma’naviy boy, axloqan pok, jismonan sog‘lom farzandlarni tarbiyalab voyaga etkazish dastlab oilada

amalg oshiriladi. Insonganing eng olijonob fazilatlari ya'ni, ezgulik, yaxshilik, mehnatsevarlik, yaratuvchanlik, fidoiylilik, sadoqat, mardlik kabi xislatlarning dastlab barchasi mahilla va oiladan boshlanadi.

Oilaning har bir shaxs hayotidagi rolini, ayniqsa, farzandlar tarbiyasini Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta'kidlashicha "...bugungi tez o'zgarayotgan ziddiyatli davrda oilaviy masalalarni ilmiy asosda chuqur o'rganmasdan turib, ijtimoiy hayotdagi ko'plab murakkab savollarga javob topish qiyin".[1.464] deb ta'kidlab o'tadilar. Shu jihatdan xalqimiz orasida shakllangan bunday tarbiya va odob-axloq bugungi kunda ham yoshlar ma'naviy qiyofasini ifoda etib kelmoqda. Yosh avlodning axloqiy qadriyatlar asosida shakllantirishda oila, maktab, mahalla va jamoatchilik tashkilotlari asosiy vazifasi hisoblanadi. Ayniqsa, o'zbek xonadonlarida yoshlarga xos axloqiy qadriyatlar: o'zaro hurmat, izzat, ishonch, mulozamat, muhabbat, hamkorlik tuyg'ulari yaqqol namoyon bo'ladi. Oila va mahalla va maktabda yosh avlodga xalqimiz uchun muqaddas bo'lgan burch hamda vazifalar o'rgatiladi. Shu bilan birga farzandni dunyoga keltirish, balki ularni yuksak ma'naviyatli, ma'rifatli qilib tarbiyalash emas, balki jamiyatda o'z o'rnini mustaqil topishiga shart-sharoit yaratib berishdan ham iboratdir.

Shu o'rinda sog'lom muhit barqarorlashtirish bo'yicha tibbiyot ilmining otasi Gippokrat "insonning faoliyati qanday bo'lsa, uning o'zi ham, tabiati ham, kasalliklari xam shunday" deb ta'kidlab, insoniyatning sog'ligi va kasalligini uning turmush tarzi, fikrlash doirasi, o'zini tuta bilishi kabilarni o'rganish orqali bilib olish mumkin ekanligini ko'rsatib o'tgan edi. Gippokrat "sog'lom turmush tarzi haqida" nomli risolasida bu fenomenni tibbiy nuqtai nazaridan qarab chiqib "insonning estetik tuyg'ulari va jismoniy salomatligiga, shu bilan birga, tashqi muhit omillari iqlim, tuproq, suv, kishilarning hayot yo'li, mamlakat qonunlari va boshqalarni odamga, unda jismoniy va ruhiy xususiyatlarning shakllanish ta'siriga bog'lab tushuntiradi".[2.28]. Bundan ko'rinib turibdiki har tomonlama sog'lom muhit barqarorlashtirish oilada farzandlarning, ayniqsa qizlarning salomat, baquvvat va reproduktiv hayotga tayyorlaydigan, ayollarni esa farzandli ko'rishi, farzandlarni tarbiyalashi uchun zarur sharoitlarni yaratib beradigan institutdir bu mahalladir. Qur'oni karimda "Erkaklar xotinlari ustidan rahbardurlar. Bunga sabab Olloh ularning birovlarini birovlaridan (ya'ni erkaklarni ayollardan) ortiq qilgani va erkaklar (xotinlar va oilalari uchun) o'z mol-mulkalaridan sarf-xarajat qilganlaridir" [3.72], deyilgan. Ushbu fikrlarda bugungi kundagi oilalarda munosabatlarning ta'siri borligi, ayol va erkak huquqlari ham ushbu munosabatlarga muvofiq o'rnatilgani ko'zga tashlanadi. Mol-mulkidan sarflash erkak zimmasiga yuklatilgan burch, vazifa, oilaviy hayot moddiy ta'minotsiz bo'lmaydi.

Lekin bu ayolning ham oilaviy mol-mulkini yaratishga qo'shadigan hissasi katta ekanligini rad qilolmaydi. Ayolning oilada tinchlik, osoyishtalik, ozodalik, uy-ro'zg'or olib borishi erkak sarflaydigan sarf-xarajat, mehnat zahmatidan aslo kam emas. Biroq, farzand ko'rishda ikki tomon erkak va ayol bab-barobar qatnashadi, shuning uchun farzand ular istagi, xohishi va huquqlarining hosilasidir. Oila qurishdan boshlanadigan ushbu istak, xohish va huquq farzand ko'rishda o'z cho'qqisiga chiqadi, erkak va ayolni yangi ijtimoiy burch, ya'ni farzandning sog'-salomat o'sishini ta'minlaydigan zarur shart-sharoitlarni yaratib berish bilan bir-biriga bog'laydi. Mamlakatimizda oila va farzand tarbiyasi davlat siyosati darajasiga ko'tarilganligini alohida ta'kidlash lozim. Sog'lom ona, sog'lom bola va sog'lom jamiyat konsepsiyasi amaldagi natijasi bugungi kunda o'z aksini topmoqda. Statistika ma'lumotlariga ko'ra yiliga mamlakatimizda o'n mingdan ziyot yangi oilalar shakllanmoqda va bugunga kelib umumiy oilalar soni 10 milliondan ortib bormoqda.

Sog'lom turmush tarzidek murakkab ijtimoiy jarayonlarini o'lchashda biz uchun maqbul va zarur bo'lgan o'lchamlarini shakllantirish muhim amaliy ahamiyatga egadir.

Sogʻlom turmush tarzini oʻlchashda ishlatilishi mumkin boʻlgan bunday mezonlar bizningcha quydagilar:

- Ijtimoiy jarayonlarda faollik koʻrsatib, samarali ijodiy faoliyat bilan mashgʻul boʻlishi;
- Oilada va kundalik turmushda boshqalarga nisbatan namunali yashash;
- Oʻzidagi jismoniy va maʼnaviy noyob qobiliyatlarni roʻyobga chiqarishga intilishi;
- tabiiy va ijtimoiy muhit bilan oʻzaro chambarchas bogʻlikligni anglab yashashi;
- Sogʻlom va barkamol inson boʻlib shakllanish uchun oʻz shaxsini bosqichma-bosqich ham jismoniy ham maʼnaviy yusaltirib borishga intilishi;
- Nosogʻlom turmush tarziga xos zararli odatlarning quliga aylanib qolishdan va oʻz umrini hayot oqimining ayovsiz girdobiga tushib qolishidan yaʼni giyoxvandlik alkogol ichimliklar, oʻz joniga qasd qilish kabi zararli turmushdan asrashga intilib yashashi;
- Faqat uzoq yashayotgani uchun emas, balki hayotda nimadir ishlarni toʻgʻri qilayotganligida ham qoniqish hosil qilib, zavqlanib yashashga harakat qilib yashash;
- Sogʻlom turmush tarzini oʻzi uchun bir umrga hamroh qilib olishi kabi qimmatli sifat va xususiyatlarni kiritishi mumkin.

Albatta inson oʻz salomatligini va taqdirini hayot oqimining ayovsiz girdobiga tashlab qoʻyib, sogʻligini oʻzining zararli odatlariga qurbon qilishi, insonning shunday erkin va goʻzal jamiyatda shaxs sifatida parchalanishi va tubanlikka yuz tutishi oʻta salbiy holat deb hisoblaydi. Nosogʻlom turmush tarzida yashashning salbiy oqibati inson mohiyatining yuzaga chiqmasdan mazmunan hayot kechirishdur jamiyatning esa bevaqt oʻz isteʼdodlardan mahrum boʻlishi shaxs dunyoqarashining chegaralanganligi, oʻz salomatligiga eʼtiborsizligi uni oliy qadriyat sifatida qadrlash darajasiga koʻtara olmasdan ishonsizlarcha yashash demakdir.

Oʻzbek xonadonida bolalarni milliy ruhda tarbiyalash, ularda estetik his-tuygʻularni shakllantirish va nafis tuygʻularni kamol toptirish asosiy vazifadir. “Oila - jamiyatning eng kichik yacheykasi boʻlib, jamiyat ana shu yacheykalardan tashkil topgan. Oila murakkab tuzilmaga ega boʻlib, tabiiy-biologik (jinsiy munosabatlar, nasl qoldirish), iqtisodiy (mulkiy munosabatlar, uy-roʻzgʻorni boshqarish), maʼnaviy (er-xotin, ota-ona va bolalar oʻrtasidagi mehr-muhabbat tuygʻusi va b.) munosabatlarga asoslanadi”.[4.241]. Oilada bolaga estetik tarbiya berishda voqelikning goʻzalligini kuzatish, idrok etish va estetik did, idealni tarbiyalash katta ahamiyatga ega. Shuningdek, ularni tabiat goʻzalligiga va sanʼatiga havas uygʻotish orqali tarbiyalash kerak.

Bolaning yoshligidanoq estetik tarbiyasi mukammal boʻlsa, yaxshi va yomon, goʻzal va xunuk tushunchalar farqini chuqurroq anglab yetadi. Mana shunday tushunchalarni yosh bolaning ongiga singdirishda, avvalo, ularning qiziqishlarini hisobga olish lozim. Agar bolani biror narsaga, sportga yoki sanʼatning maʼlum bir sohasiga qiziqish borligini ota-ona sezsa, uni shu qiziqishlariga jalb etishi foydalidir.

Oʻzbek oilasida har bir bola nozik didli boʻlish, voqelik goʻzalligini qadrlay olish, badiiy madaniyatni tushunish tarzida tarbiyalanadi. Farzand tarbiyasida uning aql zakovati, estetik hissiyoti, badiiy adabiyot va sanʼatga munosabati, xohish-istaklari muhim ahamiyatga ega. Shu boisdan ota-onalar oʻz farzandlarini turmushdagi goʻzallik va xunuklikni tushunish, his etish, kishilar maʼnaviy fazilatlarini anglab yetishga undaganlar intiltirishgan. Oʻz bolalari qalbida mehnatsevarlik, shirinsoʻzlik, quvonch, iliqlik, tabassum kabi kayfiyatlarni rivojlantirishgan. Bunday tarbiya orqali ota-onalar farzandlariga qalb goʻzalligini tushuntirishgan. Hattoki oʻtmish maʼnaviyatimizni ular ongida namoyon etgan. Shu boisdan, donishmand xalqimiz: “Chiroy husni jamolda emas, fazlu kamolda”, deb bekorga aytmagan!

Oilada estetik tarbiyaning muhim jihatlaridan yana biri otaning qattiqqo'lligi va ona mehribonligidir. Chunki ota o'z farzandini yoshlikdanoq mehnatga mehr qo'yish, voqelik go'zalligidan bahramand bo'lish, yurish-turishda, san'atga yuksak estetik qobiliyatli bo'lishga hamda jirkanch va xunuk, did-farosatsiz voqealardan yiroq yurishga chorlaydi. Bolasi qalbida yuksak insoniy tuyg'ular ichki va tashqi go'zallik, zehni o'tkirlikni kamol toptirishga intiladi. Ona esa ko'proq bularga qo'shimcha holda bolasini yoqimli kuy, musiqa tinglashga, go'zal tabiat bag'rida sayr qilishga, chiroyli manzaralar tomosha qilib qalbi quvonchga to'lishga va hokazolarga harakat qiladi. O'zbek mahallalarida bolalarni estetik ruhda tarbiyalashda yoshi ulug' bobo va buvilarimizning roli ham kattadir. Ular nabiralarini sevib erkalashadi, ularga qalblaridagi to'lib toshgan mehr-muhabbatlarini baxsh etishadi. Nabiralariga hayot quvonchlari va tashvishlari haqida so'zlashadi. Ko'pincha ertak, rivoyat va hikoyalar so'zlab, ularni botir, mard, qo'rqmas, kamtarin, sofdil, chiroyli, go'zal bo'lishiga chorlaydi. Ayniqsa, tabiat go'zalligi, uning har bir jonivorini g'aroyib fazilatlarini birma-bir aytib, bolalar dunyo qarashida nozik his-tuyg'ular, estetik ideallarni qaror toptirishadi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlaymizki sog'lom muhit barqarorlashtirish ta'minlash avvalo mahallada va oilada ijtimoiy tafakkur tarzi va sog'lom axloqiy-estetik tarbiyani har tomonlama mukammal bo'lishi talab etiladi. Shuning uchun hayotdagi yangiliklar inson ruhiyatiga ko'rsatayotgan ta'sirini sinchiklab o'rganish, bugungi kunning dolzarb muammolaridan biridir. Bunda butun estetik tarbiya tizimining ob'yekt va sub'yektlari faol ishtirok etishi zarur. Mahhala va oilalarimizda asrlardan asrlarga meros bo'lib kelayotgan axloqiy va estetik tarbiyasi bugungi kunda yoshlarni tarbiyalashda, ularni ongida sog'lom ma'naviy muhit barqarorligini shakllantirish maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M. Oila va jamiyat ustuni, hayotimizning fayzi va ko'rki. // Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2 jild -T.: O'zbekiston, 2018, 464-bet.
2. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 3 - жилд. –Т.: ЎЗМЭ давлат илмий нашриёти, 2002 .- Б. 28.
3. Qur'oni karim. Alouddin Mansur tarjimasi. – Toshkent.: Cho'lpol, 1992. – 72 b.
4. Falsafa qisqacha izohli lug'at M.N.Abdullayeva va boshqalar. T."Sharq".2004 y 241 b.

SAID RIZO ALIZODA MA'NAVIY-FALSAFIY MEROSINING YOSHLARINI VATANPARVARLIK RUHIDA TARBIYALASHDAGI O'RNI

U.Nazarov

Samarqand davlat chet tillar instituti tadqiqotchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Samarqandda jadidchilik harakatini vujudga kelishi, ta'lim tizimi, unda Said Rizo Alizodaning o'rni, uning dunyoqarashini shakllanishiga ta'sir etgan mavjud muhit va ma'rifatparvarning erk, mustaqillik, ozodlik, farovon hayot, millatparvarlik, barkamol avlodni tarbiyalash, jadid ta'lim tizimini jahon standartiga moslashtirish, yangi usul maktablarini tashkil etish kabi ijtimoiy-siyosiy qarashlari ilmiy-falsafiy tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: jadidchilik, yangi usul maktabi, ma'rifat, ilm, ta'lim, vatanparvarlik, diniy ta'lim, ozodlik, millatparvarlik.

Jahon tarixi taraqqiyotida tarixida jadid ma'rifatparvarligining ijtimoiy-falsafiy g'oyalari bugungi kun talablari nuqtai nazaridan ilmiy-nazariy tadqiq etish yoshlar milliy-ma'naviy qiyofasini shakllantirishda, ularni axloqiy yuksaltirishda, turli xil yot g'oyalardan saqlash, g'oyaviy tahdidlardan hamda ular ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirish muhim tarbiyaviy ahamiyatga egadir.

Jadidlar ta'lim dasturining maqsadi va vazifalaridan kelib chiqqan holda aytish mumkinki, ular o'z g'oyalari mezonini ijtimoiy adolat, milliy farovonlik, milliy mustaqillik asosida shakllantirganlar [1.B.344]. Shu bilan birga ular madaniy-axloqiy, va ma'rifatparvarlik ishlarini yangilashga, yevropacha ilmiy-texnika tafakkurini targ'ib qilishga, diniy mutaassiblik, aqidaparastlik va nodonlikka barham berishga harakat qilganlar.

Samarqand jadidchilik harakatining yorqin namunasi bo'lgan Saidrizo Alizoda xalqni ma'rifatli qilish orqali o'zligini anglashini bir umr orzu qilgan ma'rifatparvar edi. Saidrizo Alizoda buyuk tariximiz, falsafiy va ma'naviy merosimiz haqida, buyuk ajdodlarimiz, boy madaniyatimiz va ma'naviyatimiz haqida, mustamlaka va istibdod davrida unitila boshlagan qadriyatlarimizni tiklash haqida tahlikali va o'ta murakkab, tartibsizlik va geopolitik notinch bir vaziyatda millat va uning taqdiri haqida qayg'urdi. Shuning uchun ham biz Saidrizo Alizoda yetilib qolgan muammolarni hal qilishda rivojlanishning evolyusion yo'lini tanlagan islohotchi edi desak yangilishmaymiz.

U 1922 yildan boshlab «Zarafshon» gazetasida bo'lim mudiri bo'lib ishlagan. Muharrirlik qilish bilan bir paytda, «Turkiston xabarлари», «Kambag'allar o'qi», «Hurriyat», «Mehnatkashlar tovushi», «Buxoroi sharif», «Turon», «Samarqand ovozi» gazetalari, «Mashrab», «Mulla Mushfiqiy» jurnallarida maqolalar chiqarib turgan. Tanqidiy maqolalari va feletonlarini Bahlul, Zambur, Ranjbar, Bog'ishamoliy, Shapaloq, S.A. kabi taxalluslari bilan berib borgan.

Saidrizo Alizodaning yangicha qarash va intilishlari, eng muhimi, bu boradagi aniq-tiniq ishlari yurtdan tashqarida ham dovuq topgani yaxshi ma'lum. Uning nabirasi Farhod Alizodaning aytishicha, mutafakkir Afg'oniston hukmdori Omonullaxon farmoni bilan fors tilida tarix va islom diniga oid «Asri saodat», «Murosilot-maktubot», «Odobi ikrom», «Tarixi islom», «Tarixi Turkiston», «Qonuniyat hoyi diniy», «Madaniyati islom», «Zarurati islom», «Fan dar borayi koinot» kitoblarini yozgan va ular 1923 — 1933 yillarda Pokistonning Lohur shahrida nashr etilgan [2.B.7] .

Saidrizo Alizoda murakkab ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatga qaramasdan yosh avlodni tarbiyalash va unga ta'lim berish masalalari ustida tinimsiz bosh qotirib kelgan va bu sohada muayyan amaliy taklif-tavsiyalarni ishlab chiqqan. Shu bilan birga, ta'lim falsafasi konsepsiyasi asosida yosh avlod ta'lim-tarbiyasi sohasida tarixan shakllangan muayyan bilimlar, yutuqlar va qadriyatlar jamiyat taraqqiyoti talablariga mos ravishda mazmunan yanada boyitilishi va rivojlantirilishi lozimligini har tomonlama asoslashga uringan.

Saidrizo Alizoda xalqning kelajagini faqat mustaqillik, erkinlik va ozodlik masalalari bilangina bog'lab qo'ymagan. U o'z xalqining kelajagi qanday kechishi lozimligi masalasi bilan ham qiziqib, boshqa davlatlarning ta'lim tizimini o'rgangan va ulardan qaysilaridan andoza olish mumkinligi borasida bosh qotirgan. U o'z xalqi taraqqiyotini nafaqat siyosat, balki uning ma'naviy-ma'rifiy va ilmiy salohiyatining keskin o'zgartirish orqali o'z mustaqilligini qo'lga kiritishda deb bildi.

Sayid Rizo Alizoda "Turkiston-bizning Vatanimiz" nomli maqolasida o'zining ona-yurtga bo'lgan cheksiz mehr-muhabbatini buyuk his-tuyg'u bilan izhor qilib, xalqni Vatan himoyasiga chaqiradi. "SHo'lai inqilob" jurnalining 1919 yil 4-sonida Sayid Rizo Alizoda Vatan istiqboli yo'lida qurbon bo'lish, uning baxt-saodati va sharafini himoya qilish uchun kurashishni muqaddas ish, deb biladi: "SHu erning ob-havosidan bahramand bo'lib kamol

topsangu, uning sharafini himoya qilmasang, oyoq osti bo'lishiga, qadrsizlanishiga yo'l qo'ysang, nobakor ajnabiy o'z Vatanining shon-shavkati uchun ota-bobolaringning kindik qoni to'kilgan eringni vahshiylarcha toptab, qoni simirsa va uni o'zining ahlatxonasiga aylantirsa-yu, sen hissizlarcha qarab tursang yoki undan qochsang, o'zing uning haqoratlanishiga ko'maklashsang, unda sen bu vatanning nomusli va sodiq farzandi emassan!" [3. 1919 yil 4-soni]

Sayid Rizo Alizoda Vatanga bemehr kishilarni pastkash-razil va hatto hayvondan ham tuban hisoblaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Orzibekov R. Adabiy merosimiz sehri. – Samarqand: SamDU nashri, 2006. 344-bet.
2. Alizoda Farxod. Said Rizo Alizoda(tarxiy-bibliografik ocherk).T."Abu Matbuot-Konsalt" nashriyoti. 2011. –B. 7.
3. Sayid Rizo Alizoda. "Turkiston-bizning Vatanimiz"// "Sho'lai inqilob" jurnali. 1919 yil 4-soni.

JAMIYAT BARQARORLIGINI TA'MINLASHDA OILANING O'RNI

Mirzayeva Nigina Olimovna
SamDCHTI mustaqil tadqiqotchisi
mirzayeva.nigina@bk.ru

Annotatsiya: Ushbu maqolada jamiyatda barqarorlikni ta'minlashda oila mustahkamligi va farovonligi masalalari xususida so'z boradi. Shuningdek, markaziy Osiyo mutafakkirlarining ijtimoiy-falsafiy ta'limotida ayollarni e'zozlash va jamiyat ma'naviy hayotida ularning mavqeini mustahkamlashga oid qarashlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil etilgan. Xususan, Jaloliddin Rumiyning oila, ayol va erkak munosabatlari, farzand tarbiyasi, ayollarga ehtirom ko'rsatish kabi masalalarga bo'lgan allegorik munosabatlariga ham to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar. oila, barqarorlik, mehr-muhabbat, murosa, hamjihatlik, me'yori, oilaviy qadriyat, hurmat.

Oila – xalqimiz uchun millatning ko'p asrlik an'analari va ruhiyatiga mos bo'lgan g'oyat muhim hayotiy qadriyatlardan biridir. Mamlakatimizdagi ijtimoiy demografik ahvolning muhim xususiyati – jamiyatning asosi bo'lgan kuchli oila tizimidir.

Oila demokratik huquqiy davlatni barpo etish va fuqarolik jamiyatini shakllantirish jarayonida juda muhim vazifalarni bajaradi. Eng avvalo, u insonni kamol toptiradi, ijtimoiy qadriyatlar va milliy an'analarni avloddan-avlodga o'tkazishda asosiy zanjir vazifasini o'taydi.

Bilamizki, asosiy Qonunimiz bo'lmish Konstitutsiyamizning 63-moddasida oila jamiyatning asosiy bo'g'inidir hamda jamiyat va davlat muhofazasida bo'lish huquqiga ega ekanligi belgilangan. Haqiqatan ham, jamiyatni oilasiz tasavvur etib bo'lmaydi.

Bugungi kunda mamlakatimizda hayotning turli sohalari bo'yicha qator yangiliklar va islohotlar olib borilmoqda. Yurt ravnaqi, Vatan taraqqiyoti, oila mustahkamligi, o'sib kelayotgan yosh avlodga ta'lim-tarbiya berishda zamonaviy va innovatsion jarayonlarga, onalar va bolalar salomatligi kabi dolzarb masalalarga keng qamrovli e'tibor qaratilmoqda. Xususan, o'zbekchilikda oila mustahkamligi masalalariga, oilaviy munosabatlarga jiddiy qaraladi.

Sharq xalqlarida oila qadim-qadimdan muqaddas qo'rg'on hisoblanadi. O'zbek oilalari o'z bolajonligi, mehmonnavozligi, qarindosh-qondoshlik rishtalarini hurmat qilishi va shu kabi qator an'analari bilan boshqa qardosh millatlardan ajralib turadi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 63-moddasiga ko'ra, Oila jamiyatning asosiy bo'g'ini hisoblanadi va u jamiyat hamda davlat tomonidan muhofaza qilinadi. Oilani jamiyatning ravnaq topishida tutgan o'rni va ishtirokini yanada oshirish, oilalarning huquqiy, ijtimoiy, iqtisodiy, ma'naviy-axloqiy manfaatlarini va farovonligini ta'minlanishining davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashni kuchaytirish hamda izchil ta'minlash maqsadida oilaviy hayot masalalarini huquqiy tartibga solishga bag'ishlangan O'zbekiston Respublikasining Oila Kodeksi qabul qilindi. [4.-B.215.]

Ma'lumki, Markaziy Osiyo qadimdan sivilizatsiya o'chog'i hisoblanadi. Markaziy Osiyoda yashab ijod qilgan istalgan allomaning hayoti va ijodini, qarashlari va asarlarini tahlil qiladigan bo'lsak, oila mustahkamligi masalalari, farzand tarbiyasi borasida qimmatli hikmatlarga duch kelamiz.

Muazzam Sharqning yetuk darg'alaridan biri, bashariyat shoiri deb e'tirof etilmish Mavlono Jaloliddin Rumiy falsafiy qarashlarida ham oila mustahkamligi masalalariga alohida e'tibor qaratiladi. Buyuk "Masnaviyi ma'naviy" tarkibidagi hikoyat, rivoyat va masallarida ham oila masalalari haqida, er va xotin o'rtasidagi munosabatlar haqida qator ibratli fikrlar berilgan.

Mavlono Jaloliddin Rumiy o'zining mashhur "Ichindagi ichindadir" nomli falsafiy suhbatlardan iborat kitobida er va xotin munosabatlari, xususan, erkakning o'z ayoliga qanday munosabatda bo'lmog'i lozimligi haqida shunday deydi: "... So'zlarim hozir senga ta'sir qilmasa ham, kamolga yetganing sari ular o'z kuchini ko'rsata boradi. Va sen xotin nimayu dunyo nima tushunasan. Sen nima desang ham, demasang ham, ular o'z bilganlaridan qolmaydi. Masalan, sen bir nonni olib, qo'yningga yashir va odamlarga ko'rsatma. Shunda xalqning gizlangan nonga qiziqishi ortadi. Agar ko'chalar to'la arzon non bo'lgan taqdirda ham, ular sening qo'ltig'ing ostidagi zog'orani ko'rish istagi bilan yonadilar. Nonni qancha uzoq muddat yashirsang, ularning ichlari ham shuncha shiddan bilan qiziydi. Chunki odam man etilgan narsaga nisbatan ochko'z bo'ladi. Masalan, sen xotinga " Ochiq-sochiq yurma, o'ran", desang, unda o'zini ko'rsatish orzusi tobora ortadi. O'z navbatida o'rangan ayolni ko'rishga xalq ham shuncha ishtiyoqmand bo'ladi. Mazkur ish bilan sen ikki taraflama- ko'rmoq va ko'rilmog' istagini orttirmoqdasan. Biroq sen o'zingcha, "Uni isloh qildim", deb o'ylaysan. Aslida bu ishing fasodchilik (buzg'unchilik)dan o'zga narsa emas. [2.-B.102.]

Agar unda yomon ish qilmaslik javhari (tabiatida) bo'lsa, sen hatto bunga monelik qilsang ham, u albatta, o'zining go'zal yaratilishiga muvofiq ish tutadi. Sen xavotir olma va uning aqlini, kuchini, nihoyat, ishini qorishtirma. U, baribir, o'z bilgan yo'lidan qolmaydi. Unga g'ov bo'lmoqlik – rag'batini oshirishdan boshqa ishga yaramaydi". [3.-B.106.] Demak, Mavlono bu o'rinda ko'plab oilalar ildiziga bolta uradigan o'rinsiz rashk xususida erkaklarga pand-nasihat qilmoqda. Rumiya ko'ra, ibratli oilada tarbiya topgan ayol har qanday vaziyatda va sharoitda ham, o'z e'tiqodida sobit turadi. Hayotdagi har qanday qiyinchiliklar ham uni buzuqlik ko'chasiga olib kirolmaydi. Erkak kishi tergasa ham, tergamasa ham u eriga, oilasiga, farzandlariga sadoqat bilan xizmat qilaveradi. Ammo ko'ngliga shayton in qurgan ayolning yo'liga hech narsa to'siq bo'lolmaydi. Bu haqida Mavlono: "U, baribir, o'z bilgan yo'lidan qolmaydi. Unga g'ov bo'lmoqlik – rag'batini orttirishdan boshqa ishga yaramaydi. Bunday ayoldan zudlik bilan uzoqlashmoq darkor", deydi.

Yor ila yor ittifoqi xush erur,

Ma'nisin bil, suvrati sarkash erur. [4.-B.78.]

Darhaqiqat, oila mustahkamligining muhim shartlaridan biri yor ila yor ittifoqidir. Er-xotin bir-birining tilini tushunib, o‘zaro kelishib yashashsa, bunday oilalarda xotirjamlik, ko‘ngil halovati, baxt shukuhi hukmronlik qiladi. Mavlono Jaloliddin Rumiy o‘z asarlarida oilaviy munosabatlar mustahkamligida qo‘yidagi yetti fazilatni asos qilib belgilagan. Bular: mehr, ro‘zg‘ordagi ba‘zi yetishmovchiliklarga sabrli bo‘lish, er-xotin bir-birini ardoqlashi, er-xotinning bir-birlariga e‘tiborli bo‘lmog‘i, oilada adolat maqomining ustunligi, o‘rinsiz rashk va oilaviy ittifoqlkdir.

Adabiyotlar

1. Jaloliddin Rumiy. Ichindagi ichindadir. – : Yangi asr avlodi, 2013. – B.102.
2. Ko‘rsatilgan asar. – B.106.
3. Jaloliddin Rumiy. Masnaviyi ma‘naviy. – T.: MERIYUS., 2010. 1-daftar. – B.78.
4. Falsafa. Entsiklopedik lug‘at. – T.; 2010. – B.215.

OILADA IJTIMOIIY BARQARORLIKNI TA’MINLASHDA MUOMALA MADANIYATI VA AXLOQIIY QADRIYATLARNING O’RNI

***Egamberdiyeva Nafisa Mustafayevna**
Navoiy davlat pedagogika instituti dotsenti*

Annotatsiya. *Ushbu maqola oilada muomala madaniyatini oshirishda axloqiy qadriyatlarning o‘rni, yoshlarni tarbiyalashda muloqot afzalliklari falsafiy tadqiq etilgan. Unda jamiyat ijtimoiy barqarorligini ta’minlashda madaniy meros va milliy qadriyatlarning ustuvorliklari, o‘ziga xos axloqiy jihatlari ilmiy tadqiq etilgan.*

Kalit so‘zlar: *madaniyat, yoshlar, oila, milliy ma‘naviyat, axloqiy qadriyat, muomala madaniyati, tarbiya, jamiyat, muloqot, xalq.*

Jamiyatda har bir oila axloqiy qadriyatlar asosida mustahkam munosabatlarni tizim yondashuv asosida amalga oshiradi. Oila a‘zolari o‘z ehtiyojlarini amalga oshirish uchun aniq rejalar bilan ishlashi ko‘proq ijobiy samara beradi. Oilada farzandga ma‘lumot va bilim berishda qadriyatlardan foydalanish muhimdir. Oila bilan ularning rivojlanishi haqida ma‘lumot olishda ta’lim muassasalari o‘rtasidagi ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash muhim hisoblanadi. “Oiladan ma‘lumot almashinishning tegishli usullaridan foydalangan holda, tushunarli tarzda faoliyatni amalga oshirish dolzarb mavzulardan biri bo‘lib qolmoqda”[1].

Ma‘naviy munosabatlarning globallashuv jarayonida oilada ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashda axloqiy qadriyatlar yosh avlodni tarbiyalashda tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bugungi kunda bir qarashda ahamiyatsiz bo‘lib ko‘ringan, ammo inson ma‘naviyatiga qarshi qaratilgan kichik bir yangilik ham borligini unutmaslik kerak. Bu ko‘zga ko‘rinmas bo‘lib tuyulsa ham kelajakda jamiyatga juda katta zarar keltirishi mumkin. Keyin uni hech narsa bilan qoplab bo‘lmaydi. Bunday tobora ortib borayotgan xavf-xatarlarga qarshi kurashda biz doimo ogoh, sezgir, ehtiyotkor bo‘lishimiz kerak. Bunga esa har tomonlama chuqur o‘ylangan, ilmiy jihatdan yo‘lga qo‘yilgan, doimiy va uzluksiz ijtimoiy barqarorlik bilan javob bera olamiz[2].

Oilaviy an‘analarni ijtimoiy barqaror bo‘lishida xalqning asrlardan asrga, ajdodlardan avlodlarga o‘tib kelayotgan axloqiy qadriyatlari muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki oilaviy qadriyatlar o‘zbek xalqi tomonidan qadrlanib, e‘zozlanib kelinmoqda va shunday bo‘lib qolaveradi. Oilaviy an‘analar axloqiy qadriyatlarga aylangandagina ularning ta’lim - tarbiyadagi qadr-qimmati, yoshlardagi muloqot madaniyatini shakllantirishdagi amaliy ahamiyati yanada ortadi. Shuning uchun ham oilaviy an‘analar yoshlarni tarbiyalashda, oilaviy hayotga tayyorlashda tarbiya vositasi bo‘lib qolaveradi. Masalan, hashar,

salomlashish, mehmondo'stlik, to'y, ko'pkari, keksalarni hurmatlash, kabi yuzlab oilaviy an'analar o'zbek xalqining ma'anaviy - axloqiy qadriyatlariga aylanganini ko'rsatish mumkin.

Oilada muomala madaniyati kundalik salomlashish va xayrlashish paytida, shuningdek, oilaviy uchrashuvlar kabi rasmiy tadbirlarda sodir bo'ladi. Bu imkoniyatlarning barchasi sizdan oilaning o'ziga xos xususiyatlarini, jumladan, ohang, so'z tanlash va og'zaki bo'lmagan muloqotni, masalan, yuz ifodalari, tana tilini bilish xushmuomala bo'lishni talab qiladi. Ushbu xususiyatlardan xabardor bo'lganingizda, biz oilani ko'proq qo'llab-quvvatlaydigan, hurmat qiladigan tarzda muomala madaniyatiga ega bo'lamiz. Oilada ota-ona doimo farzandining ahvolini bilishga intiladi, uni rag'batlantiruvchi javoblarni taklif qilishdi va biror narsa tushunilmagan bo'lsa, tushuntirishni so'rash orqali qulay va samarali muloqotni qo'llab-quvvatlaydi.

Oiladagi ijtimoiy barqarorlik madaniy qadriyatlarning turlicha bo'lishiga qaramay, qadriyatlarning muomala madaniyatiga sababchi bo'lishiga, sezgir bo'lgan muloqot amaliyotlaridan foydalanishga xizmat qiladi. Har bir oila o'z farzandlariga o'z madaniyati, e'tiqodlari va urf-odatlarini doirasida muvaffaqiyat qozonishni o'rgatadi. Oiladagi muomalada salomlashishning turli shakllari va sarlavhalardan foydalanish afzalroq bo'lishi mumkin. Turli madaniyatlarda belgilangan erkak va ayol rollari, og'zaki bo'lmagan muloqot va tana tili masalan, ko'z bilan muloqot ham ijobiy natija beradi.

Intellectual ta'lim ota-onalarning bolalarni bilim bilan boyitishda, ularni qo'llash va doimiy yangilash zaruriyatini yaratishda manfaatdor ishtirokini nazarda tutadi. Kognitiv qiziqishlar, qobiliyatlar, moyillik va mayllarni rivojlantirish ota-onalarning g'amxo'rliги markazida joylashgan bo'ladi[3].

Oiladagi qadriyatlar, madaniy-axloqiy tarbiya shaxsni shakllantiruvchi munosabatlarning o'zagi hisoblanadi. Bu yerda sevgi, hurmat, mehr-oqibat, odob, halollik, adolat kabi axloqiy qadriyatlarni tarbiyalash birinchi o'ringa chiqadi. Oilada oqilona ehtiyojlar, mas'uliyat, mustaqillik, tejamkorlik shakllanadi.

Oilada ijtimoiy barqarorlikni ta'minlagan holda muomala madaniyatini yo'lga qo'yish farzandlarning o'zlarini xavfsiz, qulay va do'stona his qilishlari uchun imkoniyat yaratadi. Oila bilan muloqot uslublarining kombinatsiyasidan foydalanish ularning ehtiyojlarini qondirish uchun eng yaxshi natija beradi. Oila bilan suhbatlar turli sabablarga ko'ra qiyin bo'lishi mumkin. Ba'zida oila bilan baham ko'rgan narsalardan xafa bo'lish va hatto farzandning bir bir dasturxonda o'tirmaslikkacha qaror qilishidan xavotirlanish mumkin. Bundan tashqari, oila bilan tashvishlar haqida suhbatlashish qiyin bo'lishi mumkin bo'lsa-da, ular oilaga g'amxo'rlik va qo'llab-quvvatlash, shuningdek, yosh bolaning rivojlanishi va o'rganishini o'ylagan tarzda ifoda etish imkoniyatini beradi. Tushunmovchiliklar ham yuzaga kelishi mumkin, chunki sizning qarashlaringiz va vaziyatni tushunishingiz oila a'zolariningiznikidan farq qilishi mumkin. Bunday hollarda vaziyatga bir nechta nuqtai nazarlarni ko'rib chiqish foydali bo'ladi. Masalan:

Oilada har bir shaxs o'zini qulay his qilishi uchun to'g'ri muloqot olib borishi, oilaviy qadriyatlarni bilish muhimdir. Ularning qiziqishlari, merosi va madaniyati, ehtiyojlari va farzandlariga bo'lgan umidlari, orzularini hurmat bilan o'rganish muomala madaniyatini oshishiga olib keladi. Oila bilan muloqot qilishda oilaning ichki maxfiyligini saqlash va oiladaning shaxsiy daxlsizlik huquqini hurmat qilish juda muhimdir.

Xalqimizning ma'naviy olamini muhofaza qilish, xalqaro maydonda kechayotgan jarayonlarning asl mohiyatini anglash, zamonamizning dolzarb masalalari yuzasidan xolis va mustaqil fikrni shakllantirish bugungi kunda har bir oilaning asosiy vazifasidir. Buning uchun yurtimizda barcha imkoniyatlar mavjud va ulardan samarali foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Дружинин В.Н. Психология семьи. – Изд. 3-е. – СПб.: «Питер», 2008. – С.176.
2. Ашиков В. Ещё раз о воспитании // Дошкольное воспитание. – 2005. - №4. – С. 3 -5.
3. Потаповская О. Духовно-нравственное воспитание детей и родителей // Дошкольное воспитание. – 2006. - №1. – С. 14 – 16.

MULOQOT MADANIYATI IJTIMOIIY BARQARORLIKNI TA'MINLASH OMILI SIFATIDA

Turayeva Dildora Shuxratovna

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya: *Muloqotning kuchi va imkoniyati azaldan har qanday mamlakatning asosiy quroli bo'lib kelgan. Ayniqsa, bugungi global tahdidlar, axborot xurujlari tobora avj olib borayotgan bir davrda muloqot madaniyatidan o'z o'rnida to'g'ri foydalanish har qachongidan ham zarur hamda tinchlik, xavfsizlik, ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash omili hisoblanadi.*

Kalit so'zlar: *muloqot, muloqot madaniyati, hamkorlik, tinchlik, barqarorlik.*

Har bir mamlakat o'z taraqqiyot yo'lini belgilab olishda, asosan, o'z xalqi intellektual imkoniyatlariga tayanadi. Har bir xalqning, millat yoki jamiyatning intellektual salohiyatini namoyon etadigan eng muhim omillardan biri bu muloqot madaniyati sanaladi. Ya'ni madaniyatli muloqot orqali mamlakatlararo o'zaro iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy manfaatli bitimlar, tinchlik va xavfsizlik shartnomalari tuziladi. Muloqotning kuchi va imkoniyati azaldan har qanday mamlakatning asosiy quroli bo'lib kelgan. Ayniqsa, bugungi global tahdidlar, axborot xurujlari tobora avj olib borayotgan bir davrda muloqot madaniyatidan o'z o'rnida to'g'ri foydalanish har qachongidan ham zarur hamda tinchlik, xavfsizlik, ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash omili hisoblanadi. Shuning uchun ham har bir jamiyat a'zosini avvalo, ilmiy-nazariy, axloqiy, oqilona muloqot madaniyati bilan qurollantirish mamlakat siyosatining ustuvor masalalaridan biri sanaladi.

Shaxsning har tomonlama shakllanishida muloqotning ahamiyati katta hisoblanadi. Muloqot san'ati barcha tirik jonzodlarga xos hisoblanib, faqatgina u inson darajasida takomillashadi. Muloqot insonning real hayotida ijtimoiy faoliyatning o'ziga xos shakllari sifatida birgalikda harakat qiluvchi, ammo, ayrim vaziyatda ular bir-biridan mustaqil ravishda amalga oshiruvchi jarayon hisoblanadi. Jamiyat qonun-qoidalariga asoslangan holda munosabatlar rivojlanib boradi. Shaxsning jismoniy, aqliy, axloqiy va estetik rivojlanishida muloqotning o'rne kattadir. Axloqiy rivojlanish uchun oilada, maktabda, bog'chada bolaga kattalar muloqot orqali ta'sir o'tkazadilar. Shuningdek, estetik, aqliy, jismoniy rivojlantirish uchun o'quvchiga o'qituvchi muloqot orqali ta'sir etishga harakat qiladi. Shuning uchun, muloqotni juda kuchli ta'sir qilish vositasi deb qarashimiz hamda uning yangi qirralarini tadqiq etishimiz dolzarb hisobladi.

Jahonda muloqot san'ati inson faoliyatining eng muhim vositalaridan biri sanaladi. Samarali muloqot qilish qobiliyati - har bir inson egallashi kerak bo'lgan san'at hisoblanadi, ayniqsa, kasbiy faoliyatda samarali muloqot qilish juda muhimdir. Mamlakatimizda bugungi kunda muloqot madaniyatini shakllantirish, uning insonlar hayotini yaxshilash uchun muhim tomonlarini tahlil etish yuzasidan qator strategik vazifalar amalga oshirilmoqda. Vaholanki, madaniyatli muloqotni qaror topishi xalqning turmush tarzini

o'zgarishiga, umuminsoniy va milliy qadriyatlar uyg'unlashuviga ta'sir etadi. Muloqot iqtisodiy, siyosiy, ma'naviy, ma'rifiy, huquqiy, madaniy taraqqiyotga ta'sir eta oladigan falsafiy fenomen hisoblanadi. Shu munosabat bilan muloqotni falsafiy tadqiqot obyekti sifatida tahlil etish, uning yangi funksional tomonlarini ochib berish hamda ilmiy-nazariy tadqiq etish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Insonning ma'naviy qiyofasi uning muloqot madaniyatida ifodalanadi. U o'zining his-tuyg'usini, ichki tug'yonlarini, orzu va umidlarini muloqot jarayonida bayon etadi. Shuning uchun ham jamiyat taraqqiyoti, insonlarning yaxlit holda shakllanishi, ularning bir-birlari bilan o'zaro muloqot madaniyatisiz, o'zaro hamkorligisiz va ta'sirisiz vujudga kelmaydi. Seren Kyergegorning ta'kidlashicha, inson ruhiy kamolotining uchinchi – xudojo'ylik bosqichida, o'zining e'tiqodi bilan bevosita muloqotda bo'ladi. Muloqot madaniyati natijasida, har qanday umumxloqiy qoidalar yuqori ko'tariladi" [1; 843]. Kyergegor g'oyalariga ko'ra inson o'zining his-tuyg'usini, ichki tug'yonini, barcha orzu-umidlarini muloqot madaniyati orqali bayon etadi. Demak, jamiyat taraqqiyoti, insonlarning yaxlit holda shakllanishi, ularning bir-biri bilan o'zaro muloqotisiz vujudga kelmaydi.

B.F.Parigin ta'kidlashicha, "Muloqot shunchalik ko'p qirrali jarayonki, unga bir vaqtning o'zida quyidagilar kiradi:

- a) individlarning o'zaro ta'sir jarayoni;
- b) individlar orasidagi axborot almashinuvi jarayoni;
- c) bir shaxsning boshqa shaxsga munosabati jarayoni;
- d) bir kishining boshqalarga ta'sir ko'rsatish jarayoni;
- e) bir-biriga hamdardlik bildirish imkoniyati;

Psixolog olim S.L.Rubinshtyen ta'kidlashicha, "Kundalik hayotda odamlar bilan muloqotga kirishar ekanmiz, biz ularning xulq-atvoriga qarab mo'ljal olamiz. Negaki, biz ularning tashqi ma'lumotlari mohiyatini go'yo o'qib, ya'ni mag'zini chaqib chiqamiz, shu yo'sinda matnning ichki psixologik jihati mavjud bo'lgan mazmunini aniqlaymiz. Bunday o'qish naridan beri tez yuz beradi, chunki atrofdegilar bilan muloqot jarayonida bizda muayyan darajada ularning fe'l-atvoriga nisbatan avtomatik tarzda amal qiladigan psixologik ichki ma'no hosil bo'ladi"[2; 180].

Muloqot madaniyatining yana bir muhim vazifalaridan biri – jamiyat a'zolarini u yoki bu faoliyatga hozirlaydi, ruhlantiradi. Har qanday yolg'izlik va muloqotning yetishmasligi odamda muvozanatsizlik, loqaydlik, hadiksirash, qo'rquv, o'ziga ishonchsizlikni keltirib chiqaradi. Shuning uchun ham muloqot madaniyatini shakllantirish ham har bir shaxs hayotida, ham butun bir jamiyat taraqqiyoti va barqarorligini ta'minlashda muhim amaliy ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda muloqot madaniyatini falsafiy tadqiqot obyekti sifatida tahlil etish, uning yangi-yangi funksional imkoniyatlarini ochib berish zarurat hisoblanadi. Ayniqsa, jamiyat barqarorligini ta'minlashda oqilona muloqot madaniyatini qaror toptirish eng ustuvor, strategik vazifalardan biri sanaladi.

Adabiyotlar

1. Кьеркегор, Сёрен. Или — или: Фрагмент из жизни: в 2 ч. / Пер. с дат., вступ. ст., коммент., примеч. Н. Исаевой и С. Исаева. — СПб.: Издательство Русской христианской гуманитарной академии; Амфора, 2011. – С. 843.
2. Rubinshtyen S.L. Принципы и пути развития психологиию. М. RSFSR. PFA. - С.180.
3. G'oziev E.G. Umumiy psixologiya. Toshkent. 2002.1-2 kitob.

SHARQ FALSAFASIDA RAHBAR IJTIMOIIY BARQARORLIGINING TA'MINLASHNING AXLOQIY-ESTETIK OMILLARI

Djavotova Marjona Djamolovna

Samarqand davlat chet tillar instituti

Gumanitar fanlar va axborot texnologiyalari kafedrası tadqiqotchisi

Annotatsiya. Maqolada Sharq xalqlariga xos rahbarlik faoliyati, uning rivojlanish jarayonida "Avesto"ning asosiy vazifani bajarganligi, sharqona rahbarlikning ijtimoiy hayotdagi roli, faylasuf Farobiyning rahbarlik fazilatlari to'g'risidagi qarashlari, islohotlarda bu qarashlardan andoza olish masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: jamiyat, jamoa, ezgulik, davlat, rahbar, komil inson, xalq, qadriyat, axloqiy-estetik omil.

Markaziy Osiyo qadimdan ilm-fan rivojlangan va yuksak cho'qqilarga erishgan hudud hisoblangan. Mazkur rivojlanish asosida milliy davlatchilik tarixida rahbar axloqi mezonlari, jamiyat boshqaruvining noyob tarixiy, ijtimoiy-falsafiy manbalari yaratilgan. Mazkur qadriyatlar milliy davlatchiligimizning poydevori bo'lib, uni o'rganish, tatbiq etish, zamonaviy davlatchilik talablari bilan uyg'unlashtirish millatimizning o'ziga xos an'alarini rivojlantirish imkoniyatlarini yanada kengaytirishga xizmat qiladi.

Bugungi kunda mamlakatimiz ilm-fanida Markaziy Osiyo xalqlarining ijtimoiy-falsafiy tafakkuri, ma'rifatchiligi, uning yirik vakillarining asarlari yuzasidan salmoqli ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Shuningdek, ularning insoniy fazilatlar, fozil jamiyat, adolatli boshqaruv, yetuk rahbar, jasurlik, do'stlik, sadoqat, vafodorlik kabi tushunchalarning aksiologik talqinini ochib berish va shu asosda yoshlarning ma'naviy qiyofasini shakllantirish, yot mafkura, g'oyaviy tahdid va axloqiy inqirozdan himoya qilishda Markaziy Osiyolik mutafakkirlar ta'limotlaridagi altruizm, filantropiya va insonparvarlik tamoyillarini zamonaviy falsafiy yondashuvlar asosida tadqiq etish zarurati ortib bormoqda. Yoshlar ma'naviy dunyoqarashini shakllantirishda, ularda tabiat, jamiyatning kelib chiqishi, rivojlanishi haqida tasavvur hosil qilishda Markaziy Osiyo mutafakkirlari tomonidan yaratilgan ilmiy - falsafiy merosning o'zni muhim. Ushbu falsafiy merosdan foydalanish hozirgi vaqtda mustaqil jamiyatimizning oldida turgan dolzarb vazifadir.

Davlat va jamiyat qurilishida rahbarlik hamda davlat boshqaruvi masalasi muxim hisoblanadi. Xususan, ilmiy tafakkur, Sharq va G'arb mutafakkirlarining ijtimoiy-falsafiy qarashlarida, ilmiy izlanishlarida boshqaruv masalasi va uning negizini tashkil etgan rahbarlik xususiyatlari hamda takomillashuv qonuniyatlari ko'rsatib berilgan.

Hozirgi vaqtda fuqarolik jamiyati qurish yo'lida mustaqil mamlakatimizning buyuk kelajagi bevosita Sharq va G'arb dunyoqarashidagi ijtimoiy-falsafiy fikr, dunyoviy madaniyat taraqqiyotidagi o'zni va uning bugungi kunda rahbarlik ko'rinishi hamda jamiyat taraqqiyoti hamohangligi bilan uyg'un tarzda o'rganish har qachongidan dolzarbdir.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan jadal islohotlar davrida jahon sivilizatsiyasiga o'zining boy ma'naviy merosi bilan muhim hissa qo'shgan buyuk allomalarning shaxsiyati, ilmiy-ma'naviy merosini har tomonlama, chuqur o'rganishga katta e'tibor berilmoqda. «Hozirgi kunda O'zbekistonning kitob fondlarida 100 mingdan ziyod qo'lyozma asarlar saqlanmoqda. Afsuski, bu nodir kitoblar hali to'liq o'rganilmagan, ular olimlar va o'z o'quvchilarini kutib turibdi. Ushbu noyob asarlarda bugungi davr o'rtaga qo'yayotgan juda ko'p dolzarb muammolarga javob topish mumkin»[1]. Shu bois, jamiyatda rahbar kadrlarda axloqiy-estetik madaniyatni yuksaltirish, uni davlat barqarorligini saqlashdagi konstruktiv roli haqidagi tupli davpdagi buyuk mutafakkir,

alloma va jamoat apboblarning ilmiy-falsafiy qapashlapini chuqur tadqiq etsak, jahonning pivojlangan demokpatik davlatlapining yuksalish tapixini o'pgansak, mamlakatimizni umuminsoniylik tendensiyalapiga mos pavishda yuksaltipishimiz, xalqimizni davlat va jamiyatning milliy yuksalishida faol ishtipok etishga safapbap eta olaishmiz darkor.

Holbuki, ularning qarashlaridagi ulkan hayotiy tajribaga asoslanib davlat va jamiyat boshqaruvi, bunda rahbarlikning o'rni masalasini tadqiq qilish bugungi kunda ham boshqaruv sohasidagi muhim masalalardan biri hisoblanadi. Mazkur fikrlar tizimi ma'naviyat tarzida xalqning uyg'oq tafakkurini yanada boyitdi, bugungi kun voqeligini yanada chuqurroq tushunib, uning qadriga yetishga yordam beradi. Jamoaviy yondashuvlarga asoslangan Sharq mamlakatlari tarixi jahon madaniyatining tarkibiy qismi hisoblanib, o'zining takrorlanmasligi va universalligi bilan individuallikka ko'proq moyil bo'lgan G'arb rahbarshunosligidan ajralib turadi. Sharqda rahbarlik xususiyati va uning mohiyati hamda u bilan bog'liq boshqaruv ko'rinishlarini tushunish uchun, avvalo, o'sha davr ijtimoiy hayotini belgilab beruvchi, jamiyat taraqqiyotiga ta'sir qiluvchi omillar va qarashlar bilan tanishib chiqish lozim.

Jamiyat boshqaruvida axloqiy-estetik madaniyatni konstruktiv roli to'g'risidagi falsafiy g'oyalarning eng qadimgi tipologisini "Avesto"dagi ijtimoiy-falsafiy, axloqiy, siyosiy, gnoseologik va aksiologik tajribalarida o'z aksini topgan.

Zardushtiylik ta'limotida hukmdor jamiyatni boshqarishda uchta ma'naviy, ijtimoiy-falsafiy tayanchga asoslanadi: ezgu fikr, ezgu kalom (so'z), ezgu amal (ish). Sipiytmon Zardusht bu uchlikka amal qilgan kishi yolg'on va adolatsizlik lashkarining peshvosi Axrimonning oqibat - natijada mag'lubiyatini ham ko'rsatib beradi. Bu sohada tadqiqot olib borgan tarixchi olim professor A.Sag'dullaev "Avesto" kitobi asosida qurilgan jamiyatni quyidagicha ta'riflaydi: "Miloddan avvalgi VII-VI asrlarda O'rta Osiyo jamiyatining asosi kichik-kichik oilalardan iborat bo'lib, har bir kichik oila 5-6 kishidan tashkil topgan. Ular katta patriarxal oila a'zolari hisoblangan. Katta oila esa 20-25 kishidan tashkil topgan bo'lib, umumiy uy-joyda yashagan. Bu uylarda ayrim kichik oilalarga maxsus turar joylar tegishli bo'lsa-da, lekin ularning ijtimoiy-iqtisodiy hayoti - "umumiy tom ostida" katta oila (uy egasi) rahbarligida o'tganligi bilan izohlanadi"[2].

Markaziy Osiyoda davlatchilik shakllanishining ilk bosqichlarida davlatni idora etish va jamiyat tartibini saqlash, davlat boshlig'i va boshqa mansabdorlarni tanlash, tayinlash masalalari jamoa, oqsoqollar kengashi, diniy va harbiy rahbarlar qarorlariga binoan hal etilgan[3].

Boshqaruv faoliyati jamiyat taraqqiyotining barcha bosqichlariga xosligi bois bu faoliyat bilan maxsus shug'ullanadigan kishilar ham hamisha mavjud bo'lgan. Bunday kishilarning shaxsi, ijtimoiy qiyofasi mudom turli ilmiy mulohazalar ob'ekti bo'lib kelgan. Shu sababdan ham falsafiy tafakkur tarixida rahbar, uning axloqiy-estetik xislatlariga doir fikrlarni ko'plab uchratish mumkin.

Forobiy jamiyatning kelib chiqishi ustida mulohaza yuritar ekan, har qanday zo'ravonlik ta'limotini inkor etadi, tabiiy ehtiyojlar haqidagi g'oyalarni ilgari suradi. Tabiiy ehtiyoj kishilarning bir-birlari bilan birlashishiga, jamoa sifatida birlashishiga, o'zaro hamkorlikka olib keladi. U davlatga o'z aholisini baxt-saodatga yetaklovchi vosita sifatida qaraydi va bunday vositaning inson, jamoa ehtiyoji bilan bog'liq ma'naviy omillarini ochib beradi. Bu borada Forobiy "Ularning o'zlaridan saylangan rahbar yoki boshliqlar hokimi mutloq bo'lmaydi. Ular odamlar ichidan ko'tarilgan, sinalgan eng olijanob, rahbarlikka loyiq kishilar bo'ladilar. Shuning uchun bunday rahbarlar o'z saylovchilarini to'la ozodlikka chiqaradilar, ularni tashqi dushmanidan muhofaza qiladilar"[4], deb davlat boshqaruvida demokratik tamoyillarni ta'minlash bilan bog'liq axloqiy qadriyatlarni tizimlashtiradi.

Umuman olganda, Sharq falsafasida rahbarlikning axloqiy-estetik omillari har bir davrda milliylik bilan uyg'un olib borilgan. Uning ijtimoiy mohiyati jamiyatda rahbarlik madaniyatining boyishiga, xalqning tafakkurida axloqiy-estetik ideallarning rivojlanishiga xizmat qilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. –Тошкент: Ўзбекистон, 2018. –Б.82.
2. Сағдуллаев А., Мавлонов Ў. Ўзбекистонда давлат бошқаруви тарихи. - Тошкент: Akademiya. 2006. -Б. 17.
3. Бобоев Ҳ. Ўзбек давлатчилиги тарихи. Ўқув қўлланма. 1-китоб. -Тошкент: Фан. 2004. –Б. 296.
4. Форобий Абу Наср. Фозил одамлар шахри. –Тошкент: Халқ мероси, 1993. – Б. 190.

MIRZO ULUG'BEK DAVRIDA IJTIMOIIY-FALSAFIY G'OYALAR

Hamdamov Islom Akramovich,

*Samarqand davlat chet tillar instituti dotsenti
falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

Ma'lumki, Amir Temur va temuriylar saltanati davrida faqat Markaziy Osiyoda emas, balki O'rta va yaqin SHarqdagi hududlarning katta qismini egallagan Amir Temur va temuriylar davlati o'lkalarining barchasida ijtimoiy-iqtisodiy hayot rivojlanishi ko'zga tashlanadi [1-336]. Amir Temur hukmronligi davrida xalqlar va o'lkalar orasida o'zaro ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy aloqalar tobora rivojlanadi va integratsiyalashdi. Amir Temur harbiy yurishlarining asosiy maqsadi ulkan, qudratli davlat tuzish, mintaqada tinchlik, barqarorlik o'rnatish ipak yo'lini qayta tiklab xalqlar o'rtasida savdo-sotiqni, madaniy aloqalarni, fan-madaniyatni rivojlantirish edi. Amir Temurning buyuk davlatchilik va bunyodkorlik ishlari avlodlari, jumladan, Mirzo Ulug'bek davom ettirdi. Uning davrida shaharlar obodonchiligiga e'tibor kuchaydi, hunarmandchilik, savdo-sotiq, deqonchilik rivojlandi, jamiyat manfaati yo'lida mehnat qilish odat tusiga kiradi. Mirzo Ulug'bek davrida jamiyatni, siyosiy-iqtisodiy, ijtimoiy-madaniy jihatdan tartibga solib turuvchi, adolat mezonini, "Temur tuzuklari" asosiy qo'llanma sifatida xizmat qildi. Mamlakatda tartib-intizom o'rnatilib, adolat oldida barcha: shoh ham, fuqaro ham tenglashtirildi. Fuqaroda ta'lim-tarbiya shu asosda olib borildi. Bularning barchasi asosida Amir Temur davri ma'naviyati va bu ma'naviyat mazmunida tashkil topgan "Kuch-adolatda" jamiyat mafkurasi yotar edi. Tabiiyki, Amir Temur va temuriylar buyuk saltanatidagi qulay shart-sharoitda ko'plab fan va madaniyat, san'at va hunarmandlik, naqqoshlik va me'morchilik ilmi va amaliyotining buyuk namoyandalari etishib chiqdilar. Jumladan, Mirzo Ulug'bek [4-28] boshchiligidagi aniq va tabiiy fanlar, Alisher Navoiy rahnamoligidagi turkiy adabiyot, Komoliddin Behzod etakchiligidagi rassomchilik san'ati maktablari rivojlandi. Bu yo'nalishlardagi ilm-fan, adabiyot, san'at asarlarida insonning mohiyati, uning ijtimoiy sifatlari, inson va jamiyat o'rtasidagi munosabatlar, mehnatsevarlik, san'atga, hunarga, madaniyatga ishtiyoq kabi falsafiy g'oyalar ifoda etiladi. SHuningdek, bu asarlarda jamiyat falsafasiga oid, odil jamiyat, odil hukumdor, inson erkinligi, tinchlik, do'stlik, bunyodkorlik kabi ilg'or g'oyalar targ'ib qilinadi. Buyuk olim va davlat arbobi Mirzo Ulug'bek hukmronligi davrda ilm-fan rivojiga katta e'tibor qaratildi. O'z zamonasida jahonda va sharqda eng yirik hisoblangan Samarqand akademiyasi va rasadxonasini [1-336] bunyod qildi. Mirzo Ulug'bekning nafaqat Samarqandda balki, butun Movarounnahrda ilm-fanni

rivojlanishi uchun ulkan tashabbusi va sayi-harakatlari tufayli Buxoroda, G'ijduvonda madrasalar bunyod ettirdi. XV asr fanlar akademiyasi hisoblangan astronomiya-matematika ilmiy maktabiga asos soldi. Uning "Ziji Ko'ragoniy" asari jahon astronomiya [4-28] fanida o'z o'rniga ega buyuk asarlardan biridir. Mirzo Ulug'bek o'zining astronomiya va matematika sohalaridagi tadqiqotlari bilan falsafa faning asosi bo'lgan antologiya, gnoseologiya yo'nalishlarini rivojlantirgan bo'lsa, gumanitar fanlarga oid ma'naviy merosi bilan falsafa faning asoslardan bo'lgan aksiologiya yo'nalishida Markaziy Osiyoda ijtimoiy-falsafiy qarashlar rivojiga ulkan hissa qo'shdi. Mirzo Ulug'bek buyuk ma'rifatparvar, ilmiy haqiqatni echish inson uchun oliy fazilat ekanligini alohida ta'kidlaydi, ana shu asosda ma'rifatli hayot, ma'rifatli jamiyat g'oyalarini ilgari suradi. Mirzo Ulug'bekning "Ilm olish har bir muslim va muslima uchun farzdir" [6-6] degan ibratli fikri, g'oyasi, keyingi davrlar taraqqiyoti uchun g'oyat katta ma'naviy ahamiyatga ega bo'ldi. Temuriylar davrining yana bir buyuk mutafakkiri Alisher Navoiyning ijodi boy va ko'p qirralidir. Unda borliq va uning mohiyati, inson va inson hayotining mazmuni haqida chuqur falsafiy mulohazalar, insonning baxt-saodat haqidagi orzu-umidlari, adolat va axloqiy kamolot, komil inson va fozil jamoa, ularga etish yo'llari va choralari xususidagi g'oyalar o'z ifodasini topgan. Alisher Navoiy ijodi o'zining g'oyaviy mazmuniga ko'ra serqirra bo'lib, unda axloq masalasi muhim o'rinda turadi. Jumladan, shoirning "Xamsa" [2-428] asarida inson axloqining bir ko'rinishi bo'lgan ishq-muhabbatni yuksak ijtimoiy-axloqiy tushuncha darajasiga ko'taradi. Navoiy insonning mehnatsevarligini, axloqliligini, donishmandligini yuqori baholaydi, xalqlar o'rtasidagi hamjihatlikni, do'stlikni ulug'laydi. Alisher Navoiyning falsafiy dunyoqarashida hurfikrlik yoki Ezgu fikrlilik g'oyasi insonga nisbatan muhabbatda, mavjud ijtimoiy munosabatlarni Ezgulik tomon o'zgartirilishiga qaratilgan ideal kurash xususidagi g'oyalarda ifodalanadi. Alisher Navoiyning ilg'or ijtimoiy-falsafiy g'oyalari o'z davrida va undan keyin ham uzoq muddat Markaziy Osiyoda ilg'or ijtimoiy-falsafiy fikrlar taraqqiyotiga katta ta'sir etib keldi. SHunday qilib, temuriylar davrida jumladan, Mirzo Ulug'bek davrida jamiyatda qaror topgan ma'naviyat, insonparvarlik, obodonchilik, bunyodkorlik, jamiyat manfaati uchun mehnat qilish g'oyalari, ilm-ma'rifatga, san'at va kasb-hunarining, hayotiy sohalarining faolligi o'z davri falsafasida g'oyatda ilg'or falsafiy mushohadalar hamda ilmiy-falsafiy yo'nalishlarning yuzaga kelishi va rivojlanishiga asos bo'ldi.

Adabiyotlar:

1. Abu Tohirxoja Samarqandiy. Samariya. - Toshkent: Kamalak, 1991.- 336 B.
2. Alisher Navoiy. Xamsa.-Toshkent: YAngi Asr Avlodi.2012.- 428 b.
3. Amir Temur jahon tarixida. X.Karamatov taxririya ostida. – Toshkent. «SHarq». 2001.
4. Ashraf Ahmedov. Ulug'bek Muhammad Tarag'ay. – Toshkent: O'ZBEKISTON, 2011. – B 28.
5. Ashraf Ahmedov. Ulug'bek Muhammad Tarag'ay. – Toshkent: O'zbekiston, 2011. – B 3.
6. Valixo'jaev B. Mirzo Ulug'bek davri madrasalari (risola). – Samarqand, 2001.

MIGRANTLAR FAOLIYATIDA IJTIMOIIY BARQARORLIKNI TA'MINLASH MASALALARI

Norkulov Olim Nasimovich

SamDChTI "Gumanitar fanlar va axborot texnologiyalar" kafedrası tadqoqtchisi

Annotatsiya. Maqolada har bir jamiyatga xos bo'lgan migratsiya jarayonlarining ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash bilan bog'liq masalalari ijtimoiy-falsafiy muhit asosida tadqiq etiladi. Unda migrantlar faoliyatini tizimli yo'lga qo'yishda qabul qiluvchi jamiyatlarning yaratib beradigan shart-sharoitlari, ijtimoiy muhit va iqtisodiy jihatlar ilmiy tadqiqot ob'ekti sifatida o'rganiladi.

Kalit so'zlar: jamiyat, migratsiya, ijtimoiy barqarorlik, tabiat, qonun, qadriyat, turmush tarzi, moslashish, migrant, bilim.

Har bir jonzot o'zi in saqlab qolishi, o'zidan nasl qoldirish uchun doimo yashab qolishga intiladi. Bunday tabiiy jarayon nabobat va tababot olamida xilma-xil turlarning ko'payishi uchun hamisha xizmat qilgan. Jonli tabiatdagi kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, ko'plab qushlar fasllarga qarab o'zlarining yashash joylarini o'zgartirib turadi yoki hayvonot olamida ham yovvoyi jonzotlarning bir joydan ikkinchi joyga mavsumiy ko'chib yurishi kuzatiladi. Masalan Afrika savannalarida antilopa podalarining yashash tarzi bunga misol bo'ladi.

Bunday murakab jarayon inson hayoti bilan bog'liq ijtimoiy voqelik sifatida har bir jamiyatda barqarorlikni ta'minlash uchun, yashab qolishga intilish ruhida namoyon bo'ladi. Bunday migratsiya hodisasining globallashuv tendensiyalariga mos jihatlari XX - asrning ikkinchi yarmidan keng ko'lamda barcha davlat, jamiyatlarning turli ijtimoiy guruhlar hayotiga kirib keldi. Buning turli sabablari bo'lib, davlatlarning ijtimoiy barqaror rivojlanishiga o'z tahdidi bilan ta'sir ko'rsatmoqda. davlatimiz rahbari aytganidek, "beqarorlik va tahdidlarning yaqqol ko'rinishi bo'lmish ekstremizm, terrorism, ommaviy qirg'in kurollarning tarqalishi, keragidan ortiqcha kurol-yarog'larning yig'ilishi va ularning nazoratsiz tarqalishi, inson hukuqlari buzilishi, aholining ommaviy kuvg'in qilinishi ijtimoiy-iqtisodiy muammolar va noqonuniy migratsiyaning o'sishiga olib kelmoqda"[1]. Bu holatlar bugun jahonda deyarli barcha qit'alarni o'z domiga tortib bormoqda.

Har bir davlat o'z tabiatiga ko'ra ijtimoiy hodisa sanalgan migratsiya jarayonida ijtimoiy barqarorlik uchun kurashib, uning siyosiy, ijtimoiy, demografik va huquqiy tomonlariga e'tibor qaratadi. Jamiyatdagi ijtimoiy barqarorlik har bir migrant uchun birinchi o'rinda turuvchi holat bo'lib, migrantning qabul qiluvchi jamiyatga moslashishi muhim sanaladi. Migratsiyaning jamiyat ijtimoiy hayotida ijtimoiy muhitga o'zaro ta'siri asosiy qonun-qoidalar va qadriyatlarda o'zgarishlar sodir bo'ladi. Uning xarakteriga ko'ra madaniy holat, milliy til, ijtimoiy birlik barqarorlik komponentlari hisoblanadi. Ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda migrantning turmush tarzi shakllanishi, yangi va eski qadriyatlar tizimini uyg'unlashtirishning dastlabki va muhim bosqichi hisoblanadi. "Bu o'zaro ta'sir va cheklashlarga nisbatan bag'rikeng bo'lish, universal xulq-atvor namunalarini qabul qilish, yangi muhitning qadriyatlar tizimi asosiy elementlarini tan olish, individ, guruh va ijtimoiy muhit qadriyatlari yo'nalishlarining to'liq mos kelishini taqazo etadi"[2]. Bu migratsiya uchun xos bo'lib, har bir jamiyatda mavjud qonunlarga tayanish, undagi madaniyatlarni mentalitetdan kelib chiqqan holda o'zlashtirishni namoyish etadi.

Bugungi kunda bir muhitdan ikkinchi manzilga ko'chib kelganlarning ilgaridan yashayotganlar tarkibiga kirishi jarayoni yangi hayotga moslashish deb atala boshlandi. Moslashish jarayoni har bir sub'ektning tabiati bilan bog'liq bo'lib, yangi sharoitga

moslashishda ijtimoiy barqarorlik masalasi muhim sanaladi. Shu ma'noda, yashash muhiti xuddi tabiiy va ijtimoiy, biologik xarakter kasb etishi aks etadi. Mingratsiyaning muhim tarkibiy qismi sub'ektning o'z-o'zini baholashi va ikkinchi bir jamiyatning talablarini o'z imkoniyatlari doirasida qabul qilishi, ijtimoiy muhitning realligiga o'rnatilishi, atrof-muhit va ob'ektlarning rivojlanish tendensiyalari bilan muvofiqlashtirish faoliyat olib borishidir. Migrantlarning yangi sharoitlarni qabul qila olishi va ijtimoiy munosabatlar tizimiga qo'shilish jarayonlari moslashish, deb ataladi. Har bir jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash yaxlit, integratsion jarayon sifatida aalga oshadi. Buning natijasida migrantning mintaqa ijtimoiy-madaniy maydoni bilan munosabatlari uyg'unlashadi, ichki va tashqi muvozanat holatiga erishiladi, faoliyatga moslashish ko'rsatgichi, shaxsning guruh, yangi ijtimoiy-madaniy makonga qo'shilish, hayotiy vaziyatni baholash darajasi oshadi[3].

Migrantlarni uchun qabul qiluvchi jamiyatning ijtimoiy barqaror muhitni yaratish berishi hodisasi ko'pincha xorijiy fuqarolarining ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy va huquqiy voqelikka munosabati asosida amalga oshadi. Qabul qiluvchi jamiyatda yashash va muvaffaqiyatli faoliyat yuritish imkonini beradigan xulq-atvor namunalari, ijtimoiy normalar va qadriyatlar, bilim, ko'nikmalarni o'zlashtirish jarayoni migrantlarning moslashuvi mezonlari hisoblanadi. Ijtimoiy barqarorlik migrantning rasmiy maqomni olishi va yashashini qonunlashtirish bilan chambarchas bog'liqdir. Ikkinchi muhitga moslashishi migrant insonning tabiiy aloqasi va har qanday ijtimoiy tizimning muhim funksiyasidir. Umuman olganda, ijtimoiy barqarorlik – bu insonning atrof-muhit bilan munosabatlarini optimallashtirishga qaratilgan bo'lib, vaziyatni baholash, shu asosda inson-hatti harakatlarini, uni o'rab turgan ijtimoiy muhit holatini tuzatishdan iborat holatdir. Ijtimoiy barqaror muhit faol yoki passiv shaklda, ammo ko'pincha har ikkalasi bir vaqtning o'zida ham sodir bo'lishi mumkin. Ijtimoiy barqarorlikning faol shakli sub'ektning ijtimoiy muhitga ta'sir ko'rsatib, uni o'zgartirishga intilishi bilan xarakterlanadi. Ko'pincha buni to'liq amalga oshirish mumkin emas, chunki mavjud ijtimoiy muhit ham normalar va hatti-harakatlar qoidalarining barqarorligini saqlashga intiladi. Shunday qilib, ijtimoiy barqarorlikning muvaffaqiyati migrantlarning individual va ijtimoiy xususiyatlari majmuasiga, shuningdek, yashash muhitining o'ziga xos ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va madaniy sharoitlariga ham bog'liqdir. Shuni ta'kidlash joizki, bir tomondan, immigrantlarning yangi muhitga muvaffaqiyatli moslashuvida ish bilan ta'minlanganlik jarajasi, ikkinchi tomondan esa, repatriantlar uchun yanada qulay ijtimoiy-iqtisodiy sharoit yaratilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Shu ma'noda ijtimoiy barqarorlik - bu yangi madaniyatga kirish jarayoni, uning me'yorlari, qadriyatlari, xulq-atvor shakllarini bosqichma-bosqich egallab borishdir. Demak, boshqa madaniyat bilan ijtimoiy integratsiyaga erishilgandagina to'liq moslashish mumkin. Migrant va qabul qilgan mamlakat vakili bir-biriga asosan shaxs sifatida qaragandagina moslashishni muvaffaqiyatli va amalda tugallangan, deb hisoblash mumkin. Ijtimoiy barqarorlikning yana bir ko'rinishi - bu shaxsning o'zi mansub bo'lib qolgan ijtimoiy guruhning barcha me'yorlari va xulq-atvor qoidalarini passiv qabul qilishidir. Buning uchun migrant qanchalik qiyin bo'lishiga qaramasdan o'z qarashlari va e'tiqodlarini butunlay qayta ko'rib chiqishi kerak. U ikkinchi ijtimoiy muhitda o'rnatilgan me'yor va qoidalarga muvofiq yashashni o'rganishi lozim bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy barqarorlikning muhim jihatlaridan biri qabul qiluvchi mamlakat aholisining migrantlarga munosabatidir. Bu yerda qabul qiluvchi jamiyatning ham yangi kelganlarga moslashishi masalasi ham muhim ahamiyatga kasb etadi. Qabul qiluvchi jamiyat va migrantlar o'rtasidagi chegaralar ushbu tomonlarning har biri tomonidan belgilanadi. Bunday chegaralarning belgisi biri tomonidan hal qiluvchi deb tan olingan etnik-madaniy farqlardir. Migrantning mezbon jamiyatga muvaffaqiyatli

moslashishining asosiy sharti bu qabul qiluvchi davlat tilini bilishdir. Aynan qabul qilgan davlatning tilini bilish ishga joylashish qoidalari haqida ma'lumot olish imkonini beradi, vatandoshlarga qaramlikni va migratsiya tarmoqlarining ahamiyatini kamaytiradi. Bular migrantning atrofdagi voqelikni psixologik idrok etishida ham ijobiy iz qoldiradi va shuning uchun uning ijtimoiy moslashuviga imkon yaratadi va uni tezlashtiradi. Migrantning ijtimoiy barqarorligi uchun zarur bo'lgan bir qator omillar mavjud bo'lib, ular mahalliy hududiy jamoaning ijtimoiy-madaniy holati, turi, iqtisodiy va madaniy rivojlanish darajasidan iboratdir.

Adabiyotlar:

1. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. –Тошкент: О'zbekiston, 2021. –Б.381.
- 2.Метелев И.С. Феномен миграции (методология анализа и жизненный смысл): монография. – Омск: РГТЭУ. – 2010. –С. 43.
- 3.Леденева В.Ю. Формы и модели социальной адаптации мигрантов.// Политика и общество. 5(125). 2015. –С. 324.

ZIYORAT TURIZMI O'ZBEKISTON XALQARO IMIDJINI YUKSALTIRISH VA IJTIMOY BARQARORLIGINI TA'MINLASHNING MUHIM OMILI SIFATIDA

Sh.J.Xashimov

Samarqand Iqtisodiyot va servis instituti, Ijtimoiy fanlar kafedrasida katta o'qituvchisi, f.f.b.f.d. (PhD)

Annotatsiya. Maqolada O'zbekistonning xalqaro imidji yuksalishida milliy turizmdagi ziyorat turizmining tutgan o'rni, ziyorat turizmini rivojlantirish sohasida davlat tomonidan olib borilayotgan siyosat, O'zbekistondagi ziyorat turizm ob'yektlari, ularda amalga oshirilayotgan ishlar, ziyorat turizmi infratuzilmasi takomillashtirilishining iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy-mafkuraviy masalalari tahlil qilingan. O'zbekistonda ziyorat turizmini rivojlantirishning huquqiy asoslari, uning mamlakat xalqaro imidji yuksalishidagi tutgan o'rni va ahamiyati masalalari ko'rib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Xalqaro imidj, milliy turizm, ziyorat turizmi, turistik ob'yektlar, ziyorat turizmi infratuzilmasi, ziyorat turizmiga tizimli yondashuv, ziyorat turizmi va axborot kommunikatsiya tizimi, ziyorat turizmi va turizm tashkilotlari.

Bugungi kunda O'zbekistonda ziyorat turizmini rivojlantirish, mamlakatning xalqaro imidjini yuksaltirishda ziyorat turizmi ob'yektlaridan foydalanishni zamonaviy talablar darajasida takomillashtirish masalasiga katta e'tibor qaratilmoqda. Dunyoda turizmning 200 dan ortiq turlari mavjud bo'lib, ular orasida tez rivojlanayotgan, istiqbolli yo'nalishlaridan biri ziyorat turizmi bo'lib hisoblanadi.

Ma'lumki, turkiy tilli mamlakatlar xalqlari butun insoniyatning boyligi hisoblangan o'ziga xos bebaho madaniy-tarixiy va ma'naviy merosga ega, - deydi Prezident Shavkat Mirziyoyev, - Mamlakatlarimizda turkiy va islom sivilizatsiyasining tarixiy yodgorliklari, buyuk olimlar, shoir va mutafakkirlar, rassomlarning merosi asrab-avaylanadi. Bu bebaho boylik butun insoniyat mulki bo'lib, undan butun dunyo bahramand bo'lishi kerak. Ziyorat turizmini faol rivojlantirish bunga xizmat qiladi. Turizm industriyasi iqtisodiyotning tarkibiy qismi sifatida mamlakatlar va xalqlarni yaqinlashtirishda muhim rol o'ynaydi[1:266-267].

O'zbekistonda bugungi kunda ziyorat turizmini rivojlantirishga katta e'tibor qaratilmoqda, ko'plab diniy-madaniy ziyoratgohlar qayta ta'mirlanib turizm ob'yektlariga

aylantirilmoqda. Ziyorat turizmi turizmning eng faol va rivojlantirishda katta imkoniyatlarga ega bo'lgan turlaridan biri bo'lib, O'zbekistonda mavjud bo'lgan ziyoratgohlar atrofida yangi infratuzilmalarni shakllantirish masalasiga e'tibor kuchaytirilmoqda.

O'zbekistonda ziyorat turizmini rivojlantirishga qaratilgan siyosat va olib borilgan tadbirlar o'z natijasini berib, mamlakatimiz ziyorat turizmi bo'yicha jahon reytingida so'nggi yillarda 34-o'rindan 9-o'ringa ko'tarildi. O'zbekistonda mavjud 8 mingdan ziyod madaniy meros ob'ektlaridan 1257 tasi ziyoratgohlar hisoblanib, ulardan 1183 tasi islom, 57 tasi nasroniy diniga taalluqlidir. Shuningdek O'zbekistonda 9 ta buddizm va 8 ta iudaizmga oid ziyoratgohlar ham bor[2].

Ziyorat turizmi sayohatchi va ziyoratchilarning diniy (avliyolar hayoti), tarixiy (muqaddas joylar tarixi haqidagi) ma'lumotlarga ega bo'lish, falsafiy dunyoqarashni kengaytirish, ziyoratgohlardagi arxitektura va san'at asarlaridan ma'naviy va estetik zavq olish maqsadida odatiy yashash muhitidan tashqarida joylashgan muqaddas joylarga dunyoviy sayohati yoki ibodatidir. Sayyohlikning mazkur yo'nalishida ziyoratchilar ham diniy, ham dunyoviy maqsadlar bilan tashrif buyuradi[3].

O'zbekistonda ziyorat turizmini rivojlantirish maqsadida Samarqand, Buxoro, Toshkent shaharlaridagi muqaddas qadamjolar va yodgorliklarni ziyorat qilishdan iborat bo'lgan "kichik xaj" dasturini rivojlantirish va jadallashtirishga katta e'tibor qaratilmoqda. O'zbekistonda ziyorat turizmiga taalluqli bo'lgan yangi sayyohlik brendini ishlab chiqish, ziyoratchilar uchun barcha zarur shart-sharoitlarni yaratish, ziyoratchilar talablarini inobatga olgan holda mavjud turistik marshrutlarni takomillashtirish masalasida ham ko'pgina ishlar amalga oshirilmoqda.

"Islom olamida Payg'ambarimiz Muhammad alayhissalom hadislarini to'plamining ishonchli manbai deb e'tirof etilgan "Al-jome' as-sahih" to'plami barcha muhaddislar ustozlari bo'lmish Imom Buxoriyning ko'p yillik fidokorona izlanishlari samarasidir, - deydi Prezident Shavkat Mirziyoyev, - O'n ikki asrdiki, ushbu asar ahamiyatiga ko'ra, muqaddas Qur'ondan keyin islom dini haqidagi ikkinchi ishonchli yozma manba bo'lib qolmoqda. Nafaqat bizning yurtimiz, balki boshqa mamlakatlardan ham minglab, millionlab musulmonlar bu tabarruk zot tug'ilgan Buxoroi sharifga borish va uning Samarqanddagi qabrini ziyorat qilishga intilishi bejiz emas, albatta. X asrda samarqandlik mutafakkir, "Imom al-Huda" (Hidoyat yo'lining imomi) deb shuhrat qozongan Abu Mansur Moturidiy tomonidan asos solingan moturidiya ta'limoti butun islom olamida keng tarqalgan. Moturidiya ta'limoti ilm egallash jarayonida bag'rikenglik g'oyasi asosida inson aql-zakovatining o'rni va ahamiyatiga yuksak e'tibor qaratadi. Bu o'z navbatida ushbu ta'limotning keng ommalashuvida muhim o'rin tutgan. Bunday g'oyalarga bugungi kunda ham insoniyat katta ehtiyoj sezmoqda. Buyuk tarixda hech narsa izziz ketmaydi. U xalqlarning qonida, tarixiy xotirasida saqlanadi va amaliy ishlarida namoyon bo'ladi. Shuning uchun ham u qudratlidir. Tarixiy merosni asrab-avaylash, o'rganish va avlodlardan avlodlarga qoldirish davlatimiz siyosatining eng muhim ustuvor yo'nalishlaridan biridir"[4:28-29].

O'zbekistonning Islom sivilizatsiyasi markazi va Xalqaro islom akademiyasi, Mir Arab oliy madrasasi, Imom Buxoriy hamda Imom Termiziy kabi xalqaro ilmiy-tadqiqot markazlari O'zbekistonning boy ilmiy-tarixiy merosini o'rganish va targ'ib qilishga xizmat qilib kelmoqda. O'zbekistonda ziyorat turizmini rivojlantirish, uning jozibadorligini oshirish uchun eng avvalo O'zbekistondagi muqaddas qadamjolarining turistik xaritasini tuzish, ziyoratchilar uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, targ'ibot ishlarini yaxshi yo'lga qo'yish, transport tizimining xizmat ko'rsatishini yaxshilash, gid-tarjimonlarni tayyorlash masalasiga ham e'tibor kuchaytirilmoqda.

O'zbekistonning ziyorat turizmi yo'nalishidagi jozibasini oshirish bo'yicha qator chora-tadbirlar amalga oshirilib, O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 5611-sonli Farmoniga ko'ra, 2019 yilning 5 yanvar kunidan O'zbekistonning madaniy-tarixiy va diniy-ma'naviy merosi va an'alarini o'rganish uchun tashrif buyuruvchi xorij fuqarolariga 2 oygacha bo'lgan muddat bilan beriluvchi Filgrim viza joriy etildi. 2018 yildan boshlab O'zbekistonning umumiy ovqatlanish shaxobchalari va restoranlarida "halol" standartini amaliyotga joriy etish bo'yicha ishlar amalga oshirilib, 2018 yil fevral oyidan boshlab ISO 22000 va "Halol" oziq-ovqat mahsulotlari bo'yicha umumiy qo'llanma" O'z DSt 3286:2018 davlat standarti rasman joriy etildi. O'zbekiston Respublikasi Turizmni rivojlantirish davlat qo'mitasi "Turistik xizmatlarni sertifikatlashtirish markazi" Davlat unitar korxonasi tomonidan yangi davlat standarti – O'z DSt 3220:2017 "Turistik xizmatlar. Joylashtirish vositalari. Umumiy talablar" ishlab chiqilib, 2018 yil 1 yanvardan e'tiboran har bir mehmonxonada diniy kitoblar, jumladan, musulmonlar uchun Qur'oni karim va ibodat qilish uchun joynamoz (xonalarining kamida 10 foizida) va Makka yo'nalishi (qibla)ni ko'rsatuvchi belgi (xonalarining eng kamida 30 foizida) bo'lishi shart deb belgilandi. Shu bilan birgalikda xalqaro aeroportlar, temir yo'l vokzallari va mehmonxonalarda namozxonalar va tahorat xonalari tashkil etishga katta e'tibor qaratildi. O'zbekistonda turizm, shu bilan birgalikda ziyorat turizmining rivojlanishiga 45 ta mamlakatga vizasiz rejimning joriy qilinishi, fuqarolari O'zbekistonga vizasiz kirishi mumkin bo'lgan mamlakatlar sonining 64 taga yetib, 76 ta mamlakat fuqarolari elektron kirish vizasini olish imkoniyatiga ega bo'lganligi ham o'zining ijobiy ta'sirini ko'rsatdi.

2016 yil 2 dekabrda O'zbekiston Prezidentining "O'zbekiston Respublikasining turizm sohasini jadal rivojlantirishni ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni e'lon qilindi, shuningdek, O'zbekistonda turizm sohasini rivojlantirishga qaratilgan izchil sa'y-harakatlarga hamohang tarzda O'zbekiston musulmonlari idorasi ham bugungi kunda ziyorat turizmini rivojlantirishga o'zining munosib hissasini qo'shib, O'zbekiston musulmonlari idorasi huzuridagi "Muslim-tour" sayyohlik firmasi yurtimizdagi qadamjo, ziyoratgoh va tabarruk maskanlarga mahalliy va xorijiy fuqarolarning keng ko'lamdagi ziyoratlarini uyushtirish, ziyoratchilar uchun munosib shart-sharoitlar yaratishga xizmat qilmoqda. O'zbekistonda ziyorat turizmini rivojlantirish masalasida ziyorat turizmi marshrutlarini ishlab chiqish va kengaytirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Buxoroda "Yetti pir" turistik marshruti, Samarqandda Imom al-Buxoriy, Shohizinda, Xoja Axrori Vali, Mahdumi A'zam, Abu Mansur Moturidiy, Xoja Isxoq Vali, Xoja Doniyor, Shayx Burxoniddin Sog'arjiy, Xoja Abdu Darun va Xoja Abdu Berun kabi maqbara va ziyoratgohlarning ziyorat turizmini rivojlantirishdagi tutgan o'rni va ahamiyati oshib, bu ziyoratgohlarni obodonlashtirish, tiklash, ta'mirlash, sayyohlar uchun tegishli infratuzilmalarni shakllantirish masalasiga e'tibor kuchaytirilmoqda. Ziyorat turizmi sohasida nafaqat O'zbekistonning o'zidagi muqaddas qadamjolar, balki qo'shni davlatlardagi muqaddas qadamjolar va ziyoratgohlarni o'zaro bir-biri bilan bog'laydigan turistik marshrutlarni tashkil qilishga ham katta e'tibor qaratilmoqda.

O'zbekistonda ziyorat turizmi sohasida zarur infratuzilmani shakllantirish, mavjud ob'yektlar targ'ibotiga e'tiborni kuchaytirish, xizmat ko'rsatish tizimini takomillashtirish, axborot texnologiyalari yutuqlaridan ijodiy tarzda foydalanish O'zbekistonga keladigan sayyohlar oqimining ko'payishiga, ularga ko'rsatiladigan xizmat turining yaxshilanishiga xizmat qiladi. Bugungi kunda O'zbekiston bugun dunyoga yangi imkoniyatlarni ochayotgan, barqaror rivojlanayotgan, ziyorat va sayohat uchun xavfsiz mamlakat sifatida yanada kengroq tanilmoqda. Bu esa O'zbekistonning ziyorat turizmi sohasida xalqaro imidji yuksalishiga olib kelmoqda.

2022 yil 28 yanvarda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi № PF-60 son Farmoni qabul qilinib, ushbu Farmonga 1-ilovadagi 35-maqсад: “O‘zbekiston bo‘ylab sayohat qiling” dasturi doirasida mahalliy sayyohlar sonini 12 million nafardan oshirish hamda respublikaga tashrif buyuradigan xorijiy turistlar sonini 9 million nafarga yetkazish[5], deb belgilangan.

2022 yil 29 iyulda “Turkiy davlatlar bilan turizm sohasidagi hamkorlikni jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-338-son Prezident qarori qabul qilindi. Qaror bilan turkiy dunyo doirasida “Tabarruk ziyorat” turizm konsepsiyasi tasdiqlandi. Konsepsiya doirasida Toshkent, Samarqand, Buxoro, Xiva, Shaxrisabz, Marg‘ilon, Qo‘qon, Termiz va boshqa tarixiy shaharlarda buyuk allomalarning ilmiy va madaniy merosi to‘g‘risida seminar, simpozium, konferensiya, ilmiy-amaliy anjumanlar o‘tkaziladi. Turkiy davlatlar tashkiloti doirasida o‘zaro hamkorlik orqali “Tabarruk ziyorat” brendi yaratiladi[6].

Prezident Shavkat Mirziyoyev ichki va tashqi turizm salohiyatini yanada oshirish chora-tadbirlari yuzasidan videoselektor yig‘ilishida mamlakatimizning ziyorat turizmi imkoniyatlaridan to‘liq foydalanish zarurligini ta’kidlab, Turizm vazirligi oldiga ziyorat turizmi salohiyati yuqori Indoneziya, Malayziya, Hindiston, Pokiston, Bangladesh va arab davlatlaridan Samarqand, Buxoro va Toshkentga aviareyslarni ko‘paytirish vazifasini qo‘ydi. Mutasaddilarga mamlakatimizdagi 1 ming 200 dan ziyod ziyoratgohlar imkoniyatlarini to‘liq ishga solib, yiliga kamida 1 million sayyoh jalb qilish dasturini tasdiqlashga ko‘rsatma berildi. Ziyoratga kelayotgan turistlarning mazhabi, tariqati, yondashuvi har xilligini inobatga olib, qaysi din yoki mazhab vakillariga qanday ovqatlar taklif qilishni, mehmonxona va ibodat joylarini qanday jihozlashni ilmiy yondashuvlarsiz qilib bo‘lmasligi ko‘rsatib o‘tildi. Muqaddas joylar, avliyo va pirlar haqida ma’lumot bera oladigan mutaxassislar va gidlar ham kamligi aytili. Shu munosabat bilan Islom akademiyasi, "Ipak yo‘li" universitetiga ziyorat turizmi oqimi ko‘p bo‘lgan davlatlar uchun ilmiy asoslangan yondashuvlarni ishlab chiqish topshirildi[7].

Umuman olganda bugungi kunda ziyorat turizmi O‘zbekistonning turizm sohasidagi xalqaro imidjini oshirish, islom dini va madaniyati tarixini chuqurroq o‘rganish, mamlakatimizning sayyohlik nufuzini yuksaltirish, uni ziyorat turizmi markazi sifatida tanitishda muhim ahamiyatga egadir. Ziyorat turizmi sohasidagi ishlarni amalga oshirishda xorij tajribasidan foydalanishga, sohaga tajribali mutaxassislar, ziyorat turizmi sohasida tadqiqot olib borayotgan olimlarni jalb etish masalasiga e’tibor qaratilmoqda. Ilmiy yondashuvlarga asoslangan holda ziyorat turizmi sohasini yo‘lga qo‘yish O‘zbekistonning ziyorat turizmi sohasidagi xalqaro imidjini yuksaltirishda muhim ahamiyatga ega bo‘lmoqda.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. 4-jild, Toshkent, O‘zbekiston 2020 yil, 266-267 betlar.
2. <https://kun.uz/news/2022/11/01/xalqaro-ziyosat-turizm-haftaligi-boshlandi-asosiy-tadbirlar-samarqand-shahrida-bolib-otmoqda>
3. <https://xs.uz/uzkr/post/ziyosat-turizmi-yangi-ozbekistonning-tashrif-qogoz>
4. Mirziyoyev Sh.M. Ta’lim va ma’rifat – tinchlik va bunyodkorlik sari yo‘l // Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. 1-jild, Toshkent, O‘zbekiston, 2017 yil, 28-29 betlar.
5. <https://lex.uz/docs/5841063>
6. <https://xs.uz/uzkr/post/tabarruk-ziyosat-turizm-kontsepsiyasi-tasdiqlandi>

7. <https://kun.uz/news/2022/09/19/prezident-ziyosat-turizmi-imkoniyatlaridan-toliq-foydalanish-zarurligini-aytdi>

NOSIRIDDIN TUSIYNING MA'RIFIY VA PEDOGOGIK NAZARIYASINI O'RGANISHNING O'ZIGA XOSLIGI

Matyakubova Gulnoza Atabekovna
UrDU stajor tadqiqotchisi

Annotatsiya. *Nosiriddin Tusiyning tarbiya haqidagi ta'limotining manbasi sifatida Qur'on oyatlari va boshqa islomiy ta'lim-tarbiya haqidagi bayonlar tilga olinadi. Oyat va rivoyatlar nuqtai nazaridan «tarbiya» bu o'ziga xos nazorat, tanishuv, tuzatishdir. O'sha davr olimlari nuqtai nazaridan qaraganda ularning ba'zilari axloq butun insoniyatda shakllanishi kerakligiga, farishta timsolida axloqni shakllantirish zarurligiga shubha qilmaganlar.*

Kalit so'zlar: *Tarbiya, ta'lim, hadis, islom, maqsad, inson, bolalik, axloq, shaxs, hayot, kamolot, innovatsiya, muammo.*

Islom manbalarida Alloh taoloning payg'ambarlarining risolatidan maqsad insonni tarbiyalash va shakllantirish hamda unga xos bo'lgan barcha qobiliyatlarini oshirishdan iborat ekanligi ifodalangan. Payg'ambarimiz Muhammad sollallohu alayhi vasallamning bu boradagi eng muhim talqini bor: «Farzandni va bu bolani tarbiyalagan har bir kishi: «La ilaha illal lah» desa, Allohning qahr g'azabiga uchramaydi». Bularning barchasi bilan mazkur hadis islom ta'lim-tarbiyasining inson odob-axloqini, uning qobiliyat va iste'dodini shakllantirishda qo'llanilishining aniq va muhim ahamiyatiga ishora qiladi. Ta'lim insonning barcha kuch va qobiliyatlarini tabiiy bosqichma-bosqich va gormonal rivojlanishi va takomillashtirish deb hisoblanishi mumkin. Ta'lim - bu: inson bilan bevosita bog'liq bo'lgan va uning axloqiy qadriyatlarining ajralmas qismi bo'lgan hayotiy pozitsiya turidir. Ba'zi tadqiqotchilar ta'lim va tarbiyaga ta'rif berishda asosiy e'tiborni shaxsning mohiyatiga qaratib, tarbiya shaxs tafakkurining barcha jabhalariga yo'l ko'rsatuvchi vosita ekanligini, bolani uning rivojlanishining barcha bosqichlarida, unga taalluqli bo'lgan barcha jabha va sohalarini qamrab olishini ta'kidlaganlar[1].

Ta'lim bilan bolalarga erta bolalikdanoq ta'lim berishni boshlagan va ma'lum bir bosqichda ularning keyingi hayotida yo'l boshchi bo'lib, ularni rivojlanish va kamolot yo'liga olib boradigan kishilar shug'ullanishi mumkin. Shu munosabat bilan Qur'oni karimda shunday deyiladi: «Har kim o'z ishida Allohdan umidvor bo'lsa, doimo o'z va'dasiga vafo qiladi va xohlagan hamma narsa albatta amalga oshadi, lekin u barcha ishlarda o'z hajmi va o'lchovini belgilab qo'ygandir»^[2]

Ta'lim tushunchasi - inson faoliyatining barcha sohalariga taalluqlidir: jismoniy va aqliy, kuch, qobiliyat, kuch va inson hayotining boshqa sohalariga. Ammo, axloqiy omil asosiy omillardan biridir.

Ta'lim tizimi uchun xarajatlarni kamaytirishni maqsad qilgan innovatsiyalar uni asosiy maqsaddan uzoqlashtiradi. Bizning fikrimizcha, ta'lim muammolarini eng qisqa muddatlarda ko'rib chiqish uchun ta'lim sohasiga oid turli yo'nalishlar bo'yicha mutaxassislardan iborat ishchi guruhini tashkil etish zarur bo'lib, ular o'z vakolatlaridan kelib chiqib, muammolarni hal qila oladilar.

Talabani bo'sh vaqtini ilm-fanda ulg'ayish yo'lida foydalanishi haqida gapirar ekan, Tusi qaydagilarni qayd etadi: Olim o'zining ilmiy yukini oshirish uchun butun vaqtini ilm o'rganishga bag'ishlashi kerak. Buning uchun u eshitgan barcha foydali

narsalarni yozish uchun doimo qo'lida qalam tutishi kerak. Shu munosabat bilan shunday deyiladi: «Inson hamma narsani eslagan odam bir kun unutadi, lekin qalam bilan yozilgan narsa hech qachon unutilmaydi, qoladi». Yana shunday deyilgan: «Bilim buyuk insonlarning og'zidan chiqadi, chunki ular eshitgan eng yaxshisini xotiralarida saqlaydilar va eslaganlarining eng qimmatini aytadilar»^[3].

O'qituvchilarning ta'lim jarayoniga qiziqishini pastligi, shuningdek, umumta'lim maktablari rahbariyati va o'quvchilar o'rtasida ishonchli munosabatlarning yo'qligi, maktablar, xodimlar va o'quvchilar mehnatini tizimli baholash usullarining yo'qligi asosiy to'siqlardan hisoblanadi. Binobarin, har yili ta'lim maqsadlariga bir qadam yaqinlashib borishi uchun mas'uliyatli fuqaroni tarbiyalash bo'yicha uzoq muddatli dastur yaratishda ushbu muammolarni hal etish yo'llarini izlash zarur. Shubhasiz, o'qituvchilarning buyuk olim va ustozlarning, xususan, Nosiriddin Tusiyning pedagogik g'oyalari bilan tanishishi, pedagogik bilimlarga ega bo'lishi faoliyatning ta'lim-tarbiya sohalarini hal etishda muhim qadamdir.

Nasiriddin Tusiyning ta'lim-tarbiyaga oid g'oyalari bilan tanishish darajasini aniqlash maqsadida o'tkazilgan test sinovlari natijalariga ko'ra, umumta'lim maktablaridagi erkak va ayol o'qituvchilar o'rtasida tafovutlar mavjud. Erkak o'qituvchilar ayol o'qituvchilarga qaraganda bilimdonroq bo'lsa-da, umumiy ta'lim maktablaridagi ayol o'qituvchilarning xabardorlik darajasi (qabul qilingan ko'rsatkich bo'yicha 60%) kutilgan me'yordan past bo'lib chiqdi. Ayol o'qituvchilarning, umuman, barcha o'qituvchilarning bilim darajasining pastligi turli kamchiliklarning natijasi bo'lishi mumkin, ulardan biri Nosiriddin Tusiyning pedagogik asarlarini hatto ilmiy va universitet jamiyatida ham yaxshi bilmasligidir.

Bu kamchilikni bartaraf etish, onaning bolaga tug'ma va atrof-muhit ta'sirida ayolning roliga e'tibor qaratish, bola uchun birlamchi muhit va xavfsiz joyni yaratish, bolalarni jamiyatga tanishtirishda onaning o'rni muhim shart-sharoitlardir. Yakuniy natijalar va umumta'lim maktablari uchun namuna sifatida biz Nosiriddin Tusiyning ta'lim-tarbiya haqidagi tarix va pedagogika fanida eng yaxshi tasdiqlangan va qabul qilingan ta'limotlarini ajratib ko'rsatamiz. U, o'zidan oldingi ko'pchilik olimlar kabi, axloqiy tarbiyani ta'lim va tarbiya jarayonining asosiy asosi deb hisoblagan va bolani tarbiyalash uchun sharoitlarni yuqori baholagan. Nosiriddin Tusi insonni bolalikdan o'rgatish, tarbiyalash kerak, deb hisoblaydi, Suqrot kabi bola ham oson egiladigan «yosh shox»ga o'xshaydi, ta'lim va tarbiyaning maqsadi baxtga erishishdir, deb hisoblagan.

Nosiriddin Tusiyning teran fikrlari xalqimizning qarama-qarshi tarixiy sinovlaridan kelib chiqib, yosh avlodni umuminsoniy tarbiyalashning so'nmas manbasiga aylangani uchun bu zamonamizning tabiiy ehtiyojidir. Xalqning asrlar davomida to'plangan ta'lim-tarbiya haqidagi tajribasi, fikr va g'oyalarini o'zida mujassam etgan Tusi ijodining axloqiy me'yorlari ham manba, ham tadqiqot sohasi, ilmiy pedagogikaning ajralmas qismidir. Bu hayot hikmatlari xazinasidan olimlar ham, o'qituvchilar ham, maktab amaliyoti o'qituvchilari ham, pedagoglar ham, ota-onalar ham foydalanishlari mumkin^[4].

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Seyyed H. Badakhchani. Contemplation and Action: The Spiritual Autobiography of a Muslim Scholar: Nasir al-Din Tusi (In Association With the Institute of Ismaili Studies. I. B. Tauris (December 3, 1999). ISBN 1-86064-523-2. page.1: ""Nasir al-Din Abu Ja'far Muhammad b. Muhammad b. Hasan al-Tusi:, the renowned Persian astronomer, philosopher and theologian".

2. James Winston Morris, "An Arab Machiavelli? Rhetoric, Philosophy and Politics in Ibn Khaldun's Critique of Sufism", Harvard Middle Eastern and Islamic Review 8 (2009), pp 242–291.

3. Guliev T.A. Traktat "Mi'yar al-ash'ar" Nasir ad-Dina Tusi : dissertatsiya ... kandidata filologicheskix nauk. - Baku, 1990. - 186 s.

4. Maxmudi M.M. Intellektualnoe razvitie detey v pedagogicheskix vozzreniyax Xodja Nasreddina Tusi : dissertatsiya ...kandidata pedagogicheskix nauk . - Dushanbe, 2016. - 150 s.

IJTIMOIIY BARQARORLIKNI TA'MINLASHDA BAG'RIKENGLIK TAMOYILINING O'RNI

A.Gafurov,

Samarqand davlat chet tillar instituti tadqiqotchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada bugungi globallashgan jamiyatda millatlararo totuvlik, ularni konstruktiv jihatlarini, uning ijtimoiy-falsafiy ahamiyati yoritib berilgan

Kalit so'zlar: globallashuv, konstruktivlik, destruktiv, bag'rikenglik, millatlararo totuvlik, dunyoqarash.

XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab dunyo shiddat bilan o'zgara boshladi. Insoniyat hayotiga globallashuv jarayonlari o'zining kuchli ta'sirini keng yoydi. Bu hodisa ayni vaqda bag'rikenglik masalasini ham jahon hamjamiyati oldiga dolzarb masalalardan biri sifatida qo'ydi.

Bugungi globallashuv jarayoni turli sohalarda bo'lgani kabi millatlararo madaniyat va bag'rikenglik madaniyat masalalariga ham o'zining ta'sirini o'tkazmoqda. Shu jihatdan olib qaraganda ushbu masala dunyodagi ko'pmillatli davlatlarda bo'lgani kabi O'zbekiston uchun ham mamlakat kelajagi va taraqqiyotini belgilab beruvchi rol o'ynaydi.

Mamlakatimiz ko'p millatli va ko'p konfessiyali davlat. Bugungi kunda mamlakatimizda 130 dan ortiq millat va elat vakillari bir oila farzandlaridek ahil va inoq yashamoqda. Bu borada, hech shubhasiz, xalqimizga azaldan xos bo'lgan bag'rikenglik an'analarini muhim rol o'ynamoqda.[1]

Bag'rikenglik zamonamizning eng dolzarb ijtimoiy-falsafiy muammolardan biri bo'lib hisoblanadi. Xojagon-naqshbandiya ta'limotida bag'rikenglik ma'naviyat va ma'rifat o'rtasidagi muloqotga bo'lgan zaruriyat bilan izohlansa, falsafiy nuqtai nazaridan u funksional-kommunikativ ko'rinishidagi belgilari orqali ijtimoiy voqelik, falsafa tarixining o'ziga xos shakli sifatida namoyon bo'ladi. V.A. Lektorskiyning fikricha, bag'rikenglik tushunchasi "Insonni tushunish, uning identikligi, bilish va o'zaro tushunishining imkoniyatlari va chegaralariga daxldor bo'lgan prinsipial falsafiy masalalar bilan bog'liq" [2. B-46] – degan fikrni ilgari surib har qanday inson o'zgaralar bilan munosabatga kirishishida va ahil bo'lib tinch yashashida albatta bag'rikenglik tamoyilining u insonda mavjud bo'lishini ta'kidlaydi.

1965 yilda Gerbert Markuze "Sof bag'rikenglikning tanqidi" nomli kitobida toqatlilik, bag'rikenglikni tanqid ostiga olishga uringan edi. Xususan qadimda to hozirgi kunga qadar toqatlilik, bag'rikenglik tushunchasi olimning fikriga ko'ra, repressiv xususiyatga ega. Jamiyatni maqbul, yaxshi tomonga o'zgartirishning eng optimal yo'li, bu mutlaq toqatsizlikdir[3. B-17].

Shu o'rinda ta'kidlash joizki bugungi kunda yurtimizda bir yuz o'ttizdan ortiq millat vakillari yashab, turli sohalarda samarali mehnat qilib kelmoqdalar. Barcha millat va elatlarning madaniyati, tili va an'analarini saqlash hamda rivojlantirish uchun keng sharoitlar yaratilgan. Turli millatlar o'rtasida o'zaro mehr-oqibatni yanada mustahkamlashga davlatimiz tomonidan alohida e'tibor qaratilmoqda. O'zbek millatining

o'ziga xos bo'lgan fazilatlari, jumladan bag'rikenglik chuqur tarixiy ildizlarga ega bo'lgan hodisa hisoblanadi. Qadimdan Vatanimiz hududi bo'ylab Buyuk ipak yo'li o'tgan bo'lib, u Sharq va G'arbni o'zaro bog'lab turgan va millatlararo muloqotning rivojlanishi hamda aholi o'rtasida hamjihatlik, ahillik va bag'rikenglik g'oyalarining qaror topishida mustahkam zamin yaratgan.

Bag'rikenglik tushunchasi o'zgalarning xulq-atvori, yashash turmush tarzi, fikr-mulohazalari, gapirishi, his-tuyg'ulari, e'tiqodi, harakatlariga nisbatan sabr-toqatli, chidamli bo'lishini anglatadi. O'zbek tilida nashr etilgan lug'atlarda bag'rikenglik "tolerantlik" [4. B-408] (tolerantlik – lot.tilida: "tolyegaptio" matonat – chidam, sabr-toqat) tushunchasining sinonimi sifatida ishlatiladi.

Etimologik jihatdan "bag'rikenglik" tushunchasi lotin tilidagi "tolerare" (chidamoq, bardosh bermoq, toqat qilmoq) fe'lidan kelib chiqqan. Ot so'z turkumiga mansub "toqatlilik" o'zbek tiliga tarjima qilinganda "olib yurmoq", "ushlab turmoq", "toqat qilmoq", "olib chiqmoq" kabi ma'nolarni anglatadigan "tolerare" fe'li bilan bog'liq. Ushbu so'zning etimologiyasini inobatga olgan holda yanada aniqroq ifodalaganda "tolerare" – aynan "olib yurmoq", "olib o'tmoq", "o'tkazmoq" kabi ma'nolarga ega, zero, bu so'z "tolerare" – "ko'tarmoq" so'zi bilan o'zakdoshdur. Shuningdek, "tolerantia" – atamasi zahirida "chidamlilik", ya'ni, holatni ushlab turishga qodirlik, tayyorlik mazmuni katta o'rin egallaydi [3. B-17].

Barchaga ma'lumki, "bag'rikenglik" so'zi "O'zbek tilining izohli lug'atida", "masalaga keng ko'lamda, ochiq ko'ngillik bilan yondashishlik", tarzida izohlangan [4. B-301]. Ayni paytda, mazkur lug'atdan "toqatlilik" emas, "toqatli" so'zi o'rin olgan bo'lib, "sabr-toqatga ega; chidamli, to'zimli" degan ma'noga sharhlangan. "Toqatsizlik" esa "betoqat holat" ifodasi sifatida izoh topganini ko'rish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, yurtimizda millatlararo va davlatlararo totuvlikni yanada mustahkamlashga qaratilgan yangi g'oya va tashabbuslarning paydo bo'layotganligi do'stlik va hamjihatlik qo'rg'onining yanada mustahkam bo'lishiga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Vatanimiz taqdiri va kelajagi yo'lida yanada hamjihat bo'lib, qat'iyat bilan harakat qilaylik. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning «Ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash, muqaddas dinimizning sofligini asrash — davr talabi» mavzusidagi anjumanda so'zlagan nutqi. Xalq so'zi. 2017 yil 16 iyun.

2. Lektorskiy V.A. – Tolerantnosti, plyuralizme i kritisizme // Voprosy filosofii., 1997. -№11., -S.46

3. Kushayev U.R. – Jahon dinlarida bag'rikenglik g'oyalarining uyg'unligi // Falsafa fanlari bo'yicha fan doktori (DSc) Dissertatsiya, avtoreferat. T.: 2017. –B. 17

4. O'zbek tilining izohli lug'ati // "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" davlat ilmiy nashriyoti, T.: 2006. – B. 408

II SHO‘BA. JAMIYATDA BARQARORLIK VA BEQARORLIKNING SINERGETIK TALQINI

О РОЛИ АЛЬТЕРНАТИВНОСТИ В НАУКЕ

Туленова Карима Жандаровна

доктор философских наук, профессор.

ТГПУ им. Низами, зав. кафедрой «Общественные науки»,

Расулев Эркин Хасанович

Кандидат философских наук, доцент.

РГПУ им. Герцена, кафедра «Педагогики»

Аннотация. В статье рассматривается значение научной школы как точка бифуркации и как альтернативы в развитии современной науки в формировании коллективных навыков научной деятельности исследователя и увеличении его вклада в науку.

Ключевые слова: наука, научная дисциплина, знание, синергетика, бифуркация, информация, единомышленник, научное сообщество, традиция, деятельность, ученый, коллектив, научная школа, научный этос, творчество.

В определенных целях научное сообщество может рассматриваться как единое целое, но его разделение на области, дисциплины, специальности и узкие специальности означает, что оно является вполне гетерогенным образованием и, что различия и взаимоотношения между составляющими его частями заслуживают внимания. Тот факт, что наука не есть нечто недифференцированное, и она может быть исследована во всех своих аспектах еще одно свидетельство нашего понимания места научной деятельности как достаточно глубокого образования.

Наука представляет собой деятельность, ориентирующаяся на культуру, ее главная задача это производство «неосязаемого» компонента культуры каким является знание [1]. Отсюда любая попытка исследовать инфраструктуру науки сразу же наталкивается на сложные проблемы. Так, что следует подразумевать под научной дисциплиной – совокупность определенных знаний или группу ученых? В обыденном словоупотреблении эти два смысла понятия «научная дисциплина» не различаются, но они охватывают два совершенно различных феномена, и их следует строго различать, чтобы учитывать их влияние на развитие той же науки, ее конкретного направления. Или другими словами, ясно одно, что «знание» не может существовать без тех, кто «знает». Но следует отметить и другое, что свойства той или иной совокупности знаний влияют на отношения, складывающиеся между теми, кто обладает этими знаниями, как и то, что эти отношения влияют на темпы и направления развития знаний.

Исследования в области определения границ между тем, что познано и тем, что не познано всегда стоит перед исследователями, но перед ними стоит, и проблема какие и где проводит границы. И история науки в известном смысле есть история того, как люди пытались проанализировать эту ситуацию. Одному человеку обычно не хватает всей жизни, чтобы сосредоточиться на сколь-нибудь серьезной проблеме, поэтому неизбежно происходит то, что, мы называем образование группы

единомышленников. И выбор объекта исследования среди всего разнообразия объективной реальности в каждый данный момент зависит от числа способных на такую работу людей и от числа тех естественных явлений, представляющихся пригодными для успешного их изучения. Относительно небольшие, недифференцированные группы ученых непрерывно растут и дифференцируются - это одна из причудливых картин нелинейной динамики развития науки [2].

Времена в науке меняются. Существующее в настоящее время разделение наук на физические, математические, биологические и социальные представляет и наиболее общее подразделение научного сообщества. Внутри каждой из этих наук сосредоточены более конкретные науки как например, математическая статистика, теория множеств, физическая электроника, оптика или квантовая механика, молекулярная биология, паразитология или экология, история средних веков, история Узбекистана или социальная психология. Каждая из перечисленных наук в свою очередь состоит из более «мелких» наук или дисциплин, а они в свою очередь могут подразделяться на то, что можно назвать узкими специальностями. Обычно в рамках последних находит применение интересы и энергия отдельного ученого. Разумеется, его работа требует от него понимания и более широкого круга явлений, частью которого является избранный им объект, но его собственная узкая специальность обычно бывает достаточно сложна и требует от него полной отдачи всех его сил.

Становится очевидным, что имеются практические преимущества в организации научного сообщества в так называемые «рабочие группы» узких специальностей. Они являются достаточно небольшими, но мобильными, а облегчают эффективную коммуникацию и постоянную гибкость. Эти «рабочие группы» входящие в более обширные и более формальные группы, в которых сохраняются общие научные интересы и которые поэтому-то удобны с точки зрения поворотных пунктов (точек бифуркации) в науке. И невозможно обойтись без всякой организации, но и в равной степени невозможно организовать «рабочие группы» так жестко, чтобы их границы никогда не нарушались.

Научный этос, то есть нормы и принципы, управляющие взаимоотношениями ученых со своими коллегами, был впервые описан Мертоном в 1942 году [3] и не противоречит тому, что он писал в своих последующих работах о «движущей энергии» науки. По мнению этого известного американского ученого, существуют две ценностные ориентации среди ученых как членов «рабочих групп»: на организацию и на науку в целом. Любая организация неизбежно ограничивает творческие возможности ученого, а это сказывается на работе ученого в группе. Неизбежность столкновения огромного пласта научной информации и возможностей научного работника с задачами организации отражает реальную ситуацию в практике организации исследований и разработок в современных условиях.

В тех случаях, когда научное учреждение преследует свои цели, игнорируя или отменяя все, что не востребовано и не ведет к целям данной организации, хотя в целом для науки это имеет принципиально значение, уходит на второй план свобода творческого поиска, мотивация. Утрата последнего ведет к падению интеллектуального потенциала, а это ведет к потере способности смело и самостоятельно развивать идеи, продвигаться в неизведанном и принимать новаторские решения.

В условиях независимости научное исследование в виде расщепления ориентации на «организацию» и на «науку», отрицательно воздействует на личность и деятельность ученого.

Если в каком-либо исследовательском учреждении из-за недалёковидности или научной недобросовестности руководителя этой научной группы и возникает жесткая установка на частные цели как самого руководителя, так и какой-либо организации, то развитие науки через такие точки бифуркации как научная школа как направление самоорганизованной критичности, - устанавливает определения пределов уязвимости национальной науки и возможности иметь альтернативы развития.

Научная деятельность является коллективной по своей природе и на уровне непосредственных профессиональных контактов ученых она приобретает характер совместной деятельности. Научный коллектив это своего рода первичные группы, объединенные в единое целое на основе разработки общей для всех его членов исследовательской программы, где исследователи как сумма слагаемых превышает по потенциалу этих исследователей в отдельности.

Единая исследовательская программа способствует возрастанию сплоченности научного коллектива, но это не исключает интенсивные творческие групповые поиски и дискуссии.

С такими коллективами, обогатившими фонд научных знаний капитальными открытиями, мы встречаемся в различные эпохи развития науки. Таковы, в частности, школы в науке, веками служившие не только центрами передачи знаний от одного поколения ученых другому, но и также очагами концентрации творческого потенциала. Школа в науке может рассматриваться как точка бифуркации. И это во многом подтверждается следующим: одно направление синергетики родилось из одного простого вопроса. Несоответствие между огромным количеством информации, которое имеет место в современной науке и скромным объемом, который может быть отведен под его обработку в рамках ограниченного времени и наличия человеческого ресурса.

Научные школы в условиях XXI века, сберегая и культивируя лучшие традиции коллективного творчества прошлого, приобретают новые черты, обусловленные тем, что они становятся одной из форм устойчивости коллектива в сфере науки.

Развитие науки в условиях XXI века способствуют появлению многообразия научных школ, различающихся своими собственными подходами к проблемам, конкуренцией между собой. А это по существу ведет не просто к творческим дискуссиям в виде круглых столов, семинаров, конференций, но и наличию альтернативных направлений развития науки. Таким образом, попытки какой-либо из школ претендовать на монопольное право быть открывателями истины в последней инстанции, что имело место в условиях прошлого, пресекаются самой системой научных школ, создающих благоприятный альтернативный климат для полноценного развития науки.

Наличие научной школы обуславливает развитие личности, в том числе и ее саморазвитие. В специфической форме это проявляется и в отношении научной школы к личности. В школе коллективная деятельность является не противоположностью индивидуальной деятельности ученого, а одним из существенных факторов ее формирования. Рационально разделение научной деятельности и обмен информацией в коллективе создают предпосылки для многостороннего развития личности ученого. Как с точки зрения школы, так и точки зрения личности ученого это способствует разрешению неустанно появляющегося, в связи с развитием современной науки противоречия между потребностью в более узкой специализации и потребностью в широких, синтетических и комплексных

научных исследованиях. Разделение научной деятельности, обмен деятельностью и информацией внутри школы помогают развитию личности ученого.

Литература:

1. Parsons T. The institutionalization of scientific investigation. – In: The sociology of Science, Barber B. and Hirsch W (eds.). N.Y., 1962, p. 7 – 15.
2. См.: Fraser A.M., Swinney H.L. Independent coordinates for strange attractors from mutual information// Phys. Rev. A. 1986. V.33. N2, p.1131-1140.
3. Merton R.K. Science and democratic social structure.- In: Social Theory and Social Structure. N.Y. 1957. P. 550 – 561.

SINERGETIK EVOLYUTSIYADA BEQARORLIK TAMOYILI

Sultanova Gulnoza Sabirovna

*Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti
falsafa fanlari doktori (DSc)*

Annotasiya. Ushbu maqolada postnoklassik fanlar taraqqiyoti, xususan sinergetika yoʻnalishida evolyutsion jarayonlar tadqiq etilgan. Sinergetik evolyutsiyada xaos, tartibot, beqarorlik va barqarorlik tamoyillarining konstruktiv roli va ahamiyati ochib berilgan.

Kalit soʻzlar: postnoklassik fan, sinergetika, sinergetik evolyutsiya, beqarorlik, barqarorlik.

Uzluksiz sodir boʻlayotgan ilmiy va texnologik inqiloblarning oldingi safida boʻlgan yangi fundamental fanlar – global evolyusionizm, sinergetika, ekologiya, siklistika, virtualistika, fraktal geometriya, nanofan, halokatlar nazariyasi va boshqalar ilmiy muhitda chuqur oʻzgarishlarga olib kelmoqda. Bu esa yangicha olam manzarasi va ilmiy tafakkur tarzining shakllanishiga sabab boʻladi.

Fan sifatida sinergetika ochiq, nomuvozanatli tizimlarda oʻz-oʻzini tashkillashtirish jarayonlarini, bu jarayonlarga olib keladigan noxiziqli hodisalar, ulardagi xossalar va qonuniyatlarni oʻrganadigan ilmiy yoʻnalishdir. Shu bilan birga, sinergetika bilimlar sintezini amalga oshirish, bir-biridan nisbatan uzoq turgan ilmiy va madaniy-maʼnaviy qadriyatlarni yaqinlashtirish, ularga xos boʻlgan umumiy yoki oʻxshash xislatlarni anglash imkoniyatini beradigan nazariy-metodologik yondashuv va tafakkur tarzi funksiyasini ham bajaradi.

Sinergetika olamning yangi manzarasini berar ekan, u fanlardagi innovasiyalarni umumlashtirish, oʻz-oʻzini tashkil qilish tushunchasiga yangi mazmun berish, noxiziqli tafakkur asosida evolyutsiyani chuqur anglash imkoniyatini beradi. Fanlararo ilmiy tadqiqot usuli sifatida sinergetika oʻtgan asrning 70-yillarida vujudga keldi.

Sinergetikaning asoschilaridan biri G.Xakenning fikricha, sinergetik qarashning anʼanaviy qarashlardan farqi shundaki, sodda tizimni tadqiq qilishdan murakkab tizimni tadqiq qilishga, yopiq tizimdan ochiq tizimga, chiziqliqdan noxiziqlikka, delokalizasiya va beqarorlikdagi jarayonlar teng vaznligini koʻrib chiqishdan, teng vaznlikdan yiroqda sodir boʻlayotgan jarayonlarni oʻrganishga oʻtishdan iborat[1.26]. Sinergetikaning rivojlanishi postnoklassik fanining rivojlanishi, yaʼni keng doiradagi paradigmal oʻzgarishlar roʻy berishi bilan bogʻliqdir.

Tadqiqotlar shuni koʻrsatadiki, postnoklassik fanda oʻz-oʻzini tashkillashtirish, universalizm, evolyusion taraqqiyot, kooperativ aloqalar, beqarorlik kabi tushuncha va tamoyillar ustuvorlik rolini oʻynaydi[2.60]. Bu tamoyillar endilikda postnoklassik ilmiy tafakkur tarzining evristik va epistemologik boʻgʻiniga aylanmoqda. Sinergetika noxiziqli

tafakkur va beqarorlik paradigmasi sifatida postnoklassik fanning konseptual nazariy zaminini tashkil qiladi. Xususan, D.M.Bozarov fikricha, “sinergetika fan taraqqiyotining postnoklassik, ya’ni noklassik fandan keyingi rivojlanish bosqichini xarakterlaydi”[3.160]. Sinergetika postnoklassik fanlar tarmog’iga kiradi. Bu esa olamning yangi ilmiy manzarasini sinergetik kategoriyalar orqali ifodalash imkonini beradi.

Murakkab tizimlar mohiyati va tuzilishiga yangicha qarash sifatida I.Prigojin tomonidan ishlab chiqilgan dissipativ strukturalar nazariyasi muhim evristik ahamiyat kasb etadi. Uning fikricha, dissipativ tuzilmalar tizimlarning uzluksiz tashqi dunyo bilan energiya va moddalar almashinuvi yordamida vujudga keladi va nomuayyan barqarorlikni saqlaydi. Dissipativ tuzilmalarning o’ziga xos bo’lgan xususiyatlardan biri, ya’ni tartibotning salmoqli ravishda ko’tarilib borish qobiliyati aynan ushbu holat bilan tushuntiriladi[4.43].

Sinergetika – murakkab tuzilishga ega bo’lgan har qanday tizimning rivojlanish va o’zini o’zi tashkillashtirish qonuniyatlarini o’rganish, unga oid g’oya va uslublarning keng tarqalishi postnoklassik ilmiy tafakkur tarzining germeneytik hislatini kuchaytirdi. Sinergetika g’oyalari zaminida olam va borliqning yangi ilmiy va falsafiy konsepsiyalarning shakllanmoqdaki, ular birlik va ko’plik, universum va plyuversum (yagona olam va ko’p turli olam) tushunchalariga yangi mazmun berishmoqda. Bundan tashqari sinergetikada nazariy umumlashma bo’lgan universallik, tadrijiylik, kooperativ o’zaro tasir, nomuayyanlik va nomutanosiblik tamoyillari ham zamonaviy ilmiy tafakkur tarzi manzarasini ishlab chiqishda faol rol o’ynamoqda.

Sinergetika o’rganadigan obyektlar o’ziga xos evolyusion jihatlarini namoyon qiladi. Har qanday eski tizim yangi tizim bilan tadrijiy o’zgarish tarzida almashinar ekan, uning boshlang’ich nuqtasida beqarorlik, tartibsizlik mavjud bo’ladi. Evolyusion o’zgarish xaos yoki beqarorlikdan tartibotga, yangi tuzilmaga o’tishni bildiradi.

Sinergetika fluktuasion va tadrijiy o’zgarishlarni o’rganar ekan, taraqqiyot jarayonida beqaror holatlar o’rtasidagi vaziyatga alohida e’tibor beradi. Tizimlardagi bifurkasiya maydonida muhim fluktuasiyalarning sodir bo’lishi kuzatiladi. Bunday tizimlar bir necha evolyutsiya yo’llarini tanlash fazosida “tebranadi”. Bu esa butunlay yangi yo’nalishdagi evolyutsiya uchun ibtido bo’lib xizmat qilishi mumkin. Sinergetikaning yana bir tayanch tushunchasi xaosdir. M.Abdullayeva sinergetika metodlari xaos, xaosdan tartib, tartibdan xaosga o’tish yo’llarining tadqiqi uchun qulay vositaga aylanganligini e’tirof etadi[5.16]. Hozirgi talqinga ko’ra, xaos yaratuvchi manba, evolyutsiyaning konstruktiv mexanizmi sifatida namoyon bo’lishi mumkin.

I.Prigojin bildirgan asosiy g’oya shundan iboratki, tabiat bilan bo’lgan muloqotda sinergetika yangi noan’anaviy olam haqida savollar berish va olamni evolyusion tarzda tushunish manbai sifatida vujudga keldi. Grinsenko esa evolyutsiya jarayonini tahlil qilishda “metaevolyutsiya” tushunchasiga tayanadi[6.83]. Xususan, sinergetik evolyutsiya ko’p obyektlarda amal qilgani uchun “metaevolyutsiya” tushunchasi yangi konseptual obraz sifatida fanga kiritilmoqda.

Sinergetik obyektlar evolyutsiyasida o’z-o’zini tashkillashtiruvchi tizimlarning hayoti bir-birini almashtirib turuvchi uch davrdan iborat: bifurkasiyagacha bo’lgan borliq va bifurkatsiyadan keyingi borliq. Bifurkasion sakrash esa tadrijiy jarayonning uzilishini bildiradi.

Sinergetik tafakkur tarzida beqarorlik va tartibsizlik haqidagi tasavvurlarga yangi mazmun berildi. I.Prigojinning fikricha, shu vaqtga qadar beqarorlik tushunchasi salbiy ma’noda ishlatib kelingan va uning asl mohiyatiga yetarli e’tibor berilmagan.[7.44] U beqarorlikni borliqda hukm surgan evolyutsion va fluktuasion o’zgarishlarning muhim bo’g’ini sifatida talqin qiladi.

Sinergetik evolyutsiyada tizimdagi kaos va beqarorlik yangi tizim shakllanishidagi mohiyat sifatida qaraladi. Sinergetikaning beqarorlik tamoyili postnokklassik tafakkur tarzida muhim nazariy bo'g'in rolini o'ynamoqda. Bu esa olamni, o'z-o'zini tashkil qiluvchi dinamik xislatlarini tushunish imkoniyatini beradi. Sinergetika olam haqidagi yangi noan'anaviy masalalarni qo'yayotgan manba, ya'ni olam manzarasining yangi evolyutsion va xolistik modeli shakllantirayotgan fan sifatida o'zining evristik imkoniyatlarini namoyon qilmoqda.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Хакен Г. Синергетика. – М., 1980. – С. 280.
2. Кушаков Ш.С. К эпистемологии постнеклассической науке // Фан ва фалсафада инновацион тафаккур муаммолари. – Самарқанд, 2010. – С. 57-61.
3. Bozarov D.M. Sinergetikada ochiq va yopiq sistema muammosi // G'oyalar va innovatsion taraqqiyot. II ilmiy-nazariy seminar materiallari. – Urganch, 2013. – B. 160.
4. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой. Пер. с англ. Ю.А.Данилова. – М.: «Прогресс», 1986. – С 431.
5. Абдуллаева М.Н. Мураккаблик тадқиқининг фалсафий методик омиллари // Синергетик парадигма: муаммо ва имкониятлар: илмий-назарий семинар материаллари. – Т., 2013. –Б. 14-17.
6. Чайковский Ю.В. Пятьсот лет споров об эволюции // Вопросы философии. – М., 2009. – № 2. – С.83-86.
7. Пригожин И. Философия неустойчивости // Вопросы философии. – М., 1991 – № 6. – С. 40-48.

TAFAKKURNING IJTIMOIIY DINAMIK VA FALSAFIY DEFINISIYASI

Muminova Zarifa Odilovna

O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti

Annotasiya. Maqolada tafakkur hodisasi murakkab ijtimoiy, dinamik hodisa sifatida tahlil qilingan. Tafakkurning definitiv mohiyati sinergetika nuqtai nazaridan ochib berilgan. Bunda murakkab jarayonlar va dissipativ sistemalarga xos bo'lgan belgi va xususiyatlarning tafakkurga ham xosligi, tafakkur inson mavjudligi va sivilizatsiyasining asosi, shu bilan birga tafakkurning destruktiv kuchga ham ega ekanligi falsafiy jihatdan asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: tafakkur, murakkablik, struktura, definisiya, dissipasiya, sinergetika, jarayon, sistema, konstruktiv, destruktiv, tizimli tahlil.

Bugungi kunda insoniyat o'z kelajagining muhim, burilish pallasini boshdan kechirmoqda. Insoniyat kelajagini pessimistik bashorat qilish, tobora avj olib bormoqda. Bu kelajakni shubha ostiga qo'yayotgan global ekologik muammolar, demografik inqirozlar, ijtimoiy siyosiy ziddiyatlar, terrorizm, ma'naviy axloqiy tanazzul xususidagi qarashlar ham ilmiy hamjamiyat ham ommaviy axborot vositalarining asosiy mavzusiga aylanib qoldi. Bunday vaziyat jamiyatda, insonlar orasida tushkunlik, kelajakka nisbatan ishonchsizlik, umidsizlikning, pessimistik kayfiyatning kuchayib borishi tabiiydir. Inson o'zini o'rab olgan muammolar qurshovida ojiz, himoyasiz seza boshlaydi. Lekin, inson har qanday vaziyatda ham insonligicha qoladi. U har qanday vaziyatda muammoning yechimi topa olish, ziddiyatlarni bartaraf etish qobiliyatiga egadir. Uning ana shunday qobiliyati, ongli mavjudot ekanligi, tafakkur sohibi bo'lganligi bilan bog'liqdir. Insoniyat tarixiga nazar soladigan bo'lsak, jamiyatdagi paydo bo'lgan ijtimoiy, siyosiy, ma'naviy inqirozlarning

yechimini topishi, insonning tafakkur tarzini o'zgarishi bilan bog'liqdir. Ya'ni, inson jamiyatdagi mavjud holatni o'zgarishi, uning tafakkur tarzini o'zgarishi bilan bevosita bog'liqdir. Demakki tafakkur, insoniyatning yagona haloskori, barcha muammolarining yechimi, kalitidir.

Avvalo definisiya tushunchasiga ta'rif berishimiz lozim. Definisiya, lotincha "definitio" so'zidan olingan bo'lib, ma'lum bir tushunchaning eng muhim va alohida belgilariga ko'ra ta'riflashni nazarda tutadi. Ya'ni tushunchani ta'riflash, definisiyadir. Ushbu paragrafimizda tafakkurning eng muhim va juz'iy belgilariga ko'ra sinergetik ta'rifini berishga harakat qilamiz.

"Biz insonlar tabiatdagi eng takomillashgan mavjudot ekanligimizdan, atrofimizda ro'y berayotgan hodisalarni anglay olishimiz, mushohada qilishimiz, boshqalarga ham bu haqda xabar bera olishimiz, farzandlarimizni tarbiyalay olishimiz, bilganlarimizni boshqalarga ham o'rgata olishimiz, dunyoda mustaqil faoliyat yurita olishimiz, mehnat qilishimiz, o'zimizni va o'zgalarni qadrlay olishimiz, o'z fikriga ega bo'lib, bu fikrni boshqalarga ham uzata olishimiz, tabiatda ilgari bo'lmagan narsalarni kashf qilib, ijodiy faoliyat olib borish va turli sohalarida san'atkor bo'lish kabi imkoniyatlarga ega mavjudot ekanligimiz uchun ham taqdirdan minnatdor bo'lishimiz lozim." [1.101] Darhaqiqat, insonning oliy mavjudot ekanligini belgilab beruvchi asosiy jihat bu tafakkurdir. Tafakkur vositasida inson borliqni o'zlashtiradi, o'zgartiradi. Tafakkur vositasida inson borliqqa faol ta'sir o'tkazadi, borliqning aktiv bo'lagiga aylanadi. Inson tafakkur sohibi ekan, u borliq evolyusiyasining bir elementi sifatidan, evolyusiyaning harakatlantiruvchisi sifatiga ko'tariladi. Tafakkur insonning yuqori darajali qobiliyati bo'lib, nafaqat inson xatti-harakati va faoliyatini, balki, butun bir hayotini boshqarishda faol ishtrok etadi. Tafakkur ayni mavjudlikni, makon va vaqt nuqtai nazaridan insondan ajralib turgan voqyea-hodisalarni, kelajakni tasavvur qilish imkoniyatini beradi. Insonni boshqa qit'alar, asrlarga boshlaydi. Shu bilan birga tafakkur insonning ichki olamini, hayotiy maqsadlarini aks ettiradi. Tafakkur insonga o'z xatti-harakatini to'g'ri baholash, xatolari va yutuqlaridan to'g'ri xulosa chiqarish qobiliyatini beradi. Hindlarning ilk falsafiy sistemasi bo'lgan vedalarda insonda: fizik ibtido, efirli ibtido, astral ibtido va mental ibtidolar mavjudligi ta'kidlanadi. Mental ibtido – insonning boshqaruvchisi, erkin irodasini shakllantiruvchisi sifatida ta'kidlanadi. Bunun uchun inson irodasini asir oluvchi xohish- istaklarni aqlga, tafakkurga buysundirishi lozimligi, aks holda istaklar inson irodasi ustidan hokimlikni qo'lga olishi muqarrarligi aytib o'tilgan. Upanishadalarda "Inson nimalar haqida o'ylayotganiga qarab shakllanadi" deyilgan. Inson tafakkur tarzi uning ichki olami shakllanishining muhim harakatlantiruvchisidir. "Ichki haqiqat bilan yo'g'rilgan, har qanday ta'madan xoli bo'lgan fikrlar inson ma'naviy olamini tozalaydi va insonni o'z oliy Meni bilan birlashishiga sabab bo'ladi" [2.46]. Fikrlarimizni, tafakkurimizni tozalab va rivojlantirib borar ekanmiz, biz uni atrofdagilar uchun ezgu kuchga aylantirib boramiz.

Insonning borliqda adekvat mavjud bo'lishi, unda o'z mo'ljallarini to'g'ri shakllantirib, shu mo'ljallar doirasida to'g'ri harakatlanishi uning tafakkuri asosida sodir bo'ladi. Bu, insonning borliqqa ongli munosabati deyiladi. Insonning borliqqa ongli munosabati dunyoqarash xarakteriga ega bo'lib, u inson mavjudligining muhim tarkibiy elementi hisoblanadi. Boshqacha qilib aytganda, insonning borliqqa ongli munosabati, insonning harakat dasturi hisoblanadi. Insonning borliqqa ongli munosabati tafakkur mahsuli bo'lgan bilim natijasida yuzaga keladi. Bilim, insonning borliq va reallik, tafakkur va voqyelik o'rtasida ko'prik, bog'lanish va aloqa vazifasini bajaradi. Inson mavjud bilimlari doirasida u yoki bu harakatni amalga oshiradi. Shu tariqa bilim inson tafakkurida tashqi olamning shunchaki aks etishi emas, balki o'zgarib rivojlanib boruvchi, boyib boruvchi dinamik hodisaga aylanadi. Insonning ongli faoliyati uning sezgilari, hissiyotlari,

hotirasi, irodasi, xato va yanglishishlari, ishonchi ta'sirida shakllanadigan murakkab jarayondir. Shularning barchasi natijasida inson borliqqa moslashadi, uni o'zlashtiradi va o'zgartiradi. Bugungi insonning ongi va tafakkuri, borliqqa ongli munosabati muammosi nafaqat falsafiy tadqiqotlar doirasida, shu bilan birga kognitiv psixologiya, mantiq, sosiologiya, ilmiy tadqiqot metodologiyasi kabi ko'plab fanlar doirasida tadqiq etiladi. Ammo insonning borliqqa ongli munosabatini yuqoridagi barcha fan yo'nalishlarining yutuqlarini umumlashtirgan holda falsafiy muammo sifatida aynan falsafiy tadqiqotlar doirasida o'rganamiz.

Ma'naviy dunyosining qay darajada boyligidan qat'iy nazar, har bir inson tafakkur yuritish qobiliyatiga egadir. Tafakkur yuritish natijasida inson moddiy va ma'naviy qadriyatlarni bunyod etadi. Barcha ilmiy kashfiyotlar, ixtirolar, fan va texnika yutuqlari, inson tafakkurining mahsuli hisoblanadi. Shu bilan birga inson tafakkuri, inson ma'naviy olamini oziqlantirib, boyitib boruvchi badiiy, estetik, axloqiy, diniy qadriyatlarning ham yaratuvchisi sanaladi. Jamiyatni boshqarib, tartibga solib turgan qonun-qoidalar ham, inson tafakkuri mahsulidir.

Insoniyat ulkan tarixiy taraqqiyot jarayonida ibtidoiy to'dadan, bugungi kun taraqqiyot darajasiga erishdi. Ushbu ulkan davrni, insoniyat tafakkuri taraqqiyoti bilan bog'lasak, xato bo'lmaydi. Chunki, insoniyatning rivoji, yaratuvchanlik faoliyati, kashfiyot va ixtirolari – albatta inson tafakkuri maxsulidir. “Falsafa tarixi bu inson tafakkuri taraqqiyoti tarixidir. Aslida inson tafakkuri azaldan falsafiy tahlil va umumlashtirishga ehtiyoj sezgan va inson tafakkuri taraqqiyoti falsafiy fikrlar taraqqiyoti bilan birgalikda rivojlangan. Shu nuqtai-nazardan falsafiy fikrlar insonning o'zligini anglash davridan, ya'ni juda qadim zamonlardan boshlangan”[3.13]. Tafakkur faoliyatisiz, inson mavjudligi o'zining insonlik sifatini yo'qotadi. Chunki, insonni boshqa tirik mavjudotlarda ajratib turuvchi jihati – bu uning tafakkuridir. Shu sababdan ham, tafakkurni, inson ma'naviy borlig'ining asosiy atributiv jihati, ajralmas qismi, sifatida baholaymiz.

Adabiyotlar ro'yhati

1. Хакен Г. Синергетика. Наука, М.: 1986. С. 67
2. Кондратов Е.В. Моделирование концепции человека в системно эволюционной теории. М.: 2005. С.46
3. Turayev B. Borliq mohiyati, shakllari, xususiyati.-T.: Falsafa va xuquq instituti. 2011. B.101.
4. To'rayev B.O. Falsafa tarixining qisqacha bayoni. //Imom al-Buxoriy saboqlari. 2010. 2-son, B.13
5. Философия. Част 1. История философии. Москва: Юрист, 1999. С. 156

YASSAVIYLIK TARIQATI G'OYALARI – BARQARORLIK OMILI SIFATIDA

Xamzayev Shavkat Abdirasulovich

*Samarqand davlat chet tillar instituti dosenti v.v.b.,
falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

Annotatsiya. Maqolada Yassaviylik tariqatining jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlarning g'oyaviy ifodasi sifatida, hayot muammolariga javob topish, kamolotga erishish yo'llarini topishga intilish ijtimoiy-falsafiy tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: islom, tasavvuf, tariqat, Xoja Ahmad Yassaviy, ma'naviy meros, barqarorlik.

Insoniyat tamadduni, tafakkuri tarixida, ma'naviy-axloqiy kamolot yo'li anchagina qadimiy bo'lsada, uning yetuklik darajasi tasavvuf ta'limotida namoyon etdi. Tasavvuf ta'limoti islom dini bag'rida kurtak yozdi, butun musulmon sharqiga keng tarqaldi, shuhrat topdi. Tasavvuf ta'limotlari Turkistonga kirib kelishi bilan mahalliy madaniyat va qadriyatlarga moslashgan holda rivojlandi va Xorazmda "Kubraviya", Turkistonda "Yassaviya", Buxoroda "Naqshbandiya" tariqatlari shakllandi.

Xoja Ahmad Yassaviyning ma'naviy merosini tahlil qilish shundan dalolat beradiki, u insonning go'zal xislatlariga asosiy e'tiborini qaratgan, o'zining tasavvufiy qarashlarida milliy va umuminsoniy qadriyatlar haqida so'z yuritadi, dunyoviy muammolar haqida o'z fikrini bayon etadi, adolat, mardlik, saxiylik, beva-bechoralar va muhtojlarga yordam berish, ilm – fan va kasb-hunar egallash zarurligini aytadi, ayrim shayxlar va so'fiylarning ahloqsizligini, hukmron tabaqalarning adolatsizligi, zulmkorligi va riyokorligini fosh qiladi, ularni aqlu insofga chaqiradi. Shu tariqa Yassaviy ijtimoiy ziddiyatlarni bartaraf etishga intiladi, jamiyat va inson kamolotini ilomiy qadriyatlardan foydalanishda, deb biladi.

Xoja Ahmad Yassaviy hayoti va faoliyati, tariqati, keyingi davrdagi muridlari, izdoshlari, davomchilari haqidagi ma'lumotlarni uchratishimiz mumkin. Jumladan, Alisher Navoiyning "Nasoyim ul-muhabbat min shamoyim ul-futuvvat" nomli asarida yassaviylik tariqati davomchilaridan o'nlab piru-murshidlar haqida ma'lumotlar berilgan. Ushbu asarda Xoja Ahmad Yassaviyning muridlaridan Qutbiddin Haydar nomini tilga oladi: "Kichik yoshida anga jazba yetibdurki, Hazrati Xoja Ahmad Yassaviy suhbatidin shikebolig'i yo'q erkondur. Har necha otasi iltimos va taklif bilan uni uyga etkurur erkondur, yana beixtiyor Xoja mulozamatiga borur erkondur. Xoja Yassaviy ancha ko'p nazarlar qilib, Xuroson viloyatiga havola qilibdur. Anda azim riyozatlar bila suluk qilibdur va ul makonga yetibdurkim, ul mulk eli qoshida qutbi olamga mashhurdir"[1;153-154].

Xoja Ahmad Yassaviy butun hayoti davomida insonlarning baxt-saodati, ma'naviy pokligi uchun kurashib, hikmatlari orqali insondagi salbiy harakatlar, jamiyatning beqaror bo'lishiga sabab bo'lishi, ularni tartibga solish uchun esa Allohni tushunib yetish, odob-axloqni o'rta qo'yish, qizu juvonlarni hayoli qilib tarbiyalash lozim, deb hisoblaydi:

"Ulug'-kichik yoronlardin odob ketti,

Qizu za'if juvonlardin hayo ketti

"Alhayou min al-imon" deb Rasul aytti,

Hayosiz qavm ajoyiblar bo'ldi, do'stlar"[2;62].

Demak, bu misralarda insonni odob-ahloqqa, ogohlikka chorlovchi qarashlar aks etgan. Xoja Ahmad Yassaviy hikmatlari orqali insonning ruhiy holati, tasavvufiy hol lazzatini ochib beradi. Xoja Ahmad Yassaviy tasavvuf ilmidagi tasavvurga ko'ra, Allohga chin oshiq -so'fiydir, ya'ni ishq - ilohni sevish, unga sig'inishdan tashqari, balki shaxsning kamolotga yetishishining eng afzal yo'lidir:

Ishq bog'ini mehnat tortib ko'kartmasang,

Xorlik tortsa, shum nafsingni o'ldurmasang,

Alloh debon ichga nurni to'ldirmasang,

Valloh, billoh senda ishqni nishoni yuq [2;129]

Bu sifatlar ma'naviy-axloqiy tarbiyaning muhim mezonlaridir. Ammo, Xoja Ahmad Yassaviyning ruhiy kechinmalarida oshiq bo'lgan inson ta'ma va manfaatdan, ya'ni tinchlik bermas xayollar, havaslardan voz kechmasa, nafsidan xalos bo'la olmaydi. Xoja Ahmad Yassaviy ishq dardiga muhtalo bo'lgan insonni "Oshiq kuyar, jondin to'yar, xaqni suyar", deya ta'riflaydi. U "chin oshiqlarning ko'zi giryon, dili bir yondir", deb yozadi. "Chin oshiq", deb xaqiqatning mag'zini jonidan qila olgan, muhabbat shavqidan "uch yuz oltmish tomiri" tebrangan, ya'ni tananing hamma a'zolariga ishqning ta'siri o'tgan odamni

“Hikmatlarida” qayd etadi. “Hikmatlarda” dunyo rohatini, dunyo boyligini afzal bilgan odamni oshiq deb bilmaslik kerak, u munofiq, “yolgʻon oshiq”ligini taʼkidlaydi:

“Ishq daʼvosin menga qilma, yolgʻon oshiq,
Oshiq boʻlsang, bagʻring ichra koʻz qoni yoʻq,
Muhabbatni shavqi birla jom bermas,
Zoye kechar umri ani yolgʻoni yoʻq” [2;129].

Xoja Ahmad Yassaviy hikmatlarida ifodalangan tasavvufiy qarashlarining maʼnaviy-axloqiy, diniy-falsafiy mazmun-mohiyati nihoyatda teran va maʼnoga boyligi bilan ajralib turadi. Mutasavvufning boy merosi bilan shugʻullangan tadqiqotchi olimlar Yassaviy tanlagan yoʻlning oʻziga xosligini qayd etib, bu yoʻl kishilardagi salbiy illatlarni yoʻqotish uchun kurash ekanligini taʼkidlaydilar. Yassaviy insonlarni dunyodan butunlay yuz oʻgirishga daʼvat etmaydi, balki inson hayoti uchun noz-neʼmatlar, kiyim-kechaklar, turarjoy kabilarning zarur ekanligini hikmatlarida doimiy taʼkidlaydi. Insondagi nodonlik, badnafslilik, molu dunyoga hirs qoʻyish, jaholat va ularni shakllantiradigan omillar qoralanadi[3;116-117].

Xulosa qilib aytadigan boʻlsak, buyuk allomalarimiz orasida Xoja Ahmad Yassaviyning maʼnaviy-axloqiy qarashlarini yosh avlodga ibrat tarzida koʻrsatsak, ayni muddaodir. Bugungi kunda kitobxon, oʻquvchi hayo va hayosizlik, mardlik va nomardlik, toʻgʻrilik va egrilik, halol va harom kabi muhim ijtimoiy tushunchalarni bir biridan farqlay oladigan boʻlishlari uchun ajdodlarimiz yaratgan maʼnaviy merosni oʻrganish muhim hisoblanadi. Hayo jamiyat hayotining ziynatidir. Xoja Ahmad Yassaviy uni “odob daraxti” mevasi deydi, Rasululloh alayhissalom esa ularning ikkisi ham faqatgina “imon zaminida” rivoj topishi mumkinligini taʼkidlaydi. Hayoning davomiyligi birgina “odob daraxt”i, toʻgʻri tarbiyalanmasa, bitta insonga emas, balki butun insoniyat hayotiga salbiy taʼsirini, asoratini koʻrsatishi mumkin. Asriy milliy maʼnaviyat va qadriyatlarga putur yetadi. Bu esa oʻz navbatida odamlar oʻrtasida hurmatsizlik, oqibatsizlik, shafqatsizlik kabi sifatlarni kuchaytiradi, ildiz otishiga sababchi boʻladi. Bunday ijtimoiy-maʼnaviy muhitda manmanlik, ochkoʻzlik, yolgʻon, oʻzaro ziyon yetkazish kabi jamiyat rivojiga qattiq zarar yetkazadigan holatlar kundalik odatga aylanadi. Bunday salbiy illatlarning yuzaga kelishi, barkamol avlodni tarbiyalashda jamiyatda, fojiali holatlarni keltirib chiqaradi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Alisher Navoiy. Nasoyim ul-muhabbat min shamoyim ul-futuvvat. –Toshkent: Badiiy adabiyot,1968. – B.153-154 .
2. Yassaviy, Xoja Ahmad. Devoni hikmat. - Toshkent: Gʻ.Gʻulom nomidagi nashriyot-matbaa birlashmasi, 1992. - B. 62.
3. Moʻminov I. M. Oʻzbekistonda ijtimoiy-falsafiy fikrlar tarixidan /Tanlangan asarlar. -1-tom. –Toshkent: Fan, 1969. – B.116 – 117.
4. Yassaviy A. Hikmatlar. - Toshkent: F.Gʻulom nomidagi adabiyot va sanʼat nashriyoti, 1991. – B.188.
5. Xamzayev Sh.A. Xoja Ahmad Yassaviy ilmiy-ijodiy merosining oʻrganilishi // Ahmad ibn Hafs Kabir al-Buxoriy merosi va uning ilk Sharq renessansi va Islom falsafasi ilmiy-nazariy asoslari yaratishdagi oʻrni va ahamiyati / xalqaro ilmiy-amaliy anjuman toʻplami. 16-17 iyun 2022 yil.- Buxoro, BuxDU. -B. 454.
6. Shodiyev R.T., Xamzayev Sh.A. Explanation Of Lust And Patience In" Hikmats" Of Khoja Ahmed Yasawi //Journal of Positive School Psychology. – 2022. – T. 6. – №. 9. – S. 229-233.

TABIAT VA JAMIYAT MUNOSABATLARNING SINERGETIK TAHLILI

Iqlas Nogaibayev Almagambetovich

*Tayanch doktorant, Qoraqalpoq davlat universiteti
Nukus, O'zbekiston*

Annotatsiya. Ushbu maqolada "inson-jamiyat-tabiat" munosabatlari sinergetika nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Kishilik jamiyatining rivojlanishi, fan va texnika taraqqiyoti odamlarning tabiatga munosabatini o'zgartirdi, tabiatning biosfera qatlamiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Muallif ushbu maqolasida turli ilmiy va publitsistik materiallar asosida ekologik muammolarning global ahamiyati haqida qisqacha ma'lumot beradi. "Inson-jamiyat-tabiat" o'rtasidagi bugungi munosabatlar falsafiy nuqtai nazardan o'rganiladi.

Kalit so'zlar: Inson, jamiyat, tabiat, sinergetika biosfera, bifurkatsiya, sistema, energiya, chiziqli, chiziqli bo'lmagan, barqaror, beqaror, kompensator.

Tabiat va jamiyat munosabatlari qadimgi davrlardan buyon insonlarni qiziqtirib kelgan va bugungacha o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Biz ma'lum bir tarixiy rivojlanish evolyutsiyasini o'rganganimizda o'sha davrga xos bo'lgan ilmiy paradigmalarning hukmronlik etganligini ko'rishimiz mumkin bo'ladi. Insoniyat rivoji bilan tabiat va jamiyat o'zaro munosabati murakkab tus olib, bu dialektik aloqani turlicha ilm-fan sohalari turfa usulda izohlashga harakat etgan. Bunday tushuntirish tabiat va jamiyat munosabatlariga ham xosdir. O'tgan asrning ikkinchi yarmidan e'tiboran tabiiy va siyosiy fanlarning rivoji sababli dunyoni bilish imkoniyatiga keng yo'l ochildi va bu fanlarning o'zaro integratsiyasiga hamda dunyoni tushuntirish paradigmalarining yangilanishiga olib keldi. Sinergetika ana shu dunyoning yangicha mazmunini tushuntirishga qaratilgan ta'limot va ilmiy bilish metodi sifatida yuzaga kela boshladi.

Sinergetika (yunoncha sinergicos - birgalikda harakat) so'zi nemis fizigi G.Xaken tomonidan ilm-fanga kiritilgan.

Sinergetika alohida yo'nalish sifatida XX asrning 60-70-yillarida paydo bo'ldi. Bunda G.Xaken, G.Nikolis, A.Klimontovichlarning mehnatlari katta bo'ldi. U asosan fizik, kimyoviy, biologik jarayonlardagi hamda iqtisodiy, texnik, siyosiy murakkab jarayonlardagi o'zini-o'zi tashkil etish, o'zini-o'zi boshqarish, tizimlilikdan tizimsizlikka o'tish, chiziqli va chiziqsizlik kabi holatlarning soha qonuniyatlarini topishga intiladi[1.]. Bunda ushbu qonuniyatlar orqali sinergetika tabiat va jamiyat qonuniyatlarini tushuntirishga, tizimdagi o'zaro aloqa va munosabatlarni keng nuqtayi nazarda izohlashga harakat qiladi. Sinergetikani XXI asrda paydo bo'lib, ilm-fanning integratsiyalashishi o'z-o'zidan yangi dunyoni tushuntirishga yo'naltirilgan yangicha o'ylash usulini yuzaga keltirdi. Hozirgi dunyoning ko'rinishi turli xil xarakterga ega, uni tushuntirish va tushinish uchun murakkab metodologiya zarur. Bunday metodologiya sifatida sinergetika tabiatni bilishda, tabiat va jamiyatning munosabatini, undagi qonuniyatni tushinishda keng imkoniyatlarni beradi.

Demak, tabiat va jamiyat yaxlit bir tizim bo'lib, u shaffoflikni tashkil qiladi, sababi tizimga kiruvchi komponentlar uzluksiz aloqada bo'ladi, ular o'rtasida modda, energiya, axborot almashinuv amalga oshiriladi va bir butunlik sifatida hayot kechiradi. Bunday tizim rivojlanuvchi xarakterga ega bo'ladi. Tabiatni biz keng ma'noda obyektiv reallik deb olib qarasa, jamiyat tabiatning bir bo'lagidir. Jamiyat bilan tabiat uzluksiz aloqada bo'lib, tabiat va jamiyat birligi biosfera (tor ma'nodagi tabiat desak bo'ladi) tushunchasida o'z aksini topadi.

Bugungi kunda bizning tabiatimiz bifurkatsiyalarga to'la. Unda biologik xilma-xillik yo'qolmoqda, iqlim o'zgarishi oldini olib bo'lmay darajaga yetmoqda. Hozirda sayyoramizning barcha qismlari iqlim o'zgarishi hodisasini boshdan kechirmoqda, issiq mavsum uzoq vaqt saqlanib turishi yil sayin ko'paymoqda. Agar sayyoramizda global isish yil sayin oshadigan bo'lsa, jamiyatimizning barcha sohalariga o'zining salbiy ta'sirini o'tkazadi. 2020-yilda o'rtacha global harorat sanoatga qadar bo'lgan davrdan (1850-1900 yillar) 1,2 daraja yuqori bo'lganligi va bu 2024-yilga kelib 1,5 darajaga ko'tarilishi ehtimolligi tahmin qilinmoqda. Jahon meteorologiya tashkiloti hisobotiga qaraganda, okeanlarda suv temperaturasi rekord darajaga ko'tarilgan. Joriy yilda "issiqlik to'lqini" uning 80% hududida kuzatildi. Global isish nafaqat temperaturaning ko'tarilishiga, balki suv kislotaliligining oshishiga olib keladi, chunki okean karbonat angidrid chiqindilarining katta qismini o'zlashtirmoqda. Natijada bu dengiz ekotizimiga katta zarar keltiradi [2]. Shuning bilan birga mutaxassislar koronavirus pandemiyasi va karantin bilan bog'liq cheklovlar sanoat ishlab chiqarilishining sekinlashishiga va issiqxona gazlari chiqindilarining kamayishiga qaramasdan atmosferada karbonat angidrid konsentratsiyasi yuqori ekanligini ta'kidlagan. Albatta, bu tasdiqlangan ma'lumotlar insoniyat rivojlanish yo'lining uzoq emas ekanligini tasdiqlaydi. Bifurkatsiya nuqtasida kichik ta'sir ham ulkan salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkin. Tizimning bifurkatsiya nuqtasi rivojlanish holatida ikkita imkoniyat mavjud bo'ladi. Birinchisida tasodiflar hukmronlik qiladi, jarayonlar taraqqiyotini tashqaridan kuzatish mumkin, ikkinchisi jarayonlarni boshqarish uchun yagona ta'sirni ishga tushirib, maqsadli harakat qilish zarur [3]. Shu sababli insoniyat jamoasidan tabiat bilan munosabatga kirishishda mas'uliyat bilan yondashishni talab etadi. Bugungi kunda insoniyat jamiyatining tabiatga nisbatan mas'uliyatsiz ta'siri insoniyat mavjudligiga chinakam tahdidga aylandi! "Shunday qilib harakatlarimizning oqibati Jahonning bardavomligiga xavf tug'dirmaydi. Yer yuzida insoniyatning mavjudligiga "[4]. Insoniyat bugungi kunda bu holat yuz berishining barcha yo'llarini tekshirib chiqishi zarur. Bunday holatni yuz bermasligi uchun hozirda global ko'lamda keskin choralar ko'rish zarur. So'nggi 4 asrda ishonchli bosib o'tgan texnologik sivilizatsiya yo'li yakuniga yetganligi, jamoatchilik ongining bunday stereotiplari bilan bizning hayot kechira olmasligimiz ma'lum bo'ldi. XXI asrda texnologiya sohasida, mafkura, ma'naviyat, va shu asnoda inson haqidagi asosiy g'oyalar sohasida ham ko'plab tanish hodisalardan bosh tortishga to'g'ri keladi. Ehtimol XXI asr Buyuk bosh tortish davrining boshlanishi sifatida tarixga kiradi [5]. Bu fikrlarda ma'lum darajada haqiqat mavjudligi shubha tug'dirmaydi. Bugungi kunda insoniyat jamiyatining tabiatga munosabatida oldingidan boshqacha ishtirok qilish talab etiladi. Hozirgi vaqtda tabiat qonuniyatlarini insoniyat jamiyati manfaatlariga yo'naltirilishga harakat qilinmoqda. Albatta, bunda ilm-fan va texnikani rivojlantirish orqali talablarni qanoatlantirish mumkin bo'ladi. Bunday jamiyatda qiymat sifatida ilm-fan, texnika va axborot olib qaraladi. Bugungi kunda tabiatimizni saqlab qolish yo'llarini bir tomonlama ilm-fan, texnikani rivojlantirish orqali ko'rib chiqish muammoni hal etishga yetarli emas, shuning uchun subyektiv omillarga ko'proq diqqat qaratishimiz, subyektiv ongimizda, aniqrog'i ekologik, axloqiy, estetik dunyoqarashni shakllantirish bilan ham bpg'liq. Akademik N.N.Moiseev biz tabiatni egallashga qanchalik ko'p harakat qilsaq, shunchalik unga bog'lanamiz. Buning sababi, borliq zamonaviy mahsulotlarning materiali tabiiy muhitdan olinadi. Shu bois muammolarni faqat texnik vositalar bilan yechish to'g'ri bo'lmaydi. Insonning texnikalashish fonida tabiat bilan sezgi birliklarining kamayishi jamiyat madaniyatini darhol yangilash, insoniylik xususiyatlarini qayta qurishni talab qiladi [6].

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Фалсафа қисқача изоҳли луғат. Тошкент. – 2004. – 284 б.
2. ВМО: уже к 2024 году глобальная температура может превысить доиндустриальный показатель на 1,5 градуса [Электронный ресурс] URL: <https://news.un.org/ru/story/2020/12/1391602>.
3. Оразбаев А.К. Янги Ўзбекистон – янги ижтимоий реаллик сифатида: фалсафий- синергетик таҳлил // Вестник КГУ им. Бердаха. № 2 (51) 2021 178-б.
4. Философские и этические аспекты изменения климата [Электронный ресурс] URL: <https://ru.unesco.org/courier/2019-3/filosofskie-i-eticheskie-aspekty-izmeneniya-klimata>
5. Курдюмов С.П., Малинецкий Г.Г. Синергетика и прогнозы будущего [Электронный ресурс] URL: <http://urss.ru/cgi-bin/db.pl?cp=&page=Book&id=241192&lang=Ru&blang=ru&list=Found>
6. Социально-философские аспекты экологического кризиса [Электронный ресурс] URL: https://knowledge.allbest.ru/ecology/2c0b65625b3bc79a4c43a88421306d37_1.html

JAMIYATDA IJTIMOIIY BARQARORLIKNI TA'MINLASHDA IJTIMOIIY INNOVATSIYALARNING ROLI

G'apparov Elyorjon Otabekovich

Namangan davlat universiteti

Fuqarolik jamiyati va huquq ta'limi kafedrasi dotsent.v.b., f.f.b.f.d.(PhD)

Annotatsiya: Jamiyatda barqaror vaziyatni yuzaga keltirish, uni ushlab turish g'oyat murakkab masala. Insoniyat butun sivilizatsiyasi mobaynida ushbu vazifani bajarishga urinib kelmoqda. Biroq, buning yagona va o'zgarmas yechimini topgan jamiyatlar hozircha yo'q. Jahonning ayrim rivojlangan mamlakatlari bunga iqsman erishgan bo'lishi mumkin. Ammo, ularning usullarini barcha jamiyatlar ham o'ziga tadbiq etib bo'lmaydi. Kimdadir mentalitet to'g'ri kelmaydi, kimdadir moddiy imkoniyat. Shu bois jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiluvchi yangi imkoniyatlarni tadqiq qilish g'oyat dolzarbdir. Maqolada ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiluvchi ijtimoiy innovatsiyalarning mazmun-mohiyati tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: Jamiyat, shaxs, ijtimoiy hamkorlik, ijtimoiy barqarorlik, ijtimoiy innovatsiya.

Jamiyat taraqqiyotida barqarorlik tushunchasi alohida o'rin tutadi. Har qanday rivojlanish muayyan bir jarayonning tizimli harakati asosida yuzaga keladi. Shu bois har qanday jamiyat yoki ijtimoiy tuzilma barqarorlikka erishishga, uni yanda uzoqroq ushlab turishga, rivojlantirishga harakat qiladi. Darhaqiqat, jamiyatning qaysi bir sohasini barqarorlik tushunchasi asosida tahlil qiladigan bo'lsak mazkur fikrning isbotini ko'rishimiz mumkin. Iqtisodiy sohadagi barqarorlik, siyosiy hayotdagi barqarorlik yoki ijtimoiy sohadagi barqarorlik masalasi shu jumladandir. Ushbu sohalarda barqarorlikka erishgan jamiyat yoki davlat farovon hisoblanadi.

Biz barqarorlik to'g'risida, uning muhimligi, aynan barqarorlik rivojlanish va taraqqiyot garovi ekani haqida tez-tez gapiramiz. Biroq haqiqiy barqarorlik - bu har doim turli ijtimoiy manfaatlarning turg'un muvozanati natijasi bo'lgan. Ya'ni, jamiyat hayotida taraqqiyot garovi bu birinchi navbatda ijtimoiy barqarorlikdir.

Hozirda jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni ta'milash borasida turlicha tendensiyalar mavjud va ular muntazam yangilanib bormoqda. Bu globalshuv natijasida ijtimoiy hayotga kirib kelayotgan yangililarning ta'siri natijasidir. Shu bois ijtimoiy barqarorlikka erishish tendensiyalarining mohiyati mazkur jamiyatning siyosiy, iqtisodiy hamda ma'naviy salohiyati, uning yashash mintaqasi bilan bevosita bog'liq. Masalan, Rivojlangan Yevropa mamlakatlarida iqtisodiy soha yuksak darajada rivojlangan. Biroq, ma'naviyat masalasida yetarlicha muammolar mavjud. Ushbu muammo(oilaga va nikoh munosabatlariga bepisand munosabatda bo'lish) oxir-oqibat millatlarning inqiroziga, dunyo sahnasidan yo'q bo'lib ketishiga sabab bo'ldi. Yoki, aksariyat Sharq mamlakatlari jamiyatlarida yuz berayotgan diniy nizolar sotsial kataklizmning avj olishiga sabab bo'lmoqda. Bu esa yer yuzidagi eng buyuk ne'mat bo'lgan tinchlikka rahna solmoqda. Jamiyatda o'zaro hamkorlikning yo'qolishi yanada yaqqolroq namoyon bo'lmoqda. Yuqoridagilardan kelib chiqadigan bo'lsak ijtimoiy barqarorlikni yuzaga keltirishda "ijtimoiy hamkorlik" tushunchasi muhim ahamiyatga ega. Ijtimoiy hamkorlik jamiyat va mamlakat yaxlitligini ta'minlashdagi, uning taraqqiy etishidagi eng muhim unsur, desak mubolag'a bo'lmaydi. Boshqacha qilib aytganda, ijtimoiy hamkorlik avvalo, shaxs va jamoa o'rtasidagi irratsional munosabatlarni tartibga soluvchi mexanizmdir.

Jahonning rivojlangan mamlakatlari tajribasiga murojaat qiladigan bo'lsak mazkur muamoning oqilona yechimini ko'rishimiz mumkin. Ayniqsa, farovonlik darajasi aniqlash reiytingida uzoq yillardan buyon yuqori o'rinlarni egallab kelayotgan Skandinaviya mamlakatlari bu borada alohida maktabni yaratishdi. Xususan, XX asrning 70-yillaridan boshlab bu borada jiddiy islohotlarni amalga oshirishni boshlagan Finlandiya hozirag kelib dunyodagi eng farovon mamlakat hisoblanadi. Finlandiya tomonidan amalga oshirilgan islohotning mohiyati mamlakatda kuchli ijtimoiy hamkorlikni yo'lga qo'yishga qaratilgan edi va bu "ijtimoiy innovatsiyalar" deya nomlangan ulkan loyiha asosida amalga oshirildi. Hozirda Finlandiyda yuzdan ortiq ijtimoiy innovatsiyalar mavjud. Boshqacha qilib aytganda, fin jamiyatida ijtimoiy innovatsiyalardan tashqarida soha yoki jarayon yo'q. "Innovatsiya" tushunchasini kengaytirish – yaxshi va to'g'ri fikrdir. Bizning farovonligimiz faqatgina yangi texnik yechimlarning joriy etilishi va faoliyatga kiritilishiga emas, balki jamiyat rivojlanishi va taraqqiyotga ham asoslangandir. Innovatsiyalar - bu qandaydir tovar va xizmatlarni ishlab chiqarish texnologiyasini yaratish va mukammallashtirishgina emasdir. Innovatsiyalar ijtimoiy ham bo'lishi mumkin: amaliyot davomida amalga oshirilgan va kishilarning jamiyat hayotidagi ishtirokiga o'z hissasini qo'shuvchi yechimlar odatda moddiy boylik va salomatlik, ta'lim va farovonlik darajasini oshirib boradi[2.7].

Ijtimoiy innovatsiyalar mazmun-mohiyatiga ko'ra jamiyat yoki mamlakat hayotiga oid barcha jarayonlarni xalq bilan hamkorlikda amalga oshirish deganidir. Ya'ni, fuqarolarning ijtimoiy-siyosiy faolligi asosidagi boshqaruv bo'lib, bu birinchi navbatda kuchli ijtimoiy hamkorlik hamda barqarorlikni talab etadi. Ijtimoiy innovatsiyalarning mazkur xususiyatiga mutaxassislar tomonidan "demokratiyaning yangi bosqichi" deya baholanmoqda. Ushbu yangilikdan foydalanishga ayni damda dunyoning deyarli barcha mamlakatlari harakat qilmoqdalar.

Mamlakatimizda "innovatsion jamiyat" va "ijtimoiy davlat" qurish g'oyasini amalga oshirish hozirda dolzarb masaladir. Ushbu maqsadni ro'yobga chiqarish avvalo, mamlakatning ijtimoiy jihatdan barqaror bo'lishi bilan bevosita bog'liqdir. Bu o'z navbatida ijtimoiy barqarorlikka erishishning yangi va qulay vositasi bo'lgan ijtimoiy innovatsiyalarni mamlakat hayotiga keng miqyosda joriy etishni va fuqarolarning ham dunyoqarashini o'zgarishini taqozo etadi. Chunki mazkur islohotlar zamirida xalqimizning yuksak darajadagi ijtimoiy-siyosiy faolligi yotadi. Ushbu muammoga O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyev alohida e'tibor qaratib, shunday deydi: "Biz bu yo'lda

islohotlarimizning asosiy harakatlantiruvchi kuchi bo'lgan jamiyatimiz a'zolarining bor bilim va salohiyati, kuch va imkoniyatlarini, butun azmu shijoatimizni ishga solishimiz zarur. Shundagina Yangi O'zbekiston jahon maydonida kuchli salohiyat, munosib obro'-e'tiborga ega bo'lgan, har tomonlama obod va farovon mamlakatga aylanadi"[1.4].

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Мирзиёев Ш. Янги Ўзбекистон стратегияси. Т.: "O'zbekiston". 2021. - 464 б.
2. Тайпале И. Финляндиянинг 100 та ижтимоий инновацияси./ Финляндия қандай қилиб Финляндия бўлди: сиёсий, ижтимоий ва маиший инновациялар. – Т.: "Sharq", 2019. – 336 б.

KREATIV TAFAKKURDA BEQARORLIK JARAYONI

Boynazarov Odiljon Fayzullayevich

"Ipak yo'li" turizm va madaniy meros xalqaro universiteti dotsenti (PhD)

E-mail: odiljon.boynazarov@univ-silkroad.uz

Annotasiya. Ushbu maqolada kreativ tafakkurning mohiyati va hususiyati haqida fikr yuritilgan. Maqolada kreativ tafakkurning beqarorlik jihatlari ko'rib chiqilgan. Evolutsion rivojlanish jarayonida kishilik jamiyatining kreativ tafakkurning o'zgarib borish tizimi falsafiy tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: kreativlik, ijodkorlik, yaratuvchanlik, kreativ tafakkur, beqarorlik, omillar, tasavvur, tasodif.

Yangicha g'oyalar va yangicha tafakkur tarzi hayotning yengilashuviga olib kelishi hech kimga sir emas. Kreativ tafakkurning jamiyat hayotidagi o'rni beqiyosdir. Har bir soahada yangicha dunyoqarashning shakllanishi davlatning rivojlanishini jadallashitiradi. Buni esa tarixiy jarayolarning o'zi ko'rsatmoqda. Kreativlik insonning aqliy salohiyati va tafakkur qobiliyatidan kelib chiquvchi o'ta sodda, ammo bir vaqtning o'zida murakkablik kasb etmoqda. kreativlikning kelib chiqish tarixi, bu so'zning fanga kritilish davridan ancha ilgari vujudga kelganligini va uning hozirgi kundagi dolzarbligi bugungi tadqiqotimiz markazida bo'ladi.

Kreativlik to'g'risida fikr yuritishdan avval bu so'zning ma'nosini ochib oladigan bo'lsak, "Kreativ" so'zi inglizchadan olingan bo'lib, "ijodiy" tom ma'noda esa "yangi ijod, ijodiy yaratish" singari ma'nolarni anglatadi. Bu tushunchalarni umumlashtirgan holatda quyidagi ta'rifni berishimiz mumkin: Kreativ tafakkur – aqlning peshqadamligi, tezlika qarorlar qabul qilish va bundan chuchimaslik, ish vazifasi va sohasiga sodiqlik, tafakkurning moslashuvchanligi, noan'anaviyligi, nostandart qarorlar va echimlar qabul qilishdan hayiqmaslik, ong, tafakkur va aqlni barcha yo'nalishlarda istiqbolini ko'rish va anglashga o'rgatish, prognoz qila olish kabi xususiyatlarning maqsadli tarbiyalanishi va shakllantirilishiga bog'liq bo'lgan jarayon. [1.7] Shuningdek, kreativ tafakkur – fikrlash tezligi, mustaqil qarorlar qabul qilish, beqarorlik vaziyatidan unumli foydalanish va o'z imkoniyatlariga ishonchni shakllantirishdir.

P.Torrens ijodiy fikrlashni muammolarga nisbatan sezgirlikni namoyon etish, mavjud bilimlarning tanqisligi yoki nomuvofiqligi deb ta'riflaydi. [2.58] Sezgilar esa beqaror kechadgan - psixik jarayondir.

Kreativlik (ijodkorlik) - insonning yangi g'oyalar, muqobillar, yechimlar va imkoniyatlarni noyob va beqarorlik tarzida yaratish qobiliyatidir. [3.113]

Kreativlik - bu oldindan aytib bo'lmaydigan, original va noyob narsalarni tasavvur qilish qobiliyatidir. Bu ifodali, hayajonli va ijodiy bo'lishi kerak. Bu inson har qanday

sharoitda ham qanchalik yaxshi fikrlay olishining ko'zgusidir. Demak, kreativlik ko'proq tafakkurda beqaror tarzda kechadigan ruhiy jarayon natijasidir.

Noodatiy fikrlovchi kreativ tafakkur egalari o'z taqdirларini ro'yobga chiqarish yo'lida o'ziga xos uslublari bilan tinimsiz ravishda izlanadilar [4. 13]. Demak, kreativ tafakkur yangi bilimlarni muvaffaqiyatli hosil qilishda beqaror kechadigan mental jarayondir.

Kreativlik - o'zini namoyon qilishi mumkin bo'lgan ijodiy fikrlash, his qilish, muloqot qilish va shaxsni bir butun sifatida xarakterlash va ushbu shaxs faoliyatining mahsuli. Guilford firicha: "Kreativlik - bu turli xil fikrlash jarayonidir" [5. 87]. Demak, kreativlik nazariyasining asoschilaridan biri J. Guilford ijodkorlikning oltita o'lchovini nostandart muammolarni hal qilish qobiliyati ko'rsatish, semantik moslashuvchanlik, ya'ni ob'ektdagi yangi xususiyatlarni ko'rish qobiliyati, ular uchun yangi foydalanishni topish deb, beqaror jarayon eanini ta'kidlagan.

Kreativlik - bu fikrlash, his qilish, turg'unlikni bartaraf etish jarayonidagi aloqadir. Kreativ inson doim boshqalarga nisbatan bag'rikengroqdir: u tayyor uning odatdagi xatti-harakati eng ko'p bo'lmasligi mumkinligini tan oladi va eng maqbulini bajaradi, lekin u tamoyilga ko'ragina bajariladi; hamma har xil dunyoqarashga ega va bu dunyoni o'ziga xos tarzda, mustaqil ravishda ko'radi va odamlar o'zlarini qurshab turgan yaqinlari tomonidan boshqarilishni istashmaydi. [6. 114] Bunda kreativ tafakkur nichiziqli kechadigan – beqarorlik jarayonining natijasidir.

Kreativlik shaxsni rivojlantiruvchi kategoriya sifatida inson tafakkuri, ma'naviyatining ajralmas qismi hisoblanadi, u shaxs ega bo'lgan bilimlarning ko'pqirrali ekanligida emas, balki yangi g'oyalarga intilish, o'rnatilgan stereotiplar (shu vaqtgacha ma'lum bo'lgan va umumqabul qilingan fikrlar)ni isloh qilish va o'zgartirishda, hayotiy muammolarni yechish jarayonida kutilmagan va noodatiy qarorlar chiqarishda namoyon bo'ladi. Ya'ni, berilgan bilimlarni takrorlash orqali kreativlikka erishib bo'lmaydi, ijodiy fikrlash jarayonida yangi fikr, yangi g'oyaning paydo bo'lishi asosiy shartdir. Masalan, ingliz tilida so'zlarni yodlab, grammatika qoidalarini "suv qilib ichib yuborgan" bo'lsangiz ham, insho yozolmasangiz, barchasi bekor. Shuning uchun kreativ fikrlash jarayonida tasavvur muhim rol o'ynaydi. Albert Eynshteyn "Tasavvur — bilimdan muhim" deganida aynan mana shu jihatni nazarda tutgan. Ko'pincha noodatiy fikrlar, yechimlar kutilmaganda inson xayoliga keladi. Buning uchun, avvalo, fikrlash jarayonidagi bir xillikka, odatiylikka barham berilishi lozim.

Tasodiflarga befarqlik bilan qarash ham ayrim vaqtlarda kreativ tafakkurni shakllantirishda muammoga aylanishi mumkin. Hammamiz bilamizki juda ko'plab ixtirolar favqulodda va tasodifiy holatlarda amalga oshirilgan. Bu Isaak Nyutonning boshiga tushgan olma, antibiotikni kashf etgan olim Aleksandr Flemingning yuvilmay qolib, mog'orlagan laboratoriya idishlari ko'rinishida bo'lishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, hozirgi zamon yoshlarda kreativ tafakkurni shakllantirishning nazariy asoslari haqida hosil qilingan bilim, ko'nikma va malakalar bilan yoshlar ongini boyitish, yoshlarda ijodkorlik borasidagi o'z-o'ziga ishonchni orttirish, qiziquvchanlik va tadqiqotchiligini rag'batlantirish kerak. Inson miyasini "ekstremal" va "qiyin" "beqaror" vaziyatlar va holatlarga solsa, buning natijasida qobiqdan chiqib ijodkorlik kuchayib ketadi. Kreativ tafakkur beqaror vaziyatlar tufayli teranlahadi. Kreativ tafakkurni shakllantirish jarayoni uzoq muddatli, uzluksiz va beqaror jarayon bo'lib, uning eng muhim bosqichi ta'lim davri hisoblanadi. Kreativ tafakkurning beqarorlik aspektlari yangi ixtirolar, yangi fikrlar, ruhiy yuksalish, ilhom va yangi g'oyalarda namoyon bo'ladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Yusupova G. "Yoshlarda kreativ tafakkur va maqsadga erishishga nisbatan ishonch hissini shakllantirishning samaradorligi". T., 2014. - B. 7.
2. Aksenova V.I., Karandashova R.G. Talaba shaxsining erkin rivojlanishi: Ta'limning falsafiy va psixologik-pedagogik asoslari. M.: 2001. - B. 52-59.
3. Sultanova G.S. Kreativlik va innovatsiya: umumiylik va farq.// Imom Buxoriy saboqlari. 2020. 3-son. Samarqand., 2020 - B. 113-114.
4. Тереза М. Амабайл. Креативное мышление в бизнесе / Пер. с англ. — М.: Alpina Business Book's. Серия "Классика Harvard Business Review". 2006. - С. 228.
5. Guilford J. Scholarly articles for Guilford J. Creativity. 1950. - P. 87.
6. Хрусталеv Ю.М. Философия (Метафизические начала креативного мышления) М., 2015. - С. 114.

SINERGETIK DUNYOQARASH EVOLYUTSIYASI: TARIXIY RETROSPEKTIVA

Rizayev Ilhom Imomaliyevich

*falsafa doktori (PhD), Toshkent axborot texnologiyalari universiteti Samarqand filiali
Ijtimoiy va gumanitar fanlar kafedrası dotsenti*

Annotatsiya: Maqolada o'z-o'zini tashkillashtirish konsepsiyasining tarixiy retrospektivasi o'rganilib, ma'lumotlarning tematik tabiati va ushbu g'oyaning ko'plab yo'nalishlari bilan bog'liq qiyinchiliklar qayd etilgan. Muallif sinergetika va o'z-o'zini tashkillashtirish g'oyalari bilan bog'liq ko'plab tarixiy manbalarbni atroflicha o'rganib chiqib, Antik davr va Qadimgi Sharq mifologiyasining tartib va xaos o'rtasidagi munosabat g'oyalariga e'tibor qaratgan. Shuningdek, Sharq va G'arbda qo'llaniladigan turli xil tafakkur tarzlari solishtirib, o'z-o'zini tashkillashtirishning mantiqiy jihatlari va mif mantiq'i muhokama qilingan.

Kalit so'zlar: o'z-o'zini tashkillashtirish, tarixiy retrospektiva, bilishning ilmiy shakllari, sinergetika, tartib, xaos, antik davr, Qadimgi Sharq mifologiyasi.

O'z-o'zini tashkillashtirish konsepsiyasining tarixiy retrospektivasini yaratish bir qator sabablarga ko'ra qiyin vazifa bo'lib tuyuladi. Bu birinchidan, kelajakdagi barcha tarixiy ma'lumotlarning mavzuga doir tabiati bilan, ikkinchidan esa o'z-o'zini tashkillashtirish g'oyasining ko'p vektorliligi va o'tmishda ham, kelajakda ham aynan fikrlashning amaliy imkonsizligi bilan bog'liq.

Ilmiy bilimlarning paydo bo'lishi va o'zgarishining muntazamligi muammosini hal qilgan ko'plab tadqiqotchilar har qanday ilmiy ishni yozishda umume'tirof etilgan davr va ko'rib chiqilayotgan konsepsiya tarixiga murojaat qiladilar. Bu haqda R.Merton shunday yozgan edi: "Ilmiy g'oyalarning tarixiy uzluksizligi bo'yisha tadqiqotshining sa'y-harakatlari arqon ustidagi dorboz harakatlariga o'xshaydi: har qanday tomonga sal kishikroq og'ish va muvozanat muvozanat yo'qoladi. Bir tomondan tadqiqotchi ilmiy g'oyaning uzluksizligi to'g'risidagi qarashning o'zi mavjud bo'lmagan joyda noto'g'ri xulosa chiqarishi xavfini tug'diradi. Boshqa tomondan real hayotning uzluksizligi shunchaki e'tibordan chetda qolishi mumkin" [1.106].

Avvalgi ("eski") tadqiqotlar yangilari bilan aloqasi haqidagi savolga zamonaviy, to'g'rirog'i, postmodernistik munosabat taklif qiladigan kontekst yanada murakkab muammo bo'lib ko'rinadi. Bunday nuqtai nazar doirasida, san'atdagi, fandagi, falsafadagi yangilik, diqqat bilan ko'rib chiqilsa, ma'lum va allaqachon mavjud bo'lgan g'oyalar bilan bog'liq iqtiboslar va assotsiatsiyalar asosiga qurilganlini ko'rish mumkin. Assotsiativ

qatlamlar har xil yo‘nalishlarda va har qanday tomonga yo‘nalishi mumkinligi sababli, “eski” ning muammosini hal qilish qiyin ko‘rinadi. Postmodern mafkurachilardan biri M. Fuko esa bunday turdagi diskursiv amaliyotlarni “to‘xtovsiz, diskret, jasoratli... tartibsiz va halokatli, ulug‘vor, cheksiz va ulkan qaynash” [2.318] deb ta’riflaydi.

Biz o‘z-o‘zini tashkillashtirish nazariyasini va bilishning boshqa ilmiy yondashuvlarini birlashtiradigan olamni tavsiflashning umumiy modellarini muhokama qilish uchun keng tarixiy doiraga e’tibor qaratamiz. Ushbu muammoni hal qilish sinergetika va o‘z-o‘zini tashkil etish g‘oyalari bilan bog‘lanishi mumkin bo‘lgan juda ko‘p tarixiy materialni hisobga olgan holda fundamental tarixiy va nazariy tadqiqotlarni talab etadi.

Ushbu tadqiqot ishi uchun tarixiy retrospektiv asos bo‘lgan ta’kidni quyidagicha shakllaptirish mumkin: garchi sinergetika insoniyat tamaddunining keyingi bosqichlarida kashf etilgan bo‘lsada, sinergetik ko‘rinishga yaqin bo‘lgan dunyoni tushunish metodlari nafaqat ilmiy, balki insonga xos bo‘lgan dunyoni tushunishning boshqa sohalarida ham ildiz otgan. Ular afsona va miflarning eng qadimgi kosmogopik ko‘rinishlarida mavjud bo‘lgan. Shunga o‘xshash motivlarni ham G‘arb, ham Sharqning falsafiy tasavvurlarida uchratish mumkin. Diqqat bilan ko‘rib chiqilsa, insoniyat dunyoni bilish tajribasining barcha turlari: tush, badiiy fantaziya, kundalik bilish tartib va xaos, determinizm va tasodifiylik kabi hodisalar dinamikasining qutblanmagan nochiqli sinergetika mantig‘iga tayanadi.

Qadimgi kosmogoniyalarda taqdim etilgan tartib va xaos o‘rtasidagi munosabatlar dinamikasini ularning barcha mavjud o‘zgaruvchanligi bilan ikkita: mifologik va sinergetik dunyoqarashni birlashtiradi. Shu ma’noda Antik davr va Qadimgi Sharq mifologiyasida tartib va xaos nisbati haqidagi g‘oyalarni batafsil ko‘rib chiqish lozim. Ko‘rsatilgan kosmogonik tizimlardan olingan ko‘plab misollarda ushbu qarashlarning asosiy qoidalari ochib berilgan, ularni quyidagicha shakllantirish mumkin:

1. Xaos va Kosmos (tartib) bir-biri bilan chambarchas bog‘liq va ikki tomonlama munosabatlarda mavjud bo‘ladi. Xaos nafaqat tartibni yo‘q qilish manbai, balki uning tubida tartibning oldindan belgilangan stpuktupalarini o‘z ichiga olgan ijodiy kuchdir. Barcha fundamental mifologik tizimlarda dunyoning birlamchi tug‘ilishi Xudoning Zulmat (Eréb), Tubsizlik (Tártar), Xaos (Ibroni mifologiyada Xudo Yaxve va maxluq Raxov, Misr afsonalarida Xudo Ra va ajdaho Apop va boshqalar) kuchlari ustidan g‘alaba qozonishi natijasida sodir bo‘lgan.

2. Xaos har doim tartibning ichki tomoni sifatida mavjud bo‘lib, u hamma vaqt yangi qayta stpuktupalash uchun potentsiallikdir. Bu dunyo uzluksiz o‘zgarishining asosidir. Yangi tartib, albatta qurbonlik natijasida vujudga keladi (Qahramon yoki Xudoning vaqtincha o‘limi). O‘z-o‘zini tashkil etuvchi modellarda bu qurbonlik tartibning tug‘ilishi uchun ba’zi erkinlik darajalarining boshlang‘ich elementlaridan voz kechishga o‘xshaydi. Xudo yoki Qahramonning g‘alabasi natijasida xaos butunlay yo‘qolib ketmaydi, balki boshqa dunyo, Tartar, Aid, Leta, dunyo qulashi mumkin bo‘lgan tubsizlik shaklida qolishda davom etadi, toki, yana qayta tug‘ilmaguncha.

3. Tartibning tug‘ilish jarayoni xaos elementlarini qayta tartibga solish, ularni bir xil (jinsli) likdan mahrum qilish, mutlaqlashtirmaslik yoki bir-birini bostirmaslik, lekin shu bilan birga uyg‘un nisbatda bo‘lgan ba’zi asosiy tarkibiy qismlar (erkak - ayol, aktiv - passiv, samo - er, oqilona - nooqilona, in - yan, suv - olov) ga bo‘lish orqali sodir bo‘ladi. Antik davr nuqtai nazaridan, bu nisbatlar oltin o‘rtaliqqa mos keladi. Har qanday yangi tartibni o‘zgartirish ushbu nisbatlarning buzilishi, uyg‘unlikning vaqtincha yo‘qolishi, keskinlik va azob-uqubatlar bilan bog‘liq. Sinergetik modellardagi tartib ham dastlab strukturalanmagan muhitda yaxlitlikning buzilishi, har bir elementda differentsiatsiya xususiyatlarining paydo bo‘lishi tufayli tug‘iladi.

4. Tartibsizlikdan strukturaning tugʻilishi markaz, manba atrofida joylashgan lokal tartiblarning paydo boʻlishi orqali sodir boʻladi. Manbadagi strukturalar oʻz-oʻzini tashkillashtirishi alohida yirik bir mavzudir. Bundan tashqari, bunday strukturalarning joylashuvi oʻz-oʻzini tashkillashtirish tartibining oʻziga xos xususiyati hisoblanadi.

5. Ideal tartib faqat nazoratsiz tashqi taʼsirlardan himoyalangan lokal tizimdagina boʻlishi mumkin. U nosimmetrik va uzoq vaqt davomida oʻzining uygʻun holatini saqlab turishga qodir. Tartib chegarani oʻrnatish, nazoratsizlikni rad etish sifatida yuzaga keladi. Mifologiyada ideal tartib shakli sfera va/yoki sharsimon obyektlar bilan bogʻliq. Yer sharsimon boʻlib, undagi barcha hayot sikl boʻylab harakatlapadi. Tuxum ham hayotning universal ramzi sifatida barcha mifologik tizimlarning oʻzgarmas elementi, barcha boshlanishlarning asosi hisoblanadi. Mandala (buddizmda muqaddas taʼno yashiringan takrorlanuvchi eiletentlarning geometrik naqshlari) tartibning arxetipi sifatida simmetrik, dumaloq shaklga ega. Dunyo tartibining sinergetik sxemalari komosning aynan shunday arxetipik shakllarining paydo boʻlishini tasvirlaydi va ularni oʻz-oʻzini tashkillashtiruvchi deb hisoblaydi.

6. Dunyo Tartib va Xaos, bir xillik va geterogenlik, alohidalik va umumiylik, keskinlik (konflikt) va uygʻunlik kabi dialektik kategoriyalarning siklik almashinuvida mavjud. Olamiy tartib urugʻi bir tomondan oʻz-oʻzidan qayta strukturalanish, lekin boshqa tomondan keskinlik va mushkul harakatlar natijasida dastlabki tartibsizlikdan tugʻiladi. Mifologik syujetlarda oʻz-oʻzini tashkillashtiruvchi elementlarning oʻz-oʻzidan paydo boʻlishi, ularning protsessual tabiati, shuningdek, makon va zamondagi tartiblilik, sikllik yaqqol kuzatiladi.

7. Dunyo tartiblanishining bu qonuniyatlari universaldir, mikrokosmos va makrokosmosga, Kosmosga, jamiyatga va insonning ichki dunyosiga xosdir. Sinergetika bilan shugʻullanadiganlar koʻpincha aynan xolizmga, dunyoning boʻlinmasligi gʻoyasiga tez-tez murojaat qilishadi [3.106–107].

Albatta, turli mifologik-madaniy anʼanalardagi tartib va xaos gʻoyalaripi batafsilroq koʻrib chiqsak, biz nafaqat koʻplab oʻxshashlik va umumiyliklarni, balki koʻplab farqlarni ham topamiz. Masalan, ushbu farqlardan biri Gʻarbiy (antik) va Sharqiy (xususan, Markaziy Osiyo) anʼanalari oʻrtasida kuzatiladi.

Faylasuf M. Ergasheva bunday gʻoyalarning bir tomondan sotsioformatsion omilga, boshqa tomondan, Markaziy Osiyo va Antik davr madaniyatning oʻziga xos xususiyatlari bilan bogʻliq boʻlgan aniq belgilangan va tabaqalashtirilgan dinamikani namoyish etadi. Biz arxaiklikdan rivojlangan qabilaviy munosabatlar orqali davlatchilik boshlangan jamiyatlarga oʻtganimiz sari bu madaniyatlarning dunyoqarash tizimida kosmos va xaos goʻyo bir-biridan tobora uzoqlashib borayotganday tuyuladi. Hamma joyda va hamma vaqt mavjud boʻlgan xaos tartib olami bilan peglamentatsiya qilinadigan munosabatlar bilan chegaralanadi. “Ambivalent xaos va tartibli kosmos oʻrtasida almashinuv va oʻzaro bir-biriga oʻtish oʻrnatiladi, ular bir-birini taqozo qiladi hamda muvozanat holatida majud boʻladi”. Keyinchalik jamiyat shakllanish fazalarini bosib oʻtishi bilan kosmos hukmron kuchga aylanadi. “...Kosmosni yaratadigan va hosil qiladigan xaos emas, aksincha, barcha ijodiy kuchlar kosmos tomonida, uni muayyan mavjud holatidan koʻra mukammalroq kosmik tartibni oʻrnatish yoʻlida harakat qiladi” [4.28-32]. Bundan tashqari, Ergasheva koinot va xaos oʻrtasidagi munosabatlarni mos ravishda Markaziy Osiyo va Antik tafakkur tarzi turlari bilan bogʻlaydi. Dunyoning oʻz-oʻzini tashkillashtiruvchi manzarasi (olam dinamikasida tartib va xaos nisbiy muvozanatini talab qilish) modernistik dunyoqarashga qaraganda arxaikga ancha yaqinroq, Gʻarbiy mentalitetga qaraganda Sharqqa koʻproq mos keladi.

Zamonaviy G'arb ongining mantiqiy dominantini tavsiflovchi binap, chiziqli formal mantiq nochiziqli o'z-o'zini tashkillashtiruvchi mantiqning teskarisi bo'lib, mif mantig'iga ko'pxillik, ko'p o'lchovlilik, klassik kauzallikdan farq qiluvchi sababiylik bilan ham qarshi chiqadi. G. Sultanova bu afsona mantig'ini tasavvur mantig'i bilan bog'laydi: "Real voqelikda sababiy ketma-ketlik vaqtinchalik ketma-ketlikdir. Mifning mo'jizaviy voqeligida sabablar ketma-ketligi vaqtdan tashqarida bo'lishi mumkin. Biror narsa sodir bo'lishi uchun avvalgi muayyan holatlarda hech qanday o'zgarishlarga hojat yo'q" [5.21-22]. Shuningdek, o'z-o'zini tashkillashtirish konsepsiyasi chiziqli fikrlash mantig'idan kelib chiqadigan vaqt va sabablarga qaraganda butunlay boshqacha qarashlarni taklif qiladi. "Hozirgi voqealar ko'pincha o'tmish bilan bog'lanadi aslida esa bu holat kelajakdagi tartibning taqdiriga bog'liq" [6.48-49].

Adabiyotlar

1. Merton R. K. On social structure and science. – University of Chicago Press, 1996. – P. 106.
2. 1970—1971: Leçons sur la volonté de savoir, Paris, Gallimard, 2011, 318 p.
3. Василькова В.В. Порядок и хаос в развитии социальных систем. – С.106-107
4. Ergasheva M. X. The synergistic nature of the struggle between good and evil in Zoroastrianism //Theoretical & Applied Science. – 2015. – №. 9. – С. 28-32.
5. Sultanova G. S. The essence and nature of postnonclassical scientific thinking //Школа Науки. – 2019. – №. 3. – С. 21-22.
6. Тураев Б. О. Онтология, гносеология, логика ва фан фалсафаси муаммолари' //Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, Б. – 2015. – С. 48-49.

JAMIYATDA BARQARORLIK VA BEQARORLIK MASALALARINING IJTIMOY-FALSAFIY TALQINI

Cho'liyeva Vasila Erkinovna

f.f.d. (DSc), dotsent

Navoiy davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: Ushbu maqolada jamiyatda barqarorlik va beqarorlik masalalarining ijtimoiy-falsafiy talqini xususida so'z boradi. Jamiyat rivojlanishi va O'zbekistonning yangi taraqqiyot strategiyasini ishlab chiqish, xalq manfaatlarini ta'minlashda demokratik tamoyillarga asoslanish kabi jarayonlar bevosita jamiyatda tinchlik va osoyishtalikni ta'minlash, insonni oliy qadriyat sifatida ulug'lashiga doir qarashlar ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: tinchlik, osoyishtalik, tolerantlik, vatanparvarlik, insonparvarlik, adolat, me'yor.

Bugungi kunda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlarning asosiy tamoyillari inson qadrini ulug'lash, uning erki va manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan. Jamiyat rivojlanishi va O'zbekistonning yangi taraqqiyot strategiyasini ishlab chiqish, xalq manfaatlarini ta'minlashda demokratik tamoyillarga asoslanish kabi jarayonlar bevosita jamiyatda tinchlik va osoyishtalikni ta'minlash, insonni oliy qadriyat sifatida ulug'lash kabi kontsepsiyalarning asosi bo'lib xizmat qilmoqda. O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh.Mirziyoyev ta'kidlaganidek: "Barchamizga yaxshi ayonki, inson manfaatlarini yurt tinchligi, jamiyatimizdagi o'zaro hurmat, mehr-oqibat va

hamjihatlik muhitidan ajratgan holda tasavvur etolmaymiz. Bularning barchasi bizning bebaho boyligimiz va uni ko'z qorachig'idek asrash har birimizning muqaddas burchimizdir". [5.-B.24.] Ma'naviy barkamollik va boy madaniy merosimizni asrab-avaylash, o'sib kelayotgan yosh avlodni vatanparvarlik, yurtga sadoqat ruhida tarbiyalashda sog'lom demokratik muhitni davrning o'zi talab etmoqda. O'zbekistonda ma'naviy-ruhiy poklanish, milliy qadriyatlarni tiklash va amaliyotga joriy etish kontseptsiyasi ishlab chiqildi. [1.-B.280.] Bu esa jamiyatda tinchlik va osoyishtalikni ta'minlashda, fuqarolar o'rtasida o'zaro ijtimoiy murosa madaniyatini yanada rivojlantirishda muhim omillardan biri bo'lib xizmat qilmoqda.

Islom madaniyatining mo'jizasi hisoblanmish islom sivilizatsiyasi oradan bir necha asrlar o'tsada, taraqqiy etishdan to'xtagani yo'q. Qadimgi Sharq, xususan, Misr va Bobil madaniyati Islom madaniyati vujudga kelishi hamda gullab-yashnashiga katta ta'sir ko'rsatdi. Bu esa o'z navbatida Yevropa renessansi taraqqiyotiga ma'lum ma'noda sabab bo'ladi. Har bir avlod shuni yodda tutish zarurki, Sharqning inson va jamiyat haqidagi ilmning barcha sohalaridagi nazariy fikrlarini hisobga olmoq lozim, negaki, ayniqsa, ana shu sohalar g'oyat mufassal va keng miqyosda Sharqda ishlab chiqilgan. [2.-crp.3.] So'fiylik falsafasidagi mana shunday altruistik g'oyalar esa insoniyatni komillikka, sog'lom e'tiqodga va ruhiy bardamlikka chorlovchi pragmatizmning asosiy tamoyillaridan hisoblanadi. Shu narsaga hech qanday shubha yo'qki, tasavvuf musulmon Sharqining insoniyat kelajagi, fozil, oqil, hamida xulq kishilaridan tarkib topgan yuksak jamiyat haqidagi falsafiy-axloqiy nazariyalari, ilmiy-amaliy dasturlari majmuidir. [3.-B.10.]

Tarix va hozirgi zamon voqeliklariga ijtimoiy tafakkurimizdan hayotni idrok etishning mavhum aqidaparastlik qoliplarini yengib o'tishni, mustaqil fikr yuritish va ro'y berayotgan hodisalarni baholay olish qobiliyatini talab qiladi. Kishilik jamiyatining ilk davrlaridanoq insonlar o'zaro jamoa bo'lib yashashni boshlaganlar. Insonlar o'rtasidagi jamoaviy yashash tarzining shakllanishi natijasida esa birdamlik, yakkilik, hamfikrlik kabi ijtimoiy sotsiumlar rivojlandi. Kishilar madaniylasha borgani sari va mulkchilikning yuzaga kelishi bilan bunday ehtiyoj yanada rivojlana boshlaydi. Hech bir inson jamiyatdan ayro holda yolg'iz yashay olmaydi. Inson o'zining kundalik maishiy hayotidagi ehtiyojlarini qondirish, atrof-muhitda sodir bo'layotgan turli voqea-hodisalarga nisbatan ma'lum ma'noda dahldorlik kayfiyatini his qilish, o'zining xohish-istaklarini amalga oshirish kabi sotsiotsentrizm tamoyillariga rioya etib yashaydi. Antik davrlardan tortib yangi davr falsafasining vakillari ham o'zlarining ijtimoiy qarashlarida jamiyatdagi osoyishtalik va o'zaro ijtimoiy tenglik munosabatlari haqida fikr-mulohazalarini bildirib o'tishgan. Islom va jahon sivilizatsiyasiga bebaho hissa qo'shgan ajdodlarimizning boy madaniy merosini chuqur o'rganish asosida yoshlarning ongu-tafakkurini shakllantirish kun tartibidagi asosiy masalalardan biri hisoblanadi.

Jamiyat taraqqiyotining asosiy omillaridan biri haqiqatparvarlik va adolatparvarlik deya hisoblagan alloma o'zining ijtimoiy qarashlarida jamiyatni turli nopokliklardan tozalash hamda himoya qilishda haqiqatparvar shaxslarning o'rni beqiyos ekanligiga to'xtalib o'tadi. Qaysiki jamiyatda haqiqat pardalari yopilsa, amaldorlarning quloqlari haqiqatni eshitishni istamasa, [4.-S.110.] o'sha jamiyatda nohaqlik va parokandalik, ichki tanazzul yuzaga keladi. Natijada shaxs va jamiyat o'rtasidagi turli ijtimoiy nizolar hamda ziddiyatlar nihoyatda kuchayib, o'sha davlatdagi ijtimoiy barqarorlik zaiflasha boshlaydi, deb yozadi alloma.

Insonning ma'naviy kamoloti va xalqparvarligi bevosita uning jamiyat ijtimoiy hayotidagi faol harakati, yon-atrofdagilar bilan bo'lgan muloqoti, turli ijtimoiy munosabatlardagi ishtiroki va o'zidagi intravert xususiyatlarni namoyon eta olishi bilan ham belgilanadi. Jamiyatni boshqaruvchi kuch yurtboshi va amaldorlar bo'lsa, jamiyatni

harakatga keltiruvchi kuch esa fuqarolardir. Jamiyatni harakatga keltiruvchi kuchlarning manbalari xususida turli davrlarda turlicha yondashuvlar mavjud bo'lgan va uning xilma-xil kontsepsiyalari asoslab kelingan.

Azaldan musulmon falsafasida shaxs va jamiyat masalalariga alohida e'tibor qaratilib kelingan. Shaxs kamolotida ijtimoiy muhitning o'rni, jamiyat taraqqiyoti va barqarorligini ta'minlashda adolatli davlat rahbarlarining oqilona siyosati, aholining farovon yashashida moddiy resurslardan unumli foydalanish, halol rizq topish kabi masalalar deyarli barcha allomalar ta'limotining yetakchi g'oyalaridan hisoblanadi. Zotan, milliy taraqqiyot na o'tmishning takrorida, na uning inkorida mujassam. Jamiyatda yashovchi kishilarning ma'naviy-ma'rifiy jihatdan yetuk bo'lishida mamlakatda hukm surayotgan ijtimoiy-siyosiy jarayonlar ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan olib qaralganda, Sharq allomalarining ijtimoiy-falsafiy qarashlaridagi davlat va jamiyat barqarorligini ta'minlashga doir g'oyalarining kontseptual ahamiyati bugungi kunda har doimgidanda muhimroq hisoblanadi.

Adabiyotlar

1. Jo'rayev N. Tarix falsafasining nazariy asoslari. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008. – B.280.
2. Кримский. Очерк развития суфизма до конца III в. хижрий. – Москва, 1985. – С.3.
3. Komilov N. Tafakkur karvonlari. – Toshkent: Sharq, 2008. – B.10.
4. Ma'arif. Sultanul-ulema Bahâeddin Veled (Mevlânâ Celâleddin-I Rumi'nin Babasi). Doç. Dr. Şadi Aydin., Doç. Dr. Elvir Musiç. – Istanbul: Ekim, 2018. – S.110.
5. Mirziyoyev Sh. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash - yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. – Toshkent: O'zbekiston, 2017. – B.24.

YANGI O'ZBEKISTONDA OILALAR IJTIMOIIY BARQARORLIGINI TA'MINLASHNING SINERGETIK JIHATLARI

Xusanov G'olib Elmurodovich
SamDChTI tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Yangi O'zbekistonda oilalar barqarorligini ta'minlashning ijtimoiy-falsafiy jihatlari milliy qadriyatlar va ma'naviy meros asosida ochib berilgan. Unda oilaning muqaddas dargoh sifatida e'zozlanishi, o'zbek xalqining oilaviy qadriyatlari axloqiy va huquqiy qarashlar asosida ilmiy tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: oila, jamiyat, davlat, axloq, inson, madaniyat, qadriyat, xalq, ma'naviyat, tarbiya, ijtimoiy muhit.

Oila jamiyatning eng kichiki qismi sifatida insonning ulg'ayishi, ijtimoiy ongi shakllanib, oliy qadriyatlar aylanadigan maskan hisoblanadi. Uning Yangi O'zbekiston rivojidagi sinergetik jihatlari jamiyatni zamonaviy bilimlar asosida rivojlanishiga, yoshlarning milliy ma'naviy muhitda tarbiyalanishiga keng yo'l ochadi. Har bir jamiyatda oila o'zining qadriyatlarga asoslanishi, davlatning axloqiy tamoyillarini xalqning turmush tarzi bilan bog'lab rivojlanishida sinergetika o'z o'rniga ega. "Shu bilan birga, sinergetika bilimlar sintezini amalga oshirish, bir-biridan nisbatan uzoq turgan ilmiy va madaniy-ma'naviy qadriyatlarni yaqinlashtirish, ularga xos bo'lgan umumiy yoki o'xshash xislatlarni anglash imkoniyatini beradigan nazariy-metodologik yondashuv va tafakkur tarzi funksiyasini ham bajaradi"[1]. Uning bunday ko'p funksional jihatlari oilalar

mustahkamligi, jamiyatning ijtimoiy barqarorligi uchun shart-sharoitlar va imkoniyatlarni yaratadi.

U insoniyatning asrlar davomida o'zligini anglagan holda rivojlanib kelishiga xizmat qilgan. Aslida oila bu - ijtimoiy, tabiiy omillar asosida shakllangan kichik jamoa sifatida ikki jinsga mansub bo'lgan shaxslar o'rtasidagi munosabatlarning birga hayot qurib nasl qoldirish, faqat farzandni dunyoga keltirish emas, balki ularni ma'naviy va jismoniy kamol toptirish maskani bo'lgan sinergetik jarayon sanaladi. Shu ma'noda "oila – er-xotinlik ittifoqiga, qarindoshlik aloqalariga, umumiy xo'jalik yuritadigan er va xotin, ota-ona va bolalar, aka-uka va opa-singillar va boshqa qarindoshlar o'rtasidagi munosabatlarga asoslanadigan kichik ijtimoiy guruhdir"[2]. Ana shu ijtimoiy sinergetik jarayonlar oila orqali jamiyatning rivojlanishiga o'zining bevosita ta'sirini o'tkazib boradi.

Oila har bir xalqning, millatning davomiyligini saqlaydigan, milliy qadriyatlarning rivojini ta'minlaydigan, yangi avlodni dunyoga keltirib, uni ma'naviy va jismoniy barkamol qilib tarbiyalaydigan, jamiyatning asosiy negizi hisoblanuvchi sinergetik holatlarning rivojlanishidir. Bu yorug' olamda oila tabiatning eng go'zal mo'jizalaridan biri bo'lib, u insonlarga xos tabiiy, biologik, iqtisodiy, huquqiy, ma'naviy munosabatlariga asoslangan ijtimoiy jihatlari oilaningsinergetik borlig'ini ifodalab keladi.

O'zbek xalqi uchun oila eng muqaddas dargohdir. Yurtboshimiz ta'biri bilan aytganda: "Insonga insonparvarlik, yaxshi xulq, ta'lim-tarbiya va umuman, ijobiy xislatlarni o'rgatuvchi maktab bu - oiladir. Xalqimizda "Qush uyasida ko'rganini qiladi", degan maqol bor. Tarbiya - oiladan boshlanadi, desak xato qilmaymiz. Biz bunda sog'lom, yetuk, komillik sari intiladigan oilani nazarda tutaymiz. Oila qancha sog'lom bo'lsa, jamiyat ham shunga mutanosib bo'ladi [3]". Bundan ko'rinadiki, oiladagi sinergetik jihatlar mehr-oqibat, ota-bola, aka-ukalar, opa-singillar, qarindosh-urug'lar o'rtasidagi munosabatni ifodalab, yosh avlodning komil inson bo'lib yetishishida, hayotda o'z qarashiga ega bo'lishida katta ahamiyatga egadir. Mamlakatimizda yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash – oilalarning mustahkamligi va barqarorligini ta'minlash muhim sanaladi. Bunda quyidagilarga sinergetik jarayonlarga e'tibor qaratish lozim:

- oila - oilaviy an'analarni hamda ma'naviy-axloqiy merosni saqlab qoluvchi, davom ettiruvchi betakror spiralsimon maskan;
- jamiyatning eng kichik bir qismi bo'lib, bolaning madaniy, estetik va boshqa ehtiyojlari o'sishini va sog'lom turmush tarzini ta'minlovchi makon;
- har bir shaxsning fe'l-atvori asoslarini shakllantiruvchi, qaytarilmas sinergetik muhitdagi birinchi murabbiy;
- hayotning barcha jabhalarida yosh avlodning doimo maslahatchisi, yo'l-yo'riq ko'rsatuvchisidir, deyish mumkin.

Yangi O'zbekistonda oila farovonligini ta'minlash davlatimiz faoliyatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib, barcha fuqarolarning faoliyatini yo'lga qo'yadi. Buning uchun oilaning mustahkamligi, farovonligi va barqarorligini ta'minlash bilan bog'liq barcha masalalarni o'zida mujassam etgan quyidagi yo'nlishlarda muhim ishlar amalga oshirilmoqda:

- oilaviy munosabatlarning huquqiy asoslarini takomillashtirish, oila manfaatlarini huquqiy himoya qilish, inson huquqlarini muhofaza qilish;
- oilaning ijtimoiy manfaatlarini ta'minlash uchun shart-sharoitlar yaratish, oila a'zolarining sog'ligini muhofaza qilish va bilim darajasini oshirish uchun imkoniyatlarni yaxshilash;
- oilaning iqtisodiy manfaatlarini ta'minlash uchun shart-sharoitlar yaratish, oilaning daromadlarini, oila a'zolarining ish bilan ta'minlash darajasini oshirish, ro'zg'or yumushi va

turmush sharoitlarini yaxshilash. Kam ta'minlangan oilalarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash;

- oilaning sog'lom, aql-zakovatli yosh avlodni tarbiyalashdagi rolini oshirish, har tomonlama kamol topgan avlodni tarbiyalashda oila va jamiyatning vazifalarini takomillashtirish;

- oila muammolarini ilmiy va ijtimoiy tadqiq etish, oila, xotin-qizlar va bolalarning iqtisodiy va ijtimoiy ahvolini ko'rsatuvchi statistika hisobotini to'plash va takomillashtirishdan iborat.

Yangi O'zbekistonda oila va jamiyat tabiat qonun-qoidolari asosida barpo etilishi oiladagi er-xotin, ota-ona, farzandlar, qaynona-qaynota, qayin uka va singillar o'rtasidagi axloqiy munosabatlar, oila an'analari va qadriyatlari sinergetik faoliyat asosida mustahkamlanishiga olib keladi. Oilaning o'ziga xos qator vazifalari mavjud. Oilaning vazifalaridan biri iqtisodiy-moliyaviy faoliyatni to'g'ri yuritish hisoblanadi.

Har bir oila tarixiy-ijtimoiy hodisa sifatida kishilik jamiyatida qator vazifalarni bajarib, ham o'zining, ham jamiyatning takomillashuvini ta'minlab kelmoqda. Oilaning dastlabki bosh vazifasi – demografik vazifadir. Sirasini aytganda, oila nainki jinsiy aloqani tartibga solish, balki zurriyotni davom ettirish ehtiyoji tufayli ham yuzaga kelgan ijtimoiy-biologik hodisa mahsulidir.

Bugun dunyoda sinergetik jarayon kechayotgan demografik siyosatda o'zbek oilasi bu faoliyatga befarq bo'lmasdan, o'zining ijtimoiy vazifalarini bajarib kelmoqda. "Mustaqillik davrida ana shunday fazilatlarni ruyobga chiqarish va tarbiyalash shart-sharoitlari vujudga keldi. Yosh avlodni voyaga yetkazish va tarbiyalashda shaxs, oila va jamiyat manfaatlari hamda vazifalarida mushtaraklik paydo bo'ldi"[4]. Zero, oila ikki jinsga mansub kishilarning – erkak va ayolning o'zaro tengligi, muhabbati, bir-birlarini anglagan holda birgalikda yashash va ko'payish istagining, jamiyatni to'ldirish, eng muhimi, uni ham iqtisodiy, ham ma'naviy-ahloqiy jihatdan mukammallashtirish yo'lida birgalikda qiladigan harakatining hosilasidir. Bu oilaning ikki tayanchi jamiyatni rivojlantirishning muhim omilidir.

Xulosa qilib aytganda, odam bolasining inson bo'lib shakllanishida, hayotda o'z o'rnini topishida, el-yurt ichida izzat-hurmatga sazovor bo'lishida, yuksak ahloq-odob qoidalarini o'zida mujassam etishida oila asosiy o'rinni egallaydi. Oila shunday makonki, unda hayotning davomiyligini ta'minlovchi shaxs shakllanadi, etnik madaniyat, urf-odatlar, ahloqiy-ma'naviy qadriyatlar saqlanadi va rivojlantiriladi, jamiyat taraqqiyotini belgilovchi iqtisodiy va ma'naviy hayot poydevori qo'yiladi. Oilalarning mustahkamligi jamiyatimizning taraqqiyot yo'lini zamonaviylashtirib, yangi marralar sari chorlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Султонова Г.С. Синергетик тафаккур тарзи: муаммолар ва ёндашувлар // Синергетика-2 назария ва амалиёт. –Тошкент: Fan ziyosi, 2022.– С. 38.
2. Фалсафа қомусий луғат. –Тошкент, Шарқ, 2004. -Б. 310.
3. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон – стратегияси. – Тошкент: O'zbekiston, 2021. -Б.72.
4. Файбуллаев О. Эстетик маданият. –Тошкент, 2020. Наврўз, –Б.141.

IQTISODIY RIVOJLANISH OMILLARINI TADQIQ ETISHDA SINERGETIK METODOLOGIYANING O'RNI

Kuvandikov Shuxrat Oblokulovich

*Samarqand iqtisodiyot va servis instituti,
"Real iqtisodiyot" kafedrasining i.f.d., dotsent*

Abduvoxidov Ma'murjon Avazxon o'g'li

*Samarqand iqtisodiyot va servis instituti,
"Real iqtisodiyot" kafedrasining mustaqil tadqiqotchisi*

Annotatsiya. Maqolada iqtisodiy rivojlanish omillarini tadqiq etishda sinergetik metodologiyalarining o'rni o'rganilgan bo'lib, xizmat ko'rsatish sohasida korxonalarining iqtisodiy, moliyaviy hamda mehnat salohiyati kabi ko'rsatkichlariga ta'sirining xususiyatlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: sinergetika, ochiq tizim, nochiziqlilik, bifurkasiya, murakkablik, iqtisodiy tizim, yondashuv prinsiplari, hamkorlik, resurs, gipoteza.

Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish omillari va qonuniyatlarini tadqiq etishda sinergetik yondashuv prinsiplari muhim ahamiyatga ega. Bu jarayonlarda sinergetikaning metodologik imkoniyatlaridan foydalanish o'rganilayotgan iqtisodiy tizimlarning (ochiq tizim, nochiziqlilik, bifurkasiya, tartib va kaos, fraktal, muqobillik, o'zini – o'zi tashkillashtirish, o'zini – o'zi boshqarish va b) xususiyatlarini ochib berishga xizmat qiladi.

Sinergetika tushunchasi (yunoncha "synergetikos" – "hamkorlik", "hamdo'stlik", "birgalikda harakat") ma'nolarini anglatadi. G. Xaken o'zining "Sinergetika" nomli kitobida bu termini ma'nosining ikki jihatini ajratib ko'rsatadi.

Birinchidan, birikishga, kooperativ harakat qilishga intilayotgan elementlarning o'zaro hamkorligi, birgalikda harakat qilish natijasida o'z-o'zini tashkillashtirib bir butun tizimning vujudga kelishi, ikkinchidan turli fan sohalarida faoliyat yurituvchi olimlarning hamkorligi, birgalikdagi faoliyati tushuniladi. Ushbu tadqiqot ishida har ikkala yondashuv prinsiplariga asoslanib ish ko'rildi.

B. To'rayevning jamoaviy monografiyasida sinergetika tushunchasiga murakkab sistema sifatida qaralib, unga quyidagicha ta'rif beradi. Sinergetika – murakkablik, murakkab sistemalarning hamkorlikdagi o'zini-o'zi rivojlantirishi haqidagi fan. Shuningdek, mualliflar "murakkablik" tushunchasini izohlab, murakkablikning murakkabligi uning ko'p komponentli ekanligida va undagi aloqadorliklarning ko'p tarmoqqa tarmoqlanib ketganligidadir deb ta'kidlaydi.

Sinergetikaga oid ilmiy tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, sinergetika atamasi dastlab fizik va biolog olimlar tadqiqotlarida kuzatilib ilmiy muomallarga kiritilgan. Bugungi kunda sinergetika tabiiy-ilmiy bilimlar chegarasidan chiqib, iqtisodiy bilimlar sohasiga ham shiddat bilan kirib bormoqda. Bunday qarashlar bozor iqtisodiyoti nazariyasini tushuntirishda o'zining yorqin ifodasini topmoqda.

Sinergetikani ijtimoiy-iqtisodiy tizimlarga tadbiq qilishda A.Smit keyinchalik K.Marks qarashlaridagi "kooperasiya" (lotincha-hamkorlik, hamdo'stlik) tushunchasida ham o'z ifodasini topgan. Bunday qarashlar iqtisodiy tizimlarning rivojlanishi kooperasiyalashuvga asoslanishi yoki sinergetika qonuniyatlariga bo'ysunishini namoyon etadi. Chunki, bozor munosabatlariga ko'ra, har bir xo'jalik yurituvchi subyekt o'z faoliyatini amalga oshirishi uchun o'zini-o'zi moliyalashtirishi va ishlab chiqarishda

hamkorlikni ta'minlashi zarur. Bu esa bozor iqtisodiyotining tabiiy sharti bo'lib, buning natijasida iqtisodiy rivojlanishning barqaror tizimi vujudga keladi.

Sinergetika g'oyalaridan turli iqtisodiy tizimlar kabi uy xo'jaligini tadqiq etish sohasida ham muvafaqiyatli qo'llab yuqori iqtisodiy samaraga erishish mumkin. Xususan, bu borada davlat resurslaridan foydalanilmagan holda iqtisodiy o'sish manbalarini aniqlashda turlicha yondashuvlar aniqlangan. Bu asosiy g'oya uy xo'jaliklarining mulkini ko'paytirish va sarmoya yig'ish bo'yicha imkoniyatlarini baholash asosida oila farovonligini belgilovchi omillarni o'z-o'zidan izlab topishga imkon beradi. Bu sinergetikaning o'zini-o'zi tashkillashtirish xususiyatini namoyon etadi.

BMTning mashhur xujjatlarida qayd etilishicha, qashshoqlikka qarshi kurashish, kichik tadbirkorlikni rivojlantirishda maqsadli moliyaviy yordam ko'rsatish katta ahamiyat kasb etadi. Bu yordam ijtimoiy ishlab chiqarish infratuzilmasiga, oilaviy va kichik tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilgan bo'lishi lozimligi ta'kidlangan.

Bu konsepsiyaning sinergetik mohiyati shuni ifoda etadiki, oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirishga ko'maklashuvchi barcha infratuzilma obyektlarining o'zaro birikishi, hamkorligi va birgalikdagi harakati natijasida ko'zlangan maqsadga erishilib, bir butun tizimni hosil qiladi. Bu esa sinergetikaning "hamkorlik" va "birgalikda harakat" prinsiplarining amaliy ahamiyatini ko'rsatadi.

F.Mamatov kichik biznesni qo'llab-quvvatlash tizimiga sinergetik yondoshib, unga quyidagicha izoh beradi: "sinergetikaning asosiy vazifasi "boshqarishsiz" boshqarishga erishishdir, ya'ni kichik rezonans harakatlar yordamida tizimni inson uchun qulay bo'lgan rivojlanish yo'liga olib chiqish, ijtimoiy tizimlarni tashkil etish yoki qayta tashkil etish zaruriyati bo'lmasada, ularni o'zini-o'zi rivojlanish yo'nalishlariga olib chiqishdan iborat", deb ta'kidlaydi.

Iqtisodiyotning xizmat ko'rsatish sohasini sinergetik yondoshuv asosida talqin qilishga bag'ishlangan ishlar ham diqqatga sazovor. Bu yo'nalishda O.Pardayevning fikricha sinergetika deganda, ma'lum bir faoliyatda yuqori ijobiy natijaga erishish maqsadida manfaatdor subyektlarning kuch va imkoniyatlarini birlashtirgan holda o'zaro hamkorlikdagi aniq tizimli harakat tushuniladi.

S. Tashnazarovning mulohazalariga ko'ra, xizmatlar sohasida kechadigan jarayonlarda aks etadigan aloxida qismlarning o'zaro ta'siri, o'zaro muvofiqlashuvi, tizimda yangi sifat ko'rsatkichlarining paydo bo'lishi, mazkur iqtisodiy tizimni rivojlanishida o'z-o'zini tashkillashtirish mexanizmlarini yaxlit ravishda o'rganish sinergetik yondoshuvni namoyon qiladi.

Mazkur keltirib o'tilgan ishlarda turli xil ijtimoiy-iqtisodiy tizimlarda o'zini-o'zi tashkil etish, nochiziqlik, muvozanatsizlik, "xaos orqali tartib"ning paydo bo'lishi va bifurkasiya o'zgarishlari kabi jarayonlarni o'rganish bilan bog'liq yangi dunyoqarashlar tadqiq etilgan.

Sinergetika – o'zini-o'zi boshqaruvchi tizimlarda amalga oshirilgan tadqiqot natijalarini ma'lum bir yo'nalishda birlashtirishga ham xizmat qiladi. Yoki sinergetika murakkab tizimlarni, o'zini-o'zi tashkil etish hodisalarini o'rganayotgan bilim sohalariga taluqli bo'lgan, universal metodologik paradigma bo'lib, o'rganilayotgan predmet va obyektga yagona fanlararo yondoshuvni namoyon etadi. Uning bu jihatidan tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash borasidagi tadqiqot natijalarini umumlashtirishda foydalanildi. Bu esa, "oilaviy tadbirkorlikning barqaror faoliyat ko'rsatishi ko'p jihatdan ajratilayotgan kreditlar salmog'iga bog'liq" degan gipotezani asoslashda qo'l keldi.

Foydalanilgan adabiyotlar va manbalar

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2016 йил 26 февралдаги “2016-2020 йилларда хизматлар соҳасини ривожлантириш дастури тўғрисида”ги 55-сон Қарори.
2. Закирова И. Р. Методический инструментарий оценки конкурентного потенциала сервисного предпринимательства // АНИ: экономика и управление. 2016. №4 (17). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/metodicheskiy-instrumentariy-otsenki-konkurentnogo-potentsiala-servisnogo-predprinimatelstva> (дата обращения: 18.01.2020).
3. Хайруллина Д.Р. Повышение эффективности управления развитием малых предприятий сферы услуг: дис. канд. экон. наук: 08.00.05. 2014. – 230 с
4. Кудратов Ғ.Ҳ., Пардаев М.Қ., Абдукаримов Б.А.. “Сервис ривож – аҳолининг бандлигини таъминлаш ва фаровонлигини ошириш омили”.Т.: “Fan va texnologiya” нашриёти, 2007. – 12 Б.
5. Сервис и туризм: словарь-справочник / Под ред. Ю.П. Свириденко, О.Я. Гойхмана. М.: Альфа-М, 2008. 432 с.
6. Рыночное предпринимательство: Теоретические основы и практика регулирования. Учеб.пособ. – М., 1994;
7. https://studopedia.ru/2_7837_vidi-servisnoy-deyatelnosti.html
8. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги статистика агентлиги маълумотлари (www.stat.uz)

MA’NAVIY MEROSNING SINERGETIK TAMOYILLARI IJTIMOIIY BARQARORLIKNI TA’MINLASHDA MUHIM OMIL SIFATIDA

Jafar Shomirzayevich Mustafayev
tadqiqotchi

Anotatsiya: Mazkur maqolada jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashda ma’naviy merosning o’rni, mohiyati, ta’siri, senergetik metodologiyasi haqida so’z yuritiladi. O’zbekiston sharoitida siyosat, axloq, ma’naviyat, turmush tarzi va ajdodlar ma’naviy merosinng umumiy sinergetik xususiyatlari haqida mulohazalar bayon etiladi.

Kalit so’zlar: ma’naviy meros, senergetika, jamiyat, ijtimoiy barqarorlik, jarayon, hodisa, munosabat.

Ma’naviy meros biror xalq, millat va uning vakillari tomonidan yaratilib, so’ng umuminsoniyatning ma’naviy boyligiga, merosiga aylanib boradi. Turon zamin xalqlarining o’tmishi, avlodlari qoldirgan ma’naviy meros bunga misol bo’la oladi. Geosiyosiy jihatdan dunyoda ma’naviy meros xususiyatlari ham vaqti-vaqti bilan o’zgarib turadi. Chunki xalqlarning, millatlarning tarixi, yashash tarzi, ma’naviyati hamda madaniyati ham sinergetik jarayonlar tizimidan iborat ekanligidir. Bugungi kunda yurtboshimizning sa’i-harakati, aql-zakovati beqaror jamiyatni barqaror holatga keltirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Bu sinergetikaning tamoyillaridan kelib chiqadi. Ma’naviy merosni o’rganishda faqatgina mavjud, saqlanib qolgan, ko’zga tashlanuvchan, ko’pchilikka mashhur, fundamental asarlarni o’rganish, tadqiq etish bilan chegaralanib qolmasdan, ikkinchi darajali, e’tiborga tushmagan manbalarni, u qadar mashhur bo’lmagan avtorlarning asarlariga ham e’tibor qaratishga, turli til va lahjalarda yozilgan manbalarga ham diqqatni yo’naltirishga to’g’ri keladi.

Ma’naviy merosning sinergetik xususiyatlari quyidagicha talqin etiladi: Birinchidan, ma’naviy merosning uzviyligi va ko’ptomonlamaligidir. Ajdodlar yaratgan ma’naviy meros

namunalari turli davrda yaratilganiga qaramasdan ma'lum bir maqsadni ifodalaydi, avlodlar tomonidan tajriba va malaka oshirish, bilim va ko'nikma saviyasini yuksaltirish uchun, bugun va kelajak uchun har doim asqotishi mumkin.

Ikkinchidan, o'tmishdan kelajakka o'tish jarayonida ma'naviy merosning mazmuni va tavsifi o'zgarishi mumkin. Ma'naviy meros jamiyatda yuz berayotgan turli o'zgarishlar ta'siri natijasida ko'rinishi, ta'riflari, mazmuni va xususiyatlari o'zgarishi mumkin. Ya'ni, ma'naviy meros sinergetik nuqtai-nazardan bilimlar talabiga mos keluvchi yangi talqindagi mazmun kasb etishi mumkin.

Uchinchidan, o'tmishdan qolgan ma'naviy merosning barcha ko'rinishlari o'zlashtirilmasdan yangi davr talablariga va ruhiyatiga javob beruvchi narsalardan amalda foydalaniladi. Hozirda zamon talabiga javob bermagan ma'naviy meros obektlari kelajakda yangi sinergetik mohiyat va muhim xususiyatlarini namoyon etishi mumkin.

To'rtinchidan, milliy ma'naviy merosga munosabat masalasi birinchi kunda jamiyat uchun o'ta muhim ahamiyat kasb etmoqda. Zero, yaqin o'tmishda Turkiston xalqlarining milliy ma'naviy merosiga parda ortidan qarash, kommunistik mafkura nuqtai-nazaridan yondoshish davlat siyosati darajasida bo'lgan.

Davlatimiz rahbari tashabbuslari bilan uzoq davom etgan mafkuraviy tazyiqqa qaramay, O'zbekiston xalqi avloddan - avlodga o'tib kelgan o'z tarixiy va madaniy qadriyatlarini hamda o'ziga xos an'analarini saqlab qolishga muvaffaq bo'ldi. Xalqimizning boy ma'naviy va madaniy merosi ming yillar davomida yaratilgan. Butun dunyoga mashhur imom al-Buxoriy, at-Termiziy, Naqshbandiy, Yassaviy, Farobiy, Beruniy, Ibn Sino, Ulug'bek va Navoiy kabi buyuk mutafakkirlarning salohiyati aks etgan. Shuningdek, Amir Temur saroyida riyoziyot (matematika), handasa (geometriya va trigonometriya), falakkiyot (astronomiya) ilmlaridan bahs yurituvchi ilmiy to'garaklar faoliyat olib bora boshlaydi. Ularning Suqrot, Platon, Aristotel, Ptolomey, Yevklid asarlarini, Xorazmiy, Farg'oni, Beruniy, Ibn Sino, Chag'iniy risolalaridagi nazariy g'oyalarni amaliyotga, ayniqsa me'morchilik va dehqonchilik sohalariga tadbiq etilishi o'zining samarasini bera boshladi.

Ma'naviy meros, millat va Vatanning hayot-mamot masalasi sifatida kun tartibiga qo'yilganini eng yorqin namunasi bu – milliy tafakkur tarzidir. Ta'lim, ma'rifat va ma'naviy meros o'ta shiddatli va katta ko'lam bilan o'z qulochini yozdi. Ularning har qanday masalada tashabbuslari milliy ma'naviy merosimizning qon tomirlariga yugurgan hayot misolidir.

Ma'naviy merosni tadqiq etish jarayonida ushbu muammoga ilmiy yondashuv sinergetikaga oid turli qomusiy va maxsus nashrlarga kiritilgan ta'riflarni sinchkovlik bilan tahlil qilishdan boshlanadi. Jumladan shunday ta'riflardan birida "Sinergetika – muvozanatsiz ochiq tizimlarning atrof muhit bilan modda, energiya va axborot almashuv hisobiga vujudga keluvchi struktura elementlari o'rtasidagi bog'lanishlarni o'rganuvchi ilmiy yo'nalish. Bunday tizimlarda tashkiliy tuzilma elementlarining bir-biri bilan o'zaro muvofiq munosabatda bo'lishi va uning natijasida tizimda tartiblilik darajasi ortib borishi, ya'ni entropiyaning kamayishi kuzatiladi" [9] deb qayd etilgan. Shuningdek, "Sinergetika (yunon. sunergia – hamkorlik, hamjihatlik) – sistemalarning o'z-o'zidan tashkil bo'lish nazariyasi, o'z-o'zini boshqarish, hozirgi zamon nazariyasi, nohiziqli hodisalarni o'rganish, dunyoni yangicha izohlash, tabiiy va ijtimoiy-iqtisodiy murakkab tizimli jarayonlarning tabiatini bilishga qaratilgan ilmiy yo'nalish, tafakkur uslubidir" [10] degan ta'riflar ham mavjud.

Falsafaga oid ilmiy lug'atlarda esa "Sinergetika – o'zini o'zi tashkil etish, nohiziqlilik, nomuvozanatlik, global evolyusiya hodisalarini tadqiqot etishlar bilan bog'liq holda kelib chiqqan, "tartibsizlik (xaos) orqali tartiblilik" ning yuzaga kelishini,

bifurkatsiyaviy (ikkiga bo'linuvchan) o'zgarishlarni, vaqtning qaytmasligini evolyusiya jarayonlarining eng muhim xususiyati deb hisoblovchi zamonaviy nazariya, olamni yangicha talqin etuvchi dunyoqarashdir" [7] deb, sinergetikaga ta'rif berilgan.

Mamlakatimiz olimlari tomonidan sinergnetikaga xos ta'rif, "Sinergetika – bu sinergizm hodisalarini o'rganuvchi fan, sinergizm esa – o'zini o'zi tashkil etayotgan tizim elementlarining hamkorlikdagi harakati; olamni va alohida tizimlarni yaxlit idrok etishning ilmiy konsepsiyasidir" [8] deb berilgan bo'lsa professor B.To'rayevning tadqiqotlarida "Sinergetika – ilmiy-falsafiy tamoyil bo'lib, unda tabiat, olam o'zini o'zi tashkil etuvchi tizimlar sifatida qoraladi" [9] deb qayd etilgan.

Ushbu ta'riflardan shunday fikrga kelish mumkinki sinergetika ilmiy bilishning boshqa fan sohalaridan sinergetikaning boshqa fan sohalariga o'z g'oyalari bilan kirib borishi hamda har bir alohida fan ham o'z g'oyalari bilan sinergetikaga kirib borishi mumkinligi bilan farq qiladi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash o'ta dolzarb masala hisoblanadi. Ayniqsa hozirgi globallashuv davrida ma'naviy merosning yoshlar ongi va tafakkuriga singdirishni sinergetik metodologiya bilan amalga oshirish samarali natija beradi. Chunki, o'zgaruvchan ijtimoiy jarayonlarda sinergetik tamoyillarni qo'llay bilish maqsad va vazifalardan chetga og'ishga yo'l quymaydi. Yangi O'zbekiston strategiyasida bu juda muhim omil sanaladi.

Adabiyotlar

1. Тураев Б. Сinergetика-2: назария ва амалиёт. «FAN ZIYOSI» нашриёти. Тошкент-2022
2. Хакен Г. Сinergetика: Иерархии неустойчивостей в самооргани-зующихся системах и устройствах: Пер. с англ. – М.: Мир, 1985.
3. Шевелева С.С. Открытая модель образования (синергетический подход). – М.: Магистр, 1997.
4. Бозоров Д. Сinerгетиканинг тарихий-фалсафий негизлари. // Фалсафий кадриятларнинг мустақил Ўзбекистон тараққиётидаги ўрни. Республика илмий-амалий анжумани материллари. – Т., 2011.
5. Буданов В.Г. Сinerгетическая методология // Вопросы философии. 2006. № 5.
6. Новейший философский словарь. / Сост. А.А.Грицанов. – Мн.: В.М. Скакун, 1998.
7. Фалсафа изоҳли луғат / Муаллифлар: М.Н.Абдуллаева, М.Абдурашидов, У.Абилов ва бошқ.: – Т.: Шарк, 2004.
8. Сinergetика: моҳияти, қонунлари ва амалиётда намоён бўлиши. Жамоавий монография. Тураев Б.О., Эргашева М.Х., Рахмонов Б.У., Мўминова З.О., Очилов Ж. Тошкент: Наврўз, 2017.
9. Пляцук Л. Д. Сinergetика: нелинейные процессы в экологии: монография/ Л. Д. Пляцук, Е. Ю. Черныш. – Сумы: Сумский государственный университет, 2016.
10. Шаронин Ю.В. Психолого-педагогические основы формирования качеств творческой личности в системе непрерывного образования: (Синергетический подход). – М.: МГИУ, 1998.

JADIDLAR TAFAKKUR TARZIDA MA'NAVIY MEROSGA SINERGETIK MUNOSABAT

V.Jo'raqulov
SamDU doktoranti

Annotatsiya: (Abstract): Mazkur maqolada ma'naviy merosning jamiyat taraqqiyotiga ta'siri, ajdodlarimizning boy ma'naviy va madaniy qadriyatlari to'g'risida ijtimoiy-falsafiy va sinergetik mulohazalar bayon etilgan. Shuningdek, jadidlar ma'naviy merosining o'z davri uchun naqadar serqirra, o'ziga xos tomonlari, turkiy xalqlarning din, qadriyat, an'na, urf-odatlar, milliylik va umuminsoniylik tamoyillarini o'zida mujassam etgan yangicha islohotlar tizimini amalga oshirish yo'lidagi xizmatlari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: (Keywords): ta'lim, milliy g'oya, ilmiylik, mantiqiylik, innovatsion yondashuv, izchillik, paradigmal yondashuv, sinergetik yondashuv, milliy g'urur, ziyoli, milliy ong, vatanparvarlik, millatparvarlik, ma'rifatparvarlik, ma'naviy qaramlik, geopolitika.

Kirish: Bugungi kundagi ilmiy-falsafiy adabiyotlarda ma'naviy merosning milliy va umuminsoniy turlari, ta'riflari, xususiyatlari tavsifi berilgan. Ayniqsa, bugungi o'ta murakkab, ziddiyatli, shiddatkor jamiyat taraqqiyotida jadidlar harakati va ularning ma'naviyat, milliy ruhiyat, mentalitet haqidagi qarashlari va merosi hozirgi kundagi islohotlarni asosiy o'zagini tashkil qiladi. Ayniqsa hozirgi globallashuv davrida milliy ma'naviy merosni anglamay turib, uning sinergetik xususiyatlarini tahlil qilmay turib milliy ma'naviy merosning mohiyatini sinergetik tadqiqot ob'ekti sifatida tahlil qilish mumkin emas.

Materiallar va usullar: Ma'naviy meros, millat va Vatanning hayot-mamot masalasi sifatida kun tartibiga qo'yilganini, ularning har qanday masalada tashabbuslari milliy ma'naviy merosimizning qon tomirlariga yugurgan hayot misolidir.

130 yillik mustamlakachilik davrida yozilgan adabiyotlarda jadidchilikka "burjua-liberal harakat" [9] deb ta'rif berilgan. XX asr 90 yillaridan keyin jadidchilik harakati va uning namoyondalari, ularning ma'naviy merosi, nomlari qayta tiklandi. Faylasuf olimlar qatori, boshqa fan soha vakillari ham jadidlarning ilmiy, badiiy, adabiy, falsafiy va ma'naviy merosini o'rganishda dastlabki natijalarni qo'lga kiritishdi. Ayniqsa XXI asr ostonasida yangicha qarashlarni o'zida aks ettirgan, 1999-yil 16-18-sentabrda Toshkentda «Markaziy Osiyo XX-asr boshida: islohotlar, yangilanish, taraqqiyot va mustaqillik uchun kurash» [9] mavzusida xalqaro konferentsiya o'tkazilib, unda AQSh, Germaniya, Frantsiya, Italiya, Niderlandiya, Turkiya, Rossiya, Hindiston va boshqa mamlakatlardan kelgan nufuzli olimlar jadidchilik va istiqloqlilik harakatlari to'g'risida jahon ilm-fanida to'plangan so'nggi xulosalar yuzasidan o'zbekistonlik hamkasblari bilan o'zaro fikr almashdilar.

Ular qarashlarida g'oyaviy masalalarga ko'proq e'tibor qaratishgan. Chunonchi: xalq ma'naviyati, jamiyat taraqqiyoti, milliy va ma'naviy hamda madaniy merosning nodir manbalarini asrab qolish, asrab-avaylash, kelajak avlodlarga munosib yetkazish masalasini kun tartibiga asosiy shart qilib qo'ydilar.

Mahalliy aholini turmushini yuksaltirish, ongini ustirish, ma'rifat va bilim hamda ma'naviy meros bilan so'g'orishni asosiy maqsad qilib quyganlar. Jadid mutafakkirlaridan to mustaqillikkacha, M.Behbudiydan to so'nggi jadidlargacha birortasi ushbu mavzu, maqsad va maslamlarni chetlab o'tmadilar.

Shuningdek, ushbu mavzuni yoritishda tarixiylik, ilmiylik, mantiqiylik, innovatsion yondashuv, izchillik, paradigmal yondashuv, sinergetik yondashuv usullaridan

foydalanamiz. Bularni orasida eng mukammal va murakkab, serqirra, ko'ptomonlama xususiyatlarga ega bo'lgan sinergetik yondashuv alohida ahamiyatga egadir.

Tahlil va natijalar: mavzu buyicha tahlillar shuni ko'rsatadiki, XX asr siyosatchilaridan biri mazkur jarayonni ko'zatib borib, shunday yozgan yedi: turk tadqiqotchisi Yusuf Oqchura, «Uch tarzi siyosat» nomli maqolasidagi «Milliyat fikriga, bu azim quvvatga hech bir kuch bas kela olmadi, yuz minglarcha haybatli qo'shin bu fikr qarshisida yengildi. Milliyat atalmish buyuk qudratga bugun to'p va miltiq bas kela olmaydi» [16] degan iborani keltiradi. (1-jild, Anqara, 1996, 330-bet).

Mustaqillik dastlabki kunlaridanoq ajdodlarimiz ma'naviy merosini tiklash ishlari boshlanib ketdi. Ushbu davrda ma'naviy merosning o'zi nima, uning tiklanishi nimalarda namoyon bo'lmoqda, ma'naviy merosning sinergetik xususiyatlari qanaqa? – degan savol tadqiqotchilarni qiziqtirishi tabiiydir.

Ma'naviy meros qadim zamonlardan beri ajdodlarimiz, ota-bobolarimizdan bizgacha yetib kelgan ma'naviy boyliklar – siyosiy, falsafiy, huquqiy va diniy qarashlar, axloq–odob me'yorlari, ilm-fan yutuqlari, tarixiy, badiiy va san'at asarlari majmuidir. Ma'naviy qadriyatlar, boyliklar inqilobiy yo'l bilan hosil qilinadigan hodisa emas, u jamiyat taraqqiyotining barcha bosqichlarida uning ehtiyojlari tufayli yuzaga keladi va o'sha davr hayotini, turmush tarzini, tafakkur tarzini aks ettiradi, u jamiyat o'zgarishi bilan yo'qolib ketmaydi, keyingi avlodlar uchun meros bo'lib qoladi. Har bir avlod ma'naviyatni yangidan yaratmaydi, balki mavjud ma'naviy merosga tayanadi. Biroq uni qanday bo'lsa shundayligicha, ko'r-ko'rona qabul qilavermaydi, taraqqiyparvarlik, insonparvarlik, adolat nuqtai-nazaridan qabul qiladi va rivojlantiradi.

Turkistonda jadidchilik harakatining vujudga kelishi asta-sekin bo'lsada milliy ozodlik mafkurasiga asoslanib bordi. Bu jarayon o'lkadagi maxalliy xalqning ongiga o'z ta'sirini o'tkaza boshladi. Natijada ular Turkistonda mustaqillik, milliy taraqqiyot uchun, xalqning manfaatlari va ma'naviy merosi uchun kurash olib borishga, milliy – ozodlik harakati uchun zamin tayyorlashga muvaffaq bo'ldilar. Mahalliy turkiy xalqlar orasida mustamlakachilikka qarshi ma'rifatchilik g'oyalari tarqala boshladi, yangi ta'lim-tarbiya shaxobchalari, yangi maktab, maorif, yangicha ma'naviy meros muhiti, madaniy targ'ibot, jadidchilik harakati rivojlandi. Mana shunday sharoitda Turkistonda ko'plab ma'rifatchilar yetishib chiqdi. Turkistonda jadidchilik harakati uch soha orqali faoliyat ko'rsatdi. Bular – maorif (yangicha maktablar ochish, ta'lim usulini yangilash), san'at (ma'naviy meros, badiiy adabiyot, teatr) va matbuot. Asosiy maqsad millatni, bir tomondan, ilm-ma'rifatli qilish bo'lsa, ikkinchi tomondan uning axloqiy darajasini yuksaltirish va ana shu ikki jihatning uyg'unlashuvi natijasida, o'zligini, o'z qadrini anglagan bilimli shaxsni voyaga yetkazish edi.

Jadidchilik harakati vakillari o'zlarining ma'rifatparvarlik mafkurasiga bir tomondan o'sha davr uchun dolzarb bo'lgan demokratik g'oyalarni: ilm o'rganish, fan va texnika yutuqlaridan bahramand bo'lish, ilmiy-tabiiy fanlarni rivojlantirish, axborot, so'z va fikr erkinligini joriy qilish, fuqarolik jamiyati qurilishiga asoslangan milliy davlatchilikni vujudga keltirish, milliy g'oyalar qatlamini shakllantirish, ma'naviyat, adabiyot va san'atning zamonaviy janrlarini rivojlantirish, ikkinchi tomondan mustamlakachilik siyosati ta'siri ostida o'z milliy qiyofasini yo'qotayotgan turkiy til va milliy qadriyatlarni tiklash, milliy ma'naviy-axloqiy takomillarni yanada kuchaytirish, milliy o'zligini anglash, milliy ong, milliy tafakkurni va diniy e'tiqodlarni mustaxkamlash kabi g'oyalarni asos qilib oladilar [12]. Albatta bu vazifalarni amalga oshirishda an'anaviy islom dini, shariat asoslari, xadislari va ma'naviy meros orqali katta burilish yasadilar.

Munozara: ularning asosiy maqsadi millatni, bir tomondan, ilm-ma'rifatli qilish bo'lsa, ikkinchi tomondan uning axloqiy va ma'naviy darajasini yuksaltirish va ana shu ikki

jihatning uyg'unlashuvi natijasida, o'zligini, o'z qadrini anglagan bilimli shaxsni voyaga yetkazish edi [14]. Turkiston jadidchilari tomonidan ana shu maqsadni amalga oshirish yo'lida katta ishlar qilindi. Turkistonda jadidchilik harakatining yuzaga kelishida tarixiy sharoit bilan birga, XIX asrning so'nggi choragida uyg'ongan ma'rifatchilik, ma'rifatparvarlik qarashlarining ta'siri katta bo'ldi. Insoniyat jamiyati taraqqiyotida bir bosqichdan ikkinchi bosqichga o'tishda ma'rifatparvarlikdan boshlanib, zamonaning yetuk, ongli, bilimli kishilari ma'naviyat va ma'rifat tarqatadilar.

Ma'rifatli kishilar millat va Vatan ozodligi, xalqning ma'naviy merosi va ma'rifati uchun ko'rashadilar. Aynan shu nuqtai-nazardan bizning xalqimiz hamisha ma'naviyatga, ma'rifatga intilib kelgan. Ma'naviyatning ma'nosi shuki ma'nolar majmui, ong, aql, shuurni rivojlanganlik darajasi bilan bevosita bog'langandir.

Ma'rifat esa asosan umumiy va o'rta maxsus bilim beruvchi maktab va o'quv yurtlarida tarqatiladi. Ma'rifat tushunchasi maorif tushunchasidan keng bo'lib, bilim va madaniyatni yoyish va yuksaltirishning hamma turlari, shakllari va sohalarini o'z ichiga oladi. Jamiyatda ma'rifat, ya'ni bilim ma'rifatparvarlar orqali yoyiladi. Ma'rifatparvar – ma'rifat uchun ko'rashuvchi, ilm, bilim chirog'ini yoquvchi, ma'rifat homiysi va tarafdori demakdir.

Insoniyatning bir jamiyatdan ikkinchi jamiyatga, bir tarixiy davrdan ikkinchi bir tarixiy davrga o'tishi ma'rifatparvarlikdan boshlanadi. Zamonaning yeng yetuk, ongli, oq-qorani tanigan, fidoyi, elim, yurtim deb yashovchi, uzoqni ko'zlovchi ma'naviyatli kishilari ma'rifatparvarlik bilan shug'ullanadilar. Ma'rifatparvarlar odatda davr uchun, jamiyatninng, mamlakatning, xalqning buguni va kelajagi, ma'naviy merosi uchun muhim g'oyalarni ilgari suradilar, shu g'oyalarni amalga oshirish uchun kurash olib boradilar.

Ma'rifat ma'naviy qaramlik, qo'rquv va hadikni bartaraf etadi, insonga beqiyos ilohiy qudrat, mislsiz salohiyat baxsh etadi. Shuning uchun ozodlik uchun kurashchilar mamlakat, millat ozodligini xalqning ma'rifiy uyg'oqligida deb biladilar va ma'rifat uchun kurashadilar. Bizning xalqimiz azal-azaldan ma'rifatga intilib yashagan. Bu o'lkadan dunyo ilmi rivojiga ulkan hissa qo'shgan allomalar yetishib chiqqan. Ular ham dunyoviy, ham diniy ilmlar sohasida dunyo ilmi ahlini hayratga solganlar.

O'tmishda ijod etgan allomalarimiz al-Farobiy, al-Xorazmiy, Beruniy, Ibn Sino, Mirzo Ulug'bek va boshqalar nafaqat ilm cho'qqilarini egallab qolmay, ma'rifatni keng targ'ib etganlar, shogirdlarni tarbiyalaganlar [2].

Jadidlar millatni qoloqlik, xurofot botqog'idan olib chiqish uchun harakat qilar ekanlar, bunda shariatga qat'iy rioya qilish orqali maktab va madrasalarda ta'lim berish tizimini dunyoviy ilmlarni berish asosida isloh qilish g'oyasini ilgari surganlar va bu borada o'zlari amaliy harakatlari bilan namuna ko'rsatganlar.

Jadidchilik g'oyalarni uning yorqin vakillaridan Behbudiy, Fitrat, Cho'lpon, Abdulla Qodiriy, Abdulla Avloniy, Munavvarqori, Fayzullo Xo'jaev, So'fizoda, Tavallo, Ishoqjon Ibrat kabilar g'oyat og'ir sharoitlarda targ'ib etishga harakat qilganlar [15]. Ular millatning kamolotini yuksaltirish, ma'naviy merosimizni asrab-avaylash, uning qadr-qimmatini yerga urishga yo'l qo'ymaslik borasida katta ishlar qilganlar.

Biz erkin fuqarolik jamiyatini qurishni, barpo etishni orzu qilmoqdamiz va shunga intilmoqdamiz. Islom Karimov «Turkiston» gazetasi muxbirining savollariga javoblari, ya'ni «O'z kelajagimizni o'z qo'limiz bilan qurmoqdamiz» nomli chiqishlarida: «Bugun jamiyatimiz oldida turgan bu ulug'vor va murakkab vazifalarni hal qilish, eng avvalo, ta'lim tarbiya, ma'rifat masalasiga borib taqaladi. Bu masalaga keng jamoatchilik diqqatini jalb etish kerak. Matbuot orqali, televidenie orqali odamlarda ma'rifatparvarlik g'oyalarni tarbiyalash, maktab-maorif tarmoqlariga homiylik, saxovatpeshalik, savobtalablik kabi ezgu

xususiyatlarni kuchaytirish zarur» -deb ta'kidlaganlarida yuqorida biz qalamga olgan fidoyi, saxiy, millatparvar insonlar kabi bo'lishga bizni chorlayotgan bo'lsalar, ne ajab!

Turkiston ma'naviy merosining nazariy asoschilaridan biri Mahmudxo'ja Behbudiy bolalarga diniy va dunyoviy ilm berish bilan birga, millat farzandlarini zamonaviy ilm olish uchun taraqqiy topgan mamlakatlardagi o'quv yurtlariga yuborish kerak, degan masalani o'rtaga tashladi. U quyidagi uch qoidani olg'a surdi: 1) zamon talablaridan kelib chiqib ish ko'rish; 2) millat taqdiri va istiqbolini belgilovchi milliy kadrlarni yetishtirish; 3) milliylik qobig'idan chiqib, dunyo miqyosida fikrlay oladigan, chet ellar bilan siyosiy, iqtisodiy, madaniy-ma'naviy munosabatlarda jahon andozalari darajasida ish yuritadigan millatga aylanish [7]. Behbudiy ma'rifatning ozodlikka olib borishdagi rolini yaxshi tushundi. U shunday yozadi: «Maorif bo'limida ishlayturg'on musulmonlarning boshini silangiz... o'rtadan niqobni ko'taringiz, Turkiston bolalarini ilmsiz qo'ymangizlar [7]. Uning bunday ilg'or fikrlari Sh.M.Mirziyoevning zamonaviy kadrlar tayyorlash borasida olib borayotgan odilona siyosati bilan hamohangdir.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, bugungi kunda ma'rifatparvar-jadidchilarning bebaho asarlari, ilmiy, nazmiy va nasriy meroslari ijtimoiy-falsafiy va axloqiy g'oyalari o'zbek xalqining ma'naviyat va ma'rifatini, milliy qadriyatlar va ongini yuksaltirish yo'lida xizmat qilib, avlodlar qalbida ma'naviy merosga, Vatanga muhabbat va sadoqat tuyg'ularini tarbiyalab kelmoqda.

Falsafa fanlari doktori, professor B.Turaev "Sinergetik-2: nazariya va amaliyot" nomli monografiyada qo'yidagi fikrni keltiradi: "Inson tafakkuri nutq va tushunchalar orqali yana absolyut g'oyaning o'zining dastlabki holatiga qaytishigi imkoniyat yaratadi. Shu tarzda absolyut g'oya absrakt holatdan konkret holatga, konkretlikdan esa yana o'zining dastlabki abstrakt holatiga qaytadi" [5]. Ushbu fikrga tayanadigan bo'lsak, demak inson o'z qarashlarini ifoda etadigan nutq va tushunchalar uning tafakkurini qaysi darajada rivojlanganligini ham ko'rsatib beradi. Shuning uchun jamiyat ma'naviy merosining rivojlanishi ham inson tafakkurini rivojlanganligi bilan belgilanadi.

Falsafiy-sinergetik jihatdan bir butun o'lkadagi turli xil qarashlarga ega bo'lgan milliy etnik birliklarni yagona bir g'oya atrofida birlashtira oldi. Ularning harakati va milliy mafkurasidagi yana bir o'ziga xos sinergetik xususiyat shuki, milliy ozodlik, mustaqillik, ma'naviy meros va millat erkinligi g'oyalari o'zaro hamkorlik asosida mustamlaka zulmiga qarshi kurashda namoyon bo'ldi.

Turkiy millatlarning Qozondan Turon zaminning turli hududlarigacha, Gaspiralidan Behbudiygacha, xususan Toshkent, Samarqand, Buxoro va Farg'ona vodiysi bo'ylab tarqalgan ushbu harakati umuminsoniy ma'naviy meros orasida turkiy millatlarning ma'naviy mushtarak meroslari alohida o'rni borligini ko'rsatib turadi.

Hozirgi kunda ma'rifatchi-jadidlarning nomlari tiklanayapti, tavallud topgan kunlari tantanali nishonlanayapti, asarlari qayta-qayta chop etilayapti. Ularning dunyoqarashlarida bayon etilgan falsafiy-axloqiy fikrlari xalqimizning madaniy-ma'naviy qadriyatlari sifatida xano'zgacha saqlanib kelmoqda.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Мирзиёев Ш. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. "Ўзбекистон", 2016.
2. Мирзиёев Ш. М. Ўзбекистоннинг 2017-2021 йилларга мўлжалланган ҳаракатлар стратегияси. 2017 йил.
3. Тураев Б. Синергетика: моҳияти, қонуниятлари ва амалиётда намоён бўлиши. Тошкент - 2017 йил. «Наврўз» нашриёти.
4. Тураев Б. Синергетика -2: назария ва амалиёт. Тошкент-2022 «Фан зиёси» нашриёти.

5. Тураев Б. Маънавий меросни ўрганишда синергетик методологиянинг ўрни. Конференция материаллари. Бухоро-2022 йил.
6. Алимов Д.А., Рашидова Д. Маҳмудхўжа Бехбудий ва унинг тарихий тафаккури. Т.: Академия, 1999.
7. Бехбудий М. Қозоқ қариндошларимга хат. // “Хуррият”, 1917 йил, 30 август.
8. Каримов Б.Р. Синергетика ва эвристиканинг илмий билиш жараёнидаги ўрни. II-Синергетик парадигма: муаммо ва имкониятлар (илмий-назарий семинар материаллари). -Тошкент, 2013.
9. Каримов И.А. Империя даврида бизни иккинчи даражали одамлар, деб ҳисоблашар эди. (биринчи Перзидент Ислом Каримовнинг “Независимая газета” мухбирининг саволларига жавоблари). –Т.: “Ўзбекистон”, 2005 й.
10. Karimov I.A. Biz tanlagan yo‘l – demokratik taraqqiyot va ma’rifiy dunyo bilan hamkorlik yo‘li. 11-jild. –Т.: “O‘zbekiston”, 2003 y.
11. Каримов И.А. Ўзбек халқи ҳеч қачон ҳеч кимга қарам бўлмайди. –Т.: “Ўзбекистон”, 2005 й.
12. Косимов Б. Жадидчилик: ислохот, янгиланиш, мустақиллик ва тараққиёт учун кураш. Тошкент. “Университет”. 1999 йил
13. Маҳмудова Г. Жадидизм ва Туркистонда ахлоқий-эстетик фикр тараққиёти. -Т.: Давр-пресс, 2006.
14. Муҳаммаджонова Л., Жадид мутафаккирларининг ахлоқий қарашлари. –Т.: ЎЗМУ. 2007.
15. Тиллаева Г., Юсупов Қ., Бобоев Н., Халдибекова Ф., Юсупов А. Шахс маънавиятини шакллантириш омиллари ва воситалари. Т: “Фалсафа ва ҳуқуқ институти” 2009.
16. Хайруллаев М. Ўзбекистонда ижтимоий фалсафий фикрлар тарихидан.-Т.; «Ўзбекистон», 1995.
17. Шарқ алломалари ва маърифатпарвар адибларининг баркамол авлод тарбиясига оид маънавий-ахлоқий қарашлари. Г. Ниёзов, Қ. Ахмедов, Қ. Тожибоев Ўзбекистон 2010 йил
18. Юсуф Оқчура, «Уч тарзи сиёсат» , / 1-жилд, Анқара, 1996 йил.

III SHO‘BA. YANGI O‘ZBEKISTONDA IJTIMOIIY BARQARORLIK TENDENSIYALARI

YANGI O‘ZBEKISTONNING TINCHLIKSEVAR TASHQI SIYOSATI: O‘ZARO HAMKORLIK, TARAQQIYOT VA BARQARORLIK OMILLARI

Sharipov Dilshod Baxshilloevich,

Buxoro davlat pedagogika instituti “Ijtimoiy fanlar” kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Yangi O‘zbekistonning tinchliksevar tashqi siyosatida ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlashning sinergetik, empirik va metodologik jihatlari o‘rganildi. Bunda yurtimizning o‘z mustaqil pozitsiyasi va xalqaro aloqalardagi o‘zaro hamkorlik, taraqqiyot va barqarorlik omillari tahlil qilindi.

Kalit so‘zlar: Yangi O‘zbekiston, Konstitutsiya, tashqi siyosat, tinchliksevarlik, tinchlik, o‘zaro hamkorlik, taraqqiyot, barqarorlik, BMT.

O‘zbekiston Respublikasi oxirgi yillarda faol, ochiq va pragmatik tashqi siyosat olib bormoqda. Yaxshi qo‘shnichilik siyosati, xalqaro munosabatlarda ochiqlik, tinchliksevarlik va (davlatlararo va xalqaro tashkilotlar bilan) munosabatlardagi shaffoflik tinchlik siyosatimizning mezonlari bo‘lib xizmat qilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi tashqi va ichki siyosatda amal qiladigan bir qator muhim huquqiy-normativ hujjatlar mavjud: O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi; O‘zbekiston Respublikasi milliy xavfsizlik konsepsiyasi; O‘zbekiston Respublikasi tashqi siyosiy faoliyat konsepsiyasi; O‘zbekiston Respublikasi mudofaa doktrinasini va boshqalar. Bulardan faqatgina Konstitutsiya va mudofaa doktrinasigina ochiq holatda bo‘lib, qolgan ta‘kidlangan konsepsiyalar o‘qish va foydalanish uchun yopiqdir, ya‘ni gazetalarda umuman nashr etilmagan va bularning mavjudligi haqida afkor omma shu haqidagi qonunlar qabul qilinganda “Xalq so‘zi” yoki “Narodnoe slovo”dagi xabarlardan bilishgan. Vaholangki, Rossiya Federatsiyasi, AQSH va boshqa qudratli davlatlar milliy xavfsizlik konsepsiyalari, tashqi siyosat konsepsiyalari ochiq va internet tarmoqlaridan bemalol va bepul yuklab olish mumkin. Hali O‘zbekiston Respublikasining *axborot xavfsizligi konsepsiyasi* ham qabul qilingan emas.

2023 yil 30 aprel kuni o‘tkazilgan O‘zbekiston Respublikasi referendumida umumxalq ovozi berish orqali qabul qilingan yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 17 – moddasida O‘zbekiston Respublikasi xalqaro munosabatlarning to‘la huquqli sub’ekti sifatida tashqi siyosatning quyidagi **asosiy prinsiplari** belgilangan:

- davlatlarning suveren tengligi;
- kuch ishlatmaslik va kuch bilan tahdid qilmaslik;
- chegaralarning buzilmasligi;
- davlatlarning hududiy yaxlitligi;
- nizolarni tinch yo‘l bilan hal etish
- boshqa davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik;
- xalqaro huquqning umume’tirof etilgan boshqa prinsip va normalariga asoslanadi[1].

Konstitutsiyaning 4-bobi “Tashqi siyosat” deb ataladi va 17-18-moddalarni qamrab olgan. Konstitutsiyaning 18-moddasiga ko‘ra, O‘zbekiston Respublikasi davlatlar va xalqaro tashkilotlar bilan ikki va ko‘p tomonlama munosabatlarni har taraflama

rivojlantirishga qaratilgan **tinchliksevar** tashqi siyosatni amalga oshiradi (ta'kid bizniki-D.B.Sharipov). Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi:

- davlat va xalq manfaatlari;
- davlat va xalq farovonligi;

- davlat va xalq xavfsizligidan kelib chiqib "ittifoqlar tuzishi, hamdo'stliklarga va boshqa davlatlararo tuzilmalarga kirishi hamda ulardan chiqishi mumkin"[1], deyilgan. Oxirgi jumlaning sharhi shuni ko'rsatadiki, bularning barchasi O'zbekiston milliy manfaatlari asosida amalga oshiriladi va pirovard maqsad inson manfaatlariga xizmat qilishi kerak. Oxirgi paytlarda O'zbekiston Respublikasining tashqi siyosatining *insonparvarlik mohiyati* ko'proq ko'zga tashlanmoqda.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, Konstitutsiya bilan O'zbekiston Respublikasi abadiy tinchlikparvar davlat ekanligini e'lon qilgan, chunki 18-moddadagi "tinchliksevar tashqi siyosatni amalga oshiradi" jumlasini tarixiy dalil sifatida muhrlandi. Xususan, Yaqin Sharqdagi mojarolarga bildirilgan pozitsiyamiz bunga yaqqol dalildir.

Muhtaram Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoev 2023 yil 31 oktyabr kuni Yaqin Sharqdagi voqealarga doir bayonot bilan chiqdilar. Bayonotda quyidagi qat'iy xulosa ko'pchilik olimlar kutgan fikr bo'ldi: "Biz Falastin xalqi bilan ***birdam ekanimizni qat'iy bildiramiz*** va uning Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasi va Xavfsizlik Kengashining ilgari qabul qilingan rezolyusiyalariga muvofiq ***o'z mustaqil davlatini barpo etishga bo'lgan huquqini qo'llab-quvvatlaymiz***". "Zo'ravonlik yanada avj olaversa, bu xalqaro vaziyatning keng miqyosda izdan chiqishiga, qurolli to'qnashuvlarga yangi kuchlar tortilishiga olib keladi. Bularning barchasi Yaqin Sharq mintaqasi bilan cheklanmay, uzoq o'lkalarga ham tarqalib ketadigan, oqibatini bashorat qilib bo'lmaydigan fojealarga olib kelishi mumkin. Aynan shuning uchun ham biz har ikki tomonni zudlik bilan *gumanitar maqsadlarda murosaga kelishga*, jangovar harakatlarni to'xtatib, *nizoni tinchlik yo'li bilan hal etishga chaqiramiz*"[2], deyiladi bayonotda.

2023 yil 2-3 noyabr kunlari esa O'zbekiston Respublikasi Prezidenti muhtaram Sh.M.Mirziyoev Ostonada Turkiy davlatlar tashkiloti sammitida ishtirok etib, unda turkiy xalqlar birdamligini, ularning buyuk o'tmishi va boy madaniyatini, azaliy qadriyatlarini ifoda etadigan ***Turkiy dunyo xartiyasini*** ishlab chiqishni taklif etdilar. Shuningdek, Falastin-Isroil muammosining yagona va eng adolatli echimi – nizoni ***"ikki xalq uchun ikki davlat"*** tamoyili asosida hal etishdir[3], deb ta'kidladilar.

Nazarimizda, BMT Xavfsizlik Kengashining global dunyo siyosati arxitekturasida mintaqaviy va xalqaro nizolarni bartaraf etish borasida ojiz tomonlari yaqqol namoyon bo'lmoqda. Bularning barchasi *vakolatlar bilan bog'liq* va *dunyoviy tinchlik tartibotining* kafili mavjud emasligini ko'rsatmoqda.

Vaholangki, nafaqat rivojlanayotgan, balki, rivojlangan ko'pgina davlatlar va jamiyatlar *jahon tinchlik arxitekturasini* saqlab qolishdan manfaatdordir. Chunki tinchlik bor erda o'zaro hamkorlik, rivojlanish, taraqqiyot, innovatsiya, barqarorlik va inson kapitalini rivojlantirish mumkin bo'ladi. Shu maqsadda BMTning "Taraqqiyot Dasturi"ning ahamiyati yuksakdir.

O'zbekiston Respublikasi ham o'z tashqi siyosatida BMT bilan yaqin munosabatlarni davom ettirish va aloqalarni rivojlantirishdan manfaatdordir.

Muhtaram Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoev "Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi" nomli asarida ushbu masalaga quyidagicha xulosa keltirilgan: "*Biz qat'iy ishonamiz – Birlashgan Millatlar Tashkiloti bundan keyin ham xalqaro munosabatlarda hal qiluvchi o'rin tutadi. O'zbekiston ushbu tashkilotning bosqichma-bosqich isloh etilish tarafdoridir. O'zbekiston Xavfsizlik Kengashini bugungi kun talablariga mos ravishda kengaytirish bo'yicha o'z pozitsiyasida sobit turadi*(ta'kid bizniki – D.B.Sharipov)"[4:403].

Ulug' donishmand bobokalonimiz Abu Nasr Farobiy "Fozil odamlar shahri" asarida hozirgi jumla jahon siyosatining gumanitar siyosat bo'yicha mohiyatini keltiradi: "Odamlarga nisbatan ularni ***birlashtiruvchi boshlang'ich asos insoniylikdir***, shuning uchun ham odamlar *insoniyat turkumiga kirganliklari* tufayli *o'zaro tinchlikda yashamoqlari lozim*" – bu qanchalar ulug' hikmat – inson insoniyat turkumida bo'lgani uchun ham tinchlikda yashashi, ya'ni tinchliknigina tanlashi shart, deyilmoqda[5:286;5:62]. Ta'kid va taklif o'rinliki, *ushbu jumlaning BMT Xavfsizlik Kengashining kirish qismi (majlislar zali) peshtoqiga zarhal harflar bilan yozib qo'yilishi maqsadga muvofiq ish bo'lardi*. Chunki insonga insonligini eslatib turish lozim. Insonga insonday muomala qilish uchun tinchlik er yuzi bo'ylab o'rnatilishi kerak va (Xavfsizlik Kengashida) ushbu masalaga mas'ul qilingan shaxs buni his qilishi shart va unga eslatilishi kerakki, er yuzidagi barcha xalqlar (dini, irqi, iqtisodiy holati, kelib chiqish tarixidan qat'iy nazar) faqat va faqat tinchlikka loyiqdir va har bir xalq o'z yerida suveren jamiyat/davlat sifatida oshiyon o'tashga haqlidir, ya'ni har bir xalq o'z yerida, o'z davlatini qurishga haqlidir.

Inson tinch va hur yashash uchun tug'iladi va shuning uchungina kurashadi, inson zoti hayotni asrab qolish uchungina mavjuddir. Chunki o'zga tushunchalar, qadriyatlar, deylik, baxt yoki farovonlik tushunchalari tinchliksiz mavjud emas. Hayot insonga ato etilgan eng ulug' ne'mat – u tinchlik holatidagina mavjud bo'ladi. Shu sababli ham tinchlik jumla tartibot mag'zi, taraqqiyot va barqarorlik, hamkorlik va o'zaro ishonch ustunidir.

Oxirgi yillarda O'zbekiston Respublikasi faol tinchliksevar tashqi siyosat olib bormoqda va bu BMT bilan o'zaro aloqalarda namoyon bo'lmoqda.

2023 yil 19-sentabr kuni Nyu-York shahrida bo'lib o'tgan BMT Bosh Assambleyasi 78-sessiyasining umumiy munozaralari doirasida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti muhtaram Shavkat Miromonovich Mirziyoev Tashkilot Bosh kotibi Antoniu Guterrish janobi oliylari bilan uchrashdi. O'zbekistonning BMT bilan hamkorligini yanada kengaytirish istiqbollari, eng avvalo, ***barqaror rivojlanish*** sohasidagi *milliy vazifa va maqsadlarni ro'yobga chiqarish masalalari* ko'rib chiqildi. Keyingi yillarda O'zbekiston va BMT o'rtasidagi ***hamkorlik*** misli ko'rilmagan yuksak darajaga chiqqani mamnuniyat bilan qayd etildi. Birgalikda qariyb ***140 ta dastur va loyihalar*** muvaffaqiyatli amalga oshirilmogda. O'zbekiston tashabbusi bilan BMT Bosh Assambleyasining ***6 ta rezolyusiyasi qabul qilindi***, Orolbo'yi mintaqasi ahosilini *ijtimoiy qo'llab-quvvatlash* uchun maxsus ***Trast fondi*** faoliyat yuritmoqda[6].

Nazarimizda, oxirgi yillarda olib borilayotgan pragmatik, ochiq tashqi siyosat natijasida O'zbekistonning Markaziy Osiyo mintaqasi, Turkiy davlatlar Kengashi, ShHT va dunyo hamjamiyatidagi pozitsiyasi mustahkamlanmogda. Bunda yurtimizda fan-ta'lim integratsiyasini yanada rivojlantirish va shu maqsadda xalqaro Scopus jurnallaridan, deylik, "Peace" (tinchlik) nomli yangi jurnal (yangi axborot makonida tinchlik va barqarorlik, integratsiya va o'zaro hamkorlik, inson kapitalini rivojlantirish maqsadida (o'zaro kelishuvga ko'ra, Turkiy tilli davlatlar hamkorlik Kengashi, SHHT yoki Markaziy Osiyo mintaqasi davlatlari hamkorligi va integratsiyasi mahsuli o'laroq) Toshkentda yagona Xalqaro Tinchlik institutini tuzishni taklif qilamiz va bu oxirgi ilmiy-amaliy va tadqiqot-tahlil markazi sifatida tezkor, deylik, kunlik/haftalik, o'rta muddatli va uzoq muddatli axborotlar tahlili, tadqiqotlarni nazarda tutuvchi mustaqil tahlil markazi bo'lishi maqsadga muvofiqki, bu ishlar samarasi sifatida Xalqaro tinchlik institutining "Peace" (tinchlik) nomli xalqaro Scopus va boshqa xalqaro indikatorlarda indekslanadigan jurnal ochilishi maqsadga muvofiqdir), biotexnologiya, pedagogika, folklor, fizika va matematika yo'nalishlaridagi va shu nomlardagi jurnallarni ta'sis etish maqsadga muvofiqdir. Chunki yurtimiz olimlarining mavjud boy potensialini yurtimizning xalqaro imidjini yuksaltirishga ham xizmat qildirish darkor, bu avvalo, fanning o'ziga chuqur e'tibor deganidir. Bu ishda, albatta, O'zbekiston

Respublikasi Fanlar akademiyasi institutlari, Oliy o'quv yurtlari va ualarning ta'sisligida nashr etiladigan jurnallarni modernizatsiya qilish orqali, shuningdek, xususiy media-korxonalar va nashrlarning tabiiy konvergensiya bitimlari orqali ham ushbu maqsadga erishish mumkin.

Bunday tajriba Pokiston, Hindiston, Chexiya, Rossiya kabi ko'plab davlatlarda mavjudki, bunday xalqaro jurnallar ta'sis etilishining o'zi ham fanning mustaqil holatda faoliyat yuritishi orqali davlatimizning hayotiy muhim manfaatlariga beminnat xizmat qiladi va jahon axborot makonida Yangi O'zbekistonga xos va mos o'zaro hamkorlik, rivojlanish, barqarorlik va taraqqiyot ruhida o'z pozitsiyasini yanada mustahkamlaydi, deb hisoblaymiz.

Adabiyotlar:

1. file:///C:/Users/User/Desktop/uploads_constitution_uz.pdf
2. https://press_servis.uz
3. <https://t.me/shmirziyoyev/19708>
4. Shavkat Mirziyoev. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – T.: “O'zbekiston”. 2022.
5. Abu Nasr Farobiy. Fozil odamlar shahri. Qadimgi dunyoning falsafiy an'analari hamda dunyoviy ilm va madaniyatning kuchli taraqqiyoti haqida. Toshkent. “Yoshlar matbuoti”. 2022; Journal of Fundamental Studies. Журнал Фундаментальных исследований. Fundamental tadqiqotlar jurnali. Xalqaro imfaktor jurnal, ISSN: 2181-4031 DOI Journal 10.56017/2181-4031 www.imfaktor.uz. 2023 yil oktyabr, I jild, 10-son. SHARIPOV Dilshod Baxshilloevich, Buxoro davlat pedagogika instituti “Ijtimoiy fanlar” kafedrası o'qituvchisi. FAROBIY SISTEMASIDA TINCHLIK KONSEPSIYASINING TAHLILI. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8430152>.
6. <https://telegra.ph/> SHARIPOV Dilshod Baxshilloevich, Buxoro davlat pedagogika instituti “Ijtimoiy fanlar” kafedrası o'qituvchisi. YANGI-OZBEKISTONNING-YANGI-NATIJALARI-SARI-DADIL-QADAM-09-22.

YANGI O'ZBEKISTONDA UMUMTA'LIM TIZIMI RAHBARLARINING BARQAROR FAOLIYATINI TA'MINLASHNING PSIXOLOGIK ASOSLARI

Shonazarov Asror Maxmaisoyevich,

Sarof Rashidov nomidagi SamDU

*“Psixologiya” kafedrası dotsenti vazifasini bajaruvchi,
psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

Annotsiya: Mazkur maqolada Yngi O'zbekistonda umumta'lim tizimi rahbarlarining barqaror faoliyatini ta'minlashning psixologik asoslarini yaratish orqali rahbarlarning boshqaruvga doir ijtimoiy-psixologik kompetentligi doirasidagi masalalarni hal etish, raqobatbardosh rahbar-kadrlarni tayyorlashga qaratilgan ilmiy, nazariy va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish ko'zda tutilgan.

Tayanch so'zlar: Rahbar shaxsi, ijtimoiy-psixologik kompetentlik, barqaror ijtimoiy sog'lom muhit, muammolar va yechimlar.

Mamlakatimizda ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan islohatlarning barchasi bugungi kunda ijtimoiy sohaga bo'lgan yuksak darajadagi e'tiborning yorqin dalilidir. Shu o'rinda ta'kidlash kerakki, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son «2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida», 2019 yil 29 apreldagi PF-5712-son «O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»,

2019 yil 27 avgustdagi PF-5789-son «Oliy ta'lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to'g'risida»gi Farmonlari, 2018 yil 5 sentyabrdagi PQ-3931-son «Xalq ta'limi tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida» Qarori hamda shu sohaga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarning ijrosini ta'minlashda mazkur maqolaning jamiyat hayoti uchun naqadar dolzarb mavzi sifatida tanlab olinganligidan dalolat beradi.

Yurtimizda amalga oshirilayotgan yangilanishlarning barchasi umumta'lim sohasidagi islohotlar samaradorligini oshirishga mo'ljallanganligi bilan ahamiyatlidir. Ta'lim tizimida bo'layotgan o'zgarishlardan bilishimiz mumkinki kelgusida ushbu sohani boshqarish har tomonlama yukask darajada shakllangan rahbar kadrlar salohiyatiga bog'liq holda amalga oshiriladi albatta. Shuni alohida aytib o'tish kerakki, zamon shiddat bilan rivojlanmoqda zamonga mos keladigan qobiliyatli rahbarlarga mihtojlik ayni paytda yaqqol ko'zga tashlanib turibdi. Shunday ekan ta'lim sohasidagi islohotlar ham keng qamrovli takomillashib tarkibiy jihatdan kengayib bormoqda.

Ta'lim sifatini yaxshilash, bitiruvchilarni ish bilan ta'minlash, o'quv muassasalarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash masalalari va muammolari kamchiliklarini muntazam o'rganib, tizimli tahlil asosida o'z vaqtida bartaraf etib borish rahbarlarning boshqaruv mahoratiga va ijtimoiy-psixologik kompetentligiga bog'liq hisoblanadi.

Tadqiqotning ob'yekti sifatida umumta'lim tizimi rahbarlarining shaxs xususiyatlari, ijtimoiy-psixologik kompetentligiga xos barqaror rivojlanishi darajalari belgilab olindi. Bu esa boshqaruvda tadqiq qilinadigan ustuvor yo'nalishlardan hisoblanadi.

Tadqiqotning maqsadi shundaki umumta'lim tizimini barqaror rivojlantirish, rahbar-kadrlarni zamonaviy boshqaruv uslublariga ega bo'lishlarini ta'minlash, ijtimoiy-psixologik jihatdan kompetentlikka ega bo'lgan "rahbar-pedagog", "pedagog-jamoa", "jamoa va xodim" tushunchalarini ijtimoi-psixologik ahamiyatini boshqaruv talablariga mos holatda tarkib toptirishdan iborat.

Tadqiqot davomida amalga oshirilishi zarur bo'lgan vazifalar quyidagilarda o'z kasini topadi: Yngi O'zbekistonda umumta'lim tizimi rahbarlarining barqaror faoliyatini ta'minlashning rsixologik asoslari to'g'risidag chora-tadbirlar rejasini ishlab chiqish; Boshqaruvda barqaror sog'lom ijtimoiy-psixologik muhitni yaratishda boshqaruvchilarning aniq va noaniq maqsadlari belgilab olish; Umumta'lim tizimini yanada takomillashtirishga qaratilgan pedagog-xodimlarga kuchli va kuchsiz ta'sir etish mexanizmlarn ishlab chiqish.

Yuqorida keltirib o'tilgan tadqiqotning maqsad va vazifalaridan kelib chiqib, Yngi O'zbekistonda umumta'lim tizimi rahbarlarining barqaror faoliyatini ta'minlashga qaratilgan tavsiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan chora-tadbirlar rejasi ishlab chiqildi:

1) Boshqaruv mahoratiga ega bo'lgan ta'lim tizimi rahbarlarini faoliyatini tizimli tahlil qilish asosida ularni boshqaruvga mosligini aniqlash;

2) Yuqori kompetentlikka ega bo'lgan rahbar-kadrlar zaxirasini shakllantirishni yo'lga qo'yish;

3) Kreatv qobiliyatlilik negizida rahbarlarga xos bo'lgan layoqatlilik darajalarini aniqlash asosida lavozimga tayinlash tizimini joriy etish;

4) Umumta'lim tizimini yanada rivojlantirishga qatilgan ilmiy-amaliy seminarlar tashkil etishni tizimli yo'lga qo'yish;

5) Pedagogik jamoani faoliyatini samaradorligini oshirish maqsadida ularga sog'lom barqaror raqobat muhitini yaratish va erkin ijod qilishlari uchun qulay ijtimoiy muhit yaratib berish.

Boshqaruvda barqaror sog'lom ijtimoiy-psixologik muhitni yaratish **orqali boshqaruvchilarining aniq va noaniq shaxsiy maqsadlari doir tavsiyalar ishlab chiqildi.**

Unga ko'ra rahbarlarga xos aniq shaxsiy maqsadlar:

- ✓ rahbar tomonidan o'z oldiga qo'yilgan maqsadlarga aniqlik kiritadi;
- ✓ faoliyatda izchil bo'ladi;
- ✓ o'z muvaffaqiyatlarini doimo tahlil qilib, baholab boradi;
- ✓ o'zaro munosabatlarda chegarani aniqlaydi;
- ✓ o'z muvaffaqiyatlarini yanada oshirish imkoniyatlarini axtaradi;
- ✓ ko'zda tutilgan xavf-xatarga yuzma-yuz boradi;
- ✓ maqsadni oydinlashtirishga harakat qiladi;
- ✓ shaxsiy hayoti va ishi o'rtasida qoniqish muvozanatini saqlaydi;
- ✓ o'z muvaffaqiyatlari rivojini rejalashtiradi;
- ✓ maqsadni aniqlashni biladi va o'z ustida tinimsiz mehnat qiladi;
- ✓ atrofdagilar bilan yaxshi aloqada bo'ladi;
- ✓ vaqtdan unimli foydalana oladi;
- ✓ o'z kuchidan to'g'ri va samarali foydalanadi;
- ✓ vakolatlilikni o'z o'rnida samarali tashkil etadi;
- ✓ bo'ysunuvchi xodimlarga baho berishda ob'yektiv yondashadi;
- ✓ kelajakni ko'ra bilshi va o'z faoliyatining natijadorligini aniqlay olish qobiliyatini

rivojlanganli.

Rahbarlarga xos noaniq shaxsiy maqsadlar:

- ✓ o'z oldiga qo'yilgan vazifalarga aniqlik kiritmaydi;
- ✓ yo'nalishni o'zgartirishga moyil bo'ladi;
- ✓ o'z muvaffaqiyatlarini baholash qobiliyatiga ega emasligi;
- ✓ o'z-o'zini faloliyatini tahlil qilmasligi va ustida muntazam ishlamasligi;
- ✓ o'zaro munosabatlarga kirishish davomida chegara qo'yishdan o'zini olib qochadi;
- ✓ o'z muvaffaqiyatlarini yanada yaxshilash imkoniyatlari bo'yicha aniq tasavvurga ega bo'lmaydi;
- ✓ nfyshtdfqrsh ludfno'epft xavf-xatardan o'zini olib qochadi;
- ✓ faoliyati davomida noaniq maqsadni belgilaydi;
- ✓ shaxsiy hayoti va ishi o'rtasida qoniqish muvozanatini saqlamaydi;
- ✓ o'z muvaffaqiyatlari rivojini rejalashtirmaydi;
- ✓ maqsadni aniqlashda tajribaning yo'qligidan qiyinchilikni sezib turadi;
- ✓ atrofdagilar bilan normal munosabatga kirisha olmaydi;
- ✓ vaqtdan kerakli paytda o'z o'rnida foydalana olmaydi;
- ✓ o'z kuchidan yetarli darajada kerakli vaziyatlarda foydalanmaydi;
- ✓ mavjud imkoniyatlardan va berilgan vakolatlardan samarali foydalana olmaydi;
- ✓ bo'ysunuvchi xodimlarga baho berishda sub'yektiv yondashadi;
- ✓ boshqaruvga xos ijtimoiy-psixologik yondashuvlarni tartibli amalga oshirmaydi.

Yuqorida keltirilgan yondashuvlardan kelib chiqib rahbar tomonidan pedagog-xodimlarga ta'sir etishtshp kuchli va kuchsiz ta'sir mexanizmiga egalik darajalari to'g'risida batafsil to'xtalib o'tamiz:.

Kuchli ta'sirga ega bo'lgan rahbarlar:

- o'z ishini sevadi va atrofdagilarni qadrlaydi;
- qanday va qay holatda ta'sir etish kerakligi kabi jarayonini tushunadi;
- o'z atrofidagilarga ko'proq ta'sir eta oladi;
- o'z imkoniyatlaridan kelib chiqib vaziyatga baho bera oladi;
- vaziyatga yoki sharoitga qarab kiyinadi;
- ishonchli tashqi ko'rinishga va kfqshn yshno'afpf ega bo'ladi;
- o'z fikrini ftshy, ravon va ifodadsh tgey o'kyfdsh fnef oladi;
- o'ziga ishonadi;

- o‘zini insonning g‘ashini keltirmaydigan, ishonchli tuta biladi;
- o‘zaro yaxshi tushunish asosida aloqa o‘rnata biladi;
- talab qilingan axloqni rag‘batlantiradi;
- o‘zi to‘g‘risida realistik tushunchaga ega bo‘ladi;
- ish faoliyati doirasida aniq ko‘rsatmalar bera oladi;
- boshqalarga ta‘sir etish strategiyasini rivojlantiradi;
- afo‘dshnfesh vfmo‘shvf shijoatkor bo‘lishga harakat qiladi;
- boshqalar fikriga e‘tiborli bo‘ladi va o‘z vaqtida qaror qabo‘l qila oladi;
- shaxsiy fazilatlari bilan boshqalarga namuna bo‘la oladi.

Kuchsiz ta‘sirga ega bo‘lgan rahbarlar:

- o‘z meniga hurmati past va faoliyatini tartibga sola bilmaydi;
- o‘z-o‘zini shasiyatini va ish faoliyatini baholay olmaydigandek his etadi;
- boshqalarga ta‘sir etish bo‘yicha etarli bilim va taassurotga ega bo‘lmaydi;
- bu turdagi rahbarning atrofdagilarga ta‘siri juda kam;
- mavjud sharoitga qarab kiyinish kerakligini bilmaydi;
- tashqi ko‘rinishiga umuman e‘tiborsiz bo‘ladi va ishonchli bo‘lmaydi;
- boshqalarga qarata aytilgan fikrini ravon ifoda eta olmaydi;
- har bir vaziyatda o‘ziga ishonchsizlikni his etadi;
- boshqalar bilan yaxshi shaxsiy munosabatda bo‘lmaydi;
- atrofdagilarni rag‘batlantirish qobiliyati bo‘lmaydi;
- talab qilingan axloqni rag‘batlantirishni bilmaydi;
- o‘zi to‘g‘risida salbiy tushunchaga ega bo‘ladi;
- jamoga aniq bo‘lmagan ko‘rsatmalar beradi;
- guruhga ta‘sir etish strategiyasi bo‘lmaydi;
- sabr-toqatning yetishmasligini his etadi;
- doimo o‘z faoliyatidan qoniqmaydi;
- shaxsiy fikrlari tarqoq bo‘ladi;
- umuman olganda boshqalarga ta‘sir etish qobiliyati etarli darajada rivojlangan bo‘lmaydi.

Rahbarlarga xos bo‘lgan va bo‘lmagan turli psixologik xususiyatlarni tahlillaridan kelib chiqib mulohaza qiladigan bo‘lsak, boshqaruvchilar tomonidan o‘z oldiga qo‘yilgan aniq maqsadni belgilash, boshqaruvchilik faoliyatidan qoniqish muvozanatiga erishishida qiyinchiliklarga yuzma-yuz kelayotgan rahbarlar uchun muhimdir. Bu o‘rinda mag‘lubiyatdan qochish motivatsiyasi ham rahbarning faoliyatdagi harakatlanish sabablari, tabiatini tushunishda ancha oydinlik kiritadi.

Mazkur holat yuzasidan fikr yuritilganda ayrim umumta‘lim muassasasi rahbarlari boshqalarga ta‘sir etish mahoratini rivojlantirib borish orqali qudratli vositalar majmuiga ega bo‘lishadi va ulardan insoniy munosabatlarda foydalanishadi. Bu tajribalar shaxsiy qadr-qimmatni tan olishga yordam beradi va uning samaradorligini oshiradi.

Xulosa qilib aytganda boshqaruvning noto‘g‘ri va yuzaki nazariy talqini – bu faoliyatni faqat “rasmiy” amal qilishiga yoki o‘z imkoniyatlarini to‘liq ro‘yobga chiqara olmasligiga sabab bo‘ladi. Bunga misol qilib, yaqin o‘tmishdagi boshqaruv tizimimizni keltirish mumkin. Jamiyat a‘zolarida, asosan, uning o‘sib kelayotgan qismida tadbirkorlik xislatlarini shakllantirish talablarini hisobga olmaslik, ularda boqimandalik kayfiyatining kuchayishi, tayyorga-ayyorlarning ko‘payishi, iste‘molga ustunlik berilishi, vaqt omili o‘z qadrini batamom yo‘qotishi kabi salbiy holatlar paydo bo‘lishiga olib keladi. Bular ham yaqin tarixdagi hayotimizning odatiy holatlari bo‘lib, jamiyat hozirgacha bu illatlardan to‘lig‘icha qutilgani yo‘q. Shuning uchun ham bugungi kunga kelib boshqaruv jarayoni samaradorligi zamonaviy fikr yurita oladigan ta‘lim tizimi rahbarlari faoliyatiga keng

qamrovli ijtimoiy-psixologik kompetentlikka ega bo'lgan rahbarlarni jalb etilishi muhim deb qaralmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak – Toshkent. “O'zbekiston”, 2017. – 77 bet.
2. Shavkat Mirziyoyevning «Yangi O'zbekiston Strategiyasi» nomli kitobi. – Toshkent. “O'zbekiston”, 2021. – 199 bet.
3. N.N.Shomurotova, I.Maxmudov. Boshqaruv psixologiyasi. “O'quv qo'llanma”. – T.: 2019. – 121 bet.
4. Hasanova Z.D. Boshqaruv psixologiyasi. Darslik. – Buxoro: “Durdona” nashriyoti 2021. - 145 bet.
5. Hayitov O.E. Oliy ta'lim muassasasi o'rta bo'g'in rahbarlari psixologik kompetentligini modellashtirish. Psixologiya fanlari doktori dissertatsiyasining avtoreferati. – Toshkent: TDPU, 2020. - 146 bet.

YANGI O'ZBEKISTON TARAQQIYOT STRATEGIYASINING SINERGETIK TALQINI

Tajibayev Muxiddin Abdurashidovich

Jizzax politexnika instituti “Ijtimoiy fanlar” kafedrasida o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada mamlakatimiz bosib o'tgan taraqqiyot yo'lining chuqur tahlili, bugungi kunda jahon bozori kon'yunkturasi keskin o'zgarib, globallashuv sharoitida raqobat tobora kuchayib borayotgani davlatimizni yanada barqaror va jadal sur'atlar bilan rivojlantirish uchun mutlaqo yangicha yondashuv hamda tamoyillarni ishlab chiqish va ro'yobga chiqarishi haqida fikr yuritiladi.

Tayanch so'zlar: Sistema, taraqqiyot, o'z-o'zini tashkillashtirish, tizim, sinergetik dunyoqarash, ijtimoiy tizim, strategiya, liberallashtirish, adolat, ochiqlik.

Borliqdagi ko'plab o'zaro aloqada bo'lgan, qismlardan tashkil topgan sistemalar, o'z-o'zini tashkillashtirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu jarayonning, ya'ni o'z-o'zini tashkillashtirishning asosiy talabi sistema ochiq bo'lishi lozim. Bunda sistema o'zini o'rab turgan muhit bilan axborot, energiya va modda almashib turish imkoniyatiga ega bo'lishi lozim. Yuqoridagi xossalarga ega bo'lgan va evolyutsion harakat belgilarini o'zida mujassamlashtirgan tizimlarni nohiziqli, dissipativ tizim deb aytishimiz mumkin bo'ladi. N. Kurdyumov, “Nohiziqli olam bu – an'anaviy, klassik fan qonuniyatlaridan farq qiluvchi olamdur. Bu murakkab strukturalar, turli qismlardan tashkil topgan evolyutsion bir butunlikdir”[1], deb ta'rif bergan. Shu nuqtai nazardan ijtimoiy tizim o'z-o'zini tashkillashtirishning evolyutsion mexanizmlarini tadqiq qilish, uning asosiy masalalardan biri bo'lib qolmoqda va bu paragrafda aynan shu muammo, taraqqiyot strategiyasining istiqbollari sinergetik paradigma prizmasida atroflicha ko'rib chiqishga harakat qilamiz.

Hammamizga yaxshi ma'lumki, Sharq dunyosida inson kamoloti va jamiyat taraqqiyoti masalasi asosiy muammo sifatida ko'rib chiqiladi. Sharq mutaffakkirlari, faylasuflari o'z ta'limotining yo'nalishidan qat'i nazar ijtimoiy tizim muammosi, uning yetukligi masalasini alohida tadqiq qilgan.

Ayni shu ma'noda ideal boshqaruv, adolatli davlatning nazariy asoslarini ishlab chiqish borasida ulkan meros qoldirgan o'rta asrlar davlat arbobi Nizomulmulkning “Siyosatnoma” si muhim manba bo'lib xizmat qiladi. U davlat amaldorlarini ularning axloqiy fazilatlariga ko'ra tanlash, insof hamda diyonatni oyoq osti qiluvchi kishilarni

boshqaruv ishlariga aralashtirmaslik, davlat ishlarini kengash asosida olib borish, faoliyani nazorat qilish, ijro va itoatkorlik kabi g'oyalari bilan ahamiyatlidir. Jumladan, Nizomulmulkning, "Ko'pchilik bo'lib qabul qilingan tadbir eng savobli bo'ladi va shunday yo'l tutish kerak"[2] tarzidagi fikrlari ulug' ajdodlarimiz davlat tuzilishining adolatli tartibotlariga qanchalik e'tiborli ekanligidan dalolatdir. Shunday ekan, hukumat va jamoat tashkilotlari tomonidan amalga oshiriladigan jamoatchilik nazoratining mohiyati, mazmuni va shakllari, uslublari hamda u qanday holatlarda namoyon bo'lishi to'g'risidagi nazariy va amaliy masalalarni tadqiq etish bugungi kunda olimlar oldida turgan dolzarb masalalardan biri ekanligini e'tirof etish joiz. "...avvalo, inson, uning haq-huquqlari va baxt-saodati davlat siyosati, barcha davlat organlari eng ustuvor maqsadi bo'lishi lozim. Jamiyat qurilishi va davlat siyosati shu g'oyaga tayanishi hamda "Davlat inson uchun" asosida tashkil etilishi darkor"[3].

Demokratik o'zgarishlarning hozirgi bosqichi siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyotning uzoq vaqtga mo'ljallangan Harakatlar va Taraqqiyot Strategiyalarini ishlab chiqish va uni amalga oshirishni talab qilmoqda. Bunda davlatning roli demokratik taraqqiyotimizning pirovard maqsadi – fuqarolik jamiyati barpo etish maqsadiga asoslangan holda tubdan o'zgarishi darkor. Kuchli markaziy davlat hokimiyati o'zining kuch-g'ayratlarini asosiy, umumilliy vazifalarga, chunonchi, mudofaa, davlat va fuqarolar xavfsizligi, tashqi siyosat, valyuta-moliya hamda soliq tizimlarini shakllantirish, adolatli qonunlar qabul qilish va taraqqiyotining boshqa strategik vazifalariga qaratadigan xalqparvar davlatni barpo etish nazarda tutilgan. Boshqa masalalarni hal qilishni esa asta-sekin markazdan joylarga, davlat hokimiyati organlaridan jamoat tashkilotlariga, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlariga bosqichma-bosqich topshirish muhim. Fuqarolarning haq-huquqlari, so'z, matbuot, vijdon erkinligi, erkin saylovlarni amalga oshirish hamda davlat boshqaruv organlari faoliyatining ochiqqligi ta'minlanadigan, qisqa qilib aytganda ochiq va shaffof jamiyatni qurish bu-rivojlantirish sohasidagi strategik vazifamizdir. Bu jarayon davlat siyosati darajasiga ko'tarilagan. Hozirda globallashuv davrida esa xalqaro iqtisodiy tuzilmalar etishmayotgan resurslarni, energiyani qo'lga kiritish va muayyan entropiyani tushirish uchun tashqi muhitga aralashuvni amalga oshirishi kuzatilmoqda.

Reallikning yangi xususiyatlari bir necha o'n yillar davomida jahon hamjamiyati tomonidan faol, ammo samarasiz muhokama qilingan va hal qilinishi ham noan'anaviy yondashuvlarni talab qiladigan «global muammolar» ning keng doirasini vujudga keltirdi. Afsuski, zamonaviy tadqiqot paradigmasi, uning asosida mamlakatlar rivojlanishining o'ziga xos strategiyalari ishlab chiqilmoqda, obyektiv ravishda ushbu yangi sharoitlarni hisobga ololmaydi va dunyoni global talqin qilish illyuziyasini saqlab qolishda davom etmoqda va o'zining chuqur kontekstida dunyoni to'liq va aniq javobni talab qiladigan ma'lum bir (hali to'liq tushunilmagan) yakunlanganlik deb biladi.

Ko'rinib turibdiki, jahon hamjamiyati tajribasidan unumli foydalanib, texnologiyalarni o'zlashtirish va takomillashtirish orqali ijtimoiy tizim rivojlanadi. "Taraqqiyotga erishish uchun, raqamli bilimlar va zamonaviy axborot texnologiyalarini egallashimiz zarur va shart"[4]. Texnologiya esa fanlarning o'z ichki muammolariga yechim topish va ijtimoiy buyurtmalar (social orders) asosida rivojlanadi.

Ayni vaqtda mamlakatimiz bosib o'tgan taraqqiyot yo'lining chuqur tahlili, bugungi kunda jahon bozori kon'yunkturasi keskin o'zgarib, globallashuv sharoitida raqobat tobora kuchayib borayotgani davlatimizni yanada barqaror va jadal sur'atlar bilan rivojlantirish uchun mutlaqo yangicha yondashuv hamda tamoyillarni ishlab chiqish va ro'yobga chiqarishni taqozo etmoqda.

Mazkur vazifani amalga oshirish yoʻlida aholining keng qatlamlari, jamoatchilik va ishbilarmon doiralar vakillari, davlat organlarining rahbarlari va mutaxassislari bilan amaliy suhbat hamda muhokamalar olib borilib, amaldagi qonun hujjatlari, milliy va xalqaro tashkilotlarning axborot-tahliliy materiallari, maʼruzalari, tavsiyalari va sharhlari, rivojlangan xorijiy mamlakatlar tajribasi tahlil qilinishi lozim. Bu barqaror rivojlanish strategiyasini ishlab chiqishdagi vazifani yengillashtiradi.

Barqarorlikning aksi boʻlgan, beqarorlik tushunchasi ham keng maʼnoli ilmiy falsafiy kategoriya boʻlib, tizimdagi oʻzgaruvchan, nomuvozanati holatlarni aks ettiruvchi tushuncha hisoblanadi. Barqarorlik va beqarorlik tushunchalari bugungi kunda aktual kategoriyalardan boʻlib, zarurat va tasodif, sabab va oqibat, oʻzgaruvchan va turgʻun kabi tushunchalar oʻrtasidagi munosabatni qayta koʻrib chiqish zarurligini koʻrsatib turibdi.

Olib borilayotgan islohotlar samarasini yanada oshirish, davlat va jamiyatning har tomonlama va jadal rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratish, mamlakatimizni modernizatsiya qilish hamda hayotning barcha sohalarini liberallashtirish boʻyicha ustuvor yoʻnalishlarni amalga oshirish maqsadida Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli “2022-2026 yillarga moʻljallangan Yangi Oʻzbekistonning taraqqiyot strategiyasi toʻgʻrisida”gi Farmoniga asosan Yangi Oʻzbekistonning taraqqiyot strategiyasi qabul qilindi[5].

Unda quyidagi vazifalar ustuvor qilib belgilab olindi:

✓ **Inson qadrini yuksaltirish va erkin fuqarolik jamiyatini yanada rivojlantirish orqali xalqparvar davlat barpo etish.** Zamonaviy dunyo uchun shaxs erkinligi nazariyasini birinchilardan boʻlib tavsiflab bergan, ingliz faylasufi Djon Lokkning fikriga koʻra, “Barcha odamlar tugʻma, ajratib boʻlmas huquqlar bilan tugʻiladilar. Bular tabiiy-fundamental huquqlar: yashash, ozodlik va mulkka egalik qilish huquqlaridir”[6] (*life, liberty, property*). Egalik qilish deganda Lokk nafaqat biror moddiy mulkka egalik qilishni, balki shaxsning oʻz-oʻziga egalik qilishi (shaxsiy farovonlikka erishish uchun harakat qilish huquqini ham oʻz ichiga oladi) ni ham nazarda tutgan. Shaxs erkinligini bugʻib qoʻyuvchi rejimlar (fashizm, kommunizm, totalitarizm) tarix sahnasidan surib chiqarilishi bu qonuniyat. Unda soʻz erkinligi, shaxsiy erkinlik kafolatlari, fuqarolik jamiyatining har qanday belgilariga yoʻl qoʻyilmaydi. Natijada mamlakatda hayot tarzi izdan chiqib, qogʻozbozlik va korrupsiyaga kirib ketgan, noeffektiv tizim shakllanadi. Oqibatda infrastruktura ham izdan chiqib, mamlakat xaos yoqasiga kelib qoladi. Aynan, shu narsaning oʻzi demokratiya uchun fuqarolik jamiyati shakllanishi, alohida shaxslar emas, tizim ishlashi muhimligini koʻrsatib turadi. Agar, xalqning oʻzi rivojlanib, ongi oʻzgarib, kuchli fuqarolik jamiyati shakllanmas ekan, yuz marta rahbar almasha ham mamlakat diktatura nazorati ostida qolaveradi. Buning uchun jamiyat aʼzolarining faol fuqarolik pozitsiyasi talab qilinadi. “Inson oʻzgarsa, jamiyat oʻzgaradi”[7].

✓ **Mamlakatimizda adolat va qonun ustuvorligi tamoyillarini taraqqiyotning eng asosiy va zarur shartiga aylantirish.** Buyuk bobokalonimiz Amir Temurning fikricha, davlat boshqaruvida muhim jihat bu qonun ustuvorligidir. “Qatʼiy tartib va qonunlarga amal qilishim baxt-saodatim kaliti boʻldi”[8]. Oʻsha davrda, tabiiyki, qonunlar sifatida diniy ahkomlar va ular asosida yozilgan qoidalar (shariat) amalda boʻlgan. Bu kabi omillarning barchasi buyuk Temur adolatli va fozil boshqaruvga alohida eʼtibor qaratganligini koʻrsatib turibdi. Demak, bundan xulosa qiladigan boʻlsak, tizimni tashkil qiladigan tizim ostilar va tizim elementlari energiyasining yigʻindisi tizim energiyasidan oshib ketishiga, yaʼni entropiyaning kuchayishiga yoʻl qoʻyilmagan.

✓ **Milliy iqtisodiyotni jadal rivojlantirish va yuqori oʻsish surʼatlarini taʼminlash.** “Biz avvalo iqtisodiyotni isloh qilish va erkinlashtirish borasidagi ishlarimizni yanada chuqurlashtirish, uning soha va tarmoqlarini tarkibiy jihatdan oʻzgartirish boʻyicha

boshlangan ishlarni jadallashtirishimiz kerak”[9]. Shaxsiy mulkka egalik, uning daxlsizligi hissidan inson hayotida, barcha harakatlarida mustaqillik hissi kelib chiqadi. Aynan shaxsiy mulk daxlsizligi, mulkka egalik kishining erkin faoliyat yuritishini, oʻziga nisbatan ishonchini, kelajakka nisbatan umid tuygʻusini, turmush darajasining oshib borishini kafolatlaydi. Bugungi postindustrial jamiyatlarda iqtisodiyot alomatlari informatsiya, ijodiyot va intellektual texnologiyaning ahamiyati ortib bormoqda. “Shu bois, raqamli iqtisodiyotga faol oʻtish – kelgusi 5 yildagi eng ustuvor vazifalarimizdan biri boʻladi”[9]. Endi ishlab chiqarishdagi tarkibiy yangilanishlar, mehnat mazmuni va xarakterining oʻzgarishi sodir boʻlib, eʼtibor kishilar ongi va madaniyatini oʻzgartirishga, olamni tushunish, hayotdan orqada qolmaslik uchun shaxs imkoniyatlarini rivojlantirish, keng miqyosda fikrlashga oʻrganish zarur boʻladi.

✓ **Adolatli ijtimoiy siyosat yuritish, inson kapitalini rivojlantirish.** Tabiatdagi destruksiya bir vaqtning oʻzida bir necha tashqi taʼsirlar: issikqlik va kislorodli muhit (oksidlanish) natijasida roʻy bersa, ehtiyojlarining qondirilmasligi, adolatsiz taqsimot, korrupsiya, qonun ustuvorligining taʼminlanmasligi, axloqiy buzuvchilik kabilar oqibatida ijtimoiy destruksiya, yaʼni tizim qismlari oʻrtasidagi aloqalarning yemirilishi kuzatiladi. Shu bilan birga kechadigan disfunktsionallik ham eski tizimni yemiradi va yangi strukturani tashkillashtiradi.

✓ **Maʼnaviy taraqqiyotni taʼminlash va sohani yangi bosqichga olib chiqish.** Bu soha eng ustuvorlaridan biri hisoblanadi. Ijtimoiy tizim muammosi bilan chuqur ilmiy-falsafiy darajada shugʻullangan mutafakkirlardan biri Forobiy komil inson, ideal jamiyat haqidagi qarashlarida insonning maʼnaviy yetukligi, baxt saodatga erishuvi haqida fikr bildirar ekan, “Baxtga erishish yoʻli fazilatli ishlarning mohiyatini anglash va ularni yuzaga chiqarish vositalarini bilishdan iboratdir. Inson oʻz imkoniyatlarini (demakki oʻz-oʻzini maʼnan) anglagandagina oʻzining bilimlari va qobiliyatlarini joriy etish imkoniyatiga ega boʻla oladi”[10]. Bu yerda sinergetikaning asosiy tamoyillaridan biri boʻlgan oʻz-oʻzini anglash va oʻz-oʻzini yuzaga chiqarish tamoyillarini koʻrishimiz mumkin. Mutafakkir kishilarning oʻz-oʻzini tashkillashtirishini, maʼnaviy taraqqiyoti, komillik va baxt saodatligini ularning oʻzidan, aql, tafakkur, ixtiyor, fazilat va quvvatlaridan izlaydi. Uning fikricha, yetuk jamiyatda maʼnan komil inson muhim fazilatlarga ega boʻlishi lozim. Birinchi navbatda, jamiyat aʼzolari oʻzligini anglab, kamol topishidagi maʼnaviy-axloqiy xususiyatlarni oʻzlashtirishi kerak.

✓ **Milliy manfaatlardan kelib chiqqan holda umumbashariy muammolarga yondashish.** Tadqiqotlardan maʼlumki, chiziqli taraqqiyot tarzida tarixiy evolyutsiyani ifodalab boʻlmaydi. Chunki, unda resurslar cheklangan sharoitda manfaatlar toʻqnashuvi, ijtimoiy ziddiyatlar turli kuchlar oʻrtasida turlicha kechadi. Tasodifiy omillarga bogʻliq boʻlgan har qanday tizimlarda fluktuatsiya sodir boʻladi. Shuning uchun ijtimoiy tizimlardagi iqtisodiy, siyosiy, huquqiy va hokazo sohalarda fluktuativ taʼsirlar hisobga olinmogʻi lozim. Fluktuatsiya tizim tarkibida xaos alomatlarining borligidan darak beradi. Ayni shu holatda jamiyat insoniyat manfaatlarining mushtarakligi jahon hamjamiyati oʻz-oʻzini tashkillashtirishiga, yangi bosqichga koʻtarilishiga xizmat qiladi.

✓ **Mamlakatimiz xavfsizligi va mudofaa salohiyatini kuchaytirish, ochiq, pragmatik va faol tashqi siyosat olib borish.** Insoniyat strukturasi turli elementlarning oʻziga xosligi asosidagina ular oʻrtasidagi umumiy aloqadorlik, bogʻlanish va oʻzaro taʼsir natijasi boʻlgan global yaxlitlikni eʼtibordan chetda qoldirish oqibatida ijtimoiy ziddiyatlar, qarama-qarshiliklar va toʻqnashuvlar tahdidi butun boshli insoniyat uchun xavf tugʻdirib boshladi. Shu bois ushbu jarayonga sinergetik tahlil asosida yondashuv avvalgi ishlarimizda taʼkidlab oʻtganimizdek, bir-birini taqozo etuvchi qismlar birligidan tashkil topuvchi hamda ushbu birlik negizida oʻz-oʻzini tashkillashtiruvchi bir butun yaxlit tizim sifatida yondashuv

mavjud muammolar yechimiga yo‘l ochadi. Shuningdek, masalaga bu tarzda qarash global ijtimoiy munosabatlarni, inson faoliyatini, tashqi muhit bilan modda va energiya almashinuvini, mavjud ehtiyojlar va ularning o‘z-o‘zaro borishini xaosdan tartib tomon rivojlanish tendensiyasini, tartibga soluvchi vositalarni va boshqaruv tizimi institutlarini chuqurroq o‘rganish, jamiyatda vujudga kelgan ko‘plab axloqiy, ijtimoiy-siyosiy muammolarni hal etish imkonini berishi mumkin.

Yuqoridagi ustuvor yo‘nalishlar attraktor sifatida ijtimoiy tizimdagi o‘z-o‘zini tashkillashtirishning o‘zagini hosil qiladi. Tizim qanchalik tashqi muhit bilan o‘zaro ta’siri oshib borsa, uning taraqqiyot vektori shunchalik o‘zaro proporsional barqaror o‘z-o‘z boradi va hamda differensiallashish kuchayib, tizim polifunksional ko‘rinishga ega bo‘ladi.

Jamiyat ham, madaniyat ham bugungi kunda har doimgidanda kuchliroq o‘zgarishlar va rivojlanishlar fazasini boshdan kechirmoqda. Ularning har ikkisi ham yangilik va ijodsiz rivojlana olmaydi. Yangiliklar va turli ijod mahsullari vaqt sinovidan o‘tgach, umuminsoniy ahamiyat kasb etadi va barqarorlashib umuminsoniy qadriyatga aylanadi. Yangilik va erkin ijoddan qochish, ularni inkor qilish, erishilgan narsalarga qanoat qilish, barqaror holat hisobalanadi. Chunki mohiyatiga ko‘ra tizimning muayyan tartibini o‘zgartirmasdan ma’lum vaqt davomida saqlab turishi bu barqarorlikdir. Aksincha, nomuvozanatli, o‘zgaruvchanlik, ijodkorlik va intilish beqarorlikning elementlari hisoblanadi. Beqarorlik holatida jamiyatda yetilib kelgan muammolar ko‘zga tashlana boshlaydi. Lekin ushbu vaziyatga odatiy hol, taraqqiyotning normal harakati sifatida qarash, sinergetikaning e’tirofi hisoblanadi.

Ko‘rilgan masalalar umumlashtirilib, quyidagi xulosalar chiqarildi:

Birinchidan, ijtimoiy taraqqiyotning asosi texnologik, informatsion va psixologik sohalar bo‘lib, ular o‘zaro uzviy aloqada mavjud bo‘ladi. Bu aloqadorliklarda texnologiyalarning ahamiyati salmoqlidir. Shundan kelib chiqib, dunyoqarashdagi barcha o‘zgarishlar manbai texnologik inqilobning qay darajadali bilan bog‘liq bo‘ladi. Tarixiy sharoitlardan kelib chiqib shakllangan jamiyat sivilizatsiyasining mohiyati ham shunda namoyon bo‘ladi.

Ikkinchidan, ijtimoiy tizim ochiq sistemadir va muayyan darajada boshqa sistemalar bilan modda, energiya va axborot almashinuvida qatnashadi. Ayni shu holatda tizim o‘z-o‘zini tashkillashtirishi imkoniyatlari o‘sadi va aksincha, o‘z “qobig‘idan chiqmaydigan” tizimlar kommunikatsiya va resurslarining cheklanganligi sababli rivojlanish imkoniyatlaridan mosuvo bo‘ladi.

Uchinchidan, ijtimoiy tizimda turli statsionar (turg‘un) holatlar mavjud bo‘lib, bunday tizimlar istagan yo‘nalish bo‘yicha harakat qilishlari mumkin. Ichki yoki tashqi ta’sir natijasida ular statsionar holatdan chiqib, variativ harakat qiladi.

To‘rtinchidan, Ijtimoiy tizimlar ayni bir sharoitda barqaror yoki beqaror bo‘lishlari, bir ko‘rinishdan boshqa ko‘rinishga o‘tishi mumkin. Tizimdagi barqarorlik yoki beqarorlik bir-birini taqazo qiladi. Ularning koevolutsiyasi ijtimoiy tizim mavjud ekan, hamma vaqt sodir bo‘laveradi.

Beshinchidan, beqarorlik holatiga faqat buzuvchi, vayron qiluvchi kuch sifatidagina qaramasdan, balki yangi tizimni tashkillashtiruvchi omil sifatida qarash maqsadga muvofiqdir. Chunki eski tizimni buzmasdan yangi tizimni tashkillashtirish mumkin emas.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Kurdyumov S.P., Knyazeva Ye.N. Sinergetika: nelineynost vremeni i landshafti koevolutsii. - Moskva: KomKniga, 2007. – S. 19
2. Nizomulmulk. Siyosatnoma (Siyar ul-muluk). - T.: YAngi asr avlodi, 2015. – B. 98.

3. Mirziyoev SH.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021. – B. 67.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SHavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. // Xalq so'zi gazetasi, 2020 yil, 24 yanvar. xs.uz.
5. <https://lex.uz/ru/docs/5841063#5842914>
6. Lokk Dj. Sochineniya: V 3 t. / Per. s angl. i lat. T. 3/ Red. i sost., avt. primech. Subbotin A.L. – M.: Misl, 1988. – S. 414.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SHavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi // Xalq so'zi gazetasi, 2018 yil, 28 dekabr.
8. Temur tuzuklari. - T.: O'zbekiston NMIU, 2019. - B. 83.
9. <https://yuz.uz/news/ozbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyoevning-oliy-majlis-va-ozbekiston-xalqiga-murojaatnomasi> 2022 yil 20 dekabr.
10. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. -T.: Yangi Asr Avlodi, 2019. – B. 182.
11. To'raev B.O., Ergasheva M.X., Raxmonov B.U., Mo'minova Z.O., Ochilov J. Sinergetika 2: mohiyati, qonuniyatlari va amaliyotda namoyon bo'lishi. T.: Navro'z nashriyoti, 2022, -Bet 243.
12. Bozorov Sinergetik paradigma. Monografiya. – Toshkent.: Tafakkur, 2010, -Bet 78.;

YANGI O'ZBEKISTONDA IJTIMOIIY BARQARORLIKNI TA'MINLASHDA MILLIY VA UMUMINSONIY QADRIYATLARNING O'RNI

G'aybullayev Otabek Muxammadiyevich,

*SamDChTI Yoshlar masalalari va ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha birinchi prorektori,
falsafa fanlari doktori, professor*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Yangi O'zbekistonda milliy va umuminsoniy qadriyatlarni rivojlantirish, ularning jamiyatdagi ijtimoiy barqarorligini ta'minlash masalalari falsafiy tadqiq etilgan. Unda har bir fuqaroning faol shaxs sifatida qadriyatlarni rivojlantirishga o'z hissalarini qo'shishlari, axloqiy qarashlarning mohiyati ochib berilgan.

Kalit so'zlar: inson, xalq, jamiyat, ma'naviyat, madaniyat, milliy qadriyat, umuminsoniy qadriyat, davlat millat.

Yangi O'zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlarda jamiyatning ijtimoiy barqarorligini ta'minlashda o'zining tarixan tarkib topgan zalvorli qiyofasi bilan millat sha'ni, xalqning milliy mentaliteti, bir-biri bilan uyg'unlashgan holda rivojlangan holda milliy va umuminsoniy qadriyatlar alohida o'rin tutadi. Bunday tarixiy taraqqiyot yo'lidan ildam borayotgan yurtimiz o'zining ertangi farovon kelajagini bugungi sog'lom avlod turmush tarzi, ma'naviy madaniyati orqali rivojlantirishni o'z oldiga maqsad qilib olgan.

Har bir davrda milliy va umuminsoniy qiyofa kasb etib boruvchi qadriyatlar hamisha davlat rahbarlarining nigohidan hech qachon chetda qolmagan. "Bugungi shiddatli davrda, - deb ta'kidlaydi Birinchi Prezidentimiz I.Karimov, - chinakam ma'naviyatli va ma'rifatli odamgina inson qadrini bilishi, o'z milliy qadriyatlarini, milliy o'zligini anglashi, erkin va ozod jamiyatda yashash, mustaqil davlatimizning jahon hamjamiyatida o'ziga munosib o'rin egallashi uchun fidoyilik bilan kurasha olishi mumkin"[1]. Jamiyatimizda mana shunday yuksak his-tuyg'uli va didli shaxsni tarbiyalash barchaning diqqat-e'tiborida aniq va ravshan g'oyaga aylanishini oddiy fuqarodan tortib to davlat rahbariga chin yurakdan his darkor.

Bu borada soʻz yuritganda milliy va umuminsoniy qadriyatlar “yoshlarni Vatanga sadoqat, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash, oʻsib kelayotgan yosh avlodni ilm-fan va innovatsiyalarga keng jalb etish, ularni “Yangi Oʻzbekiston - Uchinchi Renessans sari!” shiori atrofida birlashtirishga qaratilgan chora-tadbirlarni samarali va tizimli tashkil etishda”[2] asosiy omil boʻlib xizmat qilmoqda. Jamiyatda milliylik va umuminsoniylik oʻzbek xalqining maʼnaviyatini ajralmas xususiyati sifatida mamlakatimizda yashovchi barcha millatlar va elatlarning mafkurasi, dunyoqarashi hamda qadriyatlaridir. Ular bu hududda yashayotgan barcha millatlar va elatlar axloqi va ruhiyatining yadrosini tashkil etadi. Chunki bu jarayon mamlakatimiz millatlari oʻrtasidagi millatlararo munosabatlarda muttasil namoyon boʻlmoqda.

Milliy va umuminsoniy qadriyatlarning jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni taʼminlashida axloqiy normalar vazifasini bajarishi muhim ahamiyatga ega. Yangi Oʻzbekistonda barcha millatlar va elatlar tengligiga, boshqa millat kishilariga nisbatan, ularning maʼnaviy madaniyati, anʼanalariga, milliy tuygʻulariga chuqur hurmat tamoyillariga asoslanish qadriyatlarga tayanadi.

Bugungi kunda xalqimizning turmush tarziga xos xususiyat sifatida milliylik va umuminsoniylikni yanada rivojlantirish, yangi Oʻzbekistonda yashayotgan millatlar va elatlar oʻrtasidagi ijtimoiy barqarorlik aloqalarining mazmunini boyitish va hajmi jihatidan rivojlantirish katta ahamiyatga ega. Vaholanki, milliy va umuminsoniy qadriyatlar gʻoyaviy-siyosiy, axloqiy, estetik, diniy tomondan insonlarni bir-biriga yaqinlashtiradi va turli koʻrinishdagi egoizm, mahalliychilik, shovinizm hamda millatchiliklardan saqlaydi.

Milliy va umuminsoniylik xalqimizning turmush tarziga xos xususiyat sifatida milliy oʻz-oʻzlikni anglashni ham talab etadi. “Koʻp millatli davlat sharoitida milliy rivojlanish va millatlararo munosabatlar sohasidagi hodisalarning shu kungi holati koʻrsatishicha, har bir millat, elatning faqat iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy va madaniy imkoniyatlarga emas, balki ularni oʻzaro munosabatlarning maʼnaviy his-hajonlari va ruhiy imkoniyatlarini ham oʻrganmay turib, milliy taraqqiyot bilan bogʻliq boʻlgan birorta sohada koʻzlangan maqsadga erishib boʻlmaydi”[3].

Milliy va umuminsoniy qadriyatlar xalqimizning shakllanishi va rivojlanishi mexanizmlarini bilishda dolzarb masalalar yechimini ochib beradi. Ularning rivojlanishiga obʼektiv va subʼektiv omillar majmui, jamiyatdagi iqtisodiy va ijtimoiy-siyosiy va maʼnaviy vaziyat bilan belgilanadigan umumiy shart-sharoit, inson hayotining aniq holatlari, uning shaxs sifatida oʻziga xos xususiyatlari, insonni qadrlashi boshqalar taʼsir qiladi. Voqelik shundayki, tarixiy oʻtmish, uning uchun xarakterli boʻlgan xalqlarning yakkalanib yashashi, eskirib qolgan anʼanalar, urf-odatlar ommaning ongida, goho esa kishilarning hali yetilmagan ongida aks etadi. Milliy notoʻgʻri tushunchalarning elementlari va qoloq odatlar ayni shu sohada zohir boʻlishi mumkin; koʻpincha shaxs buni anglamasligi ham mumkin, ammo muayyan sharoitlarda har qalay u bilib qoladi.

Yangi Oʻzbekiston xalqimiz turmush tarzida juda katta afzalliklarga ega boʻlib, u milliy va umuminsoniy qadriyatlarni garmonik rivojlantiradi. Bu jarayon ijtimoiy munosabatlarimiz yetukligining namoyon boʻlishidir. Ularning subʼekti Yangi Oʻzbekistonning fuqarolari, yaʼni turli millat va elat vakillaridir. Ularning hayoti va maʼnaviy faoliyati, oʻtmish va hozirgi zamonning bir-biri bilan aloqalaridan, ichki va tashqi omillardan, tabiiy-joʻgʻrofiy sharoitlardan, ijtimoiy-iqtisodiy, maʼnaviy-axloqiy va badiiy-estetik motivlardan kelib chiquvchi umumiylik va alohidalikdagi, mushtaraklik va tafovutlardagi bitmas-tuganmas maʼnaviy qadriyatlar bilan toʻyingan.

Yangi Oʻzbekistonda milliy va umuminsoniy qadriyatlar ham nazariy, ham umummetodologik nuqtai nazardan falsafiy va badiiy adabiyotlarda koʻproq milliy nuqati

nazaridan o'rganilgan. Keyingi yillarda xalqning tub manfaatlari va irodasi, ma'naviy madaniyati, turmush tarzi milliy va umuminsoniy qadriyatlarga qaratildi.

Bugungi kunda milliy va umuminsoniy qadriyatlar rivojlanishiga ta'sir etuvchi bir qator sabablar mavjud: birinchidan, ilmiy adabiyotlarda shaxs va jamiyat umumiy madaniyati emas, balki milliy madaniyatning o'ziga xos xususiyatlari falsafiy tahlil etilgan. Jamiyat qadriyatlarning rivojlanish jarayoni milliy g'oya, ma'naviy madaniyat, milliy mentalitet nuqtai nazaridan tadqiq etilib, ma'naviy madaniyat borasida ayrim olimlar, xususan, T.Maxmudov, M.Abdullaev, M.Nurmatov, E.Umarov, Z.Sobirovalarning fikrlarini ko'rishimiz mumkin. Asosiy adabiyotlarda ko'proq millat bilan bog'liq milliy va umuminsoniy qadriyatlar aks ettirilib, masalaga dialektik tarzda yondoshiladi. Ikkinchidan, ilmiy adabiyotlarda qadriyatlar tushunchasiga umumiy tarzda yondashuv mavjud bo'lib, milliy o'zlikni anglash masalalari S.Otamurodov, J.Baxronov, U.Obilov, A.Ochildiev, S.Mamashokirov kabilar qarashlarida asosiy o'rinda turadi. Ularning asarlarida milliy va umuminsoniy qadriyatlar millat taqdiri, qadriyatlari bilan uyg'unlashgan holda ma'naviy madaniyati ifodalab beriladi.

Umuman olganda, Yangi O'zbekistonning milliy va umuminsoniy qadriyatlari ijtimoiy barqarorligini ta'minlash jarayonida har bir shaxs o'zining mas'uliyatini yaxshi anglab yetishi lozim. Biz har bir sohada qadriyatlarimizning umrboqiyiligini saqlagan holda, jamiyatning farovonligi, ijtimoiy hayotning barqaror, tizimli yondashuv asosida amalga oshishi dolzarb hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. -Toshkent: Ma'naviyat, 2008. - B. 16.
2. Mirziyoev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. –Toshkent: O'zbekiston, 2021. –B. 303.
3. Otamurotov Sadulla, Otamurotov Sarvar. O'zbekistonda ma'naviy-ruhiy tiklanish. –Toshkent: Yangi asr avlodi, 2003. - B. 92.

YANGI O'ZBEKISTONDA IJTIMOIIY BARQARORLIKNI TA'MINLASHDA RAQOBAT MADANIYATINING TA'SIRI

Shakarov Jasurbek Shavkat o'g'li
SamDU tadqiqotchisi

Annotatsiya: *Yangi O'zbekistonda raqobat madaniyatini rivojlantirishning ma'naviy-ma'rifiy asoslarini belgilash, milliy taraqqiyot va iqtisodiy farovonlikka xizmat qiluvchi oqilona raqobat madaniyatini shakllantiruvchi usul va vositalarni ishlab chiqish va bu vositalarning ta'sir doirasini kengaytirish muhim amaliy ahamiyat kasb etadi.*

Kalit so'zlar: *Barqarorlik, beqarorlik, tizim, raqobat, madaniyat, ijtimoiy tuzilma*

Mamlakatimizda bugungi kunda barqarorlikni ta'minlash masalasi davlat siyosati darajasiga ko'tarilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11 sentyabrdagi "O'zbekiston — 2030" strategiyasi to'g'risidagi PF-158-son Farmonida [1] ham beshinchi ustuvor yo'nalish mazmunining aynan tinchlik, barqarorlik, xavfsizlik maqsadlarini amalga oshirishga qaratilgani yurtimizda mazkur masala doimo diqqat markazida ekanligidan dalolatdir. Vaholanki ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda mamlakatda olib borilayotgan barcha, jumladan iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, ma'naviy, ma'rifiy islohotlarning ta'sir doirasi va ko'lam teng qiymatlidir. Har bir amalga oshirilayotgan innovatsion, integratsion, modernizatsion hamda information islohotlar oqilona olib borilgandagina, samarali xalqaro

tajribalar asosida joriy etilsagina mamlakatda ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga ta'sir etishi mumkin.

Ma'lumki har bir mamlakat yangi bir tizim sari qadam qo'yganda turli beqarorlik holatlari, muvozanatsiz muhit yuzaga kelish ehtimoli yuqoridir. Vaholanki, yangilik jamiyat a'zolari tomonidan qabul qilinish darajasi hamisha, har bir davrda murakkab kechgan. Ayniqsa, yangi islohotlar amalga oshirilish jarayonida tizimda turli ijtimoiy strukturalar orasida jiddiy kurash, ya'ni keskin raqobat muhiti shakllanadi. Aynan mazkur vaziyatda beqarorlikdan talofatlarsiz chiqish, barqarorlik muhitini shakllantirish va mustahkamlash uchun raqobat madaniyatini ratsional tafakkur doirasida shakllanganligi muhim ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun ham jamiyatda madaniyatli raqobatni olib borilishi hamda raqobat madaniyatiga nisbatan jamiyatni harakatga keltiruvchi asosiy kuch, tayanch manbasi sifatida qarash mamlakat taraqqiyoti uchun zarurat hisoblanadi.

Ma'lumki, raqobat tushunchasi ko'p hollarda manfaatdor strukturalar tomonidan ijobiy qabul qilinavermaydi. Chunki, raqobat madaniyati borasida haqiqiy, oqilona yondashuvning yetishmasligi, yoki o'z imkoniyat doirasiga ishonchning yo'qligi bunga sabab bo'lishi mumkin. Agarda jamiyatda har bir sohada adolatli raqobat muhiti shakllantirilsa, raqobatlashayotgan tomonlar raqobat madaniyati tamoyillari va shartlariga to'liq amal qilsa, asosiy maqsad jamiyat taraqqiyoti ekanligi anglab yetilsa, mazkur tizimda rivojlanish, yuksalish bo'lishi mumkin. Adolatsiz, madaniyatsiz raqobat jamiyatni tanazzuliga olib keluvchi turli illatlarga, jumladan, korrupsiya, urug'-aymoqchilik, buyuk davlatchilik shovinizmi kabi tahdidlar ko'lamini kengayib borishiga sabab bo'ladi.

Raqobat tushunchasi ko'plab manbalarda iqtisodiy tushuncha sifatida keltiriladi, ya'ni iqtisodiy kategoriya sifatida u bozor iqtisodiyotining va umuman tovar xo'jaligining eng muhim belgisi, uni rivojlantirish vositasi, bozor mexanizmining asosiy tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Ya'ni, raqobat — mustaqil tovar ishlab chiqaruvchi (korxona)lar o'rtasida tovarlarni qulay sharoitda ishlab chiqarish va yaxshi foyda keltiradigan narxda sotish, umuman iqtisodiyotda o'z mavqeini mustahkamlash uchun kurashdir. Raqobat ko'p qirrali iqtisodiy hodisa bo'lib, u bozorning barcha sub'yektlari o'rtasidagi murakkab munosabatlarni ifodalaydi [2]. Shuningdek, **raqobat** — xo'jalik yurituvchi subyektlarning (raqobatchilarning) musobaqalashuvi bo'lib, bunda ularning mustaqil harakatlari ulardan har birining tovar yoki moliya bozoridagi tovar muomalasining umumiy shart-sharoitlariga bir tomonlama tartibda ta'sir ko'rsatish imkoniyatini istisno etadi yoki cheklaydi [3; 557].

Raqobat tushunchasi shu qadar serqirradi, uni qandaydir yagona umumiy ta'rif bilan qamrab olish mumkin emas. Raqobat jamiyatni taraqqiyotiga xizmat qiladigan har qanday sohani qamrab oladi. Nafaqat iqtisodiyot, balki, siyosat, ta'lim, tibbiyot, madaniyat, san'at va hokazo sohalarda raqobat jarayoni kuzatiladi. Shu bilan birga raqobat ishtirokchilarining, ya'ni raqobatlashayotgan tomonlarning sotsial-iqtisodiy maqomi bir xil emas, shu sababdan, ularning maqsadi ham bir-biridan farq qiladi. Ana shu turli manfaatdor tomonlarning tinch, muzokaraga asoslangan raqobat madaniyatiga egaligi jamiyat barqarorligini ta'minlashda eng muhim vazifalardan biri sanaladi. Vaholanki, mamlakatimizda bugungi globalashuv davrida, ayniqsa, milliy ma'naviyat rivojida raqobat madaniyatini shakllantirishning ma'naviy-ma'rifiy masalalarini ochib berish hamda sog'lom raqobatni shakllantiruvchi zamonaviy usul-vositalarni ishlab chiqishdan zaruriy ahamiyatga ega deb hisoblaymiz.

Yangilanayotgan O'zbekistonda raqobat madaniyatini rivojlantirishning ma'naviy-ma'rifiy asoslarini aniqlash, milliy rivojlanishga, iqtisodiy farovonlikka xizmat qiluvchi oqilona raqobat madaniyatini shakllantiruvchi usul va vositalarni ishlab chiqish hamda bu vositalarni jamiyat barqaroligiga ta'sir doirasini kengaytirish ham tarbiyaviy, ham amaliy

ham funksional faoliyatni amalga oshirishni talab etadi. Bu faoliyatni amalga oshirish jarayonida ijtimoiy tizim barqarorligidan manfaatdor har bir subyekt yoki ijtimoiy Sistema elementi birdek mas'ul hisoblanadi. Ana shu mas'ullikni shakllantirish, o'zaro hurmatga asoslangan raqobat madaniyatini qaror toptirish, insofsiz, adolatsiz raqobatni oldini olish uchun jamiyat a'zolarida raqobatning ma'naviy-ma'rifiy, falsafiy fenomen sifatidagi funksiyalari ochib berish dolzarb, zaruriy ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, bugungi kunda Yangi O'zbekistonda raqobat madaniyatini rivojlantirishning yo'llari va imkoniyatlarini falsafiy tahlil etish, uning amaliy polifunksional jihatlarini keng targ'ib etish lozimdir. Adolatli raqobat madaniyati mamlakatni yuksalishida, islohotlarni samara berishida, beqaror vaziyatlarda barqaror muhitni shakllanishida asosiy mezon bo'lib xizmat qiladi.

Siyosatshunos Jon Vaskesning ta'kidlashicha, kuchlar tengligi haqiqiy raqobat mavjud bo'lishi uchun zaruriy komponent hisoblanadi [4; 11]. Bizningcha, raqobatni adolatli, oqilona, insof va diyonatga asoslangan tarzda olib borilishi raqobatchi kuchlarning raqobat madaniyatini qay darajada egallaganlik mezoni orqali belgilanadi.

Xulosa sifatida shuni ta'kidlab o'tamizki, bugungi kunda mamlakatimizda ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda, amalga oshirilayotgan tub islohotlarning samarali joriy etilishida hamda milliy ma'naviyat rivojida raqobat madaniyatini shakllantirish hamda uning ilmiy-nazariy, falsafiy-konseptual tahlil etish har qachongidan ham dolzarb hisoblanadi.

Adabiyotlar

1. "O'zbekiston-2030 strategiyasi" to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son Farmoni
2. O'zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil
3. Thompson William R. "Identifying Rivals and Rivalries in World Politics". 2001. International Studies Quarterly 45 (4). 557–586. doi:10.1111/0020-8833.00214
4. Michael Brecher. The world of protracted conflicts, 2016. ISBN 978-1-4985-3188-7. OCLC 1253439132
5. <https://enc.for.uz/wiki/Raqobat>

JAMIYATDA IQTISODIY MADANIYAT BARQARORLIKNI TA'MINLASHDA IQTISODIY XULQ-ATVORNI O'RNI

Djuraev Lukmon Narzullaevich,

Samarqand davlat universiteti Falsafa va milliy g'oya kafedrasi DSc dotsenti

Annotasiya: Ushbu maqolada iqtisodiy madaniyat barqarorlikni ta'minlash bevosita ishlab chiqarish madaniyati va xulq-atvorniga bog'liqligi yaxlit tizim sifatida samarali yoritiladi. Iqtisodiy madaniyat tizimi sifatida integrativ va funksional aloqalari yoritiladi. Funksional aloqalaridan biri bo'lgan xulq-atvor masalari yoritilib bu masalaga bir qancha mutaxassislarining qarashlari, ta'riflari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Empirik tadqiqotlar, raqobotdosh, integrativ, funksional, struktura, iqtisodiy xulq-atvor, xulq, mehnat, odob-axloq.

Jamiyatimizda insonning mohiyatli salohiyatining ro'yobga chiqishi, iqtisodiy madaniyatning o'rni va mezoni muhim ahamiyatga ega bo'lib, bu ijtimoiy falsafaning muhim metodologik xulosasi hisoblanadi.

Empirik tadqiqotlar, nazariy izlanishlar va jahon iqtisodiy-amaliyotishuni isbotladiki, iqtisodiy madaniyat mehnat unumdorligi va sifatini oshirishning muhim omillaridan biridir. U yuqori sifatli raqobatbardosh, chiroyli va mukammal tovarlarni ishlab chiqarish va realizasiya qilishda zamonaviy iqtisodiyotda asosiy vositalaridan biri hisoblanadi. Hozirda

qaysi mamlakat yoki korxonaning iqtisodiy madaniyati yuqori bo'lsa, o'sha mamlakat rivojlanish darajasi ham yuqori bo'ladi. Ammo, iqtisodiy madaniyat, uning o'zagi hisoblangan ishlabchiqarish madaniyati, bir butun yaxlit tizim bo'lib, undan foydalanish kompleks tarzda amalga oshirilsagina samara beradi, bu holatni tadbirkorlar, menejerlar, iqtisodiyotni boshqaruvchilar nazardanchetda qoldirmasliklari zarur.

Iqtisodiy madaniyatning funktsional aloqalaridan biri bu iqtisodiy xulq-atvordir. Iqtisodiy xulq-atvor mavzusi ko'plab iqtisodchi va psixologlarga bog'liq bo'lgan aloqalar bo'lib, ular tizim va elementlar o'rtasida ham ro'y beradi. Ular nafaqat tizimning gomeostozisini ta'minlaydi, balki tizimning dinamikasini belgilaydi. Xulq - bu shaxsning harakatlari majmui. "Xulq-atvorda odamning shaxsiyati, fe'l-atvori, ehtiyojlari, didi xususiyatlari aniqlanadi; uning atrofdagi haqiqat narsalari va hodisalari bilan munosabatini ochib beradi"[1.43]. Xulq-atvor faoliyatning shaxsning fazilatlar va qadriyatlar yo'nalishlari erkin namoyon bo'ladigan jihatlarini tavsiflaydi. Faoliyat mezoniy tushunchasiga tizim va o'zaro bog'liq bo'lgan quyi tizimlar kiradi, ularning kombinasiyasi odamlar sa'y-harakatlari umumiy hamkorligi, ularning ehtiyojlari va manfaatlarini qondirish uchun zarur bo'lgan ijtimoiy tuzilmaning ma'lum bir yaxlitligini belgilaydi.

Faoliyat tushunchasi ikki xildagi harakatlarni birlashtiradi: 1) tabiatan yoki iqtisodiy kuch tizimi tomonidan shartlangan qat'iy zaruriyatga bo'ysunadi; 2) faqat ma'lum darajada ob'ektiv holatlar, jamiyatning madaniy va huquqiy normalari bilan bog'liq sabab, lekin sub'ektiv o'z va jamoat manfaatlarini qondirish maqsadlari va vositalarini tanlashda kengroq shaxsiy erkinlik berish. Shunga ko'ra, ushbu faoliyat sohasida shaxs erkin tanlash uchun ko'proq imkoniyatlarga ega va shu bilan birga u o'z harakatlariga ko'proq javobgar bo'ladi. Agar ular ma'lum bir shaxsda yoki ijtimoiy guruhda ma'lum bir umumiy yo'nalishga ega bo'lsa, unda ular boshqalarning o'zlari bilan ijtimoiy aloqada o'zlarini yo'naltirishlariga imkon beradigan xatti-harakatlarning nisbiy yaxlitligini tashkil qiladi.

Hayotning turli sohalarida turli xil qiziqishlar, modellar, xulq-atvor turlari ustun bo'lganligi sababli ularni iqtisodiy, oilaviy va maishiy, deontologik (professional) va boshqalarga bo'lish mumkin. V. I. Verxovin, T.I.Zaslavskaya, V.G.Zalevskiy, V.S.Lyubchenko, I.V.Rozmaynskiy aholining iqtisodiy xulq-atvorining asosiy jihatlarini to'g'risida umumiy nazariy va falsafiy qoidalarni ishlab chiqishga katta hissa qo'shdilar.

Iqtisodiy xulq-atvorning asosi – farovonlikka erishish yoki yuqori davlat yoki xususiy maqomga erishish yo'lidagi foyda va xarajatlarning nisbati to'g'risida shaxsning sub'ektiv g'oyasi. Iqtisodiy va ijtimoiy manfaatlar bilan bir qatorda har bir insonning shaxsiy qobiliyatlari va ijtimoiy institutlar, urf-odatlar, etnik va mahalliy mentalitetning ta'sirini e'tiborga olgan holda ma'lum hayotiy imtiyozlarning nisbiy mavjudligini e'tiborga olish iqtisodiy xulq-atvorning individual va guruhli modellarini shakllantirishda ishtirok etadi.

T.Veblen "bo'sh vaqt sinflari nazariyasi" asarida ta'kidlaganidek, "jamiyat tuzilishi faqat ba'zi ijtimoiy guruhlarining fikrlash tarzining o'zgarishi natijasida yoki oxir-oqibat, hamjamiyatni tashkil etuvchi shaxslarning odatiy fikrlash tarzida sodir bo'lgan o'zgarish tufayli o'zgaradi, rivojlanadi, o'zgaruvchan muhitga moslashadi"[2.200-201]. Binobarin, iqtisodiy xulq-atvorning muhim xususiyati bu foydalanish sohasi (moddiy ne'matlarni ishlab chiqarish va taqsimlash) emas, balki odamlar o'rtasidagi munosabatlarning belgilovchi tamoyili – xarajatlar nisbati va kerakli natijalarni hisoblashdir.

Atrof-muhit mentaliteti va haqiqatni idrok etishning individual xususiyatlariga qarab, uning amaliy qo'llanilishi boshqa sub'ektiv bahoni oladi - axloqiy hukmdan faol harakatlar va ijodkorlik uchun eng kuchli moddiy rag'bat sifatida tan olinadi. M.Veberning ijtimoiy harakatlar nazariyasida, A.Smit tomonidan ijtimoiy koordinasiya, T.Veblen tomonidan iste'molchilarning xatti-harakatlari va V.Zombratning "iqtisodiy ruhi"da nazarda tutilgan

klassik metodologiyani tahlil qilish asosida iqtisodiy manfaat maqsadga muvofiq (terminologiyada) shakllanishini belgilaydi.

M.Veberning fikricha, "iqtisodiy xulq-atvor turi, milliy madaniyat, xulq-atvorning oqilonaligi, ijtimoiy stereotiplar iqtisodiy xatti-harakatlarning an'anaviy turining paydo bo'lishiga ta'sir qiladi. Inson hissiyotlari dunyosi shaxsning iqtisodiy xulq-atvorining affektiv turini oldindan belgilab beradi"[3.602]. Shubhasiz, iqtisodiy xatti-harakatlarning sub'ekti - bu shaxs ya'ni odamlar manfaatlari va motivlari, ularning faoliyati nafaqat foyda olish bilan cheklanib qoladi balki, ma'naviy hayot, madaniyat, ta'lim va ijtimoiy psixologiyaning ko'p qirralariga ta'sir qiladigan (shaxsning o'zini o'zi anglashi, jamiyatdagi obro'si) haqiqiy birlashmasi, asosiy iqtisodiy maqsadga zid bo'lmaslik va pirovardida unga erishishga hissa qo'shishi, xulq-atvor bu shaxs tomonidan belgilanadigan faoliyat shaklidir[4. 6-7].

Iqtisodiy xulq-atvorni ijtimoiy va shaxsga yo'naltirilgan xulq-atvor turlaridan biri sifatida ko'rilganda, ushbu model nafaqat oqilona tomon (xarakterli xarajatlar va foyda nisbati bo'yicha qat'iy iqtisodiy hisob-kitob) bilan, balki axborot etishmovchiligi va shaxsiy sub'ektiv mulohazalar tufayli ahamiyatsiz deb tushunish mumkin. Bu esa ishlab chiqarish, taqsimlash, almashtirish va iste'mol qilish kabi xatti-harakatlarning xilma-xilligini ta'kidlashimizga imkon beradi. Aholining turli ijtimoiy-demografik guruhlarining iqtisodiy xulq-atvori shuni ko'rsatadiki, har bir shaxsning imkoniyatlarining xilma-xilligi uning iqtisodiy jarayonlarda ishtirok etish darajasini aks ettirishi, hamda "iqtisodiy jarayonlardagi mavqeini belgilaydi, iqtisodiyotda va jamiyat hayotining boshqa sohalarida ishtirokini ta'minlaydi"[5.4-6].

Xulq-atvor tushunchasi umumlashtirilgan shaklda shaxsning xatti-harakatlari o'zini o'rab turgan muhitini idrok etishidir. Bu nafaqat hozirgi paytda shaxsning hayotiy pozitsiyasini aniqlash bo'yicha xulosalar chiqarish, balki kelajakda uning harakatlarida oqilona kutishlarni bashorat qilish imkonini beradi. Bizning fikrimizcha, iqtisodiy xatti-harakatlar – bu ma'lum bir shaxs yoki guruhga xos bo'lgan, ularning turli xil manfaatlarini qondirish, foyda olishga qaratilgan ijobiy yo'naltirilgan harakatlarning nisbiy yaxlitligidir.

Iqtisodiy madaniyat iqtisodiy xatti-harakatlarni harakatga keltiruvchi kuch sifatida iqtisodiy sohada faoliyat ko'rsatadigan va sub'ektlarini yo'naltiradigan qadriyatlar, me'yorlar va ehtiyojlarning namoyon bo'lishidir. Iqtisodiy va noiqtisodiy bo'lmagan xatti-harakatlarning umumiy asoslari iqtisodiy madaniyatning uchta tarkibiy qismida namoyon qiladi: 1) mehnat odob-axloqi; 2) ilmiy va kasbiy bilimlar; 3) inson xulq-atvorini boshqaradigan me'yorlar va qadriyatlar. Hozirda inson iqtisodiy hayotini bilish bilan bir qatorda o'z-o'zini aks ettirish va o'z-o'zini tashkil qilishning roliningoshib borishi, ongni erkinlashtirish va individualizatsiya qilish tendentsiyalari kuchaymoqda.

Yoshlarning jamiyatga moslashuvi va iqtisodiy ijtimoiylashuv jarayoni keskin o'zgarishlarga boy bo'lib, turli muhitda va makonda yashab ketishi, mulkni qo'lga kiritishi bilan karakterlanadi. Rossiyalik tadqiqotchi N.K.Jamsueva o'z ilmiy ishida iqtisodiy ijtimoiylashuv jarayonlarini quyidagi jihatlar bilan bog'laydi:

- adaptatsiya (nafaqat tashqi muhit jarayonlariga, balki insonning ichki ruhiy dunyosini shakllantiruvchi faol va nafaol kechinmalarga moslashish);

- his qilish (jamiyatdagi mavjud bilimlar tizimini o'zlashtirishda, uni o'zaro faoliyat orqali individ va jamiyat o'rtasidagi munosabatlar ijtimoiylashuv ob'ektining kommunikativ jihati hisoblanadi);

- ta'sir o'tkazish (jamiyat va referent guruhlarining maqsadga yo'naltirilgan ta'sir o'tkazishi natijasida ongsizlik holatida qadriyatli va me'yoriy ustanovkalarni o'zlashtirish);

- fasilizasiya (hulq-atvorni yumshatish, bunda referent guruhlar individga ma'lum darajada erkinlik berib, unga ijodiy yondashish asosida o'z tajribasini namoyon qilish imkonini beradi);

- ingibitsiya (harakatning pasayishi, individning hayotiy tajribada o'zi to'plagan sosial tajribasi asosida shakllangan hulq-atvoriga atrofda qilarning to'sqinlik qilishi);

- empatiya (individning o'zini boshqalar o'rniga qo'yish qobiliyati yoki shunga tayyorlik, voqe'likka o'zga kishi ko'zi bilan qarashga harakat qilish);

- espektasiya (individlarning o'z faoliyatlarini boshqa kishilar kutgan realliklar bilan olib borishi);

- identifikasiya (shaxsning o'zini boshqalarda mavjud belgilar bilan his qilish, anglash jarayoni[6.23-24].

Yoshlarning iqtisodiy xulq-atvori bozor iqtisodiyoti islohoti ta'sirida, yangi O'zbekistonni qurishda islohotlarni jadallashishi ta'sirida o'zgarib boradigan hamda ular o'z-o'zini tashkil qilish orqali shu yangi iqtisodiy qadriyatlar muhitiga ijtimoilashib boradilar.

Xulosa shuki o'zgaruvchan iqtisodiy xulq-atvori mohiyatini xossalari quyidagilardan tashkil topadi. *Birinchidan*, o'zgaruvchan elementlarning o'ziga xos xususiyatlari maqsadlar, manfaatlar, qadriyatlar, motivlar, e'tiqodlarni o'zida jamlaydi; *ikkinchidan*, iqtisodiy xatti-harakatlarning tuzilishini belgilaydigan ular o'rtasidagi munosabatlarning tabiatidan kelib chiqadi; *uchinchidan*, iqtisodiy xulq-atvorni kontseptual tahlil qilishga urinish avvalo, uni atributlarini metodologik tahlil qilish kerakligini anglatadi. Uning umumiy ma'nosi – iqtisodiy fikrlash bilan bog'liqligini, xarajatlar va natijalar kombinatsiyasini baholashda rasionalizmga bo'lgan istak-maylni ifodalaydi; *to'rtinchidan*, yoshlarning iqtisodiy qadriyatlar yo'nalishlari tarkibi bozor madaniyatining haqiqiy qadriyatlaridan farq qiladi: mehnat qila olish, mehnatsevarlik, shaxsiy javobgarlik, foyda, jamg'arma, boylik (iste'molchilik), ijtimoiy muvaffaqiyat (yutuq, obro'-e'tibor, maqom) bular bozor iqtisodiyotiga asoslangan – tadbirkorlik strategiyasini belgilaydi; *beshinchidan*, iqtisodiy xatti-harakatlarning afzal qilingan strategiyalari etuk yoshdagi yoshlar va ular orasida sezilarli darajada farq qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Петросян Д. С. Интеграционная модель поведения человека / Д.С.Петросян // Общественные науки и современность. – 2008. – № 3. – С. 43

2.Веблен Т. Б. Теория праздного класса / Т. Б.Веблен ; пер. С. Сорокина. – М. : Либроком, 2011. – С. 200-201.

3.Вебер М. Основные социологические понятия. Избранные произведения / М.Вебер. – М. : Прогресс, 1990. – С. 602.

4.Зомбарт В. Буржуа : этюды по истории духовного развития современного экономического человека : пер. с нем. / В. Зомбарт ; изд. подгот. Ю.Н.Давыдов, В.В.Сапов. – М. : Наука, 1994. – С. 6-7.

5.Шабунова А.А. Экономическое поведение населения : теоретические аспекты : препринт / А.А.Шабунова, Г.В.Белехова. – Вологда : ИСЭРТ РАН, 2012. – С. 4-6.

6.Жамсуева Н.К. Социализация молодежи в обществе переходного периода (общетеоретический подход). Улан-Уде, 1999. – С. 23-24.

YANGI O‘ZBEKISTON TARAQQIYOTINING YAGONA TO‘G‘RI YO‘LI-TA‘LIM SIFATINI OSHIRISH

Djumanova Gavharoy Imamovna

*Toshkent pediatriya tibbiyot instituti Ijtimoiy fanlar, pedagogika va psixologiya kafedrası
katta o‘qituvchisi*

Globalashuv sharoitida insonlarning eng asosiy ma’naviy ehtiyojini qondirishga qaratilgan turli darajadagi va mazmundagi bilimlar kundan kunga ilmiy-texnika taraqqiyoti va ilg‘or texnologiyalar ta’sirida o‘zgarib bormoqda. Yangi ilmiy-texnik, fundamental va eksperimental bilimlarning qanchalik o‘z vaqtida va samarali o‘zlashtirilishiga hamda amaliyotga joriy qilinishiga har bir mamlakatning zamon talablariga muvofiq rivojlanishi bevosita bog‘liq. Bu yerda gap faqat ishlab chiqarishga bevosita aloqador bilimlar haqidagina ketayotgani yo‘q.

Jahondagi ko‘plab mamlakatlarning tarixiy rivojlanish bosqichlarini o‘rganganimizda, ularda yoshlar ta’lim-tarbiyasiga va ilm-faniga, yangi texnologiyalar rivojlanishiga berilgan imkoniyatlar, yaratilgan moddiy-iqtisodiy infratuzulma benihoya ulkan darajada bo‘lganligiga guvoh bo‘lib turibmiz. Shu sababdan, yurtimizda amalga oshirilayotgan davlat siyosatida, sohalaridagi islohotlarda ilm-fan rivojiga va yoshlarning ta’lim-tarbiyasiga ustuvorlik berilmoqda.

O‘zbekistonda zamon talablariga mos ravishda yoshlarga zarur shart-sharoitlar va imkoniyatlarni yaratib berish, ularning huquq va manfaatlarini himoya qilish borasida mustahkam huquqiy baza yaratildi (shu kungacha mamlakatimizda yoshlarga oid 100 dan ziyod normativ huquqiy hujjatlar qabul qilingan bo‘lib, ko‘plab xalqaro normalar ratifikasiya qilingan). Masalan: “O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonuni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Xalq ta’limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi, “O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”, “Professional ta’lim tizimini yanada takomillashtirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi farmonlari, “Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta’minlash bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”, “O‘zbekiston Respublikasi oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligining o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limi markazi faoliyatini takomillashtirish to‘g‘risida”gi qarorlari” [2.] va boshqa normativ huquqiy hujjatlar qabul qilindi.

So‘ngi yillarda o‘zbek ta’lim-tarbiya tizimini yangi sifat darajasiga chiqarish, o‘quvchi-yoshlarga horij tajribasi asosida zamonaviy bilimlarni berish va hosil bo‘lgan ko‘nikmalarni shakllantirish uchun ta’limda uzviylik ta’minlanmoqda, samaradorlik oshirilmoqda. Zamon talablari asosida milliy ta’lim-tarbiya tizimi modernizasiya qilinmoqda. Yoshlarni yuksak bilim-ma’rifat egalari, jismoniy va ma’naviy sog‘lom insonlar etib tarbiyalash, ta’lim muassasalarida faoliyat ko‘rsatayotgan rahbar va pedagog xodimlari obro‘yini ko‘tarish, ularning samarali faoliyat yuritishi uchun zarur imkoniyatlar yaratish bo‘yicha izchil va tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. Shu sababdan davlat rahbari Oliy Majlisga Murojaatnomasida: ***“Ta’lim sifatini oshirish – Yangi O‘zbekiston taraqqiyotining yakkayu yagona to‘g‘ri yo‘lidir.***

Yusuf Xos Hojib bobomiz aytganlaridek:

“Zakovat bor joyda ulug‘lik bo‘ladi,
Bilim bor joyda buyuklik bo‘ladi”.

Shuning uchun ushbu sohada boshlagan islohotlarimizni davom ettirishimiz, ta'lim dargohlariga borib, o'qituvchi va murabbiylar bilan ko'proq muloqot qilib, o'quv-tarbiya ishlari sifatini oshirish bo'yicha ular qo'ygan masalalarni birgalikda hal etishimiz kerak.» [3]. Shu tariqa «Yoshlarni zamonaviy bilim va tajriba, milliy va umumbashariy qadriyatlar asosida mustaqil va mantiqiy fikrlaydigan, ezgu fazilatlar egasi bo'lgan insonlar etib voyaga yetkazamiz» [4], - deya e'lon qildi hamda "bolalarning tahliliy va kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirish" vazifasini qo'ydi.

Yoshlarning aqliy va ijodiy salohiyatini rivojlantirish, iqtidorli o'quvchilarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish, ularni jismonan va ruhan sog'lom shaxs sifatida Vatanga sadoqat ruhida tarbiyalash, bolalarda mehnatsevarlik, fidoyilik, keng dunyoqarashga ega komil inson bo'lishga intilish tuyg'usini shakllantirish maqsadida respublikaning 9 ta hududida irod maktablari va 3 ta ixtisoslashtirilgan internat-maktablar tashkil etildi. Mamlakatning turli hududlarida faoliyat ko'rsatayotgan irod va ixtisoslashtirilgan internat-maktablar ta'lim tizimidagi boshqa maskanlardan har jabhada farq qilib, asosiy maqsad sifatida o'quvchilardagi ijodiy qobiliyatni ko'rsatish, shakllantirish va o'qiyotgan fanlari bo'yicha chuqur bilimlarni egallash belgilab qo'yilgan. Mazkur maktablarda yoshlarni o'qitish va tarbiyalash davlat siyosatining samarali vazifalaridan biri sifatida belgilandi. Bu ta'lim maskanlari yangi avlod kadrlarini yetishtirishda muhim poydevor vazifasini bajaradi.

Ta'lim tizimidagi zamonaviy axborot texnologiyalari yutuqlarini o'quv jarayonlarida keng qo'llanilmoqda. Milliy ta'limni informasion texnologiyalar davrida egallashga qodir iste'dodli va iqtidorli yoshlarni ilmiy qiziqishlarini rag'batlantirib, ularga o'z ilmiy salohiyatini namoyish etishga moddiy va ma'naviy ko'mak ko'rsatilib, ularning iqtidorini ro'yobga chiqarish, ilmiy-tadqiqot va innovasion faoliyatini samarali yo'lga qo'yish uchun qo'shimcha shart-sharoitlar yaratish borasida izchil chora-tadbirlar amalga oshirib kelinmoqda [5].

Xususan, xalqaro miqyosda o'tkazilib kelinayotgan fan olimpiadalarida ishtirok etib, mamlakatimiz sharafini himoya qilgan, faxrli o'rinlarni qo'lga kiritgan o'quvchi yoshlarimiz qoninchilikda belgilangan tartibda BHM ning 500, 300, 200 baravari miqdorida moddiy rag'batlantirish (pul mukofotlari), yurtimiz fan olimpiadalari g'oliblari esa tegishli fan sohasi bo'yicha davlat oliy ta'lim muassasalariga kirish imtihonlarida maksimal ball olish huquqini beruvchi sertifikatni qo'lga kiritishmoqda. Bu imkoniyatlar, albatta, bilimli, aqlli va tashabbuskor o'quvchi yoshlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ularning iqtidorini yuzaga chiqarish uchun qilinayotgan davlat siyosatidir.

Ta'limni asosiy vazifalaridan biri mehnat bozorini malakali kadrlar bilan ta'minlash va ma'rifatli ijtimoiy muhitni yaratish hisoblanadi. Ta'lim orqali yangi ilmiy g'oyalar va zamonaviy texnologiyalarni ishlab chiqish, raqobatbardosh iqtisodiyotni barpo etish, ijtimoiy taraqqiyotga erishish, rivojlangan davlatlar darajasiga yetishish va turmush farovonligini ta'minlash mumkin. O'zbekistonning yangi taraqqiyot bosqichida milliy ta'lim tizimidagi oliy ta'limni isloh qilish, sifatli bilim berish tuzilmasini yaratish, o'quv-tarbiyaviy jarayonlarni samarador jarayonga aylantirish masalalari dolzarblik kasb etmoqda. Mazkur vazifalar ta'limda adolatli boshqaruv va umumiy nazorat tizimini ishlab chiqishni va mavjud shaklini takomillashtirishni talab etmoqda. Shu bois bugungi kunda oliy ta'lim sifatini oshirish, imkoniyatlarini kengaytirish, samaradorlikni oshirish uchun nazorat-boshqaruv jarayonini isloh qilish, takomillashtirishga doir ko'plab tadqiqotlarga, yangicha yondashuvlarga e'tiyaj kuchaymoqda.

Milliy ta'lim-tarbiya tizimini Uchinchi Renessans poydevorini yaratishning ob'ektiv zaruratga moslashtirish orqali yoshlarimiz hayoti davomida duch kelishi mumkin bo'lgan quyidagi kamchilik va muammolarning oldini olish yoki bartaraf etish mumkin:

- yoshlarning ma'naviy dunyoqarashi globallashuv ta'sirida o'zgarib, yelgil-yelpi, ommaviylik ustuvorligi, noformal harakat va uyushmalarga a'zolik ommalashib, ularning "mashhurlik sindromi" turli ijtimoiy tarmoqlar orqali normaga aylanib borishining;
- ijtimoiy taraqqiyot axborot texnologiyalarining globallashuvi bilan inson hayotini tubdan o'zgartirishi, yoshlarda axborot texnologiyalariga qiziqish bilan birga asosiy qismida unga qaramlik holatini keltirib chiqarishining;
- O'zbekiston ta'lim tizimida eski an'ana va qadriyatlarning saqlanib qolishi, o'tmishdan qolgan ma'naviy ta'lim merosi, adolatsiz oqibatlarini bartaraf etish, eskilik unsurlarini jamiyat ma'naviy ongida saqlanib qolishining;
- ijtimoiy hayotning yuksalishi hamda aholining ijtimoiy munosabatlaridagi demokratik erkinliklarini kengayishi tufayli g'arbning ayrim soxta qadriyatlarining jamiyat hayotiga kirib kelishining;
- bugungi bozor munosabatlarining asosi bo'lgan xususiy mulk va xususiy tadbirkorlikka zid nosog'lom ehtiyojlarning vujudga kelishining.

Xulosa qilib aytganda, mutaraqqiy davlatlarning tarixiy tajribasi shuni qo'rsatadiki, mamlakatning jadallik bilan rivojlanishi, ko'plab yutuqlarga erishishi, aholi turmushining farovon bo'lishi, xalq orzu-umidlarining ushalishi o'sha mamlakatda yoshlar ta'lim-tarbiyasi va kelajagiga beriladigan e'tibor darajasiga bevosita bog'liqdir. Shu ma'noda, mamlakatimiz ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlarning pirovard maqsadi kasbini puxta egallagan, intellekti yuqori kadrlarni tayyorlash, toki ular jamiyat taraqqiyotini yanada yuksaltira olsin va xalqaro hamjamiyatda O'zbekiston nufuzini yaxshilay olsin.

Adabiyotlar

1. Mirziyoev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. To'ldirilgan ikkinchi nashri. – Toshkent:» O'zbekiston», 2022. – B. 248-249.
2. O'zbekiston Respublikasida ta'lim-tarbiya tizimini rivojlantirishga qaratilgan normalar.
3. Erkaev A. Tafakkur erkinligi. T.: 2021, 65-b.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga Murojaatnomasi 20.12.2022 // <https://president.uz/uz/lists/view/5774>
5. "Yangi O'zbekistonda erkin va farovon yashaylik (O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoevning O'zbekiston yoshlari forumida so'zlagan nutqi). T.: 2021, - B.11, 13.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Iqtidorli yoshlarni aniqlash va yuqori malakali kadrlar tayyorlashning uzluksiz tizimini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida" gi qarori.

YANGI O'ZBEKISTON IJTIMOIIY-MA'NAVIY HAYOTIDA HADISLARNING O'RNI

Saidahmadov Shuhrat Shamiyevich

*Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti
mustaqil tadqiqotchisi*

Annotasiya: Hadislar jamiyat va insoniyat hayotining barcha sohalariga bag'ishlangan hikmatlar durdonasi hisoblanadi. Ularda odamlar jismoniy va ruhoniylar sog'lomligidan tortib, olamlar va koinot ilmlari foydalarigacha fikr yuritiladi. Ushbu ilmiy maqolada islomning Qur'ondan keyingi manbasi hisoblangan Hadisi-Sharif tarixiga,

hadischilik an'anasining shaxs tarbiyasi hamda uning yangi O'zbekiston sharoitida bugungi globallashuv davridagi tarbiyaviy ahamiyati haqida fikr so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: *Islom madaniyati, Hadis, hadischilik an'anasi, globalashuv, Yangi O'zbekiston, ijtimoiy-ma'naviy hayot, tarbiya.*

Markaziy Osiyo hududi, xususan, hozirda O'zbekiston deb yuritilayotgan yurt insoniyat tarixida beqiyos ulkan madaniyat, barcha sohalarda o'ziga xos va mos tamaddun (hazorat, sivilizasiya) yaratib kelgan o'lka hisoblanadi. Shuni alohida qayd etish kerakki, bu diyor ilm-fan nuqtai nazaridan jahon dunyoviy sivilizasiyalari kesishgan makon (Buyuk ipak yo'li markazi) bo'lishi bilan birgalikda, unga ma'naviy zamin bo'lgan diniy-ilohiy ta'limotlarning ham barchasiga xos an'analarni o'z boshidan kechirganligi ma'lum. Ayniqsa, jahon miqyosida diniy-ilohiy qarashlar xotimasi bo'lgan islom va unga asoslangan madaniyatni o'zida chuqur singdiribgina qolmasdan, balki uning olamshumul shuxrat qozonishi va taraqqiyotida asosiy vazifani ham bajardi.

Ma'lumki, islom uchun birinchi manba Allohning bevosita so'zlaridan iborat muqaddas Qur'oni Karim sanaladi. Dunyo, jumladan, O'zbekistonda bu muborak kitob mazmun-mohiyati, tafsiru ta'vili, sharhu izohlariga bag'ishlangan alohida qur'onshunoslik maktablari shakllangan, bu jarayon islomning ilk davrlaridan boshlab hozirga qadar muvafaqqiyatli davom etib kelmoqda. Xuddi shunday bu fikrni islomning ikkinchi manbasi Hadisi Sharif haqida ham aytish mumkin. Chunki, muhaddis va hadischilik an'anasi millatimiz ulug' allomalari say'-harakatlari tufayli yuksak maqomlarga ko'tarildi, jamiyat hayotida jahoniy e'tibor qozondi. Qomusiy va sohaviy lug'atlarda hadis arab tilida "so'z", "so'zlamog'", "gapirmog'", "yangilik", "xabar", "rivoyat", "asar", "sunna" ma'nolarini bildirib, payg'ambar alayhissalomning so'zlari, aytganlari, gapirganlarini anglatishi qayd etiladi [1:759]. Sharif esa sharaf, ya'ni ulug'lik, yuksaklik, sharaflilik, qimmatli ma'nolarida payg'ambar so'zlarining martabasiga nisbatan ishlatiladi. Hadisi Sharif islomiy ta'limotning jahon miqyosidagi eng ulug' va mo'tabar manbalaridan, hayot va insonning asl mohiyati, o'tmish-bugun va kelajak haqidagi haqiqatlar ifodasi, odob-axloq qoidalari mukammal xazinasi hisoblanadi. E'tiborli jihati shundaki, hadischilik madaniyati rivoji uchun bugungi O'zbekiston diyori va xalqi beqiyos darajada ulkan o'rin tutadi. Agar dunyo miqyosida oltita muqaddas hadis kitoblari (Imom Buxoriy, Imom Muslim, Imom Abu Dovud, Imom Termiziy, Imom Nasa'y to'plamlari) e'tirof etilsa, ularning asosiysi yurtimiz allomalari faoliyati bilan bog'lanadi. Hadis ilmi va hadischilik madaniyati yurtimizdan chiqqan ulug'lar Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy, Abu Iso Muhammad Termiziy, Imom Nasa'y, Imom Dorimiy Samarqandiylik ulkan xizmatlari bilan takomiliga yetdi. Shunga ko'ra, hadis madaniyati yurtimiz ma'rifati, xalqimiz ongu shuurida qadimdan o'ziga xos umuminsoniy va milliy qadriyat sifatida muhim o'rin tutib keldi.

Keyingi yaqin yillar, xususan, istiqlol davri munosabati bilan azaliy qadriyatlarni tiklanish jabhalarida olib borilayotgan jiddiy say-harakatlar hadischilik an'anasining ham mamlakat ilmi ma'rifati, ma'naviy hayotini yuksaltirish va sog'lomlashtirishdagi mavqeyi ko'lamli ravishda namoyon bo'lmoqdaki, bu ijobiy o'zgarishlar o'tmish va kelajak uchun mas'ullikni oshirishga xizmat qiladi. Gap shundaki, hadis ilmi islomiyat va shu bilan birgalikda jamiyat hayotining barcha ijtimoiy-ma'naviy o'zanlari bilan bog'langan donishmandlik manbasidir. Unda tarixiy tajriba ham, diniy-ilohiy tafsillar ham, hayotiy saboqlar ham, insoniy fazilatlar xulq-atvorlar ham nihoyatda asosli va mantiqli ravishda ifodasini topadi. Islom manbalariga ko'ra, Qur'on Allohning, hadislar payg'ambar alayhissalomning so'zlari, inson va hayot, din va diyonat, axloq va ma'rifat ehtiyoji bois hazrat Muhammad alayhissalomga ayni haqiqatlardan ogohlikka chorlovchi Yaratuvchi ijozaatida buyurilgan hodisadir. Chunonchi, Qur'oni Karim "Xashr" surasida "Payg'ambar

o‘zi sizlarga ato etgan narsani olinglar, u zot sizlarni qaytargan narsadan qaytinglar va Ollohdan qo‘rqinglar! Albatta Ollohning jazosi qattiqdir” (Hashr surasi, 7), - degan oyat mavjud [2: 427]. Shu bilan birga Alloh yuborgan so‘zlarni (kitoblarni, hukmlarni) odamlarga tushuntirib berish payg‘ambarlarga yuklatilganligi haqida Nahl surasida alohida 44-oyat keltiriladi. Bundan ko‘rinadiki, hadis islom ma‘rifatini sharhlovchi, izohlovchi manba ham sanaladi. Islom ta‘limotiga ko‘ra, ilohiy so‘zlar nozili Ollohdan bo‘lsa, “hadis”, ya‘ni “so‘z”, “xabar” yetkazish payg‘ambarga, uni tinglash va amal qilish ummatga vojib sunnatdir. Qur‘on asl holda Muhammad payg‘ambarga nozil etilib, oxiratga qadar o‘z holida saqlansa, Hadis payg‘ambardan sahobaga, sahobadan tobeyinga, tobeyindan ulamoga, ulamodan xalqqa uzatiladi, o‘ziga xos xalqa (isnod) sifatida davom etadi. Shu bois Imom al-Buxoriy ta‘kidlaganidek, “sahobalar va tobeinlar (sahobalarning zamondoshlari) hadislarni rivoyat qilishda “bizga xabar qildi”, “aytdi”, “falonchidan eshitib gapirib berdi”, “eshitdimki”, degan so‘zlar bilan ifodalaganlar. Masalan: Sahoba Ibn Mas‘ud hadis aytmoqchi bo‘lsalar: “Rasululloh sallallohu alayhi va sallam bizga so‘zlab berdilar” yoki “Rasulullohdan eshitganman”, - deb gap boshlaganlar [3:246].

Manbalarda Qur‘on sura va oyatlari miqdori (114 sura, 6236 oyat) aniq raqamlarda keltiriladi(4:105), biroq hadislar soni bo‘yicha turli fikrlar aytiladi. Ayrim manbalarda 600 mingdan ortiq hadislar to‘planganligi e‘tirof etiladi va VII asrdan boshlab hadislar yig‘ila boshlanib IX asrda jarayon cho‘qqiga chiqqanligi bildiriladi. Hadis ilmi ulamolarining xabar berishicha, ular “sahih” (to‘g‘ri, asosli) va “g‘ayri sahih” (asoslanmagan) deb turlarga ajratiladi. Muhaddislarning mahorati ana shu turlarni aniq ajrata olishi bilan belgilanadi. Misol uchun ulamolar tomonidan eng sahih (xatosiz) deb e‘tirof etilgan to‘qqizta hadislar to‘plamida 50 mingga yaqin hadis qayd etiladi. Islom olamida e‘tirof etilgan eng ishonchli hadis kitoblari oltitadir. Bular Imom al-Buxoriy “Sahihi”, Imom Muslim “Sahihi”, AbuDovud “Sunani”, Termiziy “Sunani”, Nasoiy “Sunani”, Ibn Mojja “Sunani” ushbu kitoblar ulargacha yozilgan asarlardan ko‘ra ko‘proq “sahih” hadislarni o‘zlarida jamlagan. Shundan, “Sahihi Buxoriy” to‘plamida 7563, “Sahihi Muslim”da 7275, “Jome‘i Termiziy”da 3962, “Sunani Abu Dovud”da 4800, “Mujtaboi Nasoiy”da 5724, “Sunani Ibn Moja” 4341, “Muvattoi Molik” 1843, “Sunani Dorimiy” 3465, “Sahihi Ibn Hibbon” 7096 ta hadislar zikri tilga olinadi [5:118-187]. Shulardan mavjud 50 mingga yaqin sahih hadislarning yarmidan ko‘pi (30 mingga yaqini) aynan yurtimiz muhaddislari bisotiga tegishli ekanligi hadischilik ilmi taraqqiyotida yurtdoshlarimizning ulkan xizmatlarini, islom madaniyatida tutgan o‘rnini yaqqol ko‘rsatib beradi. Ayniqsa, muhaddislar imomi yoki muhaddislar peshvosi, hadis ilmi sultoni nomlariga sazavor bo‘lgan Imom al-Buxoriy hazratlarining bu boradagi xizmatlari beqiyosdir. Islom olamida mashhur bo‘lgan oltita: Imom al-Buxoriyning “al-Jomi’ as-sahih” yoki “Sahihi Buxoriy”, Muslim an-Nishopuriyning “Sahihi Muslim”, Ibn Mojaning “as-Sunna”, Abu Dovud as-Sijistoniyning “as-Sijistoniyy”, Muhammad at-Termiziyning “al-Jomi’ al-kabir”, Nasoiyning “as-Sunan” hadislar to‘plamining birinchisi shu buyuk zotga tegishli ekanligi ham uning hadis ilmi rivojidadagi o‘rni nechog‘lik ulug‘ligini dalillaydi. Bundan tashqari o‘tmishda ham, bugungi kunlarda ham dunyoning taniqli islomshunos, sharqshunos olimlari o‘z asarlarini bitishda aynan Imom al-Buxoriy ilmiy tajribalariga tayanib fikr yuritadilar. Ma‘lumotlarga binoan, Imom al-Buxoriy 600 mingga yaqin hadis to‘plaganligi, Shundan 100 000 “sahih” (to‘g‘ri, ishonchli) va 200 000 “g‘ayri sahih” (xato, zaif) hadisni yoddan bilgan. Alloma 20 dan ortiq kitob tasnif etganligi zikr qilinadi[6: 207].

Bu buyuk meros o‘z davridan to hozirgi kunlargacha dunyo xalqlari ma‘naviy xazinasini sifatida qadrlanadi. Shuni aytish kerakki, hadischilik an‘anasiga islom madaniyatining barcha sohalarida ishonchli manba sifatida murojaat etiladi. Bu an‘ananing tamali Qur‘oni Karim oyati karimalarida mustahkamlangan bo‘lib, unda 23 o‘rinda hadis

kalimasiga ishora etiladi. Shu bois sahih hadislarining asosiy qismi yurtdoshlarimiz tomonidan hayotga tadbiq etilganligi, ularda jamiyat va inson kamoli uchun eng maqbul, ishonchli qarashlarning mavjudligi hamda ming-ming yillar davomidagi hayotiy tajribalarning aks etganligi, shu bilan birga bu qadriyatlarining o'lmasligi Yangi O'zbekiston ma'naviy poydevori mustahkamligidan ham dalolat beradi. Gap shundaki, Hadisi Sharif Qur'oni Karim singari qadimdan to hozirgi kunlargacha islom ma'rifat va madaniyati, ilmu urfoni, ijtimoiy-falsafiy qarashlari, badiiy-estetik talqinlari va boshqa sohalar uchun ham tafakkur manbai bo'lib xizmat qilib keladi.

Hadisi Shariflarda jamiyat va inson hayotining boshqa barcha qirralari xususida bildirilgan fikrlarni ham hisobga olsak, ularning jamiyat ijtimoiy hayoti va inson ma'naviy turmush tarzida naqadar ulug'vor o'ringa ega ekanligini his etish mumkin bo'ladi. Bu kabi dono qarashlar hozirgi yangi O'zbekiston jamiyati ma'rifiy taraqqiyoti, insonlar ma'naviy kamoloti uchun bir soniya ham ahamiyatini yo'qotmaydi.

Xulosa qilib aytilganda, bugungi Yangi O'zbekistonning ijtimoiy-ma'naviy hayotida islom ta'limoti, xususan, hadischilik madaniyati azaliy va abadiy qadriyat sifatida nihoyatda salmoqli o'rinni egallaydi. Bu ezgu ma'rifat inson qadri ulug'lanayotgan bir davrda jamiyat rivoji va inson kamolotida ma'naviy tayanch bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. Hadis va Hayot (37 juz, 32 jild). – Toshkent: “Hilol-Nashr” nashriyot-matbaasi, 2021. - 208 bet. Falsafa: qomusiy lug'at. – Toshkent: Sharq, 2004. – 496 b.
2. Qur'oni Karim (Tarjima va izohlar muallifi Alouddin Mansur). – Toshkent: Cho'lpon, 1992. – 544 b.
3. Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy. Al-jomi' as-sahih (Ishonarli to'plam). Ilm kitobi. 4-bob. To'rt tomlik. – Toshkent: Qomuslar bosh tahririyati, 1997. – 246 b.
4. Ботиров, Б. 2020. Анализ исламского закона о правах и обязанностях человека в святой Коран. Общество и инновации. 1, 2/S (дек. 2020), 102–116. DOI:<https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol1-iss2/S-pp102-116>.
5. Ro'zaliyev B.A. Olti buyuk muhaddis // Ijodkor o'qituvchi jurnali. - 30 iyun, 2022-yil. - №20-son.-B.188-187.
6. Abdujabborov A. Arab tili. Oliy o'quv yurtlari talabalari uchun darslik. – Toshkent: Toshkent islom universiteti, 2005. –B.207.
7. Abu Iso Termiziy. Sahihi Termiziy. Tanlangan hadislar. – Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1993. – 2008 b.

MILLIY O'ZLIKNI ANGLASHDA TARIXIY TAFAKKURNI O'RNI

Suyunov Sherzod

SamDCHTI, Yoshlar bilan ishlash, ma'naviyat va ma'rifat bo'limi boshlig'i

Annotatsiya: Mazkur maqolada bugungi globallashgan jamiyatda millatlararo totuvlik, ularni konstruktiv jihatlarini, uning ijtimoiy-falsafiy ahamiyati yoritib berilgan

Kalit so'zlar: globallashuv, konstruktivlik, destruktiv, bag'rikenglik, millatlararo totuvlik, dunyoqarash.

Milliy o'zlikni anglash jamiyat taraqqiyotining muayyan bosqichi bilan bog'liq hodisa. U, tarixan yondoshganda, kishilik rivojining urug'chilik, kabila, elat va millatning shakllanishi bilan uzviy bog'liq. Shuning uchun, “milliy o'zlikni anglash” tushunchasi,

“o‘zlikni anglash”, “o‘z-o‘zini anglash” tushunchalaridan keyin paydo bo‘lgan deyish mumkin. Bunga turli-xil qarashlar mavjud bo‘lgan. Dastlab, “o‘zlikni anglash”ga o‘rinishda, diniy-falsafiy nuqtai nazardan qarash ustuvor bo‘lganligini ta’kidlash lozim. Bu insonning mohiyatini, hayotning mazmunini, maqsadini tushunishga urinishning ifodasi sifatida namoyon bo‘lgan. Shunda ikki holat ko‘zga tashlanadi: 1) Insonni mavjudot sifatida o‘zligini anglashga, mohiyatini idrok etishga o‘rinishi; 2) O‘zlikni anglashda, insonni o‘z-o‘zini anglash orqali kasbini, faoliyatini natijasini tafakkur etish holatidir. Har ikki holatda ham muammoning, falsafiy-ma’naviy jihatini aks etganligini ko‘rish mumkin. Albatta, insonni siyosiy mavjudot ekanligi, milliy o‘zlikni anglash negizlarini farqlash-qiyoslashga, o‘zi mansub bo‘lgan, kelib chiqishi va rivoji nuqtai nazaridan umumiy madaniy negizlarini bilishga, shu asosda o‘zaro hamkorlik, hamjihatlik asoslarini qaror topishga sharoit yaratgan. Psixologiyada: 1) milliy o‘zlikni anglashdan begonalashtirish holati; 2) xalqlarni, millatlarni o‘zining milliy madaniy negizlaridan ajratib quyishga o‘rinishlar; 3) yoshlarning milliy negizlaridan ajratish, ularda (soxta boynalminanlik), “soxta dunyoviy fuqorolik hissini yo‘qotishga o‘rinish”lar amalda “kosmopolitizm”, “dunyo fuqorosi”, deb hisoblash kayfiyatini shakllantirishga olib kelgan; ; 4) milliy tafovutlarni, “milliylikni”, e’tirof etmaslik orqali “millatlarni yo‘q bo‘lib ketish yoki birlashib, yagona xalq”dan tashkil topish g‘oyasi va amaliyoti ham dunyo taraqqiyotida turli xalqlarga mansub bo‘lgan millatlar o‘rtasida o‘zligini anglashga xizmat qilmagan.

Tarixiy tafakkur milliy o‘zlikni bevosita shakllantiradi, biz buni o‘z Vataniga muhabbat va sadoqat, uning manfaatlariga xizmat qilishga intilish, uning himoyasiga tayyorlik sifatida tushunamiz. Shaxs darajasida milliy o‘zlik insonning eng muhim, barqaror ma’naviy qiyofasi sifatida chiqib, uning dunyoqarashi, axloqiy ideallari, xulq-atvor me’yorlarida ifodalanadi. Tarixiy tafakkurning ushbu darajasida, ham konkret-tarixiy, ham nazariy darajalarda insoniyatning o‘tmishini uning barcha qarama-qarshiliklari va murakkabliklarida tushuntirishga o‘rinib ko‘riladi.

Yoshlarda milliy o‘zlikni shakllantirishda shunga e’tibor qaratishimiz zarurki, o‘tgan davrning barcha og‘irliklari va qiyinchiliklariga, inqilobiy larzalar va totalitarizm uqubatlariga qaramasdan, mamlakatimiz hududida yashayotgan xalqlar o‘zlarining madaniy o‘ziga xosligini saqlab qola oldi.

Biz mamlakatning polietnikligi shakllanishi jarayonlarini ob’ektiv tarzda o‘rganishimiz kerak. O‘zbekiston tarixi – bu bizning umumiy tariximizdir. Biz shu narsani aniq tushunib yetishimiz zarurki, o‘zbek xalqining XX asrdagi tarixi – bu ko‘p jihatdan milliylik va totalitarizm to‘qnashuvining tarixidir. Masalaning bunday qo‘yilishi milliy tarixni o‘rganish vazifalariga ob’ektiv tarzda e’tiborni jamlaydi. O‘zbekistonning Birinchi Prezidenti I.A.Karimov alohida ta’kidlagan ediki, “O‘z tarixini biluvchi, undan ma’naviy quvvat oluvchi xalqni yengib bo‘lmas ekan, bizning haqqoniy tariximizni tiklash, butun millatimizni ushbu tarix bilan qurollantirish zarur”[1.B-112]. Tarixni o‘rganish ma’lum doiradagi yozma, buyum (arxeologik yodgorliklardan tortib to zamonaviy mashinalar va uy-ro‘zg‘or predmetlarigacha), etnografik, lingvistik, og‘zaki, fotohujjatlar, kinomateriallardan iborat manbalarning tahlilini nazarda tutadi [2.B-91].

Tarix fan sifatida bir qator vazifalarni bajarishi lozim, ularning eng muhimlari quyidagilardan iborat:

- mamlakat tarixini va uning rivojlanish tamoyillarini o‘rganishdan iborat bo‘lgan bilish vazifasi;

- dunyoqarash bilan bog‘liq. Tarixni o‘rganish kishining dunyoqarashi shakllanishiga qattiq ta’sir ko‘rsatadi, binobarin, kishining olamga va o‘zining undagi o‘rniga qarashlari u o‘rganayotgan tarixning haqqoniyligiga yoki buzilganligiga bog‘liq vazifasi;

– tarbiyaviy vazifa. Uning ahamiyati bebahodir. O‘z mamlakatining haqiqiy tarixini o‘rganish vatanparvarlik, o‘z xalqiga mansubligidan iftixor tuyg‘usi, Vataniga muhabbat singari fazilatlarini tarbiyalaydi. “Xotira – kechagi o‘tmishni, ajdodlar o‘gitini, milliy merosimizni anglatib turuvchi – muqaddas kitob zarvaralaridek hayotimizni yoritib turadi. Qadr – insonni yuksaklikka ko‘taradi, uning faoliyatiga, orzu-intilishlariga, maqsad-maslaklariga olijanoblik bag‘ishlaydi. Bukilmas iroda va jasorat namunasini amalda namoyon etib, o‘z hayotini aziz Vatanimizning har tomonlama ravnaq topishi, bugungi tinch va osoyishta kunlar uchun jonini fido qilgan ajdodlarning muqaddas xotirasini yod etib, ezgu ishlarini davom ettirish, safimizda yurgan keksalarni e‘zozlash – odamiylikning eng oliy mezonini va bizga tinchlik, omonlik kerak, deb yashaydigan bag‘rikeng va olijanob xalqimizga xos azaliy qadriyatdir.” [3.B-17].

Buyuk ajdodlari merosidan xabardor bo‘lish yosh avlodda nafaqat o‘z tarixi bilan faxrlanish tuyg‘usi, balki unga munosib bo‘lish, undan o‘rnak olish ma’suliyatini ham shakllantiradi. O‘zbekistonda yoshlar kelajak vorislari sifatida katta ijtimoiy – demografik qatlamni tashkil etadi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo‘q. Biz o‘z kelajagimizni o‘z qo‘limiz bilan quramiz. Asarlar. 7 tom. O‘zbekiston. 1999y.
2. Istoriya Uzbekistana. // Pod. red. V.L. Gentshke i dr. – T.: Universitet, 2002.
3. Z. Q. Ismoilova. Ma’naviy – axloqiy tarbiyaning nazariy va eksperimental metodik asoslari (milliy istiqloq g‘oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar asosida). Pedagogika fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiyasi. – T.: 2006. – B. 91.

YANGI O‘ZBEKISTONDA TADBIRKORLIK FAOLIYATIDAGI TRANSFORMASIYA JARAYONLARINING IJTIMOIIY BOSQICHLARI

Dadaboyev Farhodjon Fozilovich

Farg‘ona davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annотasiya: Ushbu maqolada tadbirkorlik faoliyatidagi transformasiya jarayonlarining bosqichlari ning ijtimoiy-falsafiy omillari, tadbirkorning professional va individual sifatlarini yuksak bo‘lishi mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotining muhim omili ekanligi to‘g‘risidagi fikr-mulohazalar bayon qilingan.

Kalit so‘z va iboralar: ijtimoiy-iqtisodiy, transformasiya, tadbirkor faoliyati, zamonaviy dunyoqarash, ijtimoiy zarurat, mahalla, individual sifatlar, iqtisodiy taraqqiyot, ta’lim va tarbiya, ilmiy-metodik.

Ijtimoiy taraqqiyotning permanent xususiyatlari ko‘rsatadiki, jamiyatda hatto revolyusiyalar ham mutlaq qilolmaydigan shunday tarixiy-madaniy qadriyatlar, boyliklar, xalq tajribalari borki, ularga tayanilgandagina islohotlar pozitiv voqelikka aylanadi. O‘zbek xalqining ana shunday tarixiy-madaniy boyligi, ko‘p asrlik tajribasi mahalla institutida mujassamdir.

Demak, mahalla va o‘zini-o‘zi boshqarish institutlarining jamiyatni demokratik yangilashdagi faolligini oshirish yo‘li ularni kichik, oilaviy biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish markazlariga aylantirishdir.

Keyingi yillarda mahalla institutini tadbirkorlar tomonidan qo‘llab-quvvatlash natijasida aholi turar joylarida 7,5 mingdan ziyod sataroshxona, 15,2 mingga yaqin oziq-ovqat do‘konlari, savdo nuqtalari, 6 mingga yaqin poyafzal ustaxonalari, 4 mingdan ziyod nonvoyxonalar, 4,7 ming medisina xizmati ko‘rsatish punktlari, 9 mingdan ziyod

maishiy xizmat ko'rsatish o'choqlari, firma va mikrofirmalar ochildi. Birgina Farg'ona viloyatidagi 1014 ta mahallalar hududida yuqoridagi tadbirkorlik bilan shug'ullanuvchi va aholiga turli xizmatlar ko'rsatuvchi 29,7 mingdan ortiq oziq-ovqat do'koni, rasta, ustaxona va firmalar tashkil qilingan.[1]

Yangi O'zbekistonda tadbirkorlik faoliyatidagi transformasiya jarayonlarining ijtimoiy bosqichlari aholi o'rtasida yuqorida ko'rsatilgan Farg'ona viloyati misolida tadbirkorlikning turli faoliyati namoyon bo'lishi, ijtimoiy dolzarbliligini ko'rsatib kelmoqda. O'zbek xalqi "qadimdan tadbirkorlikni tashkil etishda oila a'zolariga tayangan, ularning bevosita faol ishtiroki asosida ishlab chiqarish, xizmatlar ko'rsatish ishlarini olib borgan. Shu bois mamlakatimizda oilaviy tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvatlash, riojlanishini yangi bosqichga olib chiqish hamda ushbu yo'nalishdagi tadqiqot ishlarini yanada jonlantirish muhim ahamiyat kasb etadi".[2:25]

Tadbirkorlik - bu yangi korxonalarni yaratish, rivojlantirish va kovpaytirishni o'z ichiga olgan transformatsion jarayon. Bu jarayon tadbirkorlar o'z maqsadlariga erishish yo'lida bosib o'tadigan bir qator transformatsion bosqichlar bilan tavsiflanadi. Ushbu maqolada biz tadbirkorlikning turli transformatsion jarayonlarini va ularning muvaffaqiyatiga hissa qo'shadigan omillarni o'rganamiz.

Tadbirkorlikning birinchi transformatsion jarayoni g'oyadir. G'oya deganda biznes tashabbusi uchun yangi g'oyalarni yaratish jarayoni tushuniladi. U bozordagi muammolar, ehtiyojlar va imkoniyatlarni aniqlash va ularni hal qilish uchun innovatsion yechimlarni ishlab chiqishni o'z ichiga oladi. G'oya tadbirkorlikdagi muhim jarayon bo'lib, u tadbirkorlik sayohatining keyingi bosqichlari uchun asos yaratadi. Sarasvati [2] fikriga ko'ra, muvaffaqiyatli tadbirkorlar yuqori darajadagi ijodkorlik va imkoniyatlarni tan olish va ulardan foydalanish qobiliyatiga ega.

Tadbirkorlikning ikkinchi transformatsion jarayoni-bu imkoniyatlarni tan olish. Imkoniyatlarni tan olish g'oya yoki imkoniyatning imkoniyatlarini aniqlash va baholashni o'z ichiga oladi. Bu bozorni, raqobatni va mijozlarning ehtiyojlarini chuqur tushunishni talab qiladi. Muvaffaqiyatli tadbirkorlar boshqalar e'tibordan chetda qoldirishi mumkin bo'lgan imkoniyatlarni aniqlash qobiliyatiga ega va tavakkal qilish va ularni ta'qib qilish uchun jasoratga ega. [3]

Tadbirkorlikning uchinchi transformatsion jarayoni - bu resurslarni sotib olish. Resurslarni sotib olish g'oyani hayotiy biznesga aylantirish uchun zarur resurslarni olishni o'z ichiga oladi. Bunga moliyaviy resurslar, inson kapitali va asbob-uskunalar va jihozlar kabi jismoniy resurslar kiradi. Resurslarni sotib olish tadbirkorlik faoliyati muvaffaqiyatining hal qiluvchi omilidir, chunki u tadbirkorlarga o'z g'oyalarni amalga oshirish imkonini beradi [4].

Tadbirkorlikning to'rtinchi transformatsion jarayoni biznes modelini ishlab chiqishdir. Biznes modeli - bu kompaniya qanday daromad olishi va ishlashini ko'rsatadigan rejadir. Bu maqsadli bozorni aniqlash, qiymat taklifini aniqlash va barqaror raqobatdosh ustunlikni yaratishni o'z ichiga oladi. Yaxshi ishlab chiqilgan biznes modeli tadbirkorlik faoliyatining uzoq muddatli muvaffaqiyati uchun zarurdir [5].

Tadbirkorlikning beshinchi va yakuniy transformatsion jarayoni o'sishdir. O'sish biznesni yangi bozorlarga chiqish, daromadlarni ko'paytirish va miqyosda iqtisodga erishish uchun kengaytirishni o'z ichiga oladi. Muvaffaqiyatli tadbirkorlar o'sishni samarali boshqarish va o'zgaruvchan bozor sharoitlariga moslashish qobiliyatiga ega [6].

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, tadbirkorlik - bu g'oyalar, imkoniyatlarni tan olish, resurslarni sotib olish, biznes modelini ishlab chiqish va o'sishni o'z ichiga olgan transformatsion jarayon. Muvaffaqiyatli tadbirkorlar ijodkorlik, tavakkalchilik va moslashuvchanlik kombinatsiyasiga ega bo'lib, ularga tadbirkorlik safaridagi

qiyinchiliklarni engishga imkon beradi. Tadbirkorlikning transformatsion jarayonlarini va ularning muvaffaqiyatiga hissa qo'shadigan omillarni tushunib, intiluvchan tadbirkorlar o'z maqsadlariga erishish va muvaffaqiyatli korxonalar yaratish imkoniyatlarini oshirishlari mumkin.

Adabiyotlar:

1. Мизес Л. Экономический и социологический анализ. - Москва: Catallaxy, 1994. - 414 с.
2. Sarasvati, S. D. (2001). Sabab va ta'sir: iqtisodiy muqarrarlikdan tadbirkorlik bilan bog'liq vaziyatga nazariy o'tish. Boshqaruv akademiyasi sharhi, 26(2), 243-263.
3. Sheyn, S. (2003). Tadbirkorlikning umumiy nazariyasi: individual imkoniyatlarning o'zaro bog'liqligi. Edvard Elgar nashriyoti.
4. Barney, J. (1991). Firma resurslari va barqaror raqobatdosh ustunlik. Menejment jurnali, 17(1), 99-120.
5. Osterwalder, A. va Pigneur, Y. (2010). Biznes modelini yaratish: Vizyonerlar, o'yinni o'zgartiruvchilar va raqiblar uchun qo'llanma.
6. Zacharakis, A. L., Shepherd, D. A Jon Wiley & Sons.. va McMullen, J. S. (2007). Tadbirkorlik rivojlanishi: individual, firma va atrof-muhit omillari. Tadbirkorlik tadqiqotlari chegaralari, 27(1), 1-13

O'ZBEKISTONNING YANGI TARAQQIYOT BOSQICHIDA IJTIMOY BARQARORLIK OMILLARI

Kamolova Kimyoxon G'ulomjonovna

Nizomiy nomidagi TDPU dosent v.b Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotasiya. Ushbu maqolada ijtimoiy barqarorlik haqida, uni ta'minlash masalalari, yangi taraqqiyot bosqichida shaxs ma'naviy qiyofasi, bugungi globallashuv davrida ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda sinergetik muammolar masalalari hamqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar. Barqarorlik, ijtimoiy barqarorlik, yaxshilik, barkamollik, tubanlik, ezigulik, burch, vijdon, vatanparvarlik.

Biz yashayotgan davr o'zgarishlar davridir. Jamiyatimiz judayam murakkab, ko'p jihatdan ziddiyatli, muammoli, ammo tarixan muqarrar va zarur qayta qurishni amalga oshirmoqda. Jahonda turli nizo va ziddiyatlar avj olgan, terrorizm, ekstremizm, narkobiznes balosi va boshqa tahdidlar internet makoniga chuqur kirib bormoqda. Ijtimoiy-siyosiy hayotda bunday hodisalar jamiyatda barqarorlik o'rniga beqarorlikning kelib chiqishiga, fuqarolar o'rtasida davlatga nisbatan norozilik kayfiyatining kuchayishiga sabab bo'ladi. Eng achinarli holati bu yoshlarning ma'naviy dunyosiga o'z ta'sirini ko'rsatmasdan qolmaydi.

Tarixdan bilamizki, jamiyatning asosiy sohalar bo'lgan iqtisodiyot, siyosat, ma'naviyat sohalarida barqarorlikning izdan chiqishi ijtimoiy mutanosiblikning yuzaga kelishiga sabab bo'ladi.

Xo'sh, barqarorlik o'zi nima?

Barqarorlik (ijtimoiy, ma'naviy) – jamiyatda hukm surayotgan tinch-totuvlik, birdamlikni asrab avaylash va mustahkamlashga asoslangan tinch shart-sharoitning mavjudligi; ijtimoiy qatlamlar, guruh va siyosiy partiyalar o'rtasidagi hamjihatlik; davlat, jamoat tashkilotlari, fuqarolar o'rtasidagi mustahkam hamkorlik qaror topganini anglatadigan tushuncha. Jamiyatdagi barqarorlik qadimdan davlatlar tarixi rivojida asosiy

ahamiyatga ega bo'lgan fenomendir. Masalan, Konfusiylar ta'limotini olaylik, eramizdan avvalgi I - ming yillikda urug'-jamoalar munosabatlari yemirilishi, yangicha ijtimoiy iqtisodiy munosabatlarning shakllanishi davrida Xitoy jamiyati tanazzulga yuz tutgan. Pul, boylik, mansab barcha ma'naviy qadriyatlardan ustun qo'yila boshlagan. Mehr-oqibat, sadoqat, fidoyilik kabi ezgu insoniy qadriyatlarning susaya borishi natijasida Xitoy jamiyati parchalanib ketishi xavfi paydo bo'lgan. Bu sharoitda Konfusiylarning ta'limoti kishilarni birlashtirishning, yagona maqsad atrofida uyushishining va jamiyatning parchalanishidan saqlab qolishning, mustahkamlashning quroli bo'lib xizmat qildi.

Xitoy donishmandi Konfusiylar "Farovonlikka erishish – orzu, islohotlar unga yetish vositasi, barqarorlik bu – maqsadga erishishning asosiy shart-sharoitidir", – degan. Konfusiylar ta'limoti asosida komil inson g'oyasi yotadi. Unga ko'ra insonning jamiyatdagi mavqei, uning komilligi, ya'ni bilimi, unga qay darajada amal qilishi, ajdodlarga sadoqati, muhabbati, mehr-muruvvati bilan belgilanadi. Konfusiylarning bu ta'limoti davlat mafkurasi sifatida o'rnatildi, din sifatida xalq hayotiga, shaxslar ma'naviyatiga kirib bordi. Jamiyat (davlat) qonun-qoidalari, kishilarning faoliyatlari, hatti-harakatlari shu ta'limotlarga asoslanishi ta'minlandi. Davlat Konfusiylar ta'limoti ruhida ajdodlarga, jamoatga, keksalarga hurmatni, sadoqatni, fidoyilikni yuksaklikka ko'taruvchi qonun-qoida va tartiblarni o'rnatdi. Natijada Xitoy jamiyati parchalanishdan, ma'naviy tubanlikka ketishdan saqlanib, barqarorlik va taraqqiyot tomon yuz burdi [5,368].

G'arb olimlari R.Darendrof va A.Kozer aslida barqarorlik hech qachon mavjud bo'lmaydi, u beqarorlik arafasidan keyingi holat, jamiyatning yangi beqarorlik oldidan tin olish davri, degan fikrni ilgari surgan. Bundan farqli o'laroq, T.Parsons "Ijtimoiy tizim barqarorligi qoidalari"ni ishlab chiqishga harakat qilgan. Uning fikricha, har qanday jamiyatning barqarorligi uning ijtimoiy tuzilishini tashkil etadigan elementlar faoliyatining o'zaro uyg'un bo'lishi bilan belgilanadi. Ana shu uyg'unlik doimiy barqarorlik omilidir. Bunda davlatning vazifasi jamiyatning eng kichik bo'g'inlari, jamoalar, tashkilotlar, idoralar orasidagi mutanosiblikni saqlash va mustahkamlashdan iborat.

Barqarorlik masalasi 1989-yilda Braziliyaning Rio de Janeyro shahrida bo'lib o'tgan Umumjahon Konferensiyasida ilk bor siyosiy konsepsiya darajasiga ko'tarilgan edi. Barqarorlik konsepsiyasida siyosiy jabhaning yaqqol ustuvorligi ko'zga tashlansa-da, global muammolar yechimini izlab topish inson ma'naviy dunyosi, aqliy salohiyati, ulkan bunyodkorlik qudratining to'liq safarbar etilishi bilan uzviy bog'liq.

Bundan bir necha yil avval mashhur yozuvchi Lev Tolstoy o'zining "Iqronoma" asarida shunday degan edi: "Butun insoniyat ma'naviy ibtidolar va ularga rahnamolik qiluvchi ideallar asosida yashaydi va rivojlanadi. Bu ideallar dinlarda, fanlarda, san'atda, davlatchilik shakllarida o'z ifodasini topadi. Bu ideallar yuksalgandan yuksala boradi va insoniyat eng oliy ne'matlar sari boradi. Men insoniyatning bir bo'lagiman, shuning uchun ham mening vazifam insoniyat ideallarini anglash va amalga oshirishga ko'maklashishdir"[6.16]. Bu bilan Lev Tolstoy insoniyatning o'zini anglashiga, bu holatni inobatga olgan holda faoliyat yo'nalishini belgilashi zarurligiga e'tiborni qaratgan edi. Faoliyat yo'nalishi esa inson vujudidagi ma'naviy yetuklik yoki ma'naviy tubanlik bilan bog'liq. Ma'naviy yetuklik insoniy fazilatlarni egallash bilan bog'liq bo'lib, jamiyat barqarorligiga olib keladi.

Ijtimoiy hayotda munosib o'rin egallash, chin inson bo'lib yashash uchun har bir odam o'z-o'zini tarbiya qila olishi, barqarorlikka intilishi, hayotda faqatgina ezgulikni izlashi shart va lozim. Shundagina, jamiyatda ma'naviy yetuk, barkamol insonlar ko'payib, mamlakat farovonlikka erishadi, kelajak ishonchli shaxslar qo'liga o'tadi.

Barqarorlikka erishishning muhim shartlaridan biri tolerantlik hisoblanadi. O'zbekiston xalqi millatlararo tolerantlik xususiyatiga ega bo'lib, barcha xalqlar bir-birlari

bilan do'st-birodar bo'lib, o'z kuch-quvvatini umumiy vazifani bajarishga yo'naltirgan holda, tolerantlik g'oyalari orqali birdamlik, hamjihatlik bilan tinchlik, barqarorlikni saqlab kelayotganligi bundan dalolatdir. Bu salohiyat o'zbek millatining o'ziga xosligini va ijtimoiy-g'oyaviy manfaatlarinigina emas, balki O'zbekistonda yashab, faoliyat ko'rsatayotgan barcha millatlarning, turli elat vakillarining o'ziga xosligini va ijtimoiy-g'oyaviy manfaatlarini ham himoya qiladi. Natijada jamiyatda tinchlik va totuvlikning, barqaror taraqqiyotni mustahkam kafolati vujudga kelib, komil inson shaxsini tarbiyalash g'oyasi ham milliy, ham umumbashariy, ham ijtimoiy birdamlik g'oyasiga aylanadi. Komil inson har tomonlama yetuk inson sifatida jamiyatni ongli tahlil qila bilish borasida millatlararo izzat-hurmat g'oyalariga amal qiladigan shaxs hisoblanadi. Milliy ongda shakllangan ana shu xususiyatlar shaxslararo va millatlararo tolerantlik g'oyasini yanada mukammallashtirish, odamzodga xos eng yuksak ma'naviy va jismoniy barkamollikni mujassam etadi, bu xususiyat esa uni hamisha ezgulikka undaydigan olijanob g'oyaga aylanadi.

Barqarorlik bu boradagi barcha islohotlar va tadrijiy o'zgarishlarni amalga oshirishning asosiy sharti, mamlakatimizdagi tinch-totuvlikning ajralmas hamrohidir. Shu bilan birga, jamiyatimiz barqarorligi, xalqimiz tinch-totuvligini asrab-avaylash va mustahkamlash, himoyalashga tayyor turish, bu borada hushyor va ogoh bo'lish barchamizning ma'naviy burchimizdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoev Sh. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. 1-jild. – T.: O'zbekiston, 2019. –B. 349.
2. Erkaev A. Ma'naviyatshunoslik. – T., “Ma'naviyat” 2018. – B.134.
3. Л. Васильев. История религий Востока. М.: “Вишняя школа”, 1983, с. 368
4. Lev Tolstoy. Iqronoma. Ozod Sharafiddinov tarjimasi. –T.: Ma'naviyat. 1998. – B -16.

JAMIYAT SIYOSIY BARQARORLIGINI TA'MINLASHDA YOSHLAR HUQUQIY ONGI VA HUQUQIY MADANIYATINING ROLI

Ibragimov Alisher Qurbon o'g'li

Jizzax Davlat pedagogika universiteti “O'zbekiston tarixi” kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada mamlakatimizda ijtimoiy sohadagi islohotlarning olib borilishi, inson manfaatlarining ta'minlanishi, uning davlat va jamiyat qurilishidagi ahamiyati, milliy yuksalish tamoyillari aks etgan.

Kalit so'zlar: Milliy yuksalish, inson, demokratiya, huquqiy davlat, fuqarolik jamiyati, inson manfaati, erkinlik, farovonlik, ijtimoiy qadriyatlar, iqtisodiyot, ma'naviyat, taraqqiyot.

Mamlakatimiz taraqqiyot sari yuz tutar ekan, unda yashayotgan yoshlarning turmush faravonligi, erkinliklarining huquqiy kafolatlari ham ta'minlanib boriladi. Bugun jahon hamjamiyati barcha xalqlar ijtimoiy hayotida inson huquqlari, ijtimoiy-siyosiy qadriyatlar, demokratiya kabi insonparvar tamoyillarni ro'yobga chiqarish uchun muhim chora-tadbirlarni amalga oshirmoqda. Jahonda yashayotgan barcha xalqlar uchun mazkur tamoyillar hayot qonuniyatiga aylanib, uni doimo ardoqlab, ularga so'zsiz amal qilib yashashga intilmoqda. Bu esa, dunyoda inson huquqlari, manfaatlar va ehtiyojlarining samarali ta'minlanishiga shart-sharoitlar yaratadi.

Huquqiy madaniyat jahon xalqlari huquqiy qadriyatlarining ajralmas bo'lagi hisoblanadi. Jahon tajribasida huquqiy madaniyat insonning jamiyat oldidagi burchi va mas'uliyatini anglashi, qonunga hurmat tuyg'usini ro'yobga chiqishi bilan xarakterlanadi. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining 29-moddasida "Har bir inson jamiyat oldida burchlidir, faqat shu holatdagina uning shaxsi erkin va to'liq kamol topishi mumkin. Har bir inson o'z huquqi va erkinliklaridan foydalanishda o'zgalarning huquq va erkinliklarini demokratik jamiyatda yetarli darajada bo'lishini hamda hurmat qilinishini ta'minlash, axloq, jamoat tartibi, umum farovonligining odilona talablarini qondirish maqsadidagina qonunda belgilangan cheklanishlarga rioya etishi kerak"[1, [https://constitution.uz/uz/pages/humanrights.](https://constitution.uz/uz/pages/humanrights)] deb ta'kidlanishi har bir insonning huquqiy madaniyati ko'rinishini ifodalab beradi.

Bugungi kunda «ijtimoiy islohot», «siyosiy islohot», «huquqiy madaniyat» tushunchalari ijtimoiy hayotda va odamlar tafakkurida tobora dadilroq o'rin egallab, borgan sari dolzarb ahamiyat kasb etmokda. Jamiyat ijtimoiy-siyosiy hayotini barcha sohalarini, davlat va jamiyat kurilishini erkinlashtirish jarayonlari yoshlarning siyosiy va huquqiy madaniyati saviyasi bilan chambarchas bog'likdir. Bu jarayonda demokratiya, fikr va vijdon erkinligi, plyuralizm va inson huquqlarini ta'minlash, gumanizm va umuminsoniy kadriyatlarga suyanib yashash tamoyili asosiy mezonga aylanadi. Olimlarning qayd etishicha, "Demokratik jamiyat qurish uchun mamlakatda qabul qilinayotgan qonunlar adolatli bo'lishi, o'zida xalq manfaatlarini ifoda etishi shart. Bunday qonunlarga og'ishmay itoat etilsagina mamlakatda demokratiya qaror topadi va mustahkam bo'ladi. Chunki barcha demokratik institutlar, inson huquq va erkinliklari qonunlar vositasida hayotga joriy etiladi"[2,B-5.]

Jamiyatda ijtimoiy-siyosiy islohotlarni ta'minlash ijtimoiy adolatni vujudga keltirish, inson faravonligi va manfaatlarini ta'minlashga huquqiy va ijtimoiy jihatdan mustahkam zamin hozirlaydi. Ijtimoiy adolat insonlar farovonligi ta'minlash, huquqlari va qadr-qimmatini ulug'lash, insonni har tomonlama yuksaltirish bilan bog'liq muhim ijtimoiy voqelik hisoblanadi. Ijtimoiy adolat asrlar davomida rivojlanib va takomillashib kelayotgan, insoniyat uchun eng muhim qadriyatlarni mujassamlashtirgan g'oya hisoblanadi. Bugungi kunga kelib, fuqarolik jamiyati qurilishida ijtimoiy adolat fenomeni o'zining mukammal ko'rinishiga ega bo'lmoqda.

Olimlarning ta'kidlashicha, "O'z huquq va burchlarimizni anglashda Konstitutsiya va qonunlarni bilish hamda ularga amal qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki o'z huquq va burchlarini bilgan inson o'z xatti-harakatini qonun doirasida amalga oshiradi. Boshqa kishilarning hamda davlat va jamiyat huquqni hurmat qiladi. Natijada qonun ustivorligi ta'minlanadi. Bu esa, davlatimiz xavfsizligi, barqarorligi va taraqqiyotining garovi bo'lib xizmat qiladi"[3,B-39.]

Har bir yosh muayyan jamiyatda va davlatda yashar ekan, u yerda amal qiladigan huquqiy me'yorlardan tashqarida yashay olmaydi. Demak, amalga oshirilayotgan ijtimoiy islohotlar, huquqiy-siyosiy talablar xar bir fuqaroning ongiga yetib borishi, e'tiqodiga aylanishi, kundalik turmushining amaliy faoliyatida aylanishi lozim. Inson ma'naviyati ham huquqiy jarayonlar bilan bog'lanib ketgan. Huquqiy davlat tushunchasining o'zi ham ma'naviy qadriyatdir. Buning zahirida yoshlar e'tiqodi, ishonchi, mas'uliyati, kafolat, tashabbuskorlik, ijodkorlikka intilish, davlat va millat ravnaqi uchun kurashda faol ishtirok etish yotadi.

Yoshlarning huquqiy va axloqiy ongi jamiyat ma'naviyatida muhim o'rin tutadi. Ijtimoiy islohotlar ham, siyosiy ham ular faolitining asosiy mezonidir. Insonning halollik, poklik, oriyat va nomuslilik, jamoatchilik fikrini hurmat qilish fazilatlarini huquqiy madaniyatning ma'naviy negizlarini tashkil etadi. Adabiyotlarda ta'kidlanishicha, "Huquqiy

ong qotib qolgan, o'zgaras, hamma zamon va makonlar, ya'ni barcha davlat va xalqlar uchun birday tushunchalar majmuasidan iborat emas. Chunki har davlatda, har davrda, har turli qonunlar amalda bo'lib turadi. Insonlarning huquqiy ongi joriy qonunlarni bilish, eng muhimi ularga amal qilish darajasi bilan o'lchanadi" [4,B-24.]

Jamiyat taraqqiyoti uchun yoshlarlar huquqiy madaniyatini yuqori darajaga ko'tarish jamiyatni erkin, ijodiy rivojlantirish, fuqarolik jamiyatini to'laqonli ravishda kurish imkoniyatini vujudga keltiradi. Ijtimoiy taraqqiyotning demokratik rivojlanish jarayoni shaxsning qadr-qimmatini qay darajada e'zozlay olish imkoniyati va harakat me'yoriga ko'p jihatdan bog'liqdir. Huquqiy madaniyat inson madaniyatining muhim bir qismi, uning bilan o'zaro bog'lik jarayondir. Olimlarning ta'kidlashicha, "Jamiyatning demokratiya yo'lidan jadal rivojlanishi va bu borada amalga oshirilayotgan islohotlarning muvaffaqiyati ko'p jihatdan odamlarning huquqiy ongi va huquqiy madaniyat darajasiga bog'liq" [5,B-27.]

Davlat va jamiyatning eng faol, fidoiy, ilg'or, yuksak ong va bilimga ega bo'lgan, fuqarolik burch va mas'uliyatini yuqori saviyada anglab yetgan vatanparvar yoshlarni biz huquqiy madaniyatli yoshlar deb atay olamiz. Huquqiy madaniyat yoshlar tafakkuri, dunyoqarashi, xatti-harakatlari, hayotda egallagan mavqei, darajasi, salohiyati bilan bog'liq jarayondir. Yoshlar har tomonlama barkamol, ilmiy, teran fikrli bo'lsa, uning huquqiy onggi ham yuqori bo'ladi.

Shaxs erkinligi, uning huquqiy kafolatlari, fuqarolarning qonunga hurmat, unga suzsiz itoat etish, davlat va jamiyat kurilishining qonuniy asoslarini mustaxkamlashda fuqarolarning huquqiy ongi va huquqiy madaniyati, shuningdek uni rivojlantirish borasidagi ishlar ustivor yunalish kasb etadi. Olimlarning ta'kidlashicha, "Huquqiy madaniyatning eng muhim ko'rsatkichi jamiyatdagi huquqiy ong darajasidir. Huquqiy ong – huquqqa munosabat, qonun talablarini bajarish zarurligini anglash darajasini ifodalaydigan huquqiy qarashlar yig'indisi" [6,B-346.]

Huquqiy madaniyatni fuqarolar, ayniksa yoshlar o'rtasida, talabalar, o'quvchilar o'rtasida yuksaltirish, ularni huquqiy bilimlarini oshirish, amalga oshirilayotgan huquqiy, ijtimoiy-siyosiy islohotlar mohiyatini to'liq tushuntirish, huquqiy ta'limni samaradorligini oshirib borish muhim ahamiyatga ega masaladi. Yoshlar ongi va shuurida umumbashariy va milliy qadriyatlar, insonparvarlik, insof, diyonat, mehr-oqibat, kasb va mehnatga muhabbat, to'g'ri so'zlik, halollik, ma'naviy-axloqiy poklik, tadbirkorlik, fidoyilik fazilatlarini singdirib borish orqali yoshlar dunyoqarashini va ma'naviy ruhiy olamini tarbiyalash bugungi ijtimoiy-siyosiy islohotlarning ustivor vazifasidir.

Oliy o'quv yurtlarida ijtimoiy-gumanitar, siyosiy fanlarning samarali bo'lishi uchun o'qitish jarayonini takomillashtirish, ilg'or pedagogik texnologiyani joriy qilish, seminar, konferensiyalar tashkil etish, bu jarayon bilan birgalikda huquqshunoslik fani o'qituvchilarini malakasini oshirish va qayta tayyorlash, ilmiy pedagogik kadrlar salohiyatini mustaxkamlab borish lozim bo'ladi. Rivojlangan xorijiy davlatlarning tajribalarini o'rgangan holda huquqiy ta'lim-tarbiya sohasidagi mutaxassisliklarning xorijiy davlatlar o'quv markazlarida bilim olishi, malaka oshirishi va tajriba almashishini yo'lga qo'yish muhim vazifadir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Inson huquqlari umumjahon deklarasiyasi. 29-modda. <https://constitution.uz/uz/pages/humanrights>.
2. Mirboboyev B. Odilqoriyev X. Konstitutsiya va qonun ustuvorligini ta'minlash. –Toshkent, Ma'naviyat, 2011. –B.5.
3. Qosimov N., Jumayev Sh., Tog'ayqulov T. Globallashuv: oila va farzand tarbiyasi. –Toshkent, Turon zamin ziyo, 2016. –B. 39.

4. Sultonmurod Olim. Ma'naviy barkamollik sir-sinoati. –Toshkent, Ma'naviyat, 2015. –B.24.
5. Azizov X. Yaxshiyev A. Sud-huquq sohasidagi islohotlar va dolzarb vazifalar. –Toshkent, Ma'naviyat, 2011. –B. 27.
6. Yaxshilikov J. Muhammadiyev N. Milliy g'oya: O'zbekistonni rivojlantirish strategiyasi. –Toshkent, "Cho'lpon", 2018. –B. 346.

ZAMONAVIY MIGRATSIYA JARAYONLARINI O'ZBEK OILALARIDAGI BARQARORLIK OMILLARIGA TA'SIRI

Bo'riyeva Mahbuba Shavkatovna

"Oila va xotin qizlar" ilmiy tadqiqot instituti kichik ilmiy hodimi

Annotatsiya: Ushbu maqolada migratsiya jarayonlarining o'zbek oilarining mustahkamligiga ta'siri, er-xotin minosabatlaridagi eng muhim omillardan biri bu ularning nikohidan barqarorlik darajasini, nikoh mustahkamligini, oilaviy hayot barkamolligini ta'minlashda hal qiluvchi omillardan bo'lmish migrant oilalardagi er-xotinlarning o'z nikohidan qoniqqanlik darajalari xususiyatlarini er-xotinlarda qanday namoyon bo'lishini tadqiqot natijalari asosida ochib beriladi.

Tayanch so'zlar: oila, tarbiya, munosabatlar, qadriyatlar, tadqiqot, nikoh, o'zaro xurmat, o'zaro tushunish.

Kirish. Hozirgi globallashtirilgan dunyoning asosiy tendensiyalaridan biri migratsiyadir. Migratsiya natijasida millionlab odamlar etnik, madaniy, til va irqiy guruhlariga bo'linishi hozirgi kungacha davom etib keloqda. Migratsiya asirlar va ming yillar davomida insoniyatning yashashi, moslashishi va rivojlanishining asosiy manbai bo'lib kelgan. Migratsiya muammosi bugungi kunga kelib ham o'z dolzarblik mohiyatini saqlab qolgan. Zamonaviy dunyoda migratsiya jarayonlari xilma-xil, ko'p qirrali bo'lib, ko'plab sohalarning tadqiqot ob'ekti hisoblanadi [2].

Jahonning ko'plab rivojlangan mamlakatlarida migratsiya jarayonlarining oila mustahkamligiga ta'siri, ibratli oilaviy munosabatlarni shakllantirishda, oila barqarorligi ta'minlash, oilaning ichki psixologik muhiti, er-xotin munosabatlari muammolarini o'rganishga doir tadqiqotlar ishlari olib borilmoqda. O'z navbatida migratsiya jarayonining migrant oilalar uchun inqirozli vaziyatlar ba'zi psixologik qiyinchiliklari, shaxsiy o'zgarishlar, stereotiplarning buzilishiga, qadriyatlar yo'nalishida o'zgarishlarga sabab bo'lmoqda. Migratsiya natijasida turmush sharoitining o'zgarishi, er-xotin jinsiy munosabatlarining notekisligi, oilani parchalanishiga olib keluvchi omillar, ajrimlar, hiyonatning paydo bo'lishi, oila barqarorligini ta'minlovchi moddiy hamda maishiy omillari, oiladagi rollar taqsimotining teng taqsimlanmasligi, jismoniy, hissiy, xulq-atvor mezonlari, mehnat migrantlariga nisbatan nomutanosib munosabatlar bilan aloqador bo'lgan ijtimoiy-psixologik muammolarni psixologik jihatdan ilmiy tadqiqotlar olib borish dolzarb masalaga kasb etmoqda [1].

O'zbekiston Respublikasida 2018-2020 yillar davomida tashqi mehnat migratsiyasi yo'nalishida o'n ikkita muhim hujjat, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining oltita qarori, bitta farmoni, Vazirlar Mahkamasining to'rtta qaror qabul qilindi va normativ-huquqiy baza shakllantirildi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 20 avgustdagi "Xorijda vaqtinchalik mehnat faoliyatini amalga oshirayotgan O'zbekiston Respublikasi fuqarolari va ularning oila a'zolarini himoya qilish kafolatlarini yanada kuchaytirish choralari to'g'risida" gi PF-5785-son Farmoni [4].

Asosiy qism. Shulardan kelib chiqqan holda biz nikoh mustahkamligini, oilaviy hayot barkamolligini ta'minlashda hal qiluvchi omillardan bo'lmish migrant oilalardagi er-xotinlarning o'z nikohidan qoniqqanlik darajalari xususiyatlarini er-xotinlarda qanday namoyon bo'lishini tadqiqot natijalari asosida taxlil etildi.

Tadqiqotimiz ob'ekti sifatida psixologik tadqiqotlarni tashkil etish mezonlaridan kelib chiqqan holda, tanlanma to'plamlar o'rtasida farqli va o'xshash psixologik tafovutlar mavjud bo'lishini inobatga olgan holda, tanlanmaning reprezentativligini ta'minla maqsadida respublikamizning 3 ta viloyati – Farg'ona, Surxondaryo va Jizzax viloyatlarini tanlab oldik.

Nikoh – oila munosabatlarini, oilaning muammolarini o'rganishga, ularni yoritishga bag'ishlangan bo'lib, so'nggi yillarda chop ettirilgan ilmiy adabiyotlar va o'tkazilayotgan ilmiy tadqiqot ishlarida ko'rsatilishicha, hozirgi kunda oilalarning mustahkamligini ta'minlashda tashqi omillar (ijtimoiy, iqtisodiy, huquqiy omillar, an'analar)dan ko'ra ichki psixologik omillar (o'zaro hurmat, mehr-oqibat, sevgi, oilaviy hayotga psixologik tayyorlik, o'z nikohi, oilaviy hayotining sub'ekt tomonidan ijobiy baholanishi, nikohdan qoniqqanlik darajasining yuqoriligi kabilar) tobora hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi deb ta'kidlanib kelmoqda [3].

1-jadval

Shkalalar	O'rtacha rang		Statistik qiymat	
	Migrant bo'lmagan oilalar (n=148)	Migrant oilalar (n=162)	U	p
Nikohdan qoniqish	152,76	149,29	11061	0,729

Izoh: $p > 0,05$.

Olingan natijalarga e'tiborimizni qaratar ekanmiz, nikohdan qoniqish darajasi ko'rsatgichlari orasida ahamiyatli farq mehnat migrantlari (152,76) hamda migrant bo'lmagan oilalarda (149,29) ham kuzatilmadi ($U=11061$; $p > 0,05$). Olingan ma'lumotlar mehnat migrantlarining oilalaridagi qiyinchiliklarni bartaraf etishning samarali mexanizmlari mavjud bo'ib, er-xotinning bir-biridan majburiy ajralish bilan bog'liq ob'ektiv ravishda og'ir oilaviy vaziyatga qaramay, ularning o'z nikohlaridan qoniqish hissini his qilishadi. Bu mehnat migratsiyasining nikoh munosabatlarini saqlab qolishdagi ijobiy tomoni deb taxmin qilsak bo'ladi, Shu bilan birga, agar mehnat migrantlari va migrant bo'lmaganlar oilalarida, nikohdan qoniqish darajasida farq kuzatilmaganini inobatga olsak migratsiya jarayonlari ob'ektiv ravishda turli xil sharoitlarda, nikohdan qoniqishning tabiati va darajasiga ta'sir qiluvchi omil xususiyatlarga ega emasligi kelib chiqdi.

Nikohdan qoniqish ko'rsatkichining jins tafovutlari bo'yicha mehnat migrantlari ko'rsatgichlarida ahamiyatli farq kuzatilmadi. Bunda mehnat migrant oilalardagi ayol va erkaklarning nikohdan qoniqish darajasini Mann-Uitni mezoni bo'yicha tahlil etganimizda migrant oilalarida ayollarning nikohdan qoniqish darajasining o'rtacha rang qiymati (71,33) erkaklarning o'rtacha rang qiymatiga (83,91) qaraganda pastroq natijaga ega bo'ldi ($U=2421,5$; $p > 0,05$). Bu shundan dalolat beradiki erlarning mehnat migratsiyasi sababli o'zga yurtga ketishi oiladagi rollar taqsimotining o'zgarishiga olib keladi. Uy ishlari, bola tarbiyasi, erkaklar bajaradag ma'lum rollar va ma'suliyatni ham ayol o'z bo'yniga olishga majbur bo'ladi, buning natijasida ayollarda nikohdan qoniqishning ma'lum darajada o'zgarishi boshlanadi. Yana shuni ham aytib o'tish joizki migrant oilalaridagi xotinlarida nikohdan qoniqish darjasining past bo'lishi sabab bo'luvchi omillardan yana biri uyda qolgan ayolning ijtimoiy kamunikasiyasi pasayishi va ayniqsa ish paytida va ishda tashqari

holatda haddan tashqari jismoniy, ruhiy stress sababli jinsiy norozilikning shakllanishiga ham ta'sir ko'rsatadi

Nikohdan qoniqish ko'rsatkichining migrantlik muddatiga ko'ra solishtirganda ular orasida ham ishonchli farqlar kuzatilmadi. Migrantlik muddatiga ko'ra 1-5 yilgacha bo'lgan mehnat migrantlarida o'rtacha rang ko'rsatkichi 78,16 ni, 6-10 yilgacha bo'lgan mehnat migrantlarida o'rtacha rang ko'rsatkichi 78,27 ni, 11 yil va undan yuqori bo'lgan mehnat migrantlarida o'rtacha rang ko'rsatkichi 65,21 ni tashkil etdi ($H=1,093$; $p>0,05$). Migrantlik muddati qancha bo'lishiga qaramasdan mehnat migrant oilalaragi er-xotinlarni nikohdan qoniqish darajasiga bog'liq emasligi ma'lum bo'ldi. Mehnat migrant oilalarda psixologik determinantlarini taqqoslash shuni ko'rsatadiki, eri xorijda ishlaydigan oilalarda nikohdan qoniqishning omillari oilaviy munosabatlar bilan bog'liq bo'lib, shaxs o'zining e'tiborini atrof-muhitga yo'naltiradi. O'z navbatida, migratsiya sababli oiladan uzoqlashish, turmush o'rtoqlarda e'tiborini oilaning ehtiyojlari hamda manfaatlariga, o'zini o'zi boshqarish va nazorat qilish, nizodan qochish hamda oilaviy munosabatlarda hamkorlik qilish kabi omillarga qaratishni talab qiladi.

2-jadval

	Altruistik emotsiya	Kommunikativ emotsiya	Glorik emotsiya	Praksik emotsiya	Pugnuk emotsiya	Romantik emotsiya	Gnostik emotsiya	Estetik emotsiya	Gedonistik emotsiya	Akizitiv emotsiya
Xotirjamlik-xavotir	,062	,185*	-,088	,217**	,190*	,046	,202*	-,067	-,039	,005
Energiya-charchok	,014	,050	-,015	,025	,000	,182*	,084	,045	,041	-,085
Yuksalish-tushkunlik	-,082	,013	-,133	,131	,196*	,047	,190*	-,048	-,081	-,027
O'ziga ishonch - nochorlik	-,006	,071	-,170*	,159	,172*	,092	,078	-,028	-,065	,047

Olingan empirik natijalar shuni ko'rsatadiki, migrant oilalarda oilasidan, yaqinlaridan uzoqda bo'lishi ular orasidagi munosabatlarning barqarorlashuvi xotirjamlik yoki xavotir ko'rsatkichi ortishi migrantlarda ish bilan bog'liq holda energiya-charchoqning ortishiga ($r=0,319$; $p<0,01$), o'zini kuchini baholashda sub'ektiv imkoniyatlardan kelib chiqqan holda oilasi uchun shijoatining ortishi ($r=0,375$; $p<0,01$), er-xotin bir-biridan uzoqda bo'lishiga qaramasdan bir-birini qo'llab-quvvatlashi migrant erlarda o'ziga bo'lgan ishonchni ortishiga ($r=0,429$; $p<0,01$), yaqinlarning bir-birini ko'rmaslik sabab migrantlarda shaxslararo muloqatga ehtiyojning ortishi ($r=0,185$; $p<0,05$), ularning asosiy diqqati ish faolitiga qaratilganligi bois ishda muvaffaqiyatga erishish istagi ($r=0,217$; $p<0,01$), begona yurtda yuzaga keladigan xavfni engish zaruratidan kelib chiqadi, buning asosida keyinchalik miuammoli vaziyatlar, qiyinchiliklarda xavfni engish bilan bog'liq qiziqishlarning paydo bo'lishi ($r=0,190$; $p<0,05$) va biror narsani tushunish, hodisaning mohiyatiga kirish istagi, O'z mulohazalarida qarama-qarshiliklarni engib o'tish, hamma narsani bir tizimga keltirish istagi ortishi bilan ta'riflandi ($r=0,202$; $p<0,05$).

O'ziga bo'lgan energiya-charchoq hissining ortishi migrant oilalaridagi er-xotinlarda bir-biridan olisda bo'lsalar ham ular orasidagi munosabatlarda jo'shqinlik, shijoatlikni ($r=0,402$; $p<0,01$), o'ziga bo'lgan ishonchning yuqori bo'lishiga ishonchni ($r=0,357$; $p<0,01$) va munosabatlarda masofaning jozibali hissi, atrof-muhitni g'alati o'zgartirilgan

idrokning hayajonli tuyg'usi: hamma narsa boshqacha, g'ayrioddiy, ahamiyatli va sirli ko'rinadigan hislarni ko'payishiga olib kelar ekan ($r=0,182$; $p<0,01$).

Shu bilan birga migrant oilalarda o'ziga bo'lgan ishonchning ortib borishi bilan bu his-tuyg'ularda o'z-o'zini tasdiqlash va shon-sharafga bo'lgan ehtiyoj bilan bog'liq hislarning kamayishiga olib kelar ekan ($r=-0,170$; $p<0,05$). Bu emotsiyalarning ortishi esa (glorik emotsiya) faoliyat bilan bog'liq holda ishda muvaffaqiyatga erishish istagining pasayib ketishi bilan izohlanadi ($r=-0,235$; $p<0,01$).

Er-xotinning begona, olis yurtda ko'zdan yiroq bo'lishlariga qaramasdan birlarining ichidan o'tayotgan his-tuyg'ularini anglashi, dalda bo'lishi ortsa juftini tushunish, mulohaza qilishning ortishiga ($r=0,327$; $p<0,01$), juftining uzoqdaligi shirin hotiralarni eslash, yolg'izlikning achchiq-shirin his qilish tuyg'usini ($r=0,247$; $p<0,01$) hamda olisda bo'lsa ham oilani iqtisodiy tomondan ehtiyojlarini qoplay olgandagi xotirjamlik hissini ortishiga sabab bo'lar ekan ($r=0,209$; $p<0,01$).

Estetik va gedinostik emotsiyalarning ortishi akizitiv emotsiyalarning ortishiga olib keladi ($r=0,369$; $p<0,01$. $r=0,221$; $p<0,01$). Bu his-tuyg'ular migrantlar uchun amaliy ehtiyojdan tashqariga chiqadigan narsalarni to'plash bilan bog'liq holda paydo bo'ladi. Albatta, odamlar tomonidan ob'ektlarni yig'ish ko'pincha bir emas, balki bir nechta ehtiyojlarni qondirish bilan bog'liq. Masalan mehnat migratsiyasiga ketgan shaxs uy qurishdan tashqari avto-ulov olishni ham niyat qiladi. Bunda bu ehtiyojini amalga oshirishda faoliyat samaradoligiga ko'proq e'tiborini qaratadi. Ushbu olingan bog'liqliklarning muntazam er-xotin munosabatlari tizimida bo'lishi migrant oilalaridagi juftliklar munosabatida kelishmovchilik, ziddiyatlar, nizo kabi sabablar paydo bo'lish dinamikasini kamaytirishi mumkin deb o'ylaymiz.

Xulosa. Xulosa qilib aytishimiz mumkinki, bugungi kunda mamlakatimizda mehnat migratsiyasi tufayli shaxsda ijtimoiy-psixologik hamda qadriyatlar tizimining o'zgarish kabi oqibatlarni namoyon etmoqda. Bunday salbiy oqibatlar sirasiga oilaning inqirozi, shaxsdagi psixologik o'zgarishlar, emotsional fondagi o'zgarishlar, buning natijasida shaxsning hayotida ko'plab muammolar kirib kelishini ko'rsatishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Асмолов А.Г. Как строит мигранта в общество: кризис утраты смысла существования / А.Г. Асмолов // Психологи о мигрантах и миграции в России: информационно-аналитический бюллетен. Вып.2 / Под ред. Г.У. Солдатовой. – М.: Смысл, 2001. – С.12-20

2. Дмитриев А.Б, Пядухов Г.А. Этнические группы трудящихся-мигрантов и принимающее общество: взаимодействие, напряженность, конфликты// Социологические исследования. – 2006. – №9. – С.86-94

3. Nurullayeva U. Sotsiologiyada qadriyatlarni o'rganish metodologiyasi. Fundamental tadqiqotlar. Toshkent – 2023. – № 3. – B. 14-18.

4. <https://yuz.uz/news/xavfsiz-tartibli-va-qonuniy-mehnat-migratsiyasini-tashkil-etish-tizimi-tubdan-ozgardi>

IJTIMOIIY BARQARORLIKNI TA'MINLASHDA KASB ETIKASINING FALSAFIY TAHLILI

Xamrayev Samariddin Baxrilloevich

Samarqand davlat chet tillar instituti tadqiqotchisi.

Maqolada mamlakatimizda ijtimoiy muhit barqarorlikni qaror toptirishda va har bir sohada faoliyat yuritib kelayotgan kasb egalari jamiyat va butun insoniyat manfati

jarayonlarning iqtisodiy tarqqiyotdagi o'rnini ta'sir darajasi yoritiladi. Fuqorolik jamiyatini shakllantriishda kasb - kishining mehnat faoliyati, doimiy mashg'uloti turi; muayyan ish turini malakali bajarishga imkon beradigan bilim, mahorat, tajribani talab etadigan jixatlari ilmiy tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Kasb egalari, kasb etikasi, yashash darajasi, ijtimoiy ruhiyat, o'zaro hurmat, maktab, milliy o'zlik, hayot ritmi, erkin fuqaro, jamiyat.

Insoniyat falsafiy-ilmiy tafakkuri rivojlana boshlanishi bilan o'zi uchun qulay yashash sharoiti va imkoniyatlar ko'lamini ham oshirib bormoqda. Ilmiy-texnikaviy yutuqlar va xizmat ko'rsatish sohalarining kengayishi turli yangidan-yangi kasblarning paydo bo'lishiga sabab bo'lmoqda. Har bir sohada faoliyat yuritib kelayotgan kasb egalari o'zi, oilasi, jamiyat va butun insoniyat manfati yo'lida mehnat qilib kelmoqda. Qadimda insoniyat natural xo'jalikdan tovar xo'jalikka o'tishi asnosida kasblar paypo bo'la boshladi. Kasb egalari halol mehnati evaziga iqtisodiy munosabatlarga kirishganlar. Kasb egalarining faoliyati diniy-ijtimoiy me'yorlar asosida tartibga solinib borilgan. Kasb egalari halolik, to'g'ri so'zlik, mehnatsevarlik kabi axloqiy fazilatlar bilan o'z shogirtlarini tarbiyalaganlar. Har bir kasb jamiyatga foydaliligi bilan birga ma'lum etika qoidalari asosida ziynatlanadi.

Etika (axloq) asrlar davomida shakllanib, jamiyat tomonidan maqbul deb hisoblangan yurish-turish qoidalari va munosabatlar majmuidir. Axloq umumiy me'yoriy ma'noda insonning aqliy va amaliy tajribasida o'zini oqilona, ongli va erkin mavjudot sifatida namoyon etadigan eng yuksak qadriyatlar va burchlarni ifoda etadigan urf-odatlar, qonunlar, harakatlar, belgilar fenomeni sifatida tushuniladi.[1.275] U inson muomalasi doirasi va xarakteri o'rtasidagi aloqalarni, insoniyat sifatining muhim belgilari, fazilatlarini ma'nosini anglatib kelmoqda. Etika – qadimdan amaliy faoliyatini o'zrganuvchi, tahlil qiluvchi, tartiblashtiruvchi fan. “Etika (grekcha *ethik*, *ethos* – odat, fe'l-atvor) – axloq, odobni o'rganuvchi falsafa ilmidir”. [2.6] Uning vazifasi faqatgina nazariy mulohaza, xulosalarni targ'ib qilish va jamiyat axloqiy muhitini tahlil qilishdangina iborat bo'lmay, ijtimoiy hayotda ro'y berayotgan ma'naviy o'zgarishlarni mavjudlariga moslashtirish hamda ziddiyatli dunyoda qadriyatlar barqarorligini oshirishdan iboratdir. “Etika – jamiyat, insoniyat tarixi uchun na'muna bo'la oladigan ijobiy xatti-harakatlar yig'indisidir”. [3.76]. Etika – kishilarda odob-axloq munosabatlarining, tushunchalarning, qadriyatlarining, qonuniyatlarining vujudga kelishini, ularning odamlarni boshqarishdagi o'rni va ahamiyatini o'rganadi, umumlashtiradi. “Etika to'g'ri va noto'g'ri xulq to'g'risida tushunchalar beradigan tamoyillarni o'z ichiga oladi. Boshqacha qilib aytganda, etika bizning xatti-harakatlarimizning axloqiyligini ta'minlaydi”. [2.6] Falsafiy etika kasbiy etika uchun asos bo'lib, u o'z navbatida jamiyatda faoliyat ko'rsatib, unda sodir bo'layotgan ijtimoiy o'zaro ta'sir jarayonlarini tartibga soladi. Kasbiy faoliyatning o'ziga xos qoidalari axloqiy tuzilmasining maxsus shakllaridan biri kasb etikasi orqali tartiblashtiriladi. Bunda kasbiy va axloqiy qadriyatlar uyg'unlashib, mutaxassislar harakatlarida namoyon bo'ladi hamda jamiyatning ushbu kasb egalari nisbatan ijobiy kayfiyatini oshiradi.

“Kasb - (lotincha: *professio* - rasmiy ko'rsatilgan mashg'ulot, ixtisoslik) – maxsus nazariy bilimlar va amaliy ko'nikmalar majmuiga ega tajribali shaxsning mehnat faoliyati turi hisoblanadi”. [4.8]. Ba'zi bir olimlar kasb - bu inson ijtimoiy-iqtisodiy faoliyati turi bo'lib, moliyaviy to'qlik yoki etishmovchilik uning natijasidir deb aytsalar, yana boshqa guruh mutaxassislar “kasb” tushunchasiga insonning bilim darajasi, dunyoqarashi va boshqa shunga o'xshash omillarga bog'liq holda o'z o'zini realizatsiya qilish jarayoni sifatida qaraydilar.

Kasb - kishining mehnat faoliyati, doimiy mashg'uloti turi; muayyan ish turini malakali bajarishga imkon beradigan bilim, mahorat, tajribani talab etadi. Kasb, odatda,

shaxsning asosiy tirikchilik manbai hisoblanadi. Insoniyat paydo bo'libdiki u har doim o'zini boqishga, ehtiyojlarini qondirishga harakat qilgan va hozirda ham shu yo'ldan bormoqda. Inson o'z ehtiyojlarini eng avvalo oziq – ovqat, boshpana, kiyim – kechaklarga bo'lgan ehtiyojlarni qondirishdan boshlagan. Keyinchalik yangi sivilizatsiyalar paydo bo'lgach, ya'ni insoniyat madaniyatlashib borgan sari o'z ehtiyojlariga kerak bo'lgan maxsulotlarni ishlab chiqara boshlagan. Bular eng avvalo shu sohadagi kasb egalarini paydo bo'lishiga va jamiyatni shu maxsulotlarga bo'lgan ehtiyojini qondirishga intilishlarni paydo qilgan. Jamiyat rivojlana borgan sari yangi kasblar paydo bo'lgan va rivojlanib borgan. Insonlar esa yaxshi yashashga intilganlar. Buning uchun kasb tanlaganlar, tajriba oshirganlar va bilimlarni to'plaganlar. Kasb – inson ish faoliyatining ma'lum tajriba, tayyorgarlik talab etadigan faoliyat turi, sohasi, hunardir.

“Dunyoda 60 ming O'zbekistonda 6 mingdan ziyod kasblar mavjud”.[4.10]. Shuni aytish joyizki, jamiyat rivojlangan sari kasblar ham ko'payib boradi. Shu bilan birga kasb bu jamiyatdagi qabul qilingan huquqiy – normativ qonunlarga amal qilishi zarur bo'ladi. Shulardan kelib chiqib kasb – bu inson hayoti uchun zarur bo'lgan, jamiyatdagi huquqiy normalarga javob beradigan, insonni kelajagini belgilab beradigan o'ziga xos murakkab bo'lgan jarayon deb belgilashimiz mumkin. Insonda ma'lum kasbga, uni egallashga xavas, mayil, orzu, ishtiyoq, xafsala bo'lmasa u hech qanday kasbni egallay olmaydi. Insondagi shu jarayonlar odamning o'z kelajagini to'g'ri anglashga, tushunishga olib keladi.

Kasbiy etikasi - umuminsoniy axloqiy qadriyatlar bilan bir qatorda ma'lum bir kasbiy faoliyatga qo'yiladigan maxsus axloqiy talabdir. Kasb etikasining yana bir ta'rifi uni odamlar hayoti va tegishli hayotiy tajribani egallash jarayonida ishlab chiqilgan umumlashtirilgan axloqiy talablar to'plami sifatida ko'rsatadi. Bunday talablar oddiy mehnat va kasbiy faoliyatni ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan hodisaga aylantirishga imkon beradi. Mehnat axloqi aslida shaxslarning kasbiy faoliyatida mujassam bo'lganligi aniq.

Kasb etikasi mehnatga o'xshaydi, chunki ikkinchisining asosiy yo'nalishlari barcha kasbiy faoliyat turlariga aniq yo'naltirilgan. Mana bu xislatlarning bir nechta namunalari: mas'uliyat, vijdonlilik, ishdagi ijodiy tashabbus, intizom.

Alohida kasblarning ajratilishi va mutaxassislarining ixtisoslashuvi jarayonlari har bir kasb vakillari uchun o'ziga xos ish majburiyatlari majmuasining shakllanishiga olib keldi. Bunday majburiyatlarning paydo bo'lishi bilan bir vaqtda kasbiy faoliyat doirasida olib boriladigan harakatlar etikasi haqidagi g'oyalarning paydo bo'lishi va rivojlanishi yuz berdi. Har bir kasb uchun alohida etika qoidalari shakllana bordi. Chunki, bir kasb uchun axloqiy me'yor boshqasi uchun axloqiylik kasb etmasligi mumkin. Masalan, fuqarolarni qurol olib yurishlari va zarur vaziyatlarda undan foydalanishlarini olaylik: avvalo, mamlakatimizda fuqarolarni qonunda belgilanmagan holda o'qotar qurollarni olib yurishlari taqiqlangan, shu bilan birga ijtimoiy va axloqiy normalarga ham ziddir. Ammo jamoat xavfsizligi va fuqarolarni himoya qilish maqsadida tegishli tashkilot xodimlarining o'qotar qurollarni olib yurishlari normal holat sifatida qabul qilinadi. Shuning uchun ham har bir shaxs “birinchi navbatda o'zi yashayotgan jamiyat a'zosi va davlat fuqarosi hisoblanadi. Shu sababli u kasbiy etiket qoidalaridan tashqari umumfuqarolik etiket qoidalarini bilishi shart”.[5.8].

A.S.Koblikovning ta'kidlashicha, “kasb etikasi - bu mehnat faoliyati bilan bog'liq bo'lgan, hamkasblari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning axloqiy xarakterini ta'minlaydigan, moliyaviy maqsadi bir muayyan ijtimoiy guruhning xulq-atvor qoidalari majmuini anglatadi”.[6.25]. Kasb etikasi hamkasblar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga soladi. Shu bilan birga qulay muhitni yaratishga, ishchi-xodimlarning malakaviy sifatlarining oshishiga imkoniyat yaratadi. “Kasbiy etika-bu odamlarning kasbiy faoliyati davomidagi munosabatlarini, shuningdek, kasbiy mas'uliyatini boshqaradigan axloqiy normalardir”.[7.13].

“Kasb axloqi – jamiyat tomonidan qabul qilingan axloq qoidalarini kishilarning ixtisoslariga nisbatan amalda tatbiq etuvchu aniq kasbiy burch, sha’n, or-nomus, qadr-qimmat kabi xatti-harakatlarning majmui, umumiy axloqning kishilar kasb-koridagi o‘ziga xos ko‘rinishi”.[8.286] Kasb axloqi (etikasi) har bir korxona, tashkilot yoki muassasaning ichki tartib – qoidalari va me’yoriy-huquqiy hujjatlar asosida belgilansa-da, lekin mehnat faoliyatidagi munosabatlarni to‘la qamrab ola olmaydi. Shu sababdan kasb etikasi ustozlardan shogirlarga, ko‘p yillik tajribaga ega xodimlardan yoshlarga o‘tib kelayotgan qadriyatlar jamlanmasidir. Kasb sohibiga va u orqali hamkasblariga jamiyatda ijobiy ijtimoiy munosabatning shakllanishi uchun uchta muhim jihatga e’tibor qaratilishi lozim. Birinchisi hamma kasb egalari uchun umumiy bo‘lgan xulq-atvor qoidalari, ikkinchisi muayyan kasb xususiyatlari hamda uchinchidan yuksak tajribaga ega bo‘lishi. Mana shu uch muhim sifatlarni egallagan va buni amaliyotga qo‘llay olgan kasb egalarini shakllantirish davr talabi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Apresyan R. G. Etika: ensiklopedik lug‘at-Moskva, 2001. P. 275
2. Allaberganov A.A. va b. Kasb etikasi va psixologiyasi. –Toshkent: “Cho‘lpon”, 2016. 6-bet.
3. Абдулла Шер. Ахлоқшунослик. –Тошкент: 2000.Б.76
4. Masharipova G.K., Xo‘janova T.J. Kasbiy ma’naviyat. –Toshkent: “Fan ziyosi”, 2022. 8-bet.
5. Xudayshukurov T. va b. Kasbiy etika va etiket. -Toshkent: “Moliya-iqtisod”, 2021. 8-bet.
6. Koblikov A. S. YUridicheskaya etika [huquqiy Etika -, Moskva, 1999, p. 25.
7. Gorbato V. A., Eleskina O. V. Delovaya etika-Kemerovo, 2007. Bilan. 13
8. Yaxshilikov J.Ya., Muhammadiyev N.E. Falsafa. –Samarqand: SamDU nashri, 2021. 286-bet.

YANGI O‘ZBEKISTONDA BARQARORLIKNI ASRAB-AVAYLASHDA OILAVIY AN‘ANALAR MASALASI

Raximova Dilshoda Baxritdinovna

Samarqand viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o‘rgatish milliy markazi dotsenti, falsafa fanlari nomzodi

Xidirov Xoshim Ibodullaevich

Jizzax politexnika instituti “Ijtimoiy fanlar” kafedrasi dotsenti, f.f.b.f.d. (PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada Sharqda oilaning o‘rni va roli, oilaviy an‘analarni asrab-avaylashda yoshlarning o‘rni, oilaviy an‘analarning ahamiyati to‘g‘risida fikr-mulohazalar yuritilgan.

Kalit so‘zlar: Oila, Sharq, oilaviy an‘ana, qadriyat, Vatan. Millat, urf-odat, yoshlar, ota-ona, mahalla, maktab, o‘quv yurtlari va h.k.

Sharqda hayot oilaviy turmush tarziga asoslangan. Prezidentimiz ta’kidlaganidek, «Sharqda qadim-qadimdan oila muqaddas Vatan sanalgan. Agar oila sog‘lom va mustahkam bo‘lsa, mahallada tinchlik va hamjihatlikka erishiladi. Zero, oila farovonligi – milliy farovonlik asosidir». Millat ko‘payishining birdan bir yo‘li erkak va ayolning nikohda bo‘lishidir. Shuning uchun Yangi O‘zbekistonda nikohdan o‘tish yuqori va eng muhimi,

oilalarning buzilishida dunyo bo'yicha eng past. Demak, respublikamizda oilada yashash har bir kishi uchun eng ulug' insoniy fazilat darajasiga ko'tarilgan.

Milliy oilalarning barqarorligi oilaparvarlik fazilatini vujudga keltirgan. Bu fazilat, birinchi navbatda, juft bo'lib yashashning oila nikohdan boshqa shaklini tan olmaslikda, oilani mustahkamlash, uning to'liqligini ta'minlashda namoyon bo'lgan. To'liq oilada er-xotin o'z tabiiy-biologik, tarbiyaviy, qon-qardoshlik, ijtimoiy munosabatlarini to'laqonli amalga oshirish imkoniyatiga ega bo'ladi, unda sog'lom muhit, sog'lom farzandlarni voyaga etkazish sharoitlari yaratiladi.

Yangi O'zbekistonda oila farzandining dunyoga kelishi ota-ona, xonadonning umid orzularini ro'yobga chiqaradi. Oila qurib yashashning muhim maqsadi farzand ko'rish, uni tarbiyalab, elga, ijtimoiy hayotga qo'shishdan iborat. Bu maqsadni amalga oshirish uchun ota-onalar farzandlarini sog'lom, komil bo'lib o'sishlari uchun har qanday huzur-halovatlardan voz kechganlar.

Serfarzandlik qarindoshlarning ko'p bo'lishiga olib kelgan. Qarindoshlar esa odamning ham moddiy, ham ma'naviy tayanchidir. Oila bag'rida yosh oilalar vujudga kelib, yangilanib turadi. Sharoit va tarbiyaning turliligi ikki yoshning tez orada bir-birini tushunib ketishiga qiyinchilik tug'diradi. Bu yoshlarni axloqiy, jismoniy, estetik, ma'naviy, ruhiy, jinsiy tarbiya jihatlarini qamrab oladi. Bularning har biri ma'naviy tarbiyaning bir qismi hisoblanadi. Chunki yoshlarning o'smirlik va yoshlik davridagi hulqi, dunyoqarashi, o'z tengdoshlari bilan munosabati kelajakdagi hayotiga zamin tayyorlaydi. Agar mana shu davrda yoshlar xatolikka yo'l qo'yishsa, kelajakda oilada ham, jamiyatda ham o'z mavqelarini topa olish jarayoni murakkablashadi. Yoshlik inson hayotining eng mas'uliyatli davridir. Inson aynan mana shu davrida oyoqqa turish, shakllanish, jismoniy va ijtimoiy jihatdan balog'atga etish jarayonini boshidan kechiradi. Bu davr yoshlar uchun o'z-o'zini anglash, hayotning xilma-xil murakkabliklarini his etish, ayniqsa, bilim olish, kasb egallash va hayotiy tajriba orttirish davri hisoblanadi. Bu davr yoshlardan hayot yo'lini tanlash, hayotiy o'z maqsadlariga etish uchun tinmay izlanish, qiyinchiliklarni engish, jamiyatda o'z o'rnini topish uchun tinimsiz mehnat qilish talab etadi. Aynan shu davrda, yoshlar oilaviy hayotga ham qadam qo'yadilar. Yoshlar bu muammolarni hal etish bilan birga oila qurib, baxtli hayot kechirishlari, oilalarini mustahkamlashlari va farzand ko'rib, uni parvarish qilishlari, tarbiyalashlari uchun oilaviy hayotning barcha murakkabliklarini engib o'tishga tayyor bo'lishlari lozim. [1.191-b]

Oilaviy hayotga tayyorgarlik o'zida hayotning iqtisodiy, biologik, ma'naviy, ijtimoiy, an'anaviy va huquqiy jihatlarini mujassamlashtiruvchi murakkab jarayondir. Oila qurishga ma'naviy tayyor bo'lish ham katta ahamiyatga ega. Bu yoshlarda oilaviy hayot tarzi haqidagi tushunchalarni anglab etish, oilaviy munosabat madaniyatining shakllanishi, uy-ro'zg'or ishlarini yurita bilish, oila osoyishtaligini ta'minlay olish, bo'sh vaqtini to'g'ri tashkil etish kabi masalalarni o'zida ifodalaydi.

Yangi O'zbekistonda Oila qurish ijtimoiy jihatdan tayyor bo'lish oilaning jamiyatda tutgan o'rnini, uning ijtimoiy vazifalarini, oila qurish, farzandli bo'lish, ularni tarbiyalash mas'uliyatlarini anglab etish demakdir. An'anaviy tayyorgarlik esa ajdodlarimizdan meros bo'lib qolgan qadriyatlarning, ularning oilaviy hayotni mustahkamlashdagi, farzandlar tarbiyalashdagi ahamiyatini anglab etishni taqozo etadi. Oila qurishga huquqiy jihatdan tayyorlik oila qurish yoshi, oila mulki, er-xotin va ota-onalik, farzandlik huquqlari va majburiyatlari haqidagi huquqiy bilimlar mavjudligini ifodalaydi.

Oilaviy hayotga tayyorlikning mana shu omillari yoshlarda birgalikda mavjud bo'lgandagina oila barqaror bo'ladi. Yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashning iqtisodiy jihatlarini kelin-kuyovlarning bo'lajak oilani moddiy jihatdan uzluksiz ta'minlay olishga qodirligidir. O'smirlarda jinsiy etilish ma'naviy, ijtimoiy, huquqiy etuklikka nisbatan

avvalroq namoyon bo'ladi. Yoshlarning ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan hayotga kirib kelishi ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning jadallashuvi tufayli juda kech boshlanmoqda. [2.20-b] Chunki ijtimoiy, ma'naviy, ishlab chiqarish va ilmiy texnikaga oid tajribalarni o'zlashtirish jarayoni har bir yosh umrining 12...15 yilini, ayrim holatlarda 18 yilini sarf qilishiga majbur qilmoqda. Bu holat, yoshlarning jismoniy balog'atga etishi bilan ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy, mutaxassislik va texnikani egallash borasidagi etuklik o'rtasida nomutanosiblikni hamda yoshlarning o'zi uchun ham, ota-onasi, atrofdagilar va jamiyat uchun ham bir qator muammolarning yuzaga kelishiga olib kelmoqda. Shuning uchun ota-ona, mahalla, maktab, o'quv yurtlari yoshlarga to'g'ri hayot kechirish, murakkabliklarni mehnatlari orqali hal etish yo'llarini izchillik bilan ko'rsatishlari lozim. Yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash muammosi sog'lom avlodni tarbiyalashning bir qismi bo'lib, mustahkam oilalarning shakllanishiga, bu oilalarda sog'lom muhitning yaratilishiga, sog'lom farzandlar tug'ilib, tarbiyalanishiga zamin tayyorlaydi. Yoshlarning taqdiri ularning oilaviy hayotga tayyorlik darajasiga bog'liqdir. Hozirgi vaqtda nikoh-oila munosabatlarini mustahkamlash, oilaviy hayot zaminida yuzaga keladigan noxush hodisalarning oldini olish, oilalarning buzilishini, muvaffaqiyatsiz va noto'liq oilalar sonini kamaytirish, oilalarda sog'lom iqlimni yuzaga keltirish, barkamol avlodlarni tarbiyalash borasidagi amalga oshiriladigan ishlarning samaradorligi shu oilalarning yuzaga keltirayotgan yoshlarning o'ziga xos xususiyatlari, ularning oilaviy hayotlarini maqsadga muvofiq ravishda tashkil etishga qay darajada tayyor ekanliklari bilan belgilanadi. Bu masalalarning to'la hal etilishiga yoshlarning hali ota-onalariga iqtisodiy jihatdan qaramligi, yashash sharoitining ayrim nosozliklari, kasalliklarning ko'payishi, axloqiy va ruhiy muhitning yomonlashuvi, baxtsiz, noto'liq oilalarning mavjudligi, jinsiy tarbiyaning to'la yo'lga qo'yilmaganligi kabi bir qator ob'ektiv sabablar mavjud bo'lib, ular bo'lajak oila quruvchi yoshlarning shakllanish jarayonini murakkablashtiradi, er-xotinlik, ota-onalik munosabatlarini bajarishlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda olib borilgan davlat siyosatida maktab, o'quv yurtlari, yoshlar tashkilotlarining birgalikdagi sa'y harakatlari muhim ahamiyatga ega. Bu borada oila asosiy andoza o'rnini egallaydi. Oila, oilaviy munosabatlar, oilaviy burch va mas'uliyat, farzand ko'rish, uni parvarishlash, tarbiyalash haqidagi ilk tasavvur har bir yoshning o'zi tug'ilib, voyaga etayotgan oilasini kuzatishi natijasida shakllanadi.

Oilaviy hayot haqidagi tasavvurlarning qay holatda shakllanishi, ota-onalarning bu sohadagi bilim saviyasi, oiladagi sog'lom turmush tarzi, oila talablarini qay holatda bajarishlariga bog'liq bo'ladi. Ota-onaning o'zaro munosabati oilada o'sayotgan farzand uchun namunadir. Tarbiyada shaxsiy ibratning tengsizligi xususida asrimizning boshida chop etilgan mashhur ma'rifatparvar olim Rizouddin ibn Faxruddin "Oila" asarida quyidagilarni bayon etadi: "Garchi bir xotun bolasiga tili bilan go'zal narsalar o'rgatsada, fe'li yomon bo'lsa, u yomon xulq o'rgatuvchi sanalur. Zero, yosh bolalar ota-onalaridan ko'rgan narsalarga taqlid etadilar. Ota-onaning xulqlari bola uchun misoli tabiat hukmidir. [3.198-b]

Bolalar ko'z o'ngida buzuq va nojo'ya ishlarni qilish, ularga ham o'shanday ishlarni qilishga o'rgatmoqlikning o'zidir". Oilada o'zaro hurmat, izzat, muhabbat mavjudligi haqiqiy tarbiyaning poydevoridir. Aks holda, bola tarbiyasiga oiladagi nosog'lom muhit yomon ta'sir qiladi. Farzand tarbiyasida oila, ota-onaning o'rnini hech qanday boshqa tarbiya maskanlari to'la-to'kis bosa olmaydi. Maktab, o'quv yurtlari va mehnat faoliyatidagi bu sohada olingan turli ma'lumotlar esa ularning tasavvurlarini boyitadi, xolos.

Respublikamizda olib borilayotgan oila siyosati tufayli ota-onalarning oilaviy hayot haqidagi tasavvurlari ham o'zgarib bormoqda. Oilaviy munosabatlarni to'g'ri shakllantirish, ularni mavjud sharoitga moslash, salbiy holatlar yuz berganda esa ularni bosiqlik va chuqur

mulohazalar bilan bartaraf etish hollari ro'y bermoqda. G'oyat chidamli, qanoatli, aqlli, uzoqni ko'ra biladigan, o'tkir mulohazali, o'zini har qanday sharoitda ham tuta biladigan, duch kelgan qiyinchiliklarni enga oladigan, o'zaro munosabatlari mustahkam bo'lgan er-xotinlar o'zlarini hamda, farzandlarini tarbiyalashga jiddiy e'tibor bermoqdalar. Bunday oilalarda tarbiyalangan yigit-qizlar oila qurganlarida oilaviy hayot tarziga tezda moslashib, duch kelgan murakkabliklarni engish qobiliyatiga ega bo'lmoqdalar. Ular qurgan oilalar mustahkamlanib, baxtli hayot kechirmoqdalar. Biroq moddiy tomondan yuqori ta'minlangan ayrim oilaviy turmush egalarining ijtimoiy-ma'naviy saviyasi pastligi hollari ham uchraydi. Bunday oilalarda mol-dunyo xirsi oshishi tufayli ma'naviy munosabatning zaiflashib ketishi, kuyov va kelin o'rtasidagi o'zaro hurmat, sabr-qanoat sadoqat va ishonchni pasaytirib yubormoqda. Boylikka berilish ba'zi yosh oila sohiblarini chuqur mulohaza yuritishdan uzoqlashtirmoqda. Bunday oilada tarbiyalangan farzand ham hamma narsani mol, pul bilan o'lchaydigan bo'lib tarbiyalanadi. Ular o'zlarini boshqalardan yuqori qo'yishga, urf-odatlarini bajarishda dabdababozlikka berilmoqdalar. Bunday yoshlar oila qurganlarida esa, o'zga oilaga moslashib keta olmay qiynaladilar, oilaviy munosabatlarning shakllanishi murakkab kechadi. Ayrim hollarda, bunday yoshlarning oilasi buzilib ketadi. Bunga sabab ularning oilaviy hayot haqidagi tasavvurlarining etarli darajada shakllanmaganidir. Shuning uchun ham barcha qurilayotgan oilalar baxtli bo'lavermaydi. [4.60-b] Oila baxtsizligi ko'pincha er-xotinning hayotga tayyor emasligidan, o'zini erlik va xotinlik vazifalarini bajarishga tayyor emasligidan, muomala madaniyatini bilmasligidan, jinsiy hayot masalasida savodsizligidan kelib chiqadi. Sho'rolar tuzumi davrida o'rta maktablar ham, oliy o'quv yurtlari ham yoshlarni oila qurib, er-xotin bo'lib yashashga va ota-ona bo'lib farzandlar tarbiyalashga tayyorlamadi. Natijada, bir necha avlod oilaviy hayotga o'z bilganicha, ko'cha tajribasi orqali tayyorlanadi.

Maktablar, o'quv yurtlari yoshlarga asosan fan, texnika, san'at sohasidagi bilimlarni egallashga yordam berish bilan cheklendi. Ustiga ustak, oilaviy hayot haqida yoshlar, ayniqsa, o'smirlar oldida fikr yuritish, bu sohada ularga to'g'ri yo'nalish berish "uyat" hisoblandi. Bugungi kundagi ota-onalar o'sha muhit tarbiyasining mahsulidirlar. Huddi shuningdek, bu davrda yoshlarimizni oilaviy hayotga tayyorlashga yo'naltirilgan oilaviy munosabatlar madaniyati va jinsiy axloqdan mujassam saboq beruvchi omma orasida keng tarqalgan qo'llanmalar ham yaratilgani yo'q. Hozir esa ayrim oilalarda, yoshlarda ovrupalashgan g'arbona jinsiy tarbiya ta'siri ko'zga tashlanmoqda. Yangi O'zbekistonda yoshlarni oilada tayorlash uchun o'quv qo'llanmalar chop etilishi zarurdir. Umumta'lim maktablarni 11-sinf o'quvchilari uchun alohida oila munosabatlari darsligi qo'yilishi shart. Matbuotda ko'proq milliy urf-odatlarimizga asoslangan oila munosabatlari yoritib borilishi katta ahamiyatga ega. Oliy o'quv yurtlarda oila munosabatlarni sharqona oilaviy hayot tarzini har uch oyda ko'rik tanlovlar "eng yaxshi oila" nominasiylar bilan talabalar orasida tanlovlar bo'lsa hayotga bo'lgan qiziqish, jamiyatga esa barqaror rivojlanish tendensiyasi o'z aksini topadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Ziyomuhammadov B. Komillikka eltuvchi kitob.T; "TURON-IQBOL", 2006. B.191
2. Komilov T., Abidova S. Milliy axloqiy qadriyatlar va ularning tarbiyaviy ahamiyati. O'zR FA, "Fan", 2000.B.20
3. Musurmonova O. Oila ma'naviyati – milliy g'urur. T; "O'qituvchi", 1999. B.198.
4. Rizouddin ibn Faxriddin. Oila. -T.: Cho'lpon, 1995. -60 b.

IV SHO‘BA. DAVLAT VA JAMIYATNING IJTIMOIIY BARQARORLIKNI TA‘MINLASHDAGI O‘RNI VA ROLI

JAMIYAT BARQARORLIGINI TA‘MINLASHDA TARAQQIYOT STRATEGIYASINING AHAMIYATI

Saitkasimov Akbar

*Jizzax davlat pedagogika instituti “Falsafa, tarbiya va huquq ta’limi
kafedrası professori, falsafa fanlari doktori.*

Isaxonov Ja’farxon
tadqiqotchi

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy sharoitda jamiyatning har tomonlama rivojlanishida taraqqiyot strategiyasining muhim rol o‘ynashi va uning inson manfaatlarini ta’minlash, aholi faravonligini ta’minlashda eng ustivor vazifalarni bajarib berishi yoritilgan.

Kalit so‘zlar: jamiyat, taraqqiyot, ijtimoiy taraqqiyot, taraqqiyot strategiyasi, inson manfaatlari, aholi faravonligi, barqarorlik, demokratiya, islohotlar, ma’naviyat, jamoatchilik nazorati.

Ijtimoiy-siyosiy barqarorlik demokratik, adolatli jamiyat qurishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Jamiyat barqarorligi tinchlik, osoyishtalik, jamiyat a’zolari va turli qatlamlari o‘rtasida totuvlikning ta’minlanishi, fuqarolar, o‘zini-o‘zi boshqarish organlari, barcha ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy va ma’naviy sohalarga oid institutlar o‘rtasida hamjihatlikni mustahkamlanib borishidir. Barqarorlik, avvalo har qanday taraqqiyot, bunyodkorlik faoliyatining zaruriy sharti va zamini hisoblanadi.

Ijtimoiy-siyosiy jihatdan barqaror jamiyatda fuqarolar, ijtimoiy guruhlarining mavjud siyosiy tuzumga nisbatan mo‘‘tadil munosabati, qarashlar, manfaatlar, ijtimoiy munosabatlarning uyg‘unligi, milliy va diniy asoslardagi jamoalar faoliyatida hamjihatlik ta’minlanadi. Ijtimoiy va siyosiy jihatdan barqaror, ma’naviy sog‘lom jamiyat fuqarolarining siyosiy ongi va dunyoqarashi rivojlanib boradi, bu esa, ijtimoiy taraqqiyotni ta’minlovchi muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi. “Ijtimoiy barqarorlik” kategoriyasi “Falsafa qomusiy lug‘at”da quyidagicha ta’riflangan: “Barqarorlik (ijtimoiy) – jamiyatdagi tinch-totuvlik va uni mustahkamlash uchun shart-sharoitlarning mavjudligi; ijtimoiy qatlamlar, kuchlar va siyosiy partiyalar o‘rtasidagi hamjihatlik vaziyati; davlat va jamoat tashkilotlari, fuqarolar o‘rtasidagi ijtimoiy kelishuv holatining muttasil davom etishidir”[1].

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “**2022–2026 yillarga mo‘ljallangan YAngi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida**”gi farmoni qabul qilindi. Bu bilan kelgusi **5 yilga mo‘ljallangan taraqqiyot strategiyasi** tasdiqlandi. YAngi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi O‘zbekistonni keyingi 5 yilda rivojlantirishning **7 ta** ustivor yo‘nalishi doirasida **100 ta** maqsadga erishishga qaratilgan va 2022 yilda amalga oshirilishi lozim bo‘lgan **398 ta** chora-tadbirni o‘z ichiga olgan. 2022 yilda strategiyani amalga oshirishga oid Davlat dasturi doirasidagi tadbirlarga 55 trln so‘m va 11,7 mlrd dollar ajratiladi.

Mazkur dasturiy hujjatda mamlakatimizning yaqin muddatda va istiqboldagi rivojlanish tamoyillari bo‘yicha ustivor vazifalar belgilandi. “**Harakatlar strategiyasidan**

– **Taraqqiyot strategiyasi sari**” degan tamoyil asosida amalga oshiriladigan islohotlarning uzviy va davomiy asosda ta’minlashga muhim e’tibor qaratilgan. Taraqqiyot strategiyasida islohotlar uzviyligi, ketma-ketligi va rivojlanishi ta’minlangani holda amalda to’plangan ulkan tajriba va mavjud imkoniyatlar asosida dasturiy tadbirlar yanada jadallik bilan takomillashtirilib, samaradorligi ta’minlanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.Mirziyoevning ta’kidlashicha, “El-yurtimiz biz boshlagan xalqchil islohotlarga bugun xayrixohlik va qat’iy ishonch bilan qarab, ularning hosili va samarasini tezroq ko’rishni istamoqda. Ana shu haqli talabni inobatga olgan holda, biz YA’ngi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasini ishlab chiqib, saylov jarayonida uni o‘ziga xos umumxalq muhokamasidan o‘tkazdik. Bu muhim konseptual hujjatda islohotlarimizning uzviyligi va davomiyligini ta’minlash maqsadida **“Harakatlar strategiyasidan – Taraqqiyot strategiyasi sari”** degan tamoyil asosiy g’oya va bosh mezon sifatida kun tartibiga qo’yildi”[2].

Taraqqiyot strategiyasi mamlakatimizda oldingi besh yillikda amalga oshirilgan Harakatlar strategiyasining uzviy davomidir. Chunki jamiyatimizning islohotlarning ma’lum muddatga mo’ljallangan qismi oldingi bosqichda bajarilib, endigi rivojlanish davrida ular mantiqan davom ettiriladi, yangi mazmun kasb etadi. Jamiyatning rivojlanish tendensiyalari, yildan yilga, kundan-kunga aholining ehtiyojlari va talablarining ortib borishi jamiyatda yangi-yangi islohotlar bosqichini amaliyotga joriy etishni kun tartibiga qo’yadi. Jamiyatimizda ana shunday muhim islohotlarning ikkinchi bosqichi xalqimiz hayotida progressiv ahamiyatga ega bo’lib, mamlakatimiz faravon taraqqiyotning yangi bosqichiga ko’tariladi.

Xalqimizda azaldan jamoa va jamoatchilik ruhi ustivor bo’lib kelgan. Taraqqiyot strategiyasini ta’minlashda ham jamoatchilik bilan ishlash ruhi kuchli bo’lib, bu masala jamoatchilik nazoratida ham ko’zga tashlanadi. E.Tulyakovning ta’kidlashicha, “Tabiiyki, bunday nazoratni amalga oshirish uchun keng imkoniyatlarga yaratilayotgani esa alohida diqqatga sazovor. Turli jabhalaru sohalarining raqamlashtirilishi, shuningdek, elektron platformalar tashkil qilinishining rejalashtirilishi, eng avvalo ushbu tashkilotlarning o‘z faoliyatida samaradorlikka erishishi uchun xizmat qilsa, boshqa tomondan aholining davlat organlari faoliyatidan qoniqish hissini shakllantirishga turtki bo’ladi”[3].

Taraqqiyot strategiyasi mohiyatini tarixiy, falsafiy, sotsiologik va politologik jihatdan o’rganish, uning ijtimoiy-madaniy taraqqiyotdagi rolini ko’rsatib berish, strategiyaning shakllanish manbalari, ilmiy va g’oyaviy jihatlarini aniqlash hamda ana shu yo’nalishlarda uning ilmiy asoslangan konsepsiyasini ishlab chiqish dolzarb ahamiyatga molik vazifa hisoblanadi. Ayniqsa, mazkur strategiyasining o‘zbek xalqi tarixidagi juda katta ahamiyati va rolini ochib berish, uning fuqarolik jamiyati qurilishida milliy manfaatlar asosida amal qilish xususiyatlari hamda inson manfaatlar ustivorligini ta’minlashdagi ahamiyati asoslash ijtimoiy-iqtisodiy fanlarning eng muhim vazifalaridan sanaladi.

Milliy taraqqiyot strategiyasi xalqimizning ong, tafakkur va irodaviy jihatlardagi qobiliyatlarini ifodalaydi, taraqqiyotga bo’lgan intilish va istaklar, siyosiy voqelik, ijtimoiy jarayonlarga bo’lgan barqaror munosabatlar, amaliy hayotda olib borilayotgan islohotlarni qo’llab-quvvatlash hamda unda faol ishtirok etish borasidagi hatti-harakatlarni ifodalaydi. U jamiyatda yashovchi barcha fuqarolar, ijtimoiy guruhlar, fuqarolik jamiyati institutlari o’rtasidagi uzviy munosabatlarni shakllantiruvchi, ijtimoiy hayotning barcha sohalarida inson manfaatlariga qaratilgan chora-tadbirlarni ro’yobga chiqishi bilan bog’liq ijtimoiy zaruratdir.

Jamiyatimizda taraqqiyot strategiyasi ijtimoiy barqarorlik, milliy manfaatlar ustivorligini ta’minlash, ilg’or g’oyalar etakchilik qiladigan sog’lom muhitni yaratishga yordam beradi. Demokratik qadriyatlar, uning umume’tirof etilgan tamoyillarini

ta'minlanishi va keng rivojlanishi jamiyatda qarashlar xilma-xilligi va fikrlar rang-barangligining qaror topishiga olib keladi. Kishilar ma'naviy yuksaklikka, ruhan poklikka, teran mushohada qilishga va farovon hayot kechirishga intiladilar. Bunday hayotga erishishning yullari ilg'or g'oyalarda o'z ifodasini topadi. S.Otamurodovning fikricha, "CHinakam milliy taraqqiyot g'oyalari, har doim o'zida adolat, tenglik, tinchlik va demokratiya tamoyillarini aks ettiradi. Ular har bir millat uchun zarur ehtiyoj hisoblanadi"[4].

Xulosa qilib aytganda, taraqqiyot strategiyasi jamiyatda milliy yuksalish mezonini bo'lib, u xalqimizni umumrivojlanishga asoslangan qadriyatlari, tarixiy meros va milliy tajriba tamoyillari asosida vujudga keldi. U jamiyatda ijtimoiy muvozanat mezonini hamda barqarorlikning asosiy omili hisoblanib, mamlakat istiqboli uchun muhim omil vazifasini o'taydi. Taraqqiyot strategiyasi jamiyatda axloqiy, siyosiy va huquqiy madaniyatni qaror toptirish, mustaqillikni ma'naviy asoslarini mustahkamlash, shaxsning jamiyatga ijtimoiylashuvi, uning hartomonlama takomilga etishishini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega bo'lgan voqelikdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Falsafa qomusiy lug'at. -Toshkent: SHarq, 2004. –B. 45.
2. Mirziyoev Sh.M. YAngi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi asosida demokratik islohotlar yo'lini qat'iy davom ettiramiz. *O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SHavkat Mirziyoevning Oliy Majlis palatalari qo'shma majlisidagi nutqi.*
<https://president.uz/uz/lists/view/4743>
3. Tulyakov E. Harakatlar strategiyasi va Taraqqiyot strategiyasi: farqli jihatlari nimada? <https://uza.uz/uz/posts/harakatlar-strategiyasi-va-taraqqiyot-strategiyasi>
4. Otamurodov S. Milliy rivojlanish falsafasi. –Toshkent, Akademiya, 2005. – B.116.

IJTIMOIIY BARQARORLIKNI TA'MINLASHDA ICHKI ISHLAR IDORALARI JAMOATCHILIK BILAN ALOQALARINING AHAMIYATI

Ismoilov Jaxongir

Jizzax viloyat Ichki ishlar boshqarmasi mayori, tadqiqotchi

Annotatsiya. Ichki ishlar organlari faoliyatini takomillashtirishning muhim yo'nalishlaridan biri ularning jamoatchilik va fuqarolar bilan aloqasi va doimiy muloqoti hisoblanadi. Tizimda aholi bilan muloqot jarayoni ijtimoiy barqarorlikda muhim ahamiyatga egadir.

Kalit so'zlar. Ichki ishlar organlari, barqarorlik, fuqaro, osoyishtalik, jamoat xavfsizligi, ijtimoiy hayot, fuqarolar manfaatiga, muloqot.

Ichki ishlar organlari bevosita mamlakatning ichki barqarorligi, fuqarolar osoyishtaligi va jamoat xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan jadal va o'ta jiddiy faoliyatni olib borib, mazkur tizim jamiyat ijtimoiy hayotida davlat va fuqarolar manfaatiga oid muhim funksiyani bajaradi. Ichki ishlar organlari faoliyatini takomillashtirishning muhim yo'nalishlaridan biri ularning jamoatchilik va fuqarolar bilan aloqasi va doimiy muloqoti hisoblanadi. Bu bevosita ichki ishlar tizimining aholi bilan ochik va erkin asoslardagi muloqotga kirishishning ijtimoiy barqarorlikda nechog'liq ahamiyatli ekanligini ko'rsatadi.

Bu borada mamlakatimizda muhim islohotlar olib borilmoqdaki, masalan, "O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 20 yanvardagi "Ichki ishlar organlarini xalqchil professional tuzilmaga aylantirish va aholi bilan yanada yaqin hamkorlikda

ishlashga yo‘naltirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-10 qarorining oltinchi bandida ichki ishlar organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazorati tizimini yaratish yo‘nalishigida Ichki ishlar vazirligi va uning joylardagi hududiy bo‘linmalarida jamoatchilik asosida doimiy faoliyat yurituvchi maslahat-kengash organi hisoblangan, soha olimlari, faxriylari va jurnalistlardan iborat jamoatchilik kengashlari tuzilishi nazarda tutilgan”[1].

Bugungi axborotlashgan jamiyatda har qanday tashkilot yoki idoraning omma bilan aloqa o‘rnatishi va o‘zining faoliyat yo‘nalishini muvofiqlashtirishi muhim jarayon tusini olmoqda. SHuning bilan birgalikda, ommaviy kommunikatsiya, keng qamrovli media, tele va radio dasturlar, onlayn aloqa va boshqa axborot kanallari ichki ishlar organlarining jamoatchilik bilan aloqalarini ta‘minlashda muhim vositalar hisoblanadi. Ichki ishlar idoralari jamiyatda barqarorlik jarayonlarini ta‘minlashda aholi bilan muloqotda yangi-yangi innovatsion dasturlarni joriy etishlari lozim bo‘ladi.

SHu bilan birgalikda, istiqbolda ichki ishlar idoralarida jamoatchilik bilan aloqalarga asoslangan kompetensiyani takomillashtirish ularning hududlarda osyishtalik va jaoat xavfsizlini ta‘minlashga o‘ziga xos tarzda samarali ta’sir ko‘rsatadi. E.Kasparovanning ta’kidlashicha, “SHunday qilib, ichki ishlar organlarida jamoatchilik bilan aloqalar jarayoni maxsus maqomga ega bo‘lgan, professional tartibda ishlaydigan va yuqori huquqiy maqomda tashkil etiladigan boshqaruvga aloqador bo‘lgan funksiyasi hisoblanib, u ichki ishlar tizimini fuqarolar va fuqarolik jamiyati tarkibiy institutlari bilan samarali aloqalarini doimiy qo‘llab-quvvatlash vazifani bajaradi, bu jarayonda fuqarolarning ijtimoiy yo‘naltirilgan manfaatlarini himoya qilish muhim ahamiyat kasb etadi”[2].

Keng qamrovli va istiqbolli rejalarga asoslangan jamoatchilik bilan aloqalar ichki ishlar tizimini jamiyatda imidjini yaxshilash, o‘z faoliyatida erishadigan ijobiy natijalarini yaxshilashga yordam beradi. SHuningdek, u har bir hududa ichki ishlar organlarining keng masshtabdagi faoliyati borasidagi axborotlarni o‘z vaqtida aholiga etkazish va fuqarolarning axborotga bo‘lgan doimiy talab va ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiladi. Umuman olganda, ichki ishlar idoralarida jamoatchilik bilan aloqalar jarayonini takomillashtirish aholi o‘rtasida o‘z faoliyatini muvaffaqiyati olib borishida muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining tegishli Qarori bilan O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligida Jamoatchilik va ommaviy axborot vositalari bilan aloqalar boshqarmasi tuzildi. Qarorda qayd etilishicha, “quyidagilar uning asosiy vazifalari etib belgilansin:

ichki ishlar organlari faoliyatini axborot kuzatuvi ishlarini muvofiqlashtirish, ular mansabdor shaxslarining fuqarolik jamiyati institutlari va jamoatchilik vakillari bilan uchrashuv va brifinglarini, jamoat xavfsizligini ta‘minlash va mamlakatda huquq-tartibotni mustahkamlash masalalari bo‘yicha fuqarolar bilan ochiq, to‘g‘ridan-to‘g‘ri muloqotlarini tashkil etish;

huquqbuzarliklar profilaktikasi, jamoat tartibini saqlash va jinoyatchilikka qarshi kurashish sohasidagi ichki ishlar organlari faoliyati to‘g‘risida aholiga o‘z vaqtida va ishonchli axborot etkazish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar ko‘rish va zarur shart-sharoitlar yaratish;

hududiy ichki ishlar organlarining matbuot xizmatlari faoliyatiga tashkiliy-uslubiy yordam ko‘rsatish, ularni respublikaning jamoatchilik va ommaviy axborot vositalari vakillari bilan mustahkam hamkorlik o‘rnatishlarini ta‘minlash;

ommaviy axborot vositalari va butunjahon Internet axborot tarmog‘i materiallarini tunu-kun monitoring va tahlil qilishni ta‘minlash, noto‘g‘ri xabar yoki ichki ishlar organlari obro‘sigaputur etkazuvchi materiallarga zudlik bilan munosabat bildirish;

O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi rasmiy veb-saytining samarali faoliyatini tashkil etish, unga doimiy ravishda axborot materiallarini joylash hamda ichki ishlar organlari tarkibiy bo‘linmalarining veb-resurslarini nazorat qilish va muvofiqlashtirish”[3].

Ichki ishlar organlarida jamoatchilik nazoratini samarali tashkil etishdan ko‘zlangan maqsad idora tizimida xizmat faoliyatining keng qamrovligi va murakkab sharoitlarga ega ekanligini hisobga olib, kasbiy jihatdan professional, aniq yo‘naltirilgan hamda yuqori ishchanlik bilan xarakatlanishga erishishdan iborat. Bugungi zamonaviy sharoitda ichki ishlar xodimlari oldiga huquqbuzarliklar profilaktikasini olib borish va bu jarayonda xalqchil uslublar va texnologiyalardan foydalanish borasida ko‘rsatmalar berilmoqda. Bu esa, Respublikamizda insonparvar huquqiy davlat qurish yo‘lidagi ijobiy ko‘lamdagi ishlarni yanada takomillashtirish uchun qilinayotgan sa’y-harakatlardir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 20 yanvardagi “Ichki ishlar organlarini xalqchil professional tuzilmaga aylantirish va aholi bilan yanada yaqin hamkorlikda ishlashga yo‘naltirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-10 qarori // <https://lex.uz/docs/6364837>.

2. KaspárovaE. Svyazi s obshchestvennostyu v deyatelnosti organov vnutrennix del Rossii (na primere krasnodarskogo kraja). //Avtoreferat dissertatsii na soiskanie uchenoy stepeni kandidata politicheskix nauk. Krasnodar, 2008 g. –S. 10-11.

3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Qarori. O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligining matbuot xizmati faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida. 30.10.2017 y. 882-sonli. <https://lex.uz/docs/3398813>.

JAMIYATNI ERKINLASHTIRISH RIVOJLANISHNING USTUVOR YO‘NALISHI SIFATIDA

Yuldasheva Dilorom Yuldashevna

Samarqand davlat tibbiyot universiteti

Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrasida katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada erkin fuqarolik jamiyatiga fuqarolarning huquq va erkinliklarini turli sohalarida kengaytirish orqali erishilishi ta’kidlangan. Maqolaning maqsadi – fuqarolarning huquqlarini ta’minlash, qonun ustuvorligi, erkin bozor iqtisodiyoti, hukumatning hisobdorligi, davlat hokimiyati va boshqaruvining shaffofligi va demokratiya va plyuralizmga asoslangan boshqaruv kabi ustuvor vazifalarni belgilashdan iborat. Muallif jamiyatda liberal qadriyatlarni o‘rnatish orqali o‘z-o‘zini tashkillashtirish va rivojlanishga qodir bo‘lgan ochiq tizimni yaratish zarurligini ta’kidlaydi.

Kalit so‘zlar: fuqarolik jamiyati, qonun ustuvorligi, inson huquqlari, plyuralizm, o‘z-o‘zini tashkillashtirish, globallashtirish.

Ma’lumki, erkinlik bu kishilarning o‘z imkoniyatlarini namoyon etishi, o‘z qadr-qimmatini saqlashi, tashqi tazyiqlarsiz mavjud bo‘lishi deganidir. Mamlakatimiz istiqbolga erishgan dastlabki kunlardan oq jamiyatning turli sohalarini erkinlashtirish, xususan, iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy hayotni liberallashtirish asosiy masala sifatida kun tartibiga qo‘yildi. “Erkin fuqarolik jamiyatiga dunyodagi ko‘p-ko‘p davlatlar asrlar davomida to‘plangan tajriba va demokratik an‘analarni rivojlantira borib yetib kelgan” [3].

Chunki, “Tafakkur ozod bo‘lmasa, ong va shuur tazyiqda, qullikdan qutulmasa, inson to‘la ozod bo‘lolmaydi” [2]. Jamiyat a’zolarining erkinligi va ularning faol fuqarolik

pozitsiyasiga ega bo'lishi masalasi demokratik tamoyillarga asoslangan erkin fuqarolik jamiyatni barpo etishning ustuvor sharti sifatida e'tirof etildi. Har bir fuqaro erkin bo'lgandagina, jamiyat taraqqiyot tomon harakatlanadi.

Jamiyatni erkinlashtirish, ya'ni liberallashtirishga fuqarolarning iqtisodiy, siyosiy, madaniy va boshqa ijtimoiy sohalardagi huquqlari va erkinliklarining kengayish jarayoni deb ta'rif bersak bo'ladi. Bugungi kunda fuqarolik jamiyatining asosi bo'lgan liberal kuchlar insonning huquq va erkinliklarini eng oliy qadriyat darajasida baholaydi va ayni shu holatdagina jamiyat ochiq tizim sifatida o'z-o'zini tashkillashtirish imkoniyatlarini namoyon qila oladi. Shuning uchun mamlakatimiz taraqqiyotining hozirgi bosqichida quyidagilarni ustuvor vazifa qilib belgiladik:

- fuqarolarning haq-huquqlarini ta'minlash. Zero, Prezident Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganidek, - "Jamiyatimizda hukm surayotgan o'zaro do'stlik va hamjihatlikni yanada rivojlantirish, qaysi millat, din va e'tiqodga mansubligidan qat'i nazar, barcha fuqarolar uchun teng huquqlarni ta'minlash e'tiborimiz markazida bo'ladi" [7];

- qonun ustuvorligi va barcha fuqarolarning qonun oldida tengligini ta'minlash. Shu o'rinda bu masalaga davlat rahbariyati darajasida e'tibor qaratilayotganini e'tirof etishimiz lozim. "Men mamlakat Prezidenti sifatida O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi talablarini qat'iy va so'zsiz bajarish, qonun ustuvorligini ta'minlash, fuqarolarning huquq va erkinliklarini ta'minlaydigan ichki va tashki siyosatni amalga oshirishni o'zimning eng asosiy burchim va vazifam, deb hisoblayman" [7];

- erkin bozor iqtisodiyotini shakllantirish va xususiy mulk daxlsizligini ta'minlash. Bu haqda O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.A.Karimov o'rinli ta'kidlab o'tgan edi, "Bizning bosh strategik maqsadimiz qat'iy va o'zgarmas bo'lib, bozor iqtisodiyotiga asoslangan erkin demokratik davlat barpo etish, fuqarolik jamiyatining mustahkam poydevorini shakllantirishdan iborat" [3];

- hukumatning xalq oldida javobgarligi va mas'ulligini ta'minlash. "Hokimlarning mavqei va roli, ularning tumandagi, shahar va viloyatdagi ishlar ahvoli uchun shaxsiy javobgarligi Konstitutsiyamizda prinsipial qoida sifatida belgilab qo'yilganini barchangiz yaxshi bilasiz" [6].

- davlat hokimiyatining shaffofligini ta'minlash. Darhaqiqat, erkin fuqarolik jamiyatini qurishning ustuvor talabi, - "...fuqarolar bilan ochiq muloqotni yo'lga qo'yishning yangi samarali usul va mexanizmlarini tatbiq qilish, jumladan, barcha darajadagi hokimlar, prokuratura va ichki ishlar organlari rahbarlarining aholi oldida hisobot berish tizimini joriy etish kerak" [6] ligini unutmashimiz lozim;

- demokratiyaga asoslangan boshqaruv va plyuralizm. "Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasini amalga oshirishda biz, ilgorigidek, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari - mahallalar, shuningdek, nodavlat notijorat tashkilotlar, erkin va xolis ommaviy axborot vositalari faol o'rin egallaydi, deb ishonamiz" [7] (turfa xillik va rang-baranglik tizimning polifunksionalligiga olib keladi);

- ochiq jamiyat prinsiplariga amal qilish. Zero, "Bugungi kunda O'zbekiston jahon hamjamiyatida o'zining munosib o'rni va mavqeiga ega. Biz dunyodagi barcha davlatlar bilan yaqindan hamkorlik qilish va amaliy muloqot uchun ochiqmiz" [7] (avvalgi paragraflarda ta'kidlanganidek, faqat ochiq tizimlardagina boshqa tizimlar bilan modda, energiya va informatsiya almashinish evaziga o'z-o'zini tashkillashtirish darajalari yuqori bo'ladi).

Yuqoridagilardan kelib chiqib aytish mumkinki, fuqarolik jamiyatining davlat boshqaruvida nodavlat tashkilotlarining o'rni o'sib boradi. "Fuqarolik jamiyati qurish bir qancha vakolatli vazifalarni davlatdan mahalliy hokimiyat organlariga, jamoat tuzilmalariga

va fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlariga bosqichma-bosqich topshirishni ko'zda tutadi" [2].

Shaxs erkinligi uning xatti-harakatlari tabiiy va ijtimoiy omillar ta'sirlaridan xoli bo'lganda namoyon bo'ladi. Shundagina u o'z-o'zini tashkillashtirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu esa bevosita jamiyat taraqqiyotining konstruktiv yechimlarini taklif qiladi.

Mamlakatimiz o'z mustaqilligining dastlabki kunlaridan boshlab, ya'ni 1991 yil 30 sentyabrda "Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi"ni ratifikatsiya qildi. Deklaratsiyaning mamlakatimizda kuchga kirgan kunidan jamiyatni ekinlashtirishga jamiyat taraqqiyotining ustuvor masalasi sifatida alohida urg'u berib kelinmoqda. "Bizning vazifamiz – to'plangan tajriba va ilg'or xalqaro amaliyotga suyanan holda, o'zimizning taraqqiyot va yangilanish modelimizni qat'iy amalga oshirishdan iborat. Shu borada yaqin va o'rta muddatga belgilangan marralarga erishish uchun qat'iyat bilan harakat qilishimiz zarur" [7].

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida fuqarolar erkinliklari to'g'risidagi qator prinsiplar alohida ko'rsatib o'tilgan:

- erkinlik va shaxsiy daxlsizlik;
- fikrlash, so'z va e'tiqod erkinligi;
- erkin kasb tanlash;
- ijod erkinligi;
- saylov erkinligi kabilar [9].

Shu bilan birga bir qator kafolatlar ham e'tirof etilgan:

➤ iqtisodiy kafolatlar – O'zbekistonda tashkil topgan iqtisodiy negizlar, ya'ni barcha mulk turlarining teng huquqliligi va ularning davlat tomonidan bir xilda muhofaza qilinishi;

➤ siyosiy kafolatlar – xalq davlat hokimiyatining birdan-bir manbai, hokimiyatni halqning o'zi amalga oshirishi, jamoat uyushmalari, siyosiy partiyalar va harakatlarning jamiyat siyosatini amalga oshirishda, davlat hokimiyatini shakllantirishda ishtirok etishlari;

➤ huquqiy kafolatlar – Konstitutsiyada fuqarolarning huquq va erkinliklari belgilanganligi, davlat tashkilotlari va mansabdor shaxslarning zimmasiga fuqarolarning huquq va erkinliklarini ta'minlash yuklatilganligi va huquqni muhofaza qiluvchi organlarning mavjudligi.

Erkinlashtirish jarayonida ijtimoiy hayotning barcha jabhalarida faollik, erkinlik miqyosi oshib borar ekan, erkin ijod qilish, ichki potensialini yuzaga chiqarish sharoiti kengayar ekan, o'z-o'zini tashkillashtirish uchun imkoniyat paydo bo'ladi. Jamiyat a'zolarining o'z-o'zini tashkillashtirishi, jamiyatning o'z-o'zini tashkillashtirishiga, a'zolarining o'z-o'zini boshqarishi jamiyatning o'z-o'zini boshqarishiga olib keladi. Chunki jamiyatni vujudga keltiruvchi, uni harakatlantiruvchi asosiy omil bu – inson omilidir [8]. Shuning uchun ham jamiyatning o'z-o'zini boshqarishini kuchaytirish, fuqarolik jamiyatini shakllantirishning belgilovchi shartlaridan biri sifatida qarab kelinmoqda.

Bugungi globallashtirish davrida dunyoning ijtimoiy, iqtisodiy, mafkuraviy va siyosiy manzarasiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, ushbu sohalarning barchasida beqarorlik, tartibsizlik xaos kuchayib borayotganligini kuzatishimiz mumkin. Fikrimizcha, yuqorida sanab o'tilgan sohalarda kuzatilayotgan tartibsizlik va beqarorlik holatlarining asosida ijtimoiy tizim erkinligi yotadi.

Insoniyatning nimaga qodirligi, uning kelajak taqdirini oldindan aniqlab, bashorat qilib bo'lmaydi, chunki oxir-oqibat barchasi uning erkin tanloviga bog'liq bo'lib qoladi [5]. Inson har doim tanlash erkinligiga egaligidan, uning hayoti nochiziqli kechishi kelib chiqadi. "Reallikni an'anaviy, chiziqli tafakkurga tayangan holda nazorat qilib ham bo'lmaydi, qat'iy sabab-oqibat aloqadorligi zamonaviy dunyoni va reallikni tushuntirib berishga ojizdir" [1]. Bundan ma'lum bo'ladiki, nochiziqli tafakkur ham bugungi kun

jamiyatimizni erkinlashtirish jarayonidagi asosiy talablardan biridir. Aynan nochiqliq tafakkur mustaqil dunyoqarash, erkin fikrlashga tayanadi va insonni turli muammolarning kutilmagan, nostandart yechimini topish imkonini beradi. Globallashuv sharoitidagi murakkab ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy-huquqiy, ekologik muammolar ana shunday yechimlarni talab etmoqda.

Jamiyatni erkinlashtirish jarayonining ontologik mohiyatini sinergetik tahlil qilishning eng asosiy yutug'i shundan iboratki, ushbu yondashuv o'rganilayotgan obyektни ko'p qirrali, murakkab hodisa, tizim sifatida olib qaraydi, bu esa muammoning bir yoki ikki xil yechimini emas, bir qancha yechimlarini, hattoki, kutilmagan yechimlarini berishi ham mumkin. Jamiyatni erkinlashtirish jarayoni natijasida erkin inson shakllanadi. Lekin unutmashimiz ham kerakki, erkinlik – eng avvalo, anglangan majburiyatdir.

Адабиётлар

1. Василькова В.В. Порядок и хаос в развитии социальных систем. – Санкт-Петербург. Луч, 1999. – С. 483.
2. Каримов И.А. Биз келажикимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. –Тошкент: “Ўзбекистон”, 1999.7-жылд. – Б. 388.
3. Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. Т.: Ўзбекистон. 2000. 8-жылд. – Б. 331.
4. Каримов И.А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. - Тошкент: Ўзбекистон, 1996. 3-жылд. – Б.334.
5. Киселов Г.С. Свобода и эволюция. // Вопросы философии. - Москва: 2005. №10 – С. 14.
6. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017. – Б. 337.
7. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. –Тошкент: Ўзбекистон, 2016. – Б. 311.
8. Муминова З.О. Инсон маънавий борлиғига синергетик ёндашув. Фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Самарқанд, 2019. – Б. 133.
9. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2023. – Б. 25.

JAMIYAT BARQARORLIKNI SAQLASHDA IJTIMOIIY XIZMATLARNING ILMIY-AMALIY AHAMIYATI

M.N.Normamatova

*Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti Sosiologiya va ijtimoiy ish
kafedراس dotsenti f.f.d.(DSc)*

Annotatsiya. Ushbu maqola raqamlashtirish tushunchasini ma'nosi yoritilgan. Axborotlashgan jamiyatda raqamli jamiyat uning ijtimoiy hayotga ta'siri to'g'risida ilmiy ma'lumot berilgan. Ijtimoiy hayotni bugungi kurinishlari ya'ni raqamli jamiyat, raqamli realliklar ularning bugungi kun ijtimoiy jarayonlarga ta'siri masalasi keng bayon etilgan.

Kalit so'zlar: raqamlashtirish, bilish, epistemologiya, raqamli reallik, raqamli obraz, axborot.

Jahonning rivojlangan mamlakatlarida ijtimoiy xizmat tizimini virtuallashtirish borasida ulkan amaliy tajriba to'plangan. Virtual ijtimoiy xizmat tizimi rivoji ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy va huquqiy omillar hamda jamiyat hayotida mavjud realliklar bilan bog'liq turli ko'rinishdagi qiyinchiliklar, iqtisodiy muammolar hamda jismoniy sog'liqning yo'qotish natijasida dolzarblashib boradi. Ayniqsa, keyingi yillarda pandemiya shuni tasdiqladiki ijtimoiy xizmatlar sohalarini virtuallashtirish aholiga xizmat ko'rsatishda eng qulay vosita sifatida etirof etildi. Shu bois, virtual ijtimoiy xizmatlar qonuniyatlarini aniqlash, kishilik jamiyatiga sifatli virtual ijtimoiy xizmat ko'rsatish, ayniqsa ijtimoiy ko'makka muxtoj shaxslarga virtual xizmatlarni tashkillashtirish masalasi obyektiv zaruratga aylanmoqda.

Mamlakatimizda bugungi kunda aholining turli qatlamlariga yoshi, jinsi, ijtimoiy holati, jismoniy salohiyatini inobatga olgan holda amaliy yordam ko'rsatish tizimini virtuallashtirish davlat siyosatining asosiy ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylanmoqda. "Yurtimizda Uchinchi Renessans poydevorini barpo etish uchun bizga zamonaviy ilm va yana bir bor ilm, tarbiya va yana bir bor tarbiya kerak. Bugungi va ertangi kunimizni, yoshlarimiz taqdirini hal qiladigan yuksak malakali muallim va murabbiylar, professor-o'qituvchilar, haqiqiy ziyolilar kerak" [1.479]. Shu maqsad yo'lida, rivojlangan mamlakatlarning sinovdan o'tgan tajribalari asosida ijtimoiy xizmatlar tizimini yangicha mexanizmlarini tashkil etish va mamlakatimizda zamonaviy, ijtimoiy xizmatlarni shakllantirish borasidagi tadqiqotlarga bo'lgan ehtiyoj tobora ortib bormoqda. Bundan kelib chiqib, istiqbolli, ijtimoiy xizmatlarini virtuallashtirish qonuniyatlarini nazariy-metodologik tahlil etish obyektiv zaruriyatga aylanmoqda.

Keyingi vaqtlarda shaxsiylashtirilgan xizmat modellari shakllantirilmoqda. Maqsadli internet - marketing, 3D formatda bosib chiqarish va boshqa raqamli texnologiyalar har bir mijozning talab va ehtiyojlarini hisobga olgan holda mahsulot va xizmatlarni ishlab chiqarish va sotishni shaxsiylashtirishga, natijada, resurslarni tejashga yordam beradi, talab va taklifning tuzilishi hamda hajmini muvofiqlashtiradi, aholining turmush darajasi va sifatini oshiradi[2.130].

Ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilar o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri o'zaro ta'sir mavjud. Ishlab chiqaruvchi va oxirgi iste'molchi o'rtasida vositachilar zanjirini qisqartirish, samarali sanoat va iste'mol kooperasiyasini yaratish "umumiy iqtisodiyot"ning "mulk huquqlari to'plami" tushunchasining tarqalishi uchun zarur shart -sharoitlar yaratilgan. Tovarlariga birgalikda egalik qilish fenomeni rivojlanmoqda (ayniqsa, texnik jihatdan murakkab va qimmat, masalan, avtomobillar), bu oxirgi foydalanuvchilarning xarajatlarini tubdan kamaytirishi mumkin.

Uni alohida ishtirokchilarining iqtisodiy faolligiga qo'shgan hissasi ortib bormoqda, kichik va o'rta biznesning rivojlanishi, moslashuvchan va harakatchan bo'lgani kabi, biznes-jarayonlarda muhim rol o'ynaydi; innovation startaplarni jadal rag'batlantirish amalga oshirilmoqda; "shaxslar iqtisodiyoti" sektori kengaymoqda va iqtisodiyot tuzilmasining o'sish tendensiyasi kuzatilmoqda.

Masalan, dunyodagi eng ko'p Internet foydalanuvchilari (720 milliondan ortiq kishi) bo'lgan Xitoyning raqamli bozori jahon bozoridan mustaqil ravishda mavjud. Yevropa Ittifoqining 400 milliondan ortiq Internet foydalanuvchilari bor, lekin uning bozori hali ham parchalanib ketgan. Shu munosabat bilan, Yevropa Ittifoqi mamlakatlari rahbarlari ushbu integrasion uyushma uchun yagona raqamli bozorni yaratish ustida faol ish olib bormoqda. Shunga o'xshash muammolar alohida mamlakatlar darajasida ham paydo bo'lishi mumkin. Masalan, Hindistonda 460 milliondan ortiq internet foydalanuvchilari bor. Ammo hind raqamli iqtisodiyoti ko'p tilli (undagi moliyaviy operasiyalar bir necha tillarda amalga oshiriladi), bu raqamli bozorning ishlashiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Shuni ta'kidlash kerakki, har qanday boshqa keng ko'lamli hodisa singari, raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi nafaqat ijobiy natijalar bilan, balki har xil xavf va tahdidlar bilan ham bog'liq[3.336]. Bu ta'sirlarning ikkita asosiy manbai bor. Birinchidan, bu raqamli iqtisodiyotga xos bo'lgan va uning texnologik xususiyatlariga asoslangan yangi turdagi xavf va tahdidlarning paydo bo'lishi. Ikkinchidan, raqamli iqtisodiyotga o'tish davrida institusional transformasiya sodir bo'ladi, uning o'zi sabablari va tabiatidan qat'i nazar, barqaror va muvaffaqiyatli ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish uchun beqarorlashtiruvchi kuchli omil hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, raqamlashtirish bugungi global jamiyatda dolzarb masala hisoblanadi. Jamiyatni raqamlashtirish orqali fuqarolar davlat organlari faoliyati, qolaversa, virtual xizmat ko'rsatish sifatining bevosita guvohi bo'lish imkoniyatiga ega. Masalan, yagona darcha faoliyati davlat va fuqaro o'rtasida bevosita raqamli bog'lanuvchi hisoblanadi. Raqamlashtirish korupsion holatlar va tanish bilish bilan bog'liq muammolarni oldini oladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M. 2021 yil 6 noyabr kuni O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining qo'shma majlisida so'zlagan nutqi.-Toshkent "O'zbekiston ovozi" gazetasi. № 223 (479), 2021 yil 7 noyabr.
2. . Бытие: коллективная монография. - Уфа, 2001. –С. 130-152;
3. Нурулин Р.А. Виртуальность как основание бытия бытия. Казань: Изд-во КГУ, 2004. – С. 336;
4. Грязнова Е.В. Виртуальная реальность: анализ смысловых элементов понятия //Философские науки. 2005. №2. -С. 125-143;
- 5.<https://www.pv.uz/uz/news/raqamli-talinga-otishni-pandemiya-jadallashtirdimi>.

YOSHLARDA SOG'LOM MA'NAVIY-IJTIMOY BARQARORLIKNI TA'MINLASHNING AXLOQIY, TARIXIY VA ZAMONAVIY XUSUSIYATLARI

Atakulov Mavlonbek Saitkulovich

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotasiya: Maqolada yoshlarni sog'lom ma'naviy-ijtimoiy, axloqiy, zamonaviy jihatdan shakllantirish davlat siyosati darajasiga ko'tarilganligiga e'tibor qaratilgan. Jamiyatdagi sog'lom turmush tarzi va insonlarning bir-birlariga bo'lgan samimiy munosabat, huquqiy-axloqiy tarbiyasiga bevosita bog'liqdir ko'rsatib o'tiladi.

Kalit so'zlar: Yoshlar, shaxs, axloqiy-estetik tarbiya, sog'lom turmush, axloqiy qadriyatlar, sog'lom farzand, farovon.

Mamlakatimizda sog'lom va uzoq umr ko'rish insoniyatning azaliy orzusi bo'lganligi hammaga ma'lum. Shu nuqtai nazardan har qanday jamiyatning oldida turgan asosiy vazifa insoniyatning ana shu orzusini ro'yobga chiqarishdan, ya'ni yoshlar sog'ligi va uzoq umr ko'rishlari uchun sharoit yaratishdan iborat. Kishilik jamiyatining turli davrlarida sog'liq masalasi turlicha hal qilingan. Ijtimoiy formatsiyalar rivojlangani sayin sog'liq xususiylikdan umumiylikka, tor doiradagi guruhlar manfaatidan umuminsoniy manfaatlar darajasiga ko'tarilgan. Shuning uchun xar bir davrlarda ham sog'lom turmush tarzi sog'liqni saqlashning asosiy talablaridan hisoblangan.

Bugungi kunga kelib sog'liqni saqlash sohasida ham fikrlarimizni o'zgartirdi. Insoniyatni va yoshlarni sog'ligi, uning o'ziga bog'liq ekanligi yildan-yilga ko'proq bilinib

bormoqda. Shu jixatdan hozirgi vaqtda sog'lom va uzoq umr ko'rish yo'lidagi turli harakatlar yuzaga keldi. Birovlar hafta o'n kunlab och yursalar, boshqalar muzni o'yib suvga tushishni xush ko'radilar. Birovlar jismoniy tarbiya va sportni uzoq umr ko'rishning asosi desalar, birovlar yoga mashqlari va noan'anaviy davolash uslullarining afzalliklarini targ'ib qilmoqdalar.

“Qadimgi yunon faylasufi Suqrotning “o'zgalarni o'zgartirmoqchi bo'lgan inson, avvalo, o'zini o'zgartirishi lozim. Buning uchun esa, aniq maqsad, tolmas Iroda va doimiy izlanish kerak” degan hikmatli iborasi bu borada hammamiz uchun asosiy mezon bo'lishi lozim. Buyuk ajdodlarimizga xos azmu shijoat, xalqimizning metin irodasi, tobora ulg'ayib kelayotgan barkamol avlodimizga tayanib, jamiyatimiz hayotini tubdan yangilash yo'lini izchil davom ettirish eng dolzarb vazifamizdir deydi” [1.9]. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev.

Yoshlarda soglom ma'naviy-ijtimoiy muhit barqaror bo'lishida fan – ijtimoiy institutning g'oyat ulkan imkoniyatlarga ega bo'lsada biroz odamlardan sog'lom turmush tarzini shakllantirishni o'z-o'zidan taminlab berish imkoni bermaydi. Bu o'rinda sub'ektiv omilning, ya'ni sog'lom ijtimoiy gigienaga asoslangan turmush tarzini ta'minlovchi kuchli ijtimoiy siyosatning faol rol o'ynashi bilan bog'liq. Sog'lom turmush tarzi mehnat, turmush va dam olish gigienasi, shaxslararo muloqat madaniyatini, ekologik madaniyat o'z organizmini fiziologik jihatdan avaylash va yon atrofdagilarning salomatligi to'g'risida qayg'urish singari tizimli omillarni o'z ichiga oladi. Shu o'rinda “Inson organizmini chiniqtirish maqsadida amalga oshiriladigan badan tarbiyani barchaga bir xil ko'rinishda tavsiya etish samarasizdir, deb yozadi Ibn Sino. Bu masalada kishilarning yoshlari, amaliy ko'nikmalari, odatlari, mijozlari, kuch-quvvati va salomatligini hisobga olish muhimdir”. [2.182].

Jamiyatimizda ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyoti o'sib va yuksalib borayotgan davrda sog'lom turmush tarzining ma'naiy-ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash ijtimoiy mezonlarini aniq belgilab olishning ahamiyati ayniqsa muhimdir.

Yoshlarni sog'lom turmush tarzidek murakkab ijtimoiy jarayonlarini o'lchashda biz uchun maqbul va zarur bo'lgan o'lchamlarini shakllantirish muhim amaliy ahamiyatga egadir. Bular quydagilardir:

- Jamiyatda, oilada va kundalik turmushda boshqalarga nisbatan namunali turmush kechirish;
- Yoshlar o'zidagi jismoniy va ma'naviy noyob qobiliyatlarni ro'yobga chiqarishga intilishi;
- tabiiy va ijtimoiy muhit bilan xar tomonlama chambarchas bog'likligni anglab yashashi;
- Barkamol inson bo'lib shakllanish uchun o'z shaxsini bosqichma-bosqich ham jismoniy ham ma'naviy yusaltirib borishga intilishi;
- Sog'lom turmush tarzini o'zi uchun bir umrga hamroh qilib olishi kabi qimmatli sifat va xususiyatlarni kiritishi mumkin.

Shu sababli yangilanayotgan jamiyatimizda sog'lom avlodni tarbiyalash, erkin fuqaro ma'naviyatini shakllantirish, ma'naviy-ma'rifiy ishlarni yuksak darajasiga ko'tarish davlatimiz olib borilayotgan insonparvarlik siyosati bilan bevosita bog'liq. “Sog'lom avlodni tarbiyalash, – deb yozadi M.Xolmatova, – buyuk davlat poydevorini, farovon hayot asosini qurish demakdir. Sog'lom avlodni tarbiyalash ikki jihat: yosh avlodni jismonan sog'lom etib tarbiyalash va ularni ma'naviy barkamol etib voyaga etkazishni o'zida mujassamlashtiradi”. [3.20]. Sharq falsafasida va ma'naviyatida birinchilar qatorida sog'lom va komil inson tushunchasini ta'riflab bergan ulug'donishmand va faylasuf olim Jaloliddin Rumi sog'lom va barkamol shaxs g'oyasini ta'riflab, komil insonlar shunday

insonlarki, ular o'zlarida dunyoviy va diniy ilmlarni mushtarak qilib o'zlashtirib, millat manfaatini, Vatan manfaatini o'zinikidan ustun qo'ya oladilar. Ular yolg'iz o'z manfaat va ehtiyojlari bilan band bo'lib, tirikchilik tashvishlaridan zir yugurib, ulardan baland ko'tara olmagan va o'zining insoniy mohiyatini anglash darajasiga etmagan odamlardan farqli o'laroq, o'z mohiyatini chuqur anglagan mukammal insonlardir, shu boisdan ularni – komil inson degan g'oyalarni bayon etganlar.

Qadimda bir donishmanddan: "Insonni nima baxtli qiladi, boylikmi yoki shon-shuhratmi," – deb so'raydilar. "Boylik, qolaversa, shon-shuhrat ham insonni baxtli qila olmaydi. Tani-joni sog' inson har qanday kasalmand badavlatdan baxtliroqdir", deb javob beribdi donishmand. Bundan xulosa qiladigan bo'lsak, sog'lom bo'lmagan inson baxtli bo'la olmaydi, betob bo'lsa, hech qanday boylik tatimaydi. Mustahkam sog'liq insonning asosiy ehtiyojlaridan biri bo'lib qolmay, balki u jamiyatning muhim ijtimoiy-iqtisodiy ehtiyoji hamdir. "Xalq sog'ligi – yurt boyligi" deb bejiz aytilmagan. Kishining mustahkam sog'ligini faqat uning kasalliklardan holi bo'lgani emas, balki jismoniy va ruhiy kuch-quvvatining uyg'unligi, yaxshi mehnat qobiliyati, kayfiyatining doim yaxshi bo'lishi ko'rsatadi. Har bir odam o'z qadr-qimmatini bilishi, atrofidagi odamlarni hurmat qilishi, o'z ishini qadrlashi, sog'ligini saqlashi, baxtli-saodatli bo'lib yashashi uchun harakat qilishi kerak. Bu, albatta, sog'lom turmush tarzi bilan amalga oshiriladi.

Sog'lom ma'naiy-ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashning zamonaviy xususiyatlari quyidagilar tashkil qiladi:

- To'g'ri va ratsional, sifatli, ovqatlanish.
- Harakatli turmush va badan tarbiya.
- Kun va ish rejimini biologik qonuniyatlar va ritmlar asosida tashkil etish.
- Sog'lom nikoh va sog'lom oila qurish.
- Xavfsiz jinsiy hayot kechirish.
- Ruhiy osoyishtalik va muomala madaniyati.
- Zararli odatlardan tiyilish.
- Shaxsiy va jamoat gigienasi qoidalariga rioya qilish.
- Sog'lom turmush tarzi xaqida bilim, ko'nikmaga ega bo'lish.

Xulosa o'rinda shuni aytish mumkinki jamiyatimizda sog'lom turmush tarzini har tomonlama qaror toptirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Shu o'rinda sog'lom turmush tarzining yo'nalishlarini aniqlashda kasalliklarga qarab emas, balki insoniyatning evolyusion taraqqiyotini hisobga olgan holda, uning organizmi va ayrim tizimlarining faoliyatini ta'minlovchi omillarga qarab belgilash kerak. Turmush darajasini sog'lomlashtirishda yuqoridagi obektiv shart-sharoitlari bilan birga uning me'yoriy, oqilona kechishini ta'minlovchi subektiv omilning ham alohida o'rni bor. Holbuki, har qanday turmush tarzi birinchi galda ijtimoiy muhit va shaxs faoliyati bilan bog'liqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. –Toshkent: O'zbekiston, 2021. – B. 9
2. Ўзбекистон фалсафаси тарихи. Тошкент: Ношир, 2013. 182 б.
3. Xolmatova M. Oilaviy munosabatlar madaniyati va sog'lom avlod tarbiyasi. -T.: O'zbekiston, 2000.- B. 20.

RADIKALLASHUV XAVFLI IJTIMOIIY FENOMEN

Fazilat Oripovna Qo'ysinova,

O'zbekiston Respublikasi Mudofaa Vazirligi Markaziy apparat xodimi

Siyosiy fanlar bo'yicha falsafa doktori, PhD, dotsent,

Annotatsiya: Maqolada radikallashuv muammosi, uning ichki semantik mazmuni taxlil yetilgan. Globallashuvda mafkuraning o'rni va uning xarakterli xususiyatlarini ochib berilgan. Mafkura, terrorchilik faoliyati quriladigan poydevor bo'lib, uning maqsadli va qadriyat-semantik tomonlarini aks yettiradi. Mafkuraning qadriyat mazmunini sub'ektiv ahamiyatga yega bo'lgan va terrorchilik faoliyatiga ma'no beruvchi yerkinlik va adolat g'oyalari tashkil yetadi. Shuningdek, maqolada yekstremizm va radikalizmni oldini olish va unga qarshi kurashish masalasi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: globallashuv, mafkura, diniy yekstremizm, terrorizm, radikallashuv, deradikalizatsiya, diniy reabilitatsiya, islomiy tarbiya, destruktiv g'oyalar.

Manbalarda qayd yetilishicha radikalizm odatda har qanday qarashlarga, fikrlash tarziga, kontseptsiyaga o'ta murosasiz amal qilish deb tushuniladi. Ya.Yaxyaev ta'kidlashicha radikalizm o'ta tajovuzkor mafkuraga o'ta buzg'unchi harakatlarga asoslangan ijtimoiy-siyosiy faoliyat bo'lib, u butun ijtimoiy-siyosiy tuzumni o'zgartirishga yo'naltiriladi [4; b.4].

O'zining dastlabki ma'nosida radikalizm murosasizlikni anglatgan bo'lsada, uni zo'ravonlik xususiyatiga ega, faqat buzg'unchilikka yo'naltirilgan voqelik deb tushunish to'g'ri emas. Ko'pgina mualliflar radikalizmni nafaqat destruktiv, balki taraqqiyotni tezlashtiradigan ijobiy hodisalarning katalizatori deb qayd etishgan.

Shuningdek, radikalizm muammosiga bag'ishlangan ayrim tadqiqotlarda bu atamaning ta'rifi va mazmuniga nisbatan boshqacha yondashuvlar mavjud bo'lib unda radikalizmning ajralmas elementlari sifatida tajovuzkorlik va buzg'unchilik keltirilib, ular g'oya toifasidan radikal, ko'pincha noqonuniy faoliyat toifasiga o'tishi asoslantirilgan.

Ilmiy adabiyotlarda radikalizm turlari va tushunchalarning mohiyatiga oid aniq fikrlar to'liq shakllanmagan. Manbalarda radikalizm tushunchasi bir qancha ma'noda keltirilgan. Xususan:

-radikalizm siyosiy tendentsiya sifatida talqin qilishnib, unda ijtimoiy-siyosiy tizimga tanqidiy yondashilib, radikal ijtimoiy o'zgarishlar va siyosiy islohotlar zarurligi ta'kidlanadi. Bunda radikalizm faqat ijtimoiy-siyosiy mafkura sifatida tushuniladi. Ushbu mafkuraga ko'ra radikalizm siyosiy faoliyat usuli hisoblanmaydi;

- keskin choralarni qo'llash orqali hal qiluvchi harakat deya ta'riflanib, bunda ijtimoiy faoliyat turidan qat'i nazar, radikalizm tegishli ijtimoiy sub'ektlarning harakat usullari sifatida tushuniladi[4; b.14].

- radikalizm ijtimoiy va siyosiy xususiyatga yega faoliyat sanalib, u keskin, yuqori darajada tajovuzkor mafkuraga asoslanadi. U mavjud ijtimoiy-siyosiy tizimni tubdan o'zgartirishga qaratilgan harakatlar orqali amalga oshiriladigan ijtimoiy-siyosiy xarakterdagi faoliyatni anglatadi. Ushbu faol harakt ekstremizm deb ataladi[1; b.20].

Shuni alohida ta'kidlash joizki ushbu hodisa muayyan sub'ektlarning davlatdagi mavjud siyosiy tizim yoki davlatning ijtimoiy-iqtisodiy xolatiga qarshi reaksiyasi sifatida talqin qilinishi ahamiyatlidir. Ushbu jarayon radikalizmning o'zaro bog'liq bo'lgan ikki jihati – radikal mafkura va radikal faoliyatning paydo bo'lishi va rivojlanishi uchun zamin yaratadi.

Radikalizm uning tashuvchisining rivojlanganlik darajasiga va u joylashgan ijtimoiy sharoitga qarab keskin qarashlarni nazarda tutadi. Yuqori darajadagi ijtimoiy inqirozlar davrida radikal dunyoqarash destruktiv qudratga ega bo'ladi. Radikal dunyoqarash ijtimoiy hayotning mavjud modelini barbod etishga qaratilgan faol harakatlarga undaydi. Bunday sharoitda radikal qarashlar tarafdorlari mamlakatdagi hokimiyatga da'vogar kuchlar tomonidan o'z siyosiy maqsadlariga erishish uchun ideal vositaga aylanadi. Bunday hollarda diniy radikalizmga siyosiy mazmun berilib, undan hokimiyat uchun kurashda foydalaniladi.

Radikalizmning o'ziga xos bo'lgan turi – inqilobiy (revolyusion) radikalizm har qanday to'siqni kuch ishlatish yo'li bilan, shuningdek, murosasiz va qurbon berish yo'li bilan bo'lsada, amalga oshirishga qaratilganligi bilan ajralib turadi. Bugungi kunga kelib yesa radikalizmning bu turi hokimiyat uchun, hududlarni qo'lga kiritish yoki g'oyalar, diniy va yetnik g'oyalar uchun siyosiy va mafkuraviy kurash yo'lini tanlaganligi bilan ajralib turadi[2]. Siyosiy radikalizm har qanday murosadan to'la voz kechgan holda belgilangan maqsadlarga majburiy ravishda yerishishni anglatadi. Diniy radikalizm – bu ma'lum bir ye'tiqod tizimi tarafdorining maqsadli harakatlar bilan birga keladigan mafkuraviy qarashlar, g'oyalar tizimi hisoblanadi[3; b.50].

Xulosa o'rinda aytish lozimki, radikalizm –yoshlar ongu-ruhiga jiddiy salbiy ta'sir ko'rsatayotgan jarayon sifatida xavfli tendensiyaga aylanmoqda. Eng asosiysi, radikalizm davlat va jamiyatning tinchligi va barqarorligi uchun jiddiy xavotir o'yg'otadigan ijtimoiy, kerak bo'lsa siyosiy voqelik sifatida namoyon bo'lmoqda. Aynan yoshlarning turli oqimlar ta'siriga tushib qolishi, diniy radikal kuchlarning "o'ljasiga" aylanishining dastlabki qadami sifatida – ularda aqliy immunitetning yetarli darajada hosil bo'lmaganligi sharoitida turli diniy "ilm"larni egallashga bo'lgan qiziqish va intilishini ortishi, ushbu ilmni egallashda turli axborotlarga ishonuvchanligi, katta muvaffaqiyatlarga birdaniga erishishga bo'lgan intilishi kabi ma'naviy-ruhiy omillarni alohida ajratib ko'rsatish lozim. Shuningdek, radikalizm botqog'iga botib qolishning yana bir omili – bu oiladagi moddiy yetishmovchiliklar, ishsizlik, qiyinchilik va ular tufayli shaxsning jamiyatdan yoki hokimiyatdan norozi bo'lishi, alamzadalikning chuqurlashib borishiga sabab bo'ladi. Ijtimoiy vaziyat ham shaxsning radikallashuvining asosiy omili bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar

1. Айтжанова Д.А. Опыт европейских стран в противодействии религиозному экстремизму: Дисс. ... д-ра по проф. – Нур-Султан, 2021. – С.21. 180 с.
2. Galante Qarrone F. I radicali in Italia (194852). Mil., 1973
3. Prus R. Terrorism, Tyranny and Religious Extremism as Collective Activity: Beyond the Deviant, Psychological, and Power Mystiques // The American Sociologist. – 2005. -Vol. 36(1). – P. 47-74.
4. Яхъяев М.Я. Причины радикализации ислама в современном мире // Исламоведение. - 2012. – № 2. – С. 4-14.

INFOSFERIK MAKONDA DAVLAT VA JAMIYAT BARQARORLIGINI TA'MINLASH YO'LIDAGI MAFKURAVIY KURASHLARNING FALSAFIY TAHLILI

Xoliqulov Muhammad Qaxor o'g'li

*O'zbekiston – Finlandiya pedagogika instituti Ijtimoiy – gumanitar fanlar kafedrası
o'qituvchisi.*

Annotatsiya: ushbu maqolamizda infosfera va undagi axborotlarning kelib chiqishi to'g'risidagi falsafiy qarashlar yoritilgan. Shuningdek, infosferada mafkuraviy tahdidlar, hurujlar ularning kelib chiqish sabablari, keltirib chiqarishi mumkin bo'lgan omillarga alohida to'xtalib o'tilgan. Dunyo davlatlari va yurtimizdagi axborotga bo'lgan ehtiyoj va uni malipulyatsiyadan saqlashga doir qarashlar maqoladan joy olgan.

Kalit so'zlar: infosfera, mafkura, biosfera, noosfera, texnosfera, manipulyatsiya, axborot urushi, axborot va psixologik urush, A. V. Manoylo, mafkuraviy immunitet, mafkuraviy gegemonlik, sub'ektiv inikos.

Bugungi jadal rivojlanayotgan global dunyoda axborot olish va unga egalik qilish juda muhim funksiya hisoblanadi. Axborot oqimining haddan tashqari kengligi uni to'lig'icha inson ongida analiz va sintez ilishni imkoni juda qiyinligi bilan XXI asrning eng katta havflaridan biriga aylanib ulgurgan. Axborotlar yordamida turli – tuman mafkuralar o'zlarining turli qarashlarini olib kirmoqda. Ustozimiz J.Ya.Yaxshilikov tabiri bilan aytganda: “Mafkuraviy gegemonlikka intilayotgan kuchlar axborot texnologiya komunikatsiyalar, jumladan internet orqali mamlakatimizga mafkuraviy hujumlar amalga oshirmoqda[2].

Biz bilamizki atmosfera, biosfera, noosfera, texnosfera singari atamalarning lug'aviy va falsafiy ma'nolarini. Lekin infosfera atamasining na lug'aviy va na falsafiy ma'nolarini. Infosfera o'tkan asrning so'ngida axborot texnologiyalarining shitob bilan rivojlanishi orqali XXI asrning boshlarida internet tamog'ining yuksalishi bilan fanga kirib keldi. Ammo infosferaning tub ildizi juda qadimga borib taqaladi. Infosfera (axborot + sfera) - biosferaga o'xshash insoniyat jamiyatining axborot sohasini ifodalovchi falsafiy kategoriya bo'lib, u axborot, ma'lumotlar, bilim va kommunikatsiyalar makonidir[1].

Yuqoridagi fikirdan kelib chiqadigan bo'lsak, uning tub ildizi juda qadim zamonlarga, ya'ni inson axborotni bir ko'rinishdan boshqasiga o'tkazishi va uni bir sub'ektdan boshqa bir sub'ektga yetkazish usulu, vositasi va ko'rinishi vujudga kelgan davr bilan bog'lashimiz mumkin. Bugungi kunga kelib uning tub sifatii qiymati o'zgargan. Chunki, bizga ma'lumki fandagi paradigmalar singari inqiloblar ham bo'lgan ulardan so'ngilarini sanab o'tadigan bo'lsak:

- yozuvning paydo bo'lishi;
- maatba(kitob chop etish);
- telegraf;
- telefon;
- radio;
- televizor;
- internet;

Yuqorida sanab o'tganlarimizning barchasi dunyodagi axborot inqiloblari hisoblanadi.

Bizga ma'lumki, Infosferaning asosiy muhiti raqamli makon deb hisoblansa-da, infosfera sof onlayn muhit bilan cheklanib qolmaydi, balki raqamli va analog muhitni ham o'z ichiga oladi.

Infosfera kompyuter tsivilizatsiyasining hodisasi bo'lib, quyidagilarni aks ettiradi:

- jismoniy dunyo;
- ruhiy holatlar dunyosi;
- tafakkurning ob'ektiv mazmuni dunyosi[3].

Shuni ham alohida takidlash joizki infosferaning tarkibiy tuzilishi o'ta murakkabdir. Chunki ushbu makonda ma'lumotlarning yuqori oqimi sababli uni bir tizginga solishni imkoni yo'q.

Infosferani manipulyatsiya qilish metafizika va uning qoidalariga bo'ysunadi. Ma'lumot hisoblanadi va energiya va materiyadan alohida jismoniy ma'noda ko'rib chiqiladi. Infosferaga manipulyatsiya ma'lumotlarni o'chirish, uzatish, takrorlash va yo'q qilishni o'z ichiga oladi. Demoak ushbu fikirlardan xulosa qiladigan bo'lsak: infosferada mafkuralarni manipulyatsiya qilishning imkoni borligi, unda turli maqsadlarda foydalanish mumkinligi insonni mafkuraviy poligonlarda shunchaki ermak qila olish degani emasmi?. Demak bularning barchasi siyosiy mafkuralar o'rtasidagi kurashdagi oddiygina bir xas cho'p degan xulosaga kelishimiz mumkin.

Endi infosferik makonda shiddatli axborot xurujlari amalga oshirilgan ekan biz uning tarixiga bir nazar solsak.

Axborot urushi tushunchasi tarixan ingliz tilidan "axborot va psixologik urush" atamasining tarjimasini bo'lib, ma'lum bir rasmiy hujjat yoki ilmiy nashr kontekstiga qarab ham "axborot urushi", ham "axborot va psixologik urush" kabi qo'llanilishi mumkin[4].

Yuqorida aytganimizdek, internet – insoniyat uchun yangi bir inqilob to'lqinini fandagi paradigmani asosi bo'ldi, lekin bugungi kunda sayyoramiz axolisini 7 milliarddan oshganini undagi axolining qariyb 40% ga yaqini internetdan to'laonli foydalanishini inobatga olsak infosfera qobig'idagi internet undagi mafkuraviy xurujlarni oldini olishdagi imkonsizlik butun insoniyatni xavotirga solishi tabiiy.

Manoylo A. V. ta'rifiga ko'ra, axborot urushi - bu tinch aholiga, hokimiyat organlariga va (yoki) qurolli kuchlarga ta'sir ko'rsatish orqali siyosiy, iqtisodiy, harbiy yoki boshqa strategik darajadagi maqsadlarga erishishga qaratilgan insoniyat jamoalari o'rtasidagi qarama-qarshilik jarayoni. Qarama-qarshi tomonning, maxsus tanlangan va tayyorlangan ma'lumotlar, axborot materiallarini tarqatish va o'z tomonida bunday ta'sirlarga qarshi turish orqali amalga oshiriladi deb ataydi. "Axborot-psixologik urush" atamasi rus tiliga AQSh harbiy doiralarining lug'atidan olingan[5].

Bugungi raqamli infosferada - shaxsiy ma'lumotlarni to'plash, yig'ish va tahlil qilishga asoslangan tijorat strategiyasi tufayli - aloqa va tarkibni o'rab olish va izolyatsiya qilish uchun algoritmik konsepsiya ishlab chiqilgan.

Biz yaqinda guvohi bo'ldikki, kun.uz saytida e'lon qilingan ma'lumotlarga ko'ra 22.10.2023 yil holatiga ko'ra internetda dunyo bo'ylab 180 milliondan ortiq kishining turli platformalardagi login va parollari tarqalib ketgan edi. Mas'ul idoralar kiberhujumga uchraganlardan 200 mingdan ortig'i o'zbekistonliklar ekanini aniqladi. Ushbu ma'lumotlarni O'zbekiston DXX huzuridagi Kiberxavfsizlik markazi ma'lumotlariga ko'ra, fuqarolarning tarqalib ketgan login-parollaridan aksariyati ishchi holatida, ya'ni ular yordamida foydalanuvchilarning akkauntlariga kirish mumkin. Bu esa davlat organlari va boshqa tashkilotlarning axborot tizimlari xavfsizligiga kibertahdidlarni keltirib chiqaryapti[6].

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, bugungi kunda axborot texnologiyalarining shitob bilan o'sib borayotgan bir vaqtda ularning ijobiy va salbiy tasirlaridan insonlardagi individual mafkurani shakllantirish har qachongidan ham muhimroqdir. Sababi infosferada sodir bo'layotgan mafkuraviy hurujlar va tahdidlarga qarshi kurashishda insonlardagi mafkuraviy immunitetni shakllantirish, geosiyosiy vaziyatlarga ongli ravishda o'zining sub'ektiv bahosini beraolishini konsepsual yondashgan xolda aniqlash va bartaraf etish bugunning dolzar muammosidir. Bunga yuqoridagilardan kelib chiqqan holda yondashadigan bo'lsak insonda sub'ektiv maqsadlarni shunchaki ko'ngil hushlikka yot g'oyalarga sarflamasdan uni ko'lamini biosferadan infosferagacha kengaytirish, insoniyatni nomoddiy, intellektual muhitning yangi axloqiy ehtiyojlarini qanday qondirish mumkinligini ko'rsatishdir. Bizning vazifamiz insoniyat kelajagi uchun izchil va mustahkam mafkuramizga zid bo'lmagan axborot etikasini ishlab chiqish uchun insonlarda mafkuraviy immunitetni shakllantirishdir. Hamma uchun teng huquqli axborot jamiyatini barpo etish bu bizning maqsadimizdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Floridi, Luciano. 2001. "Ethics in the Infosphere Архивная копия от 12 августа 2022 на Wayback Machine" *The Philosophers' Magazine* 16 (2001):18-19.
2. J.Ya.Yaxshilikov, N.E.Muhammadiyev. Milliy g'oya-taraqqiyot strategiyasi. –T.: "O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi" Fan nashryoti, 2017. –B.349.
3. Иоселиани А. Д. ФОРМИРОВАНИЕ ИНФОСФЕРЫ: СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ РАКУРС // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. — Тамбов: Издательство «Грамота», 2016. — Т. 1, № 8 (14). — С. 85-89. — ISSN 1997-292X
4. Манойло А.В. Информационно-психологическая война: факторы, определяющие формат современного вооруженного конфликта. Киев: psyfactor.org (2005). — Материалы V
5. Манойло А.В. Информационно-психологическая война: факторы, определяющие формат современного вооруженного конфликта. Киев: psyfactor.org (2005). — Материалы V Международной научно-практической конференции «Информационные технологии и безопасность», вып. №8, 2005 г., с. 73-80. Дата обращения: 29 мая 2020. Архивировано 18 сентября 2020 года.
6. <https://kun.uz/uz/68285926>

JAMIYATDA IJTIMOIIY BARGARORLIKNI TA'MINLASHDA YOSHLAR MA'NAVIIY XAVFSIZLIGINI TA'MINLASH MUAMMOLARI

Isaxonov Ja'farxon,
tadqiqotchi,
Saydimurodova Farzona,
UzMU Jizzax filiali magistri

Annotatsiya. Jamiyatning ma'naviy xavfsizligi jamiyatda ijtimoiy bargarorlikni ta'minlashda muhim ahamiyatli jarayondir. Ma'naviy xavfsizlik jamiyatning milliy qadriyatlariga, insonlar, ayniqsa yoshlarning xulq-atvorini ijtimoiy tartibga soluvchilarga, axborot infratuzilmalariga zarar etkazish mumkin emasligidan iboratdir.

Kalit so'zlar: Jamiyat, ma'naviyat, ma'naviy xavfsizlik, ijtimoiy bargarorlik, madaniyat, milliy qadriyatlar, yoshlar, xulq-atvor, axborot, axborot xavfsizligi.

Jamiyatning ma'naviy xavfsizligi jamiyatda ijtimoiy bargarorlikni ta'minlashda muhim ahamiyatli jarayondir. Ma'naviy xavfsizlik - jamiyatning madaniy, iqtisodiy, siyosiy sohalariga, milliy qadriyatlariga, insonlar, ayniqsa yoshlarning xulq-atvorini ijtimoiy tartibga soluvchilarga, axborot infratuzilmalariga zarar etkazish mumkin emasligidan iboratdir. Yoshlar ma'naviy xavfsizligi deganda ularni ongini ma'naviy tahdidlardan mustahkam himoya qilish, ularning ijtimoiy manfaatlariga zarar etkazish mumkin emasligi tushiniladi. Yoshlar ijtimoiy faoliyati olayotgan axborotlarni idrok etishga va boshqa insonlar bilan axboriy o'zaro aloqaga ko'p jihatdan bog'liqdir.

Milliy manfaatlarga tahdid deganda mamlakat milliy manfaatlarini amalga oshirishga to'sqinlik qiluvchi, milliy qadriyatlar va milliy turmush tarziga xavf tug'diruvchi shart-sharoitlar majmui tushiniladi. Tahdid - bu o'zaro munosabatlar ob'ektlar o'rtasidagi qarama-qarshiliklarni ob'ektlardan birining yomonlashuvi tomoniga kuch bilan o'zgartirish kiritish maqsadida zarar etkazish yo'li bilan hal etish usulidir.

Informatsiya sohasidagi milliy manfaatlarga tahdid deganda axborot sohasida va manfaatlarini amalga oshirish bo'yicha faoliyatda milliy manfaatlar ob'ektlariga zarar etkazish xavfini tug'diruvchi shart - sharoitlar majmui anglashiladi. Ya'ni axboriy faoliyat sohasida inson va fuqaro huquqiy mavqeini amalga oshirishga, axborotlar, axboriy infratuzilmaga, shuningdek, mazkur ob'ektlar bilan bog'liq milliy manfaatlarini amalga oshirish bo'yicha faoliyatga zarar yetkazish tazyiqidir.

Dunyoda yuz berayotgan shiddatli jarayonlarning har bir mamlakatga o'tkazayotgan salbiy ta'sirini kamaytirish va ijobiy ta'sirini kuchaytirish uchun shu hodisaning mohiyatini chuqurroq anglash, uning xususiyatlarini o'rganish lozim. Globallashuv yana shunday jarayonki, uni chuqur o'rganmaslik, undan foydalanish strategiyasi, taktikasi va texnologiyasini ishlab chiqmaslik mamlakat iqtisodi va madaniyati, ma'naviyatini tog'dan tushayotgan shiddatli daryo oqimiga boshqaruvsiz qayiqni topshirib qo'yish bilan baravar bo'ladi.

Globallashuvning mamlakatlar iqtisodi, siyosati va ma'naviyatiga o'tkazishi mumkin bo'lgan ijobiy va salbiy ta'siri Hindistonning mashhur davlat arbobi Maxatma Gandining quyidagi so'zlarida yaxshi ifodalangan: "Men uyimning darvoza va eshiklarini doim mahkam berkitib o'tira olmayman, chunki uyimga toza havo kirib turishi kerak. Shu bilan birga ochilgan eshik va derazalarimdan kirayotgan havo dovul bo'lib uyimni ag'dar-to'ntar qilib tashlashi, o'zimni esa yiqitib yuborishini ham istamayman"[1].

Ma'lumki, bugungi kunda axborot oqimlari haddan tashqari jadal va keng ko'lamlidir. Bitta misol: oxirgi ellik yil ichida jamiyatda aylanadigan axborot hajmi 1 million marta ko'paydi va kundan kunga yanada oshib bormoqda. Bu shunday bir katta raqamki, uni to'la darajada anglab olish ham qiyin. Shuni aytish zarurki, bunday imkoniyatlar hamma davlatlarga ham xos emas. Demak, texnikaviy jihatdan qudratli bo'lgan davlatlar kuchli axborot texnologiyalariga ega. Shuning evaziga ular o'zlari ishlab chiqqan axborotni tarqatish yo'li bilan boshqa mamlakatlar ustidan oldin g'oyaviy, keyin esa siyosiy, iqtisodiy va madaniy hukmronlik qilishga harakat qilmoqda.

Bunday davlatlar sirasiga eng avvalo rivojlangan mamlakatlar kiradi. "Axborot urushi deb, ijtimoiy, siyosiy, etnik va boshqa tizimlarning moddiy yutuqqa ega bo'lish maqsadida bir biriga ochiq va yashirin maqsadli axboriy ta'sirlarga aytiladi. Shu bilan bir qatorda axborot urushini deb yanada raqib ustidan axboriy hukmronlikka erishish va shuning evaziga unga moddiy, mafkuraviy yoki boshqacha zarar yetkazish uchun davlatning harbiy kuchlari, hukumati hamda xususiy tashkilotlari tomonidan amalga oshiriladigan tabdirlar va operatsiyalar majmuasiga aytiladi"[2].

Ochiq axborot kommunikatsiyasi jarayonida yoshlar ongiga ta'sir etayotgan yot g'oyalarga qarshi himoya vositalarini ishlab chiqishdan avval yoshlarning ijtimoiy xulq-

atvorini o'rganish lozim. Ijtimoiy xulqda ko'zga tashlanadigan eng muhim xolatlardan biri tashvishlanish, nimalardandir cho'chish va shu tufaydi ijtimoiy munosabatlardan o'zini olib qochishga intilish hislarining namoyon bo'lishidir. Chunki agar psixologik himoya xolatining mohiyatidan kelib chiqiladigan bo'lsa, bu – shaxs ichki kechinmalarini ifodalovchi shunday xolatki, unda odam ichki ruhiy mo'tadillikni asrash uchun o'zidagi xavotirlanish, qo'rquv va xadiksirashlarini bosishga, ulardan xalos bo'lishga intiladi. Psixologik himoya – shaxsni turli salbiy ta'sirlardan asrashga, psixologik diskomfortni bartaraf etishga xizmat qiladi.

Yoshlarda axborot iste'moli madaniyatini shakllantirish ularning axborot-psixologik xavfsizligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Axborot iste'moli madaniyati shakllangan bo'lsa, milliy qadriyatlarimizga zid bo'lgan xabar, ma'lumotlarni "...baholash paytida, albatta, har bir shaxsning o'z qarashlari, qadriyatlar tizimi muhim rol o'ynaydi. Lekin, aksariyat hollarda bunday paytda, ayniqsa, baholanilayotgan hodisa o'zga madaniyatga tegishli bo'lsa, o'zimiz mansub bo'lgan madaniyat ruhimizga sindirgan qadriyatlar tizimi ustuvor bo'ladi va butun bo'y-basti bilan o'zligini namoyon qiladi, madaniyatning baholash funktsiyasi tufayli tanlanish sodir bo'ladi, madaniyatdagi barqarorlik, har bir davrdagi ayniqlik, o'ziga xoslik, ayni paytda, davomiylik, vorislik ta'minlanadi"[3].

Demak, ta'lim va tarbiya jarayonida har bir pedagog yoshlarning mustaqil fikrlashlari uchun sharoit yaratishi lozim, aks holda uning ongi tayyor shablonlar, stereotiplarga shu qadar o'rganadiki, ular oxir-oqibat har qanday bid'at yoki yot g'oyalarga ergashib ketaveradigan bo'lib qoladi. Ya'ni, darsni tashkil etishning noan'anaviy usullariga keng yo'l ochish, darslarda o'quvchilar bilan interaktiv muloqotini tashkil etish, ular onginging yaxshiroq ishlashi, qiziqishi va mustaqil fikrlashga yordam beradi.

O'zbekiston Respublikasida jamiyat barqarorligini ta'minlashda yoshlar o'rtasida ma'naviy xavfsizlikni ta'minlash bo'yicha ishlar holati quyidagi muhim masalalarning yechilishini zarur deb hisoblaymiz:

- O'zbekiston Respublikasida yoshlar o'rtasida ma'naviy xavfsizlikni ta'minlash bo'yicha asosiy yo'nalishlarini va uni amalga oshirish bilan bog'liq mexanizm va chora-tadbirlarni ishlab chiqish;

- Yoshlar o'rtasida ma'naviy xavfsizligini ta'minlash huquqiy–normativ bazasini takomillashtirish;

- Dunyodagi hozirgi geosiyosiy vaziyatni hisobga olgan holda yoshlar o'rtasida ma'naviy xavfsizlikni ta'minlashning ilmiy-amaliy asoslarini rivojlantirish;

- Yoshlar ma'naviy xavfsizligini ta'minlash sohasida kadrlar tayyorlashning yagona tizimini shakllantirish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Глобаллашув жараёнида миллий ғояга эҳтиёжнинг ортиши. library.tma.uz.
2. Манойло А., Петренко А., Фролов Д. Государственная информационная политика в условиях информационно-психологической войны. вып-2. М.: Горячая линия, 2006, -С. 203.
3. Шермухамедов С., Очилдиев А. Маданият ва цивилизация.-Фарғона, 2000. - Б. 37.

**MAHALLABAY ISHLASH TIZIMIDA IJTIMOIIY
BARQARORLIKNI TA'MINLASH MASALALARI
(Nurota tumani G'afur G'ulom mahallasi misolida)**

Fayziyev A.I.

Navoiy viloyati Nurota tumani hokimi

Annotatsiya. Ushbu maqolada mamlakatimizda mahallabay ishlash tizimining shakllanishi, mahalla yettiligi vazifalari hamda ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda "Obod mahalla" mezonlarining Nurota tumani G'afur G'ulom mahallasi misolida tahlil qilindi.

Kalit so'zlar: mahallabay, xonadonbay, obod xonadon, obod ko'cha, obod mahalla, barqarorlik.

Mamlakatimizda ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash davlat siyosatining eng muhim ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda. Ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning aniq manzilli xususiyatga ega ekani har bir muhtoj insonga uning real ehtiyojini hisobga olgan holda yordam ko'rsatish imkonini bermoqda. Bunda ushbu toifaga mansub hech bir inson e'tibordan chetda qolmasligiga alohida ahamiyat qaratilmoqda. Shu asosda jamiyatimizning ijtimoiy manzarasi butunlay o'zgarmoqda, samarali boshqaruvning natijadorligi oshmoqda, eng muhimi, odamlarning hayotga, mehnatga, o'zining taqdiri va ertangi kunga ishonchi ortmoqda. Yurtimizda ijtimoiy muammolarni hal etishning mutlaqo yangi va o'ziga xos tizimi yaratildi. Muhtaram Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "xalqimizni hayotdan rozi qilishdek ulug'vor maqsadga erishish yo'lida biz islohotlarni mahallabay asosda amalga oshirish, barcha qishloq va mahallalarimizni jadal rivojlantirishga birinchi darajali e'tibor qaratmoqdamiz".[1] Keyingi paytda "temir daftar", "ayollar daftari", "yoshlar daftari", "mahallabay" va "xonadonbay" ishlash usullari aynan shu maqsadda joriy etilmoqda. Shu asosda muammoga oid mavhum ko'rsatkichlar emas, balki yordam va ko'makka muhtoj har bir oila va fuqaroning, xotin-qizlar, yoshlarning muammolari o'z joyida aniq o'rganilmoqda, ular vaqtida va samarali hal etilmoqda. Bugungi kunda xalq farovonligini, odamlarning hayot darajasini har tomonlama oshirish, buning uchun yangi ish o'rinlari, daromad manbalarini yaratish, kambag'allikni qisqartirish, qishloq va shaharlarimizni obod qilish iqtisodiy strategiyamizning eng muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda. Keksalar, nogironlar, og'ir ahvolga tushib qolgan insonlarni qo'llab-quvvatlash, ularga mehr va muruvvat ko'rsatish kabi ezgu an'analar bugungi kunda yangicha ma'no-mazmun, amaliy harakatlar bilan boyib, takomillashib bormoqda. Bu borada, ayniqsa, "Obod qishloq", "Obod mahalla", "Besh muhim tashabbus", "Har bir oila – tadbirkor", "Yoshlar – kelajagimiz" kabi dasturlar o'z ijobiy natijasini bermoqda. Birgina "Obod qishloq" va "Obod mahalla" dasturlari doirasida barcha shahar va tumanlardagi 8 mingdan ortiq qishloq va mahallada qurilish, ta'mirlash va obodonlashtirish ishlari amalga oshirilmoqda.

Joriy yilning 26 sentyabrida Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev tomonidan mahallabay ishlash tizimini yanada kuchaytirish chora-tadbirlari ishlab chiqildi. Davlatimiz rahbari endilikda mahallalarda "Obod xonadon", "Obod ko'cha", "Obod mahalla" mezonlari asosida obod bo'lishini ta'kidlab, obodonlashtirish ishlarining "mahalladan xonadongacha" tamoyili asosida har bir xonadongacha kirib borishini ta'minlash, bu borada fuqarolarning daxldorlik hissini oshirib borishni vazifa qilib belgilab berdi.

Bu borada belgilangan vazifalarni amalga oshirish uchun Navoiy viloyati Nurota tumanidan G'afur G'ulom mahallasi tanlangan edi. Bugungi kunda ushbu mahallada "Obod

xonadon” mezonlari quyidagi 3 yo‘nalishdagi chora-tadbirlarni amalga oshirish orqali amalga oshirilmoqda.

- Xonadonning iqtisodiy jihatdan barqaror bo‘lishi;
- Xonadonda yetarli sharoitlar mavjud bo‘lishi;
- Xonadondagi ijtimoiy-ma’naviy muhitning barqaror bo‘lishi. [2]

Bundan tashqari “Obod ko‘cha”, “Obod mahalla” mezonlarini amalga oshirish ham yo‘lga qo‘yilgan bo‘lib, mahalla yettiligining vazifalari belgilab berildi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev tashabbusi bilan “Obod xonadon”, “Obod ko‘cha”, “Obod mahalla” mezonlarini joriy qilish maqsadida ishlab chiqilgan “Yo‘l xaritaga” muvofiq, “G‘afur G‘ulom” mahallasidagi 4 ta ko‘chaning ijtimoiy-iqtisodiy holatini hamda infratuzilmasini o‘rganish maqsadida kichik ishchi guruhlar tashkil etildi. Kichik ishchi guruhlariga mahallalar yettiligi hamda mas’ul tashkilot rahbarlari jalb etildi.

Tashkil etilgan kichik ishchi guruhlar tomonidan mahalladagi 4 ta ko‘cha, 543 ta xonadon, 686 ta oila hamda 3 020 nafar fuqaro to‘liq xatlov qilib chiqilib, bir qator muammolar o‘z yechimini topa boshladi. Jumladan:

“Oila va xotin-qizlar” ilmiy-tadqiqot instituti xodimlari tomonidan xonadon madaniyati va sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish bo‘yicha seminar o‘tkazildi. Unda 14 ta tibbiy yo‘nalish bo‘yicha tor mutaxassislar ishtirok etib, mahalladagi aholi orasida ko‘p tarqalgan kasalliklar bo‘yicha mutaxassislar o‘z tavsiyalarini berishdi, 2 932 nafar, shundan, 1 870 nafar xotin-qizlar chuqurlashtirilgan tibbiy ko‘rikdan o‘tkazildi.

Bugungi kunda, qolgan fuqarolarga sektor va mas’ul tashkilot rahbarlari tomonidan yordam berish bo‘yicha amaliy ishlar olib borilmoqda.

Bundan tashqari, ishchi guruh a‘zolarining olib borilayotgan targ‘ibotlari natijasida “Obod xonadon” mezonlari bo‘yicha bir qator samarali ishlar amalga oshirildi. Jumladan, - 189 ta xonadon tashqi devorlari oqlandi; - 142 ta tashqi devorlar (fasadi) ta’mirlandi; - 9 ta xonadon oshxonasini qaytadan qurildi; - 7 ta xonadon yuvinish xonasi ta’mirlandi; - 12 ta xonadon tandirxonasini qaytadan tamirlandi; - 18 ta xonadon hojatxonasini qaytadan tamirlanib, talab darajasiga keltirildi; - 3 ta molxonalar qaytadan ta’mirlandi; - 440 ta xonadonlar antisanitar ahvolga keltirildi; - tabiiy gaz bo‘lmagan 22 ta xonadonlar suyultirilgan gaz ballonlari bilan ta’minlanadi.

“Obod ko‘cha” mezonlari bo‘yicha quyidagi ishlar amalga oshirildi: -6,0 km ichimlik suvi tarmog‘idan 1 km transheylar qozilib ichimlik suvi quvurlari yotqizildi hamda 1 dona 250 m.kubli suv saqlash inshootini qurish ishlari rejalashtirilgan; - 1,2 km piyodalar yo‘lagini qurish bugungi kunda 0,760 km piyodalar yo‘lagi qurildi; - 9,0 km ko‘chalarni asfaltlashtirishdan bugungi kunda 3 km ichki yo‘llarni asfalt qoplama yotqizish uchun tayyorlanmoqda; - 159 ta elektr ta’mionti uchun beton tayanch ustunlarini o‘rnatilib, bugungi kunda 4200 m zamonaviy SIP kabel tortilgan hamda 2 dona 160/10kV. trasformator (GKTP) punkti o‘rnatildi; - 8.4 km tabiiy gaz tarmoqlarini bo‘yoqlash ishlari olib borilgan; - 800 m piyodalar yo‘lagi qurilgan; - 250 ta tungi yoritish chiroqlari o‘rnatish hamda 70 ta tungi yoritish chiroqlari uchun temir ustunlarini o‘rnatishdan bugungi kunda 150 dona tungi yoritish chiroqlarini o‘rnatish uchun kranshteynlar yasaliib, o‘rnatish ishlari olib borilmoqda; - 1 ta yangi "Street workout" sport maydonchasini qurilish ishlari olib borilmoqda.

Shuningdek, mahalla hududidagi xonadonlarda obodonlashtirish, ohaklash, tamirlash, xonadon tomoqalarida to‘qsonbosti ekinlarini ekish jarayonlarini talab darajasida bajarilishi uchun tumandagi 39 ta mutasaddi tashkilot va korxonalar birlashtirilgan. Ushbu, tadbir davomida 25 dan ortiq har xil turdagi maxsus texnikalar jalb etilgan. - tuman Favqulotda vaziyatlar vazirligining ma’sul xodimlari tomonidan 435 ta aholi yashash xonadonlaridagi

gaz jihozlari texnik ko'rikdan o'tkazildi hamda uyma-uy kirib, insonlarning is gazidan zaharlanishdan oldini olish va yong'inlar bilan bog'liq holatlarni oldini olish maqsadida fuqarolarga imzo quydirish orqali targ'ibot va tashviqot ishlari olib borildi. - 3 marotaba ommaviy (sayyor) qabul va uchrashuvlar o'tkazildi; - 38 marotaba aholini ma'naviyatini yuksaltirishga qaratilgan ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar o'tkazildi; - 3 marotaba "Zakovat" musobaqasi o'tkazildi; - 2 marotaba tarbiyasi og'ir, ishsiz va muammoli yoshlar bilan uchrashuv o'tkazildi; - 3 marotaba nizoli oilalar bilan suxbatlar o'tkazildi; - 1 nafar nuroniyga 10 nafar tarbiyasi og'ir yoshlar biriktirildi; - 174 ta xonadonlarning tomorqasidan samarali foydalanish choralari ko'rildi; "Obod xonadon"ning iqtisodiy jihatdan barqaror bo'lishi yo'nalishi bo'yicha kredit, subsidiya, bandlik masalalariga ko'ra Jami 117 nafar fuqaroning bandligiga ko'maklashildi. Shundan, 3 nafar fuqaro doimiy ishga joylashtirildi, 45 nafar jamaotchilik ishlariga jalb etildi, 40 nafar o'zini-o'zini band qilindi, 35 nafar tadbirkorlik faoliyatini boshladi. Tadbirkorlik va o'zini-o'zi band qilish maqsadida faoliyatini boshlamoqchi bo'lgan ishsiz 29 nafar fuqarolarga faoliyatini boshlash uchun kerak bo'lgan 271,0 mln. so'mlik asbob-uskuna va mehnat qurollari subsidiya asosida olib berildi. Shuningdek, 3 nafar fuqaroga 91,0 mln. so'mlik bank krediti olishda yordam berildi. (tumanda "Temir daftar"da turgan fuqarolar mavjud emas). - yangi mahalla binosining loyihalash ishlari yakunlanib, qurilish ishlari olib borilmoqda. Mahalla hududida olib borilayotgan tadbirlar uchun jami 4,0 mlrd so'm mablag' ajratish rejalashtirilgan bo'lib, undan 1 mlrd.so'm Respublika budjeti, qolgan 3,0 mlrd.so'm mahalliy budjetidan ajratish belgilab olindi. Hozirda mahalla hududida tegishli mas'ullar va aholi xonadonlari tomonidan keng ko'lamli targ'ibot va amaliy ishlar izchillik bilan davom etmoqda.

Mahalla darajasida ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash borasida davlatimiz rahbari Sh.Mirziyoyev tashabbusi bilan 2023 yil 2 sentyabrda "Aholiga ijtimoiy xizmatlar va yordamlar ko'rsatish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-319-son qarori qabul qilindi. Qaror bilan, 2023 yil 15 oktyabrdan eksperiment tariqasida 28 ta tuman va shaharlarda "Inson" ijtimoiy xizmatlar markazlari tashkil etiladi va 1351 ta mahallaga biriktirilgan 720 nafar ijtimoiy xodimlar faoliyati yo'lga qo'yiladi. Ushbu qarorga muvofiq ijtimoiy xodimlar guruhlarining asosiy vazifalari va faoliyat yo'nalishlari belgilab berildi.

Bugungi kunda barqaror rivojlanish orqali daromadi o'rtachadan yuqori bo'lgan davlatlar qatoridan o'rin olish, aholi talablariga va xalqaro standartlarga to'liq javob beradigan ta'lim, tibbiyot va ijtimoiy himoya tizimini tashkil etish, aholi uchun qulay ekologik sharoitlarni yaratish, adolatli va zamonaviy davlatni barpo etish uchun mahallabay ishlash tizimining samaradorligini oshirish, ehtiyojmand aholining masalasini mahallada hal qilish dolzarb vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

Prezidentimiz ta'biri bilan aytganda, "Mahalla xalq bilan davlat o'rtasidagi ko'pri bo'lishi kerak. Odamlarning quvonchu tashvishidan doimo xabardor bo'lish mahallaning asosiy vazifasidir". [3]

Darhaqiqat, xalq dardi, millat dardi bilan yashash har bir mahalla a'zosiga tegishlidir. Mahallalarni yanada obod va farovon etishda katta kuch-g'ayrat, boy bilim va tajriba, bunyodkorlik salohiyati yetarli bo'lishi kerak. Chunki, Yangi O'zbekistonni barpo etishda biz uchun eng muhim va asosiy poydevor bu – xalq ovozi, xalq fikri ustuvor bo'lgan mahalladir. [1]

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Mirziyoyev Sh.Sh. O'zbekiston mahalla tizimi xodimlari va faollariga tabrigi. 2021 yil 22 mart
2. Mahallabay ishlash tizimini yanada kuchaytirish yuzasidan o'quv-amaliy qo'llanma. T.: "Adolat" milliy huquqiy axborot markazi, 2023 yil.

3. Mirziyoyev Sh.Sh. Mahalla xalq bilan davlat o'rtasida ko'prik bo'lishi kerak. Prezidentimiz Sh.Mirziyoyevning Chilonzor tumanidagi "Katta Xirmontepa" va "Yakkatut" mahalla fuqarolar yig'inlarida so'zlagan nutqi. 2017 yil 12 aprel.

IJTIMOIIY BARQARORLIKNI TA'MINLASHDA YOSHLARGA OID NORMALARNING AHAMIYATI

Tursunova Olmos Fayziyevna
O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti
Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrası dotsenti

Annотasiya. Maqolada ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda yoshlarga oid me'yoriy-huquqiy aktlarning ahamiyati yoritiladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning bu boradagi ko'rsatmalari va vazifalari to'liq ochib berilgan. Davlatimizda demografik qatlam bo'lgan yoshlarga oid normativ-huquqiy hujjatlarda belgilab qo'yilgan normalar ko'rsatilgan. O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasi, O'zbekiston – 2030 strategiyasi, O'zbekiston Respublikasida «Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida»gi qonun, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Yoshlarga oid davlat siyosati samaradorligini oshirish va O'zbekiston Yoshlar Ittifoqi faoliyatini qo'llab-quvvatlash to'g'risida»gi Farmoni, Prezidentimizning «Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Qarori va boshqa normalar asos qilib olingan.

Kalit so'zlar: Yoshlar, normativ-huquqiy hujjatlar, huquqlar, majburiyatlar

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida: «Dunyoda terrorizm tahdidlari, ayniqsa, so'nggi yillarda kuchayib borayotgani ularga qarshi, asosan, kuch ishlatish yo'li bilan kurashish usuli o'zini oqlamayotganidan dalolat beradi.

Sayyoramizning ertangi kuni, farovonligi farzandlarimiz qanday inson bo'lib kamolga yetishi bilan bog'liq.

Bizning asosiy vazifamiz – yoshlarning o'z salohiyatini namoyon qilish uchun zarur sharoitlar yaratish, zo'ravonlik g'oyasi «virusi» tarqalishining oldini olishdir» [Mirziyoyev Sh.M. 2017, 1-b].

Yuqoridagi vazifalarni amalga oshirish uchun albatta pedagoglarning zimmasiga katta mas'uliyat yuklanadi. Buning uchun yoshlarimizning axborot xavfsizligini ta'minlashda yurtimizda qanday normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilinganligi to'g'risida doimiy ravishda ma'lumot berib borishimiz kerak bo'ladi. Zero, ularning huquqiy madaniyati, huquqiy ongi va bilimini oshirsak axborot xurujlaridan farzandlarimizni asragan bo'lamiz. Albatta bu bir kishi tomonidan amalga oshiriladigan vazifa emas, balki Prezidentimiz Farmonida belgilab qo'yilganidek «shaxs – oila – mahalla – ta'lim muassasasi – tashkilot - jamiyat» prinsipi asosida tashkil etilishi kerak. Shunday ekan, bosh qomusimiz bo'lgan, O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasida barcha fuqarolarga taalluqli me'yorlardan tashqari, aynan yoshlarni axborot xavfsizligini ta'minlashga tegishli bo'lgan qoidalar ham mavjud. Jumladan,

33-modda: «Har kim fikrlash, so'z va e'tiqod erkinligi huquqiga ega. Har kim istalgan axborotni izlash, olish va tarqatish huquqiga ega. Davlat Internet jahon axborot tarmog'idan foydalanishni ta'minlash uchun shart-sharoitlar yaratadi. Axborotni izlash, olish va tarqatishga bo'lgan huquqni cheklashga faqat qonunga muvofiq hamda faqat konstitusiyaviy tuzumni, aholining sog'lig'ini, ijtimoiy axloqni, boshqa shaxslarning huquq va erkinliklarini himoya qilish, jamoat xavfsizligini hamda jamoat tartibini ta'minlash,

shuningdek davlat sirlari yoki qonun bilan qo'riqlanadigan boshqa sir oshkor etilishining oldini olish maqsadida zarur bo'lgan doirada yo'l qo'yiladi» [Konstitutsiya, 2023. 12-b].

Shuningdek, O'zbekiston 2016-yilning 14-sentyabrida O'zbekiston Respublikasida «Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida»gi qonunning qabul qilinganini alohida qayd etib o'tish joiz. Ushbu huquqiy hujjat bosh islohotchi bo'lgan davlatning yoshlar masalasiga doir strategik yo'nalishlarini izchil va tizimli ravishda bosqichma-bosqich amalga oshirish yo'llarini belgilab berdi. Yoshlarga oid davlat siyosati davlat tomonidan amalga oshiriladigan hamda yoshlarni ijtimoiy jihatdan shakllantirish va ularning intellektual, ijodiy va boshqa yo'nalishdagi salohiyatini kamol toptirish uchun shart-sharoitlar yaratilishini nazarda tutadigan ijtimoiy-iqtisodiy, tashkiliy va huquqiy chora-tadbirlar tizimidir. Shunday ekan, qonun yoshlarimizning axborot xavfsizligini ta'minlashda huquqiy kafolat hisoblanadi, normativ-huquqiy aktda yoshlarni vatanparvarlik, fuqarolik tuyg'usi, bag'rikenglik, qonunlarga, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida, zararli ta'sirlar va oqimlarga qarshi tura oladigan, hayotga bo'lgan qat'iy ishonch va qarashlarga ega qilib tarbiyalash belgilab qo'yilgan [Qonun. 2016, 1-b].

Ushbu qonunga ko'ra, davlat yoshlar siyosatini amalga oshirar ekan, avvalo, yoshlarni axloqiy negizlarni buzishga olib keladigan xatti-harakatlardan, terrorizm va diniy ekstremizm, separatizm, fundamentalizm, zo'ravonlik va shafqatsizlik g'oyalaridan himoya qilishni o'ziga vazifa qilib olishi belgilab qo'yilgan.

Ta'kidlash lozimki, so'nggi yillarda yoshlarning ijtimoiy faolligi o'sib borayotganligini kuzatish mumkin. Bu borada ularda shakllanayotgan ijtimoiy va mafkuraviy tushuncha va g'oyalarning ahamiyati kattadir. Shu nuqtai nazardan, «O'zbekiston – 2030» Strategiyasida mafkuraviy xurujlarga qarshi milliy g'oya asosida birgalikda kurashish, oila, maktab va mahalla hamkorligini mustahkamlash va shu asosda ma'naviy tarbiyaning uzviyligini ta'minlash belgilab qo'yilgan [Farmon, 2023, 9-b].

Yoshlarimizning huquqiy tarbiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi omillarga, jumladan, axborot texnologiyalari rivojlangan bir paytda yoshlarimizning virtual saytlar to'riga aralashib qolishi, «mumkin bo'lmagan» mavzularda bahsga kirishib ketishi, virtual jihodlar kabi «kasallik»larga nisbatan immunitetni shakllantirish zarur. Shu nuqtai nazardan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida»gi Farmoni bugungi kunda yoshlarning axborot xavfsizligini ta'minlashga dasturulamal bo'ladi, desak mubolag'a bo'lmaydi. Jumladan, farmonda jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirishda, eng avvalo, ta'lim-tarbiyani tizimli va uzviy ravishda olib borilishiga alohida e'tibor qaratish, maktabgacha ta'lim tizimidan boshlab, aholining barcha qatlamlariga huquqiy ong va huquqiy madaniyatni chuqur singdirish, shaxsiy manfaatlar hamda jamiyat manfaatlari o'rtasidagi muvozanatni saqlash g'oyalarini keng targ'ib qilish belgilangan [Farmon, 2019, 1-b]. Shundan kelib chiqqan holda, yuqoridagi «kasallik»larga nisbatan albatta yurtimizda javobgarlik asoslari belgilanganligini yoshlarimiz ongiga sindirib borishimiz shart.

Bugungi kunda O'zbekiston qanchalik qaltis dunyo bilan aloqaga kirishganligini kuzatish mumkin. Mintaqamizda yoshlar ma'naviy xavfsizligini ta'minlash zaruriyatining sabablaridan biri shundan iboratki, bozor iqtisodiyoti chet el sarmoyalari, zamonaviy texnika va texnologiya, bozorni shakllantirish usullari bilan bir qatorda mamlakatimizga o'zining madaniyati, turmush tarzi, dunyoqarashi va tasavvurlarini ham olib kirmoqda. Global mafkuraviy tahdid va tajovuzning xavfi - ularning yurtimizga ochiq kirib kelishidir. Shu nuqtai nazardan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Yoshlarga oid davlat siyosati samaradorligini oshirish va O'zbekiston Yoshlar Ittifoqi faoliyatini qo'llab-quvvatlash to'g'risida»gi Farmonida yoshlarning ilmiy va badiiy kitoblar, jumladan,

elektron asarlarni o‘qishga bo‘lgan qiziqishini yanada oshirish, huquqiy, ekologik, tibbiy va axborot-kommunikasiya texnologiyalaridan foydalanish madaniyatini yuksaltirish orqali ularda turli mafkuraviy tahdidlarga, xususan, diniy ekstremizm, terrorizm, «ommaviy madaniyat» va boshqa yot g‘oyalarga qarshi mustaqkam immunitetni shakllantirish muhimligi qayd etilgan [Farmon, 2017, 1-b].

Shuningdek, Prezidentimizning «Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi Qarori ham yoshlarimizdan yanada kreativlik, Vatanga daxldorlik, milliy g‘oyalarimizga sodiqlik, «Yoshlar - kelajagimiz» shiorini ro‘yobga chiqarishda tuzuk, oyin bo‘ladi, deb o‘ylaymiz. Qarorda, oliy ta’limning ma’naviy-axloqiy mazmunini oshirish, talaba-yoshlarga mustaqillik g‘oyalariga, yuksak ma’naviyat va insoniylikning milliy an‘analariga sodiqlik ruhini chuqur singdirish, ularda yot g‘oya va mafkuralarga nisbatan immunitet va tanqidiy tafakkurni mustahkamlash bo‘yicha keng ko‘lamli ma’rifiy va tarbiyaviy ishlarni olib borish, ko‘rsatib o‘tilgan [Qaror 2017, 1-b].

Vatanimizdagi har bir yosh avlod ongiga ana shu maqsadlarimizni singdirib borsak, ularga yangi zamonaviy bilimlar berib, milliy g‘oyamiz ruhida tarbiyalasak, ertaga mehnatimizning samarasini albatta ko‘ramiz. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev ta’kidlaganidek: “Bu yo‘lda bizga ishonch va ilhom, g‘ayrat va shijoat beradigan beqiyos bir kuch-qudrat borki, biz unga tayanib, o‘z maqsadlarimizga albatta yetamiz. Bu – hayot sinovlarida toblangan, so‘zida qat’iy turadigan, ishning ko‘zini biladigan, mehnatkash, mard va matonatli xalqimizdir. Biz bugun ko‘p millatli xalqimizga, barchamizning umidimiz va suyanchimiz bo‘lgan yoshlarimizga ishonib, marrani katta olmoqdamiz. Aziz farzandlarimiz, nabiralarimiz baxtini, kamolini o‘ylab, el-yurtimizning, xalqimizning yorug‘ kelajagini ko‘zlab, oldimizga ulkan vazifalar qo‘ymoqdamiz”.

Adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining «Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida»gi Qonuni (2016). Xalq so‘zi gazetasi, 2016-yil 15-sentyabr, № 182 (6617). - 4 b.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi Qarori (2017). Xalq so‘zi gazetasi, 2017-yil 21-aprel №79 (6773) 4 b.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Yoshlarga oid davlat siyosati samaradorligini oshirish va O‘zbekiston Yoshlar Ittifoqi faoliyatini qo‘llab-quvvatlash to‘g‘risida»gi Farmoni (2017). Zarafshon gazetasi, 2017-yil 8-iyul № 85 (22885) 4 b.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 72-sessiyasidagi nutqi (2017). Xalq so‘zi gazetasi, 2017-yil 20-sentyabr, № 189 (6883). 4-b.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to‘g‘risida»gi Farmoni. Xalq so‘zi gazetasi, 2019-yil 10-yanvar, № 5 (7235). 4 b.
6. O‘zbekiston Respublikasining Konstitusiyasi (2023). Toshkent: O‘zbekiston, 2023. – 76 b.
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «O‘zbekiston – 2030” Strategiyasi to‘g‘risidagi Farmoni (2023). 2023-yil 11-sentyabr. Xalq so‘zi gazetasi, 2023-yil 12-sentyabr 190-son.

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЕ АСПЕКТЫ ПРАВОВОГО НИГИЛИЗМА В ГРАЖДАНСКОМ ОБЩЕСТВЕ

Турсунов Лочин Эркинович,

доцент кафедры «Социология и социальная работа» Самаркандского государственного университета имени Шарафа Рашидова

Аннотация. В данной статье освещается проблематика правового нигилизма в контексте гражданского общества, акцентируя внимание на его социально-философских аспектах. Правовой нигилизм, понимаемый как отношение к праву, при котором правовые нормы отвергаются или игнорируются, рассматривается через призму его исторического развития, причин возникновения и влияния на социальную структуру общества. Статья представляет комплексный анализ, начиная от исторических корней правового нигилизма и заканчивая современными проявлениями и последствиями этого явления для гражданского общества.

Ключевые слова: правовой нигилизм, гражданское общество, социально-философские аспекты, правовая культура, социальная структура и нормы.

В современном обществе проблема правового нигилизма, проявляющегося в отрицании или игнорировании правовых норм, выходит на первый план как философская и социальная проблема, подрывая основы гражданского общества и эффективность правовой системы. Глубокое понимание причин и последствий правового нигилизма, включая его корни в истории, культуре и общественном сознании, важно для анализа его влияния на социальные структуры и отношения. Такой анализ, учитывающий различные теоретические и философские подходы, позволяет осознать важность борьбы с правовым нигилизмом через укрепление правовой культуры и сознания, а также разработку стратегий для преодоления его негативного влияния на гражданское общество.

Н.И. Матузов обратил внимание на то, что при анализе нигилизма следует иметь в виду: не всякое отрицание чего-либо в обществе есть нигилизм. Нигилистическое и диалектическое отрицание – разные вещи, последнее шире первого (нигилистического) [1].

Правовой нигилизм представляет собой сложное и многоаспектное явление, проявляющееся как на уровне индивидуальных личностей, так и в рамках различных групп и организаций. Эти разные проявления правового нигилизма, хотя и взаимосвязаны в реальности, обладают своей уникальностью в плане содержания, формы, причин возникновения и общего масштаба. Ключевым моментом в изучении правового нигилизма является понимание его личностного аспекта, без чего невозможно получить полное и глубокое представление об этом феномене в целом.

Историческое развитие правового нигилизма тесно связано с социальными, политическими и культурными изменениями в обществе. В различные исторические периоды правовой нигилизм мог возникать как реакция на несовершенство правовой системы, коррупцию власти или как следствие социальных потрясений и политических кризисов. Например, периоды значительных социальных трансформаций часто сопровождались усилением нигилистических настроений в отношении права, особенно если изменения воспринимались как несправедливые или насильственные. Таким образом, правовой нигилизм может рассматриваться как показатель дисфункций в правовой системе и общественном устройстве, отражающий глубокие социальные противоречия и конфликты.

Понимание и знание права являются основой для формирования правовой культуры у человека, в то время как невежество в правовом поле или поверхностные знания по этой теме могут привести к развитию правовой антикультуры и нигилизма. Сущность незнания права напрямую связана с тем, как мы определяем и понимаем «знание права» [2] в целом.

Причины правового нигилизма многообразны и включают в себя как конкретные исторические события и процессы, так и более общие социально-культурные факторы. Например, потеря доверия к правосудию, слабость законодательной власти, недостаточная правовая грамотность населения и отсутствие культуры соблюдения законов в обществе могут способствовать развитию правового нигилизма. Кроме того, идеологические течения, поддерживающие отрицательное отношение к законам и регуляциям, также играют роль в формировании нигилистических установок. Так, даже в стабильных правовых системах правовой нигилизм может возникать как результат культурных и идеологических влияний, подрывая основы правового порядка и гражданского общества.

Знание права иногда отождествляют с правосознанием либо его ядром. Так, в книге «Личность и уважение к закону» мы читаем: «Правовые же знания составляют ядро правосознания» [3]. Кажется, что взаимосвязь между знанием права и правосознанием индивида более сложна, чем может показаться на первый взгляд, и эти два понятия не являются идентичными. Во-первых, правосознание не ограничивается только правовыми знаниями; оно также включает в себя правовые эмоции и чувства. Во-вторых, не все знания о праве, которыми обладает человек, активно участвуют в его правосознании. Если считать правовые знания как всю информацию о праве, которой располагает человек, то правосознание будет состоять из тех сведений о праве, которые интегрированы в его текущий процесс мышления и помогают ему понимать и интерпретировать окружающую правовую реальность.

Социально-философские аспекты правового нигилизма затрагивают глубокие вопросы о природе права, его влиянии на общество и отношении людей к правовым нормам. Правовой нигилизм, понимаемый как отрицание или пренебрежение к правовой системе и её нормам, отражает сложные взаимоотношения между законом, моралью и социальной справедливостью. Философски, это явление можно рассматривать как результат конфликта между личными и коллективными ценностями, между идеалами правосудия и реалиями его применения. В этом контексте, правовой нигилизм может быть показателем глубоких социальных расколов, несоответствия между законодательством и общественными ожиданиями или кризисом доверия к институтам власти и правосудия.

Правовой нигилизм, проявляющийся в обществе от нарушения законов до критического отношения к правовой системе, серьезно подрывает основы законности и порядка, а также влияет на отношения граждан с правовой системой. Это явление охватывает широкий спектр отношений - от открытого пренебрежения законами до скептицизма и недоверия к правоохранительным органам, что часто усиливается в периоды социальных и политических кризисов. Нигилизм в праве отражает глубокие социальные расколы и недоверие к институтам, подрывая не только формальное соблюдение законов, но и внутреннее уважение к праву, что является ключевым для стабильности и развития гражданского общества.

Последствия правового нигилизма для общества могут быть глубокими и долгосрочными. Они затрагивают не только правопорядок, но и общественную мораль, подрывая основы гражданского согласия и доверия, необходимые для стабильности и эффективности правовой системы. Правовой нигилизм способствует

росту преступности, ухудшению общественной безопасности и созданию атмосферы беззакония, где граждане могут ощущать себя незащищенными от произвола и несправедливости. Кроме того, это явление усиливает социальную аномию и конфликты, ведет к ослаблению социальной кооперации и общего блага. В свете этих последствий, борьба с правовым нигилизмом представляет собой ключевую задачу для обеспечения правовой стабильности и развития демократического, гражданского общества.

Поскольку право весьма обширно по объему и познать все его отдельному человеку невозможно, да и в этом и нет нужды, теоретики права поставили цель определить необходимый объем правовых знаний для современного человека [4].

Преодоление правового нигилизма требует комплексного подхода, включающего как изменения в правовой системе, так и в общественном сознании. Важным шагом является повышение правовой грамотности среди населения, что помогает гражданам лучше понимать значение и важность законов, а также их роль в поддержании социального порядка и справедливости. Это может быть достигнуто через образовательные программы, публичные лекции и медийные кампании, направленные на повышение осведомленности о правах и обязанностях граждан. Кроме того, важно развивать в обществе уважение к закону, демонстрируя его справедливое и последовательное применение. Правовые институты должны работать над восстановлением доверия общественности, обеспечивая прозрачность, ответственность и доступность правосудия для всех слоев населения.

На институциональном уровне необходимо укрепление правовых структур и обеспечение их независимости и эффективности. Это включает в себя борьбу с коррупцией в правоохранительных органах и судебной системе, что является ключевым фактором восстановления доверия к праву. Также важно обеспечить, чтобы законодательство было актуальным, соответствовало общественным потребностям и было легко доступным для понимания обычными гражданами. В долгосрочной перспективе, создание культуры соблюдения законов и уважения к правовой системе является ключевым для преодоления правового нигилизма и формирования зрелого, ответственного гражданского общества.

В заключении, преодоление правового нигилизма является критически важной задачей для обеспечения стабильности и справедливости в гражданском обществе. Это требует целенаправленных усилий как со стороны правовых институтов, так и со стороны общества в целом. Укрепление законности, повышение правовой осведомленности населения и развитие уважения к правовым нормам и институтам - все это играет ключевую роль в борьбе с правовым нигилизмом. Важно также признавать, что успешное преодоление этого явления требует времени и постоянного внимания к проблемам правосудия, коррупции и эффективности правовой системы. Внедрение этих мер будет способствовать формированию более здорового и справедливого общества, где законы уважаются и выполняются.

Список использованной литературы:

1. Бондарев А.С. Правовые знания как элемент правовой культуры личности зрелого социализма // Актуальные проблемы теории и истории государства и права / Перм. ун-т, 1988. С. 2 – 25. Деп. в ИНИОНе АН СССР. 23.01.88. №32558.
2. Матузов Н.И. Правовой нигилизм и правовой идеализм как две стороны «одной медали» // Правоведение. 1994. № 2.
3. Личность и уважение к закону. Социологический аспект. М., 1979.
4. Кудрявцев В.Н. Право и поведение. М., 1978.; Сабо И. Основные теории права. М., 1974.; Щегорцев В.А. Социология правосознания. М., 1981

ПРАВОВАЯ КУЛЬТУРА ОБЩЕСТВА: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ

Уринбоев Дилмурод Тура ўгли
научный сотрудник СамГИИЯ

Аннотация. В данной статье освещается важная и актуальная тема правовой культуры общества, рассматриваемая с теоретико-правовой точки зрения. Автор анализирует многоаспектность понятия правовой культуры, её структурные элементы, включая правовые знания, сознание, поведение и ценности, а также их взаимосвязь с правовой системой общества. Особое внимание уделено роли правовой культуры в формировании стабильного, справедливого и демократического правового государства. Статья обогащена цитатами из актуальных источников, что позволяет глубже понять динамику развития правового сознания и поведения в обществе. Цель работы - подчеркнуть значимость правовой культуры как фундаментального элемента в жизни современного общества и её неотъемлемую роль в поддержании правопорядка и законности.

Ключевые слова: правовая культура, теоретико-правовой анализ, правосознание, правовое поведение, правовые ценности, правовая система, эколого-эстетическое образование, правовое государство, правовое образование, правовые нормы и традиции

Правовая культура общества является ключевым элементом в системе правового регулирования и значимым фактором стабильности и развития государства. Она представляет собой совокупность правовых знаний, убеждений, ценностей, норм и образцов поведения, которые формируют правосознание граждан и определяют их поведение в правовой сфере.

В теоретическом контексте, правовая культура исследуется как многогранный феномен. Как отмечает С. С. Алексеева «правовая культура – это состояние правосознания, состояние, для которого характерно совершенствование имеющегося законодательства, практического применения такого законодательства, развитие права как определенной социальной ценности [1]. Это включает в себя как позитивное право (законодательно закреплённые нормы), так и правовые традиции, обычаи и практики. Общество, с точки зрения правовой культуры, можно представить, как сложную систему, состоящую из различных элементов, которые имеют идеальный (нематериальный) характер и тесно связаны с правовой сферой. Эти элементы проявляются в сознании людей и в их поведении, что означает, что правовая культура не ограничивается только законами и формальными правовыми процедурами, но также включает в себя ценности, убеждения, нормы и ожидания, которые разделяются членами общества. Эти аспекты правовой культуры являются важными, поскольку они формируют то, как люди воспринимают и интерпретируют законы, а также как они действуют в рамках правовой системы.

В каждом обществе существуют определенные представления о том, что считается справедливым, правильным или приемлемым в правовом контексте. Эти представления могут проявляться в различных формах, включая обычаи, традиции, этические нормы и даже в образе жизни. Например, в одном обществе может быть высокий уровень доверия к судебной системе и уважение к закону, в то время как в другом - недоверие и скептицизм. Таким образом, правовая культура является зеркалом общих правовых взглядов, ценностей и практик, преобладающих в

обществе, и играет ключевую роль в определении общего отношения к закону и соблюдению его норм.

Безусловно, правовая культура является важной частью общей культуры человечества. Она находит своё отражение в законодательстве и юридической практике, становясь ключевым элементом гражданского общества. Это понятие охватывает как правовую культуру населения, так и правовую культуру государственных органов и их служащих, а также всего государства в целом. Правовую культуру следует рассматривать как внутреннюю, ментально-духовную составляющую всей правовой системы общества. Этот вид культуры проникает в правосознание, законодательство, возникающие правовые отношения, правопорядок, законность, а также в разнообразные виды юридической деятельности. Существует мнение, что через правовую культуру можно достичь социальной стабильности в обществе и государстве, что имеет значительное практическое значение.

В современных условиях, когда происходит активное формирование и развитие правовой культуры, возникают определённые сложности. Одна из них связана с отсутствием универсального понимания термина «правовая культура». Часто анализ правовой культуры проводится параллельно с такими категориями, как «политическая культура» или «корпоративная культура», в то время как общепринятой концепции правовой культуры все ещё не существует.

Структура правовой культуры комплексна и включает в себя несколько компонентов: правовые знания, правовое сознание, правовое поведение и правовые ценности. Правовые знания отражают уровень информированности населения о правовой системе, её нормах и принципах. Правовое сознание связано с восприятием и оценкой правовой системы обществом. Правовое поведение выражается в способности граждан соблюдать законы и использовать правовую систему для защиты своих прав и интересов.

Согласно позиции Р. А. Ромашева, в структуру правовой культуры общества входят четыре основных элемента: различные уровни правосознания; законность; совершенство законодательства; юридическая практика [2].

Правовые знания – это комплексная категория, охватывающая информацию, понимание и осознание правовых норм, принципов и институтов, которые регулируют общественные отношения и поведение граждан в рамках данной юрисдикции. Это включает в себя знание о конституционных правах и обязанностях, о понимании законов, регулирующих различные аспекты жизни общества, от трудовых отношений до уголовного правосудия. Правовые знания также охватывают понимание процедур, которые необходимо соблюдать для обращения в суд, оформления документов или взаимодействия с государственными органами. Эти знания могут быть как теоретическими, так и практическими, и они необходимы для эффективного участия граждан в правовой жизни общества.

Правовая культура играет важную роль в поддержании правопорядка и законности. Она формирует не только правовое поле, в котором действуют граждане, но и влияет на эффективность право применения. А. Р. Ратинов подчеркивает, что «в качестве таких основных элементов необходимо обозначить: право; правоотношения; различные государственные органы, а также организации, посредством которых происходит реализация правовых норм; правосознание; правовое поведение» [3]. Элементы, упомянутые в данном контексте, относятся к ключевым компонентам правовой системы общества. Первый из них – право, представляет собой совокупность законов и нормативных актов, которые регулируют различные аспекты жизни общества и государства, обеспечивая порядок и справедливость.

Правоотношения – это конкретные взаимоотношения между людьми, организациями или государственными структурами, которые регулируются правовыми нормами. Они возникают в различных сферах жизни, например, в трудовых, семейных, административных или уголовных делах, и определяют права и обязанности участников этих отношений.

Государственные органы и различные организации играют центральную роль в реализации и применении правовых норм. Они не только создают, изменяют и отменяют законы, но и обеспечивают их исполнение и контроль за соблюдением. Правосознание, в свою очередь, относится к уровню осведомленности, восприятия и отношения людей к праву и правовым нормам, включая их понимание и уважение к законам. Наконец, правовое поведение охватывает действия и поведение людей в рамках установленных правовых норм. Это включает в себя соблюдение законов, а также использование правовых механизмов для защиты своих прав и интересов. Все эти элементы в совокупности образуют основу правовой системы и определяют её эффективность и справедливость в обществе.

Предполагается, что изучение правовой культуры общества может осуществляться через призму исторического материализма, а также на уровне конкретного социологического анализа. Важно также рассматривать правовую культуру с философской точки зрения, учитывая её роль как интегральной части общей культуры. Однако, подобный подход не подразумевает, что правовая культура общества должна сводиться исключительно к юридическому надстрою.

Правовая культура общества – это уровень, посредством которого возможно определить качественное состояние всей правовой системы, состояние правосознания, правового поведения отдельно взятой личности [4]. Правовая культура, являясь частью общекультурного пространства общества, характеризуется такими особенностями, как существование реальной потребности в праве и правовых нормах; уровень законности, поддерживаемый в государстве; активное развитие юридических наук и образования в обществе; непрерывное улучшение законодательства; взаимосвязь национального права с международным; эффективность работы государственных органов; и гарантия защиты индивидуальных прав граждан.

В итоге, можно утверждать, что правовая культура общества является ключевым фактором успешности и продуктивного развития любого государства, а также важна для поддержания и улучшения национального законодательства. По этой причине правовая культура необходима для любой развитой страны. Современные этапы развития правового государства тесно связаны с процессом формирования правовой культуры, ведь именно они определяют качество всей правовой жизни общества. В Узбекистане еще присутствуют элементы правового нигилизма, что оказывает негативное влияние на процесс формирования правовой культуры. Правовая культура полностью сформируется, когда общество начнет активно использовать правовые нормы для достижения общих благ и целей государства, тогда можно будет считать правовую культуру реально существующим явлением.

Подводя итог, можно сказать, что правовая культура – это сложный и многогранный феномен, который оказывает глубокое влияние на все аспекты функционирования правовой системы. Она является не только отражением текущего состояния правосознания общества, но и инструментом для его развития и совершенствования.

Список использованной литературы:

1. Алексеев С. С. Теория права. – М.: БЕК, 1995.
2. Ромашев Р. А., Шукшина Е. Г. Правовая культура и правовой нигилизм в молодежной среде // История гос-ва и права. – 2006. – № 2.
3. Каминская В. И., Ратинов А. Р. Правосознание как элемент правовой культуры // Правовая культура и вопросы правового воспитания. – М., 1994.
4. Шаповалов И. А. Некоторые теоретические аспекты формирования российского правосознания // Гос-во и право. – 2005. – № 4.

JAMIYAT BARQARORLIGINI TA'MINLASHDA MAHALLABAY ISHLASH TIZIMINING AHAMIYATI

Negmatova Dilovar Isoqovna

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti Sotsiologiya va ijtimoiy ish kafedrası assistenti

Annotasiya. Mazkur maqolada jamiyat barqaror taraqqiyotini ta'minlashda mahallabay ishlash tizimining ahamiyati yoritilgan. Jamiyatda moddiy farovonlikni tashkil qilishda mahallabay ishlash tizimini afzalliklariga to'xtalangan.

Kalit so'zlar: mustaqillik, jamiyat, barqarorlik, mahalla, mahallabay, kambag'allik, moddiy, farovonlik.

Mahallabay ishlash tizimi nafaqat iqtisodiy-ijtimoiy, balki tarbiyaviy va ulkan ma'naviy masala ekanligi ustuvor vazifa sifatida belgilanib, uning jamiyat barqarorligini rivojlantirishning ishonchli tayanchi hamda ta'sirchan kuchi bo'lib xizmat qilishiga zarur shart-sharoitlar yaratish borasida keng ko'lamli chora-tadbirlar bosqichma-bosqich ro'yobga chiqarildi. Ana shunday ishlarning uzviy davomi sifatida mahallabay ishlash tizimi joriy qilindi. Bu tizimning yurtimizda joriy qilinishi jamiyat barqarorligini ta'minlash hamda aholining moddiy farovonligini oshirish eng muhim asosi bo'ladi. Chunki jamiyat barqarorligi uning moddiy farovonligi bilan uzviy bog'langan. Kambag'allikdan aziyat chekadigan jamiyatni to'laqonli barqaror deyish mushkul.

Darhaqiqat, mahalla azaldan tinchlik, barqarorlik, milliy qadriyatlar, ezgu amallar maskani bo'lgan. Mehr-oqibat, ahillik va totuvlik, ehtiyojmand, yordamga muhtoj insonlar holidan xabar olish, to'y-tomosha, hasharu ma'rakalarni ko'pchilik bilan bamaslahat o'tkazish, yaxshi kunda ham, yomon kunda ham birga bo'lish kabi xalqimizga xos urf-odat hamda an'analar mahalla muhitida shakllangan. Ammo mamlakatimiz mustaqillikka erishgunga qadar sobiq ittifoq mafkurasi mahallani rasman tan olmadi, uni jamiyatni boshqarish tizimiga kiritmadi. Mahallalar faoliyati milliy qadriyatlarni e'zozlash va targ'ib etishga emas, aksincha, sobiq mustabid tuzum g'oyalariga qaratildi, uning tuzilishi ma'muriy-buyruqbozlik tizimiga xos belgilar bilan shakllantirildi. Ishchilar sinfini shakllantirish g'oyasi asosida aholining ongiga boqimandalik, loqaydlik, xususiy mulkchilikka nisbatan qurquv va ishonchsizlik kayfiyati singdirildi. Bu esa yillar davomida halqni iqtisodiy qashshoqlik va mutelikka, tobe bo'lib yashashiga sabab bo'ldi.[1] Mustaqillik yillarida mahalla institutiga munosabat tubdan o'zgartirildi. Endi mahalla haqiqiy ma'noda o'z o'zini boshqaruvchi tizim sifatida faoliyat ko'rsatmoqda, mahalla a'zolariga esa xususiy mulkchilikka asoslangan tadbirkorlikni amalga oshirishi uchun keng imkoniyatlar yaratildi.

Mahalla institutining huquqiy asoslarini yaratish, ularning zamon talablariga mos holda takomillashtirib borilishi jamiyatimizning barqaror siyosiy-iqtisodiy va ma'naviy

hayotining ajralmas bir qismi sifatida ushbu noyob tuzilmaning maqomini mustahkamlashda muhim omil bo'ldi. Natijada bugun ushbu tuzilma ilgari mahalliy davlat hokimiyati vakolatida bo'lgan 30 dan ziyod vazifani muvaffaqiyatli ado etib kelmoqda. Bular orasida, shubhasiz, ijtimoiy himoya yo'nalishi yetakchi o'rin tutishi hyech kimga sir emas. Darhaqiqat, mahalla hayotimizning ko'zgusidir, xalqimizning eng yaxshi an'analari, urf-odatlar, xususan, mehr-shafqat, muruvvat, to'yda ham, azada ham el-ulusning hamjihatligi mahalla hayotida yorqin namoyon bo'lgan va bo'lmoqda. Boshqacha aytganda, bugun fuqarolik jamiyati institutlari tomonidan ehtiyojmand oilalar holidan xabar olish, kam ta'minlangan oilalar, yolg'iz qariya hamda nogironlar ahvolini o'rganish, ularni moddiy va ma'naviy qo'llab-quvvatlash, Saxovat, Muruvvat hamda Mehribonlik uylarining moddiy-texnika bazasini mustahkamlashga yo'naltirilgan ezgu amallar olib borilayotir.

Shu jihatdan, mahallalarda muayyan oilalar, nogironlar, keksa hamda yolg'iz qariyalarga mehr-muruvvat ko'rsatish, ularni moddiy-ma'naviy qo'llab-quvvatlashga alohida e'tibor berilmoqda. Bu borada "Mahalla" xayriya jamoat fondi, uning hududiy tuzilmalari va mamlakatimizdagi mavjud 10 mingga yaqin fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlarining ham mavqeyi beqiyos. Ayniqsa, mahallalar qoshida tuzilgan ijtimoiy qo'llab-quvvatlash bo'yicha komissiyalar faoliyatining izchil yo'lga qo'yilgani muhim ahamiyat kasb etmoqda. Endilikda jamiyat barqarorligini ta'minlashdning eng samarali yo'llaridan bir ham mahallabay ishlash tizimini tashkil etish hisoblanadi. Mahallabay ishlash, bu — barcha soha mutasaddilarining bir musht bo'lib, mahallalardagi muammolar, aholi turmushidagi muhim masalalarni birgalikda hal etishning yangicha mexanizmidir. Mahallaning o'sish nuqtalarini aniqlash va aholining turmush farovonligi oshirish ko'p jihatdan kishilarning iqtisodiy madaniyati darajasiga ham bog'liq. [3]

Mahallabay ishlash tizimida kam ta'minlangan aholini ishlab chiqarishning biron bir turi bilan shug'ullanish orqali farovon turmush tarziga erishishiga ko'maklashishni tashkil qilish jarayonida fuqarolarning iqtisodiy madaniyatiga oid ko'nikmalarni ham shakllantirilib borilishi muhim masala hisoblanadi.[3]

Umuman olganda mahallada tadbirkorlik loyihalariga yordam berish, ishsiz fuqarolarni kasb-hunarga o'qitish, tomorqa, bo'sh yer va binolardan unumli foydalanishni yo'lga qo'yish hamda bu orqali yangi ish o'rinlari yaratish, jon boshiga daromadni oshirish va kambag'allikni qisqartirishga oid iqtisodiy madaniyatni rivojlantirishga omil bo'luvchi amaliy ishlarni yo'lga qo'yish mahallabay ishlash mexanizmining asosini tashkil qiladi. Bu esa o'z navbatida barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashga xizmat qiladi, deyish mumkin. Jamiyatning barqaror iqtisodiy salohiyati, uni tashkil etuvchi subyektlarning iqtisodiy ravnaqini tashkil etuvchi iqtisodiy subyektlarning o'zaro aloqasiga bog'liq. Har qanday jamiyat iqtisodiy faoliyat qatnashchilarini nima qilish, qanday xarakat qilish mumkin yoki mumkin emasligini muayyan tamoyillar, me'yorlar yordamida boshqarib boradi. Ana shu tamoyillarning qay darajada ishlab chiqilganligi, unga iqtisodiy faoliyat qatnashchilarining qay darajada amal qilishiga jamiyatning iqtisodiy madaniyati ta'sir etadi. Bunday vaziyatda aholida tadbirkorlik sohasida zaruriy ko'nikmalarni shakllantirishga qaratilgan o'qitish tizimini joriy etish, mazkur jarayonga xalqaro tashkilotlar, nodavlat notijorat tashkilotlari va nodavlat ta'lim tashkilotlarini keng jalb qilish ham samarali natija beradi albatta.[4]

Xulosa qiladigan bo'lsak, mahallabay ishlash tizimi hali yosh tizim bo'lib, ushbu tizimning to'liq namoyon bo'lishida, ijobiy natijalapini ko'psatishda eng avvalo fuqapolarning ham faol ishtipoki muhim. Endilikda hap bip fuqapo «mening mamlakatim, men o'z mamlakatimni fapovon qilishda mas'ulman» tamoyili ostida fuqapolarida ma'naviy – iqtisodiy kamolotni shakllantirish lozim. Fikpimizcha, ma'naviy – iqtisodiy kamolat deganda, hap bip insonning ma'nan boy, tafakkupi sog'lom va shuning bilan oilaviy kamolotga epishganligi, hisoblanadi. Mamlakat aholisi ma'nan boy va shu bilan bipga

jaimyat barqarorligi ta'minlangan bo'lsa, albatta o'z oilasining ta'limi, tabiiyasi, fapovonligida yuqopi yutuqlapga epishish mumkin. Bu natijalapga epishishda mahallabay tizimi eng asosiy bo'g'in bo'lib hisoblanmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Saidov A. Mahalla – umumiy uyimiz // Ijtimoiy fikr. Inson huquqlari. – Toshkent, 2003. - №1 (21). – B. 7.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 3 dekabrda «Mahallada tadbirkorlikni rivojlantirish, aholi bandligini ta'minlash va kambag'allikni qisqartirish bo'yicha davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlari to'g'risida»gi PF-29-son Farmoni. <https://lex.uz/docs/5758437>
3. O'zbekiston respublikasi Prezidentining “Yangi O'zbekiston ma'muriy islohotlarini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PF-269-son Farmoni. <https://lex.uz>
4. M.B.Bekmurodov., A.Begmatov. Milliy mentalitet va rahbar ma'naviyati. – Toshkent: Adolat, 2003. – 60 b.

NATIJDORLIKKA YO'NALTIRILGAN DAVLAT XIZMATI SOHASINI JORIY ETISH TENDENSIYASI: QIYOSIY TAHLIL

Mirzabaev Kuatbay Baxitbayevich,

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti,

Ijtimoiy fanlar kafedrasida mustaqil izlanuvchisi (PhD)

Annotatsiya. Mazkur ilmiy ishda davlat xizmati tushunchasining mohiyati va uning asosiy xususiyatlarini oshib berishga qaratilgan. Shuningdek, ilmiy maqolada rivojlanayotgan mamlakatlarda davlat xizmati tizimini modernizatsiyalash islohotlari hamda bu sohada O'zbekiston Respublikasida olib borilayotgan islohotlar va qonunchilik, davlat apparati faoliyati samaradorligini oshirishga, davlatning jamiyat manfaatlariga yanada ko'proq xizmat qiluvchi institutga aylantirishga qaratilgan siyosiy jarayonlar qiyosiy tahlil etildi.

Kalit so'zlar; Davlat xizmati, davlat organlari, Iqtisodiy Hamkorlik va Taraqqiyot tashkiloti, Taraqqiyot strategiyasi, davlat boshqaruvi tizimi, modernizatsiya.

Hozirgi davrda rivojlanayotgan mamlakatlarda davlat xizmati tizimini modernizatsiyalash islohotlari tobora chuqurlashib bormoqda. Huquqiy davlatni shakllantirishning asosiy prinsiplar sifatida hokimiyatlar bo'linishiga, jamiyat va davlat hokimiyati organlari o'rtasida o'zaro muvozanatga erishishga, inson huquq va erkinliklarini kafolatlashga, davlat xizmatchilari va fuqarolar bir-birlariga nisbatan o'zaro mas'ulligini ta'minlashga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ayniqsa, davlat xizmati sektorlari faoliyatini tartibga solish, mehnat samaradorligini baholash, boshqaruvga innovatsion usullarni joriy etish, boshqaruvning indikativ rejalashtirish ko'rsatkichlarini nazorat qila oladigan professional davlat xizmatchilarini tayyorlash hamda davlat xizmatlari ko'rsatish tizimini modernizatsiyalashning demokratik xususiyatlarini joriy etishning yangi bosqichini sifat jihatdan zamon talablari darajasiga ko'tarish, Yangi O'zbekiston ma'muriy islohotlari doirasida mamlakatimizda natijadorlikka yo'naltirilgan ixcham va professional davlat boshqaruvi tizimini yaratish bo'yicha chora-tadbirlarning o'z vaqtida va samarali amalga oshirilishini ta'minlash, shuningdek, respublika ijro etuvchi hokimiyat organlari faoliyatini yangilangan talablar va tamoyillar asosida tashkil etish dolzarb masala bo'lib qolmoqda.

Rivojlangan davlatlar tajribasida davlat xizmati sohasini modernizatsiyalashda zamonaviy siyosiy texnologiyalarni hamda davlat va xususiy sektor o'rtasida innovatsion boshqaruv texnologiyalarini qo'llash orqali yangi mexanizmlarni joriy etish borasidagi tadqiqotlarga alohida e'tibor qaratilmoqda. Shu bois hozirda jahonning yetakchi ilmiy tadqiqot markazlari izlanishlarida: davlat boshqaruvi jarayonini tashkil etuvchi institutlar o'rtasidagi vazifa, funktsiya va vakolatlarining takrorlanishini oldini olish, ayrim davlat xizmatchilarining o'z vakolatlarini suiiste'mol qilishi hamda fuqarolik jamiyati institutlarining davlat xizmati samaradorligini baholashda yetarlicha ishtiroki ta'minlanmaganligi kabi muammolarga o'z e'tiborlarini qaratmoqdalar.

Xorijiy davlatlarning ilg'or tajribalarini, yangi mexanizmlarini mamlakatimizda tatbiq etish bilan tizimni takomillashtirish va o'zgartirishda subyektiv omillarning ta'sirini kamaytirish orqali samaradorligini ta'minlashga erishish muhim.

“Bugun hayotning o'zi bizdan professional, tezkor va samarali davlat xizmati tizimini shakllantirish, yangicha fikrlaydigan, tashabbuskor, el-yurtga sadoqatli kadrlarga keng yo'l ochish bo'yicha samarali tizim ishlab chiqishni talab etmoqda”[1] degan konseptual g'oya davlat xizmati sohasining shakllanishini ilmiy-amaliy jihatdan tadqiq etishni taqozo etadi. Shu nuqtai nazardan ham bugungi kunda O'zbekistonda ijtimoiy-siyosiy institutlarning tubdan islohotlash jarayonida davlat xizmati tizimining modernizatsiyalashishini o'rganish dolzarb vazifalardan biridir.

O'z o'rnida, O'zbekiston Respublikasida davlat xizmati sohasidagi amaliy islohotlarni yanada rivojlantirish uchun zarur bo'lgan barcha imkoniyatlar mavjudligini qayd etish maqsadga muvofiq. Mazkur imkoniyatlardan biri eng avvalo, davlat xizmati nazariyalariga oid tarixiy, siyosiy, huquqiy, iqtisodiy ilmiy manbalarning mavjudligidir. Hozirgi kunda davlat xizmati jarayonlarini modernizatsiyalashda siyosiy tajribani har tomonlama tadqiq etish, xususan, Sharq va G'arb an'analariga xos davlat boshqaruvining zamonaviy konsepsiyalarini qiyosiy o'rganish asosida samarali boshqaruv texnologiyalari hamda strategik rivojlanish dasturlarini amaliyotga tatbiq etish masalasi har bir davlatning milliy taraqqiyoti uchun zarur bo'lib, u ham amaliy, ham nazariy ahamiyat kasb etmoqda.

Bugungi kungacha o'ziga xos tajribalar bilan boyib kelgan davlat xizmati sohasi ilmiy jamoatchilik tomonidan o'rganilib, shu asosda muayyan konseptual fikrlar ilgari surib kelinmoqda. Bildirilayotgan fikrlar, asosan shaklan va qisman mazmunan ochib berilayotgan bo'lib, ularda masalaning mohiyati chuqur o'z ifodasini topmayapti. Ya'ni u yoki bu davlat yoxud davlatlar birlashmasidagi boshqaruv qanday xususiyatga ega bo'lgani va bo'layotgani, keyingi sifat bosqichiga qanday qilib erishilishi mumkinligi kabi masalalar tahlil etilgani bilan, ularda nega aynan shunday xususiyatga ega bo'layotgani, ya'ni buning sabablari va tub harakatlantiruvchi omillari, qolaversa tavsiya etilayotgan amaliyot oxir-oqibatda nimalarga olib kelishi haqidagi masalalar ochiq qolayotganini ta'kidlash joiz. Misol uchun, Birlashgan Millatlar tashkilotining Taraqqiyot dasturi qoshidagi Davlat xizmatini takomillashtirish Global markazi tomonidan 2015-yilda chop etilgan risola mazmuni fikrimiz dalili bo'lib xizmat qiladi[2].

Vashingtondagi Jahon resurslari instituti Boshqaruv bo'yicha Global direktori Mark Robinsonning keltirishicha, Iqtisodiy Hamkorlik va Taraqqiyot tashkiloti (IHTT) davlatlarida kechgan davlat boshqaruvi amaliyoti uzluksiz takomillashib kelmoqda, ayniqsa hozir globallashtirish va plyuralizm ta'sirida siyosiy muammolar oddiylashish va milliydashish o'rniga, tobora keskin o'zgarishlarga, murakkabliklarga uchramoqda. Ayni paytda, rivojlanayotgan mamlakatlardagi davlat sektori islohotlari siyosiy eksperimentlar, IHTT davlatlarida vujudga kelgan tashkiliy tajribalar ta'sirida, ammo an'anaviy davlat boshqaruvi paradigmasi doirasida kechmoqda. Tabiiyki, rivojlanayotgan davlatlar sharoitidagi davlat sektorini isloh qilish harakatlari o'z mohiyati bilan IHTT davlatlaridagi hokimiyat

boshqaruvining tabiatidagi o'zgarishlar va davlat boshqaruviga zamonaviy qarashlar mazmunidan farq qildi. Ya'ni, bir tomondan, rivojlanayotgan davlatlardagi vaziyat taqozo etgan holat mohiyati va ikkinchi tomondan, IHTT davlatlaridagi tajriba o'zgarishlarga uchrayotgani o'rtasida tafovut (ikkilanish) paydo bo'ldi[3].

Dunyoda ro'y berayotgan tendensiyalar shundan dalolat beradiki, aynan o'z jamiyatida yangilanishlar va modernizatsiya jarayonlarini evolyutsion tarzda amalga oshira olgan mamlakatlarda siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy va fan-texnologiya sohalarida intensiv taraqqiyot ro'y bergan. Bu o'rinda ta'kidlash joizki, modernizatsiya jarayonlarining rivojlanishi ham aynan dunyo mamlakatlari oldida turgan ustuvor muammolarni hal etish, zamon ehtiyojlaridan kelib chiqib yangilash maqsadlari zaminida ro'y beradi.

Hozirgi davrda O'zbekiston Respublikasida "Taraqqiyot strategiyasi"ni amalga oshirish unda ko'zda tutilgan vazifalarni bajarish maqsadida qabul qilinayotgan qonunlar, Prezident farmonlari, qarorlari, hukumat qarorlari, ularni amalga oshirish natijalari jamiyatning barcha sohalarini rivojlanishiga ijobiy ta'sir qilmoqda. Bu holat "Taraqqiyot strategiya"[4]dagi vazifalarni bosqichma-bosqich amalga oshirilayotganligini anglatadi.

Yangi O'zbekiston "Taraqqiyot strategiyasi"da mo'ljallangan maqsad va vazifalarni amalga oshirish jarayonlarini monitoring qilish, har bir yilda muhim bir sohani rivojlantirishning davlat dasturini qabul qilinishi va amalga oshirilishi tabiiy ravishda bu jarayonni muvofiqlashtirishni va tahlil etib borishni taqozo etadi. Bu maqsad tahliliy markazlarni tashkil etish zaruratini qo'yadi. Xalqaro tajribaga e'tibor qaratsak, bu sohadagi yangi o'zgarishlar manzaralarini ko'ramiz. Jumladan, Xitoy Fanlar akademiyasi qoshida "Modernizatsiya tadqiqotlar markazi" faoliyat olib boradi[5]. Mazkur tadqiqot markazi modernizatsiya jarayonlari monitoring nazorati tahlilini amalga oshirish, ularni e'lon qilish va modernizatsiyaning istiqbollarini belgilovchi strategik dasturlar ishlab chiqish bilan shug'ullanadi. Bu kabi markazlar bugun barcha rivojlangan mamlakatlarda mavjud. Xususan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 14-fevraldagi F-4849-son farmoyi[6]shi bilan "Taraqqiyot strategiyasi" markazi tashkil qilindi.

O'z o'rnida, davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatini modernizatsiya qilish, ularni xalq ehtiyojlari va manfaatlariga yaqinlashtirish, fuqarolik jamiyati institutlari bilan ijtimoiy sheriklik va hamkorligini rivojlantirish pirovardida, shubhasiz, davlat apparati faoliyati samaradorligini oshirishga, davlatning jamiyat manfaatlariga yanada ko'proq xizmat qiluvchi institutga aylantirishga salmoqli imkoniyatlar yaratadi.

Shu bilan birga, siyosiy demokratiyani qaror toptirish, boshqacha aytganda, siyosiy tizimni demokratlashtirish jamiyatimiz hozirgi bosqichining muhim yo'nalishidir. Davlatli uyushgan jamiyatda davlat boshqaruvi hamisha siyosiy ma'no-mazmun kasb etadi. Jamiyatimiz ijtimoiy – siyosiy hayotini muttasil erkinlashtirib borish, modernizatsiya qilish islohotlarimizning bosh mag'zi va maqsadidir. Mamlakatimizda shu bilan birga, jahon davlatlarida ro'y berayotgan siyosiy – demokratik jarayonlarni anglab yetish uchun jamiyatimiz siyosiy tizimini tahlil va tavsif etish lozim.

Jamiyatni erkinlashtirishning hozirgi bosqichida davlat boshqaruvini modernizatsiya qilishning bir qator yo'nalishlari va vazifalari haqida fikr yuritish mumkin. Birinchidan, davlat xizmatini modernizatsiya qilish va ma'muriy islohotlar samarasini oshirishda tegishli vakolatli organlar faoliyatining huquqiy asoslarini (reglamentlarini) izchil takomillashtirish alohida ahamiyat kasb etadi.

Ikkinchidan, ijroiya hokimiyati tizimidagi boshqaruv bilan shug'ullanuvchi organlar strukturasi va funksiyalarini ratsionallashtirish ma'muriy islohotning muhim vazifasi hisoblanadi. Bunda davlat boshqaruvida muvoziy tuzilmalarning bo'lishi va bir-birining funksiyalarini takrorlashning mavjud bo'lishini bartaraf etib borish talab etiladi. Mazkur ish ilmiy asoslanganlik va maqsadga muvofiqlik negizida amalga oshirilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. – T.: O'zbekiston, 2017. (<https://president.uz/uz/lists/view/1371>)
2. Mark Robinson. From Old Public Administration to the New Public Service. Implications for Public Sector Reform in Developing Countries. UNDP Global Centre for Public Service Excellence. Singapore. 2015.– r.20.
3. Sultonov A.F. “Davlat hokimiyatida demokratik boshqaruv madaniyatining rivojlanish jarayonlari”. -T.: “O'zbekiston” NMIU, №4. 2020. -B.200–201. //Mark Robinson. From Old Public Administration to the New Public Service. Implications for Public Sector Reform in Developing Countries. UNDP Global Centre for Public Service Excellence. Singapore, 2015.– r.20.
4. “2022 — 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining, 28.01.2022-yildagi PF-60-son Farmoni.
5. Kitayskiy Sentri issledovaniy modernizatsii. (<http://www.modernization.com.cn/Ccmr10.htm>)
6. “2017 — 2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini amalga oshirishga doir tashkiliy chora-tadbirlar to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining, 14.02.2017-yildagi F-4849-sonli farmoyishi.

KUTUBXONALAR - IJTIMOIIY INSTITUT SIFATIDA

Mamaraximov Kaxramon Xaltuxtashevich

Samarqand davlat arxitektura-qurilish universiteti katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada insoniyat sivilizasiyasining ma'naviy yutuqlari sifatida vujudga kelgan kutubxonalar haqida, shuningdek, yurtimizda hududida kutubxonachilikni paydo bo'lishi va takomil bosqichlari to'g'risida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: kitob, kutubxona, madaniyat, qo'lyozmalar, kitoblar xazinas.

Insoniyat sivilizasiyasining ma'naviy yutuqlarini, ijtimoiy amaliyot namunalarini qayd etgan hujjatli manbalarni to'plash va saqlash insoniyat xotirasining mujassamidir. Axborotning uzluksiz miqdoriy to'planishini ta'minlovchi kutubxona ijtimoiy xotiraning yangi fazilatlarini paydo bo'lishining kafili bo'lib xizmat qiladi. Kutubxona ma'lum vaqtdan keyin ishlab chiqarishni, ijtimoiy munosabatlarni tiklash va ijtimoiy rivojlanishning yangi darajasiga ko'tarish uchun jamiyat tomonidan texnogen baxtsiz hodisalar va ijtimoiy g'alayonlar paytida zarur xavfsizlik chegaralarini saqlashga imkon beradi. Shunday qilib, kutubxona ijtimoiy hayotning barqarorligini ta'minlaydi. “Kutubxonalar qadim-qadimdan insonlar uchun ma'naviyat va ma'rifat o'chog'i bo'lib, inson zoti doim kitoblarga intilib yashab kelgan. Har doim kutubxonalar jamiyat hayotining ajralmas qismi bo'lgan. Faqat kutubxonalar tufayligina qadimgi qo'lyozmalar, bosma kitoblar, tarixiy shaxslar haqidagi manbalar bizgacha yetib kelgani hyech kimga sir emas”[1;25-26].

“Hammamizga ma'lumki, muqaddas kitoblarimiz va qadriyatlarimiz, buyuk mutafakkir ajdodlarimiz merosi bizni doimo halol mehnat bilan yashashga, mardlik, saxovat va kamtarlikka chaqiradi, lekin, shu bilan birga, hayotda bu kabi da'vatlarga amal qilishga intiladigan odam ko'pincha turli qiyinchiliklar, hatto azobu uqubatlarga duch kelishini kuzatish qiyin emas” [2;21].

Kutubxonalarning vazifasi ushbu durdona fikrlar aks etgan, ma'naviy ozuqa beradigan, bilimga boy bo'lgan matbuot asarlarini to'plash, saqlash va undagi axborotlarni kitobxonga yetkazib berishdan iborat.

O'zbekiston hududida miloddan avvalgi 1 ming yillikning so'ngi asrlarida dastlabki kutubxonalar paydo bo'lgan. Bular ilk kutubxonalar bo'lib, kutub – arabcha «kitoblar», xona – forsha «uy», ya'ni kitob va hujjatlar saqlanadigan joy demakdir.

Buyuk sohibqiron davrida Samarqand shahridan kitob olib chiqish man etilgan, kitoblar tengsiz boylik sifatida qo'riqlangan. Amir Temur (1336-1405) avval vatani Shahrisabzda, so'ng mamlakat poytaxti Samarqandda saroy kutubxonasi tashkil qildi[3;]. Amir Temurning saroy kutubxonasi uchun butun Movarounnahr bo'ylab kitobfurushlardan va shaxsiy kutubxona egalari mashhur mualliflarning bejirim bezatilgan kitob nusxalari sotib olindi. Kutubxonada qo'lyozma ko'chirish, kitoblarni bezatish ishlarini milliy kitob san'atining mohir ustalari olib borganlar. Samarqandda arab, fors, turk, sanskrit, yunon, lotin, arman tilidagi ko'plab bebaho qo'lyozmalar Eron, Turkiya, Hindiston, Iroq, Armaniston kabi davlatlardan, Stambul, Bruss, Isfaxon, Hamadon, Sheroz, Bag'dod, Basra, Damashq kabi qadimiy madaniyat o'chog'i bo'lgan shaharlardan olib kelingan edi. Olimlarning taxminicha, Amir Temur Samarqandga VIII asrning birinchi choragida aynan Basradan Kufiy xati bilan ko'chirilgan Qur'oni Karimning nusxasini olib kelgan[4;120].

Amir Temur kutubxonasidan faqat saroy vakillarigina emas, balki muayyan guruhdagi kitobxonlar ham foydalanganlar. Kutubxonadagi kitoblar fan sohalari bo'yicha ro'yxatga olinib, sandiqlarda saqlangan. Bu tartib kitoblarni hisobga olish uchun emas, balki foydalanish oson bo'lishi uchun ham o'rnatilgan. Sohibqiron Amir Temurdan so'ng uning noyob kutubxonasi nabirasi Ulug'bekka (1394 - 1449) meros bo'lib qolgan[5;125].

Taxmin qilishlaricha, Ulug'bek yiqqan kitoblar xazinasini Pergam qo'lyozmalaridan boshlangan, Temur Pergam shahrini bosib olganda qo'lyozmalarni ham karvon bilan Samarqandga olib kelgan. Kutubxona Ulug'bek davrida betinim boyib borgan. U juda bilimli bo'lib, o'z kutubxonasida soatlab o'tirib mutolaa qilar edi. Kutubxonada yunon faylasuflari Platon, Gippokrat, Ptolomey, Aristotel asarlari to'plangan va yaxshi saqlangan edi. Bulardan tashqari, bu yerda vatandoshlarimiz buyuk olim Muhammad ibn Muso al-Xorazmiyning algebraga doir mashhur risolasi, Abu Rayxon Beruniyning «Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar» va «Astronomiya kaliti» nomli asarlari, Al – Battoniyning astronomik jadvallari; Abu Ali ibn Sinoning «Tib qonunlari» risolasi bo'lgan[6;160].

Mirzo Ulug'bek o'qib chiqqan kitoblardan o'z asarlari uchun sitata olgan, shuning uchun turli olimlarning asarlari uning kutubxonasining boyligi haqida ma'lum bir tasavvur hosil qilishga imkon beradi. Kutubxonada filologik ishlar ham olib borilar edi, shu yerda Firdavsiyning mashhur «Shohnoma» dostonining mukammal matni tuzilgan bo'lib, mazkur qo'llanmada yigirmata katta ajib miniatyura mavjud. Kutubxona ustaxonasida yana bir durdona masallar majmuasi «Kamila va Dimna» ham ko'chirilgan.

Qadimgi manbalardan bizga ma'lumki, O'rta Osiyo tarixi, madaniyati, fani va san'ati jahon sivilizasiyasida salmoqli o'rinni egallagan. Bizning mamlakatimizda madaniy merosga katta etibor bilan qaraladi. Kutubxona ma'naviy boyliklarni avloddan avlodga yetkazib beruvchi aloqa vositasi hisoblanadi. O'zbekiston hududida qo'lyozma kitoblardan tashkil topgan kutubxonalar arab bosqinchilaridan ancha oldin mavjud bo'lgan.

Xulosa qilib aytganda, yurtimizda qadimdan kutubxonalardan ilm oluvchi ziyo maskani sifatida foydalanib kelganlar, hamda ularning orasidan jahonga mashhur olimu fuzalolar yetishib chiqqanlar. Xalqimiz qadim-qadimdan kitobni mo'jiza hayot darsligi, deb e'zozlagan. Ma'naviy tafakkur, xazinalar maskani – kutubxonaga hurmat va e'tibor bilan qaralgan va hozir ham shu e'zoz saqlanib qolgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Rasulov M. Kutubxona – ziyoxona: (Kutubxonalar haqida) // Muloqot.-2001.-№ 6.- B.25-26.
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. - Toshkent: "Ma'naviyat", 2008.- B.21.
3. Boytullayev R. Bebaho xazina: (Amir Temur kutubxonasi haqida) // Toshkent oqshomi gazetasi, 1996 yil 18 oktabr soni.
4. Gulxov A. Asrlar qa'ridan: Jahondagi qadimiy kutubxonalar haqida ocherklar. - Toshkent: O'zbekiston, 1979.- B.120.
5. Norqulov N. Temuriylar davri madaniyati tarixidan lavhalar.- Urganch, "Xorazm" nashriyoti, 1996.-B.125.
6. Ахунджанов Э.А. Очерки по истории книги и книжного дела в Средней Азии.-Т.: Изд-во. им. Ибн Сино, 1993.- С.60.

IJTIMOYIY TARAQQIYOT VA YOSHLAR

Omonturdiyev Orzu G'afforovich

Samarqand davlat arxitektura-qurilish universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya. Milliy mentalitetidagi paradigmalar o'zgarishlar, bu jarayonda yoshlarni ijtimoiy va ma'naviy qiyofasini hamda ertangi kun istiqbolini belgilash masalalari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: taraqqiyot, yoshlar, intellektual salohiyat, falsafiy qunyoqarash.

Insoniyatning XXI asrga qadam qo'yishi ilm – fan, texnika va tafakkur tarzida misli ko'rilmagan yutuqlar va natijalar bilan bog'lanib ketdi. inson aqli bilan yaratilgan zamonaviy texnika va texnologiyalar, axborot almashinishi vositalari rivoji zamonaviy sivilizasiyaning muhim xususiyatidir.

Bugungi kunda yuksak texnika va texnologiyalar ildam rivojlanib, turmushimizning barcha sohalariga singib borayotgan ekan, biz o'z faoliyatimizning biror-bir sohasini ushbu texnik taraqqiyotning yutuqlarisiz tasavvur qila olmas ekanmiz, bizning ijtimoiy, aqliy ijodiy faolligimiz jumladan, nutq madaniyatimiz, badiiy va ilmiy ijod ana shu texnik ijodkorlik soyasida qolib ketmayaptimikin???

Texnika yutuqlariga tez moslashuv, ulardan foydalanishi va qo'llash mahorati yoshlarimizning mustaqil dunyoqarashi, erkin tafakkuri va mushohada qobiliyatiga tahdid solmaydimi???

"Ma'rifat" gazetasida (20.09.2018 soni) taniqli olim, professor Muhammadjon Quronovning **"Maktabdan taralar kelajak ruhi"** nomli maqolasida ana shu masalaga alohida to'xtalib o'tilgan. Muallif quyidagilarni kuyunchaklik bilan ta'kidlaydi: *"Saqich o'ramidagi "ma'rifat". Tan kasalligi og'izdan, ma'naviy kasallik ko'z, quloqdan kirib, yoshlarni yo'ldan ozdiradi. Ma'naviy kasallikning isitmasi odamning niyatida, aytgan gaplarida, qiliqlarida oshkor bo'la boshlaydi. "Ommaviy madaniyat" yosh avlodni o'z qadrdonlari orasida o'zini o'zgacha, begonacha tutishga o'rgatib, ota-bobolarining milliy*

urf-odat va ma'naviy qadriyatlariga nisbatan bepisand qarashga o'rgatmoqda." [1; 20.09.2018]

Hozirgi davr ijtimoiy taraqqiyotining o'ziga xos xususiyatlari, ijtimoiy ong taraqqiyoti va insoniyatning dunyoning siru - asrori qaroriga tobora chuqurroq kirib borishi XXI asrga xos bo'lgan intellektual salohiyat ustuvorligi bilan belgilanadi. Shu ma'noda, dunyo va borliq hodisalari to'g'risida falsafiy dunyoqarashning shakllanishi unda kechayotgan jarayonlarga tabiiy-ilmiy bilimlar asosida yondashuv bilan belgilanadi.

Ayni shu ma'noda barcha yoshlarimizni qamrab olgan ta'lim tizimi, xususan, oliy ta'lim tizimida yoshlarning dunyoqarash erkinligini mustahkamlashda ijtimoiy fanlarni o'qitishga jiddiy e'tibor qaratilayotganligi ayni muddaodir. Ushbu tizimda o'qitilayotgan "O'zbekistonning eng yangi tarixi", "Falsafa", "Dinshunoslik" kabi fanlar talaba-yoshlarda mustaqil fikrlash qobiliyatini mustahkamlash barobarida atrof borliqda ro'y berayotgan voqeya – hodisalarga nisbatan fikr bildirish, ularga tanqidiy nuqtai nazardan baho berish, ijtimoiy muhitda o'z o'rnini belgilab olish ko'nikmasini tarbiyalaydi.

2018 yil 28 dekabr kuni O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasida alohida urg'u berib o'tgan: *"Xususan, milliy o'zligimizni anglash, Vatanimizning qadimiy va boy tarixini o'rganish, bu borada ilmiy-tadqiqot ishlarini kuchaytirish, gumanitar soha olimlari faoliyatini har tomonlama qo'llab-quvvatlashimiz lozim"*, [2;] degan fikrlari ijtimoiy fanlar professor-o'qituvchilari oldiga yangi vazifalarni belgilab beradi.

Shu ma'noda, ijtimoiy fanlarning tushuncha va kategoriyalari inson bilish faoliyatida metodologik ahamiyatga ega ekanligini belgilash quyidagi muammolarni:

- ✓ obyektiv reallikda sodir bo'layotgan narsa va hodisalarning ichki sababiy bog'lanishlari haqida mulohaza yuritish;

- ✓ dunyoda sodir bo'layotgan hodisa va jarayonlar ichki va tashqi omillar ta'siri natijasi ekanligi haqida aniq xulosa chiqarishga intilish;

- ✓ ko'z o'ngimizda namoyon bo'layotgan borliq ichki sabab, mazmun, mohiyat, imkoniyatning tashqi ifodasi ekanligi haqida qat'iy nuqtai nazarga ega bo'lish;

- ✓ har bir obyekt umumiylik, xususiylik va alohidalik belgilarning yaxlitligi holatida mavjud bo'lishi to'g'risida ilmiy bilimga ega bo'lish;

- ✓ narsa va hodisalarning o'zaro bog'liqligi va aloqadorligi ichki zaruriyat va sababiylik sifatida qonuniy tarzda namoyon bo'lishini isbotlab bera olish;

- ✓ falsafa kategoriyalarining ilmiy bilishdagi metodologik ahamiyatini belgilab berish aniqlash imkonini beradi.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, borliq, harakat, zamon to'g'risida falsafiy umumlashtiruv qay darajada rivojlangan bo'lsa, jamiyat falsafiy tafakkur madaniyati ham shu holatda bo'ladi. Bu hol esa jamiyat va shaxs e'tiqodini shakllantirish, e'lon qilish madaniyatiga borib tutashadi. Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov ta'biri bilan aytganda; "Falsafa barcha fanlarning otasi. Falsafani bilmaydigan odam-medisina yoki ta'lim, san'at yoki madaniyat sohasi vakili bo'ladimi, bundan qat'iy nazar-hayotning, o'z kasbining ma'no mazmunini yaxshi tushunmaydi" [3. 117 b].

Xalq ishonchi va e'tiqodini mustahkamlamoq yo'lida biz yangilash, tafakkur erkinligi va fikr mustaqilligiga alohida e'tiborni qaratishimiz zarur. Chunki tanlagan yo'limizning xaqligiga ishonch hosil qilib, odamlarimiz ongu – shuuriga ana shu qat'iyat va ishonchni olib kira olmas ekanmiz, boshqa sohalarda olib borayotgan ishlarimiz, erishayotgan muvaffaqiyatlarimiz o'zining mustahkam zaminiga ega bo'la olmaydi.

Bu borada mustaqillik tafakkurini shakllantirish, dunyoga yangicha yondoshuv, teran aql va tafakkur kuchi bilan voqeya va hodisalarni baholay oladigan, mas'uliyat hissini chuqur anglab, loqaydlik va befarqlikka qarshi tura oladigan barkamol avlod tarbiyasi

masalasi ushbu muammoni hal etishning muhim omilidir. Shubhasiz, bugungi kunda ushbu yo'nalishda olib borilayotgan ma'naviy-mafkuraviy axloqiy-tarbiyaviy ishlarimiz o'z samarasini bermoqda.

Shubhasiz, tafakkur o'zgarishi, dunyoqarash erkinligi inson ruhiyatini ma'naviy mahkumlikdan xalos etuvchi omildir. Ushbu omil shu darajada ahamiyatlidirki, u insonni o'zligini anglash sari yo'llaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Quronov Muhammadjon. "Maktabdan taralar kelajak ruhi" // "Ma'rifat" gazetasi 2018 yil 20 sentyabr soni.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi // Xalq so'zi, 2018 yil 29 dekabr.

3. Karimov I.A. «Yoshlarga ishonch bildirish, ularning tashabbus va sadoyatini ro'yobga chiqarish – bugungi kunning ustuvor vazifasidir» // Inson, uning va erkinliklari – oliy qadriyat. – T.: «O'zbekiston» NMIU, 2006, 117-bet.

JAMIYAT MA'NAVIY BARQARORLIGINI TA'MINLASHNING, MAZMUNI VA MEZONLARI

Raxmonova Nigina Tolibovna

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti tayanch doktoranti.

Annotasiya: Maqolada ma'naviy barqarorlik jamiyatning ma'naviy jihatdan muqimligini, turli tahdidlar va xatarlarga bardoshliligi me'yorini anglatuvchi tushuncha sifatida ta'riflangan. Uning shakllanganligi darajasi siyosiy g'oya va ta'limotlar xarakteriga, inson huquq va erkinliklarining ta'minlanganligiga, axloqiy muhitga, diniy tolerantlik darajasiga, ilm-fan nufuzi va maqomiga, adabiyot va san'atning ijtimoiy pozitsiyasiga, tarixiy xotiraga, mafkuraviy plyuralizmga, ma'naviy tahdidlarga bardoshlilikka qarab aniqlanishi asoslangan. Muallifning fikriga ko'ra, ma'naviy barqarorlikning ta'minlanishi turli sohalarining takomil topishiga zamin hozirlaydi, ijtimoiy taraqqiyot sur'atlarini jadallashtiradi.

Kalit so'zlar: barqarorlik, iqtisodiy barqarorlik, siyosiy barqarorlik, ijtimoiy barqarorlik, ma'naviy barqarorlik, ma'naviy barqarorlik mezonlari, axloqiy muhit, diniy tolerantlik darajasi, ilm-fan nufuzi va maqomi, adabiyot va san'atning ijtimoiy pozitsiyasi, tarixiy xotira, mafkuraviy plyuralizm.

Insoniyat o'z tarixiy taraqqiyotining yangi pallasiga chiqqan sayin kishilik jamiyatidagi ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy-huquqiy, ma'naviy-madaniy muvozanatni buzuvchi omillar kun sayin ko'payib bormoqda. Jamiyat iqtisodiyotiy taraqqiyotdan benasib qiluvchi, siyosiy boshboshdoqliklarni avj oldiruvchi, ijtimoiy kelishmovchiliklarni ko'paytiruvchi, ma'naviy madaniyatni tanazzulga etaklovchi ichki va tashqi tahdidlar, xatarlar, taziqlar tobora ortmoqda. Shu munosabat bilan jamiyat barqarorligini ta'minlash masalasi barcha mamlakatlar va xalqlar o'z e'tiborini jamlashi zarur bo'lgan strategik vazifa darajasiga ko'tarilmoqda. Davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev ta'kidlashicha "Tinchlik va barqarorlikni, jamiyatimizda o'zaro hurmat va ahillikni mustahkamlash asosiy vazifamiz bo'lib qoladi".[1.396],- deganda aynan ana shuni vazifalarni nazarda tutgan edi. Biroq mazkur vazifa xususida bosh qotirganda aksariyat hollarda barqarorlik jamiyatning o'ta murakkab, serqirra holati ekanligi yana bir bor o'ylashga majbur bo'lamiz. Vaholanki, uning mazmunini va mahiyatini tushunish, birtaraflama talqin qilish yuqorida tilga olingan strategik vazifani to'la-qonli ado etishga halaqit beradi.

Barqarorlik dialektik falsafaning asosiy tushunchalaridan biridir. U narsa va hodisalar sifatining, undagi xossalarning muqimligi va turg'unligini anglatadi. Barqarorlik bo'lmasa narsaning mavjudlik muddati ham uzoq bo'lmaydi. Odatda mazkur tushuncha borliqning turli shakllariga nisbatan qo'llaniladi. Jumladan, tabiatdagi barqarorlik, jamiyatdagi barqarorlik, insondagi barqarorlik xususida mulohaza yuritish mumkin. Jamiyatdagi barqarorlik haqida gap ketganda sosium sohalariga xos bo'lgan sifatiiy belgilarning muhimligi va qat'iyiligi nazarda tutiladi. Har qanday kishilik jamiyati o'zining iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy va ma'naviy sohalariga ega bo'lgani bois uni iqtisodiy barqarorlik, siyosiy barqarorlik, ijtimoiy barqarorlik va ma'naviy barqarorlikka tasniflash mumkin.

“Iqtisodiy barqarorlik – jamiyatdagi makroiqtisodiy ko'rsatkichlar-ning muqimligini ko'rsatuvchi tushunchadir. Uni aniqlashda odatda yalpi ich-ki daromad dinamikasi va inflyasiya darajasiga e'tibor qaratiladi”. [2.54] “Siyo-siy barqarorlik siyosiy institutlarning mustahkamligi, hokimiyat taqsimoti tizimining samaradorligi, jamiyat siyosiy madaniyati darajasi, hokimiyatning legitimligidan tarkib topadi. Ijtimoiy barqarorlik esa jamiyat a'zolari o'rtasidagi munosabatlarning turg'unligi va uyg'unligi, muayyan ijtimoiy normalarga bo'ysundirilganligini anglatadi”. [3.150-154].

Ma'naviy barqarorlik jamiyat barqarorligining o'ziga xos shaklidir. U jamiyatning ma'naviy jihatdan muqimligini, turli tahdidlar va xatar-larga bardoshlilik me'yorini anglatadi. Ma'naviy barqarorlik bilan bar-qarorlikning boshqa shakllari o'zaro dialektik aloqadordir. Bir tomondan, u o'zga barqarorlik shakllarining zaruriy mahsulidir. Jamiyat ma'naviy jihatdan barqaror bo'lishi uchun iqtisodiy nuqtai nazardan qudratli, siyo-siy institutlari mustahkam, ijtimoiy munosabatlari pragmatik va axlo-qiy xarakterga ega bo'lmog'i darkor. Ikkinchi tomondan esa, u o'zga barqarorlik shakllarining muhim shartidir. Ma'naviy barqarorlik bo'lmas ekan, makroiqtisodiy ko'rsatkichlar o'sishini ta'minlab, siyosiy institutlar fao-liyati samarasini oshirib, ijtimoiy munosabatlarni optimallashtirib bo'l-maydi. Binobarin, har qanday jamiyatning ma'naviy barqarorligini uning iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy barqarorligi bilan hamohang va uyg'un tarzda ta'minlash mumkin. Iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy zaminlardan ajralgan ma'naviy barqarorlik yo'q va bo'lishi ham mumkin emas.

Jamiyatning ma'naviy jihatdan barqarorligini ko'rsatuvchi mezonlar tizimi mavjud. Ular turkumiga quyidagilarni kiritish mumkin:

- siyosiy g'oya va ta'limotlarning xarakteri; jamiyatda ilgari surila-yotgan siyosiy g'oyalar va dasturlar, targ'ib qilinayotgan ta'limotlar insonparvar xarakter kasb qilgani sari ma'naviy barqarorlik ham mustahkamlana boradi. G'ayriinsoniy siyosiy g'oyalar va maqsadlar pirovardida jamiyatdagi ma'naviy barqarorlikka putur etkazadi, uning ijtimoiy yuksalishdan mosu-vo qiladi;

- inson huquq va erkinliklarining ta'minlanganligi; huquq ustuvorligining ta'minlanishi, inson erkinliklarining mutlaq qadriyatga aylanishi jamiyat a'zolari ma'naviy olamida o'chmas iz qoldiradi. Erkin, huquq-lari kafolatlangan fuqaro o'z jamiyatining ma'naviy negizlarini ham qadrlaydi, ularni mustahkamlash yo'lida mehnat qiladi. Huquqsizlik fuqaroni jamiyatning ma'naviy asoslaridan begonalashtiradi;

- axloqiy muhit; axloq normalariga qat'iy rioya qilish kayfiyati hukm surgan, ijtimoiy munosabatlar axloq talablariga bo'ysundirilgan ja-miyatdagina ma'naviy barqarorlik qaror topadi. Ma'naviy boshboshdoqlik avj olgan jamiyatlarning tajribasi ko'rsatadiki, axloqsizlik, axloq qoi-dalariga bepisandlik – ma'naviy beqarorlik va ma'naviy tanazzulning ibtidosidir;

- diniy tolerantlik darajasi; ma'naviy barqarorlik turli diniy konfessiya vakillarining hamjihatlikdagi va hamkorlikdagi turmushidan kelib chiqadi. Jamiyatda turli

din vakillari bir birlariga nisbatan sabr-toqat qilmas ekanlar, ma'naviy muqimlik bo'lmaydi, turli tahdid va xatar-larga bardoshlilik me'yori torayib boraveradi;

- ilm-fan nufuzi va maqomi; fan – ma'naviy barqarorlikning rasi-onal negizidir. Uning jamiyatdagi nufuzi va maqomi yuksala borgani sayin ma'naviyat yangi ilmiy g'oyalar va ta'limotlar hisobiga boyib boraveradi. Fan qadrlanmagan, ilm kishisi ulug'lanmagan yurtda ma'naviy barqarorlik bo'lishi mumkin emas;

- adabiyot va san'atning ijtimoiy pozitsiyasi; adabiyot va san'at barcha zamonlarda oliy gumanistik g'oyalarni, ezgu ijtimoiy maqsadlarni ulug'lab, targ'ib va tashviq qilib kelgan. Shu sababdan uning ijtimoiy pozitsiyasiga qarab, jamiyatning ma'naviy barqarorligi darajasini aniqlasa bo'ladi;

- tarixiy xotira; jamiyatda o'tmishga, tarixiy shaxslar faoliyatiga doir ijtimoiy bilimlarni muvofiqlashtiruvchi, bu bilimlarni kelgusi avlodlarga etkazuvchi ijtimoiy-madaniy uslublar va institutlarning mavjudligi uning ma'naviy barqarorligidan darak beradi. Tarixiy xotiradan mosuvlik – ma'naviy tanazzul sari qo'yilgan qadamdir;

- mafkuraviy plyuralizm; jamiyatda turli gumanistik va progressiv mafkuralarning mavjud bo'lishi, ular o'rtasida muloqotning yo'lga qo'yili-shi nafaqat demografik taraqqiyotning, balki ma'naviy barqarorlikning ham muhim shartidir;

- ma'naviy tahdidlarga bardoshlilik; jamiyatning ma'naviy barqarorligini uning ma'naviy tahdidlar va xatarlardan o'zini muhofaza qila bilish imkoniyatlariga, shu imkoniyatlarni realizasiya qiluvchi institut-larning mavjudligiga qarab ham aniqlash mumkin.

Ma'naviy barqarorlikning keltirilgan mezonlari nafaqat uning qaror topganligi darajasini aniqlash, balki uni mustahkamlash borasidagi ijtimoiy sa'y-harakatlarning asosiy yo'nalishlarini ifodalash imkonini ham beradi. Shunday qilib, bu yo'nalishlar quyidagilardan iborat bo'lmog'i darkor:

- ijtimoiy taraqqiyotga xizmat qiladigan va insonparvarlik g'oyalari bilan yo'g'rilgan siyosiy g'oyalar hamda ta'limotlarni shakllantirish;

- inson huquq va erkinliklarini jamiyatning mutlaq qadriyatiga aylantirish;

- ahloqiy qadriyatlar va ahloqiy normalarga e'tiborni kuchaytirish orqali jamiyatdagi axloqiy muhitni yanada mustahkamlash;

- jamiyatda qaror topgan diniy tolerantlik kayfiyatini asrab-avaylash choralarini kuchaytirish;

- ilm-fan nufuzi va maqomini oshirishga xizmat qiladigan chora-tadbirlarga tizimli va muntazam tus berish;

- milliy adabiyot va san'at rivojini yangi bosqichga ko'tarish, uni qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirish;

- fuqarolarning tarixiy xotirasini mustahkamlashga qaratilgan tadbirlar tizimini amalga oshirish;

- jamiyatda gumanistik xarakterdagi mafkuralar o'rtasidagi g'oyavis muloqotni ta'minlash;

- ma'naviy targ'ibot va tashviqot mazmunini boyitish, samarasi va ko'lamini oshirish.

Xulosa qiladigan aytganda, ma'naviy barqarorlik ta'minlangan jamiyatda ma'naviy jihatdan muqimligini, turli tahdidlar va xatarlarga bardoshlilik me'yorini anglatadi. Uning shakllanganligi darajasini siyosiy g'oyaviy va ta'limotlar xarakteri, inson huquq va erkinliklarining ta'minlanganligi, axloqiy muhit, ilm-fan nufuzi va maqomi, adabiyot va san'atning ijtimoiy pozitsiyasi, tarixiy xotira, mafkuraviy plyuralizm, ma'naviy tahdidlarga bardoshlilikka qarab aniqlash mumkin. Shu o'rinda ma'naviy barqarorlikning ta'minlanishi

turli sohalarning takomil topishiga zamin yaratiladi va ijtimoiy taraqqiyot yanada jadallashtiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. O'zbekiston xalqiga yangi yil tabrigi.// Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. J.4.- T.:O'zbekiston, 2020.- B.396.
2. Semchenko O.R.Politicheskaya stabilnost: sushnost, ponyatiye, informatsionnie mexanizmi. // Vop-rosi upravleniya, 2015, №1.- 54-s.
3. Lyu TS. Sotsialnaya stabilnost v strane: genezis ponyatiya.// Sotsiologiya, 2018, №2.- 150-154-s

IJTIMOY BARQARORLIK- SIYOSATIMIZ NEGIZI

Quvondiqov Ilyos Tolakovich

*Toshkent kimyo-texnologiya instituti
Yangier filiali dotsenti, falsafa doktori(PhD)*

“Mafkura sohasida bo'shliq degan narsaning o'zi hech qachon bo'lmaydi. Chunki insonning qalbi, miyasi, ongu tafakkuri hech qachon axborot olishdan, fikrlashdan, ta'sirlanishdan to'xtamaydi. Demak, unga doimo ma'naviy oziq kerak. Agar shu oziqni o'zi yashayotgan muhitdan olmasa yoki bu muhit uni qoniqtirmasa, nima bo'ladi, aytinglar? Bunday oziqni u asta-sekin boshqa yoqdan izlaydi. Shunga yo'l bermasligimiz kerak. Mana, gap nima haqida ketyapti!/[1”

Sh. Mirziyoyev.

Annotatsiya. Maqolada mamlakatimizdagi ijtimoiy barqarorlik jarayonlarining dinamikasi va uning globallashuv davrida aholi, jumladan, yoshlar dunyoqarashiga ta'siri haqida gap boradi. Zamonaviy globallashuvning asosiy xususiyatlari va asosiy parametrlari tahlil qilinadi, uning milliy miqyosda ijtimoiy aloqalar, barqarorlik va birdamlikka sabab bo'lishi ta'kidlangan. Bu jarayonlar hozirgi zamon yoshlarining mentalitetiga va dunyoqarashiga ta'sir qiladi

Kalit so'zlar: ijtimoiy barqarorlik, madaniy makon, globallashuv, axborot globallashuvi, globalistik dunyoqarash, yoshlar mentaliteti, milliy qadriyat, yoshlar ongi.

Inson o'zini tobora chuqurroq anglab borayotir, bu jarayon barqarorlashgan sayin insoniyatga bo'lgan tahdidlar ham tinimsiz ortmoqda. Ikkinchi jahon urushi tugar-tugamas Amerika Qo'shma Shtatlari Yaponiyaning birdaniga ikki shahrida eng mudhish va vayronkor atom bombasini portlatdi. Hali tutuni tarqamagan ikkinchi jahon urushidan keyingi xalqlar umid qilgan barqarorlik mislsiz tahdid ostida qoldi, beqarorlik yuzaga keldi. Bashariyat oldida yangi global xavf paydo bo'ldi. Bu dunyo nomdor olimlarining bor salohiyatlari bunyodkorlik emas vayronkorlik maqsadlariga xizmat qila boshlaganidan darak edi.

Urushdan sillasi qurigan, million-millionlab fuqarolaridan ajralgan mamlakatlar, birinchi navbatda AQSh va Sovet Ittifoqi o'rtasida qurollanish poygasi boshlanganini angladilar. Bu sovuq urush poygasi to'shrolar davlati parokanda bo'lgungacha davom etdi. Odamlar uchinchi jahon urushi boshlanib ketishini kutib tunu-kun xavf-xatarda yashay boshladi. Faqat kommunistik mafkuraga asoslangan sho'ro tuzumi barham topgach, qarama-qarshilikka chek qo'yildi va insoniyat o'z qadriyatlarini qayta boshdan baholab, dunyo hamjamiyatida yangittan munosabatlarni tartibga solish imkoniyati vujudga keldi. Yadro xavfi chekindi, uni jilovlash uchun mamlakatlar, xalqlar o'zlarida kuch va iroda topa oldilar. Bu bilan insoniyat xavf-xatardan to'la qutuldi, deyishga erta edi. Endi jahon

miqyosida ulkan mintaqalarga ijtimoiy va iqtisodiy tazyiq o'tkazish, ma'naviy kengliklarni egallab olish uchun kurash avj oldi.

XXI asr tarixga axborot urushini avj oldirgan holda kirib keldi. Hozirgi paytda insoniyat boshiga tabiiy ofatlar keltirayotgan kulfatlardan qolishmaydigan darajada axborot urushi ham davom etmoqdaki, buning xavfi yadro quroli xavfidan kam emas. Endigi urush hududlar uchun emas, balki insonlarning qalbini, qadriyatlarini egallab olish uchun, o'zligidan mosuvo qilish, tarixidan ajratib olish uchun borayotgan ashaddiy kurashdir. Avvallari odamlarni qurol kuchi bilan jisman maxv qilish uchun kurash olib borilar edi, endi uning menligini, o'zligini, qaror qabul qilish ixtiyorini qo'lga olish, uni boshqarish bilan insonni o'z xalqiga, ajdodlari an'anasiga qarshi qo'yishga intilish, butun bir mamlakatlar va mintaqalar miqyosida beqarorlik tobora kuchayib borayotir.

Chegaralar uzoq ko'llar va sahrolardagi sim to'siqlar, to'sinlari orasidagi shudgorlab qo'yilgan er maydonlari orqali emas, balki har bir kishining qalbi, ko'ngil mayllari orqali, istak va ehtiyojlari orqali o'tmoqda. Maishiy mayllar, hayotga engil-elpi qarashlar, o'zinikiga albatta, orqada, qoloq deb, xorijnikiga ilg'or va zamonaviy deb qrashlarni singdirish orqali muayyan mamlakat, hudud fuqarolarini o'zidan begona qilishdek "ommaviy madaniyat" tarzida kirib kelib, turmushimizga singishmoqda. Bularga anchayin e'tiborsizliklarimiz esa mafkuraviy raqiblarimiz tegirmoniga suv quyish qabilidagi "xolis" xizmat bo'layotgani ham sir emas.

Mafkuraviy kurash mana shunday shakl-shamoyillar vositasida o'ziga yo'l ochmoqda. Bu esa muayyan qatlamdagi yoshlarimizga, fuqarolarimizga ta'sir ko'rsatayotir. Prezident Shavkat Mirziyoev ana shular haqida ogohlantirib shunday degan edi: "Bugun zamon shiddat bilan o'zgaryapti. Bu o'zgarishlarni hammadan ham ko'proq his etadigan kim – yoshlar. Mayli, yoshlar o'z davrining talablari bilan uyg'un bo'lsin. Lekin ayni paytda o'zligini ham unutmasin. Biz kimmiz, qanday ulug' zotlarning avlodimiz, degan da'vat ularning qalbida doimo aks-sado berib, o'zligiga sodiq qolishga undab tursin. Bunga nimaning hisobidan erishamiz? Tarbiya, tarbiya va faqat tarbiya hisobidan. Lekin tarbiya degani faqat maktab tarbiyasidan iborat emas." [2].

Biz ko'pincha asosan tashqi tahdidlar haqida ko'p gapiramiz, yozamiz va ogohlantiramiz. Bu tabiiy, agar chetdan tahdid bo'lmasa, mentalitetimizga yot bo'lgan ba'zi illatlarni qabul qilib olmagan bo'lardik. Chetdan, qo'shni mamlakatlardan, matbuot vositalari, internet orqali kirib kelgan usti yaltiroq illatlar va sayoz narsalar yoshlarimizning ongiga tezgina o'tirishib qolmoqda.

Bundan tashqari, bizning o'z hayotimizda bo'layotgan iqtisodiy rivojlanish, ertangi kunning kafolatlanganligi, fuqarolarning tobora iqtisodiy imkoniyatlari o'sib borayotgani qisman salbiy illatlarning yuzaga kelishiga, dunyoqarashi shakllanib ulgurmagan ba'zi yoshlarning kibrga berilishida, ota-onasining davlatiga kerilishida va ularda takabburlik illatlarining paydo bo'lishida namoyon bo'lmoqda. Yoshlar dunyoqarashidagi betoqatlik, sabrsizlik, biror natijaga zudlik bilan erishishga intilish jamiyatimizdagi barqarorlikka ma'lum darajada tahdid qilayotir.

Ma'naviyatimizning ildizlari minglab yillarga tutash va uning poydevori mustahkam hamda boqiy. Bunga shubha yo'q. Lekin ana shu meros va qadriyatlarimiz tarixini chuqur bilmasdan turib quruq takabburlik qilish, manmanlik, tarixiy qadriyatlarni faqat deklaratsiyaga aylantirish yoshlar o'rtasida tez-tez voqe bo'lmoqda. Buni biz mamlakatimizda hukm surayotgan, rivojlanib borayotgan ijtimoiy barqarorligimizga ichki tahdid desak, aslo xato bo'lmaydi.

O'zbekiston o'zi tanlagan yo'ldan sobitqadamlik bilan olg'a bormoqda. Yurtboshimiz olib borayotgan ichki va tashqi siyosatni jahon hamjamiyati tan oldi va tobora ko'plab mamlakatlar O'zbekistonning iqtisodiy va ijtimoiy bo'xronlarsiz rivojlanayotganini

o'rganishga qiziqmoqda. Ketma ket o'tayotgan xalqaro anjumanlar, Vatanimizga tinimsiz kelayotgan xorijliklar bizning hayotimiz, turmushimiz va kishilarimizning o'z-o'zini anglashi fenomenini o'rganishga mahtal bo'lmoqdalar, shunga ehtiyoj sezmoqdalar. Bu shaxd bilan hayotimizga kirib kelayotgan islohotlarning ortga qaytmasligidan haqli suratda g'urur qilishga arziqli hol.

Albatta, bu xotirjamlikka berilishga asos bo'lmasligi, aksincha rivojlangan davlatlar safiga kirish uchun, har bir fuqaromizning islohotlar ne'matidan bahramand bo'lishi uchun rag'bat berishi lozim. Mafkuraviy muxoliflarimiz turli yo'llar bilan bizning, ayniqsa yoshlarning dunyoqarashini parokanda qiladigan vositalarni qo'llamoqdalar. Chegaralarimiz orqali mentalitetimizga yot bo'lgan bosma va videomateriallarni mamlakatimiz ichkarisiga o'tkazish va ularni tarqatishga intilish holatlari hamon uchrab turibdi. Qo'lga olingan audiovideo va bosma mahsulotlar yoshlar ongiga "ommaviy madaniyat"ni singdirish, ularni axloqsizlikka, beparvolikka, loqaydlikka, maqtonchoqlikka ruju qo'yish, shiddat bilan hayotimizga kirib kelayotgan islohotlarga nisbatan norozilik kayfiyatlarini uyg'otishga, jamiyatimizdagi mustahkamlanib borayotgan barqarorlikni beqarorlik bilan almashtirishga qaratilgani bilan xavflidir.

Bojxonachilarimiz, chegarachilarimiz, soliq va ma'muriy organlar xodimlari bunday holatlarning oldini olish uchun tunu kun tinmay mehnat qilmoqdalar, lekin internet tizimi, matbuot vositalari orqali etib kelayotgan mahsulotlar oqimini mutlaq yopib qo'yish imkoniyati bo'lmayapti, qolaversa, uning keragi ham yo'q, chunki biz dunyoviy davlatmiz, ochiq va demokratik jamiyatmiz, bu bilan faxr qilamiz, bu bizning qadriyatlarimiz va milliy o'ziga xos xususiyatimiz. Ana shu ochiqligimiz o'zimizga qarshi ishlamasligi uchun yoshlarimiz ongida mafkuraviy immunitetni hosil qilish, tahdidlarga qarshi xushyor va ogoh munosabatda bo'lish ko'nikmalarini hosil qilish muhim.

Masalan, mamlakatimizga kirib kelayotgan audiovideomahsulotlarning ba'zilar millatlar orasiga qutqu solishga, urug'-aymoqchilikni avj oldirishga, bir-biridan gumonsirashni kuchaytirishga qaratilgan. Millatlarning qaysilari qadimiy va qaysilari yangi tarixiy meros vorislari ekanligini taftish qilgan, bu borada bahs-munozaralar ochishdan manfaatdor bo'lgan chaqiriqlar, targ'ibotlar bor.

Chaqiriqlar tagida qanday maqsadlar yotganini ilg'amaydiganlar uchun bu ayni muddao, chunki mafkuraviy immuniteti sust kishi ko'ngliga gumon urug'ini sepish, ikkilantirish mushkul ish emas. Donolar gumon imondan ayiradi, deb bekorga aytishmagan. Gumon ikkilanishning boshi, ikkilanish har qanaqa jangda, jumladan, mafkuraviy poligonda ham, kishi ruhiy jangovarligiga putur etkazadi.

Tarixni, ma'naviyatni taftish qilishga chorlab, bir xalqqa o'zini do'st va boshqasiga g'anim ko'rsatishni maqsad qilgan bunday shiorbozlar aslida umuminsoniyatga, tinchlik, osoyishtalik va barqarorlikka shukronalik bilan yashayotgan kishilarga do'st emas. Bundaylar azaldan bo'lganini va hozir ham pana-panada payt poylab yotganini unutmaslik kerak. Faqat kuzatuvchilikni o'ziga yorliq-shior qilganlar, haybarakallachilar, loqaydlar, ma'lum bir nuqtai nazarga, pozitsiyaga ega bo'lmaganlar, o'ziga maxliyo bo'lib safsata sotadiganlar xalqqa hech vaqt yaxshilik istamaganligi ma'lum.

Shuningdek, xalqimizning tarixiy xotirasini susaytirish, diniy qadriyatlarini oyoqosti qilish, ma'naviy merosini qadrsizlantirishga intilishlar katta ma'naviy tahdidlardir. Bu borada uzoq va yaqin xorij mamlakatlarida turib o'z xalqiga qarshi ayovsiz kurash olib borayotgan sobiq yurtdoshlarimizni ham nazardan qochirmaslik kerak. Azaliy va abadiy muxoliflarku ma'lum, lekin o'z millatimizdan chiqib, o'z jigargo'shalarining xoki yotgan yurtga, xalqiga muxolifatda bo'lish, g'oyaviy dushman maqomida turib Vatanga yomonlik tilashdek ayanchli pastkashlik bo'lmasa kerak.

Ma'lumki, hozirgi bizning tengdoshlarimiz, katta avlod vakillari asosan sho'ro davrida bitilgan tarixni o'qib voyaga etgan, oktyabr to'ntarishi ularning ongiga istiqloq sifatida singdirilgan kishilardir. Mustaqillik yillarida etishib chiqqan, haqiqiy Vatan tarixini, ma'naviy va moddiy merosimizni o'rgangan avlod endigina hayotda o'z o'rnini mustahkam egallab kelayotir. Ular mafkuraviy kurash maydoniga, targ'ibot-tashviqot ishlariga endi kirib kelishayotir, qanot yozishlariga imkon berilganicha yo'q. Ularni merosimiz bilan yanada chuquroq tanishtirishimiz, qurollantirishimiz va ular haqiqiy tarixni yoshlar ongiga chuqurroq singdirishlari lozim.

Tarixni bilish va undan to'g'ri xulosa chiqarish mamlakatimizda hukm surayotgan ijtimoiy barqarorlikning qadriga etish kelajakka ishonch bilan qarash imkonini beradi. Bu ishlarni zamonaviy mafkuraviy audiovideo va ko'rgazmali vositalar bilan qurollangan holda olib borish kerak. Respublika ma'naviyat targ'ibot markazi bu borada muayyan ishlarni amalga oshirmoqda, lekin hozircha nazariy ishlar amaliy ishlardan ko'ra ko'proq, bizning nazarimizda. Mafkura kadrlarini maqsadli va makonli tarzda tayyorlash ishlari endi yo'lga qo'yilmoqda. Targ'ibotchi va tashviqotchi kadrlarni tayyorlash, ularni ixtisoslashtirish, aholi turli guruhlari o'rtasida turlicha yondoshuvda ishlar olib borishni yo'lga qo'yish dolzarb masala bo'lib turibdi.

“O'z tarixini bilmaydigan, kechagi kunini unutgan millatning kelajagi yo'q”[3.41] deb yozgandi birinchi Prezidentimiz Islom Karimov. Demak biz kechagi kunimizni unutmagan holda bugungi avlodni shunday tayyorlashimiz kerakki, ular har qanday muxoliflarga bemalol zarba beradigan, o'z milliy manfaatlarimizni, qadriyatlarimizni nafaqat himoya qilish, balki ularga asoslanib hujumkorlik bilan ish olib bora oladigan bo'lsin.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Sh.Mirziyoevning «Ijtimoiy barqarorlikni taminlash, muqaddas dinimizning sofligini asrash — davr talabi» mavzusidagi anjumanda sozlagan nutqidan. 2017 y. 15 iyun
2. Sh.Mirziyoevning «Ijtimoiy barqarorlikni taminlash, muqaddas dinimizning sofligini asrash — davr talabi» mavzusidagi anjumanda sozlagan nutqidan. 2017 y. 15 iyun
3. Karimov I.A. “Yuksak manaviyat engilmas kuch”. T.: “Manaviyat” 2008, 41-b.

JAMIYAT IJTIMOIIY HAYOTIDA BARQAROR MUNOSABATLARNI SHAKLLANTIRISHDA HUQUQIIY TARBIYANING O'RNI

Idiboyev Abror Jamolovich,
Jizzax viloyati yuridik texnikumi direktori

Annotatsiya. Maqolada shaxs va jamiyatning huquqiy madaniyatini oshirishda muhim omil sanaladigan huquqiy tarbiya va huquqiy ta'limning asosiy tushunchalari yoritib beriladi. Huquqiy nigilizm muammolari, hozirgi zamon normativ-huquqiy aktlari va amaliyotdagi qarama-qarshiliklar ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: huquqiy madaniyat, huquqiy tarbiya, huquqiy ta'lim, uzluksiz huquqiy ta'lim konsepsiyasi, qadriyatlar, huquqiy ong, “jargon so'zlar”, axloq, huquq, davlat, jamiyat, deviant xulq-atvor.

Jamiyatning huquqiy madaniyatini bitta qandaydir davlatning chegaralari bilan o'lchab baholab bo'lmaydi. Turli xalqlar qadriyatlarining, milliy madaniyatining integratsiyasi va yaqinlashishi oqibatida umuminsoniy qadriyatlarni aks ettiruvchi yagona submadaniyat shakllanishi kuzatilmoqda. Jahon hamjamiyati davlatlararo munosabatlarda xalqaro ahamiyatga ega eng asosiy normativ-huquqiy aktlarda o'z ifodasini topadigan umumbashariy, umuminsoniy prinsiplar ishlab chiqish zaruratini anglamoqda. Ayniqsa bu

jarayon Yevropa hamjamiyati misolida yaqqol ko‘rinadi. Uning doirasida shaxsning asosiy huquqlari va erkinliklari ta‘minlanadigan umumiy huquqiy maydon yaratilgan bo‘lib, milliy huquq institutlarini muvofiqlashtirishning yagona prinsiplari ishlab chiqilgan. Inson huquqlarini ximoya qilish to‘g‘risidagi Yevropa konvensiyasida belgilanadi “har bir inson o‘z fikrini erkin bayon qilishga haqlidir. Bu huquq o‘z fikriga ega bo‘lish, davlat organlarining aralashuvisiz hamda davlat chegaralaridan qat’i nazar har qanday ma‘lumotni va g‘oyalarni olish va tarqatish huquqiga egadir”[1].

Bugungi kunda huquqiy madaniyatni shakllantirishda bir qancha muammolarni ajratish mumkin bular, aholining huquqiy savodsizligi oqibatida yuzaga keladigan huquqiy nigilizm va axloqiy prinsiplarni inkor etish, huquq ijodkorligining murakkab jarayoni, normativ-huquqiy aktlarning amaliyot bilan nomuvofiqligi (nomutanosibligi).

Huquqiy madaniyatni shakllantirishda asosiy maqsad qilib esa fuqarolarni qonunga nisbatan hurmat ruhida tarbiyalash, ular tomonidan davlat va jamiyatga nisbatan bo‘lgan huquq va majburiyatlarini bilishlarida belgilanadi.

Aynan huquqiy tarbiya jahon hamda milliy huquqiy madaniy qadriyatlarni o‘zida mujassamlashtirgan siyosiy-huquqiy g‘oyalar, normalar va prinsiplarni aks ettiradigan choralar tizimi sifatida namoyon bo‘ladi. Boshqacha qilib aytganda huquqiy tarbiya bu alohida shaxslarda va butun jamiyatda huquqiy madaniyatning shakllanishi jarayonidir. Bu jarayon ommaviy axborot vositalari orqali yoki boshqa turli ko‘rinishlarda davlat organlari, mansabdor shaxslar, ta‘lim muassasalari, nodavlat tashkilotlar orqali amalga oshiriladi. Yuksak huquqiy madaniyatni shakllantirish kuchli huquqiy ongni taqozo etadi. Ko‘pgina olimlarning fikricha xozirgi kun huquqiy ilmning oldida turgan eng ustivor maqsadlardan biri bu huquqiy tarbiyadir. Huquqiy tarbiya va huquqiy madaniyat konsepsiyasini ishlab chiqish va shakllantirish jarayoni huquqshunos olimlar, faylasuflar, sotsiologlar, madaniyatshunoslarning birgalikdagi sa’y-harakatlari oqibatida yuzaga keladi.

Huquqiy tarbiya jarayoni huquqiy ta‘lim bilan bevosita bog‘liqdir: tarbiyani ta‘limsiz tasavvur qilish mumkin emas, o‘z navbatida tarbiya esa ohir oqibat ta‘lim beradi. O‘zbek milliy madaniyatining mashhur vakillaridan biri ma‘rifatparvar shoir, dramaturg, olim Abdulla Avloniyning bu borada aytilgan gaplari asrlar osha o‘z ahamiyatini yoqotmaydi[2]. Mazkur masaladagi farqni shartli ravishda ta‘sir etish obyektiga ko‘ra belgilash mumkin: tarbiya asosan inson ongining emotsional-irodaviy, qadriyat, dunyoqarash tomoniga ta‘sir etsa, o‘qitish esa axborot bilan tanishtirish maqsadida ongning kognitiv-ratsional tomonlariga ta‘sirini ko‘rsatadi.

Huquqiy tarbiyaning mazmunini insonlarda davlat va huquq, qonuniylik, shaxs huquq va majburiyatlari to‘g‘risidagi bilimlarni shakllantirish, huquqiy ta‘limotlarning mazmunini anglab yetish va fuqarolarni qonunga itoat etish ruhida tarbiyalash tashkil etadi. Tabiiyki ba’zi huquqiy qadriyatlar axloqiy me’yorlardan kelib chiqsada shaxslarda turli ijtimoiy jarayonlar oqibatida xosil bo‘ladi. Biroq huquqiy tarbiyaning maqsadi “har bir insonning ongi va xissiyotlariga huquqiy qadriyatlarni yetkazish bo‘yicha maxsus vositalar tizimini yaratish”[3]. Bunday vositalarga tarbiyalanuvchilarga emotsional, pedagogik ta‘sir o‘tkazishning turli usullarini kiritish mumkin: ishontirish, ogohlantirish, rag‘batlantirish va majburlash. Hozirgi kunda bu usullardan yuridik amaliyotda keng foydalanilmoqda.

Huquqiy tarbiya metodlaridan biri huquqiy ma‘rifatdir. Huquqiy bilimlarni tarqatish jarayoni jamiyatdagi umumiy huquqiy madaniyatning yuqori saviyada bo‘lishiga olib keladi. Tarbiyaviy jarayon shaxs individual huquqiy ongini davlat, jamiyatning manfaatlariga xizmat qiladigan umumbashariy yuridik prinsiplar va talablarni yuqori darajada anglab olishi uchun zamin yaratadi [4]. Qonunga, huquqqa nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirish, fuqarolar tomonidan davlat va jamiyat oldidagi huquq va majburiyatlarini bilishlari va ularga amal qilishlari huquqiy madaniyatning ajralmas

qismidir. Uning asosiy maqsadi esa aholi keng qatlamlari uchun qadriyatdek bo'lgan qonun va huquqqa hurmat ruhida bo'lish, aholi tomonidan yuridik bilim asoslariga ega bo'lish, ijtimoiy va yuridik javobgarlikni tushunib yetishi.

Huquqiy tarbiya vositalariga huquqiy targ'ibot, huquqiy ta'lim, yuridik amaliyot va o'zini o'zi tarbiyalash kiradi. Barcha sanab o'tilgan vositalar qo'llanilishida huquqiy xabardorlikning amalga oshirilishi yotadi. Zero, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti ta'kidlaganidek "Asosiy masala – qonunlarning mazmun-mohiyatini qalqimizga va mas'ul ijrochilarga o'z vaqtida yetkazish, ularning ijrosini o'z vaqtida to'g'ri tashkil etish hamda qonun talablariga qat'iy amal qilishni ta'minlashdan iboratdir" [5]. Ta'kidlash joizki jamiyat huquqiy madaniyatining shakllanishida gazeta va jurnallar, teatr taqdimotlari, kino va televideniyeining o'rni bo'lakcha. Biroq so'ngi paytlarda ko'pgina jurnalistik nashrlar va kino senariylarida inson huquq va manfaatlariga hurmatda bo'lish xissini tarbiyalash masalasini yoritishda bir tomonlama va yuzaki yondashilganligining guvohi bo'lamiz. Afsuski ommaviy axborot vositalari material tanlashda uning qanchalik shov-shuvli ekanligiga katta ahamiyat qaratishmoqda. Haqiqatdan ham gazeta va jurnallardagi criminal hayot sahnalari, oynaijahon ekranlarida esa boy insonlarning beparvo hayoti fonidagi qotillik va talonchiliklar ko'p aks ettiriladigan bir paytda qanday qilib jamiyatning huquqiy madaniyati haqida so'z yuritish mumkin. Hech kimga sir emaski bugungi kunda kino va jurnallar orqali huquqiy madaniyatni targ'ib qilish borasida chet elning salbiy tajribasini qabul qilish tendensiyasi kuzatilmoqda. Buning oqibatida nafaqat nosog'lom tendensiyalar ko'payishi, balki yoshlar orasida jinoiy elementlarga taqlid qilish avj olishi va "jamiyatni jinoyatlar va ularning genezisi, jinoyat oqibatida vujudga keladigan huquqni qo'llash amaliyotining barcha bosqichlarini qamrab oladigan jarayonni aks ettiruvchi obyektiv haqiqatdan yiroqlashishi kuzatiladi" [6].

Xulosa sifatida quyidagi qoidalarni belgilash mumkin : huquqiy madaniyat – har bir insonning jamiyat oldidagi burchidir, mazkur burchni ado etish orqali eski qarashlar, deviant xulq-atvor hamda shaxs huquq va manfaatlarining poymol bo'lishiga barham beriladi; shaxs va jamiyatning ilmiy asoslantirilgan tasavvurlari qonunchilik va huquqtartibotni mustaxkamlashning old shartlaridir, busiz esa fuqarolik jamiyati hamda huquqiy davlatni barpo etish mumkin emas; huquqiy madaniyatni shakllantirishning asosiy maqsadlaridan esa qonun va huquqqa nisbatan hurmat ruhini tarbiyalash, fuqarolarning davlat va jamiyat oldidagi huquq va burchlarini anglab yetishlarini, "fuqarolar ongida "Jamiyatda qonunlarga hurmat ruhini qaror toptirish – demokratik huquqiy davlat qurishning garovidir!" degan hayotiy g'oyani mustahkamlash zarur".

Adabiyotlar ro'yxati

1. Konvensiya o zashite prav cheloveka i osnovnyx svobod. – Rim, 4.11.1950, (s izmeneniyami ot 21.09.1970 g., 20.12.1971 g., 1.01.,6.01.1990 g., 11.05.1994g.), TS № 005, R.1, Statya 10.
2. <https://cyberleninka.ru/article/n/abdulla-avlonyi-asarlarida-ma-naviy-ma-rifiy-tarbiya-g-oyasining-aks-etishi>
3. Nazarenko, G.V.. Teoriya gosudarstva i prava. – M., 2000.
4. Semitko, A.P. Teoriya gosudarstva i prava. – M., 1997.
5. Mirziyoyev Sh. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. – T., 2017. – 9-bet.
6. Matuzov N.I. Davlat va huquq nazariyasi. - M., 2000. 319-b.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida"gi Farmoni. //O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari milliy bazasi LEX.UZ rasmiy sayti. PF-5618. 9-yanvar 2019 yil.

V SHO'BA. GLOBALLASHUV DAVRIDA FAN, TA'LIM VA INNOVASIYA MUAMMOLARINI ECHISHDA SINERGETIK METODOLOGIYANI O'RNI

FANLARARO INTEGRATSIYA VA SINERGETIKA

Quvondiqov Obloqul

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti muhandislik fizikasi instituti, umumiy fizika kafedrasi professori, fizika–matematika fanlari doktori

Annotatsiya. Mazkur ma'ruzada sinergetikaning asosiy tushunchalari va fanning turli xil sohalarida, qo'llanilishi haqida batafil to'xtalib o'tildadi.

Kalit so'zlar: sinergetika, o'z-o'zini boshqarish, o'z-o'zini tashkillashtirish, dissipativ strukturalar, attraktorlar, biffurkatsiya, fraktallar, xaos.

Keyingi vaqtlarda turli ilmiy va ilmiy-uslubiy jurnallarda sinergetika mavzusi bilan bog'liq maqolalar chop etilmoqda. Lekin bu maqolalarda sinergetikaning kelib chiqish sabablari, uning mazmun mohiyatlari yetarlicha ochib berilmayotganligining guvohimiz. Bu esa sinergetikani fan sohalariga qo'llashni oydinlashtirishda ba'zi bir tushunmovchiliklarga olib kelmoqda.

Bizning fikrimizcha, sinergetikaga murakkab sistemalarni, o'zini-o'zi tashkil etish hodisalarini o'rganayotgan bilim sohalariga taaluqli bo'lgan, universal metodologik paradigma bo'lib, u o'rganilayotgan predmet va ob'ektlarga yagona fanlararo yondashuvni namoyon qiladi. XX asrda fanda ochiq nochiziqli, o'zini o'zi tashkil etuvchi jarayonlarni o'rganish natijasida **sinergetika** deb nom olgan yangi ilmiy yo'nalish shakllandi.

Zamonaviy fanda fizik, kimyoviy, biologik, sotsial shakllarda qaror topgan ob'ektiv olamning ochiq, turg'unsiz, murakkab tizimlardan iborat ekanligi isbotlandi. Ularning o'zini o'zi strukturaga keltirish, o'zini o'zi qaror toptirishi, o'zini o'zi rivojlantirishi kabi xususiyatlari ham kashf etildi.

Xaos va tartib, o'tuvchi jarayonlar, fraktallar va nochiziqliliklar to'g'risidagi bilimlar majmuasi sinergetika deb yuritiladi, hamda u turli obraz, dalillar, xaos to'g'risidagi tassavurlar, tartiblik, kogerentlik, tabiatdagi, jamiyatdagi, ma'naviy olamdagi o'tuvchi va kooperativ jarayonlardan kelib chiquvchi, ham nazariya, ham ta'limot, ham fan, ham dunyoqarash sifatida tushuniladi [1].

Falsafiy lug'atlarda sinergetikaga xilma-xil ta'riflar berilgan. Quyida ularning ba'zilarini keltiramiz. **Sinergetika – o'zini-o'zi tashkil etishlarning zamonaviy nazariyasi, o'zini-o'zi tashkil etish, nochiziqlilik, muvozanatsizlik, global evolyutsiyalar, “xaos orqali tartib” ning namoyon bo'lishi kabi jarayonlarini o'rganish (I.Prigojin) bifurkatsiya o'zgarishlari, vaqtning qaytmasligi, evolyutsiya jarayonlarining poydevori bilan bog'liq yangi dunyoqarash**” sifatida bayon qilingan [2].

Sinergetika – mustaqil ilmiy predmet bo'lmasada, ammo yangi fanlararo ilmiy yo'nalish hisoblanadi.

Sinergetika bu zamonaviy fizikaning (qaytmas jarayonlar termodinamikasi qonunlari), kibernetikaning (o'z-o'zini boshqarish), lazerlar fizikasining (o'z-o'zini tashkillashtirish), fanlararo integratsiyasi natijasida yuzaga keldi.

Keyinchalik bu jarayon kimyoda Belousov va Jabotinskiy tomonidan avtoto'lqinlarning ochilishi, Benar va Reley tomonidan suyuqliklarda o'tkazilgan tajribalar

natijasida temperatura gradienti hosil qilinganda murakkab tartibli noturg'un strukturalarning paydo bo'lganligi tajribalarda isbot etildi.

Darvinning evolyuion nazariyasi bilan termodinamikaning ikkinchi qonuni o'rtasidagi qarama-qarshilik bitta umumiy qonuniyatning turli xil ko'rinishi ekanligi isbot etildi. SHu bilan birga matematikaning bir jinsli bo'lmagan differensial tenglamalari orqali uni ifodalash mumkin ekanligi A.Puankare, R.Tom, A.Arnold va boshqa olimlar tomonidan ko'rsatib berildi.

Bundan tashqari sinergetika doirasida turli maxsus fanlarning kooperatsiyasi yuz beradi.

Sinergetikaning maqsadi – tabiatshunoslikning turli sohalarida hamda sotsiologiya va hattoki lingvistikada ham umumiy g'oyalar, umumiy uslublar va umumiy qonuniyatlarni ochib berishdan iboratdir.

G.Xaken tomonidan sinergetikaga berilgan ta'rifga ko'ra, sinergetika – **murakkab sistemalarda barqaror strukturalarning va o'zini-o'zi tashkil etishlarning paydo bo'lishiga olib keluvchi, juda ko'p sondagi sistema elementlari o'zaro munosabatlarining jamoaviy (kollektiv) effektlari yig'indisi** sifatida qaralgan [1].

S.P.Kurdyumov va E.I.Knyazevalarning talqiniga ko'ra sinergetika – bu XX asrning boshlarida nisbiylik nazariyasi va kvant mexanikasidan boshlangan ilmiy revolyutsiyaga nisbatan yanada chuqur va keng bo'lgan ilmiy revolyutsiyalarni yuzaga keltiruvchi yangi ilmiy paradigma ekanligini bayon etgan [3].

Sinergetika bilan bog'liq masalalar G.Xaken, I.Prigojin, J.Nikolis, I.Stengers va boshqa olimlar tomonidan o'rganilgan. Ularning ishlarida olamda mutloq strukturasi mavjud bo'lmagan hamda mutloq tartibsizlik mavjud emasligi, xaos esa fan predmetiga aylanib borayotganligi to'g'risida fikr-g'oyalar olg'a surilgan. Bundan tashqari xaos ham, tasodiflik ham, tartiblilikning buzilishi ham, nafaqat buzilishga balki ma'lum bir sharoitlarda o'zi bilan birga bunyodkorlik, yaratuvchanlik va konstruktivistik xususiyatlarga ham ega ekan [1,2].

Tashqi muhit bilan faqatgina energiya almashish xususiyatiga ega bo'lgan tizimlarga **yopiq** tizim deb aytiladi. Yopiq tizimlarda tashqi muhit bilan axborot va modda almashish kuzatilmaydi (barcha mexanik tizimlar bunga misol bo'ladi) . Tashqi muhit bilan nafaqat energiya balki axborot va modda almashish xususiyatlariga ega bo'lgan tizimlarga **ochiq** tizim deb aytiladi. Ochiq tizimlarda tashqi muhit bilan muntazam energiya, modda va axborot almashish kuzatiladi [4].

Sistemaning ochiqqligi – bu sistemaning tashqi muhit bilan modda, energiya va axborot olish va uzatish manbalariga ega bo'lishi.

Boshqacha so'zlar bilan ifodalaganda har qanday ochiq sistemalarda ham o'zini-o'zi tashkil etish xususiyatlari mavjud bo'lavermas ekan, ya'ni, o'zining strukturalarini barpo eta olmas ekan. Buning uchun sistemada ma'lum bir shart-sharoitlarning mavjud bo'lishini taqozo etar ekan.

O'zini-o'zi tashkil etish nazariyasi **fluktuatsiyalar, bifurkatsiya, dissipativ struktura, attraktor, fraktal** kabi tushunchalari bilan ish ko'radi. Bu tushunchalarni qarab chiqaylik.

Fluktuatsiya - (lotincha *fluctuatio* ya'ni tebranish degan ma'noni anglatadi) tushunchasi fizik kattaliklarning o'rtacha holatidan tasodifiy og'ishlar, u ko'p sonli qismchalarga ega sistemani xarakterlaydi. Fikrimizcha, bunday qismchalar issiqlik harakati yoki kvantomexanik effektlari yordami bilan yuzaga keladi. Zero termodinamik fluktuatsiyalarga misol – ularning tarangligi asos bo'lsa, bu jarayonda ularning fluktuatsiyasi kritik nuqtalar maydonida, xususan, modda bilan yorug'likning kuchli tarqalishi va shaffoflikning yo'qolishiga olib keladi.

Bifurkatsiya (lotincha *bi* – ikkilangan va *furcus*– ayrilish) deb ataladi. Matematik

ta'rif bo'yicha bifurkatsiya nochiziqli differensial tenglamalar yechimining tarmoqlanishini anglatadi. Fizik ma'nosi esa: bu ochiq nochiziqli sistema evolyutsiyasi yo'llarining tarmoqlanish nuqtasidir. Umuman olganda, murakkab xarakterga ega bo'lgan sistemalardagi jarayonlarni bo'linishi yoki yangi sifatiy bosqichga o'tishini hamda ochiq sistema parametrlarini o'zgarishini ifodalovchi tushuncha bifurkatsiya bo'lib, u dastlab matematika fanida keyinchalik esa anatomiyada ishlatilgan. Bifurkatsiyani daryoning ikki irmoqqa bo'linishiga o'xshatishimiz mumkin. Bifurkatsiyani yana meditsinadagi trubali organ (bronx) ning ikkiga bo'linishiga qiyoslash mumkin. Mexanikada bifurkatsiya tushunchasi dinamik sistema harakatiga kichik o'zgartirish kiritilganda uning yangi sifatga kirishi bilan belgilanadi. Bizning nazarimizda, bifurkatsiyani yana o'quv dargohida yuqori sinflarning ikkiga bo'linishiga ham qiyoslash mumkin. Bifurkatsiya nuqtasi – keskinligi, sistema muvozanatidan chiqishi holatida namoyon bo'ladi. Bifurkatsiya nuqtasida sistema “tanlov” imkoniyatiga ega bo'ladi, chunki unda tasodif unsurlari mavjud, u sistemaning keyingi rivojini bashorat qilib bo'lmaydigan holatga olib keladi.

Shunday qilib, bifurkatsiya tushunchasi klassik fanda zamonaviy jamiyatda taraqqiyot va transformatsiya jarayonlarini xarakterlash uchun tatbiq etilmoqda. Sinergetikada bifurkatsiya nuqtasi deb ataluvchi tabiiy fanlarda fazaviy o'tish, sotsial transformatsiya nazariyasida o'tish davri deb ham yuritiladi. Sotsial bifurkatsiya va bifurkatsiya nuqtaning xarakteristikasi taraqqiyot jarayonini tushunishni namoyon etadi. Sistemaning bifurkatsiya nuqtalari sistemaning kelajakdagi rivojlanish bosqichlarining ko'p sonidagi variantlarini mavjud bo'lishini ochib beradi. Sistema eng optimal hisoblangan u yoki bu variantni «tanlab» keyingi bifurkatsiya nuqtasigacha ilgarilanma rivojlanishini davom ettiradi.

Beqarorlikning paydo bo'lishi sistemaning keyingi amal etish davomiyligining yangi shaklini yuzaga keltiradi.

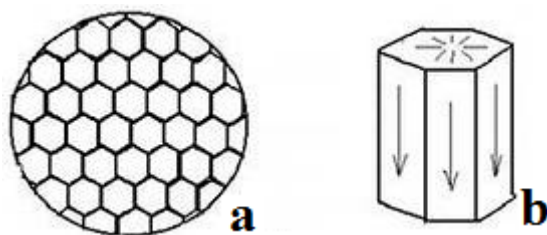
Bu yerda erkinlik darajasi soni ko'p bo'lgan sistemalarda vujudga keluvchi hamda tasodifiy hodisalarni namoyon etuvchi ulardan qutilib bo'lmaydigan fluktuatsiyalarning ham roli muhimdir. Ular yangi makrostrukturada tartiblikning paydo bo'lishiga olib kelishi mumkin.

Mumkin bo'lgan qaysi traektoriyalar bo'yicha sistemaning beqaror holatdan chiqishi ularning kattaligi va yo'nalishiga bog'liq bo'ladi. Fluktuatsiyalar tasodifiy tashqi ta'sirlar hisobiga kuchayib ketishi hamda sistemaning keyingi rivojlanish traektoriyasini tanlashida xuddi “turtki” kabi ta'sir ko'rsatishga qodir. Ochiq nochiziqli sistemalarda kichik ta'sirlar, fluktuatsiyalar, tasodifliklar jiddiy natijalarga olib kelishi mumkin. Kichik fluktuatsiyalar makrostruktura bosqichigacha o'sib borishi mumkin». Fluktuatsiyalar sistemaning keyingi evolyutsiyasi yuz beruvchi to'rni tanlashga majbur etadi.

Fluktuatsiya va bifurkatsiya hodisalari dissipativ struktura tushunchasi bilan chambarchas bog'liq. Ma'lumki, hamma sistemalar ham sistema bo'laklaridan iborat bo'lib, ular sistemani beto'xtov fluktuatsiyalaydi. Ba'zida alohida fluktuatsiya yoki fluktuatsiyalarning kombinatsiyasi shunday kuchli bo'lishi mumkinki (musbat teskari aloqalar natijasida) unda ilgarigi mavjud bo'lgan tashkilot unga bardosh bera olmasligi oqibatida sistemani barbod bo'lishiga olib keladi. Bunday keskin vaziyatlarda sistemaning keyingi rivojlanish istiqboli qaysi yo'nalishlarda ro'y berishini oldindan bashorat etib bo'lmay qoladi. Ya'ni: sistemaning holati xaotik bo'lish bo'lmasligini yoki uning yangi yanada differensiallashtirilgan hamda yanada yuqori tartiblangan yoki tashkillashtirilgan holatga o'tish o'tmasligini bilib bo'lmay qoladi. Shunday qilib, dissipativ strukturalar – bu barbod bo'lgan oldingi sistemaga nisbatan yanada murakkab bo'lgan yuqori strukturalardan iborat bo'lar ekan.

Dissipativ struktura (lotincha *dissipatio* — sochilmoq, tarqalmoq ma'nolarini

anglatadi) — bu holati termodinamik muvozanatdan uzoqlashgan ochiq sistema. Bunday nomuvozanatli muhitda paydo bo‘ladigan turg‘un holat, tashqaridan kelgan energiyaning dissipatsiyasi (tarqalishi) sababli yuzaga keladi. Dissipativ struktura bu spontan ravishda murakkab xaotik strukturaning paydo bo‘lishidir. Bunga Benar yacheykasini misol sifatida keltirish mumkin.

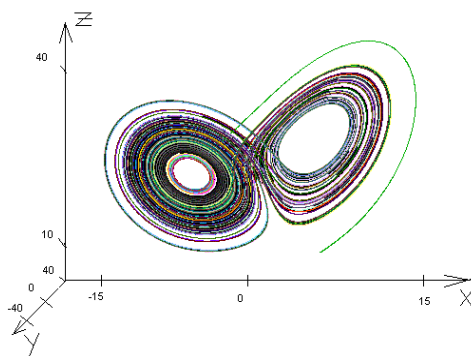
1 – rasm. Benar yacheykasi

Shuningdek, murakkab fluktuatsiya sifatida – lazer, Belousov, Jabotinskiy reaksiyalarini e‘tirof etish maqsadga muvofiqdir. Bu atamani ilmiy muomalaga ilk bor I.Prigojin kiritgan. Dissipativ jarayonlar deb yozadi I.Prigojin, turg‘unlikka olib kelmasa-da lekin ular dissipativ strukturalarning shakllanishiga mos jarayonlarni olib kelib, ularning bir-birini kompensatsiya qilishi hisobiga sistemada turg‘unlikni yuzaga keltiradi [2].

Dinamik xaos — bu asosan, murakkab sistemaga xos bo‘lgan xaos–xaotik hatti–harakat, sistemaning evolyusion taraqqiyoti mutloq darajada determinizm qonunidan kelib chiqishini yoqlab chiquvchi tushuncha deterministik yoki dinamik xaos deb ataladi.

Attraktor (inglizcha *to attract* - so‘zidan olingan bo‘lib, *jalb etish, tortish* ma’nolarini anglatadi) — bu sistema “traektoriyalari”ning bir nuqtaga tortilishini anglatadi. Attraktor deb vaqt o‘tishi bilan dinamik sistema intiladigan harakat rejimi va tartibotiga aytiladi. Attraktor o‘zining turlicha ko‘rinishdagi murakkab xarakteri bilan ajralib turadi. Ya’ni dinamik sistema fazoviy makondagi ko‘p nuqtalar turli ko‘rinishdagi attraktorlarga qarab intiladi. Bu jarayonda agar bu nuqtalar traektorial attraktorga yaqin kelgan bo‘lsa, vaqt o‘tishi bilan u bu maydonni tark eta olmaydi. Shuning uchun ham ular bu attraktorga borgan sari yaqinlashadi. Biroq, bu jarayon hamma attraktorlarda bir xil kechmaydi. Attraktor uchun juda oddiy va qulay vaziyat bu nuqtadir. Shuning bilan bir qatorda, fazoviy koinotning qiyshiq, silliq va boshqa shu kabi turli murakkablikdagi nuqtalar ham attraktor bo‘lishi mumkin. Bu attraktorlarning yangi ko‘rinishi hozirgi fan nuqtai-nazariga ko‘ra g‘alati attraktor deb atalmoqda. Nochiziqli differensial tenglamalar g‘alati attraktorga ega bo‘lib, ularning ichida eng mashhuri bu Lorens attraktoridir. Lorens attraktorining ko‘rinishi quyidagi rasmda aks ettirilgan.

Agar beqaror bo‘lgan sistema, attraktorning tortishuv maydoniga tushib qolsa u holda barqaror holatga o‘tish evolyutsiyasi yuz berishi va bu evolyutsiya holatidan sistema qandaydir sabablarga ko‘ra yana o‘zining dastlabki beqaror holatiga qaytib kelmagunga qadar davom etishi kuzatiladi.

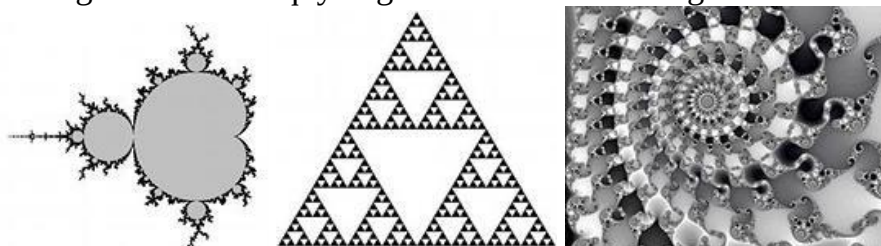

2-rasm. Attraktorning umumiy ko‘rinishi

Fraktal (lotincha *fragere* – buzish, sindirish, taqsimlash) – o‘ziga o‘xshash xususiyatlarga yoki masshtabli invariantlikka ega bo‘lgan ob’ektlar, ya’ni tuzilmaning turli masshtablarda takrorlanuvchi lavhalari sifatida namoyon bo‘ladi. «Fraktal» tushunchasini hozirgi zamon fani iste’moliga o‘tgan asrning 70 - yillarida B.Mandelbrot kiritgan. Fraktallar – bu shunday sun’iy ob’ektlarki ularning o‘lchami va yo‘nalishlari xilma-xil lekin shakli bo‘yicha bir-biriga o‘xshash bo‘lgan geometrik bo‘laklardan (fragmentlardan) iborat bo‘lgan ob’ektlar. Boshqacha so‘z bilan aytganda, fraktal strukturalar fazo masshtabining o‘zgarishiga bog‘liq bo‘lmagan (invariant) , o‘ziga o‘zi o‘xshash shaklda bo‘lgan geometrik takrorlanuvchi xususiyatga ega bo‘lgan ob’ektlardir. Agar bunday ob’ektlarga turli fazo masshtablaridan qaralganda, ularda aynan bir xil bo‘lgan fundamental elementlarning doimiy ketma-ketligini kuzatish mumkin bo‘ladi.

Fraktallar - tabiiy jarayonlarning geometriyasi. Tabiat kitobi fraktallar tilida yozilgan. Xaotik strukturalarga ekvivalent bo‘lgan matematik figuralar.

Fraktallarning ko‘rinishlari quyidagi rasmlarda aks ettirilgan.

3-rasm. Fraktallarning ko‘rinishlari

Xulosa o‘rnida, hozirgi vaqtda sinergetikani fanlararo yo‘nalish ekanligi va uning turli xil sohalarda qo‘llanilishi haqida ommabop obzor berildi. Bu ishda keltirilgan asosiy sinergetik tushunchalar: tarix, iqtisodiyot, sotsiologiya, lingvistika va boshqa sohalarda ro‘beratirgan murakkablikni yechishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Хакен, Г. Синергетика. Иерархия неустойчивостей в самоорганизующихся системах и устройствах / Г. Хакен. – М. : Мир , 1985. – 425 с.
2. Николис, Г. Познание сложного: введение / Г. Николис, И. Пригожин. – изд. 4-е. – Москва : URSS, Ленанд, 2014. – 342 с.
3. Князева Е.Н., Курдюмов С.П. Основания синергетики. Синергетическое мировидение. М.: КомКнига, 2005. 240 с. 15 п.л
4. Тўраев Б. О. ва бошқ. Синергетика: моҳияти, қонуниятлари ва амалиётда намоён бўлиши. – Тошкент: Наврўз, 2017. – 286 б.

SINERGETIKANING TARAQQIYOTNI TA’MINLASHDAGI INNOVASION “8T - MODEL”NING MOHIYATI

Mamayunus Qarshibayevich Pardayev

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti professori, i.f.d.

Ozoda Mamayunusovna Pardayeva

TDIU Samarqand filialida kafedra mudiri, PhD.

Annотasiya: maqolada mamlakatimiz sinergetikaning taraqqiyotni ta’minlovchi “8T - modeli”ning mohiyati ochib berilgan. Bunda ushbu modelga kiruvchi jarayonlar va omillarning har biriga, xususan talab, taklif, tavsiya, tortishuv, tartib, tejamkorlik, ta’sir, taraqqiyot tushunchalarining mazmuni va mohiyati, modelga kiritilishining ahamiyati ochib berilgan.

Kalit soʻzlar: talab, taklif, tavsiya, tortishuv, tartib, tejamkorlik, taʼsir, taraqqiyot, model.

Bugungi kunda taraqqiyotning yangi-yangi tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari ixtiro qilinmoqda. Natijada, dunyo iqtisodiyotida XXI-asrga kelib, tub oʻzgarishlar roʻy bermoqda. Oldin sodir boʻlmagan yangi-yangi omillar va ularning hosilasi boʻlgan tendensiyalar paydo boʻlmoqda. Ana shunday sharoitda bugun dunyo sahnasida mamlakatimiz barcha sohalarda dadil qadam bilan oldinga ildamlab bormoqda. Oʻtgan 5 yilda, xususan, 2019-2020 yillarda pandemiyaning salbiy taʼsiriga qaramasdan Oʻzbekistonda yuz bergan ijobiy oʻzgarishlar butun dunyo hamjamiyati tomonidan katta eʼtirofga sazovar boʻlmoqda. Maʼlumki, soʻnggi 5 yilda Yangi Oʻzbekistonning zamonaviy demokratik qiyofasi qanday yaratilayotgani, mamlakatni yangi rivojlanish bosqichiga koʻtarish uchun belgilab olingan strategik yoʻlimizning toʻgʻriligini butun dunyo tan olmoqda va tan bermoqda. Bularning hammasi jamlangan holda Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti oʻzining “Yangi Oʻzbekiston Strategiyasi” kitobini nashrdan chiqardi.

Mazkur kitobda “Iqtisodiyot – jamiyat hayotining tanasi”, degan boʻlim keltirilgan. Bunda eʼtirof etilishicha “Jahon bozoridagi iqtisodiy vaziyat murakkablashdi, mamlakatlar oʻrtasida iqtisodiy munosabatlar tabiati tubdan oʻzgardi. Iqtisodiy raqobat nihoyatda kuchayib, keskin va shafqatsiz tus olmoqda”[1.127]. Bunday sharoitda mamlakatimiz ham oʻzining raqobatbardoshligini mustahkamlash borasida kerakli tadbirlarni amalga oshirmoqda. Bunday vaziyatda yangi omillar va mexanizmalardan foydalanish maqsadga muvofiq. Bunday mexanizmlardan biri sinergetika boʻlib hisoblanadi. Bu borada Prezidentimiz taʼkidlaganidek, “...mamlakatimiz iqtisodiyotining muntazam takomillashib borishini taʼminlaydigan mexanizmlarni joriy etish, barqaror iqtisodiy taraqqiyot bilan bogʻliq vazifalarni puxta belgilab olish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Zotan, milliy taraqqiyot strategiyasining ustuvor yoʻnalishlardan biri ham shundan iborat”[2.127]. Bundan ham koʻrinib turibdiki, “mamlakatimiz iqtisodiyotining muntazam takomillashib borishini taʼminlaydigan mexanizmlarni joriy etish”, bugungi kunda oʻta dolzarb. Bunday mexanizmlarni tadqiqot jarayonida olimlar va mutaxassislar ham ishlab chiqishi va amaliyotga tadbiiq etishi ham ularning insoniy burchi va mamlakatimiz oldidagi masʼuliyatiga kiradi. Bunday obyektiv zaruriyatdan kelib chiqib, sinergetikaning taraqqiyotni taʼminlashdagi “8T – modeli” ilk bor ishlab chiqildi. Bu aynan iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyotni taʼminlaydigan tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlardan biri hisoblanadi.

Sinergetika taraqqiyotni taʼminlovchi muhim mexanizm. Taraqqiyotning “8T – modeli” oʻz ichiga “T” harfi bilan boshlanadigan 8 ta soʻzlardan (Talab, Taklif, Tavsiya, Tortishuv, Tartib, Tejamkorlik, Taʼsir va Taraqqiyot) iborat hodisa va jarayonlarni hamda taraqqiyotni tezlashtiradigan omillarni oʻz ichiga oladi. Bu omillar taraqqiyotning barcha boʻgʻinlarida, yaʼni mikro, mezo, makro va mega darajalarida ham foydalanilishi mumkinligi bilan xarakterlidir.

Taxlillar shuni koʻrsatmoqdaki, sinergetikaning taraqqiyotni taʼminlashga erishi uchun mikro, mezo, makro va mega darajalarda ham ancha murakkab jarayonlarni borib oʻtish lozim ekan. Agar diqqat bilan eʼtibor qilinsa shu elementlarning birortasini inkor qilib boʻlmaydi. Chunki talab bilan taklif bir-biriga mos boʻlmasa, albatta taraqqiyotga taʼsir qilishi mumkinligiga nafaqat amaliy, balki nazariy jihatdan ham isbotlanganligiga juda koʻp asrlar boʻlganligini eʼtirof etish mumkin. Koʻzlangan taraqqiyotni taʼminlash uchun talabni qondirish va taklifni shakllantirish va amalga oshirishda tavsiya ham muhim ahamiyatga ega ekan.

Taʼkidlanganidek, tavsiya u moddiy boʻladimi yoki nomoddiy xarakterda boʻladimi bu shaxslar natijadan manfaatdor boʻlishi kerak. Bejiz ushbu ishga oʻz mablagʻini

investisiya qilmaydi yoki ilg'or texnologiyalarni jalb qilishga intilmaydi. Bularning samaradorligini oldindan aniqlash uchun tavsiyaning nomoddiy qismiga ham alohida ahamiyat berish lozim. Chunki bular turli g'oyalar, ilmiy tavsiyalarda o'z aksini topadi. Bular ham silliqgina amalga oshmaydi. Chunki hozirgi sharoitda turli raqobat maydonida faoliyat ko'rsatishga to'g'ri kelib turibdi. Bu esa har bir ishni to'g'ri yo'lga qo'yishni taqozo qiladi.

Taraqqiyotni ta'minlashga qaratilgan vazifalar o'z-o'zidan amalga oshib qolmaydi. Buning uchun zaraur bo'lgan investisiyani oladigan bo'lsak, investor o'zining daromadini, har yili qancha va necha yida qoplanadi va necha yil davomida foyda olib turishi aniq belgilangan bo'lishligini bilishni xohlaydi. Xullas investisiyaning miqdori qancha va qay vaqtda qo'yish kerakligi, qanday texnologiyalarni joriy qilish lozimligi kabi masalalar ham aniq bo'lishi kerak. Bularning hammasim ishtirokchilarning fikrlarini jamlab tortishuv asosida amalga oshiriladi va shu yo'l bilan optimal qarorga kelinadi. Bularning hammasining o'z vaqtida ijrosini ta'minlash lozim bo'ladi. Buning uchun tegishli chora-tadbirlar ishlab chiqiladi. Bu ham tortishuv asosida qilinsa maqsadga muvofiq bo'ladi.

Taraqqiyotni ta'minlashda tartibning o'rnatilganligi muhim ahamiyatga ega. Chunki, ishlab chiqilgan chora-tadbirlar o'z vaqtida belgilangan miqdorda, belgilangan joyda amalga oshirilishi uchun, yuqorida ta'kidlanganidek, qat'iy tartib o'rnatilgan bo'lishi va har bir ijrochi qattiq intizomga amal qilishi ham lozim bo'ladi. Agar tartib-intizom o'rnatilgan darajada bo'lmasa, barcha rejalar shu bug'unda barbod bo'lishi ham mumkin. Bu esa, yuqoridagi barcha qilingan ishlarga putur yetkazadi va alal oqibat taraqqiyotga erishmaslikka ham olib kelishi mumkin. Shu tufayli iqtisodiyotning va ijtimoiy hayotning barcha bosqichlarida (mikro, mezo, makro, mega) qattiq, ta'sirchan tartib-intizom o'rnatilgan bo'lishi shart.

Iqtisodiy va ijtimoiy hayotning mikro, mezo, makro yoki mega darajasida bo'ladimi tejamkorlik prinsipiga amal qilish taraqqiyotning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Barcha ishlarda tejamkorlik prinsipiga amal qilish odamlar faoliyatning asosiy mezoni bo'lishi kerak. Barcha narsalar ma'lum darajada chegaralangan. Jumladan, vaqtni oladigan bo'lsak, u iuntazam o'taveradi. Undan o'z vaqtida foydalanib qolmsangiz orqaga qaytmaydi. O'tgan vaqt o'tdi. Agar foydalana olmagan bo'lsangiz vaqtingiz isrof bo'lganligi shu bo'ladi. Shu tufayli birinchi galda vaqtni tejash lozim bo'ladi. Agar birorta subyekt buyurtmani o'z vaqtida bajarmasa, hozirgi raqobat sharoitida o'zining mavqeini yo'qoladi. Buyurtmachi qaytib unga murojaat qilmasligi mumkin. Bu ham taraqqiyotga katta to'siq hisoblanadi. Yana bir omil ishlatiladigan mablag'nig ham tejalishiga erishish lozim bo'ladi. Agar bu ham isrof bo'lsa, tannarxning ortib ketishiga sabab bo'ladi. Bu ham buyurtmachilarni o'zidan qoqchitadi, tovari qimmatligi tufayli bozorgir bo'lmaydi va mos ravishda, raqobatda zaiflashib boradi. Agar ishlab chiqarish jarayonini inobatga oladigan bo'lsak, bu yerda ham xom ashyo va meteriallar tejamkorligigiga amal qilish kerak bo'ladi. Bularning hammasi korxonaning, hududning, tarmoqning, davlatning hozirgi paytda eng zarur bo'lgan raqobatbardoshligini mustahkamlaydi.

Taraqqiyot uchun tasirning ham o'rni bor. Taraqqiyot "8T – modeli"ga kiritilgan jarayonlar va omillar ketma-ketligining barcha bosqichlarda, barcha tadbirlar o'z vaqtida va tegishli miqdorda amalga oshirilishi uchun yuqorida ta'kidlanganidek, ichki intizom bilan birga ichki va tashqi ta'sir ham bo'lishgigini taqozo qiladi. Har qanday boshqaruv mexanizmida harakatlanish va rivojlanish uchun ta'sir qilib turilishini talab qiladi. Agar ushbu jarayon bo'lmasa ko'zlangan maqsadga o'z vaqtida erishmasligi mumkin. Bu oqibatda samarasizlikka olib keladi. Bu samarasizlikning oqibati, taraqqiyotga salbiy ta'sir qilish bilan birga raqobatbardoshlikning pastligiga ham olib keladi. Bundan ham ko'rinib

turibdiki, taraqqiyotning “8T – modeli”ga kiritilgan jarayonlar va omillarning samarali ishlashi uchun ta’sir kuchi ham o‘z o‘rnida bo‘lishligini taqozo qilar ekan.

Mamlakat iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyoti muhim hayotiy ahamiyatga ega. Shu yo‘l bilan aholining farovonligi oshadi, yashash darajasi va sifati ko‘tariladi. Agar yuqoridagi yettita unsur o‘z vaqtida va belgilangan miqdorda amalga oshirilsa, pirovard natija mamlakatimizning har tomonlama taraqqiyotini ta’minlaydi. Yuqorida ko‘rilganidek, taraqqiyotning zahirida birinchi galda talab turadi. Talab bo‘lmasa hech qanday intilish bo‘lmaydi. Yana bir muhim jihat, shunga mos ravishda taklif ham shakllanishi lozim. Bunda tavsiyaning ham muhim o‘rni bor. Taklifni qondirish uchun nima qilish kerak, qancha ishlab chiqish kerak va hokozo savollarning aniq yechimi bo‘lishi lozim. Keyingi bosqichda muzokaralarni, maslahatlar va bu yo‘nalishda tortishuvlarning bo‘lishi ham muhim ahamiyatga ega. Barcha bosqichlarda tartibga amal qilinishi ham taraqqiyot uchun muhimdir. Hammasi maromida bo‘lib tejamkorlikka amal qilinmasa ham taraqqiyot bobida belgilangan maqsadga erishib bo‘lmaydi. Bularni amalga oshirish uchun esa yuqoridagi barcha bosqichlarda ta’sir kuchi ham bo‘lishi kerak. Shundagina belgilangan taraqqiyotga erishish mumkin. Mamlakat taraqqiyoti uning ijtimoiy-iqtisodiy ahvolini yaxshilash bilan birga, raqobatbardoshligini ham oshiradi. Bunday davlat va jamiyat aholining baxtini yashashi uchun tegishli imkoniga ega bo‘ladi.

Xulosa qilib aytganda, mamlakatimiz taraqqiyotini ta’minlovchi “8T - modeli” o‘z ichiga talab, taklif, tavsiya, tortishuv, tartib, tejamkorlik, ta’sir, taraqqiyot tushunchalarini qamrab olishi, ularning mikro, mezo, makro va mega darajalarda ham qo‘llanilishi ko‘rsatib o‘tilgan. Shunday qilib, ushbu modeldan foydalanish natijasida mamlakatimiz aholisining farovonligi oshadi, yashash darajasi va sifati ko‘tariladi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Shavkat Mirziyoyev Yangi O‘zbekiston Strategiyasi. – T.: “O‘zbekiston” nashriyoti, 2021. – 464 bet.

2. Pardayev M.Q., Isroilov B.I. Iqtisodiy tahlil. O‘quv qo‘llanma 2-qism., - T.: “Iqtisodiyot va huquq dunyosi” nashriyot uyi, 2001. 26 bet. [https://ziyouz.com/books/kollej_va_otm_darsliklari/iqtisodiyot/Iqtisodiy%20tahlil.%202-qism%20\(M.Pardayev,%20B.Isroilov\).pdf](https://ziyouz.com/books/kollej_va_otm_darsliklari/iqtisodiyot/Iqtisodiy%20tahlil.%202-qism%20(M.Pardayev,%20B.Isroilov).pdf).

3. Pardayev M.Q. Iqtisodiy tahlil nazariyasi. Darslik. 2-nashr. - T.: «Innovation rivojlanish nashriyot-matbaa uyi», 2021. - 588 bet. <http://arm.sies.uz/wp-content/uploads/2021/03/3 BA.-2021.pdf>

4. Pardayev Mamayunus Karshibayevich, Pardayeva Ozoda Mamayunusovna Amerikanskiy jurnal ekonomiki i upravleniya biznesom. 2020. 3 (2), 45-54. <https://scholar.google.com/citations?user=UPzhUusAAAAJ&hl=ru>

GLOBALLASHUV VA MA’NAVIY TAHDIDLAR

H.Amriddinova

Samarqand davlat chet tillari instituti

Annotatsiya: Mazkur maqolada bugungi globallashgan jamiyatda ma’naviy tahdidlar, ularni destruktiv jihatlarini, uning ijtimoiy-falsafiy ahamiyati yoritib berilgan

Kalit so‘zlar: globallashuv, konstruktivlik, destruktiv, tahdid, ma’naviyat dunyoqarash, g‘oya, tuyg‘u.

Murakkab siyosiy-ijtimoiy tabiatga ega globallashuv davrida iqtisodiy, ijtimoiy, geopolitik maqsadlar ko‘zlangan jarayonlar natijasida millatlarning asriy qadriyatlari, milliy

tafakkuri va yashash tarzi izdan chiqayotgani, ma'naviyati jiddiy xavf ostida qolayotgani kuzatilmoqda. Axborot inqilobi, qadriyatlarining uyg'unlashuvi va moliyaviy bozorlarning integratsiyasi bilan uzviy bog'liq bo'lgan ushbu davrda insonlarning ma'naviy-ruhiy olamini izdan chiqarishga qaratilgan turfa shakldagi mafkuraviy, ma'naviy tahdidlar sodir bo'lmoqda.

Bunday vaziyatda shaxsning axloqiy tarbiyasi, ma'naviy kamoloti masalasi alohida dolzarblik kasb etadi. Ma'lumki, shaxs ma'naviy kamolotida oilaviy tarbiyaning o'rni beqiyos. Oilaning bolalarga tarbiyaviy ta'sir doirasi o'ta keng va ahamiyatlidir. Biroq keyingi paytda oilada farzandlar tarbiyasida, ularni kamol toptirishda bir qator muammolarga duch kelinmoqda. Ota-onalar va farzandlar o'rtasidagi salbiy munosabatlar bolalarda xulq og'ishi hamda psixosomatik kasalliklarning kelib chiqishiga sabab bo'lishi mumkin [1.270-B].

Globallashuv jarayoni mafkuralashishdan, uning maqsadlaridan holi bo'lishi kerak. Bu jarayonni Hindistonning mashhur davlat arbobi Maxatma Gandi quyidagicha tasvirlaydi: "Men uyimning darvoza va eshiklarini doim ham berkitib o'tira olmayman, chunki uyimga toza havo kirib turishi kerak. Shu bilan birga, ochilgan eshik va derazalarimdan kirayogan havo dovul bo'lib uyimni ag'dar-to'ntar qilib tashlashi, o'zimni esa yiqitib yuborishini ham istamayman" [2.137-B]. Bugungi globallashuv sharoitida O'zbekistonga tashqaridan ijobiy g'oyalar bilan birgalikda yashash turmush tarzimizga, ma'naviyatimizga zid bo'lgan turli xil yot va zararli g'oyalar kirib kelmoqda. Aynan milliy g'oya bugungi globallashuv jarayonida uyimizni, hayotimizni toza havo bilan ta'minlab, ayni paytda "dovullar"dan saqlash omili ekanligini anglash muhim. Shuning uchun ham globallashuv jarayonida uyimizni, hayotimizni "dovullar"dan saqlash, o'zligimizni tahdidlardan himoya qilish uchun milliy g'oyadan muhimroq va kuchliroq vosita yo'q. Chunki milliy g'oyaning muhim funksiyasi inson ongida bilim, tasavvur sifatida emas, ishonch va e'tiqod sifatida shakllanishi hisoblanadi.

Rivojlanish nuqtai nazaridan qaraganda globallashuvni chetlab o'tish mumkin emas, u jamiyat taraqqiyotidagi tarixiy jarayondir. Ammo bugun globallashuvning jamiyatdagi muayyan qatlamlar va tuzilmalarga salbiy ta'sir ko'rsatishga yo'l qo'ymaslik insoniyat oldida turgan muhim vazifalardan bo'lib qolmoqda. Shunisi e'tiborliki, globallashuv jarayonining ta'siri bilan birga ma'naviy tahdidlar va turli yot begona madaniyatlarining "hujumi" kuchayib bormoqda [3.46-B]. Ushbu tahdidlarning asosiy uch ko'rinishi mavjud va ular quyidagilardan iborat:

Birinchi ko'rinishi – mafkuraviy xurujlar bo'lib, bularga: shaxs fikrini buzish; shaxs dunyoqarashini aynitish; shaxs pozitsiyasini o'zgartirish kabi funksiyalar kiradi.

Ikkinchi ko'rinishi – g'oyaviy tahdidlar bo'lib, bular: shaxs xulq-atvorini aynitish; shaxs axloqiy munosabatlarini izdan chiqarish va shaxs muomalasini buzishdan iborat.

Uchinchi ko'rinishi – informasion hujumlar va kibertahdidlar bo'lib, bular: shaxsga noto'g'ri ma'lumot berish; shaxs bilimini qoloqlashtirish va shaxs faoliyatini zaiflashtirishga qaratilgan xatti-harakatlardan iboratdir. Shuningdek, ushbu ma'naviy tahdidlar orasida eng keng yoyilgani va bugungi kunda jamiyat hayotizga shitob bilan kirib, yoshlarga salbiy ta'sir ko'rsatayotgani, bu "ommaviy madaniyat"dir. Tabiiyki, "ommaviy madaniyat" degan niqob ostida axloqiy buzuvchilik va zo'ravonlik, individualizm, egosentrizm g'oyalarini tarqatish, kerak bo'lsa, shuning hisobidan boylik orttirish, boshqa xalqlarning necha

ming yillik an'ana va qadriyatlari, turmush tarzining ma'naviy negizlariga bepisandlik, ularni qo'porishga qaratilgan xatarli tahdidlar odamni tashvishga solmay qo'ymaydi.

Globalashuv jarayonida xavfsizlikka rahna soluvchi ma'naviy sohadagi tahdidlarga insonning barqaror ijtimoiy hayotiga zid bo'lgan, uning turli sohalariga qaratilgan axborot tahdidlari, axborotni soxtalashtirish, yolg'on xabar tarqatish, ma'lumotni yashirish, o'zgartirish, milliy urf-odatlar, qadriyatlar, axloqiy me'yorlar, etnik-madaniy va milliy tarixiy ildizlaridan ajratishga qaratilgan turli ko'rinishlardagi harakatlar va tahdidlar kiradi.

Xulosa qilib aytganda, har bir mamlakat o'z mustaqilligiga erishgach, o'zining milliy tarixiy negizlarini, ajdodlarining avlodlarga qoldirgan boy ma'naviy-axloqiy merosini tiklashga, ularni yanada rivojlantirishga harakat qiladi. Shu asnoda o'zining strategik taraqqiyot yo'lini belgilab, asrlar davomida ota-bobolari orzu qilgan ozodlik va erkinlik asosida o'zligini anglashga, jahonda o'zining mustahkam o'rnini topishga bel bog'lab unga tashqaridan bo'ladigan har qanday ta'sirlarga munosib javob berishi lozim. Yosh avlodning qalbi va ongini asrash, ularni milliy va umumbashariy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, dunyoda ro'y berayotgan siyosiy jarayonlarning ma'no-mazmuni va asl sabablarini chuqur anglagan holda o'z atrofida sodir bo'layotgan voqealar hodisalarga o'z mustaqil fikrini bildiradi oladi yetuk kadr qilib yetkazish dolzarb vazifalaridan hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. -T.: «Ma'naviyat», 2008. – 270 b.
2. M. Hamdamova. Ma'naviyat asoslari. –T.: Fan va texnologiya. 2008. –B. 137.
3. Z. Q. Ismoilova. Ma'naviy –axloqiy tarbiyaning nazariy va eksperimental metodik asoslari (milliy istiqloq g'oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar asosida). Pedagogika fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiyasi. –T.: 2006. –B. 46.

SINERGETIKADA FANLARARO MULOQOT MUAMMOSI

Bozarov D.M.

F.f.n. dotsent

Резюме. *Sinergetikaning asosiy jihatlari va uning zamonaviy fandagi o'rnini ko'rib chiqiladi. Sinergetikaning zamonaviy fan uchun ilmiy ahamiyati, uning falsafa va bilimlarning gumanitar sohasi bilan aloqasi tushuntiriladi. Maqolada muvozanatsiz termodinamika va dinamik tizimlar nazariyasi doirasida sinergetik yondashuvning shakllanish tarixi ko'rib chiqiladi. Sinergetik fikrlash uslubi dunyoga turlicha qarashlarga ega bo'lgan olimlar, mutafakkirlar va san'atkorlar o'rtasida ijodiy muloqotni rivojlantirishi mumkin.*

Kalit so'zlar: *murakkab tizim, tirik organizm, sinergetika, yaxlitlik, qaror qabul qilish, fan, paradigma, ijtimoiy sinergetika, ijtimoiy texnologiyalar; ijtimoiy jarayon va hodisalarni boshqarish, murakkab ijtimoiy tizimlarning o'z-o'zini tashkil qilish jarayonlari.dunyoga qarashlar.*

Sinergetika gumanitar va tabiatshunos olimlar o'rtasida o'zaro aloqa o'rnatuvchi fanlararo tadqiqot usuli hisoblanadi. Ayni shu ma'noda Anri Puankarini birinchi sinergetiklar qatoriga kiritish mumkin. Chunki u turli fan vakillari o'rtasida o'zaro muloqot o'rnatish kerakligini va bunday muloqot zamonaviy fanning asosiy talablaridan ekanligiga alohida urg'u beradi. Shuning uchun ham Anri Puankarining falsafiy konvetsionalizmi aynan sinergetika doirasidagi tadqiqotlarda muhim metodologik manba bo'lib xizmat qiladi. Bunday fikrlarni Norbert Vinner, Ilya Prigojin haqida ham aytish mumkin.

Prigojin ham fizikaga nisbatan ko'proq gumanitar fan nuqtai-nazardan yondashadi. Bunday yondashuvga uning tarbiya topgan muhiti ham katta ta'sir ko'rsatgan. Masalan,

Prigojinning ota-onasi yoshligidan uni pioninachi bo'lishini hohlashgan. Keyinchalik esa u tarix-arxeologiya fakulteti talabasi ham bo'lgan. Fizikaga bo'lgan qiziqishlari ustun kelganligi uchun ham fizika sohasida o'qishni davom ettirgan. U G'arb faylasuflarining asarlarini sevib o'qigan. Masalan, uning so'zlariga qaraganda butun umrini vaqt muommosini nafaqat fizik jihatdan balki A.Bergson tushungan ma'noda tadqiq qilishga bag'ishlagan. Shuningdek, I.Prigojin fan falsafasining yirik namoyondasi I.Stengers bilan uzoq yil hamkorlik qilgan. Bulardan ma'lum bo'ladiki, sinergetika orqali falsafa va fan bir-biri bilan muttasil yaqin aloqa qilar ekan. Ya'ni bu fanlar bir maqsadni, ayni bir tadqiqot ob'ekti – borliq, tabiatni o'rganishga alohida e'tibor qaratadi. Ushbu tadqiqotlar markazida inson turadi. Unga bilishning sub'ekti va ob'ektigina emas, balki ob'ekt haqida bilimga ega bo'lgan yagona ongli mavjudot deb qaraladi. V.I.Vernadskiy bu haqida quyidagicha yozadi: "Fan insondan alohida mavjud bo'lmaydi, u inson tomonidan yaratiladi. O'zini qurshagan olamda muayyan qonuniyatlarni topib, inson ularni muqarrar tarzda o'ziga, o'zining so'ziga va tafakkuriga bog'laydi" [1]. Bizning nazarimizda, bu bilan falsafa va fanda ham inson tartib mezonini bo'lib amal qilishiga alohida urg'u berish maqsadga muvofiq bo'ladi.

MDHda sinergetikaning ilmiy-amaliy tamonlarini rivojlantirgan olim S.P.Kurdyumov esa yaqinlarining so'zlariga qaraganda bolalik paytlaridanoq falsafiy adabiyotlarga qiziqqan. Moskva Davlat universitetining fizika fakultetida o'qib yurgan kezlarda falsafa fakultetiga o'tib ketish haqida ham o'ylagan ekan. Shuning uchun ham uning ilk ishlari falsafiy mazmunga ega bo'lgan. Biroq o'z vaqtida uning tabiiy-ilmiy va falsafiy mulohazalarini tengdoshlari tushunmagan. Keyinchalik ham u ijtimoiy-gumanitar fanlarga katta qiziqish bilan qaragan. Masalan, uning ijtimoiy-gumanitar fanlar uchun qilgan eng katta xizmati umummurakkab masalalar doirasini mazkur fanga tadbqiq etganligi bilan belgilanadi. Aynan shunday yondashuvi orqali ham u o'z davridan 20 yilga oldinga o'tib ketgan edi.

Sinergetikaning asoschisi hisoblangan G.Xaken ham yoshligidan falsafaga befarq bo'lmagan. U nemis mumtoz falsafasi bilan yaqindan tanish bo'lgan. O'z navbatida uning yaqin qarindoshlari orasida mashhur faylasuflar ham bo'lgan. Ayni shu omillar sabab sinergetika keng ilmiy jamoatchilikni jalb qilish bilan birgalikda falsafa va fan metodologiyasiga yangi o'zgarishlarni olib kirdi. Shu ma'noda R.G.Barantsev bu haqida fikr yuritib: "Tabiatshunoslikka sinergetika metodlarining kiritilishi sinergetika va fan o'rtasida o'zaro munosabat muammosini o'rtaga tashladi" [2], - degan edi. Fikrimizcha, sinergetika bu borada ikki xil ta'sirga ega bo'ladi.

Sinergetika turli mexanizmlar asosida ro'y beradigan borliqdagi turli evolyutsion o'zgarishlarni ko'rib chiqadi. Zero, klassik fan metodologiyasida bunday yondashuv va natijalarni tushunishda tayansa bo'ladigan g'oyalar yetarli darajada shakllanmagan edi. M.N.Abdullaeva bu haqida shunday yozadi: "Olamni sinergetik nuqtai-nazardan o'rganish, uni falsafiy anglash, oldin klassik fan e'tibor bermagan narsalarni tadqiq qilib, yangi kategoriya va yondashuvlarni kiritishga, ularni o'zgacha interpretatsiya qilishga imkon beradi. Bunga misollar ko'p. Determinizm va indeterminizmning klassik va postnokrassik talqinlarini, tasodif, xaos, reduksionizm, qism va butunning roli va hokazo. Bular esa o'z navbatida fanning bilish apparatining qanchalik darajada kengayganligi va boyiganligidan dalolat beradi"[3]. Darhaqiqat, sinergetika inson bilan bog'liq murakkab tizimlarni o'rganish bilan xarakterlanadi. Bu esa ko'p fanlarning hamkorlikdagi harakatini, dunyoga yaxlit transfanga aloqador nazar (yoki qarash) bo'lishini talab qiladi. Ya'ni o'z-o'zini rivojlantiruvchi tizimlar borasidagi tadqiqotlarni, fanlararo modellashtirish va loyihalashtirishni usiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Shu boisdan ham sinergetikani nafaqat tabiatshunoslikda, balki ijtimoiy-gumanitar sohada, tabiat va insonni o'rganuvchi fanlar muloqotida, ta'lim, pedagogika, san'atda ham keng qo'llash masalasi ilgari surilmoqda.

Sinergetikaning boshqa ta'limotlardan asosiy farqi o'z-o'zini boshqarishning umumiy qonunlari va tamoyillarini o'rganish bilan birgalikda, borliqning taraqqiyot yo'li–evolyutsiyani universal xarakterini ham tadqiq etadi. Bu haqida fikr bildirib, I.Prigojin “Sinergetika tabiatda xaos va tartibni sintezlashtiradigan moddiy tizim mavjud ekanligini isbotlovchi ta'limotdir” [4], - degan xulosaga keladi. Mohiyatan sinergetika reallikni modellashtirish, aniqrog'i, noxiziqli modellashtirish san'ati sifatida o'z predmetiga ega bo'lgan xususiy-ilmiy bilim bilan falsafiy refleksiya madaniyati tutashgan (uchrashgan) yerda shakllandi va fanlararo jiddiy va aniq umumilmiy sohasiga aylandi. Shunga ko'ra, ya'ni fanlararo sohaga aylangani uchun endilikda har qanday evolyutsiya jarayonlari tabiiy ravishda sinergetikaning izlanish doirasiga kirmoqda.

Sinergetika – yangi ilmiy dunyoqarash; yangi metodologiya; yangi ilmiy yo'nalish; yangi fan; o'z-o'zini tashkil etuvchi nazariya; fanlararo tatbiq etilgan yangi til; yangi ilmiy paradigma; yangi mafkuradir. Falsafa va sinergetikaning genetik farqi shundan iboratki, falsafaning mohiyatida “aloqa-harakat-taraqqiyot” ko'lami, sinergetika markazida esa “xaos-tartib” ko'lami o'rin oladi[5]. Sinergetika o'zini tashkil etgan murakkab tizimlarni o'rganadi. Lekin murakkab tizimlar faqatgina sinergetikada emas, shuningdek, bir qator boshqa fanlarda, shu jumladan, kibernetikada ham o'rganiladi.

Birinchisi, hodisalarga klassik yondashuv bilan muqoyasada sinergetika o'zining g'ayrioddiy ideya va tasavvurlari bilan insonni hayratga soladi. Bu fan mo'jizakor bilim kristalining yuzini boshqa yo'nalishga burish bilan bizga dunyoni yangi nuqtai nazardan, hamda butunlay boshqa shaklda ko'rishga imkon beradi. Avvalo, o'z-o'zini tashkil etgan murakkab tizimlarga ularning taraqqiyot yo'lini zo'rlab qabul etdirish mumkin emas.

Ikkinchisi, tizim tashkil etilishining turli darajadagi aloqasi xaos vositasi bilan vujudga keladi. Beqarorlik holatlarida tizimda vujudga kelgan eng kichik hayajonlanish (fluktuatsiya)lar bunday makrostrukturaga qadar orta oladi.

Uchinchisi, murakkab tizimlar taraqqiyotining bir necha muqobil yo'li mavjud. Bifurkatsiya (tarmoqlanish) nuqtasida protsoslarning yuz berishida ilgaritdan kelishuv, determinlanish o'zini namoyon qiladi.

To'rtinchisi, sinergetika butunning qismlardan tashkil etilganining yangi printsiplarini oshkor qiladi.

Beshinchisi, sinergetika sur'atli, sel oqimiga o'xshash protsesslar, o'z-o'zini tashkil etgan protsesslar qoidaga muvofiqlarini ham ochadi.

Oltinchisi, sinergetika natijalari tizimda kooperativ protsoslarning shakllanishiga olib kelgan yangi strukturalarning vujudga kelish mexanizmini ham ravshan tushunish imkonini beradi.

Sinergetikada lazerlarda o'z-o'zini tashkillash jarayonlariga ham alohida e'tibor qaratiladi. Chunki aynan sinergetika tarixi ibtidosida lazer nurlanishi nazariyasi va yoki kvant generatsiyasi nazariyasining ham o'ziga xos o'ri bor. Kvant generatorlari sifatida faoliyat ko'rsatgan lazerlarda muayyan ta'sirlar bilan harakatga kelgan atomlar osoyishta holatga qaytarkan o'zidan yog'du tarqatadi. Lazerning nurlanish energiyasi yoki oshib borish quvvati muayyan keskin o'zgarishga uchraguncha, atomlar yutilgan energiyaning ta'siri bilan kuchli e'tirozga uchrab kollektiv harakat boshlaydi va bu ondan e'tiboran o'zidan, bir-biriga bog'liq bo'lmagan boshqa-boshqa turkumlar evaziga uzunligi 300 000 km ga yetgan gigant dolg'alarni shu'lalantiradi. Bu hodisa shuni ko'rsatadiki, yutilgan energiya muayyan qiymatidan e'tiboran, atomlar kollektiv faoliyatga boshlagan holda o'z-o'zini tashkillashga moyil bo'ladi[6].

Sinergetika fanlararo tadqiqot metodlarini birlashtirish orqali sohalararo falsafa belgilarini namoyon qilmoqda. Shu boisdan ham sinergetik tadqiqotlarni olib borishning o'zida har bir ongli insonni qiziqtirayotgan savollarga javob izlanmoqda. Ba'zi

синергетикага bag'ishlangan adabiyotlarga e'tibor bersak, mazkur sohaning o'ziga xos xususiyatlari, asosan, uning fanlar bilan bo'lgan munosabatida namoyon bo'lishini alohida ta'kidlanayotganiga guvoh bo'lamiz. Fikrimizcha, bunday munosabat ko'proq o'zaro olib boriladigan muloqotga o'xshab ketadi. Chunki unda faqatgina bir-birini inkor etish emas, balki hamjihatlikda muammoni hal etishga alohida e'tibor qaratiladi. Shuni alohida qayd etish lozimki, hozirda vujudga kelayotgan fanlar o'rtasidagi integrallashuv jarayoni tobora rivojlanib bormoqda. Masalan, fizika, kimyo yoki kimyoviy fizika, ularning biri yangi fanga uning predmetini ko'rsatsa, boshqasi tadqiqot metodini taklif qilmoqda. Синергетика aynan shu turli predmet sohalariga to'g'ri keluvchi metodlarga tayanadi va ularning tabiatiga tegishli bo'lmagan holda murakkab tizimlarni ham o'rganadi. Bundan tashqari u boshqa fan tadqiqot metodlaridan chetda qolgan masalalarga ham o'z e'tiborini qaratadi.

Hozirgi davr tabiiy-ilmiy va falsafiy masalalarini yechishda синергетик paradigmaning o'rniga doir yana quyidagi fikr-mulohazalarni keltirish o'rinlidir:

Birinchidan, синергетик nuqtai-nazarga ko'ra agarda muhit o'zgarsa bu evolyutsiya jarayonlarining ko'rinishining sifatiiy o'zgarishiga olib kelishi mumkin. Ya'ni borliqning juda chuqur qatlamida muhit evolyutsiyasining ehtimoliy yo'llarining qayta tuzilmashtirilishi, o'zgartirilishi ro'y beradi. Bulardan ma'lum bo'ladiki, синергетика metodologik jihatdan o'z-o'zini tashkillashi, ya'ni uning xarakterini belgilovchi tashqi omillar ta'sirisiz o'z asosida rivojlanishi shahobchalanish (bifurkatsiya nuqtalarida) vaziyatlarida imkoniyatlarni qidirish zarurligini bildiradi. Bu jarayon tabiat va jamiyat hodisalarida o'ziga xos tarzda namoyon bo'ladi. Bunda tabiatdagi murakkabliklar ham ijtimoiy voqelikdagi muhim o'zgarishlar ham o'z-o'zini tashkillashtirish, boshqarish jarayonidagi evolyutsion taraqqiyot kontseptsiiyasi orqaligina yanada aniqroq namoyon bo'ladi.

Ikkinchidan, синергетика o'rganuvchi tizimlar turli fan sohalariga xususan, falsafaning muammolari doirasiga ham kiradi. Chunki falsafa ham синергетикaning rivojlanishiga o'z g'oyalari orqali ta'sir ko'rsatgan. Bulardan ma'lum bo'ladiki, falsafiy muammolar bilan shug'ullanishga kirishgan har bir yosh faylasuf, tabiiyki, синергетикани o'z tadqiqot sohasining davomi deb qarashi kerak bo'ladi. Mazkur ma'noda синергетика falsafa va fanning universal metodi sifatida namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Вернадский В.И. О науке. Т.1. – Дубна, 1997. – 149 б.
2. Баранцев Р.Г. Синергетика в современном естествознании. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 144 с.
3. Абдуллаева М.Н. Синергетика – новые возможности познания и действия // Синергетиканинг табиий-илмий ва фалсафий муаммолари: илмий-назарий семинар: (илмий мақолалар тўплами) / Таҳрир ҳайати: М.Н.Абдуллаева ва бошқа. – Наманган: НамДУ, 2009. – Б.29.
4. Гленсдорф П., Пригожин И. Термодинамическая теория структуры, устойчивости и флуктуации. – М.: Мир, 1973. – 280 с.
5. Федорович В.А., Федорович И.В. Диалектическая философия и синергетика // Материалы III Российского философского конгресса. Рационализм и культура на пороге третьего тысячелетия. Том I. Ростов-на-Дону, 2002, с.252-253.
6. Рузавин Г.И. Синергетика и системный подход «Вопросы философии». 1985, №2, с.49-50.

MARKAZIY OSIYO FALSAFASI TARIXINI O'RGANISH MANBALARI

Haqqulov Nabijon Qahramonovich

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti ijtimoiy fanlar kafedrası o'qituvchisi

Annotasiya: Maqolada mintaqamizda falsafa tarixi muammolarni o'rganish bilan, shuningdek, XX asr Markaziy Osiyo falsafasining buyuk daholari - I.Mo'minov hamda A.Bahouddinovlarni ilmiy-ijodiy faoliyatlari, allomalarning falsafiy tafakkur merosining zamonaviy sivilizasiya rivojidadagi o'rni va ahamiyati masalalari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Markaziy Osiyo, Samarqand, falsafa maktabi, I.Mo'minov, A.Bahouddinov, ma'rifatparvar, akademik.

XX asr Markaziy Osiyo falsafasining buyuk daholari - I.Mo'minov hamda A.Bahouddinovlarni mintaqa xalqlarining ilm-fan va ma'naviyatining avvalgi shon-sharafini qayta tiklash yo'lidagi ishonchli va samarali hamkorligining tub ildizi, hayot chorahalarida uchrashtirgan joy - Samarqand davlat universiteti hisoblanadi.

Tarixiy ildizlari ilk o'rta asrlarga borib taqaladigan tarqalgan Samarqand davlat universiteti nafaqat O'zbekistonda balki Markaziy Osiyoda ham eng nufuzli universitetlardan biridir. Samarqanddagi Ulug'bek Oliy madrasasi butun dunyoga mashhur bo'lgan. Bu dargohda boshlangan ilmiy ishlar keyinchalik boshqa mamlakatlarga ham ko'chib o'tgan. Samarqand qadimdan minglab olimu ulamolar, shoirlar, buyuk mutafakkirlarni tarbiyalab kamolga yetkazgan. Bu zamin sarhadida 80ga yaqin samarqandiy taxallusi ostida dunyo tan olgan mutafakkirlar yetishib chiqqan.

Shu ma'noda, Markaziy Osiyo falsafa ilmi yo'lida ilm-ma'rifat ziyosini ulashgan, yetuk insoniy fazilatlar sohiblari – akademiklar Ibrohim Mo'minovich Mo'minov (1908 - 1974) hamda Alouddin Mahmudovich Bahouddinovlar mintaqada ijtimoiy-falsafiy bilimlar taraqqiyotining ijtimoiy-iqtisodiy, g'oyaviy, ma'naviy-axloqiy zaminlari to'g'risidagi ilmiy bilimlar, tarixiy-falsafiy manbalarni o'rganish va tahlil qilish orqali yangi ma'lumotlar, kitoblar, qo'llanmalar yaratish borasida Markaziy Osiyo ilm-fani rivojlanishida yetakchi mutaxassis, faylasuf olimlari ekanligini alohida e'tirof etishimiz zarur.

Zamonaviy O'zbekiston falsafa maktabining asoschisi, taniqli jamoat arbobi hamda mashhur olim - Ibrohim Mo'minov 1928 yildan o'sha paytdagi Oliy Pedagogika akademiyasi (hozirgi Samarqand davlat universiteti)ning ijtimoiy-iqtisodiy fakultetini a'lo baholar bilan bitirib, mehnat faoliyatini shu dargohda olib boradi. Pedakademiya O'zbekiston davlat universitetiga aylantirilgach, filologiya, keyinchalik tarix fakulteti dekani, kafedra mudiri (1933—55) sifatida faoliyat olib borgan.

Zamonaviy Tojikiston falsafa maktabining asoschisi, davlat va jamoat arbobi faylasuf olim Alouddin Mahmudovich Bahouddinov 1911 yilda Samarqand shahrida tavallud topgan. 1931- yilda Oliy Pedagogika akademiyasi (hozirgi Samarqand davlat universiteti)ni bitiradi. 1931-1934- yillar davomida mazkur akademiyada aspirantura yo'nalishida tahsil oladi. 1928-1930- yillar davomida akademiyada o'qituvchilik qilish bilan birgalikda o'z ilmiy ishlarini ham olib boradi. 1931-1934- yillar davomida mazkur akademianing psixologiya fakulteti dosenti bo'lib ishlagan. Keyinchalik akademik A.M. Bahouddinov tojik ijtimoiy fanlarining zamonaviy rivojlanish tarixida Tojikistonda zamonaviy falsafiy maktabning asoschisi hisoblanadi[1;3].

Shu o'rinda ta'kidlash kerakki, Markaziy Osiyo tarixiy-falsafiy tafakkur rivojini o'rganish, aynan, XX asr Markaziy Osiyo zamonaviy falsafiy tafakkurning shakllanishi tarixini o'rganish ham dolzarb va katta ilmiy va amaliy ahamiyatga ega bo'lib, bu davr

mavzusini ilmiy tadqiq qilishda akademiklar Ibrohim Mo‘minovich Mo‘minov hamda Alouddin Mahmudovich Bahouddinovlarni xizmatlarini alohida qayd qilib o‘tish joiz.

Darhaqiqat, har bir tarixiy davrning xalq shijoati, buyuk allomalar, ilmu-fan, ilohiyot, davlat va siyosat arboblari faoliyati bilan bevosita bog‘langan tasnifi va o‘ziga xosligi bo‘ladi. O‘z davri shukuhidan kelib chiqqan holda akademik-faylasuflarning ilmiy-ijodiy faoliyatlariga sobiq sho‘rolar mustabid tuzumi o‘z ta‘sirini ko‘rsatgan bo‘lsada, biroq, ularning tadqiqotlari markazida Sharq, xususan, Markaziy Osiyo xalqlarining ijtimoiy-falsafiy hamda ilmiy-tabiiy fikrlari muammolari turganligi natijasida, falsafaning o‘ta siyosiylashuvini, uni hukmron mafkura xizmatiga tamomila bo‘ysundirish xurujlarini chetlab o‘tish imkoniyatiga ega bo‘ldi. Tadqiqotlaridagi umumiylikni ko‘rishimiz mumkin. Jumladan, Forobiy va ibn Sino, Jomiy va Navoiydan tortib, Siddiqiy Ajziy hamda Ahmad Donishgacha bo‘lgan yirik mutafakkirlar ijodini tahlil qildilar[2].

Xususan, sobiq Ittifoqda Bedilning falsafasi, uning ijtimoiy-falsafiy qarashlari xususida ilk bor akademik I. Mo‘minov tomonidan, Mirzo Bedilning bir qator maqola va risolalar yozdi, doktorlik dissertasiyasi orqali tanishimiz mumkin bo‘ladi[3;113]. Olim tomonidan Bedilning ruh, materiya va shakl haqidagi ta‘limotini, bilish nazariyasini, shuningdek, ijtimoiy-siyosiy qarashlarini tahlil qiladi. Muallif Bedilning tojik va o‘zbek adabiyotiga ta‘siri haqida qisqacha to‘xtalib, Bedilning Yevropada ilg‘or mutafakkirlar darajasiga ko‘tarila olganini qayd etadi, tabiatning o‘zini o‘rganish orqali tabiat hodisalarini tushuntirishga chaqiradi. Bu bilan Mirzo Bedil g‘oyalarida dialektik nazariyalarning mavjudligiga ham ishora qiladi.

Bedil asarlarini Tojikistonda falsafiy tadqiq qilish masalasiga kelsak, aytish kerakki, u dastlabki bosqichda Akademik A.M.Bogoutdinov «Tojik falsafasi tarixining ocherklari» asarida Bedilga bir necha sahifa bag‘ishlab[4;331], uning falsafasining panteistik mohiyatini ko‘rsatib, o‘z davri jamiyatining ijtimoiy illatlarini tanqid qilgan.

Ibrohim Mo‘minov turli davrlarda Bedil ijodini turlicha talqin qiluvchilar bo‘lganini, ularning nomlarini aytadi. Shulardan Ahmad Donish, Bedilni yaxshi tushunib, “Chor unsur” asarining har bir unsurini o‘zicha tushuntirada. Tadqiqotchi Temur Mo‘minovning keltirishicha, “Ibrohim Mo‘minov avval Bedil ijodi bilan Ahmad Donish vositasida tanishgan bo‘lsa keyinroq u Sadriddin Ayniy, G‘afur G‘ulom, Shoislom Shomuhamedov yordamida Bedil asarlarining o‘zini to‘liq o‘rgana boshladi. Uning Bedil haqidagi asari hozirgacha O‘zbekiston falsafasining yetuk, nodir asarlaridan sanaladi” [5;442].

Misol uchun akademik Ibroxim Mo‘minov Ahmad Donishning ijtimoiy-falsafiy qarashlarini o‘rganish va tahlil qilish asosida quyidagi xulosaga kelgan: u “o‘z vatani va xalqini qoloqlikdan chiqarish yo‘lini dastlab quyidagi hayotiy muhim tadbirlarni amalga oshirishda deb bildi: mamlakat mustaqilligini ta‘minlaydigan adolatli hokimiyat o‘rnatish; irrigasiyani kengaytirish asosida dehqonchilikni rivojlantirish; hunarmandchilik ishlariga har tomonlama yordam berish; fan yutuqlariga erishish uchun harakat qilish; olimlar, vrachlar tayyorlash kerakki, toki aholi ularning xizmatidan bahramand bo‘lsin” [6;183-184].

Akademik A.M. Bogoutdinov tojikistonlik ma‘rifatparvarlarining falsafiy va ijtimoiy-siyosiy qarashlarini, ma‘rifatparvarlar hayoti va faoliyatini tahlil qilar ekan, Ahmad Donish haqida tojik xalqining 19-asr 2-yarmi — 20-asr boshlaridagi eng buyuk mutafakkir va atoqli ma‘rifatparvar sifatida yozadi [7;126-132]. A.M. Bogoutdinov yozishicha, agar Ahmad Donishning ma‘rifatparvar o‘tmishdoshlari faqat maorif zarurligi haqida gapirgan bo‘lsa, Ahmad Donish maorif islohotini amalga oshirishning aniq yo‘llarini ko‘rsatib, aniq bir loyiha bilan Buxoro amiri Muzaffarga taqdim qilaolgan[1;9].

Shuningdek, akademik Alouddin Bahouddinov Abu Ali ibn Sinoning mutafakkir merosidagi murakkab falsafiy atamalarini rus tiliga tarjima qilib, u kelajakdagi tarjimonlari

uchun lugʻatni yaratdi, bu oʻz navbatida murakkab falsafiy va ilmiy matnlarni tushunishga yordam berdi [1;19].

Taniqli faylasuf-olim, professor Omonullo Fayzullayev muhim bir tashabbusni ilgari suradi; "Markaziy Osiyoda yashab oʻtgan buyuk allomalarimiz – bir paytlar juda qudratli boʻlgan Buyuk Turon yurtining farzandlaridir. Shunday ekan, ularning tarixini Markaziy Osiyoda yashovchi xalqlar oʻzaro uyushib, birgalikda tadqiq etishimiz, bobokalonlarimiz yaratgan durdona gʻoyalarni butun dunyoga tarqatishimiz, bu gʻoyalarni butun insoniyatning maʼnaviy mulkiga aylantirishimiz lozim, der edi ustoz. Haqiqatdan ham, xalqimiz qalbida, genlarida (irsiyatida) donishmandlik sifati yashab kelmoqda" [8].

Xulosa qilib aytganda, XX asr Markaziy Osiyo falsafasining buyuk daholari – akademiklar I.Moʻminov hamda A.Bahouddinovlarni ijtimoiy-falsafiy tafakkur merosini zamonaviy sivilizatsiya rivojida oʻrni va ahamiyatini - mustaqillik tafakkurini shakllantirish, dunyoga yangicha yondoshuv, teran aql va tafakkur kuchi bilan voqyea va hodisalarni baholay oladigan, masʼuliyat hissini chuqur anglab, loqaydlik va befarqlikka qarshi tura oladigan yoshlar tarbiyasida muhim omillaridan biri ekanligi bilan izohlashimiz mumkin boʻladi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Муллобоева Д.А. Академик А.М. Богоутдинов и развитие историко-философской науки в Таджикистане. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата философских наук. – Душанбе, 2016. - С.3.

2. Муминов И.М. Из истории развития общественно-политической мысли в Узбекистане, конца XIX- начало XX вв.Ташкент, 1957, 214с; Богоутдинов, А. М. Очерки по истории таджикской философии. — Душанбе: Таджикгосиздат, 1961. — 332 с.

3. Философские взгляды Мирзы Абдулкадыра Бедиля. Самарканд: УзГу, 1946. – С.113.

4. Богоутдинов А.М. Очерки по истории таджикской философии.-Сталинабад, 1961 .- 331 с.

5. Мўминов, Т. Научный подвиг Иброхима Муминова // Общество и инновации. 1, 1/с (ноя. 2020), 429–442.

6. Мўминов И.М. Ўзбекистондаги табиий-илмий ва ижтимоий -фалсафий тафаккур тарихидан лавҳалар (XIX асрдан ва XX асрнинг бошларигача). -Т.: Фан,1999. –Б.183-184.

7. Богоутдинов А.М. Из истории общественно-политической мысли таджикского народа // Вопр. философии. - 1961.- № 3. – С. 126-132;

8. Тўраев Б. Маънавияти юксак файласуф эди // https://uza.uz/uz/posts/manaviyati-yuksak-faylasuf-edi_252475

TA'LIM MURAKKAB SINERGETIK SISTEMA

Ergasheva Maxbuba Xotambekovna
falsafa fanlari doktori (DSc), dotsent
Samarqand Davlat universiteti

Annotatsiya: *Jahon sivilizatsion va innovatsion taraqqiyoti tobora jadallashib borishining asosi bugungi kunda zamonaviy ta'lim tizimining evristik imkoniyatlari bilan amalga oshmoqda. Shu o'rinda, zamonaviy ta'lim jarayonining murakkab va ochiq sistema sifatida falsafiy (sinergetik) qonuniyatlarini aniqlash bugungi kun talablaridan biri sifatida dolzarb mavqega ko'tarilmoqda.*

Kalit soʻzlar: *Taʼlim, sistema, sinergetika, murakkablik, nochiziqlik, ochiq tizim, metodologiya.*

Taʼlim taraqqiyoti bu mamlakat, jamiyat, insoniyat taraqqiyoti demakdir. Shuning uchun ham taʼlim muammolarini bartaraf etish, mazkur tizimda turli innovatsion islohotlarni amalga oshirish uchun falsafiy-metodologik tahlil zaruriy ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy taʼlim sistemasining murakkabligi uni tashkil etgan elementlarning oʻzaro bir-biri bilan bogʻliqligida, hamkorligida hamda yagona maqsad (sifatli kadr va yetuk mutaxassis yetishtirish) sari intilishida namoyon boʻladi.

Murakkablik xususida amerikalik olim Stiven Jonsonning mulohazalari diqqatga sazovordir. Stiven Jonson murakkablik, tizimlar nazariyasi, gʻoyalar nazariyasi, taʼlim-texnologiya-shaxsiy tajriba uygʻunligi, yangi innovatsiyalar, kelajak avlod va kelajakda arxitektura kabi koʻplab murakkab tizimlar xususida oʻzining dunyodagi eng mashhur asarlarida mulohaza yuritgan. Aslida murakkablikning yagona taʼrifi yoʻq. Olimning fikricha, “murakkablik tizim yoki modelning xatti-harakatlarini tavsiflaydi, uning tarkibiy qismlari turli yoʻllar bilan oʻzaro taʼsirda boʻladi va mahalliy qoidalarga amal qiladi” [3; 19]. Taʼlim sinergetik nuqtai nazardan murakkab va konstruktiv rivojlanuvchi tizimdir. Lekin ijtimoiy tarix shuni koʻrsatadiki, taʼlim inqirozga yuz tutib quyiga qarab borishi ham mumkin. Yoki ilmiy texnik inqiloblar tufayli esa yuqoriga qarab rivojlanishi mumkin. Faylasuf olim B.O.Turayev fikricha, “murakkablik bu oʻrganilayotgan obyektning xususiyati. U qanchalik koʻzga tashlanmas boʻlsa, u qanchalik koʻplab tarkibiy qismlardan tashkil topgan boʻlsa, uning iyerarxik tarmoqlanishi qanchalik keng yoyilgan boʻlsa, uning aloqadorliklari qanchalik koʻp boʻlsa, uni oʻrganishga imkoniyat qanchalik chegaralangan va kam boʻlsa u shu qadar murakkab obyekt hisoblanadi” [5;19]. Olimning fikrlaridan kelib chiqib shuni aytishimiz mumkinki, taʼlim jarayonini oʻrganishning chegarasi yoʻq, uning iyerarxik tarmoqlanishi juda keng, u juda koʻplab qismlardan tashkil topgan sistema. Bularning barchasi taʼlim sistemasining murakkablik xususiyatidir. 2010 yillardan boshlab fan va taʼlimda murakkablik termini turli sohalarda qoʻllanila boshladi. Uorren Uiver (1948)ning “Ilm va murakkablik” mavzusidagi maqolasida murakkablikning ikkita shakli keltirilib oʻtiladi: “Tartibsiz murakkablik va uyushgan murakkablik. “Tartibsiz murakkablik” hodisalari ehtimollik nazariyasi va statistik mexanika yordamida tushuntirilsa, “uyushgan murakkablik” bunday yondashuvlardan farqli ravishda hodisalar bilan shugʻullanadi va “bir vaqtning oʻzida organik bir butunlik bilan bogʻliq boʻlgan koʻp sonli omillar” bilan toʻqnash keladi” [1;11-21]. Bizningcha, taʼlim sistemasi uyushgan murakkablikka misol boʻla oladi. Taʼlim – bir-biri bilan oʻzaro taʼsirga ega qismlardan tashkil topgan, maʼlum bir mexanizm asosida faoliyat olib boradigan, oʻz-oʻzini tashkil eta oladigan uyushgan murakkablikka ega boʻlgan sistemadir. Shuni ham taʼkidlab oʻtishimiz oʻrinliki, tizimlarning murakkablik xususiyati nisbiydir. Taʼlimdagi murakkablik mavzusida Bakker Kok, Montessori, Nisolina Montesano kabi olimlar samarali tadqiqotlarni olib borishgan. Ularning qarashlarida taʼlimning murakkabligi, talaba va oʻqituvchi muloqotining murakkabligi, axloqiy fazilatlar, hamkorlikdagi taʼlim, din va taʼlimni qanday bogʻlash mumkinligi kabi keng koʻlamli mavzular yoritilgan [4]. Hamkorlikdagi taʼlim, integratsion taʼlim va dual taʼlim, uning sifati hamda mazmunini oshirishga xizmat qiladi.

Murakkab tizimlarni tahlil etish mobaynida guvohi boʻldikki, bunday tizimlar, avvalo, bir qancha oʻzaro taʼsirda boʻladigan qismlar yigʻindisidan tashkil topgan boʻladi. Biz tahlil etayotgan taʼlim tizimi aynan bir qancha qismlar yigʻindisidan iborat. Masalan, oliy taʼlim sistemasining oʻzi boshqaruvchi tarkibiy qismlar (Oliy taʼlim, fan va innoatsiyalar vazirligi, rektoratlar, dekanatlar, turli xil sohalarga ixtisoslashgan boʻlimlar va hokazo); boshqariluvchi qismlar (kadrlar, pedagoglar, talabalar, ishchi xodimlar va h.k.) va

shu kabi bir qancha qismlarning yig'indisidan tashkil topadi. Boshqaruvchi qism bir vaqtning o'zida boshqariluvchi qism ham hisobladi. Masalan, ma'lum bir fakultet dekanati ham boshqaradi, ham boshqariluvchi sifatida rektorat topshiriqlarini bajaradi yoki ma'lum bir universitet o'zi yirik boshqaruvchi bo'lish bilan birga o'zidan yuqori turuvchi maxsus vazirlikka bo'ysunadi hamda butun bir oliy ta'lim sistemasi rivoji uchun harakat qiladi. Murakkab tizimlarda qismlar butunga bo'ysunadi va shu bilan birga butun qismlarsiz mavjud bo'la olmaydi. Ya'ni, ma'lum bir tur mazmuni o'zidan kattaroq jinsga bo'yso'nish orqali anglab yetiladi. Mavjud butunlikni birgina kichik qismining faoliyatini buzilishi ham butunning faoliyatiga sezilarli ta'sir etadi.

Ma'lumki, bugungi kunda ta'lim va fanning tobora rivojlanib borayotganligi, o'zlashtirilgan bilim darajasi, malaka va ko'nikmalarni natijasini aniqlash usullari ham yana-da takomillashib, o'zgarib bormoqda. Bir necha yillar davomida ta'lim oluvchilar bilimini aniqlashning birgina yozma yoki og'zaki tarzda baholash mezonini mavjud bo'lgan bo'lsa, hozirgi kunga kelib, juda ko'plab, hattoki inson omiliga bog'liq bo'lmagan obyektiv baholash mezonlari ishlab chiqildi. Bu jarayon ham aynan sinergetik metodologiyani tadbiq etib borilayotgani natijasidir.

Murakkablikning o'sib borishiga ehtiyoj va texnologiyani taraqqiy etib borishi ta'sir etadi. Zamonaviy texnologiya ham o'z navbatida murakkablikning oshishiga olib keldi. Bugungi pedagog o'z mutaxassisligini chuqur bilish bilan birga eng so'nggi texnologiyani, internet bilan ishlashni, elektron darslik, elektron jurnal, elektron kundalik, elektron qaydnoma, modul, zuum platformasi, modul kredit tizimi, zamonaviy o'qitish texnologiyalari, xorijiy tillarni o'rganish kabi bir qancha sohalarini ham mukammal o'zlashtirishi lozim. Bu esa har qachongidan murakkab bo'lib borayotgan ta'lim jarayonini birgina qismidir. Ammo sinergetik nuqtai nazardan yondashilganda ushbu murakkab deb atalayotgan jarayonning oddiyligini anglash mumkin. Masalan, texnologiya yutuqlaridan o'z o'rnida foydalanish, pedagoglarning avvalgiga nisbatan ancha yozuv-chizuv borasidagi ko'p vaqtni talab etadigan faoliyatlariga yengillik olib kirdi. Yoki onlayn ta'lim jarayoni qanchalik ko'p sonli ta'lim oluvchilar va ta'lim beruvchilarga qulaylik yaratdi. Murakkab tizim turlari:

- ✓ “Kelib chiqishiga ko'ra: sun'iy va tabiiy tizimlar;
- ✓ Obyektiv borliqda mavjudligiga ko'ra: moddiy va abstrakt tizimlar;
- ✓ Tashqi muhit bilan aloqa qilish bo'yicha: ochiq va yopiq tizimlar;
- ✓ Muvozanat holatining tiklanishi bo'yicha barqaror va beqaror tizimlar;
- ✓ Tizim holatiga ko'ra statik va dinamik tizimlarga bo'linadi” [6;20].

Murakkab sistemalar tashqi muhit bilan modda, energiya va informatsiya almashish xususiyatiga ega. Shuningdek, murakkab sistemalarning kelajakdagi holatini oldindan bashorat qilish mumkin. Chetdan qaraganda bir tekisda harakatlanadigandek ko'rinadigan ta'lim tizimida, aslida, juda ko'plab notekisliklar ro'y beradi. Ta'limning murakkab sistema sifatidagi nochiziqli taraqqiyotiga jamiyat rivoji, insoniyatning tafakkur tarzi, talab va ehtiyojning tobora ortib borishi sabab bo'ladi. Dunyo bo'ylab global taraqqiyot mezonlarining jadallashuvi, yoki umuminsoniy global muammolarning tobora yangi tur va shaklda kengayib borishi ta'lim tizimida ham tinimsiz o'zgarishlar olib borilishiga turtki bermoqda. Agarda ta'lim tizimi o'z mazmunini davr nuqtai nazaridan o'zgartirib, yangilab bormasa, ya'ni bir chiziqda davom etsa, taraqqiyot darajasida ham shunga monand turg'unlik jarayoni kuzatilishi mumkin.

Ta'lim tizimidagi islohotlar, innovatsiyalar, texnologiyalar, metodikalarning doimiy o'zgarib borish dinamikasi uning nochiziqli va murakkab sistema sifatidagi rivojini belgilab beradi. Bugungi kunda ta'lim jarayoni subyektlari tafakkur tarzining tezkor sur'atlarda o'zgarib borishi, pedegog xodimlar faoliyatini ham kundan kunga yana-da takomillashuviga

ta'sir etmoqda. Ayniqsa, ta'lim texnologiyalari va metodik jarayonlarning noan'anaviylik bilan boyib borishi, ta'lim jarayonini murakkab sistema sifatidagi faoliyatini yana-da jadallashtirmoqda. Bugungi zamonaviy, shiddat bilan rivojlanayotgan global taraqqiyot davrida yuksak ilmiy-nazariy tafakkurni shakllantirish uchun samarali ta'lim zarur. Bunday ta'lim jarayoni murakkab va nochiziqlik asosidagina amalga oshishi mumkin. Keyingi yillarda OAV larda, ijtimoiy tarmoqlarda tezkor ta'lim (Fast Education), turli xorijiy tillarni 5 oyda, 6 oyda o'rganishni bayon etuvchi bir qancha targ'ibot e'lonlari kuzatilmoqda. Xuddi shu kabi, zamonaviy ilmiy markazlar o'quv dasturlari nochiziqlik asosida tashkil etilgani uchun ham qisqa muddatda samarali natijalarga erishmoqda. E.Danilov ilm-fan taraqqiyoti bizning asrimizga olib kelgan ushbu murakkab zamonaviy davrni "nochiziqlik davri", - deya ataydi. Olimning fikricha, "nochiziqlik hamma joyda va hamma narsada mavjud bo'lib, ko'p qirrali va cheksiz xilma-xilikdir. Bu hamma joy: katta va kichiklikda, davrning o'tkinchi va davom etadigan hodisalarida... mavjuddir" [2]. Shu o'rinda aytishimiz mumkinki, ta'lim ham murakkab va nochiziqlik sinergetik sistema sifatida fluktuatsion, bifurkatsion jarayonlar orqali taraqqiy etib boradi.

Xulosa

Birinchidan, ta'lim sistemasi murakkab, nochiziqli, muvozanatsiz xususiyatlar orqali taraqqiy etadigan sistema hisoblanadi. Ta'lim sistemasida murakkablikda oddiylik, nochiziqlikda chiziqlik, muvozanatsizlikda muvozanat jarayonlari kuzatiladi.

Ikkinchidan, murakkablik va nochiziqlik ta'lim sistemasining ajralmas atributiv xususiyatlari hisoblanadi. Bu xususiyatlar ta'limning yangi innovatsion, integratsion, ko'p ukladli rivoji uchun asos bo'ladi.

Uchinchidan, Ta'lim, bu nochiziqli tafakkur mahsuli sifatidagi murakkab sinergetik sistemadir. Ta'lim ochiq, murakkab, ichki va tashqi tebranishlarga ega, nochiziqli, xaotik, o'z-o'zini tashkillashtiradigan, dissipativ sistema sifatida sinergetik metodologiyaning o'rganish obyekti bo'la oladi. Zamonaviy ta'limni sinergetik tizim sifatida tadqiq etilishi ta'limdagi ko'plab muammolar yechimida muhim ahamiyat kasb etadi.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Warren Weaver. "Science and Complexity" (PDF). *American Scientist*. 36(4): 536-44. PMID 18882675. Retrieved 2007. 11-21.
2. Данилов Е. НЕЛИНЕЙНОСТЬ. АНО Центр Междисциплинарных Исследований Им. С.П .Курдюмова "Сретенский Клуб" // <http://spkurdyumov.ru/introduction/znakomstvo/>.
3. Johnson Steven (2001). *Emergence: The Connected Lives of Ants, Brains, Cities*. New York: Scribner. p. 19. ISBN 978-3411040742.
4. Complexity in Education. Bakker Cok, Montessori, Nicolina Montesano. 2016 <https://www.springer.com/gp/book/9789463007641>
5. Тураев Б ва бошқ. *Синергетика 2: Назария ва амалиёт*. – Т.: FAN ZIYOSI. 2022. – Б.19.
6. O'zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000 yil. https://uz.wikipedia.org/wiki/Muvozanatsiz_jarayonlar; https://uz.wikipedia.org/wiki/Muvozanatsiz_holat.

RAQAMLASHTIRISH VA UNING TA'LIM TIZIMIDAGI O'RNI

D.X.Shukurova

Samarqand tumani 1-umumta'lim maktabi direktori

Annotatsiya. Ushbu maqola raqamlashtirish tushunchasini ma'nosi yoritilgan. Axborotlashgan jamiyatda raqamli jamiyat uning ijtimoiy hayotga ta'siri to'g'risida ilmiy ma'lumot berilgan. Ijtimoiy hayotni bugungi kurinishlari ya'ni raqamli jamiyat, raqamli realliklar ularning bugungi kun ijtimoiy jarayonlarga ta'siri masalasi keng bayon etilgan.

Kalit so'zlar: raqamlashtirish, bilish, epistemologiya, raqamli reallik, raqamli obraz, axborot.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar hayotning barcha sohalarida faol qo'llanilmoqda. Iqtisodiyot, bank, xizmat sektori, shuningdek, ta'lim jarayonini ham tez sur'atlarda rivojlanishiga xizmat qilmoqda. Mamlakatda yashayotgan barcha fuqarolar, jumladan, yosh bolalardan tortib nafaqaxo'rlarning ham ongida raqamli texnologiyalar orqali jamiyatdagi barcha muammolarni hal qilish mumkin, degan fikrni shakllantirmoqda. Bundan tashqari, ishlab chiqarish va boshqaruv jarayonlarining robotlashtirilishi natijasida bank sektorida, robotlar va ishchilar o'rtasidagi raqobat masalasi ham ko'tarilmoqda.

Davlat va jamiyat boshqaruvi, ijtimoiy sohada ham raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, natijadorlikni oshirish, bir so'z bilan aytganda, odamlar turmushini keskin yaxshilash mumkin. Raqamli iqtisodiyot bu birgina faoliyat turi emas, balki ishbilarmonlik, sanoat obyektlari, sifatli ta'lim va xizmatlar deganidir. "Raqamli" atamasi barcha sohalarda axborot texnologiyalaridan faol foydalanishni anglatadi. Agar oddiy iqtisodiyotda moddiy buyumlar asosiy resurs hisoblansa, raqamli iqtisodiyotda bu qayta ishlanadigan hamda uzatiladigan axborot, ma'lumotlar bo'ladi. Ularning tahlilidan so'ng esa to'g'ri boshqarish bo'yicha yechim ishlab chiqiladi.

Raqamlashtirish ijtimoiy jarayonlarga kiritilmoqda, odamlarning muvaffaqiyatli hayoti tobora ko'proq unga bog'liq, bundan tashqari, davlat tashkilotlari va tuzilmalari ishiga raqamli texnologiyalarni keng miqyosda joriy etish kuzatilmoqda[1].

XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab dunyoning ko'plab mamlakatlari iqtisodiy rivojlanishida axborot texnologiyalari, xususan, raqamli iqtisodiyotni yuksaltirishga bo'lgan e'tibor kuchaydi. Ilmiy-texnik taraqqiyot tufayli shakllanishi mumkin bo'lgan yagona axborot – iqtisodiy makonining o'sishiga va mehnat unumdorligini oshirishga; innovasion ish o'rinlari va raqamli aktivlarning yaratilishiga; fuqarolar huquqlarining yanada yaxshilanishiga; jahon bozoriga chiqish yo'llarining ochilishiga; korxonalarining raqobatbardoshligini ta'minlash, davlat xizmatlari sifatini oshirish va boshqalarga yordam beradi. 1995 yilda N.Negroponte tomonidan iqtisodiy jarayonlarda zamonaviy axborot texnologiyalaridan (raqamli) foydalanish va ularni boshqarishga nisbatan kiritilgan "Raqamli iqtisodiyot" konsepsiyasi qabul qilingan.

N.Negropontening fikricha, axborot hajmi bilan almashtiriladigan mahsulotning jismoniy og'irligining yo'qligi, elektron tovarlarni ishlab chiqarish uchun resurslar sarfining kamayishi, mahsulot egallagan maydonning ancha kichikligi, shuningdek, Internet orqali tovarlarning deyarli bir zumda harakatlanishi iqtisodiyotni raqamlashtirishni talab etadi.

Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi bilan uning ekologik xavfli ta'siri kuchayadi, jumladan, texnologik xorijiy yetkazib beruvchilarga qaramlikning o'sishi natijasida, umuman mamlakat darajasida ham, ayrim sanoat va korxonalar darajasida ham texnologik va iqtisodiy xavfsizlikning zaiflashuvi yuzaga keladi.

Davlat ularga maqsadli yordam ko'rsatishi mumkin: birinchidan, bank kreditlari, shu jumladan, eksport kreditlari bo'yicha kafolatlar berish, patentlash xarajatlarining bir qismini qoplash, maqsadli investisiya fondlarini shakllantirish, davlat xaridlari mexanizmi orqali qo'llab-quvvatlash va hokazo. Ikkinchidan, kichik va o'rta biznesni raqamli texnologiyalar, platformalar yaratish va raqamli xizmatlar ko'rsatishda qo'shimcha qo'llab-quvvatlash. Bunga, masalan, raqamli texnologiyalarni ishlab chiqaruvchi tegishli kompaniyalarga (masalan, sug'urta to'lovlari yoki soliq to'lovlari bo'yicha) ma'lum imtiyozlar berish, bunday kompaniyalar o'rtasida sog'lom raqobatni yaratish, ularga buyurtmalar va standartlar berish orqali erishish mumkin. Uchinchidan, iqtisodiyotning asosiy yo'nalishlari uchun raqamli platformalarning shakllanishi va miqyosi kabilar kiradi[2.27].

Shuni alohida ta'kidlash joizki, "COVID-2019" pandemiyasi barcha sohalar singari ta'lim tizimiga ham o'z ta'sirini o'tkazdi, jumladan, bog'cha, maktab va oliy ta'lim muassasalarining barchasi ommaviy ravishda muddatidan oldin ta'tilga chiqishdi. Yuneskoning ma'lumotiga ko'ra, dunyo bo'yicha 1,7 milliard o'quvchilar darslar to'xtatilgani sabab an'anaviy o'qishdan mahrum bo'lishdi. Yuzdan ortiq mamlakatlarda universitetlarning yopilishi dunyo talabalarining 90 foizini uyda o'tirishga majbur qildi. 3 martga kelib Yunesko 13 ta mamlakatda ta'lim muassasalarining vaqtincha yopilishi oqibatida 290,5 million o'quvchi va talaba o'qishdan uzilib qolganini ma'lum qildi va ularni zudlik bilan masofaviy ta'limga o'tishga chaqirdi.

Ma'lumotlarga ko'ra, bugun pandemiya sabab ta'lim muassasalarini yopgan mamlakatlarning 60 foizigina to'liq raqamli ta'limga o'tgan. Ba'zi xalqaro ekspertlar onlayn ta'limga to'liq o'tib bo'lmazligi, bu jarayonga muammoli vaziyatdan chiqish yo'li sifatida qarash lozimligini, aks holda ta'lim sifati tushib ketishini ta'kidlasa, ba'zilar zamonaviy ta'lim uchun yangi davr boshlanganini e'tirof etmoqda. Ayrim davlatlar ziyolilari esa masofaviy ta'limga qamrab olishda ta'minot masalasini ilgari surmoqda. Internet manbalarida xabar berilishicha, bugungi kunda atigi o'nga yaqin davlatdagi talabalarning 95 foizida kompyuter bor. Indoneziyada esa 34 foiz yoshning internetdan foydalanishga sharoiti yetarli. Qolgan davlatlarda bu ko'rsatkich ancha past. Shu o'rinda, O'zbekiston Respublikasida ham bu ko'rsatkich yuqori darajada emas. Bunga sabab esa cheka hududlarda Internet infratuzilmasining yaxshi rivojlanmaganligidir. Bu esa ayrim mutaxassislar taxmin qilayotganidek, ta'lim sifati tushib ketishiga sabab bo'lishi mumkin[3.76].

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2020 yil 24 yanvarda Oliy Majlisga yo'llagan Murojaatnomasi.
2. Helm Michel. The Metaphysics of virtual reality // Virtual reality, practice and promise Westport and London. 1991.-P. 27-33:
3. Hammet F. Virtual reality and the exploration of superspeciall. Carmel Indiana Sams Publishing N.Y. 1993

TAFAKKUR TARZINING KOGNITIVLIGI BARQARORLIK FEOMENI SIFATIDA

To'roqulova Ra'no Ibrogimovna

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti

"Falsafa va milliy g'oya" kafedrası mustaqil izlanuvchisi

Annotasiya: Ushbu makolada tafakkur tarzida kognitivligi namoyon bo'lishi barqaror holat va jarayon sifatida tadqiq etilgan. Tafakkur tarzining kognitiv parametrlarining barqarorligi isbot berilgan.

Kalit so'zlar: tafakkur tarzi, barqarorlik fenomeni, ilmiy tafakkur tarzi, kognitivlik, bilish jarayon.

Tafakkur tarzining kognitiv genezisi va barqaror rivojlanishining konstruktiv jihatlarini tizimli va analitik o'rganish epistemologik ma'noda muhim ahamiyatga egadir.

Tafakkur tarzining kognitivligining aqliy faoliyat sifatida namoyon bo'lishi uning ijtimoiy-madaniy va falsafiy-metodologik muammolarining yangi yondashuvlarini umumlashtirish natijasida barqaror jihatlarini namoyon bo'lmoqda.

Kognitivlik, murakkab mental tizim bo'lib, o'z tarkibiga tafakkur tarzi, bilish jarayoni, aqliy, mantiqiy tushunchalarni birlashtiradi. Demak, tafakkur tarzining shakllanishi ham kognitiv jarayondir.

Tafakkur tarzida kognitiv parametrlarni kuchaytirishda barqaror rivojlanish yo'lidan borayotgan ta'lim muassasalarining o'rni kattadir. "Universitet va institutlarimiz ilm-fan sohasida ham fol ishlashi, yoshlarni ilmiy ishlarga, katta-katta loyihalarga jalb etish kerak. Ta'lim sohasining yana bir eng asosiy vazifasi bugun kun uchu zarur bo'lgan yangi avlodni, ilm-fan o'z ixtisosligi asoslarini puxta egallagan, bilimli yoshlarni tarbiyalashdan iboratligi shubhasizdir"[1.230]. Bunda avvalo yoshlarga yuqori rivojlangan aqliy qobiliyat, tanqidiy tafakkur, uddaburonlikni shakllantirishimiz zarurdir.

Kognitivlik, murakkab o'z-o'zini tashkil qiluvchi mental tizim bo'lib, o'z tarkibiga tafakkur tarzi, bilish jarayoni, konstruktivlik, kreativlik, loyihalashtirish kabi epistemologik tushunchalarni birlashtiradi. Demak, tafakkur tarzining shakllanishi ham konstruktiv kognitiv jarayondir. Tafakkur formatining kognitiv birligini fikr tashkil etadi[2.21]. Har qanday yangi va innovasion fikr va g'oya konstruktiv xarakterga ega bo'lib, yangi tafakkur tarzining shakllashiga olib keladi.

Kognitivlik esa bunday fenomenda markaziy o'rinda turadigan epistemologik "kamar" vazifasini bajaradi[3.401]. Bu esa bilish jarayonida barqarorlikni ta'minladigan jihatdir.

Tafakkur tarzi –fan taraqqiyotining muayyan tarixiy bosqichida tadqiqiy vazifalarida ma'lum epistemologik ahamiyatga ega bo'lgan fenomendir[4.32]. Kognitivlik bunda barqarorlikni ta'minlaydigan jarayondir.

Tafakkur tarzining kognitiv parametrlari - tafakkur shakllari (tushuncha, hukm, xulosa), postulatlar, freymlar, konstantalar, paradigmalar, nazariyalar, ilmiy bashorat, intellektual faoliyat, konstruktiv va proyektiv modellar, obrazlar. Demak, tafakkur tarzida namoyon bo'ladigan bu tushunchalar o'z mohiyatiga ko'ra barqarorlik fenomenining natijasidir.

Tafakkur tarziga ta'sir ko'rsatadigan fundamental nazariyalarning normalari va ideallari, ularda mujassamlangan yetakchi tasavvurlar boshqa ilmiy nazariyalarning yo'nalishini belgilaydi. Tafakkur tarzining nazariy, amaliy va funksional jihatlarini inobatga olib, uning o'ziga xos xususiyatini har bir tarixiy davrda kognitivlikning konseptual va

категориал томонларини о‘зига xos ifodasi sifatida olimning ijod qilishi tufayli tafakkurning ma’lum “qolipi”, “siymosi” yoki “turi” ko‘rinishida namoyon bo‘ladigan ruhiy-ma’naviy hosiladir”, deb belgilash mumkin deb hisoblaymiz. Bunday yondashuv tafakkur tarzida ma’lum bir tarixiy davrda barqaror holatga kelgan degan ma’noni keltirib chiqaradi.

Tafakkur tarzi kognitiv jarayonda regulativ funksiyani bajaradi hamda har bir tarixiy davrda ilmiy tadqiqotlarni ma’lum bir izlanish sohasiga yo‘naltiradi. Tafakkur tarzining regulativ funksiyasi, avvalo, ilmiylikning o‘ziga xos me‘yori sifatida olamni bilishga qaratilgan yondashuvlar, tamoyillar va ideallarning harakatga kelishida, yo‘naltirish, ekstrapolyasiya va umumlashtirishni bajarishda namoyon bo‘ladi. Bu funksiya barqarorlikni saqlashga yordam beradi.

Tafakkur tarzining kognitiv muammolari nazariy asosda formal – mantiqiy mexanizmlariga borib taqalishi uning barqarorligini belgilaydi. Ayrim bo‘g‘inlar bizning nazarimizdan chetda qoladi va uning barcha detallarini kuzatib bo‘lmasligi bizga bu mexanizmning nafaqat ratsional, balki noratsional jihatlariga ega bo‘lishi aniqlandi. Bunday vaziyatni M.Polani o‘zining oshkorasiz bilim konsepsiyasida batafsil ko‘rib chiqqan[5.38].

Tafakkur tarziga kognitivligi tartiblashgan, tizimga solingan, algoritmik, izchillik kabi jihatlar barqarorlikning fenomenining yaxlit tomonini bildiradi. Kognitivlikning aqliy va mantiqiy jihatlar, kognitiv faoliyatini oshirishning amaliy takliflari inson bilish qobiliyatini kuchaytirishga yordam beradigan intellektual jarayondir. Tafakkur tarzining kognitiv parametrlari unda barqarorlik fenomeni mavjudligini isbotlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – T. : O‘zbekiston, 2021. – B. 230.
2. Кушаков Ш.С. Опыт применения идеи форматов мышления к исследованию античной философии // Маънавий меросда vorislik va uнинг XXI asr taъlim-tarbiyasidaги ўрни mavzusidaги respublika anъanaviy ilmiy-amaliy konferentsiyasi materiallar tўplami. Samarqand, 2021. - S.20-24.
3. Sultanova G.S. Kognitivlik tushunchasining epistemologik taxlili. Jamiyat va innovatsiyalar (elektron jurnal). 8 (2021) maxsus son. - B. 400-404.
4. Болбаков Р. Г. Анализ когнитивности в науке и образовании // Перспективы Науки и Образования, 2014, №4 (10). - С. 17-27.
5. Полани М. Личностное знание. На пути к посткритической философии. Пер. с англ. - М.: 1985. - С. 435.

РОЛЬ СИНЕРГЕТИЧЕСКОЙ МЕТОДОЛОГИИ В РЕШЕНИИ ПРОБЛЕМ ОБРАЗОВАНИЯ И ИННОВАЦИЙ

А.У.Орынбаева., М.Н.Абуова

Студенты 2 курса НавГПИ

Научный руководитель: Г.О.Абилова

Аннотация: Данная тема рассматривает роль синергетической методологии в решении проблем науки, образования и инноваций в условиях глобализации.

Ключевые слова: Синергетика, образование, наука, инновация, глобализация

Современная эпоха глобализации ставит перед наукой, образованием и инновациями новые вызовы и проблемы. Расширение границ и интенсивное взаимодействие стран и культур требуют от нас нового подхода к решению сложных задач. Синергетическая методология предлагает нам инструменты и подходы,

которые помогут нам успешно справиться с этими вызовами. Синергетика – это наука о самоорганизующихся системах и процессах. Она изучает взаимодействие элементов в системе и выделяет закономерности и принципы, которые помогают нам понять и описать сложные явления. В некоторых педагогических работах[2] синергетика определяется как «наука, исследующая процессы перехода сложных систем из неупорядоченного состояния в упорядоченное и вскрывающая такие связи между элементами этой системы, при которых их суммарное действие в рамках системы превышает по своему эффекту простое сложение эффектов действий каждого из элементов в отдельности». В контексте науки, образования и инноваций, синергетика позволяет нам исследовать и моделировать сложные системы, такие как образовательные программы или инновационные процессы. Она помогает нам найти эффективные решения и оптимальные стратегии развития. Методология играет важную роль в решении проблем науки, образования и инноваций. Одной из основных задач синергетической методологии является выявление общих закономерностей в различных областях знания. Благодаря анализу взаимодействий между элементами системы, синергетика позволяет нам получить новые знания о функционировании сложных систем. Такой подход открывает возможности для создания новых моделей построения научных теорий, которые будут более полно описывать реальность. Синергетическая методология также имеет большое значение для сферы образования. Она помогает нам лучше понять процессы обучения и формирования знаний, а также разработать эффективные методы преподавания. Использование синергетического подхода в образовании позволяет ученикам и студентам лучше усваивать информацию, развивать критическое мышление и творческие способности. Суть синергетической методологии заключается в том, чтобы объединить различные области знания и опыта, чтобы создать синергию – совместное воздействие, превышающее сумму отдельных компонентов. Такая синергия позволяет нам получать новые идеи, решения и инновации, которые одна область знания не смогла бы предложить. Применение синергетической методологии может быть особенно полезным в науке. Традиционная научная работа заключается в том, чтобы решить отдельные проблемы, проводя исследования в узких сферах. Однако, такой подход часто приводит к изоляции и неполному пониманию проблемы в целом. Синергетика может помочь ученым объединить свои знания и методы, чтобы по-новому взглянуть на проблему, расширить границы и получить новые знания. Сложные научные проблемы требуют сбора и анализа больших объемов данных, а также коллективного интеллекта и совместной работы ученых. Синергетический подход позволяет нам объединить усилия разных исследователей и создать мощную научную сеть. Это поможет нам ускорить процессы научных открытий и разработок, а также более эффективно использовать научные ресурсы. Синергетическая методология играет важную роль в решении проблем науки, образования и инноваций в эпоху глобализации.

Роль синергетической методологии заключается в том, что она способна объединить различные научные исследования и подходы для создания новых знаний и решения сложных проблем. В науке она помогает выявить скрытые связи между явлениями и процессами, раскрыть нелинейные зависимости и предсказать будущие изменения. Это особенно актуально при изучении глобальных проблем, таких как изменение климата или пандемия. В инновациях синергетическая методология играет ключевую роль в создании новых продуктов и технологий. Она помогает объединить знания из разных областей – науки, технологий, дизайна и экономики – для создания инновационных решений. С помощью синергетической методологии можно выявить

потенциал сотрудничества между различными компаниями или отраслями, что способствует появлению новых бизнес-моделей и повышению конкурентоспособности. Применение синергетической методологии требует системного подхода к анализу проблемы и ориентации на результат. Важно учитывать все составляющие системы и их взаимодействие, а также нелинейные эффекты, которые могут возникнуть в процессе решения проблемы. Благодаря синергетике сложные системы переходят в упорядоченное состояние из хаотичного, между элементами этих систем появляются такие связи, при которых «их суммарное действие в рамках системы превышает по своему эффекту простое сложение эффектов действий каждого из элементов в отдельности»[1]. Для этого необходимо использовать инструменты синергетической методологии, такие как моделирование, анализ временных рядов и сетевой анализ. В эпоху глобализации наука, образование и инновации сталкиваются с рядом проблем и вызовов, которые требуют особых подходов для их решения. Одним из таких подходов является использование синергетической методологии, которая позволяет объединить различные научные дисциплины, образовательные подходы и инновационные технологии для достижения более эффективных результатов.

Первая проблема, с которой сталкиваются наука, образование и инновации в эпоху глобализации – это быстрое расширение информационного пространства. С каждым днем количество доступной информации увеличивается в геометрической прогрессии. Это создает сложности как для ученых, так и для образовательных учреждений в организации работы с этим большим объемом данных. Синергетическая методология может помочь справиться с этой проблемой путем создания междисциплинарных команд, которые будут объединять специалистов различных областей знания. Такие команды будут способны эффективно анализировать и фильтровать информацию, выделять наиболее значимые исследования и использовать их для своей работы.

Вторая проблема, которую можно наблюдать в эпоху глобализации, – это быстрое развитие технологий. Новые технологии постоянно меняются и обновляются, что требует от ученых и образовательных учреждений постоянного обучения и адаптации к новым условиям. Синергетическая методология может помочь решить эту проблему путем создания гибких сетевых структур, которые будут способны быстро адаптироваться к изменяющимся условиям. Такие сети будут объединять ученых, преподавателей и инноваторов со всего мира, позволяя им обмениваться знаниями и опытом, изучать новые технологии и применять их в своей работе.

Третья проблема, возникающая в эпоху глобализации – это необходимость в разработке новых подходов к образованию. Традиционные методы обучения часто оказываются неэффективными в условиях быстрого развития науки и технологий. Синергетическая методология может помочь справиться с этой проблемой путем создания инновационных образовательных программ, которые будут объединять различные дисциплины и подходы. Такие программы позволят студентам получать более широкий круг знаний и навыков, а также развивать свою творческую мысль и критическое мышление.

В области образования возникают проблемы, связанные с разделением знаний по дисциплинам и отсутствием целостного подхода к обучению. Студентам часто предлагается изучать отдельные предметы без понимания связей между ними. Синергетическая методология может помочь преодолеть эту проблему, предлагая интегрированный подход к образованию, включающий различные научные

дисциплины и сферы знания. В. А. Игнатова[4] выделяет три важные составляющие использования идей синергетики в образовании:

1. дидактические аспекты адаптации идей синергетики в содержании образования;
2. использование их в моделировании и прогнозировании развития образовательных систем;
3. применение в управлении учебно-воспитательным процессом.

В инновационной сфере также возникают сложности, связанные с необходимостью интеграции различных технологий и идей для достижения новых результатов. Синергетика позволяет объединить разные области знания и создать условия для эффективного взаимодействия между ними. Это способствует появлению новых решений и инноваций. Одним из основных принципов синергетической методологии является учет самоорганизации системы. Вместо того чтобы пытаться управлять каждым элементом отдельно, синергетика предлагает создавать условия для самоорганизации системы, что позволяет достигать более гибких и эффективных результатов. Синергетическая методология также активно использует концепцию фазовых переходов, которая помогает объяснить изменения в системе от состояния равновесия к новому устойчивому состоянию. Это позволяет предсказывать развитие системы и принимать меры для достижения желаемых результатов. В образовании синергетическая методология также может быть полезной. Проектирование учебных программ, основанных на принципах синергетики, позволяет связывать знания из разных областей и формировать комплексное мышление у студентов. Например, при изучении экономики можно объединить знания из математики, социологии и политики, что позволит студентам лучше понять сложные взаимосвязи в экономической системе. В инновациях синергетическая методология может помочь в создании новых продуктов или услуг. Например, синергия между информационными технологиями и медициной позволяет разработать новые способы диагностики и лечения заболеваний. Также благодаря применению синергетической методологии возможно объединение различных отраслей – например, энергетика и строительство – для создания устойчивых городских систем с минимальным негативным воздействием на окружающую среду.

В заключение, синергетическая методология играет важную роль в решении проблем науки, образования и инноваций в эпоху глобализации. Как и отметил В.А.Мукушев «В условиях современного динамически развивающегося мира и системной глобализации мирового сообщества образование должно быть ориентировано на формирование личности, способной к разностороннему, целостному видению, анализу сложных проблем жизни общества и природы, готовой к решению различных проблем антропогенного характера[3]». Примеры успешного применения этой методологии в различных областях подтверждают ее эффективность и потенциал для достижения более устойчивого и комплексного развития. Поэтому дальнейшее развитие и распространение синергетической методологии является необходимым шагом для обеспечения прогресса науки, образования и инноваций.

Литература

1. Ворожбитова А.А. Синергетический аспект вузовского образования в свете лингвориторического подхода / А. А. Ворожбитова // Вестник высшей школы. – 1999. – № 2. – С. 22-26
2. Игнатова В.А. Педагогические аспекты синергетики // Педагогика. – 2001. – № 8. – С. 26–31.

3. Мукушев В.А. Синергетика в сфере образования// Образование и наука— 2008. -№ 3. —С.118-5

4.Новикова И.Ю. Синергетический подход в образовательном процессе//Современная высшая школа: инновационный аспект —2019. -№ 4. —С.64-9

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA O'YINLARNING AHAMIYATI

Bo'riyeva Sitora Rustam qizi

TAFU "Maktabgacha ta'lim metodikasi" kafedrası o'qituvchisi

Maqola annotatsiyasi: Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida o'yinlarning ahamiyati katta hisoblanadi.O'yin bola faoliyatining asosiy turlaridan biri. O'yinlarda bolalar hayotiy voqea -hodisalar, kattalarning faolati, atrof-muhit to'g'risida tushunchalarga ega bo'ladilar. O'yinlar orqali bolalar muloqotga kirishadi, do'stona munosabatlarni o'rnatadi,.turli vaziyatlarga duch kelishadi,bola harakat qiladi, gapiradi, idrok etadi, o'ylaydi, ijod qiladi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida o'yin orqali ta'lim bersih yaxshi samara beradi.

Kalit so'zlar: O'yin, faoliyat, aqliy rivojlanish, o'yin faoliyati o'yin mohiyati, rag'batlantirish;

Maktabgacha ta'lim tizimini zamonaviy talablarga asoslangan holda tashkil etish, bolalarni sog'lom va har tomonlama yetuk qilib voyaga yetkazish, ta'lim-tarbiya jarayoniga samarali ta'lim va tarbiya shakllari hamda usullarini joriy etish hamda ma'naviy barkamol avlodni tarbiyalash, shuningdek, ta'lim-tarbiya jarayonining hajmiga, mazmuniga va sifatiga, maktabgacha ta'lim tashkilotini qurish va jihozlashga, maktabgacha yoshdagi bolalarning sog'lom ovqatlanishini va xavfsizligini tashkil etishga doir majburiy minimum talablarni joriy etish va nazoratini tashkil etishdan iborat. Otgan davr mobaynida mamlakatimizda o'sib borayotgan avlodni sog'lom va har tomonlama yetuk voyaga yetkazish, ta'lim-tarbiya jarayoniga samarali ta'lim va tarbiya shakllari hamda usullarini joriy etishga qaratilgan maktabgacha ta'limning samarali tizimini tashkil etish bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirildi.Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev 2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida Maktabgacha ta'lim tizimiga alohida to'xtalib o'tganlar va bir qancha vazifalar belgilab berilgan.Maktabgacha ta'limdagi qamrov darajasini oshirish.Maktabgacha ta'lim tizimiga xususiy sektor mablag'larini jalb qilish orqali 7 mingdan ziyod yangi nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarini tashkil etish.:Maktabgacha ta'lim tizimida ta'lim sifatini yangi bosqichga olib chiqish.Bog'cha xodimlarining professional tayyorgarligi va mahoratini oshirib borishning takomillashtirilgan tizimini joriy etish.2022 — 2026-yillarda pedagog kadrlarning malakasini oshirish.Maktabgacha ta'lim-tarbiya jarayonlarini ilmiy asoslangan yondashuvlar asosida takomillashtirish.Maktabgacha ta'lim tizimida budjet mablag'larining maqsadli va samarali sarflanishini ta'minlash.Maktabgacha ta'lim tizimida moliyaviy jarayonlarning shaffof tarzda amalga oshirilishi uchun zarur sharoitlarni yaratish."Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning davlat standartlarini tasdiqlash to'g'risida"gi Vazirlar mahkamasining qabul qilgan qarori hamda "Ilk qadam "o'quv dasturining ishlab chiqilishi ,Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarni maktab ta'limiga samarali tayyorlash uchun yanada keng imkoniyatlar yaratdi.

O'yinlar ko'p asrlardan beri barchani qiziqtirib kelgan. O'yinda bolalardagi barcha mavjud jihatlar ishga tushadi: bola harakat qiladi, gapiradi, idrok etadi, o'ylaydi, ijod qiladi.

Yan Amos Komenskiy o'yinga quvnoq bolalik va bolani uyg'un rivojlanish sharti sifatida qarar ekan, kattalarga bolalar o'yinlariga e'tiborli munosabatda bo'lishni, ularga oqilona rahbarlik qilishni maslahat bergan edi. Syujetli- rolli o'yin-maktabgacha yoshdagi bolalarning asosiy o'yin turlaridir. Bu turdagi o'yinlar o'z xususiyatiga ko'ra aks ettiruvchi faoliyatdir. Bolalarning tevarak-atrofdagi hayotdan, tengdoshlari, kattalar faoliyatidan olgan taassurotlari ijodiy o'yinda qayta ishlanadi, to'ldiriladi, sifat jihatidan o'zgartiriladi. Tasvirlovchi vaziyat bolalarga o'yin jarayoniga yuklangan rol va o'yin syujetidan tashkil topadi. O'yinning syujeti -bir-biriga hayotiy aloqador bo'lgan qator voqea-hodisalar yig'indisidir.

O'yinda hayotiy taassurotlar aynan aks ettirilmaydi, balki bolalar ongida qayta ishlab, o'yinga tatbiq etiladi. Bu bolaning o'yin g'oyasini yaratishida, uning mazmunini tuzib, tasvirlovchi vositalarni tanlashida namoyon bo'ladi. Bolaning tevarak-atrofidagi hayotdan – tengdoshlari, kattalar faoliyatidan olgan taassurotlari ijodiy o'yinlarda qayta ishlanadi, to'ldiriladi, sifat jihatidan o'zgartiriladi. Bolalarning bunday o'yinlari tevarak-atrofdagi borliqni bilishning amaliy shaklidir.

O'yin mazmunining o'ziga xosligi uning eng muhim xususiyatlaridan biridir. Pedagog va psixologlarning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, kattalarning ijtimoiy hayoti o'zining rang-barang ko'rinishlari bilan syujetli-rolli o'yinlarning mazmuni bo'lib xizmat qilar ekan. Ular bolalar kattalar ijtimoiy hayotining namunasini oladigan faoliyat turi o'yin ekanligini asoslab berdilar. Ijodiy o'yinlar syujetlari va mazmunining rang-barangligi, ularni tavsiflash zaruratini keltirib chiqaradi. Ijodiy o'yinlarda xayoliy vaziyatning mavjud bo'lishi bolaning tafakko'rini o'stirib syujet va rollar o'yin mazmunini takomillashtiradi. Ijodiy syujetli-rolli o'yinlarning o'ziga xos sabablari mavjuddir. Buning eng asosiy sababi – bolalarning kattalar bilan birgalikda ijtimoiy hayot kechirishga intilishidir. Bu sabablar bolaning yoshiga qarab, o'yin mazmuniga qarab o'zgarib boradi. Kichiq yoshdagi bolalarda asosiy sabab buyumlar bilan bajariladigan g'izig'arli harakatlar bo'lsa, bola katta bo'lgan sari o'yindagi kattalar harakatlarini va munosabatlarini qayta aks ettirish asosiy sabab bo'lib xizmat qiladi. Shunga ko'ra, o'yinlarni syujeti, mazmuniga ko'ra 3 guruhga bo'lish mumkin:

1. Maishiy o'yinlar (oilalar, bolalar maktabgacha ta'lim muassasasi va boshqa voqelikni aks ettiradigan)
2. Mehnat mavzuidagi o'yinlar (oilalar va kattalar mehnatida ishtirok etish, o'zo'ziga xizmat va boshqalar)
3. Ijtimoiy mavzudagi o'yinlar.

Bolalar rollarni tanlab o'ynaydilar. Syujetli-rolli o'yinlarda xatti-harakatlarni, qoidalarni egallash asosida, rolda mujassamlashtirilgan ahloqiy qoidalar ham o'zlashtiriladi. o'yinda kishilar turmushiga, ishlariga, jamiyatdagi xulq-atvor me'yor va qoidalariga ijobiy munosabat shakllantiriladi.

Xuddi shu jarayonda o'yin muomala madaniyatini shakllantirish vositasi sifatida ham yuzaga keladi. Aqliy tarbiyaning asosiy vositalaridan biri bu syujetli o'yin hisoblanib, unda bola atrof-muhitdagi voqea va hodisalarni aks ettirib, xayolan ularni qayta tiklaydi. o'yinning xayoliy vaziyati bolaning aqliy faoliyatining rivojlanishiga doimo ta'sir ko'rsatadi.

O'yin inson o'zligining namoyon bo'lishi, uning takomillashuv usulidir. O'yin kattalar hayotida muayyan o'rin tutar ekan, u bolalar uchun alohida ahamiyatga egadir. Uni «bolalikning hamrohi» deb atash qabul qilingan. U maktabgacha yoshdagi bolalar hayotining asosiy mazmunini tashkil etadi. Mehnat va ta'lim bilan uzviy aloqada bo'lgan holda etakchi faoliyat sifatida namoyon bo'ladi. Bola shug'ulanadigan ko'pchilik jiddiy ishlar o'yin shaklida bo'ladi. O'yinda shaxsdagi barcha mavjud jihatlar ishga tushadi: bola

harakat qiladi, gapiradi, idrok etadi, o'ylaydi. O'yin tarbiyaning muhim vositasi sifatida namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1.Sh.A.Sodiqova. "Maktabgacha Pedagogika" 2010-yil;
- 2.F.K.Qodirova . "Maktabgacha Pedagogika"2018-yil;
- 3.N.Qayumova. "Maktabgacha Pedagogika "2013-yil;
- 4.Sh.Shodmonova. "Maktabgacha ta'lim Pedagogikasi"2008-til;
- 5.WWW.lex.uz;
- 6.WWW.pedagog.uz.

**ILMIY TAFAKKUR VA O'YIN O'RTASIDAGI ALOQADORLIK:
KONSEPTUAL TAHLIL**

Kubaeva Shoira Toshmurodovna

Samarqand, SamDU tadqiqotchisi, Muso al Xorazmiy nomidagi Toshkent

*Axborot texnologiyalari universiteti Samarqand filiali, Gumanitar va ijtimoiy
fanlar kafedrasi dotsenti*

Annotatsiya. Mazkur maqola o'yin jarayoni va ilmiy bilish aloqadorligining o'ziga xos xususiyatlariga bag'ishlangan bo'lib, unga ko'ra o'yin va fan o'rtasida o'tib bo'lmas tafovut mavjud deb bo'lmaydi. Aksincha ilmiy tafakkurlash jarayonida o'yin hodisasi elementlari kuzatilishi falsafiy tahlil qilib beriladi.

Kalit so'zlar: o'yin, fan, ilmiy bilish, ilmiy tafakkur, kreativ fikrlash, sezgi, tasavvur, tafakkur

Ma'lumki XXI asrda ratsionallik muammosi eng dolzarb falsafiy muammolardan biriga aylandi. Endilikda ilm-fan inson ongining eng yuqori va eng munosib timsoli va dunyoga oqilona munosabat modeli sifatida qabul qilingan. Ilmiy nazariyalar o'z mazmuniga ko'ra tajriba chegarasidan ancha oshib ketadi va har doim ham ular jumlar hamda kuzatish muddatlariga qisqartirilmaydi. Shuningdek, olimlar o'z kasbiy faoliyatida mantiqsiz impuls va motivlarga ham bo'ysunishlari aniq bo'ldi. Ularda gipotezalar va nazariyalarni ilgari surish, sinab ko'rish va baholash jarayonlariga ta'sir ko'rsatadigan his-tuyg'ular, da'volar, siyosiy hamdardlik, dunyoqarashning noto'g'ri qarashlari mavjud bo'lishi mumkinligi kuzatiladi. Sezgi, fantaziya va tasavvur sohalari ilmiy bilim va ilmiy ratsionallik mohiyatini tushunish uchun zarur bo'lib chiqadi. Shu sababli, ilmiy ratsionallik tushunchasini kengaytirish masalasi dolzarb bo'lib qoladi. Klassik gnoseologiyadan chekinish bilimning mohiyatini tushunishga yangicha yondashuvni talab qiladi. Ta'kidlash joizki, ilmiy bilimlarni o'yin prizmasi orqali o'rganish bizga shunday yondashuvni ishlab chiqishga imkon beradi.

Ilmiy bilishning asosiy harakatlantiruvchi kuchi bo'lgan fanning o'yin bilan bog'liq tomonlarini ko'rib chiqadigan bo'lsak, ularning doimo biri ikkinchisini taqozo qilishiga guvohi bo'lamiz. To'g'ri, fan va o'yinning o'zaro munosabatlari masalasi adabiyotlarimizda maxsus tadqiqot predmeti bo'lmagan. Bu masalaning qo'yilishi, dastlab qaraganda, jiddiy muammo emasdek ko'rinadi. Darhaqiqat, fan butun borlig'i bilan diqqat talab qiladigan, ko'p kuch va irodani taqozo etadigan mehnat jarayoni bilan bog'liq. O'yin esa uning aksi o'laroq, betashvish bolalikning alohida imtiyozi, shuningdek, kattalarning ishdan bo'sh vaqtlarida dam olishlari va ko'ngil yozishlarining bir ko'rinishidek tuyuladi. O'yin qiziqarli bo'lsa-da, jamiyat uchun to'g'ridanto'g'ri foyda keltirmaydigan, unumsiz va nojiddiy faoliyat hisoblanadi.

Bunday nuqtai nazarlarga qaramay, yuqoridagi masalaning qo'yilishi ham ma'lum bir ma'nodan yiroq emas. Fan va o'yin orasidagi o'xshashlikdan yetarli darajada foydalanish fan va bilish jarayonining keyingi taraqqiyotiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Fan va o'yin orasidagi o'zaro nisbat masalasi tadqiqotchilar tomonidan bot-bot tilga olinib turilishi ham bejizga emas. Masalan, V.Nalimovning fikricha fan agar boshqa olamdan kelgan metakuzatuvchi nuqtai nazari bilan qaraganda bu - «shu paytgacha biron marta tasniflanmagan va kodifikatsiya qilinmagan bo'lsa ham, 300 yildan buyon hammaga ma'lum va tushunarli bo'lgan qoidalar bo'yicha o'ynaladigan o'yindir. O'yinning bosh qoidalaridan biri uning zerikarli bo'lmasligidadir. Bu o'yin o'zining keskinligini yo'qotgan paytdanoq murakkab farazlar vujudga kelib, o'yin qoidalari almashtirilgan [1].

Ya.A.Smorodinskiy fan masalasida xuddi shunga o'xshash fikrlarni bildirib, quyidagi mulohazani ilgari suradi: «Fan istalgan vaqtda izchil va barqaror faoliyat sifatida ko'rinsa ham, aslini olganda, teatr sahnasidagidek shartli ko'rsatkichlarga to'la. Faqat o'yin qoidalarini anglab, qabul qilib, fan taraqqiyotini kuzatish va avj olayotgan harakatni tayyorlashda faol ishtirok etish kerak. [2] Fanning ana shu «teatrga o'xshashlik» masalasiga alohida to'xtalgan D.Bom «teoriya» va «teatr» so'zlarining etimologik jihatdan yaqinligini ko'rsatadi. U aktyorning o'z roliga hamda teatr namoyishiga ko'nikishiga o'xshash bo'lgan tabiiy nazariyani ularning kelgusida konseptual qayta tiklashlari bilan aniqlangan ko'rinishlar olamiga xos ko'nikish usullariga o'xshash usullarini ko'rsatib o'tadi. [3] Ya'ni, bunda fan orqali yaratilgan nazariyani ham xuddi o'yindagi kabi rol o'ynash orqali barchaga birdek singdirish kerakligi nazarda tutilmoqda.

K.Vaysezekkerning xotirlashicha, Geyzenberg bir necha marta unga «Grossmeysterlarning shaxmat partiyalari»ga o'xshash nom bilan ataladigan kitob yozishni taklif qilgan. Geyzenbergning g'oyasiga binoan, bu kitob falsafaga zamonaviy fizikaning qo'shgan katta hissasini tasvirlashi kerak edi. Uning mazmuni «shaxmat partiyalari» qatori shaklida, turli an'anaviy falsafiy yo'nalishlar: platoniklar, tomistlar, pozitivistlar, kantchilar, gegelchilar va boshqalarni yoqllovchilarga qarshi mazmunga ega bo'lishi kerak edi. Bu g'oya fan va o'yinni o'zaro qiyoslashtirishga bo'lgan urinish edi, desak xato bo'lmas. Aytish joizki, bu g'oya qisman Geyzenbergning «Qism va butun» asarida o'z ifodasini topdi. U bu asarida XX asrda atom fizikasining tug'ilishi va taraqqiyoti jarayonini Platon dialoglarning erkin, o'ynoqi ohangida tasvirlaydi. Geyzenberg xotirasiga bag'ishlangan o'z esdalik maqolasida K.Vayszekker fizika mazmunining falsafiy boyishi bilan u yoki bu falsafiy dasturning tarafdorlari orasidagi munosabatni «shaxmat partiyalari»ning o'ziga xos davriy saflanish doimiyligining o'xshashligidan foydalanib tasvirladi.[4] Umuman olganda, bu mazmundagi, ya'ni «shaxmat o'xshashligidan» foydalanishga doir qarashlarni boshqa mualliflarning olib borgan tadqiqotlarida ham kuzatish mumkin. Ilmiy tadqiqotlarni krossvord, topishmoq va boshqotirmalarni yechish bilan qiyoslash keng tarqalgan. Fan va o'yin orasidagi u yoki bu darajadagi o'xshashlik o'yinning barcha asosiy alomatlari munosabatida tekshirib boriladi. Ular orasidagi diqqatga sazovor muqobillarni istagancha keltirish mumkin. Fan va o'yinning o'zaro munosabati masalasining qo'yilishiga asosiy sabab, o'yin uchun belgilangan faoliyatga kishilik jamiyati ma'naviy madaniyatning turli taraqqiyot bosqichlarida ularning muhim va ajralmas tarkibiy qismi sifatida qarash, zamonaviy sotsiologik va madaniy tadqiqotlarda o'yin fenomeniga so'nggi yillarda qiziqishning sezilarli darajada o'sishi bilan bog'liq.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy ilm-fan taraqqiyotining xususiyatlaridan biri uning nazariy modellari va g'oyalarini empirik asoslardan, kuzatilgan faktlardan tobora ko'proq olib tashlashdir. Yangi ekzotik ilmiy modellarni yaratish manbai bu erkin ijodiy ixtirochilik faoliyati bo'lib, uni tajriba yoki ilmiy bilimlarning belgilangan me'yorlari va ideallari bilan bir ma'noda oqlab bo'lmaydi. Fanda yangi nazariy modellar manbalarini hamda fan

normalari va ideallarini tushunish dolzarb muammo bo'lib, uning yechimi fanda o'yinning ratsionalligini tushunish, butun insoniyat mavjudligining ajralmas hodisasi sifatida o'yinning tabiatini o'rganish bilan ham bog'liq, deb hisoblaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Налимов В.В. Структура науки и логика принятия гипотез; теорема научного критицизма.-В кн: Будущее науки: Естествознание и экология. -Дубина, 1974 г. -с. 117

2. Смородинский Я.А Развитие основных понятий в физике 20 века. – Вопр. философии, 1977. -№5. -с.67.

3. Bohm D. On the creation of a deeper insight into what may underlie quantum physical law.-In: Quantum mechanics, determinism and particles. Dordrecht, Holland, 1976, p.1.

4. Weizsacker.C.F. von. Notizen uber die philosophische Bedeutung der Heisenbergschen Physik. -In: Weizsacker.C.F.von, Waerden.B.L. van der. Werner Heisenberg. Munschen; Wien, 1977.

GLOBALLASHUV DAVRIDA ALTRUZIMNING IJTIMOIIY BARQARORLIK BILAN O'ZARO ALOQADORLIGI

Egamberdiyeva Aziza Mustafayevna

Navoiy davlat pedagogika instituti dotsenti

Annotatsiya: Maqolada bugungi globallashuv davrida jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda altruizm masalalari falsafiy tarzda o'rganilgan. Unda har bir fuqaroning ma'naviy dunyosida altruistik dunyoqarashni shakllantirish, insonlarda bir-birlariga fidoyi va insonparvar bo'lish masalalarini ifodalash aks etgan.

Kalit so'zlar: falsafa, altruizm, jamiyat, inson, fidoyilik, axloq, fikr, muhabbat, tashabbus, faollik.

Jamiyatda altruizm muammosini o'rganish fundamental nazariy va dolzarb amaliy muammolarni bir-biri bilan bog'laydi. Kelajakda altruizmning kelib chiqishi va falsafiy mexanizmlarini aniq o'rganish axloqiy rivojlanish, tarbiya, jamoatchilik tomonidan qo'llab-quvvatlash va ekstremal vaziyatlarda o'zaro yordam kabi nazorat qilish qiyin bo'lgan ijtimoiy jarayonlarga ta'sir qilish imkoniyatini ochadi. Sevimli odamga oid jummalarni tahlil qilishda uning asosiy xususiyatlari sub'ektlar nuqtai nazaridan aniqlanadi. Shu bilan birga, sevikli kishining asosiy xususiyatlari - mehribon odamlarga uning atrofida o'zlarini qulay his qilishlariga imkon beradigan xususiyatlar. Sevgan odamning xatti-harakatlari yoki sevgan kishiga bo'lgan munosabatini ijtimoiy barqarorlik bilan himoyalaydi.

Shaxsiy altruizmning falsafiy xususiyatlari muvaffaqiyatga erishish orqali ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash, ma'naviy hodisa sifatida insonning yetakchi hayotiy qadriyatlarini anglashdir. Muvaffaqiyatga bo'lgan ehtiyoj asosiy bu yutuq motivatsiyasi, shaxsning o'zini o'zi takomillashtirish istagi, o'zini namoyon qilish zarurati, ko'proq narsaga erishish istagi, ilgari erishilgan darajani yengib o'tish va boshqalarga asoslanadi.

Insonning muvaffaqiyatini belgilovchi asosiy omillar – ijtimoiy barqarorlik asosida o'zini o'zi anglashi va o'zini o'zi qabul qilish darajasi, shuningdek, shaxsiy qulaylik va ijtimoiy tan olinishi uchun ma'lum harakatlar qilish zarurligini anglash hisoblanadi. Jamiyatimiz rivojlanishining zamonaviy sharoitida, ayniqsa, yangi turdagi mutaxassislar talab qilinadi: faol, tashabbuskor, ochiqko'ngil, kasbiy mahoratga ega va hayotning barcha sohalarida muvaffaqiyatga erishish uchun motivatsiyaga e'tibor qaratiladi. Bu, ayniqsa,

psixologik-pedagogik mutaxassisliklar bo'yicha mutaxassislar tayyorlaydigan universitetlar uchun muhim bo'ladi, chunki zamonaviy, isloh qilingan umumta'lim maktabiga nafaqat maktab bitiruvchilarini tayyorlash sifati, balki ularning shaxsiy kamoloti ham ko'p jihatdan qaysi mutaxassislar kelishiga bog'liq.

Muvaffaqiyatga erishishga qaratilgan zamonaviy talabalarning psixologik xususiyatlarini o'rganish zarur. Muvaffaqiyatga yo'naltirilgan odam juda faol va tashabbuskor bo'lib, to'siqlarga duch kelganda, ularni yengish yo'llarini izlaydi va maqsadlarga erishish, o'z kelajagini uzoq vaqt davomida rejalashtirishdagi qat'iyatligi bilan ajralib turadi. Muvaffaqiyatga intilayotgan shaxsning psixologik xususiyatlari shaxsning yo'nalishi, o'zini o'zi qadrlashi, intilishlari darajasi, sub'ektiv nazorat darajasining lokalizatsiyasi, aql-idrok, harakatchanlik, moslashuvchanlik va muvaffaqiyatga ijobiy munosabat bilan bog'liqdir.

Altruizm, vijdonning yuqori tuyg'usi sifatida, hamdardlik, boshqalarni tushunish, boshqalarga, ularning e'tiqodlariga, urf-odatlariga, ehtiyojlariga, da'volariga toqat qilish qobiliyati, murosaga kelish qobiliyati - bu shaxsning o'zi irodasi bilan rivojlanadigan ruhiy iste'dod hisoblanadi. Altruizm har qanday tashqi mukofot yoki mukofot bilan bog'liq bo'lmagan, boshqa shaxsga yoki ijtimoiy birlashmaga qaratilgan xatti-harakatlar sifatida belgilanishi mumkin. Turli mualliflarning turli pozitsiyalarini ko'rib chiqsak, odamlar altruizmning himoya shakllaridan foydalangan holda erishmoqchi bo'lgan maqsadlarga qanday qarashlar mavjudligini kuzatish mumkin bo'ladi. Altruistik xatti-harakatlar ya'ni, ta'rif bilan taqqoslaganda, u to'g'ridan-to'g'ri mukofot yoki rag'batlantirishni kutishga yoki manipulyatsiya holatiga asoslanadi yoki tashqi mukofotlar qadriyatlariga ega emas, ammo odam o'ziga yordam berishni, o'z qadr-qimmatini oshirishni, o'z muammolarini qoplashni va hokazolarni bajaradi[1].

Anna Freyd ta'kidlashicha, Super-ego ma'lum bir istakni amalga oshirishga ruxsat beradi, agar u insonning o'z egosi bilan bog'liq bo'lmasa agarda. Bu holda proektsiya mexanizmi ko'pincha identifikatsiya bilan birlashtiriladi. Bunday xatti-harakatlarga ko'plab misollar keltirish mumkin. Yoshlarning turmush qurish bilan bog'liq muammolarini o'zlari hal qila olmasligi lekin boshqalarga maslahat bera olishi; boshqa bir bemor sayohat qilish istagi paydo bo'lganda paydo bo'ladigan tashvishni yengishga qodir bo'lmay, o'z do'stlariga ushbu sayohatga borishni qat'iy tavsiya qilishi va hokazo. Shunday qilib, u o'zini mumkin bo'lgan muvaffaqiyatsizliklardan, umidsizliklardan va hokazolardan himoya qilishga harakat qiladi. Bu himoya mexanizmi insonga, birinchidan, o'zining instinktlarini qondirish uchun boshqalarga do'stona qiziqish ko'rsatishga va shu bilan o'zinikini qondirishga imkon beradi, ikkinchidan, boshqa odamning muammosida yordam yoki ishtirok etish yo'nalishi bo'yicha bostirilgan istaklarni qondirish uchun mo'ljallangan faoliyatni, energiyani bo'shatishdir. Katta ehtimol bilan, boshqa taqiqlangan impulsni idrok etish egoga proyeksiya qilish imkoniyatini ko'rsatadi. Muhokama qilingan misollarda proektsiya ob'ektlari bemorlarning tanishlari va qarindoshlari bo'lib, ular u yoki bu tarzda mavzuga taqiqlangan istaklarni amalga oshirishi mumkin. A. Freyd aniq yozganidek, "o'zidan hafsalasi pir bo'lgan odam o'z xohish-istaklarini ularni qondirish uchun ko'proq mos keladigan narsalarga almashtiradi"[2]. A. Freydning fikriga ko'ra, ego va super-ego tuzilmalarining rivojlanishining ma'lum bir turi bilan tashqi tomondan altruistik ko'rinadigan xatti-harakatlar shakllari bo'lishi mumkin.

Falsafiy qarash tuyg'usi, bizning fikrimizcha, altruizmning eng yorqin namoyonidir. Altruizmning birinchi ilmiy tadqiqotchilaridan biri Pitirim Sorokin o'zining altruizm masalalariga bag'ishlangan asarini "Muhabbatning sirli energiyasi" deb atagan. Biror kishi sevganda, u o'zini butunlay muhabbat ob'ektiga bag'ishlaydi, uning motivlarining aksariyati qandaydir tarzda u bilan bog'liq holda namoyon bo'ladi, deydi. Xususan, falsafiy

qarash himoya funksiyasini bajarishi, boshqalar hisobidan ichki muammolarni hal qilish vositasi bo'lishi mumkin. Shu sababli, zamonaviy inson ba'zan sevisga qodir emas, balki faqat o'zining shaxsiy fazilatlar to'plamini boshqalar bilan almashtirishga qodir. Falsafiy qarashning bunday begonalashgan shaklining yorqin misoli - bu yaxshi o'ynagan jamoa sifatida oila g'oyasi bo'lishi mumkin. Bunday oilada muloqot yuzaki zavq almashish darajasida sodir bo'ladi, lekin inson qalbining tubiga tegmaydi. Odamlar bir-birini sevganda, ular ham bir-biriga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lishadi, lekin bu holda bu oqibat emas, balki o'z-o'zidan maqsaddir. E.Frommning fikriga ko'ra, muhabbat va nikohning bunday tushunchasi zamonaviy inson o'zini topadigan chidab bo'lmas yolg'izlikdan xalos bo'lishga urinishdir. U yozganidek, "u butun dunyoga qarshi ikki kishilik ittifoqqa kiradi va bu xudbinlik bilan yanglishadi"[3]. Frommning fikricha, nafaqat shaxslararo munosabatlardagi muammolarga, balki ijtimoiy faoliyatdagi tartibsizliklarga ham olib kelishi mumkin.

Agar odamlar haqiqatan ham bir-birlarini sevsalar, nizolar ularni yo'q qilishdan ko'ra munosabatlarni aniqlashtirish va rivojlantirish ehtimoli ko'proq bo'ladi. Albatta, agar biror kishi o'z muammolarini boshqasi hisobiga hal qilishga harakat qilsa, ammo agar haqiqatan ham ishonchli va ma'lum darajada altruistik munosabatlar mavjud bo'ladi. Ongli darajada bunday odam faqat yaxshi va altruistik motivlarni e'lon qiladi. U juda kam mehribonlik, yordam, maslahat beradi, atrofdagi odamlardan tushunishini xohlaydi. U ularga quvonch keltirishga intilishini va hech kimni xafa qilishdan qo'rqmasligini bilishlarini xohlaydi.

Shunday qilib, falsafiy qarash o'z ehtiyojlarini qondirish uchun emas, jamiyatga xos xususiyatni boshqasining shaxsiyatiga e'tibor berish bilan xarakterlanadi. Haddan tashqari g'amxo'rlik insonning o'zi ehtiyojlarini butunlay e'tiborsiz qoldirib, baxti uchun hamma narsani qilishiga qat'iy ishonadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Несына С.В. Романтическая любовь в ранней юности как психологическое явление. Автореф. дис. канд. психол. наук. – Тамбов, 2004. – 199 с.
2. Фрейд А. Психология "Я" и защитные механизмы. – Москва: 1993. –С.84.
3. Фромм Э. Искусство любить: исследование природы любви. –Москва: 1990. –С. 76.

OLAMNI ESTETIK MANZARASI VA UNING SINERGETIK TAHLILI

Samadov Aktamkul Rafikovich

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti falsafa fanlari doktori (DSc)

Annotasiya. Ushbu maqolada olamning estetik manzasi sinergetik metodologiya asosida tahlil qilingan. Olamni ilmiy manzarasini aniqlovchi tamoyillar va sinergetik kategoriyalar orqali estetik manzarani namoyon bo'lishi aniqlanagan.

Kalit sozlar: olamni ilmiy manzarasi, sinergetika, kategoriya, bifurkatsiya, fuluktatsiya, estetika.

Estetik munosabatlarni falsafiy fan sifatida o'rganish insoniyatning inson tuyg'ulariga yangicha yondoshuvini bildiradi. Bu davrlarda ijtimoiy-tarixiy bosqich – ilmiy-falsafiy tafakkurida umumiy nazariy va metodologik yangilanishlar davrini boshlab bergan. Bu ayniqsa, XX asrda va uning birinchi yarmida, ilmiy tafakkur tarzi "noklassik" davrga kirganida va san'atda klassik an'analar yangilanganda yaqqol namoyon bo'ladi. Inson ijodiyoti "mutlaq erkinlik" kabi modernistik tamoyillarga asoslanadigan va noklassik kognitiv paradigma o'z o'rnini modernizm badiiy madaniyat sohasidagi "postmodernizm"

bo'shatib berdi. Inson o'z ijodida tuyg'ularni tasvirlashi, kuch-qudratni aks ettirish va anglash doirasidan chetga chiqadigan sinergetik voqelikni qamrab ola boshladi.

Estetik tafakkur olamni ilmiy manzarasini yaratishda inson va tabiat o'rtasidagi dinamik va statik qonuniyatlardan keng foydalangan bo'lib, bu umumilmiy manzarani klassik va noklassik tamoyillariga mos kelardi edi. O'tgan asrning 70-yillaridan boshlab estetik tafakkurga jiddiy ta'sir ko'rsatgan sinergetika qonuniyati kashf qilindi. Bu o'z navbatida olamni estetik manzarasini tasvirlashda sinergetik metodologiya paydo bo'ldi. "Sinergetik tahlilning predmeti rivojlanayotgan tizimlarning o'zini o'zi tashkil etish, tartibsizlik, qayta tashkil etish jarayonlari bo'lib, bu "tartibot va tartibsizlik" (I. Prigojin) o'rtasidagi munosabatlarning qonuniyatlarini, rivojlanishning noxiziqli tabiatini aniqlashga imkon berdi"[1,40-41]. Murakkab tizimlarning rivojlanish jarayonlarining qonuniyatlarini o'rganishga to'xtaladigan bo'lsak, sinergetika tizimlar nazariyasi va tizimlarni tadqiq qilish metodologiyasining rivojlanishi bo'lib, u XX asrning o'rtalarida jahon faniga kirib kelgan bo'lib, tizim ob'ektlarining tuzilishi va funktsiyalarini o'rganish bilan chegaralangan. Estetik tafakkur murakkab tizimlarga mansub bo'lib, bu yerda tartib va tartibsizlik, attraktor va fluktatsion jarayonlar kechadi. Zamonaviy san'atni tushunish va tushuntirishda yangi estetik ong, murakkabliklarni tasvirlaydigan aqlni talab qiladi.

Bu murakkablik sharoitida estetika ilmi oldida badiiy-estetik madaniyatning tarixiy rivojlanish jarayoni qonuniyatlarini, jamiyatning estetik ongi, madaniyati va san'atning janrlarini qaytadan ko'rib chiqish zaruriyati paydo bo'ldi. Ushbu zaruriyat tezda hal qilish mumkin bo'lgan bir qator vazifalarni kun tartibiga qo'yimoqda: ya'ni

birinchidan, global ijtimoiy-madaniy jarayonlarda insoniyatning estetik ongini va badiiy ijodini tarixiy shakllantirish jarayonining noxiziqli xususiyatini aniqlash;

ikkinchidan, arxaik madaniyatga xos sinkretizmning yemirilishi va turli ishlab chiqarish usullariga asoslangan jamiyat harakati madaniyatning tizim yaratuvchi kuchi sifatidagi davrda estetik ong va badiiy madaniyat rivojlanishining yo'lini aniqlash;

uchinchidan, Sharqda ham, G'arbda ham yagona, o'zgarmas funktsional tuzilma – an'anaviy estetik ong va badiiy madaniyatining turli shakllarini aniqlash. mifologik ong, ijtimoiy hayotning sinkretik tuzilishi va axborotni yangi avlodga yetkazishning avtoritar usuli asoslash;

to'rtinchidan, agrar jamiyatlarning an'anaviy madaniyatidan sanoat jamiyatining innovatsion, shaxsiy va ijodiy madaniyatiga o'tishning turli yo'llarining ob'ektiv shart-sharoitlarini isbotlash ;

beshinchidan, zamonaviy madaniyatning estetik va badiiy sohalarida tartibsizlikni modernizm va klassik paradigmalarini sintez qilish orqali turli usullari orqali yengib o'tish, postmodernistik izlanishlar olib borish, olimni estetik manzarasini tamoyillarini aniqlash va XXI asrda madaniyatlarning dialogiyasini asoslash.

Sinergetik kognitiv paradigma estetik ong va badiiy madaniyatning shakllanish, rivojlanish va zamonaviy dinamik holatini lokal miqyosda - milliy, mulkiy, o'ziga xoslik, madaniyatlarning shakllanishi va rivojlanish qonuniyatlarini ilgari amalga oshirilishi mumkin bo'lganidan ko'ra chuqurroq va nozikroq ochish imkoniyatini ochib beradi. "Insoniyat qadimdan voqelikni anglashning ikkita usulini ishlab chiqdi ya'ni mantiqiy-kontseptual va hissiy obrazli. Ular o'z rivojlanishining tarixiy yo'lida turli yo'llar bilan o'zaro ta'sir ko'rsatdi va mos ravishda fan va san'atda o'zining to'liq timsolini topdi. Agar olamning birinchi umumlashtirilgan g'oyasi badiiy shaklda, hissiy-amaliy shaklda paydo bo'lganligini va bu manzara turi inson bilimi rivojlanishining barcha bosqichlarida saqlanib qolganligini hisobga olsak, birinchi navbatda, deb taxmin qilishimiz mumkin voqelikni bilishning sinkretik, obrazli-hissiy shakli mavjud edi. Shuning uchun ham olamning ilmiy manzarasi tarixiy jihatdan badiiydir ko'rinishda namoyon bo'lgan"[2,9] . Ushbu sinkretik

holatda bo'lgan olamning manazarasida badiiylik ustuvor bo'lib, bu fan paydo bo'lganicha bo'lgan davrni qamrab oladi. Olamning estetik manzarasi dastlab mifologik obrazlarda dunyoni anglash, tatibga solinmagan ilmiy bilim kurtaklari, badiiy, hissiy-obrazli ko'rinishida, fan aydo bo'lganidan so'ng olamni ilmiy manazarasini inson raional qarashlar bilan asoslanishi davrida san'at madaniyatga ko'chib o'tishi va nihoyat tabiat, jamiyat va insonni birlashtirgan olamni mikro, makro manazarasini ishlab chiqiladi.

Olamni estetik anglashning sinergetik modellashtirish voqelikning axloqiy tomonini faollashtirishga imkon beradi. Va agar klassik fan erkinlikni ongli zarurat sifatida belgilasa, sinergetika - mumkin bo'lgan alternativalar orasidan tanlash imkoniyatini beradi. Zamonaviy dunyoning estetik manzarasini yaratish madaniyatning bifurkatsion xususiyatini hisobga olgan holda amalga oshirilishi kerak. Bunda olamni yangi tartibotini va izchil murakkablashuvida namoyon etishi kerak. Endigi estetik tadqiqotlarni vazifasi olamni estetik manzarasini bifurkatsion nuqtasini aniqlashdan iborat bo'ladi. Ya'ni ma'lum estetik tizimlarni bo'linish, egrilanishini aniqlashdir. "O'ziga xos mazmunga ega bo'lgan dunyoning badiiy-estetik manzarasini shakllantirish san'at asarlarini yaratish jarayoni bilan chambarchas bog'liq. Biroq bu asarlarni tahlil qilgandagina ushbu manzara o'zini yaxlit namoyon qilishi mumkin. Analitik tadqiqotda dunyoning badiiy-estetik manzarasining ideal tizimini qurish faollashib bordi. Ikki turdagi kategoriyalarni o'z ichiga olgan ushbu konstruktsiyaning funktsionalligi ikki tomonlama bo'lib, o'zini quyidagi orqali namoyon qiladi: 1) tasviriy san'at uslubida barqaror yaxlitlikni aniqlash qobiliyati; 2) badiiy asarlarda muallifning va muayyan jamiyatning dunyoqarash tushunchalarini o'rnatish qobiliyati. Bu funktsiyalar bir vaqtning o'zida ishlaydi: 1) kontseptual tizimlarning real dunyo bilan bog'lanishi orqali tashqi darajada; 2) bir qator kesishuvchi kategoriyalar va tushunchalar asosida qurilgan ichki darajada – olamning badiiy-estetik manzarasi"[3,116] .

Tizimning o'zi barqarorligining zaruriy sharti sifatida tizimning tarkibiy elementlarida, masalan, milliy madaniyatlarda yetarli darajada xilma-xillikni nazarda tutuvchi barqaror nomutanosiblik, rang-baranglik tamoyili attaktorlar ahamiyatlidir. Estetik kategoriyalar voqelikni anglashda statik emas balki, dinamik xarakterga egaligi bu borada strukturaviy quyi tizim va yuqori qabul qilingan tamoyillar o'rtasida ma'lum tebranishlar mavjudligini ifodalaydi. Shuning uchun olamni estetik manzasini tasvirlashda tamoyillardan siljishlar bo'lishi tabiiydir.

Demak, olamning ilmiy manzarasini dastlabki ko'rinishi badiiy-estetik, hissiy-emoionallikdan boshlagan va raional ilm-fan davrida ma'lum estetik kategoriyalarda, estetik nuqtalarda birlashgan, yig'ilgan, san'atni rivojlanish davrida bu kategoriyalar takomillashdi va butun insoniyat ijodiyotida hissiyotni, tuyg'ularni namoyon bo'lishi sifatida sochilib ketgan edi. Hozirgi paytda voqelikni kognitivligini, estetik bilimlarni tasvirlashda bir butun universal tizimini taqdim etadi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Каган М.С. Эстетика и синергетика // Серия "Symposium", Эстетика сегодня: состояние, перспективы. Выпуск 1 / Материалы научной конференции. 20-21 октября 1999 г. Тезисы докладов и выступлений Санкт-Петербург: Санкт-Петербургское философское общество, 1999. С.40-41.

2. Суворова И.М. Эстетическая картина мира и проблемы ее формирования. Автореф диссертации на соискание ученой степени кандидата философских наук. Санкт-Петербург. 2006 С-9.

3. Мусат Р.П. Художественная картина мира: принципы двухосновной природы// Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2015. № 9. С-116.

GLOBALLASHUV DAVRIDA MA'NAVIY INQIROZLARNING JAMIYAT BARQARORLIGIGA TA'SIRI

Nekov Ikrom Istamovich

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti magistranti

Annotatsiya: *Jamiyat shunday bir sistema hisoblanadiki, unda doimo barqaror muhit hukmron bo'lishi juda murakkab sanaladi. Beqarorliklar, muvozanat holatidan uzoqlashish, xaotik jarayonlar ko'p hollarda jamiyatda yangi-yangi imkoniyatlar shakllanishiga, zamon talabiga muvofiq keladigan yangicha barqaror tizim qaror topishiga xizmat qiladi.*

Kalit so'zlar: *jamiyat, ma'naviyat, barqarorlik, beqarorlik, ma'naviy inqiroz*

Globallashuv jarayoni bugungi zamonning eng murakkab, nohiziq, muvozanatsiz, xaotik xususiyatga ega bo'lgan jarayonlaridan biri sanaladi. Bugungi kunda globallashuv oqimi butun dunyoda iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy va ma'naviy hayotga jadal sur'atlarda o'z ta'sini o'tkazib kelmoqda. Ayniqsa, globallashuv jarayoning eng ta'sirchan sohasi aynan ma'naviy soha bo'layotganligi kuzatilmoqda. Shuningdek, ma'naviy qashhoqlik, ma'naviy inqiroz kabi jamiyat taraqqiyotiga destruktiv ta'sir etayotgan omillar shakllanib kelmoqdaki, ular nafaqat ayrim shaxslarning turmush tarziga, balki butun bir jamiyat hayotining ma'naviy muhitiga ta'sir etib, beqarorlik tendensiyalarining kuchayishiga, ya'ni barqarorlikka putur yetkazib kelmoqda. Shunisi e'tiborliki, yangi taraqqiyot davrida beqarorlik va barqarorlik muammosi doimo yonma-yon birgalikda olib tahlil etilmoqda. Vaholanki, bu ikki tushuncha ham azaldan xaos va tartibot muammosi kabi, doimo jamiyat hayotida birgalikda namoyon bo'lib kelgan. Beqarorlik va barqarorlikning doimiy ravishda o'rin almashinuvi natijasida jamiyat harakatga kelgan, taraqqiy etgan. Jamiyat shunday bir sistema hisoblanadiki, unda doimo barqaror muhit hukmron bo'lishi juda murakkab sanaladi. Beqarorliklar, muvozanat holatidan uzoqlashish, xaotik jarayonlar ko'p hollarda jamiyatda yangi-yangi imkoniyatlar shakllanishiga, zamon talabiga muvofiq keladigan yangicha barqaror tizim qaror topishiga xizmat qiladi. Bizningcha, jamiyatdagi barqarorlik va beqarorlik, xaos va tartibot tendensiyalarini yangicha falsafiy metodologiyalardan biri hisoblanuvchi sinergetik metodologiya asosida tadqiq etilganda, samarali natijalarga erishish mumkin.

Faylasuf olim M.Niyazimbetov ta'biri bilan aytganda: "Xaos tushunchasini kupchilik insonlar betartiblilik va noma'lumlik bilan teng deb hisoblashadilar. Ammo, bu hamma vaqtda tug'ri emas. Xaos qanchalik xaotik xarakterga ega bo'lishi mumkin? Xaosda ham ma'lum tartiblilik mavjud va ma'lum bir qonuniyatga bo'yso'nadi"[1; 56]. Demak, sinergetik metodologiya xaosdagi tartibotni ko'rsatib berishda muhim ahamiyatga ega. Sinergetikada barqarorlik va xaos kategoriyalarining o'zaro munosabati ham o'rganiladi. Mazkur ilmiy soha tadqiqotchilarining fikriga ko'ra, har qanday eski tuzilma yangi tuzilma bilan almashinar ekan, dastlab beqarorlik, xaos yuz beradi, tizimdagi unsurlar barqarorligiga putur yetadi [2; 20]. Bu nuqtadagi holatni o'zgarishida oddiy tasodif ham muhim ahamiyat kasb etishi mumkin.

Ammo, jamiyatdagi ma'naviy inqirozlar tufayli yuzaga keladigan beqarorlik muammosi ko'p hollarda jamiyat taraqqiyotiga va barqarorlik muhitiga destruktiv ta'sir etib kelgan. Chunki ma'naviy inqirozlar jamiyat a'zolarining ruhiy, aqliy, intellectual imkoniyatlarini izdan chiqishiga olib kelishi mumkin. Ayniqsa, globallashuv davrida tobora shddatli tus olib borayotgan "ommaviy madaniyat", suitsid, egotsitizm, kosmopolitizm, axborot xurujlari kabi tahdidlar ma'naviy inqirozni kelib chiqishiga sharoit yaratib bermoqda.

Bu kabi holatlarning oldini olish hamda jamiyat barqarorligiga ta'sir doirasini imkon qadar kamaytirish uchun esa, "ma'naviy inqiroz" tushunchasining mazmun-mohiyati va uning namoyon bo'lish shakllarini ilmiy-nazariy, falsafiy-konseptual tahlil etish zarurat hisoblanadi. Ayniqsa, globallashuv davrida ma'naviy inqirozning yuzaga kelish sabablari va oqibatlarini o'rganish, milliy-ma'naviy taraqqiyotga hamda ijtimoiy barqarorlikka destruktiv ta'sirini oldini olish eng muhim masalalardan biri hisoblanadi. Bizningcha, bu borada, ya'ni jamiyatda turli ma'naviy tahdidlarga qarshi kurashda, milliy o'zlikni anglash va uning ma'naviy taraqqiyotni ta'minlashdagi imkoniyatlaridan oqilona foydalanish samarali natija beradi. Shu boisdan ham, bugungi kunda mamlakatimizda milliy til, milliy madaniyat va milliy qadriyatlar uyg'unligini ta'minlash, yoshlarda ma'naviy intellektual boylikni oshirish, shuningdek, yangi ma'naviy makonda jamiyatimiz a'zolarining axloqiy-ma'naviy madaniyatini yuksaltirish masalasi davlat siyosati darajasiga ko'tarilmoqda.

Xulosa qilib aytganda ma'naviy inqirozlar jamiyat barqarorligiga ta'sir etuvchi omil sanaladi. Ma'naviy inqirozning oldini olish, uning salbiy oqibatlaridan jamiyatni asrash uchun global taraqqiyot davridagi turli ma'naviy tahdidlardan himoyalaniş lozim. Ma'naviy tahdidlardan himoyalaniş esa, jamiyat a'zolarining ma'naviy-mafkuraviy immunitetining qay darajada mustahkamligi bilan belgilanadi

Adabiyotlar

1. Ниязымбетов М.Қ. Синергетик жараёнлар: фрактал тафаккур-оламнинг нозиклиги манзарасининг элементлари сифатида. Синергетика 2: назария ва амалиёт. (Жамоавий монография). –Тошкент.: FAN ZIYOSI, 2022. – Б.56.

2. Пригожин И., Николис Г. Познание сложного. Введение. Серия "Синергетика: от прошлого к будущему". – Москва.: Едиториал УРСС, 2003. – С.20.

3. Эргашева М. Таълим таракқиёти: синергетик таҳлил. СамЧТИ нашриёти. 2022.

GLOBALLASHUV SHAROITIDA ILM-FAN VA MA'RIFAT YUKSAKLIGI MAFKURAVIY IMMUNITETNING MUHIM SHARTI

Erkinov Ma'ruf Otabek o'g'li

SamDAQU talabasi

Ilmiy rahbar dots. A.I. Safarov

Annotatsiya. Bugungi kunda global jarayonlar ko'lami bugun yer yuzini qamrab, xalqlar va millatlar taqdiriga sezilarli ta'sir o'tkazayotgan bugungi kunda ushbu xodisaning ta'sir doirasini, yo'qolishini va oqibat-natijasini chuqur anglab yetmoq hayot-mamot masalasiga aylanib bormoqda. Zero, masalaga bir yoqlama yondashuv biz kutgan ijobiy natijani bermasligi tabiiy. Shunday ekan, har qanday global masalaning mazmun-mohiyatini anglab yetish har birimizga teran aql-idrokni, ilmiy bilim va ma'rifat yetukligini falsafiy tafakkur madaniyatini talab qiladi.

Ilmiy tahlil jarayonida maqola muallifi yoshlar dunyoqarashiga globallashuv omilining qay darajada ijobiy yoki salbiy aks etishining sabablarini ochib berishga e'tibor qaratgan. Shubhasiz, ushbu jarayonlarning yoshlar turmush tarzi, amaliy faoliyati, ijtimoiy faolligi bilan uyg'unlashuvining hamda ijobiy natijalarining asos poydevorini ilm-fan va ma'rifiy yuksakligi tashkil etishi bayon qilingan. Maqolada ilm-fan, ma'naviyat va ma'rifat yuksakligi mafkuraviy immunitet mustahkamligining asosiy omili ekanligi haqida xulosa chiqarilgan.

Kalit so'zlar: globallashuv, ma'naviy tahdidlar, mafkuraviy tajovuz, ma'rifat, g'oyaviy tarbiya, mafkuraviy immunitet, tarixiy xotira

Bugungi kunga kelib globallashuv jarayonida dunyoda g'oyaviy, mafkuraviy kurash ya'ni muhim geostrategik hududlarda o'z ta'sir doirasini yanada mustahkamlashga bo'lgan urinish kuchayib bormoqda. Bu kurashning asosiy yo'nalishi bir vaqtning o'zida ham ma'naviy-ruhiy, ham ijtimoiy-siyosiy omillarga qaratilgandir. Shubhasiz, ta'sir obektida ma'naviy parokandalik, ruhiy tushkunlik, ijtimoiy tarqoqlik va siyosiy beqarorlikning yuzaga kelishi pirovard maqsad sari keng yo'l ochib beradi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev globallashuv sharoitida ma'naviyatimizga salbiy ta'sir ko'rsatadigan illatlar haqida gapirar ekan: "Bugungi kunda yon-atrofimizda diniy ekstremizm, terrorizm, giyohvandlik, odam savdosi, noqonuniy migratsiya, "ommaviy madaniyat" degan turli balo-qazolarning xavfi tobora kuchayib boryotganini hisobga oladigan bo'lsak, bu so'zlarning chuqur ma'nosi va ahamiyati yanada yaqqol ayon bo'ladi,"[1] deb alohida ta'kidlaydi.

Aynan globallashuv omili bilan yonma-yon kechayotgan ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy-mafkuraviy jarayonlar shiddatini tahlil qilar ekanmiz, shu narsaga amin bo'lamizki, ma'naviy tarbiya sohasida olib borilayotgan ishlarimiz sur'atini susaytirmaslik, ma'naviy hushyorlikni doimiy ravishda oshirib borish va yoshlarimizni ma'naviy tahdidlarning har qanday ko'rinishlariga qarshi mustahkam iroda, sobit e'tiqod bilan kurasha oladigan insonlar qilib tarbiyalash hayot-mamot masalasiga aylanib bormoqda. Holbuki, bugun ta'lim-tarbiyaviy jarayonning asosiy ob'ektiga aylangan yosh avlod ertaga millat va davlat taqdiri uchun mas'uliyatni o'z bo'yniga olishi lozimligini anglab yetar ekanmiz, inson omili va ta'lim-tarbiyaga e'tibor bundanda jiddiyroq va ahamiyatliroq masala ekanligiga aslo shubha qolmaydi. Qolaversa, turli zararli va yot g'oyalar iskanjasiga tushib qolish ehtimoli jiddiy xavf bo'lib turgan hozirgi tahlikali zamonda tayanch va najot faqat ta'limda, tarbiyada va ma'rifatda ekanligini anglamoq yagona va oqilona tanlovdir. Zero, aynan ushbu omilni o'zlikni anglash, tarixiy xotirani tiklashning kuchli vositasi deb bilmoq kerakdir.

Shubhasiz, tarixiy xotirani tiklash, milliy o'zlikni anglash, milliy qadriyatlarga oqilona munosabatni shakllantirish vazifasini yoshlarimizda vatanparvarlik, milliy g'urur tuyg'ulari bilan uyg'unlikda ko'rar ekanmiz, ma'naviy tarbiyaning hech bir bug'inida g'oyaviy bo'shliqqa yo'l qo'yib bo'lmaydi. Yoshlarni ijtimoiy faollikka, bunyodkorlik va ijodkorlikka yo'llovchi g'oyalar bilan ularning qalbini va ongini oziqlantirish orqali ma'naviy tarbiya muhitining xavfsizligini ta'minlash va ma'naviy-mafkuraviy tahdidlarga qarshi kurashmoq mumkin.

Bugungi kunda voyaga yetmagan o'smir yoshlarning turli internet klublarida o'tirishlari va pornografik saytlariga kirishlari, mobil telefonlardan noto'g'ri foydalanib, behayo film va suratlariga mahliyo bo'layotgani, bularning barchasi yoshlarning ma'naviy-axloqiy kamolotiga ulkan zarar keltiradi. Jamiyatimizda kechayotgan bunday jarayonlardan e'tiborli bo'lish, yoshlarni to'g'ri yo'lga boshlash va ular ongini turli nosog'lom axborotlardan himoyalash mexanizmlarini ishlab chiqmoq lozim. Internet tarmog'idagi zo'ravonlik, hayosizlik va shafqatsizlikni targ'ib qilayotgan har qanday hatti-harakatlarni cheklash, inson qadr-qimmatini tahqirlovchi, yoshlar o'rtasida huquqbuzarliklarni sodir etishga sabab bo'luvchi adabiyotlarni tarqatish, filmlarni namoyish qilinishiga cheklovlar qo'yimoq lozim. Bu kabi ijtimoiy xavfi yuqori bo'lgan muammolardan qutilish uchun O'zbekistonda ijtimoiy tarmoqlarni rivojlantirish bo'yicha milliy loyiha yaratish zarur.

Rivojlanayotgan mamlakatlarda ota-ona nazoratini amalga oshirish uchun ko'plab texnologiyalar, filtrlovchi dasturiy ta'minot yaratilgan. Filtrlovchi dasturiy ta'minotning uch xil ko'rinishi bor: "Qora ro'yxat", (ro'yxatga kiritilgan manbalarga ya'ni saytlarga chiqish blokirovka qilinadi), "Oq ro'yxat", (faqat ro'yxatga olingan manbalarga kirish mumkin), "Neytral markirovka", (yomon saytlarning reytingini yaratish, unga ko'ra foydalanuvchi

qaysi saytlarga kirish-kirmasligini o'zi hal qiladi). Bizning yurtimizda ham mana shunday texnologiyalarni va dasturlarni yaratish lozim.

Bir qarashda arimas bo'lib tuyuladigan kichkina xabar ham globallashuv shiddatidan kuch olib, ko'zga ko'rinmaydigan darajada yoshlarimiz ongiga jiddiy ziyon yetkazishi mumkin. Bunday tahdidlarga qarshi har tomonlama chuqur o'ylangan, ilmiy asosda puxta tashkil etilgan, uzluksiz olib boriladigan ma'naviy tarbiya bilan javob berishi lozim. Toki yoshlarimiz milliyligini saqlab qolgan holda, dunyoni chuqur anglaydigan, davr shiddati bilan qadam tashlaydigan insonlar bo'lib yetishsin. Ana shundagina axloq-odob rad etadigan, biz uchun mutlaqo begona g'oyalar yoshlarimizga o'z ta'sirini o'tkaza olmaydi. Yosh avlodni turli ma'naviy tajovuzlardan himoya qilish haqida so'z yuritganimizda nafaqat xalqimiz ulug'laydigan xususiyatlar, ayni paytda uning rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan noma'qul illatlarni ham ochiq aytishimiz zarur bo'ladi. Bir so'z bilan aytganda, "G'oyaga qarshi-g'oya, fikrga qarshi-fikr, jaholatga qarshi-ma'rifat bilan kurashmoq lozim"ligi yoshlarimizda mafkuraviy immunitetni shakllantirishning eng maqbul usulidir. Buning uchun yoshlarimizni bilimli va o'z mustaqil fikriga ega bo'lgan avlod qilib tarbiyalamoq lozim. Bilimli kishi jaholat, nodonlik va yovuzlikka qo'l urmaydi. Shuning uchun inson ongi yovuz va johil g'oyalardan, jaholat botqog'idan himoya qilinishi kerak. Jamiyatimizda bu ish milliy g'oya asosida amalga oshirilmoqda. Aynan shu ma'noda biz e'tibordan chetda qoldirayotgan haqiqatdan aslo ko'z yumib bo'lmaydi. Tan olishimiz kerakki, barcha ezgu ishlarimiz asos negizini milliy g'oya tashkil etmog'i lozim. Zero, milliy g'oya millatning paydo bo'lishi bilan shakllanib qaror topadigan qadriyatlar tizimidir. Shubhasiz, undan yuz o'g'irish, yoki uni ikkinchi darajali masala, deb ortga surish-bu o'zlikdan yuz o'g'irish demakdir. Shunday ekan, har lahzada, erta yoki kech demasdan milliy g'oyani yoshlar ongiga singdirib borish lozim. Ilm, ma'rifat har qanday tajovuz uchun kuchli qalqondir. Shu o'rinda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlis Senati a'zosi Rustam Xolmurodovning ilm-fan, ta'lim-tarbiya va ma'rifat negizida milliy g'oyani shakllantirish haqidagi fikrlariga qo'shilish mumkin. Ilm, ma'rifat har qanday tajovuz uchun kuchli qalqondir. „U millat ongidagi barcha illatlarni ayovsiz sidirib tashlaydi. Eng asosiysi, yuqori intellekt insonga vatanni tanish, anglash imkonini beradi. Yuqori intellekt egasi o'z millati, o'z mamlakati bilan faxrlanadi. Uning manfaati uchun kurashadi. Hayotini mana shu maqsad uchun bag'ishlaydi,"[2] Milliy g'oyaga e'tiqodi bor inson yovuz g'oyalarni farqlay oladi, bu g'oyalardan har doim uzoqda bo'lgisi keladi. Xalqimiz ma'naviy va axloqiy qadriyatlarida vatanparvarlik, insonparvarlik, milliy g'urur, bag'rikenglik kabi xususiyatlar ustuvordir. Ularni izchil targ'ib qilib borish bilan ma'naviy tahdidlarga zarba berish mumkin. Ma'rifat -kishilarning bilimini, ma'daniyatini oshirishga qaratilgan ta'lim tarbiya hamdir. Demak, jaholat bilan ma'rifat bir-biriga qarama qarshi, bir-birini siqib chiqaradigan tushunchalardir.

Ma'rifat insonni doim to'g'ri yo'lga boshlaydi. Ma'rifat kimgadir ko'z-ko'z qilinadigan, ortida qandaydir ta'ma yashirin bo'lgan narsa emas. Jaholat kabi kuchlarga ma'rifat qarshi chiqa oladi. Chunki ma'rifat to'g'ri yo'lga boshlovchi kuchdir. Ma'rifat – insonni ma'naviy kamolotga yetkazuvchi uzluksiz ta'lim-tarbiya jarayonidir. Kommunistik mafkura hukmronligi davrida xalqimizni ma'naviyat va ma'rifatga chorlagan ko'pgina vatandoshlarimiz ziyoli va ulamolarimiz jismonan yo'q qilindi. Ular yomon ishlari uchun emas, balki jaholatga qarshi ma'rifat bilan kurashganlari uchun otib o'ldirilgan. Mustaqilligimizning dastlabki yillaridanoq mamlakatimizda ham har jihatdan yetuk bo'lgan barkamol shaxsni tarbiyalashga katta e'tibor berilmoqda va bu yo'lda yoshlarni turli ma'naviy xurujlardan saqlash, ularda mafkuraviy immunitetni kuchaytirish, jaholatga qarshi ma'rifat bilan kurashish kabi vazifalar ustuvorlik qilmoqda. Jaholatga qarshi faqat ma'rifat bilan kurashish lozim. Darhaqiqat, dunyoni jaholat egallasa, nafaqat aql, balki aqlni

peşhlaydigan ma'rifat, ma'naviyat, hurfikrlilik, inson ozodligi barchasi barham topadi. Mashhur faylasuflardan biri aytganidek: " Dushmaningdan qo'rqma – nari borsa , ular seni o'ldirishi mumkin. Do'stlaringdan ham qo'rqma – nari borsa xiyonat qilishi mumkin. Befarq odamlardan qo'rq – ular seni o'ldirmaydi , sotmaydi ham, faqat ularning jim va beparvo qarab turishi tufayli yer yuzida qotilliklar sodir bo'laveradi."[3] Bu bebaho gaplardan ko'rinib turibdiki, har bittamiz vatanimiz rivojiga, kelajagi uchun befarq bo'lmasligimiz, mafkuraviy kuchlarga biz o'z bilimimiz, milliy mafkuramiz bilan har doim, har soniya qarshi kurashmog'imiz lozim..

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. I.A. Karimov „Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch" T.: „ Ma'naviyat" 2008. 12-bet.
2. Mirziyoyev.Sh.M. Jamiyatimizni erkinlashtirish, islohotlarni chuqurlashtirish, ma'naviyatimizni yuksaltirish va xalqimizning hayot darajasini oshirish-barcha ishlarimizning mezoni va maqsadidir. T.: „O'zbekiston" 2017. 320-bet.
3. Rustam Xolmurodov. Millat uchun hayot-mamot masalasi. „Xalq so'zi" 2023. 11-aprel.

CHIZMA GEOMETRIYA FANINI O'QITISHDA DIDAKTIK O'YINLARNING AHAMIYATI

Ibaydullayeva Saodat Isroil qizi

Guliston davlat pedagogika instituti talabasi,

Ilmiy rahbar Inoyatov Odiljon Sobitovich

Guliston davlat pedagogika instituti katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada didaktik o'yinlar to'g'risida misollar keltirilgan. Chizma geometriya fanini o'qitishda didaktik o'yinlarning ahamiyati haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: didaktik o'yinlar, texnologiyalar, ta'lim, tarbiya, rolli o'yin darsi, o'yin darsi, aqliy o'yinlar.

Didaktik o'yinlar texnologiyalari o'quvchi faoliyatini faollashtirish va jadallashtirishga asoslangan. Ular o'quvchi shaxsidagi ijodiy imkoniyatlarni ro'yobga chiqarish va rivojlantirishning amaliy yechimlarini aniqlash va amalga oshirishda katta ahamiyatga ega. Didaktik o'yinlarning asosiy turlari: intellektual (aqliy) va harakatli hamda aralash o'yinlardan iborat. Bu o'yinlar ishtirokchilarda aqliy, jismoniy ahloqiy, psixologik, estetik, badiy, tadbirkorlik, mehnat va boshqa ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi.

Ta'lim – tarbiya jarayonida asosan o'quvchilarda ta'lim olish motivlarini, ularning turli yo'nalishdagi qobiliyat va qiziqishlarini oshiradigan, biror kasbga moyilliklarini ko'rsatadigan didaktik o'yinlardan foydalaniladi. Didaktik o'yinlar nazariy, amaliy, jismoniy, roli, ishchanlik va boshqa yo'nalishlar turlari bo'yicha ajratiladi. Hozirda kompyuter vositasidagi o'yinlar alohida o'ringa ega bo'lib bormoqda. Didaktik o'yinlar o'quvchilarda tahlil qilish, mantiqiy fikrlash, tadqiq qilish, hisoblash, o'lchash, yasash, sinash, kuzatish, solishtirish hulosa chiqarish, mustaqil qaror qabul qilish, guruh yoki jamoa tarkibida ishlash, ahloq va odobga o'rgatish, yangi bilimlar berish va boshqa faoliyat turlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan o'yinlarga ajratiladi. Didaktik o'yinlardan amalda foydalanish orqali boshqa usullar yordamida erishish qiyin bo'lgan ta'lim hamda tarbiyaviy maqsadlarni amalga oshirish ko'zda tutiladi. Turli o'quv fanlariga oid didaktik o'yinlar mavjud bo'lib, ular shu fanlarni sifatli o'rgatish maqsadlariga xizmat qiladi.

Didaktik o'yinlarni tuzishda har bir darsni muayyan bo'laklarga ajratib, o'zlashtirilishi shart bo'lgan tushuncha va ko'nikmalarni belgilab chiqish, so'ngra dars bosqichlariga tegishli o'yinni oldindan rejalashtirib qo'yish va u darsning umumiy yo'nalishiga uyg'unlashib ketishi kerak. Shundagina o'yinlar bolalarning grafik savodxonligiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Didaktik o'yin texnologiyalari amalga oshiriladigan ayrim noan'anaviy dars shakllari mavjud. Ular:

Ishchanlik o'yini darsi – dars mavzusi bo'yicha masalalarni hal etish jarayonida o'quvchilarning faol ishtirok etishini ta'minlash orqali yangi bilimlarni o'zlashtirish mashqi.

Rolli o'yin darsi – dars mavzusi bo'yicha masalalarni o'rganishda o'quvchilarga oldindan ma'lum rollarni taqsimlash va dars jarayonida shu rolni bajarishlarini tashkil etish asosida bilimlarni mustahkamlash darsi.

Teatrlashtirilgan dars – dars mavzusi bilan bog'liq sahna ko'rinishlari tashkil etish orqali dars mavzusiga doir kompyuter materiallari (multimedia, virtual o'quv kursi va shu kabilar) asosida o'tiladigan dars.

Kim oshdi savdosi darsi – o'quv fani ayrim bo'limi bo'yicha bilimlarni har bir o'qituvchi qanchalik ko'p bilishini namoyish etish darsi.

Yarmarka darsi – dars mavzusini bo'laklar bo'yicha oldindan o'zlashtirgan o'quvchilarning o'zaro muloqot asosida sinfga qiziqarli tushuntirish orqali o'tiladigan dars.

Formulalar darsi – o'quvchilarning formulalarni puxta o'zlashtirishlari bo'yicha turli o'yinlar shaklidagi mashqlar o'tkazish darsi.

O'yin darsi – dars mavzusiga mos o'yin orqali o'quvchilarning o'zlashtirishlarini tashkil qilish darsi.

“Sud darsi” – o'quvchilar bilan dars mavzusiga mos “sud” jarayonini tashkil etish orqali yangi mavzuni tushuntirish darsi.

Konsert darsi – dars mavzusini sahnalashtirgan holdagi konsert shaklida ifodalash mashqlari bo'lib, o'quvchilarni faollashtirish va bilimni mustahkamlash imkoniyatini beradi.

“Tergovni bilimdonlar olib boradi” darsi – dars mavzusini oldindan puxta o'rgangan o'quvchilar yordamida qiziqarli savol-javoblar, tahlillar asosida isbotlab tushuntirish mashqlari bo'lib, bunda o'quvchilar dars mavzusini o'zlashtirib, eslab qolishlari uchun qulaylik yaratiladi.

Didaktik o'yinlar chizma geometriyasini o'rgatish uchun ajoyib vosita bo'lishi mumkin. Ular o'quv jarayonini o'quvchilar uchun yanada interaktiv va qiziqarli qiladi. Foydalanish mumkin bo'lgan o'yinlarning bir nechta misollari mavjud. Ular:

1. Tangram – bu qadimiy xitoy jumboq o'yini geometrik shakllarni tartibga solishni o'z ichiga oladi. Bu o'quvchilarda fazoviy fikr yuritish va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

2. Geometrik boshqotirmalar – turli jumboqlar mavjud bo'lib, ular o'quvchilardan ularni yechish uchun geometrik tushunchalardan foydalanishni talab qiladi. Bu boshqotirmalar jumboq, sudoku yoki mantiqiy boshqotirma shaklida bo'lishi mumkin.

3. Geometrik qurilish o'yinlari – bu o'yinlar turli geometrik shakllarni qurish uchun kompas, o'lchagich va transportyordan foydalanishni o'z ichiga oladi. O'quvchilar kim shaklni aniq va tez yasay olishini bilish uchun bir-biri bilan raqobatlasha oladi.

4. Geometrik bingo – geometrik shakllar yoki xususiyatlarga ega bingo kartalarini yarating. Shakl nomini chaqiring yoki xususiyatni tavsiflang va o'quvchilar kartalarida mos keladigan shaklni belgilaydilar. Birinchi bo'lib chiziqli yoki to'liq kartani olgan kishi g'alaba qozonadi.

5. Shakl xotirasi – turli geometrik shakllarga ega kartalar to'plamini yaratiladi. Ularni yuzini pastga qaratib qo'yiladi va bir vaqtning o'zida ikkita kartani aylantiriladi. Maqsad –

mos keladigan shakllar juftligini topish. Bu o'yin o'quvchilarning vizual xotirasini yaxshilashga va geometrik shakllarni tanib olishga yordam beradi.

Didaktik o'yinlar grafik geometriya fanini o'rgatishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ularning muhimligining ba'zi sabablarini misol tariqasida keltirish mumkin:

1. Mashg'ulot va motivatsiya: didaktik o'yinlar o'quvchilar uchun grafik geometriyani o'rganishni yanada qiziqarli va interaktiv qiladi. Ular o'quvchilar e'tiborini jalb qiladi va ularni o'quv jarayonida faol ishtirok etishga undaydi. Ushbu faollik konsepsiyalarni yaxshiroq tushunish va saqlashga olib keladi.

2. Faol o'rganish: o'yinlar faol o'rganishga yordam beradi, bunda talabalar muammolarni hal qilish, qarorlar qabul qilish va geometrik tamoyillarni qo'llashda faol ishtirok etadilar. Ushbu amaliy yondashuv o'quvchilarga shakl va raqamlarni faol o'rganish orqali grafik geometriyani chuqurroq tushunishga yordam beradi.

3. Muammo yechish ko'nikmalari: grafik geometriyadagi didaktik o'yinlar ko'pincha muammoli vazifalarni o'z ichiga oladi. Bu o'yinlar o'quvchilardan tahlil qilish, strategiya tuzish va yechim topish uchun tanqidiy fikrlashni talab qiladi. Bu mashg'ulotlar bilan shug'ullanish orqali o'quvchilar muammoni yechish, mantiqiy fikrlash va fazoviy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradilar.

4. Mustahkamlash va amaliyot: o'yinlar o'quvchilarga qiziqarli va interaktiv tarzda o'rgangan tushunchalarini mustahkamlash va amaliyotda qo'llash imkoniyatini beradi. Ular o'z bilimlarini qo'llashlari, turli strategiyalar bilan tajriba o'tkazishlari va darhol fikr-mulohazalarni olishlari mumkin. Bu takrorlash va mustahkamlash ularning grafik geometriya haqidagi tushunchalarini mustahkamlashga yordam beradi.

5. Hamkorlik va raqobat: ko'pgina didaktik o'yinlar talabalar o'rtasida hamkorlik va sog'lom raqobatni rag'batlantiradi. Hamkorlikdagi o'yinlar jamoaviy ish, muloqot va tengdoshlarni o'rganishga yordam beradi. Raqobatbardosh o'yinlar qiyinchilik va muvaffaqiyat tuyg'usini uyg'otadi, o'quvchilarni grafik geometriya tushunchalarini yaxshilash va o'zlashtirishga intilishga undaydi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, grafik geometriya fanini o'rgatishdagi didaktik o'yinlar o'quvchilarning faolligini oshiradi, faol o'rganishga yordam beradi, muammoni yechish ko'nikmalarini rivojlantiradi, mustahkamlash va amaliyotni ta'minlaydi, hamkorlik va raqobatni rivojlantiradi. Ular ushbu fanni o'rgatish uchun samarali va qiziqarli vositadir. Shuni yodda tutish kerakki, asosiysi geometrik tushunchalarni o'z ichiga olgan holda o'yinlarni qiziqarli va qiziqarli qilishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Azizxodjaeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. –T.: Cho'lpon, 2005.

2. N.X.Gulomova Chizmachilik (Mashinasozlik chizmachiligi) "Fan va texnologiyalar" nashriyoti. –T.: 2017. 81-82 b.

3. N.X.Gulomova Chizmachilik "Fan va texnologiyalar" nashriyoti –T.: 2019. 185-186 b.

4. B.Sobirov. Interfaol metodlar. Farg'ona. 2020.

5. K.B.Hayitboyev. "Zamonaviy pedagogika fani va talimning innovatsion texnologiyalar". –T.: 2015.

6. Sh.K.Murodov va boshqalar. Chizma geometriya. –T.: 2016.

TASVIRIY SAN'AT FANI ORQALI O'QUVCHILAR IJODIY QOBILIYATINI O'STIRISHNING ZARURIYATI

Qurbonova Shohista Sherbekovna

*Guliston davlat pedagogika instituti talabasi,
ilmiy rahbar **Jumaboyev Nabi Pardaboyevich**
Guliston davlat pedagogika instituti katta o'qituvchisi*

Annotatsiya: *tasviriy san'at darslarida o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda ustoz-shogird an'analari ta'lim-tarbiyada tutgan o'rni bayon etilgan. Tasviriy san'at mashg'ulotlarini individual hamda texnologik yondashuv asosida tashkil etish vositasida ta'lim samaradorligiga erishish mumkinligi to'g'risida fikr yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *zamonaviy ta'lim va tarbiya, ijodiy xususiyat, ijodiy yondashuv, individual yondashuv, texnologik yondashuv.*

Ma'lumki hozirgi kunda ta'limni "Zamonaviy ilg'or innavatsion pedagogik texnologiyalar"siz tasavvur etib bo'lmaydi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarning maqsadi qisqa vaqt davomida imkoniyatlarni hisobga olgan holda ularga keng va chuqur bilim berish hamda malakalarini egallashlaridan iborat. "Odatda, samarali texnologiyalarni qo'llash yangi sifat va miqdor o'zgarishiga olib keladi. Texnologiyalarning bu xususiyati pedagogik-texnologik jarayonga ham bevosita aloqadordir. Pedagogik jarayonda takrorlanuvchi, qaytariluvchi siklni yaratish murakkabroq kechadi. Chunki o'qitishning maqsadi, ta'lim vazifasining mazmuni, o'quv materallarining xilma-xilligi, bilish faoliyati, o'zlashtirish darajasi o'quvchining individual xususiyatlariga ko'p jihatdan bog'liqligi kabi holatlar ma'lum qiyinchiliklarni tug'diradi. Lekin ta'lim-tarbiya jarayonida muvaffaqiyatga erishish uchun bu qiyinchiliklarni inobatga olgan holda pedagogik texnologiyaning qaytaruvchi-takrorlanuvchi aloqasini yaratish zarur bo'ladi" [1]. Bu omil ta'lim jarayoni tarkibiy qismlarini yangicha tartibda namoyon bo'lishini talab etadi. Ana shu tashkiliy-pedagogik jarayonda ta'lim qonuniyatlari va tamoyillariga mos holda yangi tamoyillarga amal qilish, ta'lim metodlarining paydo bo'lishi, ta'lim vositalarining takomillashuvi, ayniqsa ta'limni tashkil etishda o'qituvchi mahoratining noan'anaviy shakllari keng ko'lamda joriy etilishi kuzatilmoqda [2]. Tasviriy san'atdan o'quvchilarni ijodiy xususiyatlarini hisobga olib ularni o'qitish jarayoni tariximizning barcha davrlarida mavjud bo'lgan. Hatto uzoq qadimda o'quvchilarning badiiy hunarlarni o'zlashtirishda ularning ijodiy xususiyatlarini hisobga olganlar. Qadimgi Gretsiyada, so'ng bir qator Yevropa davlatlari Uyg'onish davrida o'quvchilarga ijodiy ta'lim masalasi pedogoglarning alohida e'tiborini tortgan. Pedagog-ustozlarning badiiy ustaxonalarida o'quvchi-shogirdga ta'lim-tarbiya berish aniq belgilangan qonun-qoidalar asosida olib borilgan [3]. Chunki u davrlarda ustozning yordamchisi va yo'ldavomchisi shogird bo'lganligi uchun, o'quvchi shogird ustozining badiiy asarlarini yaratishdagi texnikasi va uslubini o'ziga bevosita qabul qilgan. Bu jarayon shogirdlarni jamoa bo'lib o'qitish va ular bilan birga ishlashda muhim hisoblangan [4]. Uyg'onish davrining buyuk rassomlari o'zlarining asarlarini yaratishda nafaqat nazariy yoritib, balki o'quvchilarga individual yondoshib, birgalikda amaliy tarzda ishlaganlar, bunda o'quvchi o'z ko'zi bilan asarning yaratilishi bosqichlarini kuzatgan. O'sha davrning rassomlari o'zlarining ilmiy qo'lyozmalarida ta'lim va ijodiy yondashuv printsiplarini qo'llash, uning samarasi haqida qisman yoritib o'tganlar. Masalan, Chennino Chennini shunday yozgan: "Ko'pchilik tasviriy san'atni ustozsiz o'rgandik desalar, sen ularga aslo ishonma, misol tariqasida shu kitobchani o'qib chiq: kechayu-kunduz o'qib o'rgansang ham, ammo ustoz ko'rmasang, o'rganib o'qib bo'lganingdan so'ng ham sen

ustozlar qatoridan joy ola olmaysan” [5]. Yuqorida ustozning keltirilgan fikridan xulosa qilsak o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasida jonli munosabat bo‘lishi kerak, o‘qituvchi-ustoz tasviriy san’atning qonun-qoidalariga amal qilib, umumiy berilgan ta’lim jarayonida ozroq chekinib har bir o‘quvchining ijodiy hususiyatlarini hisobga olib ta’lim jarayonini qurish mumkin deyilgan. Shuni ham ta’kidlash kerakki, quyidagi buyuk rassom-pedagoglar K.P.Bryulov, A.E.Yegorov, A.P.Sapojnikov, N.N.Kramskoy, P.P.Chistyakov va boshqalar o‘zlarining ilmiy asoslangan tavsiyalarida kichik yoshdagi o‘quvchilarni ijodiy qobiliyatini rivojlantirish jarayoniga alohida chuqur e’tibor berishgan.

Bugungi kunda zamonaviy pedagogik texnologiyalarning muhim bo‘g‘inlaridan hisoblanib uni nazariy asoslari va amaliyotda keng qo‘llash zaruriyatini quyidagi omillar bilan izohlash mumkin:

- Jahondagi fan, texnika va ma’daniyatning tez rivojlanib borishi va uni ta’lim mazmunini kengaytirib va chuqurlashtirib yuborayotganligi;
- mamlakatimizda ta’lim sohasida davlat ta’lim standartlarini yaratilishi;
- zamonaviy pedagogik texnologiyalar bo‘yicha ko‘p yildan buyon xorijiy mamlakatlarda to‘plangan tajribalar va ulardan mamlakatimizda ta’lim muassasalarida foydalanish [6].

Tadqiqotlarning ko‘rsatishicha, faqatgina to‘g‘ri tashkil etilgan metodika, bolaning bilim darajasini hisobga olib, nazariya va amaliyotni uyg‘unlashtirib, o‘quvchiga individual yondoshish orqaligina berilgan bilim samarali bo‘ladi. Shu boisdan o‘qituvchi faolligiga asoslangan an’anaviy dars o‘tish uslubidan voz kechilib, zamon talablariga javob beruvchi o‘qitishning zamonaviy usullaridan foydalanishni davrning o‘zi taqozo etmoqda.

Yuqoridagi fikrlardan xulosa qilib shuni aytish mumkinki, tasviriy san’at mashg‘ulotlarini texnologik yondashuv asosida tashkil etish vositasida ta’lim samaradorligiga erishish mumkin, agarda:

- ✓ ixtisoslashtirilgan muassasalarda tasviriy san’at darslarini tashkil etishda yangicha yondashuv qaror topsa;
- ✓ mashg‘ulotlarda o‘quvchilarni ijodiy qobiliyatini o‘stirishning didaktik imkoniyatlari mazmuni, metod va vositalar tizimi asoslansa;
- ✓ badiiy ta’lim jarayonini texnologik yondashuv asosida tashkil etish jarayonida fanlararo aloqadorlikning ta’minlaniga erishilsa;
- ✓ o‘quvchilarni ijodiy qobiliyatini o‘stirishda amaliy va nazariy mashg‘ulotlari jarayonini texnologik yondashuv asosida tashkil etishni amaliyotga tatbiq etilishiga erishilsa;
- ✓ ta’lim jarayonini texnologik yondashuvga oid metodik tavsiyalar ishlab chiqilsa.

Tasviriy san’at darslarida o‘quvchilarni ijodiy qobiliyatini o‘stirishda nazariya hamda amaliyotning mazmun-mohiyati katta imkoniyatlarga ega. Ijodiy qobiliyatni o‘stirish asosida o‘quvchilarda tasviriy san’atdan bilim, ko‘nikma va malakalari muhim mezonlardan bo‘lib hisoblanadi. O‘quvchilarda ijodiy qobiliyatlarini o‘stirish tasviriy san’at darslari jarayoniga yaxlit va tizimli yondashuvni talab etadi. Bu borada tasviriy san’atdan texnologik yondashuv, yangi pedagogik texnologiyalardan, badiiy ta’limning eng ilg‘or tajribalaridan o‘rinli foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. M.Abdullayeva. O‘quv jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati. “Xalq ta’limi” jurnali. T.: 2017 y. 6-son.
2. A.Sulaymonov. Tasviriy san’at ta’limi sifati va samaradorligini oshirishning didaktik imkoniyatlari. T.: 2017 y.
3. R.Xasanov. Maktabda tasviriy san’atni o‘qitish metodikasi. T.: 2004 y.

4. Jaborov. Rangshunoslikka oid ayrim atama va iboralarning izohli lug'ati. T.: 2001y.
5. B.Oripov. Tasviriyy san'atni o'qitish metodikasi. N.: 2007 y.
6. N.Abdullayev. San'at tarixi elektron o'quv qo'llanma. T.: 2005 y.

OTMDA O'QITISH JARAYONINI MODELLASHTIRISHNING ZARURIYATI

Xo'jamqulov Rasulbek Qurbon o'g'li
Guliston davlat pedagogika instituti magistranti,
*ilmiy rahbar **Jumaboyev Nabi Pardaboyevich***
Guliston davlat pedagogika instituti katta o'qituvchisi

Annotatsiya: OTM bitiruvchilari ta'lim darajasi tahlili ko'rib chiqilgan, bu esa o'z o'rnida yuqori malakali kadrlarni tayarlashda imkoniyatlarni aniqlashtiradi va respublika ilmiy, madaniy va ishlab chiqarish potentsialiga katta ta'sir ko'rsatishi ta'kidlab o'tilgan.

Kalit so'zlar: ishlab chiqarish, texnologiya, talab va taklif, grafik fanlar, chizma geometriya.

Xozirgi kunda jamiyat rivojlanishi yuqori malakali mutaxassislarni o'qitish jarayoniga har hil innovatsion texnologiyalarni va yondashuvlarni kiritishni talab qiladi. OTMdagi o'qitish jarayonining tahlili shuni ko'rsatdiki, bu jarayon har qanday ishlab chiqarish jarayoni bilan juda ko'p umumiy jixatlari bor, ammo farqlari ham kam emas. Bu muammo Solovev V.P., Tishin E.Yu., Plotnikov E.V. kabi olimlar ishlarida OTM faoliyati katta ishlab chikarish korxona faoliyati bilan taqqoslash taklifi keltirilgan: – OTM faoliyati sanoat korxonalaridan sezilarli darajada farq qiladi, chunki uning obyekti insondir. N.A.Selezneva ishlarida oliy ta'lim o'quv jarayonining sifat darajasiga kompleks va tizimli baholash nuqtai nazaridan yondashuv qo'rib chiqildi. Markaziy rejalashtirish muhitida o'quv jarayonini tashkil qilish muammolariga Komarov V.E., Chuprunova D.I. va boshqalarning ishlari bag'ishlangan. OTMdagi o'quv jarayonini tashkil qilish quyidagi normativ xujjatlarga asoslanadi: yagona davlat standarti asosida ish dasturlari ishlab chiqiladi, o'quv rejasi, o'quv jarayoni jadvali, kurs jadvali. OTM me'yoriy hujjatlari o'quv yili davomida o'quvchilarning ilmiy ishlarini nazorat qilishning o'zaro bog'liq shakllarini tashkil etadi. Attestatsiya barcha kurslarda hamma fanlardan semestr mobaynida ikki marta o'tkaziladi – ikkita joriy nazorat, ikkita oraliq nazorat va yakuniy nazorat semestr yakunida. O'quv jarayonini boshqarish turini yuqori turgan tashkilot belgilaydi va o'quv jarayonida individual qatnashchilarning xohishiga bog'liq emas.

Ikki asrdan ziyod vaqt mobaynida chizma geometriya texnik ta'limning asosi bo'lib kelmoqda. Muhandislik grammatikasi sifatida har qanday muhandisni tayyorlash uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Chizma geometriya va muhandislik grafikasi texnik oliy yurtining murakkab obyektlaridan biri va talabalar uchun tushunish qiyin bo'lgan fan. Zamonaviy oliy maktablarda grafik savodxonlik asoslari chizma geometriya darslarida belgilanadi. Grafik fanlari tarkibini isloh qilish bo'yicha zamonaviy tadqiqotlar vaziyatga sezilarli ta'sir ko'rsatmadi.

Ko'p o'lchovli va kup funktsional hodisa bo'lmish sifat tushunchasi faoliyat natijalari (jarayoni) jarayonlarni, o'z sifatini va tizimning sifati yoki faoliyatni tashkil qilish sifati kabi tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi. Ta'lim sifatining asosiy omillari quyidagilardan iborat:

- ta'lim mazmunining sifati, abituriyentlar va talabalar sifati,

- o'quv jarayonini metodik va moddiy-texnik jihatdan qo'llab quvvatlash sifati,
- professor-o'qituvchilarning sifati,
- nazorat test olish va talabalarning bilim va ko'nikmalarini tekshirish texnologiyalarning sifati va OTM umumiy boshqarish sifati.

Oliy maktabning kvalimetriyasiga muvofiq kvalitatif texnologiyalar paydo bo'ldi, bu ta'lim sifatini va sifat ko'rsatkichlariga mos ravishda ishlab chiqilgan ta'lim texnologiyalari va tizimlari majmui deb tushuniladi. Bir qator sifat ko'rsatkichlarni tanlash va tuzish mezonlari quyidagicha bo'lishi kerak: mamlakat pedagogik jamoatchiligi tomonidan qabul qilingan ta'lim sifati yetarli darajada talqin qilish, reprezentativ, yetarli to'liqlikka ega, o'lchovlarning miqdoriy yoki sifat darajalari bo'yicha tahlil beruvchi, foydalanuvchilar tan olgan va boshqaruvning turli darajalarida foydali, talab qilinadigan boshqaruv sohasidagi ta'lim faoliyati to'g'risida ma'lumot to'plash uchun ma'qul, bashoratli qobiliyatga ega bo'lgan va bir necha yil davomida muhim ahamiyatga ega bo'lgan axborotga mo'ljallangan, ishonchli, oddiy va iqtisodiy jihatdan samarali. Bu tadqiqotda turli omillar ta'sirida ta'lim jarayonining sifati ushbu jarayonning kvalimetrik baholanishi kabi ko'rsatkichlar ko'rib chiqilgan. Maqsadga erishish uchun modellashtirish kabi uslubni qo'llash, ya'ni o'rganilayotgan jarayonning samarali faoliyatini miqdoriy ta'rif (ko'rsatkich) parametrlarni topish, ularning elementlari o'rtasidagi munosabatlarni miqdoriy baholashni aniqlash maqsadga muvofiqdir. Hozirgi vaktida OTM bitiruvchisining professional tayyorgarligini baholashda asosiy e'tibor nostandart bo'lgan ishlarni amalga oshirish va noaniqlik sharoitida qiyin vaziyatni bartaraf etish uchun bilim, ko'nikma va qobiliyatlarni ishlab chiqarish va ulardan foydalanish qobiliyatiga o'tkaziladi. O'quv jarayonning sifati OTM bitiruvchisi sifat modeli bilan belgilangan bo'lib uning potentsial sifati aniqlanadi. Ta'lim sifatini oshirishning yondashuvlaridan biri o'quv jarayonini modellashtirishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Yu.Asqarov, A.Jabbarov, A.Ibragimov, S.Saydaliyev "Chizma geometriya va kompyuter grafikasi". T.: ADAD PLIS. 2019. 384-b.
2. M.Xamroqulova, S.Saydaliyev "Chizma geometriya va muhandislik grafikasi" (Qurilish chizmachlik). T.: AKTIV PRINT. 2020. 256-b.
3. Engineering Drawing by M.B.Shah, B.C.Rana. D.Kindersley, Delhi, 2009. 578-b.
4. Qulnazarov B.B. Chizma geometriya. O'quv qo'llanma. T.: "O'zbekiston nashriyoti". 2006. 144-b.
5. Кувшинов Н.С. Инженерная и компьютерная графика : Учебник / Н.С Кувшинов, Т.Н Скоцкая ; рец. И.Г Торбоев. - [б. м.] : Кнорус, 2017. 234-с. Библиогр.: 230 с.

INNOVATION TA'LIM TEXNOLOGIYALARINING MATEMATIKA FANIDA TUTGAN O'RNI

Sh.A. Kasimov – f.-m.f.n. dotsent

R.A.Xikmatova – dotsent v.b.

Yo.A.Islamov – katta o'qituvchi

Toshkent davlat transport universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada matematika fani o'qitilishida innovatsion ta'lim texnologiyalarining tutgan o'rni, matematika sohasidagi ta'lim sifatini oshirish hamda matematika ta'limini zamon talablari asosida takomillashtirib borish usullari qisqacha bayon qilingan.

Kalit soʻzlar: innovatsiya, pedagogik va innovatsion usullar, innovatsion gʻoya, taʼlim-tarbiya jarayoni, intellektual rivojlanish.

Kadrlar tayyorlash tizimida taʼlimni tubdan isloh qilish hamda zamonaviy innovatsion texnologiyalarni samarali qoʻllash yoʻlida oliy taʼlim muassasalarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, zamonaviy texnika, oʻquv-laboratoriya jihozlari bilan taʼminlash, davlat taʼlim standartlarini takomillashtirish, yangi oʻquv adabiyotlarini yaratish, eng asosiysi, kadrlarning kasb malakasi va mahoratini oshirishga qaratilgan innovatsion texnologiyalar asosida samarali taʼlim tizimini shakllantirish va rivojlantirish yoʻllarini ishlab chiqish zaruriyati ortmoqda. Milliy taʼlim tizimini isloh etishda innovatsion jarayonlarni qoʻllashni faollashtirish va samaradorlikni oshirish masalasini hal etmay turib muvaffaqiyatga erishib boʻlmaydi.

Mamlakatimizni 2017-2021 yillarga rivojlantirishning ustuvor yoʻnalishlari boʻyicha Harakatlar strategiyasining ishlab chiqilganligi va ushbu strategiyada: ilmiy-tadqiqot va innovatsiya faoliyatini ragʻbatlantirish, ilmiy va innovatsiya yutuqlarini amaliyotga joriy etishning samarali mexanizmlarini yaratish, yuqori texnologiya markazlari va texnoparklarni tashkil qilish, kadrlarni salohiyatini muntazam oshirib borish, shuningdek, boʻlajak mutaxassislarni innovatsion faoliyatini takomillashtirish masalalarining belgilanganligi, bu yoʻnalishda albatta rivojlangan mamlakatlar tajribasini oʻrganish va tahlil qilishni taqozo etishi mumkin [1].

Innovatsion texnologiya toʻgʻrisida gap ketganda, 2018-yilni Prezidentimiz tomonidan “Faol tadbirkorlik. Innovatsion gʻoyalar va ularni qoʻllab-quvvatlash yili” deb eʼlon qilganlarida, qanchadan-qancha ishlar mazmuni yotganini tahlil qilishdan boshlashimiz mumkin. Innovatsiya tushunchasi keng qamrovli tushuncha boʻlib, ularni har bir sohaga tatbiq etishimiz mumkin, shu jumladan taʼlim sohasiga ham.

Innovatsion pedagogika hozirgi davrda norasmiy fan sifatida maʼlum boʻlgan, biroq kun sayin butun jahon soha mutaxassislarning eʼtiboriga tushib, jadal rivojlanib borayotgan bilimlar tizimidir. Uning taʼlimiy ahamiyatini tan olgan pedagoglar jamoasi, olimlar shu boisdan ham mavjud anʼanaviy pedagogikaga tanqidiy yondashmoqdalar. Oʻsib borayotgan avlodlar tarbiyasi juda jiddiy ish boʻlib, uni oʻtkinchi narsalarga bogʻliq etib qoʻyish mumkin emas. Hozirgi tarbiya va u boshqarayotgan amaliyotning barcha belgilari boʻyicha inqiroz holatda ekani koʻrinib turibdi. Tarbiya jarayonining insonparvarlik darajasi ushbu jarayon shaxsi oʻzini namoyon eta olishi, oʻzidagi barcha tabiiy imkoniyatlarini ochib bera olishi, ijodga masʼuliyatini ochib berish uchun shart-sharoit yaratib berishi bilan belgilanadi va baholanadi. Insonparvarlik pedagogikasi shaxsga qaratilgandir. Uning belgilari maʼlumotlar egallab olish va maʼlum doiradagi mahorat va koʻnikmalar yuzaga keltirish oʻrniga texnik jismoniy intellektual rivojlanishga diqqatning qaratilishi erkin, mustaqil fikrlovchi va harakat qiluvchi shaxsni shakllantirishga qaratilgan kuchlarni jamlash, har qanday hayotiy va oʻquv vaziyatlarida asoslangan qarorini tanlab qabul qila oladigan insonparvar fuqaro boʻlib yetishish oʻquv tarbiya jarayonining muvaffaqiyatli qayta yoʻnaltirishga erishish uchun kerakli tashkiliy shart-sharoitlar bilan taʼminlash, oʻquv-tarbiya jarayonining insonparvarlashtirishni avtaritar pedagogikadan uning shaxsiga pedagogik bosimdan voz kechib, oʻquvchi va pedagog oʻrtasida haqiqiy insoniy munosabatlar oʻrnatish oʻquvchi faoliyati va shaxsiy yorqinligiga asosiy ahamiyat kasb etuvchi shaxsga qaratilgan pedagogikaga oʻtish deb tushunish kerak [2, 3].

Innovatsiya – (inglizcha “Innovation” – yangilik kiritish) – tizim ichki tuzilishini oʻzgartirish, amaliyot va nazariyaning muhim qismi. Innovatsion jarayonning mazmuniy tomonini oʻz ichiga oladi (ilmiy gʻoyalar va ularning texnologiyalarini amaliyotga kiritish) degan maʼnoni anglatadi.

Pedagogik yangilik – pedagogik faoliyatda ilgari ta’lim jarayonida noma’lum bo’lgan o’zgarishlarni kiritish orqali ta’lim va tarbiyaning nazariya va amaliyotini boyitish va uni rivojlantiruvchi vositasidir.

Innovatsiya – yangilikni yaratilish qonuniyatlarini o’zlashtirishni va targ’ibotini o’rganadigan fandır.

Innovatsion jarayon – yangilikning kiritilishi va shart – sharoitlari, tizimni yangi ko’rsatkichlarga muvaffaqiyatli o’tishini ta’minlovchi o’zgarishdir. Innovatsion o’zgarishlarga tayyorgarlik ko’rish va uni amaliyotga kiritish jarayonidir.

Innovatsion faoliyat – yangi ijtimoiy talablar bilan an’anaviy me’yorlarning mos kelmasligi yohud amaliyotning yangi shakllanayotgan me’yorlarining mavjud me’yorlar bilan to’qnashuvi natijasida vujudga kelgan majmualar muammolarni yechishga qaratilgan faoliyatdir (V.I.Slobotchikov).

Innovatsiyaning maqsadi – sarflanayotgan mablag’ va kuchdan eng yuqori va sifatli natija olishdan iborat. Innovatsiya – boshqariluvchi va nazorat qilinuvchi o’zgarishlar mexanizmini tashkil etadi.

Innovatsion muhit – bu pedagogik jamoada, umuman ta’lim muassasasida shunday ijodiy, samimiy, do’stona sharoit tug’diradiki, unda o’qituvchi o’zini erkin his qiladi, jamoada ichki intilish, moddiy, ma’naviy qiziqish yuqori darajada bo’ladi. U muhitda o’qituvchi ijodiy fikr yuritishga, ishlashga tayyor bo’ladi.

Yangilik – ilmiy tadqiqotning yakuniy baholash mezonidir. Yangilikning qiymati va xususiyati aniq mantiqiy ketma – ketlikdagi rivojga ega bo’lib, u butunlay yangilanadi yoki nisbatan yangilangan bo’ladi.

Innovatsion jarayonni, yangilikni yuqoridan emas, pastdan, o’zini – o’zi rivojlantirish prinsipidan kelib chiqib innovatsion g’oyani ma’lum guruh o’qituvchilari tashabbus ko’rsatib, ishlay boshlaydilar. Innovatsion g’oyani amalga oshirish ishlarini boshqa hamkasblari qo’llab – quvvatlab, ular ham shu yo’sinda ish tuta boshlaydilar.

Yuqorida keltirilgan “yuqoridan” tashabbus asosida yangilikni o’quv jarayoniga qo’llanishini “pastdan” tashabbusga nisbatan qarama – qarshi qo’yish mumkin emas. Ammo yangilikni yuqoridan markazlashtirilgan holda kiritilganda o’qituvchilarning innovatsion tashabbuskorligi pastroq darajada bo’lishi kuzatiladi.

Pedagogik jamoa esa, ijodkor o’qituvchidan – ijodkor pedagogik jamoa majmuasiga aylanishiga ishonch hosil qilishi kerak.

Shunday qilib, biror g’oyani yangilik darajasida yaratib, faoliyatga olib kirib, u jarayonni boshqarib borish mumkin bo’lsa, innovatsion faoliyat hisoblanadi.

Innovatsion muhit – pedagogik yangilikning vujudga kelishi, ularning jadal o’zlashtirilishi va amaliyotga tatbiq etilishi.

Innovatsion pedagogik loyiha – qabul qilingan va qismlarga ajratilgan innovatsion pedagogik g’oya, fikrlar majmuidir.

Innovatsion pedagogik reja – tasdiqlangan innovatsion o’quv loyihasidir. Innovatsion pedagogik g’oya – tizimlashtirilgan pedagogik g’oyalar. O’quv jarayoni bashorat etilishi, ma’lumotlar to’plamidir [4, 5].

Xulosa qilib aytadigan bo’lsak, o’quvchining kreativligi va innovatsion munosabati rivojlanayotgan muhit ta’siri ostida shakllanishi kerak, tekshirishlarga asoslanib, ularga binoan ijodni qandaydir tahliliy vaziyatda yoki mavjud chegarasiga chiqish deb belgilab tasdiqlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-sonli “2017-2021 yillarda O’zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo’nalishi bo’yicha Harakatlar strategiyasi to’g’risida”gi Farmoni.

2. A.Abduqodirov, R.Ishmuhammedov, “Ta’limda innovatsiya” T.; Iste’dod - 2010

3. J.G‘.Yo‘ldoshev. S.A.Usmonov “Pedagogik texnologiya asoslari”. –T.:

O‘qituvchi, 2004.

4. R.Mavlonova, N.X.Raxmonqulova. Boshlang‘ich ta’limda innovatsiya. Metodik qo‘llanma, TDPU, 2007.

5. WWW.ZiyoNet.uz

6. WWW.Natlib.uz

7. WWW.edu.uz

РАЗРАБОТКА ИННОВАЦИОННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ И ИХ ПРИМЕНЕНИЕ НА НЕПРЕРЫВНОЙ ОБРАЗОВАНИИ

И.о. доцента, Р.А. Хикматова

Ассистент У.Н.Шамсиева

Ташкентский государственный транспортный университет

Аннотация. В статье рассматривается разработка инновационных образовательных технологий и новые методические средства обучения математике, широко используемые в обучении студентов.

Ключевые слова: инновация, преемственность, логическое единство, предел последовательности.

Аннотация. Ушбу мақолада талабаларга математика фанини ўқитишда кенг қўлланиладиган инновацион таълим технологияларини ривожлантириши ва баъзи янги методик усуллардан кенг фойдаланиши йўллари етарлича ёритилган.

Калит сўзлар: инновация, ўзаро боғлиқлик, мантиқий бирлик, кетма-кетлик лимити.

Разработка инновационных образовательных технологий и их применение на каждом этапе процессов непрерывного образования-один из актуальных вопросов отрасли. Применение нетрадиционных методов в различных формах урока с учетом общих особенностей обучающихся может служить повышению эффективности обучения.

Описание различных способов решения задач - важнейшее средство развития творческого мышления у учащихся. Есть замечательные задачи, с помощью которых можно прекрасно продемонстрировать различные математические методы и приёмы.

Урок - бенефис одной задачи служит формированию у ребят интереса к процессу решения, а не только к отысканию правильного ответа, развитию математического мышления.

Самостоятельно составленная и решённая задача запоминается прочнее, чем просто решённая. Задачи являются основным средством развития пространственного мышления, творческой деятельности студентов.

В формировании интереса учащихся к изучению математики большое значение имеют дидактические игры. Так как любая игровая деятельность способствует созданию: познавательного мотива, активизирует мысль, повышает работоспособность, воспитывает ответственность за успехи в обучении всей группы и свои лично [1].

Одним из аспектов проблемы обучения поиску решения математических задач является преемственность в обучении студентов. Она в значительной степени обусловлена тем, что задачи, решаемые студентами вузов, как правило, в большей

степени стандартизированы, чем школьные математические задачи. Однако и в средней школе, и в вузе в курсе математики немало задач, требующих напряженной умственной работы в ходе поиска их решения. Процесс поиска их решения имеет много общих закономерностей, поэтому целесообразно разработать единую методику обучения поиску решения школьных и вузовских математических задач, тем самым в определенной степени решив проблему преемственности. Ввиду трудности проблемы обучения поиску решения задач, прежде чем построить такую методическую систему, необходимо разработать соответствующий методологический аппарат. Один из возможных его вариантов представлен в данной статье. Термин «преемственность» будем понимать, как взаимосвязь методических средств обучения математике, при которой новые методические средства, используемые в обучении студентов, в определенной (а часто - значительной) степени сохраняют в себе часть и сущность средств, используемых в обучении школьников.

Если рассмотреть курс высшей математики, алгоритмические задачи здесь связаны непосредственным применением формул, алгоритмов, теорем и т.п. Например, вычисление определителя, нахождение ранга матрицы и т.п. Практически все остальные задачи высшей математики являются полу эвристическими. К эвристическим задачам можно отнести самостоятельное доказательство студентами некоторых теорем (лемм), выведение некоторых формул, в частности формулы Муавра и т. д.

Задачи на нахождение и доказательство доминируют в курсе высшей математики. Задачи на исследование в нём могут быть связаны с исследованием функций и практическим применением математического аппарата в спец дисциплинах. Например, используя арсенал динамического программирования, студенты экономических специальностей могут исследовать проблему замены оборудования на конкретном предприятии. Конструктивные задачи могут быть, например, такими: «Составить задачу на вычисление предела функции, в ходе решения которой необходимо использовать свойства эквивалентных бесконечно малых функций и умножение числителя и знаменателя дроби на сопряжённое выражение» и т. д. Задачи, решаемые приведением конкретного примера, можно связать с изучением функций: «Может ли быть периодической функция, не являющаяся тригонометрической?» (таковой, например, является функция «Дробная часть действительного числа») и т. п. [2].

Приведём примеры задач.

1. Найти производную функции $y = \cos 3x + \ln x$.

2. Точки $A(2; 5)$, $B(9; 1)$, $C(6; 8)$ являются вершинами треугольника.

Составить уравнение всех его высот.

3. Вычислить интеграл: $\int \cos 8x dx$.

4. Даны функции $f(x)$ и $g(x)$. Установить характер монотонности функций $f(g(x))$ и $g(f(x))$, если функция $f(x)$ строго возрастает, а функция $g(x)$ строго убывает на множестве всех действительных чисел.

Нахождение суммы чисел $2+3i$ и $7-i$ сформулировано и может быть решено средствами теории комплексных чисел. Дифференциальное уравнение $y''' - 6y'' + 11y' - 6y = 0$ сформулировано средствами одной теории, но выполняя его решение, необходимо привлечь аппарат теории рациональных функций для нахождения корней характеристического уравнения третьей степени. Задача нахождения предела последовательности $\lim_{n \rightarrow \infty} (n^3 - 4n^2 - 2n + 7)$ сформулирована и может быть решена средствами теории пределов последовательностей и теории

рациональных функций. Функция $y = e^x \cos x$ составлена с помощью арсенала двух теорий, но для её исследования нужно использовать аппарат производной [3].

Заключение

Обучая студентов математике, преподаватели вузов должны постоянно подчёркивать логическое единство школьной и высшей математики, особенно в процессе решения задач, поскольку процессы мышления, имеющие здесь место, одни и те же, разными могут быть только теоретические средства, используемые для реализации решения. Так, если в решении задачи из курса высшей математики возникла необходимость выйти за рамки исходного теоретического базиса, целесообразно провести аналогию с какой-либо из задач школьного курса математики. Такие аналогии могут помочь студентам в понимании того, что, изучая высшую математику, выполнять поиск решения задач следует с помощью тех же приёмов, которые они освоили ещё во время учёбы в средней школе.

Список литературы

1. Кларин М.В. Инновации в мировой педагогике: обучение на основе исследования, игры и дискуссии. - Рига, НПЦ «Эксперимент». 1995.
2. Саранцев Г.И. Общая методика преподавания математики: Учеб, пособие для студентов мат. спец. пед. вузов и университетов. - Саранск: Тип. «Красный октябрь», 1999. - 208 с.
3. Саранцев Г.И. Методология методики обучения математике: - Саранск: Тип. «Красный октябрь», 2001. - 139 с.

TA'LIM FALSAFASI: POSTMODERNISTIK PARADIGMALAR

J.Ro'ziev

Samarqand davlat chet tillar instituti tadqiqotchisi

Annotatsiya ushbu maqolada ta'lim falsafasi va uning uning substansional komponentlari, genezisi, rivojlanish evolyusiyasi, jamiyatdagi ijtimoiy ahamiyati masalalari ijtimoiy-falsafiy tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: ta'lim falsafasi, fuqarolik jamiyati, ta'lim, taraqqiyot, axborot, demokratiya, tanqid, interaktiv metod, sinergetika, bahs, ijtimoiy jarayon.

Ta'lim falsafasi bo'yicha Platon, Aristotel, Yan Amos Komenskiy, Lokk, Gerbart kabi faylasuf olimlar tomonidan alohida falsafiy tizim yaratilgan. Odatda ta'lim falsafasi deganda ta'lim mavzusiga ega bo'lgan falsafiy bilimlar sohasi tushuniladi. Ta'lim falsafasi fan sifatida XX asr boshlaridan yuzaga kelgan. Dunyoda ta'lim falsafasining asoschisi sifatida Angliya-Amerika faylasufi Jon Dyui hisoblanadi. Hozirgi kunda ingliz tilida so'zlashadigan mamlakatlarda ta'lim falsafasi universitetlarda alohida kafedralar tomonidan taqdim etiladigan fan maqomiga ega bo'lgan sohaga aylanib ulgurgan.

Dunyoda ta'lim falsafasining asoschisi sifatida angliya-amerika faylasufi Jon Dyui tilga olinadi. Ingliz tilida so'zlashadigan mamlakatlarda ta'lim falsafasi hozirgi kunda ma'lum bir tizimli ko'rinishga ega bo'lgan sohadir, uni universitetlarda alohida bo'limlar, birinchi navbatda, falsafa bo'limlari va ba'zi hollarda ta'lim kollejlari (ta'lim fakultetlari) o'qitiladi [1.B. 384].

Ta'lim jarayoni falsafiy xususiyatlari haqida gapirganda falsafa fanining predmeti, maqsadi va vazifalari bilan bevosita bog'liq ekanligini ko'rishimiz mumkin. Falsafa fani bilan birgalikda uning asosiy tarmoqlaridan biri hisoblangan "Ijtimoiy falsafa" fan sohasi tizimining ijtimoiy-falsafiy tabiatini ochib berishda muhim xususiyatga ega. "Ijtimoiy

falsafa" jamiyat va insonni uzluksiz o'zgarib rivojlanib boruvchi tizim sifatida o'rganadi va ijtimoiy taraqqiyotning mazmun-mohiyati, shakl va ko'rinishlari, ijtimoiy taraqqiyot qonunlari to'g'risida baxs yuritadi. Ijtimoiy falsafa doirasidagi eng muhim muammo jamiyatni bilish muammosidir. Ijtimoiy falsafa jamiyatda kechadigan ijtimoiy voqea va jarayonlarni ilmiy bilishning metodologik asoslarini ishlab chiqadi [2.B. 6].

Ta'lim tizimini falsafiy mushohada qilish, ilmiy-metodologik munosabatlarni vujudga keltirishda sinergetika metodining ham ma'lum ma'noda o'rni bor. Mazkur metod ta'limni shakllanishi, mavjud bo'lishi va rivojlanishi bilan bog'liq munosabatlarda o'ziga xos ravishda ishtirok etadi. Sinergetika ta'lim tizimini o'zini-o'zi shakllantirishi ma'lum o'rinlarda nochiziqli (bir xil emas) rivojlanish tendensiyalarini tushuntiradi. Bunda talim tizimida bifurkatsiya hodisasi mavjudligi e'tirof etiladi. Mazkur hodisaga ko'ra, tasodiflar o'zidan-o'zi yig'ilib kelib, ma'lum miqdoriy asosdagi ko'rsatkichlar chegarasida qonuniy aloqadorliklarning vujudga kelishiga sharoit yaratadi.

Ta'lim haqida fikr yuritish zamonaviy falsafaning o'ziga xos muammolaridan biridir. Buning sababi XXI asrda jamiyat taraqqiyotining tobora murakkablashuvidir. Ilmiy va texnologik inqilob ta'siri ostida bu jamiyat axborot xarakteriga ega bo'lib bormoqda va bu jarayon uning holati va istiqbolini ham belgilab bermoqda. Shunday qilib, zamonaviy sharoitda ta'lim falsafasi falsafa fanining bir tarmog'iga aylanmoqda. Pedagogika, psixologiya, sotsiologiya va boshqa gumanitar fan vakillari o'zaro hamkorlikda ta'limning mazmuni, maqsadlari va istiqbollari o'rganib chiqishga intilmoqda, uning ijtimoiy ma'nosi va umuman insoniyat jamiyatining rivojlanishidagi rolini va alohida davlatlar, xalqlarning taqdirini o'rganishda muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh.M.Mirziyoev aytganidek: "Biz ta'lim va tarbiya tizimining barcha bo'g'inlari faoliyatini bugun zamon talablari asosida takomillashtirishni o'zimizning birinchi darajali vazifamiz deb bilamiz"[3.B.124].

Ta'lim falsafasining mavjud bo'lishi, ta'lim sohasining o'zi universal falsafiy muammolar manbai ekanligi bilan belgilanadi. Ta'lim falsafasining asosiy vazifasi - bu ta'lim nima ekanligini tushunish va uni (agar iloji bo'lsa) inson va uning ehtiyojlari nuqtai nazaridan asoslashdan iboratdir. Ta'lim falsafasi - bu ta'lim bilan bog'liq falsafiy faoliyat shaklidir. Shu boisdan ham ta'lim to'g'risidagi tushunchani aniqlashtirish dolzarb masalalardan hisoblanadi. Bunday faoliyatning maqsadi ta'limni tushunishda eng muhim, uning rivojlanishini, uning amaliyotiga qiziqqan barcha ijtimoiy darajalarda talqin qilishni belgilaydigan, shuningdek, uni keltirib chiqaradigan ongni aniqlashga qaratilganligi bilan alohida ajralib turadi.

Talim falsafasining sub'ekti (lotincha subjektum -ostida, asosida turuvchi), deb, ta'lim jarayonida faol ish-harakat qiluvchi, biluvchi, ong va irodaga ega bo'lgan ta'lim oluvchi va beruvchilardan iborat bo'lgan individ shaxs hamda ijtimoiy guruxlarga aytiladi. Shu nuqtai nazardan, ta'lim falsafasining sub'ektini ikkita katta guruhga: ta'lim oluvchilar va talim beruvchilarga ajratiladi.

Bugungi kunda ta'lim falsafasining mohiyati zamonaviy sivilizatsiya rivojida bilimning asosiy rolini aniqlash bilan xarakterlanadi. Bu nafaqat ma'lum bir soha mutaxassislarining to'g'ri va chuqur fikrlari, ta'limni tashkillashtiruvchilarning asosiy munosabati, balki ijtimoiy boshqaruvning samarali tizimi, jamiyatni samarali boshqarish va o'zini himoya qilishning zaruriyatini yuzaga keltiradi. Ta'lim falsafasi - bu ta'lim inqiroziga, tushunish va intellektual qo'llab-quvvatlashning an'anaviy ilmiy shakllari inqiroziga, asosiy pedagogik paradigmaning yo'qolishiga javobdir.

Ta'lim falsafasi insonning ijodiy qobiliyatlari rivojlanishiga, jamiyatdagi iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy munosabatlardagi ishtiroki chuqurlashuviga, tegishli ravishda, insoniyat rivojiga yanada samaraliroq hissa qo'shishiga olib keladigan falsafiy bilimlarni

o'zida aks ettiradigan falsafaning amaliy sohasi hisoblanadi. Shu nuqtai-nazardan qaraganda, mamlakatimizda shakllangan ta'lim falsafasining ijtimoiy-tarixiy genezisi aynan insoniyat sivilizatsiyasi taraqqiyotida muhim o'rinni egallagan musulmon turkiy xalqlar manfaatlarini himoya qilish, ular yashayotgan hududda iqtisodiy barqarorlikka erishishni maqsad qilib olgan edi. Lekin, shu ehtiyoj va manfaatlarining miqdor va sifat o'zgarishlari dialektikasi, muqarrar ravishda, ta'lim tizimini rivojlantirish muammosini vujudga keltirdi. Jadidchilik harakati asosan ta'lim orqali ilmga chanqoq yoshlarga iqtisodiy va ma'naviy yordam ko'rsatishni maqsad qilib olgan edi.

Ta'lim tizimini rivojlantirishning amaliy va nazariy jihatlarini tushunish, uni falsafiy jihatdan idrok etishda quyidagi jahonda e'tirof etilgan xususiyatlarni e'tiborga olish muhim ahamiyatga ega.

1. Tezkor o'zgarib borayotgan, taraqqiyot ko'lami kengayib borayotgan zamonaviy sharoitda jamiyatni jadal islohotlar va innovatsion rivojlantirishga insonlarni har tomonlama tayyorlash;

2. Globallashuv an'alarini tezkor kirib kelishi, axborotlashgan jamiyat keng ko'lamli xususiyatlari jadal namoyon bo'layotgan bir davrda xalqaro ilmiy va madaniyatlararo munosabatlar, ma'naviy-ma'rifiy bag'rikenglik jarayonlariga ehtiyojlarni ortib borishi sharoitida ta'lim jarayonlari faolligini oshirish:

3. Yosh avlodni umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, ularning qobiliyatlari, intilishlari, ehtiyojlarini ro'yobga chiqarish maqsadida xalqaro maydonda ta'lim sohasida integratsiyani tashkil etishga qaratilgan qadriyatlarni vujudga keltirish jarayonini tezlashtirish;

Talimni falsafiy mushohada qilish ta'lim jarayonida bo'ladigan o'zgarishlar va taraqqiyot dinamikasini ta'minlashni falsafiy qonunlar asosida tushuntirish, ta'limii loyihalash va uni kelajagini ilmiy bashorat qilish bilan bog'liq masalalarni ham hal etadi. SHundan kelib chiqib aytish mumkinki, ta'lim jarayonlarida pedagogik fani falsafiy tafakkur bilan bog'liq bilimlarni o'z ilmiy salohiyatini oshirishda muntazam qo'llab borish lozimligini taqozo etadi. Bu esa pedagogika nazariyasini falsafiy qonuniyatlar bilan boyitishga va ta'lim jarayonini ijtimoiy mohiyati, ya'ni inson va jamiyat takomili uchun xizmat qilish borasidagi g'oyalarni asoslashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Mirziev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minart tarakkie farovonlig garovi // Milliy tarakkiyot pulimizni kat'iyat bilan davom ettirib, yangi boski kutaramiz. -Toshkent: "Uzbekiston" NMIU 2017.- B.124

2. Karimov I va boshqa Ijtimoiy falsafa. Toshkent 2008.-B.6

3. Dyui D. Demokratiya i obrazovanie. - M.: Pedagogika-Press 2000.- 384 s.

ЭМЕРДЖЕНТНОСТЬ КАК СВОЙСТВО КРЕАТИВНОСТИ

Ли Екатерина Владимировна

к.ф.н., доцент ТГПУ имени Низами

Аннотация: В статье рассматривается свойство эмерджентности как рождение нового, креативности самоорганизующихся систем, таких как человек, общество, природа. Под эмерджентностью также понимают непредсказуемость новых свойств систем.

Ключевые слова: эмерджентность, синергетика, креативность, креативное мышление, холизм, синергизм

Синергетика как междисциплинарный метод исследования изучает открытые, сложные, самоорганизующиеся системы, такие как природа, общество, человек. Сложным системам свойственны открытость, разнообразие элементов, многоуровневость, эмерджентность, память и др. К сложным системам относится и сознание, так: «внутри сознания происходит процесс самоорганизации. Сознание - это наиболее знакомая нам самоорганизующаяся система. Эта система служит для нас образцом, задающим образ самоорганизации» [6,с.144]. Процесс креативного мышления, понимаемый как самодотраивание визуальных и ментальных образов, главной целью которого является видение целостной картины. Креативность: создание нового, которому характерно интуиция, иррациональность, спонтанность, ее результат неожиданный, непрогнозируемый, предпосылками формирования является воображение и фантазия.

Одним из основных свойств креативной личности является способность видеть целое. Кроме холистического видения креативное мышление включает переоценку познавательных ценностей, ревизия и отсеечение лишнего. В процессе напряженной поисковой деятельности накапливается большой материал, первоначально допущенный как когнитивный хаос, из которого необходимо извлечь крупницы истины. Синергетика стремится к целостной картине. В процессе напряженного размышления над проблемой в критический момент, аналог хаоса, в точке бифуркации происходит отсекаание лишнего, кристаллизуется главное, вырабатывается новое знание, заполняются пробелы.

В современной литературе, посвященной проблеме синергетики многие ученые отождествляют понятия синергизм и эмерджентность, понимая их как взаимовлияние объединенных частей. Так, например, Т.А. Акимова отождествляет оба понятия. «На самом деле по отношению к общим системным свойствам эмерджентность и синергизм - синонимы» [1,с.178]. Иную точку зрения отстаивают А.С. Муратов и И.П. Поварович, утверждая, что оба понятия не могут быть синонимами: «а) эти понятия тождественны и взаимодополняемы в определенных условиях быть не могут, иначе одного из них просто не существовало бы; б) не может закон синергии, даже в рыночных условиях, быть единственным основным законом функционирования и развития предприятий, фирм, корпораций и т.д., поскольку любое развитие подразумевают и определенные ограничения» [5,с.272]. Под эмерджентностью, авторы понимают возникновение новых высших качеств в сложных системах под воздействием внешних факторов. А главным отличием является воздействие: синергизм формируется под воздействие внутренних (эндогенных) факторов, а эмерджентность – внешних (экзогенных) факторов. Эмерджентность это изменения, происходящие в социально-экономических системах, в то время как в биологических системах подобные изменения называются изменчивостью.

Е.Н. Князева утверждает, что самоорганизация и эмерджентность сопутствующие друг другу феномены. «Сознание – эмерджентная, сложноорганизованная и автономная сеть элементов, а когнитивные процессы в сознании являются независимыми, на уровне сознания возникают новые, не сводимые к субстратной, нейрофизиологической основе качества» [2,с.46]. То есть эмерджентность означает появление нового качества у части, которое, впоследствии станет свойством целого.

Эмерджентность имеет два значения. Первое значение: «Эмерджентными называются новые, неожиданные свойства, появляющиеся на динамическом уровне системы как целого, которые не могут быть «вычитаны» из анализа поведения отдельных элементов» [4,с.122]. Сложными называются те системы, в которых

появляется эмерджентность. Другой смысл очень близок к сотворчеству природы и общества: «Это способ рождения новизны в процессе эволюции природы и общества. Взаимная активность системы и среды и согласованное и взаимообусловленное возникновение новых свойств и в системе можно назвать ко-эмерджентностью» [3,с.28].

Эмерджентность как свойство сложных систем появления, рождения нового, дало нам все многообразие нашего мира, представленного не только в материальном бытии, но и духовном мире человека. Эмерджентность свойство креативности, творения нового. Рождение нового в сознании человека возможно лишь при активном и согласованном взаимодействии системы со средой, окружающим миром. Иногда под эмерджентностью понимают непредсказуемость появления новых свойств, но данное понимание подразумевает его гносеологический аспект, непостижимость появления нового.

Таким образом, эмерджентность свойственна сложным, саморазвивающимся системам, в том числе и сознанию. Преобразуя окружающий мир, человек преобразует себя и свое сознание, а преобразование может быть лишь с появлением новых идей, целей, знаний и открытий, рождения нового.

Литература:

1. Акимова Т.А. Теория организации: уч. пос. для вузов/ Т.А. Акимова.- М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003.- 367 с.
2. Князева Е.Н. Автопоэзис мысли// Вестник ТГПУ, 2008. Выпуск 1 (75).- С. 46-55.
3. Князева Е.Н. Возвращение к единству: методологические аспекты эволюционного холизма// Вестник ТГУ Философия. Социология. Политология. 2016. № 3 (35)- С. 23-35
4. Князева Е.Н. Инновационная сложность с позиции энактивизма// Философский журнал, 2013. № 1.- С. 121-134
5. Муратов А.С., Поварович И.П. Синергизм и эмерджентность: генезис их гармонизации в экономике и управлении// Вестник КемГУ, 2012. № 1 (49).- С. 271-275
6. Налимов В.В. Самоорганизация как творческий процесс.// Синергетическая парадигма. Нелинейное мышление в науке и искусстве.- Москва: Прогресс-Традиция, 2002.- 495 с.

POSTMODERN JAMIYATDA ADOLAT FENOMENINING AHAMIYATI

Sh.B.Sa'dullaeva

Samarqand davlat chet tillar instituti katta o'qituvchisi

Annotatsiya Ushbu maqolada adolat fenomenini ijtimoiy – falsafiy, axloqiy va huquqiy tushuncha sifatida shakllanish tarixi, kishilar ijtimoiy-siyosiy ongida aks etishi, adolat va uning mezonlari haqidagi faylasuf olimlar tadqiqotlari ijtimoiy – falsafiy tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: Adolat, tenglik, kategoriya, qonun, hukmdor, qadriyat, huquq, axloq.

Adolatning mohiyati masalasi barcha davrlarda ijtimoiy-falsafiy va mafkuraviy ahamiyatga ega bo'lgan. Mutafakkirlar adolatni axloq, huquq va siyosat bilan uzviy bog'liq holda tahlil qilishgan. Ular adolatning ijtimoiy tabiatini axloqiy, siyosiy va huquqiy sohalardan kelib chiqqan holda baholashgan. Adolat to'g'risidagi g'oyalar

qadimgi davrlardan boshlab mavjud bo'lib kelgan. Vaqt o'tishi, zamonlar o'zgarishi, bir tuzumning ikkinchisiga almashinuvi bilan adolat va tenglik to'g'risidagi tasavvurlar ham o'zgarib borgan. Turli davrlardagi ijtimoiy taraqqiyot adolat tushunchasining mohiyat-mazmuniga ham katta ta'sir o'tkazgan[1.B.3].

Insoniyat hamisha adolat deb atalmish qadriyat uchun intilib yashagan. Aslida adolatga erishish insoniyatning tabiiy ehtiyojlari sirasiga kiradi. Adolat kategoriyasi juda ko'p olimlarni qiziqtirgan va shuning uchun deyarli barcha davrlarda tadqiqot markazida bo'lgan. Allomalarning adolat kategoriyasi haqidagi mulohazalarini o'rganishdan oldin bu kategoriyaning genezisiga bir nazar tashlaylik.

Adolat, arab tilida odillik va to'g'rilik manosi bildirib, u ijtimoiy, falsafiy, ahloqiy va huquqiy tushunchalar turkumiga kiradi. Xalqimizning eng qadimgi og'zaki ijodida ham, yozma manbalarda ham adolat tushunchasi haqida fikr yuritilganda, u insonlar o'rtasidagi ezgulik, odamiylik, yaxshilik tamoyili sifatida qayd etiladi. Darhaqiqat, adolat so'zining zahirida qancha-qancha hikmat bor, har bir inson qalbi, jisman adolatga intiladi.

Adolat kategoriyasi bir-biriga zid bo'lgan ikki xil ma'noda qo'llanilishi mumkin. Birinchidan bu kategoriya kundalik muomalada "Nimaga loyiq bo'lsangiz, shuni olasiz", ijtimoiy-falsafiy adabiyotlarda esa ijtimoiy munosabatlarning mazmunini yorituvchi mezon sifatida ishlatiladi. Dastlab bu mulohazaga inson va tabiat o'rtasidagi munosabatlarni misol keltirish mumkin. Ya'ni inson tabiatga qanday munosabatda bo'lsa, tabiatning insoniyatga shunga mos tarzda javobi asli adolatdir. Tasnifning ikkinchi qismi anchagina bahs-munozaralarni keltirib chiqaradi. Ammo juda ko'p hox sharq bo'lsin, xoh g'arb vakili bo'lsin aynan bu tushunchani ijtimoiy-falsafiy-siyosiy tahlil etganlar. Adolatni ijtimoiy munosabatlarga nisbatan o'qiganlar. Jumladan; Antik davrda qadimgi Yunon adibi Homer milloddan avvalgi VIII asrda "Iliada" va "Odisseya" dostonlarida dike(dike) [2.B.26]. – haqiqat va adolat tushunchalarini ishlatgan. Bunda adolat barcha ijtimoiy munosabatlarning mezoni sifatida tasvirlangan. Boshqa bir Yunonistonlik alloma Gesiod (miloddan avvalgi VII asr) adolat tushunchasini o'zining "Teroniya" va "Mehnatlar va kunlar" dostonlarida quyidagicha tasvirlagan: "Adolat" (dike) va Ezgu qonunchilik (evnomiya) Olimpiya oliy xudo Zevs va odil sudlov xudosi Femidaning qizlari bo'lgan ikki opa-singil ma'budlardir. Yuqorida Homer va Gesiod nazarida adolat zo'rovonlikka qarshi qo'yilgan kuch sifatida talqin etilgan.

Adolat o'lchov mezoni sifatida tavsiflangan va obrazli qilib uni tarozining o'ta tez o'zgaruvchan "til" iga qiyoslash mumkin. Adolatning o'rnatilishi o'z-o'zidan tenglik va erkinlik tamoyillarini ham qaror topishiga olib kelgan. Demak, bu tamoyillar fuqarolik jamiyatining asosini tashkil etadi. Bu Forobiyning "Fozil odamlar shahri", A.Jomiy ruboiylarida, T.Morning "Utopiya", T.Kampanellaning "Quyosh shahri" Jon Rolzning "Adolat nazariyasi" va boshqa ko'plab asarlarda aynan adolatli jamiyat negizi sifatida talqin etilgan. Ushbu manbalarda adolat jamiyatda ijtimoiy munosabatlardagi o'zaro bajarilishi kerak bo'lgan burchlar va moddiy-ma'naviy fazilatlar asosi deya e'tirof etiladi.

Adolat tamoyilini Arastu asarlarida juda keng tarzda tahlil etilganligini bilamiz. Arastu [3.B.147]. adolatni – birgina insonga emas, balki, barchani qamrab oluvchi fazilat sifatida talqin etgan.

Adolat tamoyilini Arastu asarlarida juda keng tarzda tahlil etilganligini bilamiz. Arastu adolatni – birgina insonga emas, balki, barchani qamrab oluvchi fazilat sifatida talqin etgan. Adolat kategoriyasini buyuk Xitoy mutafakkiri Konfutsiy, Yunon olimlari Suqrot, Aflotun, sitseron va boshqa juda chuqur o'rganganlar. Konfutsiyning [4.B.35] nazarida "O'zingga ravo ko'rmaganni o'zgaga ham ravo ko'rma" munosabatlarning adolatli bo'lishini asosidir. Demokrit [5.B.50] o'zining "Buyuk diakosmos" va "Kichik

diakosmos” asarlarida “Adolat– bu burchni bajarishdir”, - deb izohlaydi. Suqrot[6.B.18]: “...qonuniylik – bu adolatlilikdir”, - deya sharhlaydi.

Adolat haqida o‘tmishda va hozirgi kunda ham munozaralar davom etib kelmoqda. O‘tmish ajdodlarimizning merosi bosib o‘tilgan yo‘limizdan to‘g‘ri xulosalar chiqarish, bugungi kun talablarini chuqur anglab yetish, kelajakka ishonch bilan qarash kabi ko‘nikma va malakaga ega bo‘lishimiz uchun kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Aliqulov H. Adolat buyuk donishmandlar talqinida. -Toshkent: Falsafa va huquq instituti, 2010. – 3 b.
2. V.S.Nersesyans(A.Saidov tarjimasi) Huquq falsafasi,Toshkent:2003y., 26 b.
3. Aristoteol. Soch.: V4 t. T.4. S. 147.
4. Haqiqat manzaralari. 100 mumtoz faylasuf.–T.:Yangi asr avlodi, 2013.- 35 b.
5. B.To‘ychiev Huquq falsafasi”.-T.: O‘zMU matbaasi,2004.-50 b.
6. V.S.Nersesyans Sokrat.-M.: 1996. S. 18.

GLOBALLASHUV DAVRIDA IJTIMOIIY TARMOQLARNING YOSHLAR DUNYOQARASHIGA TA’SIRI

Amonov Muhsin Erkinovich,
NavDPI mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bugungi murakkab globallashuv davrida yoshlar ma’naviy-axloqiy qiyofasini shakllantirishda ijtimoiy tarmoqlarning ijobiy va salbiy ta’siri bo’yicha so‘z boradi. Jamiyatda ro‘y berayotgan ijtimoiy-siyosiy, ma’naviy-ma’rifiy o‘zgarishlarning inson ruhiyatiga ko‘rsatadigan ta’siri nuqtai nazaridan ijtimoiy tarmoqlar asosiy vositaga aylanib borayotganligi hech kimga sir emas. Shuningdek, o‘sib kelayotgan yosh avlodni mana shunday mafkuraviy xurujlardan himoya qilish esa bugungi kunda barchamiz uchun ob’ektiv zaruratga aylanganligi ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: axloq, me’yor, mediasavodxonlik, ommaviy axborot vositalari, axborot urushlari, ma’naviy xurujlar.

Bugungi kunda ijtimoiy tarmoqlarning alohida yo‘nalishlari kundan-kunga taraqqiy etmoqda va keng ko‘lamda rivojlanib bormoqda. Shu bilan birga hozirda ijtimoiy tarmoqlar tushunchasi, uning shakllanish tarixi va uni rivojlantirish bilan bog‘liq masalalar bo’yicha turli soha olimlari tomonidan ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Xususan, ijtimoiy tarmoqlar tushunchasi bilan bog‘liq ilmiy-nazariy izlanishlarni bugun asosan iqtisod, ekologiya, pedagogika, geografiya fanlari doirasida faoliyat ko‘rsatayotgan olimlar tomonidan olib borilayotganligini kuzatish mumkin.

Tan olish kerakki, bugungi kundan iltimoiiy tarmoqlarning axborot tarqatish va yetkazish tezligi ommaviy axborot vositalaridan ham birmuncha jadallashib ketdi. Internet axborotlar almashinish va ijtimoiy tarmoqlardan faol foydalanish butun dunyo bo‘ylab jadal suratlarda ommalashmoqda. Bunday harakatlar esa umumiy holatda keng jamoatchilik tomonidan ilobiy va salbiy xususiyatlari nuqtai nazaridan ko‘plab muhokamalarga sabab bo‘lmoqda. Jamiyatda ro‘y berayotgan ijtimoiy siyosiy ma’naviy-ma’rifiy o‘zgarishlarning inson ruhiyatiga ko‘rsatadigan ta’siri nuqtai nazaridan ijtimoiy tarmoqlar asosiy vositaga aylanib borayotganligi hech kimga sir emas va bu borada Uilyam O.Duglas haqli ravishda: “...faol va kerak bo‘lsa agressiv kurashchilariga aylanmog‘imiz darkor”, deya ta’kidlab o‘tadi. [1.-Ctp.238.]

Butun dunyo miqyosida ijtimoiy tarmoqlardan foydalanuvchilar katta auditoriyani tashkil etmoqda. Bu esa o'z-o'zidan jahon hamjamiyatining madaniyati, san'ati, etnografiyasi va milliy urf-odatlariga ham ijobiy, ham salbiy jihatdan ta'sir o'tkazmoqda. Chunki ijtimoiy tarmoqlar o'z foydalanuvchilariga dunyoning istalgan nuqtasidan turib axborot almashinish va muloqot erkinligini taqdim etmoqda. Buning oqibatida yer yuzida axborot urushlari va siyosiy muommolar ham kelib chiqmoqda. Ayniqsa, muqaddas diniy kitoblardagi ezgulikka da'vat etuvchi g'oyalarni noto'g'ri talqin etish, fundamentalizm oqimlariga ergashish va asosiy maqsaddan chalg'itishga qaratilgan axborotlar xuruji keng tarqalmoqda. Vayronkorlik ruhida mafkuraviy g'oyalardan himoyalanih [2.-B.246.] va oldini olish hozirgi jahon xalqlari uchun global muomolardan biriga aylanib borayotganligi hech kimga sir emas. Chunki bunday axborot xurujlari har qanday davlatning ijtimoiy-siyosiy faoliyatiga, milliy xavfsizligiga ta'sir o'tkazishi shubhasiz. Biz kundalik jarayonlarda, maishiy hayotimizda ijtimoiy tarmoqlardan faol foydalanar ekanmiz, turli mazmun va g'oyadagi ma'lumotlar oqimiga duch kelamiz. Bular orasidan eng keng tarqalgani ma'lumotlar sharhining katta qismini diniy ma'lumotlar band etayotganligini kuzatish mumkinligi tajribalar natijasida ayon bo'lmoqda. Bu kabi holatlar esa jamiyatda va insonlar orasida turli ijtimoiy-mafkuraviy muammolarning paydo bo'lishiga sabab bo'lmoqda. O'sib kelayotgan yosh avlodni mana shunday mafkuraviy xurujlardan himoya qilish esa bugungi kunda barchamiz uchun ob'ektiv zaruratga aylangan.

Butun dunyo miqyosida ijtimoiy tarmoqlardan foydalanuvchilar katta auditoriyani tashkil etmoqda. Bu esa o'z-o'zidan jahon hamjamiyatining madaniyati, san'ati, etnografiyasi va milliy urf-odatlariga ham ijobiy, ham salbiy jihatdan ta'sir o'tkazmoqda. Shunisi ayanchliki, ijtimoiy tarmoqlarning taraqqiy etishi bevosita shaxs marginallasuvi [3.-Стр.246.] bilan bog'liq jarayonlarni ham kuchaytirmoqda. Chunki ijtimoiy tarmoqlar o'z foydalanuvchilariga dunyoning istalgan nuqtasidan turib axborot almashinish va muloqot erkinligini taqdim etmoqda. Buning oqibatida yer yuzida axborot urushlari va siyosiy muommolar ham kelib chiqmoqda. Ayniqsa, muqaddas diniy kitoblardagi ezgulikka da'vat etuvchi g'oyalarni noto'g'ri talqin etish, fundamentalizm oqimlariga ergashish va asosiy maqsaddan chalg'itishga qaratilgan axborotlar xuruji keng tarqalmoqda. Vayronkorlik ruhiyidagi mafkuraviy g'oyalardan himoyalanih va oldini olish hozirgi jahon xalqlari uchun global muomolardan biriga aylanib borayotganligi hech kimga sir emas. Chunki bunday axborot xurujlari har qanday davlatning ijtimoiy-siyosiy faoliyatiga, milliy xavfsizligiga ta'sir o'tkazishi shubhasiz. Biz kundalik jarayonlarda, maishiy hayotimizda ijtimoiy tarmoqlardan faol foydalanar ekanmiz, turli mazmun va g'oyadagi ma'lumotlar oqimiga duch kelamiz. Bular orasidan eng keng tarqalgani ma'lumotlar sharhining katta qismini diniy ma'lumotlar band etayotganligini kuzatish mumkinligi tajribalar natijasida ayon bo'lmoqda. Bu kabi holatlar esa jamiyatda va insonlar orasida turli ijtimoiy-mafkuraviy muammolarning paydo bo'lishiga sabab bo'lmoqda. O'sib kelayotgan yosh avlodni mana shunday mafkuraviy xurujlardan himoya qilish esa bugungi kunda barchamiz uchun ob'ektiv zaruratga aylanib bormoqda.

Adabiyotlar

1. Дуглас Уильям О. Трехсотлетняя война. Хроника экологического бедствия: Пер. с англ. – М., 1975. – С.238.
2. Ma'naviyat: asosiy tushunchalar izohli lug'ati / O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati; tahrir hay'ati: X.Sultonov va boshq.; tuzuvchi va mas'ul muharrir Q.Nazarov. – T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2013. – B. 246.
3. Философия. – М.: Юрист, 2002. – Стр. 246.

GLOBALLASHUV JARAYONIDA VATANPARVARLIK TARBIYASI: IJTIMOIIY-FALSAFIY TAHLIL

Nasrullayev Ravshanxon

Samarqand davlat chet tillari instituti tadqiqotchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada bugungi globallashgan jamiyatda vatanparvarlik fenomenining konstruktiv funksiyasining dolzarbligi, uning ijtimoiy-falsafiy hodisa sifatidagi ahamiyati yoritib berilgan

Kalit soʻzlar: vatan, vatanparvarlik, fenomen, globallashuv, konstruktivlik, dunyoqarash, gʻoya, tuygʻu.

Globallashuv jarayoni hayotimizga tobora tez va chuqur kirib kelayapti. Har qaysi davlatning taraqqiyoti va ravnaqi boshqa mintaq va hududlar bilan chambarchas bogʻlanib ketgan. Shu oʻrinda, biror mamlakat bu voqelikdan chetda turib ijobiy natijalarga erisha olmasligini anglash qiyin emas. Jamiyatda har bir ijtimoiy hodisaning ijobiy va salbiy tomoni boʻlgani singari, globallashuv jarayoni ham bundan mustasno emas. Hozirgi paytda uning gʻoyat oʻtkir va keng qamrovli taʼsirini maʼnaviy-axloqiy negizlarni mustahkamlash orqali yengish mumkin.

Maʼnaviy-axloqiy negizlardan biri boʻlgan vatanparvarlikka erishish uchun insonga juda katta masʼuliyatli maʼnaviy-axloqiy vazifalar yuklanadi. Vatanparvar boʻlmagan odamdan Vatanga fidoiy, fidokor boʻlishi mumkin emas. Ular keng qamrovli odoblar majmuasidir. Oilaga, jamoaga, tugʻilib oʻsgan qishlogʻiga, shahriga, xalqiga, vatanga fidoiylik va shu kabilardir. Turli mafkuraviy tahdidlar va gʻoyaviy axborot xurujlari avj olayotgan sharoitda bu masala yanada dolzarblik kasb etadi [1.B-15].

Vatanimiz mustaqilligining maʼnaviy asoslarini mustahkamlash, milliy qadriyatlarimiz, anʼana va urf-odatlarimizni asrab-avaylash, insonlar, ayniqsa, yosh avlod qalbi va ongiga xalqiga, ona yurtiga muhabbat, istiqloлга sadoqat tuygʻularini chuqur singdirish masalasi bugungi kunda tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev “Biz yoshlarga doir davlat siyosatini hech ogʻishmasdan, qatʼiyat bilan davom ettiramiz. Nafaqat davom ettiramiz, balki bu siyosatni eng ustuvor vazifamiz sifatida bugun zamon talab qilayotgan yuksak darajaga koʻtaramiz. Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va maʼnaviy salohiyatga ega boʻlib, dunyo miqyosida oʻz tengdoshlariga hech qaysi sohada boʻsh kelmaydigan insonlar boʻlib kamol topishi, baxtli boʻlishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz” [2.B-14] deb taʼkidlaganlar.

Vatan (arabcha: «tugʻilgan joy; ota yurt») – insonning kindik qoni toʻkilgan muqaddas tuproq, uni kamolot sariye taklovchi, hayotiga maʼno-mazmun baxsh etuvchi tabarruk maskan. Vatan – ajdodlardan avlodlarga qoladigan eng buyuk vabebaho meros, bobo va momolarimiz, ota va onalarimiz xoki-poklari qoʻyilgan zamin, vaqti-soati kelib har birimiz bosh qoʻyadigan tuproq.

Abdulla Avloniy oʻz asarlarida “Vatan” tushunchasiga taʼrif berib: “Har bir kishining tugʻulib oʻsgan shahar va mamlakatini shul kishining vatani deyilur. Har tugʻulgan, oʻsgon erni jonidan ortiq suyar. Xatto bu vatan hissi-tuygʻusi hayvonlarda ham bor. Agar bir hayvon oʻz vatanidan-uyuridan ayrilsa – oʻz eridagi kabi rohatda yashamas” [3.B-28].

Bugungi kunda, yoshlarimizni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda milliy qadriyatlar, shuningdek, milliy mafkura asosiy poydevor boʻlib xizmat qiladi. Yoshlar mafkuraviy tushunchalar bilan tarbiyalanar ekan, ularda dastlab vatanparvarlik ruhini shakllantirmoq muhim. Zero, milliy qadriyatlar halqimizning azaliy anʼnalari, udumlari, ona tili, ruhiyatiga

asoslanib, ertangi kuniga ishonch uygʻotadi. Insonlar oʻrtasida mehr-oqibat, insof, diyonat, adolat, maʼrifat, vatanparvarlik tuygʻularini paydo qiladi. Yoshlar – Vatanimizning, millatimizning kelajagidir. Vatanimiz taqdirini ularga ishonib topshirar ekanmiz, avvalo ular zimmalariga yuklatilayotgan murakkab va masʼuliyatli vazifani butun mohiyati ila chuqur anglashlari, unga oʻzlarining hissalarini qoʻshishlari lozim. Zero, Vatanni sevish, unga mehr-muhabbat qoʻyish bevosita har kimning shu yurt ravnaqi yoʻlida amalga oshirayotgan bunyodkorona ishlari bilan belgilanadi. Milliy oʻzlikni anglashning rivojlanishida milliy vatanparvarlik gʻoyalari bilan sugʻorilgan, teran fikrlovchi yoshlarni tarbiyalash kata ahamiyatga egadir.

Vatanparvarlik – yuksak insoniy fazilat hisoblanadi. Vaholanki, oʻtmishda jahon sivilizatsiyasiga ulkan hissa qoʻshgan xalqning bugungi avlodlari, oʻz meroslarining jahon xalqlari tomonidan eʼtirof etilishini taʼkidlab oʻtish joizdir, zero ularda bu kabi his-tuygʻular milliy gʻurur hamda ruhiy barkamollikka yetaklaydi, milliy oʻzligini anglashga intilishini kuchaytiradi.

Yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda quyidagilar asosiy vazifalar etib belgilanadi:

- yoshlarni milliy gʻoya va Oʻzbekiston Respublikasiga, uning xalqi va Prezidentiga sadoqat ruhida tarbiyalash, ularning qalbi va ongiga Vatan himoyasi sharaflari va muqaddas burch ekanini chuqur singdirish;

- qadimiy tariximiz va madaniyatimiz, jonajon Vatanimizning mustaqilligi va ravnaqi yoʻlida fidokorona kurashgan milliy qahramonlarimiz bilan faxrlanish, ularga munosib boʻlish tuygʻusini shakllantirish, milliy armiyamizning qudrati va salohiyatiga boʻlgan ishonchni kuchaytirish;

- yoshlarda yon-atrofimiz va jahonda roʻy berayotgan siyosiy-ijtimoiy jarayonlarga milliy manfaatlarimizdan kelib chiqqan holda yondashish koʻnikmalarini, turli ichki va tashqi tahdidlarga qarshi mafkuraviy immunitetni shakllantirish;

Xulosa qilib aytganda, Oʻzbekiston manfaatlarini nafaqat harbiy sohada, balki hayotning barcha jabhalarida, har bir qadamda himoya qilishga tayyor turish, yurt uchun fidoiy boʻlish – bu bugungi kun talabi ekanini hayotiy misollar va taʼsirchan vositalar bilan yoshlar ongiga singdirib borish davr talabidir

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati

1. Kamilov K. Globallashuv sharoitida diniy soha rivojlanishining oʻziga xos xususiyatlari: Fal. fan. nom. ... diss. avtoref. – T.: TIU, 2011. – B. 15.

2. Mirziyoyev Sh.M.Erkin va farovon, demokratik Oʻzbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz.-T.,Oʻzbekiston:NMIU, 2016. 14-bet.

3. Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq. Toshkent, “Oʻqituvchi”, 1992. –B 28.

ФИЛОСОФСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ У СТУДЕНТОВ

Айматов Аминжон Кудратович

Доктор философских наук (DSc), доцент, СамГУ

Набиев Максуд Абдуманнонович

научный сотрудник СамГУ Имени Шарофа Рашидова

Аннотация. В данной статье рассматриваются философские аспекты формирования экономической культуры у студентов. Автор анализирует понятие экономической культуры, подчеркивая её значимость в процессе образования и подготовки квалифицированных специалистов, способных адекватно реагировать на

современные экономические вызовы. Основное внимание уделяется философскому пониманию экономической культуры, включая анализ влияния философских теорий на формирование экономических представлений и поведения студентов.

Ключевые слова: *экономическая культура, философия образования, студенческое обучение, экономическое мышление, образовательные вызовы*

Экономическая культура является важным аспектом в процессе образования студентов, поскольку она формирует не только их профессиональные навыки, но и влияет на их способность воспринимать и оценивать экономические процессы в современном мире. Как отмечает В.И. Верховин, «Институциональный каркас экономического поведения имеет определенное социокультурное содержание, которое формирует наиболее вероятные модели социальных действий, ориентированные на конкретные ценности и предпочтения»[1].

В современном Узбекистане процессы социальных изменений и сопутствующие им экономические трудности ставят перед обществом задачу активного регулирования этой сферы. Это особенно важно для формирования у населения адекватных моделей экономического поведения. В этом контексте особую актуальность приобретает вопрос изменений в экономических привычках жителей Узбекистана, методов их управления и необходимости анализа экономической культуры как ключевого элемента, определяющего экономическое поведение людей и способствующего экономическому развитию. В регулировании экономики важную роль играют не только количественно определяемые показатели, такие как процентные ставки, государственные расходы или уровень налогообложения, но и более сложно измеримые факторы, такие как экономическая культура. Экономическая культура влияет не только на характер экономических действий людей, но и направляет экономическое развитие региона, где они проживают.

В современном мире, где экономика играет ключевую роль в общественном и личном развитии, вопрос формирования экономической культуры у студентов приобретает особую актуальность. Экономическая культура представляет собой совокупность знаний, умений, ценностей и навыков, которые позволяют индивиду не только понимать экономические процессы и законы, но и адекватно реагировать на изменяющиеся рыночные условия. В этом контексте, образование выступает как основная платформа для формирования и развития такой культуры, особенно в университетских программах, где студенты готовятся к будущей профессиональной деятельности.

Философский аспект этой проблемы заключается в анализе фундаментальных принципов и ценностей, лежащих в основе экономической культуры. Какие философские идеи определяют подходы к экономическому образованию и как они влияют на формирование экономического мышления студентов? Эти вопросы остаются важными для понимания того, как обучение в области экономики может способствовать развитию компетентных и ответственных экономических акторов, способных эффективно функционировать в сложной экономической среде.

Актуальность заключается в том, что в условиях глобализации и социальных перемен, Узбекистан, как и многие другие страны, сталкивается с рядом экономических вызовов. Эти вызовы требуют не только применения традиционных экономических инструментов и стратегий, но и глубокого понимания социальных процессов, формирующих экономическое поведение населения. Изучение экономической культуры и поведенческих ориентаций в Узбекистане важно для определения эффективных подходов к управлению экономикой в условиях текущих

социальных изменений. В этом контексте, анализ экономической культуры как регулятора экономического поведения становится ключевым для понимания того, каким образом можно стимулировать устойчивое экономическое развитие и адаптацию к новым экономическим реалиям.

Экономическая культура представляет собой систему, которая формировалась на протяжении длительного времени и имеет глубокие исторические корни. Она передается из поколения в поколение и включает в себя стойкие социокультурные ценности, представления, установки, стандарты поведения, а также неформальные правила, регулирующие действия индивидов и групп в общественной, личной и повседневной жизни. Эта культура тесно связана с процессами удовлетворения потребностей людей в средствах к существованию [2].

Экономическая культура, сформировавшаяся в результате длительного исторического развития общества и передаваемая из поколения в поколение, представляет собой совокупность устойчивых социокультурных ценностей, убеждений и неформализованных правил, влияющих на поведение людей в общественной и личной сфере. Она охватывает такие аспекты, как восприятие экономических процессов, управление ресурсами, отношение к труду, потреблению, сбережениям и инвестициям, а также определяет подходы к инновациям и предпринимательству. Варьируясь в различных культурных и социальных контекстах, экономическая культура формирует уникальные экономические модели и поведенческие паттерны, играющие ключевую роль в экономической активности и развитии обществ.

Экономическая культура как одна из важнейших предпосылок экономического поведения, по мнению ведущих социологов Т.И. Заславской и Р.В. Рывкиной представляет собой совокупность социальных ценностей и норм, являющихся регуляторами экономического поведения и выполняющих роль социальной памяти экономического развития: способствующих (или мешающих) трансляции, отбору и обновлению ценностей, норм и потребностей, функционирующих в сфере экономики и ориентирующих ее субъектов на те, или иные формы экономической активности [3]. Экономическая культура представляет собой набор социальных ценностей и норм, которые регулируют экономические действия людей и служат как социальная память экономического развития. Экономическая культура играет роль в передаче, выборе и обновлении ценностей, норм и потребностей в экономической сфере, направляя субъектов экономики к различным формам экономической активности, способствуя или препятствуя экономическому развитию.

Философские аспекты экономической культуры занимают глубоким анализом и интерпретацией экономических ценностей, норм и поведения в рамках обширного социально-культурного контекста. Эта культура, выходящая за рамки простого отражения экономических практик, складывается под влиянием исторических взглядов, морально-этических норм и философских убеждений, которые формируют общественное восприятие таких аспектов, как экономические отношения, благосостояние, труд и распределение ресурсов. Осмысление экономической культуры включает в себя вопросы справедливости в распределении доходов, роли индивидуальной ответственности и общего блага в экономических решениях, а также исследует связь между экономическим процветанием и общим благополучием, определяя тем самым как ежедневное экономическое поведение людей, так и широкие экономические стратегии и политику в обществе. Формирование экономической культуры у студентов сталкивается с рядом

проблем и вызовов, которые важно понимать для эффективного образовательного процесса.

Улучшение экономической культуры в образовательных учреждениях начинается с интеграции реальных экономических сценариев в учебный процесс. Это включает в себя практические занятия, такие как кейс-стади, проектное обучение и интерактивные симуляции, которые помогают студентам лучше понять экономические концепции и их применение в реальном мире. Важно также укреплять междисциплинарный подход, сочетая экономическое образование с другими областями, такими как этика, история и социология, чтобы студенты могли оценивать экономические вопросы в более широком социальном и культурном контексте. Акцент на развитии критического мышления и аналитических навыков также имеет решающее значение, поскольку он позволяет студентам критически оценивать экономические теории и решения, а также адаптироваться к меняющимся экономическим условиям.

В своем анализе экономического поведения, известный социолог Т. Парсонс особо подчеркивал значимость социальных норм: «люди не просто реагируют на стимулы, но в определенном смысле стремятся согласовать свои действия со стандартами, которые считаются желательными для самого автора, так и для других членов коллектива» [4].

Улучшение экономической культуры в образовательных учреждениях требует комплексного подхода, включающего интеграцию современных технологий и цифровых инструментов в обучение, что обеспечивает более эффективное и интерактивное образование с помощью онлайн-курсов, анализа больших данных и экономических игр. Важно также обновлять учебные программы для отражения последних экономических тенденций и глобальных изменений, а также развивать межкультурную компетентность студентов для лучшего понимания разнообразия экономических систем и культур. Этот многоуровневый процесс требует совместных усилий преподавателей, учебных заведений и студентов и направлен не только на усвоение теоретических аспектов экономики, но и на развитие критического мышления, понимание экономической этики и готовности к ответственным экономическим решениям. Такой подход способствует подготовке студентов к эффективной работе в современном экономическом мире и созданию устойчивого, справедливого общества.

Список использованной литературы:

1. Верховин В.И., Зубков В.И. Экономическая социология: монография. М., 2002.
2. Борисова Л.Г., Солодова Г.С., Фадеева О.П., Харченко И.И. Неформальный сектор: экономическое поведение детей и взрослых / Новосиб. гос. ун-т. Новосибирск, 2001.
3. Заславская Т.И., Рывкина Р.В. Социология экономической жизни: очерки теории / отв. ред. А.Г. Аганбегян. Новосибирск, 1991.
4. Парсонс Т. Структура социального действия / Т. Парсонс О структуре социального действия. М., 2000.

GLOBALASHUV JARAYONLARINING FAN VA TA'LIMGA TA'SIRI

Xoshimov Sanjarbek Sultonbekovich

Farg'ona davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Maqolada rivojlanib borayotgan global jarayonlarning fan va ta'limga ta'siri, jamiyating yangilanish jarayonlarini muvafaqqiyatini ta'lim tizimini isloh qilmasdan amalga oshirib bo'lmashligi aytib o'tilgan.

Kalit so'zlar: fan, ta'lim, globalashuv, integratsiya, jamiyat.

Biz o'z istiqbolimizni ma'rifatli dunyo, rivojlangan mamlakatda qurmoqchi ekanmiz, avvalambor yosh avlodimiz ma'naviy olamining daxlsizligini asrashimiz juda muhimdir. Buning uchun fan va bilimlarni vositasi bo'lgan ta'lim tizimini jahon fani va ta'lim tizimi bilan integrasiyasini ta'minlash, globalashuv davrida sodir bo'layotgan fan va ta'limdagi global jarayonlarni falsafiy usullar bilan tahlil qilish oldimizda turgan dolzarb vazifalardan biridir.

Taraqqiyotning tamal toshi ham, mamlakatni qudratli, millatni buyuk qiladigan kuch ham bu – ilm-fan, ta'lim va tarbiyadir. Ertangi kunimiz, Vatanimizning yorug' istiqboli, birinchi navbatda, ta'lim tizimi va farzandlarimizga berayotgan tarbiyamiz bilan chambarchas bog'liq [1].

Bugungi kunda ta'lim ijtimoiy institut sifatida sivilizasiyaviy (iqtisodiy, gumanitar, madaniy) funksiyani bajaradi va insoniyat to'plagan ilmiy bilimlarni, malaka, ko'nikmalarni o'zlashtirish va ijodiy shaxsni tarbiyalashi lozim [2]. Buni falsafiy izohlaydigan bo'lsak, jamiyat murakkab tizim sifatida yangilanar ekan, uni tashkil etuvchi tizimning asosiy omili-inson ham yangi muhitga moslashishi, uning talablariga javob berishi uchun majburiy funksiyalarni bajara olishi lozim. Adabiyotlarda ta'limning mifologik, sxolastik, dunyoviy va zamonaviy turlari farqlanadi. Mifologik ta'lim turi ertak, mif va qo'shiqlar asosida olib borilgan. Sxolastik ta'limda matnlarni o'rganish, ritorika, gramatika, inson mohiyatini anglashga qaratilgan. Dunyoviy ta'lim turi XX asr boshlarida vujudga keldi. Zamonaviy ta'lim insonda nafaqat bilim, balki sifatli bilim va ta'lim, ma'naviy qadriyatlarni shakllantiradi.

Ta'lim tizimining ijtimoiy taraqqiyotdagi, jamiyatni yangilanishidagi roli mutaxassislar tomonidan keng yoritib kelinmoqda. Masalan, Frensis Fukuyama o'zining "Katta bo'shliq" asarida "Zamonaviy jamiyatlarda ijtimoiy kapitalning asosiy manbalaridan biri - ijtimoiy qadriyat sifatida ta'minlanadigan - ta'lim tizimidir"-deb yozadi [3]. A.Subetto esa jamiyat rivojlanishining asosiy omilini "tizim intellektining" sifati, moslashuvchanligi, kelajakni yaratuvchanligi va kelajakni boshqara olish qobiliyatlarining o'sishida deb ta'kidlaydi [4]. Uning fikricha, har qanday rivojlanish doirasida bu qonun amal qiladi. Har qanday ijtimoiy taraqqiyot, umumjahon tarixiy qonuniyatlar ijtimoiy intellekt bilan bog'liq. Olim XX va XXI asrda insoniyat jamiyatni aql va ta'lim asosida boshqarilishini e'tirof etadi. Olim ijtimoiy aqlning substansiyasi bilim, ta'lim esa – ijtimoiy va individual aqlni qayta ishlab chiqarishning asosiy kuchi deb hisoblaydi. Ammo bu jarayonlarning amalga oshishi uchun ta'lim tizimini har tomonlama rivojlantirish lozimligini ta'kidlaydi.

Bugungi kundagi yangilanish jarayonlari davrida ta'limni rivojlantirish jamiyatning asosiy vazifasi hisoblanadi. Bugungi kunda dunyo hamjamiyati tomonidan ta'limni rivojlantirish, uni tubdan qayta o'zgartirishda aniq yo'nalishlar belgilandi. Ularning birinchisi – ta'limni tubdan demokratlashtirishdir. Ikkinchisi - uzluksiz ta'lim g'oyasi, so'ngra esa "ta'lim bir umrga" g'oyasini "ta'lim butun umr davomida" g'oyasiga

almashtirishdir. Uchinchi - bu nafaqat mutaxassislarni tayyorlash vositasi, balki jamiyatga ongli, insonlarni yetkazib berishdir [5].

Olimlar tomonidan ta'lim tizimi ochiq tizim sifatida tasniflanmoqda [6]. Ochiq ta'lim tizimi – bu o'z-o'zini tashkillashtiruvchi tizim bo'lib, ijodiy shaxsni rivojlantirish jarayonidir. Bu zamonaviy axborotlashgan jamiyat ta'lim tizimi falsafasining asosiy jihatidir.

Ta'lim tizimini globallashtirish davrida ta'lim tili masalasiga ham alohida e'tibor berish lozim. Bu jarayon G'arb davlatlarining yirik millatlari tili foydasiga amal qiladi. Markaziy Osiyolik talabalar chet el oliy ta'lim muassasalarida ko'proq ingliz tili orqari ta'lim oladilar. Chet el oliy ta'lim tizimining ta'lim mundarijasida Markaziy Osiyo xalqlari qadriyatlari aks ettirilmagan. Ya'ni, talabalarining milliy qadriyatlarga bo'lgan e'tiboriga putur yetadi. Bu esa jamiyatda turli salbiy oqibatlarni yuzaga keltiruvchi xavfni tug'diradi. Ta'lim tizimini globallashtirishning salbiy oqibatlariga qarshi turish uchun Markaziy Osiyo ta'lim tizimi "bolonya" jarayonini yo'lga qo'yishi lozim.

Globallashtirish davrida ta'limning baynalmillik xususiyati kuchayib bormoqda. Chunki internet tizimida e'lon qilinayotgan ta'lim loyihalarida qatnashish erkinligi tufayli talabalarda turli mamlakatlar va turli tillarda o'qish imkoniyatlari paydo bo'ldi. Bunday tizim faoliyati natijasida fuqarolik jamiyati qurishning global muammolarini yaratish imkoniyatlari paydo bo'ladi [7].

Bugungi ming yillik talabalarining eng muhimlaridan biri shuki, zamon talablari asosida jamiyatning ma'naviy qiyofasini belgilovchi inson hayotining maqsadi va mazmuni masalasini ishlab chiqish va yaratishdir. Hozirgi tez o'zgaruvchan hayotda bu muammoni yagona yechimi barcha xalqlarda mavjud bo'lgan milliy an'analar va qadriyatlar asosida insonga ta'lim-tarbiya berishdir. Faqat shu orqaligina globallashtirish davrida inson mavjudligini saqlab qolish mumkindir.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Shavkat Mirziyoyevning tantanali marosimdagi nutqi-
<https://www.xabar.uz/uz/jamiyat/ozbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyoyevning>
2. Основы открытого образования. Отв. Ред. Солдаткин В.И. – Т.1. РГИ открытого образования. -М.: 2002.С 69-70
3. Фукуяма Ф. «Великий разрыв»- М..Изд.АСТ.2003. С. 19
4. Субетто А.И. Интеллектуализация образования как проблема ХХИ века // «Академия Тринитаризма».- М., эл № 77
5. Инсон тараққиёти тўғрисидаги маъруза.-Т., 2007-2009.30-32-б
6. www.moluch.ru Глобализация в образовании // «Молодой ученый»
7. <https://www.xabar.uz>

YUKSAK AXLOQIY YOSHLARNI TARBIYALASHDA E'TIQOD VA QADRIYATLARNING O'RNI

Umurzaqov Axmadjon Maxamadovich

Farg'ona davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada, mamlakatimiz ta'lim-tarbiya sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar, yuksak axloqli yoshlarni tarbiyalashda huquqiy demokratik va fuqarolik jamiyatining o'rni haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit soʻzlar: intellektual salohiyat, demokratik jarayonlar, aksiologik munosabat, fuqarolik jamiyati, ijtimoiy taraqqiyot, madaniy-maʼnaviy meʼros, taraqqiyot strategiyasi, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik, milliy va umuminsoniy qadriyatlar.

Mamlakatimizda har tomonlama rivojlangan, yuksak axloqiy madaniyatga ega boʻlgan yoshlarni tarbiyalab voyaga yetkazish huquqiy demokratik va fuqarolik jamiyatining maqsadidir. Shu boisdan “yoshlarimiz haqli ravishda Vatanimizning kelajagi uchun javobgarlikni zimmasiga olishga qodir boʻlgan, bugungi va ertangi kunimizning hal etuvchi kuchiga aylanib borayotgani barchamizga gʻurur va iftixor bagʻishlaydi”. [1]

Bugungi kunda yoshlarning maʼnaviy-maʼrifiy va axloqiy-ruhiy qiyofasi oʻzgardi. Ularda dunyoviy va diniy qadriyatlar uygʻunligi shakllandi. Bu jarayon ijtimoiy faollikni rivojlanishiga ijobiy taʼsir koʻrsatmoqda:

- insonning dunyoga kelganidan boshlab shaxs sifatida rivojlanishi uchun barcha imkoniyatlarning jamiyatimizda mavjud ekanligi;
- yoshlar va ularning ijtimoiy faolligi, saʼy-harakatlari uchun barcha shart-sharoitlarning qonun doirasida belgilab berilganligi;
- mehnatga boʻlgan munosabatda yangicha muhitning shakllanganligi va har kim oʻz mehnatini qadrini oʻzi baholay olishining imkoniyati yaratganligi;
- qadriyatlarni tiklanishi natijasida yoshlarning hayotga nisbatan yangicha dunyoqarashning shakllanganligi.

Yoshlarning demokratik jarayonlarga aksiologik munosabatini rivojlantirishda, avvalo, mehnatning mohiyatini anglab yetish, jamiyatimiz ijtimoiy sohasidagi muammolarning yechimini izlab topish, ijtimoiy tafakkurimizda hayotni teran idrok etish, mustaqil fikrlay olish va roʻy berayotgan hodisalarni xolisona baholay olish qobiliyatini kuchaytirish maqsadga muvofiqdir.

Shuningdek, yoshlarning demokratik jarayonlarga aksiologik munosabatini rivojlantirish va milliy ruhda tarbiyalashda quyidagi falsafiy omillarga eʼtibor qaratish joizdir:

1. Fuqarolik jamiyati gʻoyalarini ijtimoiy faollik bilan uzviyligini taʼminlagan holda yoshlar dunyoqarashini ijtimoiy hayotga yoʻnaltirish, ularda ertangi kunga ishonch hissini milliy gʻurur, milliy iftixor, Vatanga muhabbat, yurtga sadoqat, elga hurmat tuygʻulari bilan bogʻlash;

2. Barcha davlat tomonidan yaratilayotgan imkoniyatlardan yoshlarning unumli foydalanish koʻnikmalarini shakllantirib, ijtimoiy faolligini ezgulik va nafosat tuygʻusi asosida qaror toptirish;

3. Yoshlarda barcha yer yuzidagi insonlarni millati, irqi, dini, tili, jinsi, ijtimoiy kelib chiqishi, egallagan mavqeidan qatʼiy nazar hurmat qilish, bahamjihat ijtimoiy faoliyat olib borishga qaratilgan dunyoqarashini shakllantirish;

4. Har bir ota-ona endigina dunyoga kelgan goʻdakning qalbidagi sof hissiyotni ijtimoiy tafakkur va madaniyat ideallari bilan boyitib, unda musaffo tabiat havosidan boshlab, farovon turmush va goʻzal hayot barpo etish hissiyotini milliy ruhda tarbiyalashi lozim.

Bunday omillarning barchasi ijtimoiy hayotimizda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-siyosiy ishlarning mehnat faoliyati bilan hamohangligi, uygʻunligi, birligini koʻrsatadi.

Yoshlarning demokratik jarayonlarga aksiologik munosabatini rivojlantirish masalalaridan biri joylarda bir xilda ijtimoiy-iqtisodiy munosbatlarning oʻrganilmayotganligidir. Aslini olganda, bunday faoliyat milliy qadriyatlarimiz bilan uygʻunlashgan holda uzoq tarixga borib taqaladi. Oʻzbek xalqi Markaziy Osiyoda eng boy va qadimiy iqtisodiy va maʼnaviy merosga ega xalq, chunki, uning ajdodlari uch ming yil

davomida mintaqaning eng qulay serhosil, serquyosh va sersuv qismini insoniyat moddiy va ma'naviy madaniyatining ulkan maskanlaridan biriga aylantirganlar, bizga meros sifatida o'nlab madaniyat va ma'rifat markazlari, minglab falsafiy, estetik, adabiy, dunyoviy va ilmiy asarlar qoldirganlar. Xususan, Zardushtiylikning muqaddas kitobi «Avesto», Imom Ismoil Buxoriyning hadislar kitobi «Jome' as-sahih», Alisher Navoiyning «Avliyo ul-anbiyo», Islom dinining muqaddas kitobi «Qur'oni Karim», Sharofiddin Ali Yazdiyning «Zafarnoma», Ibratning «Farg'ona tarixi» va boshqa nodir kitoblaridagi ijtimoiy faollik masalalari yoshlarimiz qalbidan ayni paytda chuqur joy olishi lozim. [2]

Umuman olganda, yoshlarning demokratik jarayonlarga aksiologik munosabatini rivojlantirishda yangi texnika, texnologiya va fan yutuqlari, ayniqsa, zamonaviy mehnatga munosabat masalalari, ularning yaratuvchanlik qobiliyatlari ijtimoiy ahamiyatga molik jarayon hisoblanadi.

Xalqimiz farovonligini yaxshilashga xizmat qiluvchi innovatsion texnologiya va ishlanmalarning hayotga samarali tatbiq etilishi, ularning mualliflari va buyurtmachilariga oid munosabatlarni tartibga soluvchi qonunchilikni takomillashtirish, me'yoriy-huquqiy bazasini takomillashtirish, innovatsiya va innovatsion infratuzilmalarning yagona vakolatli organini ta'sis etish, davlat byudjeti, korxona va tashkilotlarning moliyaviy qo'yilmalari, homiylik va xayriya mablag'lari hisobidan rivojlantirish harakatlar strategiyasining asosiy yo'nalishlaridandir. "Xalqimiz dunyoqarashida innovatsiya muhitini yaratish eng muhim vazifamizdir. Innovatsiya bo'lmas ekan, hech bir sohada raqobat, rivojlanish bo'lmaydi. Bu sohadagi o'zgarishlarni xalqimizga keng targ'ib qilmasak, odamlarda ko'nikma paydo qilmasak, bugungi davr shiddati, fan-texnikaning mislsiz yutuqlari bilan hamqadam bo'lolmaymiz. Shuning uchun ushbu faoliyatni zamon talablari darajasida rivojlantirish yangi vazirlik, qolaversa, ushbu markazning asosiy vazifasi bo'lishi kerak", [3] dedi Shavkat Mirziyoyev.

Qayd etilganidek, jahon iqtisodiyotining tobora globallasuvi sharoitida O'zbekistonda milliy innovatsion ilmiy-texnika faoliyatini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirish, qishloq xo'jaligida innovatsion texnologiyalarni keng joriy qilish, iqtisodiyotning turli tarmoqlarida innovatsion strategiyani shakllantirish masalalari ilm-fan egalari hamda qonun ijodkorlarining diqqat markazida bo'lmog'i lozim.

Umuman innovatsion muhitni yaratilishi iqtisodiyotni tubdan o'zgarib, yangi shaklga o'tib borishidan dalolat beradi. Biror sohaga yangilik olib kirish, yangi turdagi mahsulotlarni bozorga olib chiqish va albatta ishlab chiqarish jarayonida innovatsion yo'ldan borish bu davr talabidir. Asosiy innovatsiya turlari: texnologik-mahsulot, texnikaning ishlab chiqish yoki mavjudini mukammallashtirish va yangi mukammallashtirilgan texnologik jarayonlar; ijtimoiy (jarayonli) – inson turmush jarayonini yangilash (ta'lim, boshqaruv tizimi, xayriya, xizmat ko'rsatish); tashkiliy; marketing. Xususan, ishlab chiqarish va kichik biznesda innovatsiyalarni qo'llash deb, yangi ishlab chiqarish texnologiya va metodlarni yaratish, oxirgi ilmiy tadqiqotlar natijalarini amaliyotga tatbiq etish va zamon talabiga mos hamda yanada ko'proq foyda ko'rish imkonini beruvchi metodlardan foydalanish tushuniladi. [5]

Adabiyotlar ro'yxati (referenses):

1. Ahmadjonov I.X. Kichik biznes faoliyatining innovatsion rivojlanishi // "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali. № 1, yanvar-fevral, 2016 yil
2. Mahmudov T. Mustaqillik va ma'naviyat.-Toshkent: Sharq , 2001. - 37 b
3. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. –Toshkent. "O'zbekiston", 2018, 13-bet.

4. Mirziyoyev. Sh.M. Xalqimiz dunyoqarashida innovatsiya muhitini yaratish – eng muhim vazifamiz// <http://uza.uz/oz/politics/shavkat-mirziyeev-khal-imiz-dunye-arashida-innovatsiya-mu-it-02-12-2017>

5. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. -T.: “O‘zbekiston”, 1-jild, 2018, 537-bet.

6. Azimov U., Umurzakov A. HIERARCHY OF VALUES AND PERSONAL VALUES //Экономика и социум. – 2021. – №. 1-1 (80). – С. 354-355.

7.Азимов У. Фуқаролик жамияти шароитида ёшларда демократик ислохотларга аксиологик муносабатни миллий қадриятлар асосида ривожлантириш омиллари //Общество и инновации. – 2021. – Т. 2. – №. 8/S. – С. 296-302.

UCHINCHI RENESSANS VA INTELLEKTUAL FAOL YOSHLARNI TARBIYALASH: KREATIVLIKNING DOLZARBLASHUVI

Hojiyev Rasulbek Boynazar o‘g‘li

“Mahalla va oila” ilmiy-tadqiqot instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada mamlakatimizda yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan islohotlar, Uchinchi renessans poydevorini barpo etishda yoshlarning tutgan o‘rni, bugungi kunda yoshlarda kreativlik xususiyatlarini rivojlantirishning dolzarblashayotganligi haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: Kreativlik, renessans, intellekt, yoshlar, faollik, intellektual yoshlar, yoshlarga oid davlat siyosati

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev O‘zbekiston yoshlari forumida: “Biz yurtimizda qanday islohotlarga qo‘l urmaylik, avvalo, siz kabi yoshlarga, sizlarning kuchg‘ ayratingiz, azmu shijoatingizga suyanamiz. Ona Vatanimizda Uchinchi Renessans poydevorini yaratishga kirishdik. Biz oila, maktabgacha ta‘lim, maktab va oliy ta‘limni hamda ilmiy-madaniy dargohlarni bo‘lg‘usi Renessansning eng muhim bo‘g‘inlari deb hisoblaymiz. Shu sababli ayni ushbu sohalarida tub islohotlarni amalga oshirmoqdamiz”, deb ta’kidlagan edi. [1].

Intellektual yoshlar – intellektual hislat va qobiliyatlarni o‘zida mujassam etgan, sog‘lom fikrlovchi, dunyo qarashi keng, kreativ fikrlaydigan yoshlardir. Darhaqiqat, kreativ fikrlash bugungi kunda yoshlar egallashi kerak bo‘lgan muhim ko‘nikmadir. Shu o‘rinda kreativlik o‘zi nima degan savol tug‘ilishi tabiiy.

Kreativlik tushunchasining lug‘aviy ma‘nosi ingliz tilida “create ” – yaratish, “creative” yaratuvchi, yaratish qobiliyati bo‘lgan, tasavvur qilish va taffakur kuchi yordamida yangi bilimlarni yoki narsalarni yaratuvchi ijodkor shaxs ma‘nolarini anglatadi. [2].

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 13-sentabrdagi “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-158-sonli Farmoni yoshlarda kreativlikni rivojlantirish borasidagi amalga oshiralayotgan islohotlarni yangi bosqichga olib chiqdi.

Xususan, mazkur Farmon bilan tasdiqlangan 2030-yilgacha erishiladigan maqsadlarning samaradorlik ko‘rsatkichlarining “Har bir insonga o‘z salohiyatini ro‘yobga chiqarishi uchun munosib sharoitlarni yaratish” bo‘limi ta‘lim tizimi islohotlari deb nomlangan birinchi bandida Prezident maktablari va ixtisoslashtirilgan maktablarning ta‘lim metodikasini barcha umumiy o‘rta ta‘lim muassasalarining o‘quv jarayonlariga joriy qilish, Yoshlarni oliy ta‘lim bilan qamrab olish darajasini kamida 50 foizga yetkazish, 10 ta oliy ta‘lim muassasasini dunyoning eng nufuzli “Top-1000” oliy ta‘lim tashkilotlari reytingiga

kiritishga erishish, 40 yoshgacha bo'lgan tadqiqotchilarning ulushini kamida 60 foizga yetkazish, ilmiy tashkilot xodimlarining ish haqini o'rtacha 2 barobarga oshirish, ilmiy, amaliy, innovatsion va startup loyihalarni moliyalashtirish bo'yicha yillik tanlovlar sonini 20 taga yetkazish, Stajor-tadqiqotchilik, tayanch doktorantura, doktorantura hamda maqsadli doktorantura kvotalari sonini 5 200 taga yetkazish, O'zbekiston Global Innovatsion Indeksda Top-50 talik mamlakatlar ro'yxatiga kirishini ta'minlash, Har bir million aholiga to'g'ri keladigan tadqiqotchilar sonini 2 ming nafarga yetkazish, Ichki va tashqi bozorlarda tijoratlashtirish natijasida yaratiladigan yangi innovatsion ishlanmalar sonini 2 baravarga oshirish belgilangan.

Yoshlarga oid davlat siyosati va sport yo'nalishlaridagi islohotlar yo'nalishida yoshlarning zamonaviy kasblar bilan mashg'ul bo'lishini ta'minlash uchun har bir viloyatda 1 tadan "Kreativ park"lar faoliyatini tashkil etish, ularga yiliga kamida 40 ming nafar yoshlarni jalb qilish, Ilmiy va innovatsion faoliyat, intellektual o'yinlar hamda chet tillarini o'rganishga jalb etish orqali kamida 2 million nafar yoshlarning iqtidorini rivojlantirish, Har yili 500 nafar iste'dodli yoshlarni xorijning nufuzli oliygohlariga o'qishga yuborish ustuvor vazifalar sifatida belgilangan. [3]

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 18-yanvardagi "O'zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosatini 2025-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi 23-sonli Qarori bilan O'zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosatini 2025-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi tasdiqlandi.

Konsepsiyaning asosiy maqsadi sifatida yoshlarni jismonan sog'lom, ma'naviy yetuk insonlar etib tarbiyalash, ilmiy va ijodiy salohiyatini ro'yobga chiqarishga ko'maklashish, huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini samarali himoya qilish hamda mamlakatda amalga oshirilayotgan demokratik, ijtimoiy va iqtisodiy islohotlarga faol jalb qilish belgilandi.

Shu bilan bir qatorda O'zbekistonning amaldagi ta'lim tizimi ma'lumotlarni yod olishga qaratilgan bo'lib, yoshlarning kreativ va mantiqiy fikrlashi, tanqidiy tahlil qilishi, mustaqil fikr yuritishi va yangiliklar yaratishini rivojlantirishga yo'naltirilmaganligi. Natijada yoshlar hayotda o'zi mustaqil qaror chiqarishi, jamiyatdagi tezkor o'zgarishlarga moslashishi, o'z o'rnini topishi jarayonlari murakkab kechishi holatlari kuzatilayotganligiga alohida urg'u berilgan. [4]

Ostona shahrida bo'lib Turkiy davlatlar tashkiloti davlat rahbarlari kengashining yig'ilishida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ijodiy fikrlaydigan, iste'dodli va shijoatli yoshlar istiqbolda turkiy dunyoning yangi Renessansini barpo etishiga ishonch bildirdi. Yangilikka intilib yashaydigan, tashabbuskor o'g'il-qizlarni rag'batlantirish uchun O'zbekistonda Turkiy dunyo kreativ yoshlari markazini ochishni [5] taklif qilganligi ham bugungi kunda kreativlikning naqadar dolzarb ahamiyat kasb etayotganligini ask ettiradi.

Umuman, barcha maktablarga e'tibor, o'qituvchilarga rag'bat va hurmat oshdi. Yosh avlodda bilimga intilish kuchaydi. 2020-yilda bilimli va zukko yoshlarimiz xalqaro fan olimpiadalarida 4 ta oltin, 18 ta kumush va 29 ta bronza medallarini qo'lga kiritdi. 2021-yilda Prezident maktablarini tamomlagan 96 nafar o'quvchining barchasi muddatidan avval nufuzli xorijiy oliygohlarga grant asosida o'qishga kirdi. O'sib kelayotgan bilimga chanqoq yoshlarning talabiga mos ravishda OTM soni 209 taga yetti, shulardan 114 tasi davlat oliy ta'lim muassasalari bo'lsa, 65 tasi nodavlat va qolgan 30 tasi xorijiy OTM filiallaridir. [6]

Bu say harakatlardan ma'lum bo'lyapdi-ki, O'zbekistonda intellektual yoshlarni tarbiyashga bo'lgan e'tibor yilda yilga kuchayib bormoqda. Ayni vaqtda intellektual, kreativ yoshlarni izlab topish, ularni tarbiyash va xalqaro darajaga olib chiqish mamlakatimizning dolzarb va global mavzularidan biridir.

O'zbekistonda yoshlar kreativlik xususiyatlarini oshirishda ularning harakati va faoliyatini o'zaro muvofiqlashtirish, yoshlar siyosatiga yo'naltirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu boisdan ham, yoshlarni kreativlik faolligini oshirishda davlatning innovatsion va yoshlarni intilishlarni yanada qo'llab-quvvatlovchi mexanizmlarini ishlab chiqish, uni maqsadli, muntazam va davomiy tashkillashtirish dolzarb vazifaga aylandi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning O'zbekiston yoshlari forumida so'zlagan nutqi // <https://pm.gov.uz/oz/lists/view/1028>
2. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/creativity>
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 13-sentabrda "O'zbekiston — 2030" strategiyasi to'g'risida"gi PF-158-sonli Farmoni // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 12.09.2023-y., 06/23/158/0694-son
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 18-yanvardagi "O'zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosatini 2025-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi 23-sonli Qarori // *Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi*, 19.01.2021-y., 09/21/23/0056-son
5. <https://president.uz/oz/lists/view/6832>
6. <https://kun.uz/uz/12809950>

VIRTUAL REALLIKDA HAQIQAT VA DEZINFORMATSIYA

Shavqiyev Oybek Salimboy o'gli

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada virtuallik reallik va virtual borliq tushunchalari hamda virtual makonda feykli dezinformatsiya va haqiqat muammosi tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: virtuallik, dezinformatsiya, virtual reallik, haqiqat, simulakr feyk.

«Virtuallik» atamasi lotincha «virtualis» so'zidan olingan bo'lib, «muayyan bir sharoitlarda sodir bo'ladigan yoki ro'y berishi mumkin bo'lgan», yoki mavjud bo'lmagan, lekin amalga oshish ehtimoli mavjud bo'lgan jarayon kabi ma'nolarni anglatadi.

"Axborotlashgan jamiyat" deb nom olgan XXI asrda global tarmoqdagi xabarlar oqimi va sig'imi yaqin yaqin vaqtlar ichidagi zamonaviy odam bo'lgan Homo Sapiensni, kommunikatsion aloqalar ichidagi inson, ya'ni – Homo Virtusga o'zgartirib qo'yishi mumkinligi haqidagi farazlar tadqiqotchilar o'rtasida qizg'in muhokama qilinmoqda.[1.15] Hattoki ba'zi tadqiqotlarda "homo virtus", "digital natives", "net generation", "the millenials" kabi tushunchalar virtual makonda yashovchi ijtimoiy sub'ekt va virtual borliqdagi axborotning asosiy iste'molchilari, deb ta'kidlanmoqda [2.159].

Virtual reallik — bu sun'iy hosil qilinadigan axborot muhiti bo'lib, u atrof-muhitning odatiy usuldagi tasavvurini — turli texnik vositalar asosida hosil qilinadigan axborotlar bilan almashtirishga qaratiladi.

Dezinformatsiya (fran, des - "salbiy" va information - "axborot") muayyan guruh va doiralarning g'arazli maqsadlariga erishish yo'lida soxta ma'lumotlardan foydalanish asosida ijtimoiy fikrni chalg'itish maqsadida matbuot, radio va TVda qo'llanadigan usul, vosita. Masalan, Ikkinchi jahon urushi davrida u tashviqotda keng qo'llangan. Dezinformatsiya turlari: a) soxta axborot, ovoza va shovshuvlar tarqatish; b) konfidentsial ma'lumotlar "oqib ketishi"ni tashkil qilish; v) muayyan faktlarni bo'rttirib yoritish, ziddiyatli xabarlar tarqatish. Dezinformatsiyaning tarixi, avvalo, OAVning paydo bo'lishi va shakllanishi bilan uzviy bog'liq, uning mazmun-mohiyati asosan siyosiy, g'arazli

maqsadlarni ko'zlagan intilishlarda namoyon bo'ladi. virtual olamda dezinformatsiya feyk xabarlar ko'rinishida namoyon bo'lmoqda.

Prof.SH.S.Qo'shoqov fikricha, kompyuter asri yangi dezinformatsiyani vujudga keltirdi, ya'ni feykli dezinformatsiya. Demak virtual olamda ko'proq yolg'on ma'ulomotlar tarqatish, kishilarni aldash, chalg'itish oson kechmoqda[3. 19-21].

Zamonaviy jamiyatning odami simulakr dunyosi bilan - o'zlarining haqiqiy ob'ektlari va hodisalaridan yirtilgan soxta belgilar makoni, o'z qonunlari bilan yashaydigan virtual dunyo bilan o'ralgan. "Virtual haqiqat" fenomenining mohiyatini ochish uchun J.Deleuze va J.Baudrillard kabi vakillar tomonidan "post-strukturalist-postmodern paradigma doirasida faol ishlab chiqilgan simulakr nazariyasi" dissertatsiyasini o'rganib chiqamiz.

Simulakr - yolg'on da'vogarning bir turi bo'lib, uning da'volari bir-biriga o'xshamaslikka asoslangan bo'lib, jiddiy buzilish yoki rad etishdan iboratdir. Deleuze va Baudrillard nazariyalariga asoslanib, simulyatsiya o'z mavjudligini oladigan, o'z haqiqatini yaratadigan belgi sifatida belgilanadi va aslida bu alomat bo'lib qolmaydi. Simulakrumning o'zi tanaga aylanadi, ammo virtual tanaga aylanadi. Boshqacha qilib aytganda, bu referent bo'lgan har qanday tanadagi kabi haqiqiydir, faqat virtualdir. Simulakrum o'xshashlik tugagan joyda boshlanadi. U erda virtual haqiqat boshlanadi, bu simulakr makonidan boshqa narsa emas.

"Ayni vaqtda barchamiz bir haqiqatni unutmasligimiz zarur: axborot maydonidagi turli bahs va tortishuvlar, avvalo, haqqoniylik va xolislik tamoyillariga asoslanishi, qonun va o'dob qoidalari doirasida bo'lishi, shaxsiy g'araz va xusumatga, soxta obro' orttirish usuliga aylanib ketmasligi, inson shaxsi va sha'nini tahqirlashdan yiroq bo'lishi, bunday salbiy holatlarga bizning media maydonimizda mutlaqo o'rin bo'lmasligi kerak" [4]. Ijtimoiy tarmoqlarda yolg'on xabar tarqatish, davlat konstitutsiyasiga qarshi harakat qilish, fuqarolarning xavfsizligiga tahdid soluvchi xabarlarni tarqatish ta'qiqlanadi.

"Inson uchun haqiqat" tushunchasi falsafa fanining bugungi kundagi muammolaridan biridir. Ijtimoiy hayotning qay darajada ravnaq topishi insonlarning haqiqat deganda nimani tushunishi, uni analiz va sintez qila olishi bilan baholanadi. Inson o'z bilim doirasida bo'lgan narsalarni haqiqat deb biladi va unga ishonadi. Uning bilim darajasidan tashqarida bo'lib kelgan mavhum tushunchalar unga begona bo'lganligi bois bu inson uchun yolg'on axborotdir. Shuning uchun ham ilm o'rganish insonni adashishdan saqlaydi. Virtual olam esa ba'zida aynan shuni hisobga olib insonlarning bilim darajasiga moslab gohida rost gohi yolg'on xabarlar bilan o'z xazinasini boyitib boradi. Chunki axborot oluvchi hech qachon o'ziga tushunarsiz bo'lgan ma'lumot bilan qiziqmaydi. Maqsad esa ko'proq insonlarni o'ziga jalb qilish. Bu orqali o'ziga boysunuvchi toifa vakillarini shakllantirishdir.

Virtual reallik muammolari o'z-o'zini anglovchi falsafiy yo'nalish maqomida 1980-1990 yillar postnklassik falsafa doirasida reallikning tabiati sifatida, keyingisining muammoviyligi va noaniqligini ta'kidlash sifatida, mumkin va mumkin bo'lmaganlarni ham haqiqiylik sifatida fikrlash kabi ta'kidlanadi. Masalan Badriyar «gepirreallik» tushunchasini ishlatib, ob'ektning texnik qayta teklanishining aniqligi va muammoligi boshqa ob'ektning yaratilishi bilan bo'lishni ko'rsatadi, uni simulyakr deb ataydi. Simulyakrlar virtual reallikning tarkibiy qismi sifatida juda ko'rinuvchan, haqqoniy, aniq, judayam yaqin va erishiluvchandir.

Shunday qilib, virtual haqiqat fenomenini simulyatsiyaning uyushgan makoni deb tariflash mumkin - bu maxsus obektlar, "ajratib olingan belgilar", ular nusxa belgilaridan farqli o'laroq, o'xshashliklarni emas, balki mos yozuvlar bilan farqlarni qayd etadilar. Butunlikni, barqarorlikni va to'liqlikni ifodalovchi haqiqiy voqelikdan farqli o'laroq, virtual

haqiqat farq va xilma-xillik manbai bo'lib xizmat qiladi. Natijada, fazilat bu borliqning o'ziga xos tuzilishiga bog'liq bo'lgan, ijodiy, yaratuvchi faoliyatni namoyon etadigan hodisa. Boshqacha qilib aytganda, virtual haqiqat bu odamlarni tarbiyalagan va o'qitgan resurs manbaidir.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Плешакова В. Кибер онтология и психология безопасности информационной сферы: аспекты киберсоциализации человека в социальных сетях Интернет среды // Вестник, 2014. —с. 15.
2. Королева Н. Семио сфера личности. Санкт- Петербург , 2005. —С. 159.
3. Кушаков Ш.С. Фейковая модел дезинформации как разновидност симулятора. //Ёшларни фоявий тарбиялашнинг долзарб масалалари. Талабалар онгида китобхонлик маданиятини шакллантириш” мавзусидаги республика илмий-назарий конференцияси материаллари. Самарқанд, 2019. 19-21бетлар.
4. Mirziyoyev Sh.M. “Matbuot va ommaviy axbotot hodimlariga” sozlagan nutqi 27.06. 2019 www.pv.uz.

TA'LIMDA KREATIV TAFAKKURNING AHAMIYATI

Uraqova Madina Toshpulatovna

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti falsafa yo'nalishi magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta'lim jarayonida kreativ va ijodiy tafakkurning ahamiyati, uni qo'llash asnosida ta'limda yuz beradigan tub islohot va burilishlar ro'y berishi va buning jamiyat taraqqiyotidagi uning ijtimoiy iqtisodiy jihatdan yuksalishiga sabab bo'lishi atroflicha talqin etiladi.

Kalit so'zlar: ijodiy tafakkur, kreativlik, tafakkur, fan, texnologiya, ta'lim, tajriba, amaliyot.

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikni qo'lga kiritgan ilk yillarda o'z oldiga huquqiy -demokratik davlat va adolatli fuqaroik jamiyati barpo etilishni o'z oldiga maqsad qilib olgan edi. Biz o'tgan yillar mobaynida huquqiy demokratik davlat barpo etishga ozmi ko'pmi erishdik. Hozirda yurtboshimiz Sh.M.Mirziyoyev boshchiligidagi fuqorolik jamiyati sari dastlabki qadamlarni tashladik.

Ta'lim tizimini yangilash, uni o'zgartirish uchun, avvalo, shu soxa vakillariga e'tibor va sharoit yaratilishi kerak. Ta'lim jarayonini rivojlantirish uchun uni zamonaviy ko'rinishga olib kelish zarur. Bu borada mustaqillikning dastlabki yillarida yo'l qo'yilgan ayrim kamchiliklar hukumatimiz tamonidan tuzatilmoqda. O'qituvchi va pedagog xodimlar obro'yi oshib, ularni mehnatiga yarasha rag'batlantirish yo'lga qo'yildi. Bu borada Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev shunday degan edilar “Ilmiy muassalarning moddiy — texnik bazasini ilg'or xorijiy markazlar darajasida va olimlar talablariga muvofiq sezilarli ravishda mustahkamlash kerak. Bunda albatta, davlatning ehtiyojlari va uning maqsadli vazifalari inobatga olinishi kerak” [1. 46]

Hozirda ta'limning turli shakllarida innovatsion va kreativ fikrlash asnosida ta'lim jarayoni yo'lga qo'yilmoqda. Bu yo'lining nechog'lik to'g'ri ekanligi ta'lim tizimi rivojlangan davlatlar tajribasi asosida o'rganilmoqda. 1

O'quvchining mustaqil fikrlashga va o'z g'oyalarini tadbiq etishga o'rgatsak, hozirgi yosh avloq ichidan ham doxolar yetishib chiqishi mumkin. Tarixga nazar tashlasak, bizning buyuk bobokalonlarimiz Abu Nasr Farobiy, Abu Rayxon Beruniy, Abu Ali Ibn Sino, Alisher Navoiy, Al-Xorazmiy kabilar dunyo ilm fani rivojiga nihoyatda katta xissa qo'shgan ,

ta'limda tub islohatlar yaratgan. Shuningdek, ular ta'lim taraqqiyoti borasida ham fikrlar bildirilgan. Bu borada Abu Nasr Farobiyning quyidagi fikrlari yodga tushadi "Farobiy ta'lim, tarbiyaga birinchi marta tarif berib, ta'lim degan so'z insonga o'qitish, tushuntirish asosida nazariy bilim berish, tarbiya- nazariy fazilatlarini, ma'sul hunarni egallash uchun zarur bo'lgan xulq normalarini va amaliy masalalarni o'rganishdir". [3.]

Hozirda zamon shiddat bilan rivojlanayotgan bir paytda hayotimizni yangiliklarsiz tasavvur etib bo'lmaydi. "Hozirda zamon shiddat bilan rivojlanib bormoqda bunda to'xtash emas, sekinlashish ham mumkin emas". Ushbu fikrlarni ta'lim tizimiga ham taalluqlidir. Endilikda ushbu soxa vakillari doimo izlanishda va ijod bilan mashg'ul bo'lishi lozim. Ularning mehnatlari davlat tamonidan rag'batlantirish ko'zda tutilgan. Hozirda bu soha vakillariga quyiladigan eng muhim talablardan biri ularda ijodkorlik xususiyatining shakillanishidir. "Ma'lumki, inson o'z ijodiy izlanishlari asosida dunyoni o'zgartiradi va o'zini yaratuvchi, ijodkor, kashfiyotchi sifatida namoyon etadi. Ijodning maxsus shakli bo'lgan ilmiy tadqiqot jarayoni o'ziga metodologik xarakterga ega. U subyektning borliq hodisalarini qay darajada bo'lishida namoyon bo'ladi. Shu nuqtayi nazardan, ilmiy tadqiqot fanda evristik xarakterga ega. Zero ilmiy tadqiqot jarayonida subyekt obyektga faol, izchil tasir ko'rsatadi. Bu tasir jarayonida inson o'zini qurshab turgan muhitni o'zgartiradi". [3. 3]

Biz ta'lim jarayonida amaliy va tajribani uzviy olib borishimiz lozim. Amaliyot va tajribalarga asoslangan fizika, kimyo, biologiya singari fanlarga alohida maktablar tizimida laboratoriya xonalari yetarli deb bo'lmaydi. Bu xususida Prezidentimiz ushbu soxa vakillari bilan bo'lgan yig'ilishda ham alohida ta'kidladilar. Endilikda shu muammolarni hal etish borasida loyihalar ishlab chiqildi. Zero, nazariy va amaliy izlanishlar tajribalarda namoyon bo'lsagina fanda tub burilish yaratilishi mumkin

"Ilmiy izlanishning muhim bosqichlaridan biri bu amaliy izlanish hisoblanadi. Amaliy izlanish asosini esa tajriba tashkil etadi. Tajriba so'zi lotinchadan eksperiment deganini bildiradi. Har qanday fan sohasida bajariladigan eksperimentda shu fanning nazariyasidan kelib chiqqan gipotezalar g'oyalar va boshqalar tekshirilib ko'rib o'z tasdig'ini topishi yoki topmasligi mumkin. Shuning uchun eksperimentlar shu fanni o'rganilishini yanada chuqurlashtiradi". [4.62 63]

Biror bir fanni tubdan o'zgartirish va inqilob yaratish uchun, yaratuvchi shaxsda yuksak kreativ tafakkur bo'lishi lozim. Noan'anaviy fikrlash, orqali zamonaviy innovatsion yangiliklardan foydalangan holda ish olib borilsa, maqsadga erishilishi mumkin.

Xulosa o'rnida shuni aytish lozimki: **Birinchiidan:** inson tabiatning mo'jizasi va gultojidir. U o'zining fikrlash qobiliyati va tafakkuri bilan boshqa jonzotlardan ajralib turadi.

Ikkinchiidan: o'quvchi yoshlarda esa fikrlash qobiliyati yanada teran bo'ladi. Ularga tirishqoqlik va qiziquvchanlik yuqori bo'ladi. Shu nuqtayi nazardan inson o'z tafakkuridan to'laqonli foydalana olsa, u yaratuvchanlik xususiyatiga ega. **Uchinchiidan:** Ta'lim jarayonida kreativ va ijodiy tafakkurning yuksaltirishga e'tibor qaratilsa va shunga mos ravishda dars ishlanmalari tayyorlansa va olib borilsa ko'zlangan maqsadga erishiladi. Buning natijasi o'laroq ushbu soxa negizida jamiyatdagi barcha sohalar o'z - o'zidan taraqqiy etadi. Insonlar hayoti farovonlashadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy taxlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. -T.: "O'zbekiston", 2017, 104 b.
2. Qurbonova O'.U. Abu Nasr Farobiyning "Fozil odamlar shahri" asosida ta'lim-tarbiya. 2018.
3. Shermuhamedova N.A.. Ilmiy tadqiqot metodologiyasi. Toshkent - „Fan va texnologiya“ 2014. - 466 b.
4. Qurbonov J.M., Mamarasulov Z.E. "Ilmiy izlanish asoslari". Samarqand – 2013- 124 b.

MUNDARIJA

I SHO‘BA. IJTIMOIIY BARQARORLIKNI TA‘MINLASHNING OMILLARI VA FALSAFIY TAMOIYILLARI

Turayev Baxtiyor Omanovich. SAMARQANDDA SINERGETIK TADQIQOTLAR TARAQQIYOTI (“SINERGETIKA” MONOGRAFIYASI MISOLIDA)	3
Усанов Равшан Тураявич, Усанов Бахтиёр Равшанович. ПРОБЛЕМА НАСИЛИЯ В ОБЩЕСТВЕ; СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ.....	9
Yaxshilikov Jo‘raboy Yaxshilikovich, Saidahmadov Shuhrat Shamiyevich. IMOM BUXORIY “HADISLAR” TO‘PLAMIDA AXLOQIY MASALALARNING FALSAFIY TAHLILI	14
Nurullayeva Umida Nuriddinovna. XOTIN-QIZLAR IJTIMOIIY KAYFIYATI JAMIYAT BARQARORLIGI O‘LCHOVI SIFATIDA	17
Eshanova Gulchexraxon Numonovna. SAN‘AT IJTIMOIIY BARQARORLIKNI TA‘MINLASHNING OMILLARI SIFATIDA	21
E.Ulug‘murodov. ISLOM TA‘LIMOTIDAGI INSON VUJUDI (BORLIG‘I) TAVSIFINI FALSAFIY TAHLILI	23
Axmedov Sohob Sayimovich. JAMIYAT BARQARORLIGINI TA‘MINLASHDA IJTIMOIIY MUROSA MADANIYATINING O‘RNI	25
Tog‘ayev Nodirjon Ergashevich. O‘ZBEKISTONDA MA‘RIFATLI JAMIYAT BARPO ETISH – IJTIMOIIY BARQARORLIK OMILI.....	27
Djurakulov Xusan Anvarovich. EKOLOGIK BARQARORLIKNI TA‘MINLASHDA EKOTURIZMNING ICHKI IMKONIYATLARINI OSHIRISH ZARURIYATI	31
G‘aybullayeva Laylo Safarboyevna. MAHALLALARDA IJTIMOIIY BARQARORLIKNI TA‘MINLASHDA YOSHLAR SIYOSIY FAOLLIGINI OSHIRISH MASALALARI	36
Ro‘zimurodov Siroj Madatovich. MAHALLA VA OILADA SOG‘LOM MUHIT BARQARORLIKNI TA‘MINLASHNING AXLOQIY-ESTETIK ASPEKTLARI.	38
U.Nazarov. SAID RIZO ALIZODA MA‘NAVIY-FALSAFIY MEROSINING YOSHLARINI VATANPARVARLIK RUHIDA TARBIYALASHDAGI O‘RNI	41
Mirzayeva Nigina Olimovna. JAMIYAT BARQARORLIGINI TA‘MINLASHDA OILANING O‘RNI	43
Egamberdiyeva Nafisa Mustafayevna. OILADA IJTIMOIIY BARQARORLIKNI TA‘MINLASHDA MUOMALA MADANIYATI VA AXLOQIY QADRIYATLARNING O‘RNI.....	45
Turayeva Dildora Shuxratovna. MULOQOT MADANIYATI IJTIMOIIY BARQARORLIKNI TA‘MINLASH OMILI SIFATIDA	47
Djavotova Marjona Djamolovna. SHARQ FALSAFASIDA RAHBAR IJTIMOIIY BARQARORLIGINING TA‘MINLASHNING AXLOQIY-ESTETIK OMILLAR.....	49
Hamdamov Islom Akramovich. MIRZO ULUG‘BEK DAVRIDA IJTIMOIIY-FALSAFIY G‘OYALAR	51
Norkulov Olim Nasimovich. MIGRANTLAR FAOLIYATIDA IJTIMOIIY BARQARORLIKNI TA‘MINLASH MASALALARI.....	53
Sh.J.Xashimov. ZIYORAT TURIZMI O‘ZBEKISTON XALQARO IMIDJINI YUKSALTIRISH VA IJTIMOIIY BARQARORLIGINI TA‘MINLASHNING MUHIM OMILI SIFATIDA	55
Matyakubova Gulnoza Atabekovna. NOSIRIDDIN TUSIYNING MA‘RIFIY VA PEDOGOGIK NAZARIYASINI O‘RGANISHNING O‘ZIGA XOSLIGI.....	59

A.G'afurov. IJTIMOYIY BARQARORLIKNI TA'MINLASHDA BAG'RIKENGLIK TAMOIYILINING O'RNI	61
--	----

II SHO'BA. JAMIYATDA BARQARORLIK VA BEQARORLIKNING SINERGETIK TALQINI

Tulenova Karima Jandarovna, Rasulev Erkin Xasanovich. O POLI AL'TERHATIVHOCTI B HAYKE	63
Sultanova Gulnoza Sabirovna. SINERGETIK EVOLYUTSIYADA BEQARORLIK TAMOIYILI	66
Muminova Zarifa Odilovna. TAFAKKURNING IJTIMOYIY DINAMIK VA FALSAFIY DEFINISIYASI	68
Xamzayev Shavkat Abdirasulovich. YASSAVIYLIK TARIQATI G'OYALARI – BARQARORLIK OMILI SIFATIDA	70
Iqlas Nogaibayev Almagambetovich. TABIAT VA JAMIYAT MUNOSABATLARNING SINERGETIK TAHLILI.....	73
G'apparov Elyorjon Otabekovich. JAMIYATDA IJTIMOYIY BARQARORLIKNI TA'MINLASHDA IJTIMOYIY INNOVATSIYALARNING ROLI	75
Boynazarov Odiljon Fayzullayevich. KREATIV TAFAKKURDA BEQARORLIK JARAYONI.....	77
Rizayev Ilhom Imomaliyevich. SINERGETIK DUNYOQARASH EVOLYUTSIYASI: TARIXIY RETROSPEKTIVA	79
Cho'liyeva Vasila Erkinovna. JAMIYATDA BARQARORLIK VA BEQARORLIK MASALALARINING IJTIMOYIY-FALSAFIY TALQINI.....	82
Xusanov G'olib Elmurodovich. YANGI O'ZBEKISTONDA OILALAR IJTIMOYIY BARQARORLIGINI TA'MINLASHNING SINERGETIK JIHLATLARI	84
Kuvandikov Shuxrat Oblokulovich, Abduvoxidov Ma'murjon Avazxon o'g'li. IQTISODIY RIVOJLANISH OMILLARINI TADQIQ ETISHDA SINERGETIK METODOLOGIYANING O'RNI	87
Mustafayev Jafar Shomirzayevich . MA'NAVIY MEROSNING SINERGETIK TAMOIYILLARI IJTIMOYIY BARQARORLIKNI TA'MINLASHDA MUHIM OMIL SIFATIDA.....	89
V.Jo'raqulov. JADIDLAR TAFAKKUR TARZIDA MA'NAVIY MEROSGA SINERGETIK MUNOSABAT	92

III SHO'BA YANGI O'ZBEKISTONDA IJTIMOYIY BARQARORLIK TENDENSIYALARI

Sharipov Dilshod Baxshilloevich. YANGI O'ZBEKISTONNING TINCHLIKSEVAR TASHQI SIYOSATI: O'ZARO HAMKORLIK, TARAQQIYOT VA BARQARORLIK OMILLARI	97
Shonazarov Asror Maxmaisoyevich. YANGI O'ZBEKISTONDA UMUMTA'LIM TIZIMI RAHBARLARINING BARQAROR FAOLIYATINI TA'MINLASHNING RSIXOLOGIK ASOSLARI	100
Tajibayev Muxiddin. YANGI O'ZBEKISTON TARAQQIYOT STRATEGIYASINING SINERGETIK TALQINI	104
G'aybullayev Otabek. YANGI O'ZBEKISTONDA IJTIMOYIY BARQARORLIKNI TA'MINLASHDA MILLIY VA UMUMINSONIY QADRIYATLARNING O'RNI	109

Shakarov Jasurbek Shavkat o'g'li. YANGI O'ZBEKISTONDA IJTIMOYIY BARQARORLIKNI TA'MINLASHDA RAQOBAT MADANIYATINING TA'SIRI	111
Djuraev Lukmon Narzullaevich. JAMIYATDA IQTISODIY MADANIYAT BARQARORLIKNI TA'MINLASHDA IQTISODIY XULQ-ATVORNI O'RNI.....	113
Djumanova Gavharoy Imamovna. YANGI O'ZBEKISTON TARAQQIYOTINING YAGONA TO'G'RI YO'LI-TA'LIM SIFATINI OSHIRISH	117
Saidahmadov Shuhrat Shamiyevich. YANGI O'ZBEKISTON IJTIMOYIY-MA'NAVIY HAYOTIDA HADISLARNING O'RNI	119
Suyunov Sherzod. MILLIY O'ZLIKNI ANGLASHDA TARIXIY TAFAKKURNI O'RNI	122
Dadaboyev Farhodjon Fozilovich. YANGI O'ZBEKISTONDA TADBIRKORLIK FAOLIYATIDAGI TRANSFORMASIYA JARAYONLARINING IJTIMOYIY BOSQICHLARI	124
Kamolova Kimyoxon G'ulomjonovna. O'ZBEKISTONNING YANGI TARAQQIYOT BOSQICHIDA IJTIMOYIY BARQARORLIK OMILLARI	126
Ibragimov Alisher Qurbon o'g'li. JAMIYAT SIYOSIY BARQARORLIGINI TA'MINLASHDA YOSHLAR HUQUQIY ONGI VA HUQUQIY MADANIYATINING ROLI.....	128
Bo'riyeva Mahbuba Shavkatovna. ZAMONAVIY MIGRATSIYA JARAYONLARINI O'ZBEK OILALARIDAGI BARQARORLIK OMILLARIGA TA'SIRI.....	131
Xamrayev Samariddin Baxrilloevich. IJTIMOYIY BARQARORLIKNI TA'MINLASHDA KASB ETIKASINING FALSAFIY TAHLILI.....	134
Raximova Dilshoda Baxritdinovna, Xidirov Xoshim Ibodullaevich. YANGI O'ZBEKISTONDA BARQARORLIKNI ASRAB-AVAYLASHDA OILAVIY AN'ANALAR MASALASI.....	137

IV SHO'BA. DAVLAT VA JAMIYATNING IJTIMOYIY BARQARORLIKNI TA'MINLASHDAGI O'RNI VA ROLI

Akbar Saitkasimov, Ja'farxon Isaxonov. JAMIYAT BARQARORLIGINI TA'MINLASHDA TARAQQIYOT STRATEGIYASINING AHAMIYATI	141
Ismoilov Jaxongir. IJTIMOYIY BARQARORLIKNI TA'MINLASHDA ICHKI ISHLAR IDORALARI JAMOATCHILIK BILAN ALOQALARINING AHAMIYATI	143
Yuldasheva Dilorom Yuldashevna. JAMIYATNI ERKINLASHTIRISH RIVOJLANISHNING USTUVOR YO'NALISHI SIFATIDA.....	145
M.N.Normamatova. JAMIYAT BARQARORLIKNI SAQLASHDA IJTIMOYIY XIZMATLARNING ILMIY-AMALIY AHAMIYATI	148
Atakulov Mavlonbek Saitkulovich. YOSHLARDA SOG'LOM MA'NAVIY-IJTIMOYIY BARQARORLIKNI TA'MINLASHNING AXLOQIY, TARIXIY VA ZAMONAVIY XUSUSIYATLARI	150
Fazilat Oripovna Qo'ysinova. RADIKALLASHUV XAVFLI IJTIMOYIY FENOMEN	153
Xoliqulov Muhammad Qaxor o'g'li. INFOSFERIK MAKONDA DAVLAT VA JAMIYAT BARQARORLIGINI TA'MINLASH YO'LIDAGI MAFKURAVIY KURASHLARNING FALSAFIY TAHLILI.	155
Isaxonov Ja'farxon, Saydimurodova Farzona. JAMIYATDA IJTIMOYIY BARGARORLIKNI TA'MINLASHDA YOSHLAR MA'NAVIY XAVFSIZLIGINI TA'MINLASH MUAMMOLARI	157

Fayziyev A.I. MAHALLABAY ISHLASH TIZIMIDA IJTIMOIIY BARQARORLIKNI TA'MINLASH MASALALARI (NUROTA TUMANI G'AFUR G'ULOM MAHALLASI MISOLIDA)	160
Tursunova Olmos Fayziyevna. IJTIMOIIY BARQARORLIKNI TA'MINLASHDA YOSHLARGA OID NORMALARNING AHAMIYATI	163
Турсунов Лочин Эркинович. СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЕ АСПЕКТЫ ПРАВОВОГО НИГИЛИЗМА В ГРАЖДАНСКОМ ОБЩЕСТВЕ.....	166
Уринбоев Дилмурод Тура ўғли. РАВОВАЯ КУЛЬТУРА ОБЩЕСТВА: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ	169
Negmatova Dilovar Isoqovna. JAMIYAT BARQARORLIGINI TA'MINLASHDA MAHALLABAY ISHLASH TIZIMINING AHAMIYATI.....	172
Mirzabaev Kuatbay Baxitbayevich. NATIJADORLIKKA YO'NALTIRILGAN DAVLAT XIZMATI SOHASINI JORIY ETISH TENDENSIYASI: QIYOSIY TAHLIL.....	174
Mamaraximov Kaxramon Xaltuxtashovich. KUTUBXONALAR - IJTIMOIIY INSTITUT SIFATIDA.....	177
Omonturdiyev Orzu G'afforovich. IJTIMOIIY TARAQQIYOT VA YOSHLAR	179
Raxmonova Nigina Tolibovna. JAMIYAT MA'NAVIY BARQARORLIGINI TA'MINLASHNING, MAZMUNI VA MEZONLARI.....	181
Quvondiqov Ilyos Tolakovich. IJTIMOIIY BARQARORLIK- SIYOSATIMIZ NEGIZI ..	184
Idiboyev Abror Jamolovich. JAMIYAT IJTIMOIIY HAYOTIDA BARQAROR MUNOSABATLARNI SHAKLLANTIRISHDA HUQUQIY TARBIYANING O'RNI ..	187

V SHO'BA. GLOBALLASHUV DAVRIDA FAN, TA'LIM VA INNOVASIYA MUAMMOLARINI ECHISHDA SINERGETIK METODOLOGIYANI O'RNI

Quvondiqov Obloqul. FANLARARO INTEGRATSIYA VA SINERGETIKA.....	190
Pardayev Mamayunus Qarshibayevich, Pardayeva Ozoda Mamayunusovna. SINERGETIKANING TARAQQIYOTNI TA'MINLASHDAGI INNOVASION “8T - MODEL”NING MOHIYATI.....	194
H.Amriddinova. GLOBALLASHUV VA MA'NAVIY TAHDIDLAR	197
Bozarov D.M. SINERGETIKADA FANLARARO MULOQOT MUAMMOSI	199
Haqqulov Nabijon Qahramonovich. MARKAZIY OSIYO FALSAFASI TARIXINI O'RGANISH MANBALARI.....	203
Ergasheva Maxbuba Xotambekovna. TA'LIM MURAKKAB SINERGETIK SISTEMA	205
D.X.Shukurova. RAQAMLASHTIRISH VA UNING TA'LIM TIZIMIDAGI O'RNI	209
To'roqulova Ra'no Ibrogimovna. TAFAKKUR TARZINING KOGNITIVLIGI BARQARORLIK FEOMENI SIFATIDA	211
A.Y.Orynbayeva, M.H.Abuova. РОЛЬ СИНЕРГЕТИЧЕСКОЙ МЕТОДОЛОГИИ В РЕШЕНИИ ПРОБЛЕМ ОБРАЗОВАНИЯ И ИННОВАЦИЙ	212
Bo'riyeva Sitora Rustam qizi. MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA O'YINLARNING AHAMIYATI	216
Kubaeva Shoiratoshmurodovna. ILMIY TAFAKKUR VA VA O'YIN O'RTASIDAGI ALOQADORLIK.....	218
Egamberdiyeva Aziza Mustafayevna. GLOBALLASHUV DAVRIDA ALTRUZIMNING IJTIMOIIY BARQARORLIK BILAN O'ZARO ALOQADORLIGI.....	220
Samadov Aktamkul Rafikovich. OLAMNI ESTETIK MANZARASI VA UNING SINERGETIK TAHLILI.....	222
Nekov Ikrom Istamovich. GLOBALLASHUV DAVRIDA MA'NAVIY INQIROZLARNING JAMIYAT BARQARORLIGIGA TA'SIRI	225

Erkinov Ma’ruf Otabek o’g’li. GLOBALLASHUV SHAROITIDA ILM-FAN VA MA’RIFAT YUKSAKLIGI MAFKURAVIY IMMUNITETNING MUHIM SHARTI	226
Ibaydullayeva Saodat Isroil qizi, Noyatov Odiljon Sobitovich. CHIZMA GEOMETRIYA FANINI O’QITISHDA DIDAKTIK O’YINLARNING AHAMIYATI	229
Qurbonova Shohista Sherbekovna, Jumaboyev Nabi Pardaboyevich. TASVIRIY SAN’AT FANI ORQALI O’QUVCHILAR IJODIY QOBILIYATINI O’SIRISHNING ZARURIYATI.....	232
Xo’jamqulov Rasulbek Qurbon o’g’li, Jumaboyev Nabi Pardaboyevich. OTMDA O’QITISH JARAYONINI MODELLASHTIRISHNING ZARURIYATI	234
Sh.A.Kasimov, R.A.Xikmatova, Yo.A.Islamov. INNOVATSION TA’LIM TEXNOLOGIYALARINING MATEMATIKA FANIDA TUTGAN O’RNI	235
P.A.Хикматова, У.Н.Шамсиева. РАЗРАБОТКА ИННОВАЦИОННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ И ИХ ПРИМЕНЕНИЕ НА НЕПРЕРЫВНОЙ ОБРАЗОВАНИИ.....	238
J.Ro’ziev. TA’LIM FALSAFASI: POSTMODERNISTIK PARADIGMALAR	240
Ли Екатерина Владимировна. ЭМЕРДЖЕНТНОСТЬ КАК СВОЙСТВО КРЕАТИВНОСТИ	242
Sh.B.Sa’dullaeva. POSTMODERN JAMIYATDA ADOLAT FENOMENINING AHAMIYATI	244
Amonov Muhsin Erkinovich. GLOBALLASHUV DAVRIDA IJTIMOYIY TARMOQLARNING YOSHLAR DUNYOQARASHIGA TA’SIRI	246
Nasrullayev Ravshanxon. GLOBALLASHUV JARAYONIDA VATANPARVARLIK TARBIYASI: IJTIMOYIY-FALSAFIY TAHLIL	248
Айматов Аминжон Кудратович, Набиев Максуд Абдуманнонович. ФИЛОСОФСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ У СТУДЕНТОВ.....	249
Xoshimov Sanjarbek Sultonbekovich. GLOBALLASHUV JARAYONLARINING FAN VA TA’LIMGA TA’SIRI	253
Umurzaqov Axmadjon Maxamadovich. YUKSAK AXLOQIY YOSHLARNI TARBIYALASHDA E’TIQOD VA QADRIYATLARNING O’RNI.....	254
Hojiyev Rasulbek Boynazar o’g’li. UCHINCHI RENESSANS VA INTELLEKTUAL FAOL YOSHLARNI TARBIYALASH: KREATIVLIKNING DOLZARBLASHUVI	257
Shavqiyev Oybek Salimboy o’g’li. VIRTUAL REALLIKDA HAQIQAT VA DEZINFORMATSIYA	259
Uraqova Madina Toshpulatovna. TA’LIMDA KREATIV TAFAKKURNING AHAMIYATI.....	261

IJTIMOIIY BARQARORLIKNI TA'MINLASHNING
SINERGETIK MUAMMOLARI
mavzusidagi respublika ilmiy-texnik anjumani
MATERIALLARI

(2023-yil 20-noyabr)

2023-yil 17-noyabrda bosishga ruxsat etildi:
Ofset bosma qog'oz. Qog'oz bichimi 60x84_{1/8}.
“Times” garnituras. Raqamli bosma usulda bosildi.
Hisob-nashriyot t.: 33,5. Shartli b.t. 22,8.
Adadi 10 nusxa. Buyurtma №17/11.

SamDCHTI tahrir-nashriyot bo'limida chop etildi.
Manzil: Samarqand sh., Bo'stonsaroy ko'chasi, 93.